TAUTINĖS MINTIES KELIU

LIETUVIŲ TAUTININKIJOS ISTORINIAI BRUOŽAI

REDAGAVO
JONAS PUZINAS IR JONAS PRANAS PALUKAITIS

AMERIKOS LIETUVIŲ TAUTINĖS SĄJUNGOS LEIDINYS
1979 M.
CHICAGO, ILLINOIS

Spaudos darbą atliko Viltis Inc.
Printed in U.S.A.

LEIDĖJŲ ŽODIS

Laiko tėkmėje viskas keičiasi, bet nesikeičia tautų laisvės siekimai, dėl kurių amžių būvyje daug kovota, daug paaukota brangių gyvybių. To neišvengė ir mūsų tėvynė Lietuva.

Mūsų didieji tautos vyrai išlaisvino savo tautą nuo vergavimo svetimiems, atkūrė valstybę. Po daugiau kaip šimtmečio rusų okupacijos pradėta žengti laisvės ir gerovės keliu. Tauta kilo politiškai, ūkiškai, kultūriškai ir tikėjome, kad pasieksime vis tobulesnio, tautiniais idealais pagrįsto gyvenimo savo pačių žemėje. Deja, atsikūrusią Lietuvos valstybę ištiko pati skaudžiausia nelaimė. Jau 35 metai, kai Sovietų Sąjunga pavergė Lietuvą, sužlugdė jos kultūrą, rusina kraštą, klastoja valstybės ir tautos praeitį.

Nuo sovietinio okupanto teroro, audringų karo įvykių, gilių tautos sukrėtimų ir siaubingų tragiškų išgyvenimų į Vakarus pasitraukė apie 60,000 lietuvių, jų tarpe daug ir tautinės idėjos žmonių, kad laisvajame pasaulyje galėtų siekti Lietuvos nepriklausomybės atgavimo, kad galėtų atlikti tai, ko negali rusų priespaudoj likę mūsų broliai lietuviai.

Tautinės minties žmonės, atvykę į Jungtines Amerikos Valstybes, greit įsijungė į pirmųjų mūsų ateivių veiklos gretas ir 1949 m. kelias tų pačių tikslų siekiančias organizacijas apjungė į vieną didelę ir stiprią Lietuvių Tautinę Sąjungą, kuri 25 metų laiko tėkmėje atliko daug naudingų Lietuvai ir jos žmonėms darbų įvairiose srityse: politinėj, kultūrinėj, šalpos ir kt.

Keliuose paskutiniuose ALT S-gos seimuose buvo keliama mintis išleisti 25 metų veiklos istoriją, kad būtų atskleista bent dalis Sąjungos darbų jaunajai kartai ir ateities istorikams, kurie tyrinės mūsų tautos praeitį.

Kalbant apie ALT S-gą, pravartu pažvelgti į tautinės minties vystymąsi praeities laiko perspektyvoje pačioje lietuvių tautos žemėje. Tautinės minties žmonės visais laikais Tėvynės laisvės kovose sudėjo daug gyvybių, patyrę skaudžių bandymų ir, atsidūrę svetimuose kraštuose, vėl susibūrė į vieningą darbą.

Galutinį šios istorijos leidimą nusprendė ALT S-gos valdyba, kurią sudarė: pirmininkė Emilija Čekienė, Jurgis Sirusas, Stella Abraitienė, Juozas Bagdonas ir Petras Mačiulaitis. Iš ALTS skyrių patyrus tokiam leidiniui nuoširdų pritarimą, Sąjungos valdyba ėmėsi darbo. Redakcinę kolegiją sudarė istorikai prof. Juozas Jakštas, prof. Jonas Puzinas, vėliau Jonas P. Palukaitis, ir ALT atstovė Emilija Čekienė.

Pradėjus darbą organizuoti, susidurta su didelėmis kliūtimis — archyvinės medžiagos stoka, ypač iš ankstesniųjų laikų. Autoriams teko naudotis nuotrupinio pobūdžio šaltiniais, kurie buvo prieinami čia, Jungtinėse Amerikos Valstybėse, todėl šis leidinys nesuteikia pilno tautinės minties žmonių įnašo į bendrąjį lietuvių tautos lobyną, esama nemaža spragų, nes nenorėta remtis prisiminimais, o tik istoriniais faktais.

Šiuo leidiniu taip pat norime pagerbti žuvusius, mirusius ir savo didžiausią gyvenimo dalį paaukojusius tautinei veiklai asmenis.

Sudarius veikalo planą, iškilo lėšų klausimas. Sąjungos valdyba kreipėsi į skyrius ir greit susilaukė paramos iš mecenatų, garbės prenumeratorių bei aukotojų. Jų pavardės skelbiamos garbės rėmėjų sąraše knygos gale.

Nesuspėjus knygos išleisti iki 1977 m. Tautinės S-gos Seimo, leidimo rūpesčius perėmė Seime išrinkta nauja valdyba: Antanas Mažeika (pirm.), Bronius Dūda, Vytautas Čekanauskas ir vėliau jį pakeitęs Jonas Mockus, Edvinas Balceris ir Alfonsas Tumas — maloniai perėmė tą naštą ir džiaugiasi, galėdama savo pečiais paremti tą daugelio rankų talką, skirtą prisiminti ir pagerbti visiems, gyviems ir mirusiems, tautinės idėjos puoselėtojams.

Savo ir darbą pradėjusios ankstesnės valdybos vardu reiškiame gilią padėką iniciatorei ir koordinatorei E. Čekienei, redaktoriams ir autoriams prof. J. Jakštui, prof. J. Puzinui, V. Abraičiui, J. Švobai, J. Jurkūnui, A. Juodvalkiui, J. P. Palukaičiui, V. Gedgaudui, B. Vyliaudui, M. Valiukėnui, Ig. Andrašiūnui ir visiems skyriams, suteikusiems savo veiklos apžvalgas. Padėka priklauso visiems vienu ar kitu būdu prisidėjusiems, kad šis leidinys išvystų dienos šviesą ir ateities kartoms kalbėtų apie mūsų darbus ir pastangas.

AMERIKOS LIETUVIŲ TAUTINĖS SĄJUNGOS VALDYBA

T U R I N Y S

Leidėjų žodis 5

I. PRADINĖS VERSMĖS

Jonas Puzinas, Lietuvių tautinės sąmonės raida ir tautinės srovės susidarymo pradmenys 11

II. PLAČIA VAGA

Juozas Jakštas, Tautos pažangos partijos — lietuvių tautininkų sąjungos istorijos bruožai 1916-1940 71

Kitos tautinės minties organizacijos:

Juozas Jakštas, Vytauto Didžiojo universiteto LTS Korporacija "Neo-Lithuania"; Studenčių tautininkių korporacija "Filiae Lithuaniae"; kitos tautinės korporacijos 160

Ignas Andrašiūnas, Žemės ūkio akademijos Lietuvių studentų korporacija "Jaunoji Lietuva" 169

Moksleivių draugovė "Jaunoji Lietuva" 171

Lietuvių mokytojų sąjunga 172

Jonas Paplėnas, Jaunimo organizacija "Jaunoji Lietuva" 174

Balys Vyliaudas, Jaunųjų ūkininkų ratelių sąjunga 179

Jonas Paplėnas, Leidykla "Pažanga" 194

Jonas Pranas Palukaitis, Tautinės srovės periodika 197

III. SVEČIOSE ŠALYSE

Jonas Švoba, Amerikos lietuvių tautinė srovė iki 1940 metų 233

Vytautas Abraitis, Tautininkai Jungtinėse Amerikos Valstybėse 1940-1949 metais 267

Jonas Jurkūnas, Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga 1949-1975 metais .. 292

Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos garbės nariai:

Jonas Paplėnas, Antanas A. Olis 318

Jonas Pranas Palukaitis, Juozas J. Bačiūnas 321

Jonas Pranas Palukaitis, Steponas Biežis 324

Jonas Puzinas, Kazys S. Karpius 326

Jonas Puzinas, Albinas S. Trečiokas 327

Jonas Jurkūnas, Juozas Bartkus 329

Jonas Puzinas, Nadas Rastenis 330

Steponas Nasvytis 332

Emilija Čekienė, Marija Sims-Černeckytė 333

Antanas Juodvalkis, Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos skyrių įnašas į Lietuvos laisvinimo ir lietuvybės išlaikymo darbą 1949-1974 metais 335-386
New Yorko (I) skyrius *(Kazys Krulikas)* 336
Chicagos skyrius*(Juozas Jurevičius)* 339
Waterburio skyrius *(M. Kleinaitis)* 343
Detroito skyrius *(Jonas Švoba)* 344
Newarko skyrius 351
Philadelphijos skyrius *(P. Mitalas)* 351
Worcesterio skyrius 353
Bostono skyrius *(Juozas Dačys)* 353
Clevelando skyrius *(Dr. A. Butkus)* 362
Los Angeles skyrius *(Dr. P. Pamataitis)* 364
Baltimorės skyrius *(B. Medelis)* 367
Richmond Hill skyrius *(Jurgis Sirusas)* 369
Elizabetho skyrius *(H. Bitėnas)* 371
Cicero skyrius *(Pr. Kašiuba)* 376
Omahos skyrius 377
East Chicagos skyrius *(J. Rimkūnas)* 377
East St. Louis skyrius *(Bronius Tiškus)* 381
Rochesterio skyrius 384
Kiti tautininkų sambūriai išeivijoje:
Emilija Čekienė, Lietuvių tautinis sąjūdis 387
Akademinio jaunimo korporacija "Viltis" 394
Emilija Čekienė, Lietuvių tautinis akademinis sambūris 396
Mečys Valiukėnas, Lietuvių studentų tautininkų Korp! "Neo-Lithuania" 399
Jonas Pranas Palukaitis, Lietuvos Nepriklausomybės talka 403
Emilija Čekienė, Lietuvos Nepriklausomybės fondas 406
Jonas Pranas Palukaitis, Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos spauda .. 408
"Tautinės minties keliu" mecenatai ir prenumeratoriai 413

* * *

Iliustracijomis knygą praturtino V. Abraitis, T. Blinstrubas, E. Čekienė, B. Dūda, J. Mockus, B. Paplėnienė, M. Valiukėnas, "Margučio" ved. P. Petrutis ir kiti, kurių pavardės redaktoriams nėra žinomos, nuotraukas gavus per ryšininkus. Visiems nuoširdi padėka.

Taip pat dėkojame Pasaulio lietuvių archyvo tvarkytojams Č. Grincevičiui ir L. Keruliui, Kent State univ. Liet. kolekcijos dir. J. F. Cadzow, red. Br. Kvikliui ir dr. K. Pemkui, parėmusiems mūsų pastangas archyvine medžiaga ir suteikusiems galimybę patikslinti ar papildyti knygoje skelbiamus duomenis.

I. Pradinės versmės

LIETUVIŲ TAUTINĖS SĄMONĖS RAIDA IR TAUTINĖS SROVĖS SUSIDARYMO PRADMENYS

JONAS PUZINAS

Įvadinės pastabos

Dėl susiklosčiusių istorinių aplinkybių lietuvių tautinės sąmonės brendimas vyko labai iš lėto ir įvairiopai. Tautinės sąmonės formavimosi raidoje, kaip pamatysime, galima išskirti bent kelis tarpsnius:

1. ankstyvąjį senojoje Lietuvos valstybėje, kada tautinės sąmonės samprata yra buvusi kitoniška,
2. lietuvių tautinio sąjūdžio apraiškas XIX a. pradžioje,
3. lietuvių tautinio atgimimo laikotarpį XIX a. pabaigoje ir pačioje XX a. pradžioje ("Aušra", "Varpas", "Tėvynės Sargas"),
4. vėlyvąjį, kada tautinė veikla jau buvo susijusi su valstybingumo idėjos brendimu (Didysis Vilniaus seimas), ir
5. aukščiausią tautinės sąmonės brandos laipsnį, kada buvo atstatyta nepriklausoma Lietuvos valstybė (1918 m. Vasario 16 d. aktas).

Subrendus tautinei sąmonei, pradėjo formuotis ir tautinė ideologija, iš kurios išaugo ir tautinė srovė. Čia pabandysiu bent bendrais bruožais pasekti lietuvių tautinės sąmonės raidos bei kaitos vyksmą ir panagrinėti tautinės srovės susidarymo pradmenis.

Kas yra tauta?

Tautos sąvoką mokslininkai įvairiai aptaria.[1] Tatai priklauso nuo daugelio veiksnių: tautos etninės sudėties, ryšių su kaimynais ir kt. Tačiau, bendrai paėmus, tauta laikoma prigimtinė bendruomenė, susieta bendra kilme, kalba, bendru gyvenimo būdu (tradicijos), bendru istoriniu likimu.

Ir į tautybės sąvoką įeina tie patys elementai. Tačiau istorijos būvyje tautos ir tautybės sąvoka yra turėjusi nevienodą reikšmę. Tatai priklausė ir nuo tautinės sąmonės raidos bei kaitos.

Tautinės sąmonės kaita Lietuvoje

Anksčiau buvo išskiriami tik du tautinės sąmonės kaitos tarpsniai: valstybinis ir tautinis patriotizmas. Pirmasis tarpsnis buvo priskiriamas senosios Lietuvos valstybės laikotarpiui, o antrasis — lietuvių tautinio atgimimo metui. Antanas Smetona išskyrė tris tautinės sąmonės raidos pakopas. Jo manymu, tautinė sąmonė Lietuvoje šiaip kitėjo:

"Kovon su ordinu ją telkė pagoniškas patriotizmas, pasireiškęs savu tikėjimu ir savo kalba. O kai praplito Didžioji Lietuvos Kunigaikštija ir kai praskynė Lietuvon kelią krikščionija, tai senąjį pagoniškąjį patriotizmą pakeitė valstybiškas patriotizmas, siejąs draugėn įvairias kiltis įvairių kalbų ir įvairių tikybų. Valstybiškas jis paliko ligi aštuonioliktojo amžiaus pabaigos, kol pagaliau pateko Lietuva Rusijos valdžion, nespėjęs virsti tautišku patriotizmu. Be to, reikia atsiminti, kad tuomet tik bajorai ir laisvieji žmonės buvo tautos nariai, o liaudis, vadinasi, didžioji dalis tautos, kaip mes ją dabar suprantame, buvo beteisis priedas, ir dėl to negalėjo sudaryti vieningos tautinės sąmonės su viešpatavusiais luomais. Ir tai dar tenka pažymėti, kad liaudis skyrėsi nuo jų, pasidavusių rusų ar lenkų įtakai, savo vartojama kalba. Veltui šaukė M. Daukša bajorus grįžti prie lietuvių kalbos! Štai kodėl Lietuva negalėjo pasireikšti, kaip kitos tautos kad reiškėsi, tautiškai valstybiška sąvoka. Tik po trijų šimtmečių iš liaudies atžėlo naujos lyties tauta. Šiokią tautinės sąmonės buitį užspėjo Didysis karas, ne tik Lietuvoje, bet ir daugelyje kitų Europos kraštų".[2]

Šis A. Smetonos tautinės sąmonės raidos suskirstymas yra visiškai pagrįstas, tetenka tą vyksmą kiek daugiau paryškinti.

Pagoniškasis patriotizmas

Apie pagoniškąjį patriotizmą istorija mums duoda nemaža akivaizdžių faktų. Dar Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse lietuvių gentys, kai kraštui grėsdavo pavojus, spiesdavosi draugėn, kad jungtinėmis jėgomis lengviau galėtų atremti į atskiras sritis besiveržiantį priešą. O kiek daug didvyriškumo parodyta besiginant nuo Vokiečių Ordino veržimosi, užtikrinant savo tautos ir valstybės laisvę. Čia ir senovės lietuvių religija buvo labai svar-

bus veiksnys. Juk tik Lietuvoje taip ilgai išlaikyta sava religija, juk tik čia Lietuvos valdovai ilgiausiai išlaikė savo tėvų ir protėvių tikybą. Čia tautybė ir religija buvo pagoniškojo patriotizmo pagrindas.

Valstybinis patriotizmas

Tautiškumo ir tautybės samprata esmingai pasikeitė, kai Lietuva pradėjo plėsti savo valstybės ribas tiek anksčiau lietuvių (vėliau slavų užimtuose kraštuose), tiek rytinių slavų ir kitų padermių gyvenamuosiuose plotuose ir kai ėmė reikštis krikščionybės įtaka. Tad žvilgterėkime į tą vyksmą, turėjusį lemiamos įtakos tautinės idėjos kaitai.

Lietuvių ekspansija į rytų ir pietryčių šalis prasidėjo dar prieš Mindaugo laikus. Vokiečiams tvirtinantis Dauguvos žemupyje, Pavyslyje ir pagaliau Nemuno žemupyje, lietuvių veržimasis į rytines slavų sritis dar labiau sustiprėjo. Ta ekspansija buvo susijusi ir su lietuvių tautos išlikimo būtinybe. Pavyzdžiui, Algirdas, išplėtęs Lietuvos valstybės ribas iki Okos aukštupio, įsitvirtinęs Podolėje, Dniepro ir Dniestro žemupyje, galėjo padėti savo broliui Kęstučiui gintis nuo vokiečių antpuolių. Algirdas atskiras užimtąsias sritis buvo pavedęs valdyti savo sūnums, broliui Karijotui ir jo šeimos nariams. Į Lietuvos valstybės sudėtį įjungta ir Kijevo kunigaikštija.

Lietuviškoji okupacija buvo švelni: atskirų kunigaikštijų vidaus santvarka maža tebuvo pakeista, duota visiška tikėjimo laisvė. Tačiau Lietuvos didžiojo kunigaikščio vietininkai neįtikėtinu greitumu nutauto. Norėdami įsigyti jų valdomos kunigaikštijos žmonių pasitikėjimą bei palankumą, vyrai vesdavo atskirų Rusios sričių kunigaikštytes, o jų seserys ištekėdavo už Rusios kunigaikščių, kartu priimdami ir stačiatikių tikėjimą. Ir netrukus ne tik jų vaikai, bet ir patys vietininkai ištirpdavo slaviškoje masėje.

Vytautas labiausiai išplėtė Lietuvos valstybės ribas. Į Lietuvos imperijos sudėtį įėjo didžiuliai gudų, rusų, ukrainiečių ir totorių plotai Dniepro, Pripetės, Dniestro ir Dono baseinuose. Valdžią užimtose srityse koncentravo savo rankose, pavesdamas jas valdyti ištikimiems vietininkams, savo broliams, pusbroliams ir kitiems giminaičiams. Vytautas neleido atskirų sričių vietininkams vesti savarankiškos politikos. Vytautas užkirto kelią ir totorių galybei plėstis. Vytautas lenkė savo pusėn ir Lietuvai priešišką Maskvos kunigaikštiją, 1391 m. išleisdamas savo dukterį Sofiją už Maskvos didžiojo kunigaikščio Vosyliaus. Vytautas, įsi-

stiprinęs užimtose srityse, tapęs išteklingu ir pakankamai sustiprinęs ginkluotąsias pajėgas, galėjo lengviau kovoti ir su Vokiečių Ordinu. Vytautas savo galia ir įtaka patraukė visos Europos dėmesį. Kitų kraštų valdovų pasiuntiniai buvo dažni Vytauto svečiai Vilniuje, tame Rytų Europos politiniame centre, Trakuose ir kitose jo pilyse. Kad ir tempiamas į unijos saitą su Lenkija, Vytautas ryžtingai siekė visiško Lietuvos savarankiškumo, kurio įgyvendinimo vizija buvo Vokietijos ir Romos imperatoriaus Zigmanto Liuksemburgiškio Lucko suvažiavime 1429 metais pasiūlytas karališkasis vainikas. Taigi, Vytautas, kad ir būdamas tikras lietuvis, augęs lietuviškoje šeimoje ir brendęs lietuviškoje aplinkoje, pačią tautybę suprato ne mūsų laikų prasme: jam buvo svetimas tautinis patriotizmas, jam maža terūpėjo lietuvių kalbos

Lietuvos Didžioji Kunigaikštija XV-XVI a.

ir apskritai tautinės kultūros puoselėjimas. Tautinio, arba pagoniškojo, patriotizmo vietą buvo užėmęs valstybinis arba net dinastinis patriotizmas.

Senoji Lietuvos valstybė, užėmusi didžiulius žemės plotus rytuose ir pietryčiuose, nebuvo vienalytė lietuvių genčių valstybė, bet ji susidarė iš keletos tautų ir įvairių kilčių, iš įvairaus religinio įsitikinimo žmonių. Didžiąją jos gyventojų dalį sudarė svetimas etninis elementas: gudai, rusai, ukrainiečiai, totoriai ir kt. Lietuviai senojoje Lietuvos valstybėje tesudarė nedidelę gyventojų dalį. Todėl Lietuvos valstybė negalėjo būti tautinė, ji buvo mišrių tautų gyvenama teritorinė valstybė.

Daugiatautės Lietuvos valstybės vairuotojai buvo priversti derintis prie įvairiopų ir skirtingų gyvenimo sąlygų, Lietuva negalėjo primesti užimtoms tautoms nei savo kalbos, nei savo religijos. Todėl nenuostabu, kad Lietuvos valstybės raštinės kalba tapo ne lietuvių, bet senoji slavų kalba, kurią suprato Lietuvos gyventojų didžiumą sudarę rytiniai slavai. Panaši padėtis tuo metu ir vėliau yra buvusi ir kitose daugiatautėse valstybėse.

Tautinės kalbos vartotos tik tautinėse teritorijose, kur ja kalbėjo tos srities valdovai, aukštieji pareigūnai ir plačiosios visuomenės masės. Taip yra buvę ir Lietuvoje. Pradžioje Lietuvos didžiųjų kunigaikščių ir aukštųjų valstybės pareigūnų rūmuose vyravo lietuvių kalba, bet vėliau, Lietuvos didiesiems kunigaikščiams tapus ir Lenkijos karaliais, tolydžio aukštuomenėje ėmė įsigalėti lenkų kalba. Manoma, kad Kazimieras Jogailaitis buvo paskutinysis Lietuvos didysis kunigaikštis dar kalbėjęs lietuviškai. Lietuvių kalba išliko plačiuosiuose visuomenės sluoksniuose — liaudyje. Ji buvo vartojama ir bažnyčiose, ja buvo rašomos maldos, giesmės, pamokslai ir kt. Vėliau atsirado ir grožinės literatūros lietuvių kalba.

Kad susidarytume aiškesnį vaizdą apie tolimesnę tautinės sąmonės raidą, tenka bent kiek susipažinti su lietuvių kalbos padėtimi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje.

Lietuvių kalba Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje

Lietuviškų raštų iš ankstyvojo senosios Lietuvos valstybės laikotarpio neturime. Tačiau lietuviškų tekstų turėjo atsirasti, kai imta bandyti skleisti krikščionybę lietuvių ar jų artimųjų giminaičių tarpe. Juk misininkai turėjo supažindinti gyventojus su krikščionybės pagrindais žmonėms suprantama kalba. Pirmosios misijos, kaip žinome, nėra buvusios sėkmingos. Tik 1250 ar 1251 m. buvo apkrikštytas Mindaugas su savo šeima ir artimai-

siais. Taigi, į lietuvių kalbą turėjo būti išversti bent pagrindiniai katalikų tikėjimo dėsniai.

Jau daugiau duomenų turime apie 1387 m. krikštą Vilniuje. Lenkų istorikas Jonas Dlugošas (1415-1480) savo Lenkijos istorijoje rašo, kad pats karalius Jogaila mokęs lietuvius tikėjimo artikulų, Viešpaties maldos ir Tikėjimo išpažinimo, o 1413 m. krikštijant žemaičius, kadangi nė vienas iš Jogailą lydėjusių dvasininkų nemokėję žemaitiškai, tai pats karalius "mokė juos Viešpaties maldos, paskui Tikėjimo išpažinimo ir visų dvylikos tikėjimo artikulų, esančių Tikėjimo išpažinime".[3] Motiejus Stryjkovskis priduria, kad žemaičius tų katalikų tikėjimo tiesų mokę Jogaila su Vytautu, nes lenkų kunigai tos kalbos nemokėję.[4]

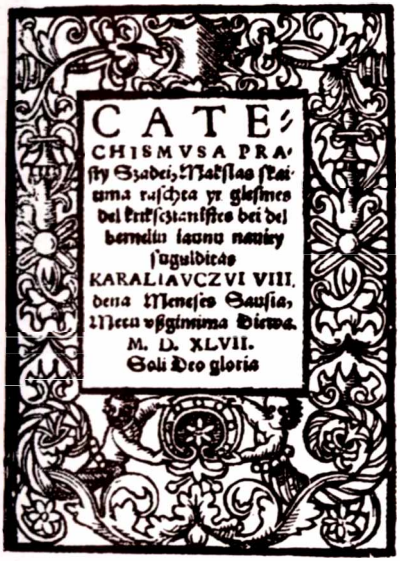
Kas tas pagrindines tikėjimo tiesas buvo išvertęs lietuvių kalbon, tegalime spėlioti: gal vienuoliai pranciškonai, kurie jau seniai buvo įsikūrę Vilniuje, gal kas nors iš to meto lietuvių, išėjusių aukštuosius mokslus Europoje, gal pagaliau Vytautas ar Jogaila. Viena tėra aišku, kad bent žegnonė, poteriai ir kitų pagrindinių religinių dėsnių tekstai turėjo būti išversti lietuvių kalbon.

Netrukus turėjo atsirasti ir daugiau religinių tekstų (evangelijų ir kt.) lietuvių kalba. Pavyzdžiui, Vilniaus vyskupijos 1528 m. sinodo statute reikalaujama, kad mokytojai parapinėse mokyklose "savo mokiniams teisingai aiškintų šventąsias evangelijas bei Povilo laiškus lygiai abiem, lietuvių ir lenkų, kalbomis".[5] Vadinasi, evangelijų lietuviškų tekstų turėjo būti dar prieš to sinodo nutarimą.

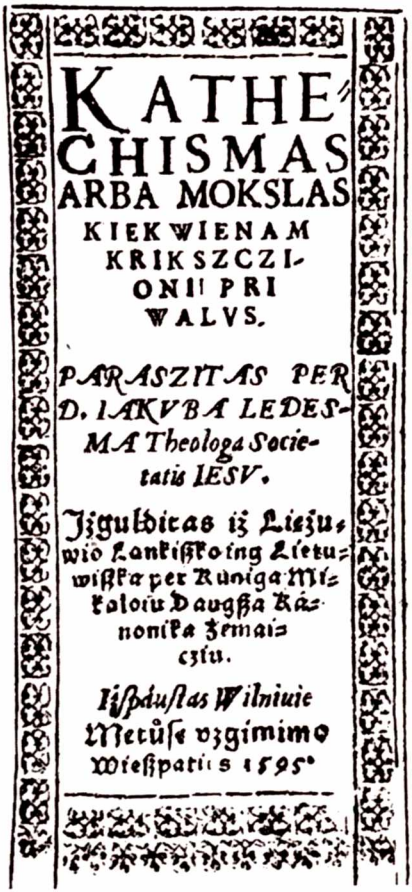
Seniausias ligi šiol žinomas rašytinis poterių tekstas yra iš XVI a. pradžios. Tai "Tewe musu", "Swyeyka maria" ir "Czykyu yng Dzewa thyawa". Tekstas paremtas dzūkų tarme.[6]

Lietuvių raštijos reikalai pakrypo gerojon pusėn, kai pirmoje XVI a. pusėje Lietuvoje ėmė plisti reformacija. Liuteronizmas Prūsų žemėje ėjo į liaudį su gimtąja kalba, todėl ten atsirado pirmosios lietuviškosios religinio turinio knygos, skirtos ir Lietuvos Didžiajai Kunigaikštijai.

Prūsuose atsirado išmokslintų protestantų kunigų, dėl persekiojimo pabėgusių iš Lietuvos. Vienas iš tokių buvo Abraomas Kulvietis (apie 1510-1545 m.), Krokuvos, Leipcigo, Wittenbergo ir Sienos universitetų auklėtinis, 1539 m. Vilniuje įsteigęs klasikinę mokyklą, ruošusią jaunimą aukštajam mokslui užsienyje. Mokykla, veikusi ketverius metus (iki 1542 m.), turėjo apie 60 mokinių. Čia be Kulviečio dar mokytojavo Jurgis Zablockis, Stanislovas Rapolionis ir Martynas Mažvydas. Bet dėl toje mokykloje

CATE=
CHISMVSA PRA=
sty Szadei, Makslas ſtai=
tima raſchta yr gliſimes
del krikſzczionyſtes dei del
bernelin iaunu nauiry
ſ'uguldytas
KARALIAVCZVI VIII,
dena Meneſes Sauſia,
Metu vßgimima Diewa.
M. D. XLVII.
Soli Deo gloria

Poſtilla
CATHOLICKA.
Tai eſt:
Aiguldumas Ewan
geliu kiekwienos Nedelos ir ſzwe=
tes per wiſſa metas
Per Kunigą MIKALOIV DAVKSZA
Kanonika Medn. ſ. Luvisto pergulinta.
So wetą ir dalidinus wiſzrauſtus.
W Wilniui/
Druktenioi Akademios SOCIETATIS
IESV. A.D. 1599.

KATHE=
CHISMAS
ARBA MOKSLAS
KIEKWIENAM
KRIKSZCZI=
ONII PRI
WALVS.
PARASZTAS PER
D. IAKVBA LEDES=
MA Theologa Socie=
tatis IESV.
Iſzguldytas iſz Liežu=
wio Lankiſzkoiog Lietu=
wiſzka per Kunigą Mi=
koloiu Daugſza Ka=
nonika Zemai=
czių.
Iſſpaduſtas Wilniuie
Metůſe vzgimimo
Wieſpaties 1595.

Ankstyvieji lietuvių raštijos paminklai: M. Mažvydo Katekizmas (1547), M. Daukšos Katekizmas (1595) ir Postilė (1599).

pradėto skelbti protestantizmo, Kulvietis ir jo bendradarbiai turėjo bėgti į Prūsus.

Ten Prūsijos hercogas Albertas (Albrechtas) pakvietė A. Kulvietį rektoriumi akademinės mokyklos, vad. Pedagogiumu, arba Partikuliaru, iš kurio 1544 m. išaugo Karaliaučiaus universitetas. Čia A. Kulvietis buvo graikų kalbos katedros vedėjas. Be to, jis dėstė hebrajų kalbą. Pagrindus Karaliaučiaus universitetui dėjo ir Kulviečio artimas bendradarbis Stanislovas Rapolionis — teologijos profesorius.

Karaliaučiaus universitete studijavo ir Martynas Mažvydas, 1547 m. Karaliaučiuje išspausdinęs pirmąją ligi šiol žinomą lietuvišką knygą — katekizmą: "Catechismusa prasty Szadei, Makslas skaitima raschta yr giesmes del krikszczianistes bei del berneliu iaunu nauiey sugulditas". Knyga skirta Lietuvos Didžiajai Kunigaikštijai (Ad Magnum Ducatum Lituaniae). Šią pirmąją religinio turinio knygą M. Mažvydas įteikia lietuviams ir žemaičiams į rankas sakydamas: "Broliai, seserys, imkit mane ir skaitykit..." Tai pirmasis lietuviškas eilėraštis, parašytas paties Mažvydo. Čia kartu duodamas ir pirmasis lietuviškas elementorius — "Pygus ir trumpas mokslas skaititi yr raschity". Netrukus išėjo ir kitos M. Mažvydo knygos: "Giesmė šv. Ambroziejaus bei šv. Augustino" (1549); "Forma krikštymo" (1559); "Giesmės krikščioniškos" (1566 ir 1570); "Paraphrasis" (1589) ir kt.

Po to ir kiti protestantų kunigai, išėję mokslus Vakaruose ir kunigavę įvairiose lietuvių parapijose Prūsų Žemėje (Ragainėje, Tilžėje, Karaliaučiuje, Labguvoje), išleido religinės literatūros lietuvių kalba: M. Mažvydo pusbrolis Baltramiejus Vilentas "Enchiridioną" (1579) ir Martyno Liuterio "Evangelijas bei epistoles" (1579); Jonas Bretkūnas rinko medžiagą iš Mažosios Lietuvos istorijos, papročių, 1589 m. išleido giesmyną "Giesmės duchaunos", 1591 m. išspausdino pamokslų rinkinį "Postilla", išvertė Bibliją lietuvių kalbon; varniškis Simonas Vaišnoras 1600 m. išspausdino "Žemčiūgą teologišką" ir t.t. Tų raštų kalba jau buvo gerokai aptvarkyta. Tai vis lietuvių rašomosios kalbos normintojai.

Reformacijos sklidimas Lietuvoje sudarė nemažą grėsmę katalikybei. Todėl Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius, norėdamas užkirsti kelią protestantizmui plisti, 1569 m. parsikvietė jėzuitus, kurie 1570 m. įsteigė Vilniaus jėzuitų akademinę kolegiją (Collegium Academicum Vilnense, arba Collegium Vilnense Societatis Iesu)). Mokslas, kaip ir visose to meto Vakarų Europos kolegijose bei universitetuose, buvo einamas lotynų kalba.

Profesorių tarpe būta ispanų, skotų, kroatų, lenkų. 1579 m. iš kolegijos išaugo akademija — universitetas. 1582 m. Vilniuje įsteigtos ir dvi kunigų seminarijos. Jėzuitai ėmė rūpintis ir pamokslininkais, mokančiais lietuviškai, nes katalikybės padėtis krašte buvo labai bloga. Trūko ir religinės literatūros lietuvių kalba.

Turime netiesioginių žinių, kad dar prieš 1590 m. buvo išėjusios kelios katalikiškos religinės knygos, kurios, deja, nėra išlikusios. Jų tarpe yra minimas jėzuito Petro Kanizijaus (Canisius) katekizmo vertimas, apie 1590 m. išleistas Vilniuje ir skirtas Vilniaus vyskupijai. Vertėjas nežinomas. Toliau didelės reikšmės katalikų religinės literatūros atsiradimui buvo 1576 m. paskyrimas Žemaičių vyskupu Merkelio Giedraičio, gerai išsimokslinusio vyro, mokėjusio lietuviškai ir buvusio vienu iš žymiųjų ano meto kovotojų dėl Lietuvos valstybinio savarankiškumo. Jis talkon pasikvietė taip pat plačiai apsišvietusį Varnių kanauninką Mikalojų Daukšą (gimęs apie 1527 m. Babėnuose, netoli Dotnuvos, miręs 1613 Varniuose). Pirmiausia jis išvertė iš lenkų kalbos ispanų jėzuito Jokūbo Ledesmos (Diego de Ledesma) katekizmą "Kathechismas arba mokslas kiekwienam krikszczionii priwalus", kuris buvo išspausdintas Vilniaus vyskupijos rūpesčiu Vilniuje 1595 m.

Pats didžiausias M. Daukšos darbas — iš lenkų kalbos išversta lenkų jėzuito Jokūbo Wujeko (jis 1578-1579 m. buvo Vilniaus kolegijos rektorius) postilė: "Postilla Catholicka. Tai est: Iżguldimas Ewangeliu kiekwienos Nedelos ir szwętes per wissus metus". Knyga išspausdinta Vilniuje 1599 m. Jėzuitų akademijos spaustuvėje. Lėšų knygai išleisti parūpino vysk. Merkelis Giedraitis.

Tai viena iš reikšmingiausių ano meto knygų, turėjusių didelės reikšmės tolesnei lietuvių raštijos raidai. Ta knyga yra ypačiai svarbus šaltinis lietuvių kalbos istorijai. Kad ir daug kur Daukšos laikytasi pažodinio vertimo principo, kad tai neigiamai paveikė sintaksę, sakinių konstrukciją, bet Daukšos kalba pasižymi žodingumu, sklandumu, vaizdumu, išraiškumu, ji yra gerokai apvalyta nuo svetimybių, stiliui paįvairinti apstu sinonimų, sinoniminių posakių, daug žodžių paimta iš ano meto gyvosios kalbos, įvesta daug naujadarų, sukurta kultūrinių, literatūrinių, psichologinių ir kitokių terminų. Be to, lietuviškas tekstas kirčiuotas. M. Daukša yra vienas iš pirmųjų, padėjusių pagrindus lietuvių rašomajai kalbai.

Mikalojus Daukša kelia gimtosios kalbos reikšmę

Mums čia ypačiai įdomi lenkiškai parašyta "Prakalba į malonųjį skaitytoją", kurioje reiškiamas didelis susirūpinimas lietuvių kalbos likimu, iškeliama gimtosios kalbos reikšmė visuomeniniame bei valstybiniame gyvenime ir ginamos lietuvių kalbos teisės. Tai lyg koks manifestas, programinio pobūdžio kreipimasis į Lietuvos gyventojus lietuvių kalbos gaivinimo ir stiprinimo reikalu. Dėl tos prakalbos reikšmingumo, čia duodama ilgėlesnė vertimo ištrauka:

"Mielasis skaitytojau! Ir į gyvenimą įsižiūrint, ir pačiam giliau pagalvojus apie tai, kuo galėčiau patarnauti savo tėvų kraštui, pasirodė man, jog ir mano luomui, ir Katalikų Bažnyčiai, išplitusioje garbingoje Lietuvos Kunigaikštijoje, visai tiktų, ne tiktai gražu ir džiaugsminga, bet ir didžiai naudinga būtų, kad pamokslus, seniai jau kunigo Wujeko, Jėzaus draugijos teologo, moksliškai parašytus ir surinktus, į čekų ir vokiečių kalbas išverstus, visiems katalikams brangius ir šiaip turinčius nemaža reikšmės, mūsų lietuviškąja kalba išdėstyčiau ir visiems skaityti juos duočiau. Tai darydamas, jaučiuos ne tiktai lietuvių bažnyčiai, bet ir visiems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos piliečiams kiek įtiksiąs tuo savo darbu ir patarnavimu; tikiuos, kai kuriems duosiąs progos pagalvoti ir pasvarstyti didesnius dalykus ir paskatinsiąs karščiau rūpintis mūsų tėvų kalba ir ją skleisti. Nors, tiesą sakant, retas kuris iš mūsų, ypač prakilnesniųjų, nemoka lenkų kalbos ir negali patys skaityti lenkiškai parašytų pamokslų, tačiau, mano nuomone, daugiausia yra tokių žmonių, kurie tos kalbos arba nesupranta arba nekiek jos temoka. Antra, dalykas, rašytas tėvų kalba, žinau, kiek turi vertės, kiek suteikia malonės, kiek tinka visoms tautoms. Iš to samprotauju, visose tautose išaugo knygų vertimas iš kitų kalbų į savas; toliau, patys mūsų Lietuvos žmonės, gerai išmokę naudotis lenkų kalba, juk visiems yra žinoma, kaip yra paniekinę, apleidę ir beveik atmetę savą kalbą, — kiekvienas tai aiškiai mato, bet ar tat gerai padaryta, nežinau, kas tuo gėrėsis.

Pasakyk man, gerbiamasis, ar yra pasaulyje tauta, tokia tamsi ir niekinga, kuri neturėtų šių trijų savų ir tarsi įgimtų jai dalykų: gautų iš tėvų laukų, papročių ir kalbos? Visais amžiais žmonės kalbėjo savo gimtąja kalba ir visada didžiai rūpinosi ją išlaikyti, išplatinti, turtinti ir išgražinti. Nėra tokios menkutės tautos, nėra tokio niekšingo žemės kampelio, kur nebūtų vartojama sava kalba. Tąja kalba paprastai visi rašo įstatymus, jąja leidžia savosios ir svetimų tautų istorijas, senas ir

naujas, jąja aptaria visus valstybės reikalus, ją gražiai ir padoriai vartoja visokiais atvejais bažnyčioje, taryboje ir namie. Pati prigimtis visus to moko, ir beveik iš motinos krūtų kiekvienas gauna palinkimą branginti savo kalbą, ją noromis vartoti, išlaikyti ir platinti. Tai akivaizdžiai matome ne tiktai žmonėse, bet ir gyvuliuose, neprotinguose Dievo sutvėrimuose. Kas per keistenybės būtų gyvulių tarpe, jeigu varnas užsimanytų suokti kaip lakštingala, o lakštingala — krankti kaip varnas, ožys riaumoti kaip liūtas, o liūtas — bliauti kaip ožys? Dėl tokio savo būdo pakeitimo pranyktų savitumas, beveik prapultų ir tokių įvairių gyvulių būtybė ir prigimtis. Jeigu toks gyvulių paikumas sukeltų jų tarpe tokį sąmyšį, tad suprasime, koks sąmyšis ir sąsiūtis įvyktų žmonėse, kad viena kuri tauta, visai paniekinusi savo tėvų kalbą, taip pamiltų kitos tautos kalbą (visai pamiršus savąją, kuria Dievas ir gamta liepia kalbėti), jei imtų elgtis kaip žmogus ne to krašto ir ne tos kalbos.

Ne žemės derlumu, ne drabužių skirtingumu, ne šalies gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu laikosi tautos, bet daugiausia išlaikydamos ir vartodamos savo kalbą, kuri didina ir išlaiko jų bendrumą, santaiką ir brolišką meilę. Kalba yra bendras meilės ryšys, vienybės motina, pilietiškumo tėvas, valstybės sargas. Atimk ją tautai ir su ja atimsi tautos santaiką, vienybę ir gerovę. Atmesk ją — užtemdysi saulę danguje, sumaišysi pasaulio tvarką, atimsi gyvybę ir garbę... Visos nesantaikos tarp tautų, visi šmeižtai, vienos tautos niekinimas kitos, — visa tai kilo iš kalbų skirtingumo, kaip iš visokio sąmyšio šaknų. Nes iš pačios prigimties kiekvienas žmogus labiausiai linksta ir stipriai prisiriša tiek prie savo tautos ir kraujo, tiek ir prie savos kalbos...

Visa tai sakau ne tam, kad peikčiau gerą kitų kalbų mokėjimą, — tą mokėjimą, kuris visados visų žmonių buvo ir tebėra vertinamas ir giriamas... Aš tiktai peikiu mūsų gimtosios lietuvių kalbos apleidimą, kone išsižadėjimą ir bodėjimąsi ja..."[7]

Priežastys, paskatinusios M. Daukšos prakalbai atsirasti

Susipažinę su M. Daukšos patriotinės prakalbos turiniu, panagrinėkime tos prakalbos atsiradimo priežastis. Beaiškinant šį klausimą, pagrįstų argumentų yra davęs J. Lebedys.[8] Jo nuomone, M. Daukšos prakalba yra istoriškai apspręstas reiškinys, kurio šaknų reikia ieškoti tiek pačioje Lietuvoje, tiek ir už jos ribų.

Daukša buvo susigyvenęs su lietuviškąja aplinka, kurios branduolį sudarė valstiečiai ir smulkioji bajorija, dar tebekalbėjusi lietuviškai ir nenutolusi nuo lietuviškų papročių. Lietu-

Vilniaus universiteto kiemas XIX a. pradžioje.

viams primestas Liublino aktas (1569) ir tolydus Lietuvos valdančiojo sluoksnio lenkėjimas, Daukšai, kaip lietuviui patriotui, Lietuvos valstybinio savarankiškumo šalininkui, susirūpinusiam savo tėvynės ateitimi, buvo sunkiai pakeliamas dalykas. Lietuvos valstybės aparate, Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir jo kitiems dovanotuose dvaruose, bažnyčiose atsirado svetimtaučių, į kurių įsigalėjimą lietuviškoji tautos dalis žiūrėjo su nerimu.

XVI a. Vakarų Europoje ir kaimyninėje Lenkijoje ypačiai ėmė įsigalėti tautinės kalbos viešajame gyvenime ir grožinėje literatūroje. Anksčiau, ypačiai humanizmo laikotarpyje, visuo-

tinai buvo įsigalėjusi lotynų kalba, tautinėms kalboms nenorėta pripažinti literatūrinių teisių. Atkaklios ir labai kietos kovos dėl gimtosios kalbos Italijoje, Prancūzijoje, Čekijoje, Vokietijoje, Lenkijoje labai sustiprėjo XVI a. antrajame ketvirtyje ir to šimtmečio viduryje. Kad kova dėl gimtosios kalbos įsigalėjimo buvo nelengva, rodo Vokietijos pavyzdys: čia 1570 m. iš visų išėjusių knygų dar 70% buvo išspausdinta lotynų kalba.

Daukšai, atrodo, daugiausia įtakos turėjo Italijos ir ypačiai Lenkijos pavyzdžiai. Lenkijoje jau nuo 1543 m. seimų nutarimai buvo skelbiami lenkiškai, nuo 1548 m. ir seimo darbų aprašymai buvo rašomi lenkiškai, Žygimanto Augusto laikais seimuose kalbos dažniausiai buvo sakomos lenkiškai. Antrojoje XVI a. pusėje pražydo lenkų literatūra, bet mokslo ir mokyklų kalba paliko lotynų kalba.

M. Daukšos prakalbos poveikis. Ar tai tautinio sąjūdžio pradžia?

Kokią gi reakciją sukėlė ši patriotinė M. Daukšos "Prakalba į malonųjį skaitytoją"? Ar ji susilaukė kokio nors atgarsio Lietuvoje, ar ji padarė įtakos apsilpusiai lietuvių tautinei sąmonei stiprinti? Juk tai buvo reikšmingas balsas aukšto lietuvio dvasininko, gerai pažinusio visuomeninius santykius, tautinę, kultūrinę ir religinę padėtį Lietuvoje.

Kaip matėme, M. Daukšai buvo žinomi ir europiniai reiškiniai tautinių kalbų gaivinimo ir stiprinimo reikalu. Be to, ir M. Daukšos "tautos" koncepcija buvo artima mūsų dabartinei tautos sampratai (tautos sąvokai žymėti jis vartojo du žodžius: tauta ir giminė). Į Daukšos tautos sąvoką įėjo šios trys pagrindinės sudaromosios dalys: 1. teritorija — tėvynė, tėvų žemė, 2 papročiai — kultūrinis bendrumas ir 3. kalba — svarbiausias ir esminis tautos pažymys.

Daukšai tautinę bendriją sudarė visi gyventojų sluoksniai, pradedant diduomene, smulkiąja bajorija ir baigiant valstiečiais. Jam, kaip matyti iš prakalbos, rūpėjo lietuvių tautinės kultūros kūrimas, jis siekė, kad lietuvių kalba būtų įvesta į viešąjį gyvenimą, kad ji būtų vartojama valstybės įstaigose, bažnyčioje, šeimoje, kad ji pasidarytų rašto kalba, kad tąja kalba išaugtų raštija, kad ja būtų rašoma ir tautos istorija, nes juk "visi leidžia savąsias ir svetimų tautų istorijas". Todėl, galimas dalykas, Daukšai nebuvo visai prie širdies, kai Motiejus Stryjkovskis (1547-XVI a. pabaigoje), vyskupo Merkelio Giedraičio pavestas, parašė, kad ir su meile Lietuvai bei lietuviams, bet lenkiškai

Lietuvos istoriją — "Kronika Polska, Litewska, Żmodżka y wszystkiey Rusi..." (išspausdinta Karaliaučiuje 1582 m.).

Taigi, jeigu būtų buvusi gera dirva Daukšos tautybės sampratai plėstis, jei jo balsas būtų pasiekęs sąmoningą tautą, be abejo, prakalboje keliamos mintys būtų radusios didelį atgarsį, būtų pažadinusios tautiečius, sustiprinusios jų tautinę sąmonę kovai dėl gimtosios kalbos teisių, dėl tautinio ir valstybinio savarankiškumo, ir 1599 metai būtų laikomi mūsų tautinio atgimimo pradžia. Kun. Stasys Yla savo veikale "Vardai ir veidai mūsų kultūros istorijoje"[9] kaip tik yra linkęs laikyti M. Daukšą lietuvių tautinio sąjūdžio pradininku, kad tas "Giedraičio-Daukšos įsiūbuotas tautinis sąjūdis" tęsėsis ir po vysk. Merkelio Giedraičio mirties (1609), nors iki 1629 m. neišėję išskirtinės reikšmės raštų.

Tik 1629 m. Konstantinas Sirvydas (gimęs apie 1580 m. netoli Anykščių, miręs 1631. VIII. 23 Vilniuje) Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvėje išspausdino originalų veikalą "Punktay Sakimu" (sekmadienių ir švenčių evangelijos su pamokslų metmenimis) ir trikalbį lenkų, lotynų ir lietuvių kalbų žodyną — "Dictionarium trivm lingvarvm" Iš kitų reikšmingesnių leidinių dar buvo jėzuito Pranciškaus Šrubauskio apie 1679 m. Vilniuje išleistas giesmių rinkinys "Balsas Širdies".[10]

Tą tautinį sąjūdį, trukusį apie šimtą metų, kun. St. Ylos manymu, sutrukdžiusios išorinės priežastys: Maskvos įsiveržimas į Lietuvą 1665 m. ir Šiaurės karas, pasibaigęs 1717 m. Tų karų metu Lietuva netekusi didelio skaičiaus gyventojų.[11]

Reikia sutikti, kad XVII a. susidomėjimas lietuvių kalba ir Lietuvos praeitimi gerokai padidėjo. K. Sirvydo žodyno pareikalavimas, matyti, yra buvęs nemažas, nes žodynas susilaukė net 5 leidimų: II-jo 1631 m. (neišliko nei vienas egzempliorius), III-jo — 1642 m., IV-jo — 1676 m. ir V-jo — 1713 m. Be to, K. Sirvydas 1630 m. buvo išleidęs ir lietuvių kalbos gramatiką "Clavis linguae Lituanicae"; deja, šios gramatikos neišliko nei vienas egzempliorius.

Kiek vėliau, 1653 m., Karaliaučiuje, tilžiškis kunigas Danielius Kleinas (1609-1666) išleido lotyniškai parašytą pirmąją spausdintą lietuvių kalbos gramatiką "Grammatica Litvanica" ir 1654 m. — jos vokišką santrauką "Compendium Litvanico-Germanicum". Tos abidvi D. Kleino gramatikos yra svarbios dėl to, kad buvo nustatytos pastovesnės XVII a. rašomosios kalbos normos. Rankraščiu dar yra likęs jo sudaryto vokiškai lietuviško žodyno nuorašas. Be to, D. Kleinas parengė ir 1666 m. Karaliau-

čiuje išspausdino "Naujas giesmių knygas" ir "Maldų knygeles". Bet, deja, tiek žodynų, tiek ir gramatikų paskirtis buvo siauro pobūdžio: K. Sirvydo žodynas buvo skirtas besimokančiam jaunimui, ypačiai besiruošiančiam būti kunigais, o D. Kleino gramatika protestantų kunigams, kad jie, išmokę lietuvių kalbos, "galėtų vėliau sėkmingai skelbti paprastiems žmonėms Dievo žodį".[12] Tik lietuvių gramatikos vokiškos santraukos prakalboje nurodoma, kad lietuvių kalbos turi mokėti ne tik studentai, kunigai, bet ji reikalinga ir tiems žmonėms, kurie "su lietuviais bendrauja arba juos valdo ir teisia".[13]

Tuo metu atsiranda darbų ir iš Lietuvos istorijos srities. Čia iškyla jėzuitas kaunietis Albertas Vijūkas-Kojelavičius (1609-1677), Vilniaus universiteto profesorius ir 1654-1655 m. rekto-

A. Vijūko-Kojelavičiaus Lietuvos istorijos titulinis lapas (1650).

rius. Jis paruošė didžiulį veikalą apie Lietuvos bajorų herbus, rašė apie atskirų Lietuvos didikų (Radvilų, Chodkevičių, Sapiegų) šeimas, apie bažnytinę padėtį Lietuvoje ir kt.

Pats žymiausias jo veikalas yra lotyniškai parašyta Lietuvos istorija. Pirmoji dalis, kur nagrinėjama Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki krikščionybės įvedimo, išspausdinta 1650 Dancige (Historiae Lituanae pars prior; de rebus Lituanorum ante susceptam christianam religionem, conjunctionemque Magni Lituaniae Ducatus cum Regno Poloniae, libri novem) ir antroji dalis, apimanti laikus iki Liublino akto, išspausdinta 1669 m. Antverpene (Historiae Lituanae a conjunctione Magni Ducatus cum Regno Poloniae ad unionem eorum Dominiorum). Savo darbui panaudojo M. Stryjkovskio anksčiau paminėtą "Kroniką". Didžiausias A. Vijūko-Kojelavičiaus nuopelnas tas, kad jo veikalas, plačiai paplitęs Vakarų Europoje, supažindino įvairių kraštų šviesuomenę su Lietuvos istorija. Tačiau jo istorija nebebuvo tokios dvasios, kaip kad M. Stryjkovskio: kad ir aukštindamas Lietuvos didžiuosius kunigaikščius, jis nebesisielojo dėl Lietuvos valstybės savarankiškumo — jau buvo patenkintas unijiniais ryšiais su Lenkija.

Vis dėlto M. Daukša nesukėlė tautinio sąjūdžio

Kad ir negalima visiškai nuneigti M. Daukšos, vysk. M. Giedraičio ir kitų teigiamos įtakos lietuvybei, kad ir Daukša buvo vienas iš pačių svarbiausių lietuvių tautinės sąmonės žadintojų, bet jo patriotinė prakalba nesukėlė tautinio sąjūdžio. Ta jo prakalba buvo rašyta lenkiškai ir skirta diduomenei bei dvasininkams. Kad Daukšos balsas nebuvo užgirstas, yra buvę daug priežasčių.

Pirmiausia, XVI a. ir vėliau Lietuvoje vyravo skirtinga tautos ir tautybės samprata. Tauta ir "laisvoji tauta" — tai vadovaujantis bajorų luomas. Pagaliau tauta — tai valstybė. Tautos sąvoka buvo suprantama ne etninė, tautinė grupė, bet pilietinė ar teritorinė žmonių priklausomybė. Taigi Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje lietuviu buvo vadinamas tos kunigaikštijos gyventojas, nesvarbu, kurios tautybės jis bebūtų: lietuvis, gudas, lenkas, rusas, ukrainietis.

Kalba taip pat neįėjo į tautos sampratą, todėl didikai, kad ir laikydami save lietuviais, lenkų įtakos paveikti jau rašė ir kalbėjo lenkiškai. Ne gana to, Lietuvos didikai, didžiuodamiesi savo tariama romėniška kilme, propagavo lotynų kalbos vartojimą valstybiniame gyvenime. Dalis didikų buvo nepatenkinti Lietuvos

Didžiojoje Kunigaikštijoje įsigalėjusia senovės slavų rašto kalba. Pavyzdžiui, Mykolas Lietuvis (greičiausiai Lietuvos pasiuntinys Kryme Mykolas Tiškevičius) savo darbe apie totorių, lietuvių ir maskviečių papročius (Michalonis Lituani De moribus Tartarorum, Lituanorum et Moschorum, išsp. Bazelyje 1615 m.) piktinasi, kad "mes mokomės maskvėnų mokslo, kuris neturi nieko senoviška ir negali žadinti dorybingumo, nes rusų kalba svetima mums, lietuviams, t. y. italams, kilusiems iš italų kraujo".[14] Taip pat ir Vilniaus miesto vaitas Augustinas Rotundas 1576 m. lotyniškojo Lietuvos Statuto vertimo prakalboje siūlė, kad lotynų kalba, kaip gimtoji ir pirminė lietuvių kalba, turinti būti vartojama kaip valstybinė kalba, leidžiant įstatymus, teismuose ir net kasdienoje.[15]

Nepasiekė Daukšos balsas diduomenės, to valdančiojo Lietuvos luomo iki pat Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo XVIII a. gale. Anksčiau didikai kalbėjo lietuviškai, bet ta padėtis pasikeitė po 1569 m. Liublino akto, kada Lietuvą su Lenkija susijo bendras valdovas, bendras seimas ir senatas. Lietuvos magnatai, susigiminiavę su lenkų didikų šeimomis, pradėjo kalbėti lenkiškai ne tiktai savo šeimose, bet ir viešajame gyvenime. Kad ir save laikė "gente Lituanus" (lietuvių kilmės), bet jau buvo "natione Polonus" (lenkų tautos). Jie atkakliai gynė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos reikalus, kovojo dėl jos politinio, bet ne tautinio savarankiškumo.

Tas vad. "lietuviškas patriotizmas" ypačiai dramatiškai pasireiškė Liublino seime, kai 1569 m. Žygimantas Augustas įvykdė Lietuvos ir Lenkijos valstybių uniją. Lietuvos didikai, priversti nusileisti, tą įvykį skaudžiai išgyveno. 1569 m. birželio 27 d. posėdyje Žemaičių seniūnas Jonas Jeronimas Chodkevičius, vadovaves Lietuvos delegacijai, maldavo karalių, kad jis neskriaustų savo krašto, nes "mes, kaip ištikimi savo tėvynės sūnūs, esame įpareigoti rūpintis jos labu". Ir puolė Chodkevičius po karaliaus kojų. Suklupo ir visi Lietuvos atstovai. Jie priešinosi unijai ne dėl to, kad būtų kovoję už lietuvybę, bet jie gynė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos savarankiškumą. To jie ir pasiekė, nes ir po Liublino seimo iki pat Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo išliko Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos teritorija, kad ir gerokai apkarpyta, išliko savas administracinis aparatas, atskiri įstatymai, kurių leidėjais bei vykdytojais buvo bajorija, išliko savi teismai, savas iždas, sava kariuomenė.

Mūsų didikai išsikovojo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos gana didelį savarankiškumą daugiausia tam, kad išlaikytų savo garbingas pareigybes (jie buvo kancleriai, maršalai, iždininkai,

etmonai), kad nenustotų savo didžiulės įtakos valstybės gyvenime. Pamažu daugelis Lietuvos magnatų pasidavė lenkų įtakai. Ir tokie Radvilai, atkaklūs kovotojai dėl Lietuvos savarankiškumo, ėmė vartoti lenkų kalbą. Pavyzdžiui, Mikalojaus Radvilo Rudojo vaikaitis Jonušas 1615 m. rašė savo broliui Kristupui: "Nors lietuviu esu gimęs ir lietuviu teks man mirti, tačiau turime vartoti mūsų tėvynėje lenkų kalbą".[16]

Kiek kitaip yra buvę su smulkiąja bajorija, kuri buvo labiau susigyvenusi su kraštu, savo krašto tradicijomis ir šeimose ilgiausiai išlaikė lietuvių kalbą. Bet ir jų tautinis susipratimas buvo menkas. Jie, būdami magnatų satelitais, kovojo dėl savo bajoriškųjų teisių ir laisvių išlaikymo. Ilgainiui ir smulkieji bajorai, labiau iškilę Lietuvos gyvenime, sekė magnatų manieras ir griebėsi lenkų kalbos. Tenka abejoti, kad Daukšos balsas būtų pasiekęs smulkiąją bajoriją, kuri tuo metu dar nelabai mokėjo paskaityti jo prakalbą lenkiškai. Tačiau smulkūs bajorai, ypačiai žemaičiuose, ilgiausiai išlaikė lietuvių kalbą.

Daukšos balsas nepasiekė kaip reikiant ir dvasininkų, kurių daugumas buvo nelietuviai. Apie to meto Katalikų Bažnyčios padėtį Lietuvoje vaizdžiai kalba vyskupijų vizitacijos aktai. Pavyzdžiui, 1579 m., kaip matyti iš Medininkų (Varnių) vyskupijos vizitacijos aktų, iš 19 tuo metu buvusių kunigų 10-11 yra buvę lenkai, gyvenę įvairiose tos vyskupijos parapijose. Daugumas jų nedaug lietuviškai temokėjo.[17] Ir Vilniaus vyskupijoje būta nelietuvių kunigų. Tą padėtį labai gerai žinojo M. Daukša, jis išgyveno ne tik lietuvių kalbos paniekinimą, bet matė ir didelę žalą, daromą katalikybei plisti. Todėl jis lenkiškoje prakalboje ir rašė: "Kaip gi liaudis supras geruosius ir išganomuosius dalykus, kad tas, kuris ją moko, arba jos kalbos nemoka, arba ja biaurisi". Skaitė Daukšos "Postilę", tą pamokslų rinkinį, reikia manyti, nedidelė dalis kunigų, kurių lietuvybė ir tikra religinė dvasia nebuvo išblėsusi.

Neužgirdo Daukšos balso ir baudžiavos prislėgti valstiečiai, nes jiems "Postilė" iš viso nebuvo prieinama. Valstiečiai, būdami lyg kokia daiktinė bajorų nuosavybė, buvo beteisiai, jie net nebuvo laikomi valstybės piliečiais. Valstiečiai net neturėjo teisės kilnotis iš vienos vietos į kitą, jie neturėjo savos žemės, už tam tikrą mokestį ir kitokius įsipareigojimus dirbo bajorų žemę. Tik Žemaičiuose buvo daug laisvų valstiečių, kurių vaikai galėdavo patekti ir į mokslą. Tačiau valstiečiai ir sunkiose gyvenimo sąlygose išliko atsparūs išorinėms įtakoms, jie, užsidarę tvirtame

lietuvybės kiaute, neleido svetimam elementui prasigraužti ir įsiveržti į branduolį. Jie išlaikė lietuvių kalbą, tautinius papročius ir savitą lietuvių tautinę kultūrą.

Lietuvos valstybės žlugimas ir rusų okupacija

Ilgas Lietuvos valstybės gyvenimo kelias nebuvo palankus lietuvių tautinei sąmonei išsiskleisti ir jai subręsti. Anksti prasidėjęs valstybės valdomojo sluoksnio, bajorų, lenkėjimas ir, ryšium su didikų neribotomis laisvėmis, krašte įsiviešpatavusi netvarka privedė prie Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo. 1795 m. rusams okupavus didžiąją Lietuvos dalį, beveik 120 metų kraštas išgyveno nepaprastai sunkią priespaudą.

Rusams okupavus Lietuvą, daugumas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos žemių atsidūrė rusų valdžioje. Išskirtinė padėtis susidarė Užnemunėje, kuri pradžioje atiteko Prūsijai, bet 1807 m. Napoleonui sudarius Varšuvos kunigaikštiją, prie jos buvo priskirta ir Užnemunė. Žlugus Napoleono galybei, 1815 m. Vienos kongrese Varšuvos kunigaikštija paversta autonomine Lenkijos karalija, bet kontroliuojama Rusijos. Po 1863 m. sukilimo Lenkijos karalija panaikinta ir nuo to laiko Užnemunė virto paprasta Rusijos provincija, tik administraciniu atžvilgiu priklausė Varšuvos generalgubernatoriui.

Kad Lietuvos žemių valdymas būtų lengvesnis, 1843 m. Lietuva suskirstyta į tris gubernijas: Vilniaus, Kauno ir Gardino. Siekiant kraštą greičiau surusinti, caro įsakymu uždraustas Lietuvos vardas, ir užimtasis kraštas buvo vadinamas ne Lietuva, bet Rusijos Šiaurės-vakarų kraštu. Visą šį kraštą valdė Vilniaus generalgubernatorius, o gubernijas, tuos atskirus administracinius vienetus — rusų gubernatoriai ir gubernijų valdybos. Pakeista ir teisinė truktūra: Lietuvos Statutas buvo panaikintas ir įvesta rusų teisė (tik caras Povilas I buvo grąžinęs Lietuvos Statutą, kuris Lietuvoje veikė iki 1840 metų). Užnemunėje veikė Napoleono kodeksas.

Rusams okupavus Lietuvą, pradžioje buvo palikta senoji luominė santvarka. Privilegijuotieji luomai buvo bajorai ir miestiečiai. Bajorams vadovavo apskričių ir gubernijų maršalkos. Bajorų seimeliuose jie rinkdavo atstovus į apskričių įstaigas, gubernijos seimelį, o pastarasis siųsdavo savo atstovus į gubernijos vadovybę ir kitas gubernijos įstaigas. Taigi, rusų okupacinėje administracijoje būta nemaža bajorų, užėmusių atsakingas pareigas. Miestiečiai turėjo savo rinktus magistratus ir teismus. Jie valdė

miesto turtą ir palaikė tiesioginį ryšį su gubernatoriais. Valstiečiai priklausė žemajam luomui, daugumas buvo baudžiauninkai ir priklausė ponams. Tik valstybinių dvarų valstiečiai buvo laisvesni. Daugumas bajorų buvo nutautę, miestiečiai — svetimtaučiai, tik valstiečiai sudarė lietuvių tautos branduolį, iš kurio vėliau išaugo atgimimo vadai ir nepriklausomos Lietuvos kūrėjai.

Pastangos atstatyti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją

Po abiejų pirmųjų Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimų (1772 ir 1793 m.) Lietuvos ir Lenkijos patriotų tarpe brendo mintis nusikratyti rusų okupacijos. Ir 1794 m. kovo 24 d. Tadas Kosciuška Krokuvoje paskelbė sukilimo prieš rusus aktą. Sukilimas persimetė ir į Lietuvą, kur jam vadovavo pulkininkas Jokūbas Jasinskis, Lietuvos kariuomenės artilerijos viršininkas. 1794 m. balandžio 23-24 d. naktį J. Jasinskis sėkmingai išlaisvino Vilnių. Išvadavus Vilnių, sudaryta laikinoji Lietuvos vyriausybė (Vyriausioji taryba). Netrukus sukilėliai užėmė daugelį Lietuvos miestų ir šeimininkavo krašte. Lietuvių savarankiškumas nepatiko lenkams, nenorėjusiems nutraukti unijinių ryšių su Lietuva, todėl T. Kosciuška birželio 1 d. atšaukė J. Jasinskį iš Lietuvos kariuomenės vado pareigų, panaikino Lietuvos Vyriausiąją tarybą ir įkūrė bendrą abiem tautom Vyriausiąją tautos tarybą. Lietuvos kariuomenės vadu paskirtas lenkas generolas Mykolas Wielhorskis. Visa tai ir sužlugdė sėkmingai pradėtą sukilimą Lietuvoje.

Ir T. Kosciuška pralaimėjo kovą su rusų ir prūsų reguliaria kariuomene. Užsienin pabėgę sukilimo dalyviai bandė ieškoti svetimųjų pagalbos. Daug vilčių dėta Prancūzijai, kuri buvo priešinga ir Lenkijos valstybės padalijimui. Tuo metu Turkijoje gyvenęs buvęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos iždininkas kunigaikštis Mykolas Kleopas Oginskis 1796 m. kreipėsi į generolą Bonapartą (nuo 1804 m. Prancūzijos imperatorius Napoleonas I), prašydamas pagalbos. Jau tais pačiais metais Vilniuje susikūrė slapta organizacija sukilimui ruoštis, bet rusai tą sambūrį susekė ir išsklaidė. Artėjant Napoleono konfliktui su Rusija, 1811 m. Lietuvos bajorai Vilniuje sušaukė suvažiavimą, kuriame nutarta kreiptis į carą Aleksandrą I, kad jis sutiktų atgaivinti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją. Carui įteiktame memoriale buvo prašoma, kad iš buvusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos žemių būtų sudaryta autonominė valstybė, kad būtų paliktas Lietuvos Statutas, kad būtų įsteigtas nuo Petrapilio nepriklausąs tribunolas, kad toji autonominė valstybė turėtų savus ministrus, o Vilniun

būtų paskirtas caro vietininkas. Rusai nudelsė to projekto svarstymą, ir 1812 m. prasidėjo Napoleono žygis į Rusiją. Ir taip M. K. Oginskio projektas atgaivinti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštiją Aleksandro I globoje sužlugo.

Lietuvos didikai dėjo pastangų tartis su Napoleonu, kai jis 1812 m. birželio 28 d. įžygiavo į Vilnių. Napoleonas išklausė jų prašymą ir liepos 1 d. sudarė Laikinąją Lietuvos komisiją, kuri dažnai yra vadinama ir Lietuvos vyriausybe. Ta komisija savo pirmininku išsirinko didiką Stanislovą Soltaną, unijos su Lenkija šalininką. Netrukus ta komisija ir paskelbė susijungimą su Lenkija. Tos komisijos uždavinys buvo organizuoti karinius dalinius ir tiekimą Napoleono kariuomenei. Besitraukiant Napoleonui iš Lietuvos, gruodžio 9 d. pasitraukė į Dresdeną ir ta Laikinoji komisija su keliais tūkstančiais pradėtos organizuoti Lietuvos kariuomenės. Ir rusai vėl užėmė Lietuvą.[18]

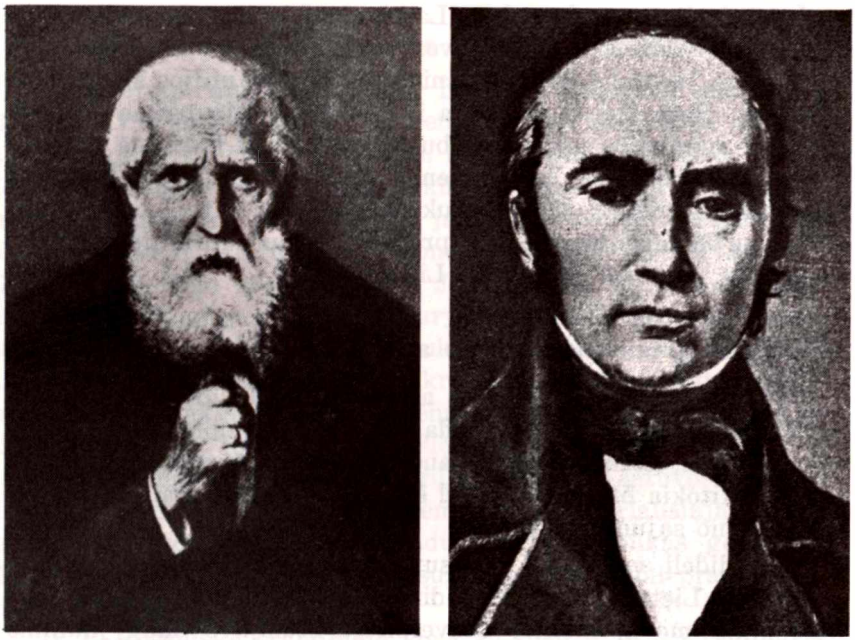
Lietuvių tautinio sąjūdžio apraiškos XIX a. pradžioje

Pirmuoju lietuvių tautinio atgimimo sąjūdžio tarpsniu galima laikyti XIX a. pradžią, kada pagyvėjo susidomėjimas Lietuvos praeitimi, lietuvių kalba, liaudies papročiais, tautosaka, mitologija ir kitokia lituanika. Todėl šis tarpsnis paprastai vadinamas lituanistinio sąjūdžio vardu.

Čia didelį vaidmenį yra suvaidinęs Vilniaus universitetas, tas didysis Lietuvos kultūros židinys. Iš čia sklido ir lietuvių tautinio atgimimo apraiškos. Universitete studijavo daug jaunimo ne tik iš Vilniaus srities, paties Vilniaus miesto, bet taip pat iš visų Lietuvos kampų. Atskiri universiteto profesoriai domėjosi Lietuvos istorija, Lietuvos teisės istorija, lietuvių kultūros istorija, lietuvių kalba ir papročiais. Apie lietuvių genčių senovę rašė ano meto garsus Vilniaus universiteto profesorius Joachimas Lelevelis (1786-1861), teisės istorikas gardiniškis Ignas Danilavičius (1787-1843), taip pat gardiniškis istorikas Ignas Žegota Onacevičius (1780-1845); apie Lietuvos senovės paminklus ir krašto praeitį rašė universiteto rusų kalbos ir literatūros profesorius ukrainietis I. N. Lobojka (1786-1863) ir kt. I. Žegota Onacevičius pirmasis pradėjo skaityti universitete Lietuvos istorijos kursą.

Vilniaus universiteto faktinis bibliotekos vedėjas ir universiteto sekretorius Kazimieras Kantrimas (1776-1836) susirūpino įsteigti universitete lietuvių kalbos katedrą. Tos katedros steigimo reikalu 1822 m. buvo įteikęs Vilniaus mokslo apygardos globėjui raštą, pasiūlydamas net kandidatą lietuvių kalbos lek-

toriaus pareigoms. Tuo kandidatu buvo žemaitis Leonas Uvainis (1753-1828), tuo metu žinomas lietuvių kalbos tyrinėtojas, kuris ruošėsi išleisti etimologinį lietuvių kalbos žodyną ir šiaip domėjosi Lietuvos senove, ypačiai numizmatika. Deja, K. Kantrimo sumanymas nebuvo įgyvendintas.

Lietuvos istorikai: Teodoras Narbutas ir Simonas Daukantas.

I. Žegotos Onacevičiaus paveiktas, Simonas Daukantas ėmėsi rašyti Lietuvos istoriją žemaitiškai. Dar būdamas Vilniaus universiteto studentu, 1822 m. parašė "Darbus senuju Lituwiu yr Žemaycziu" (deja, tas veikalas Mykolo ir Vaclovo Biržiškų teišspausdintas 1929 m.). 1838 m. baigė rašyti didžiulę "Historyje Žemaytyszka" (ji išleista "Lietuvos istorijos" vardu Amerikoje 1893 ir 1897 m.). Čia, kaip ir kituose istoriniuose veikaluose, Daukantas žvelgė į Lietuvos praeitį romantiko akimis, žavėdamasis Lietuvos istorijos grožiu ir didingumu. Deja, S. Daukanto istoriniai darbai tuo metu nebuvo išspausdinti, todėl neturėjo poveikio to meto lietuvių tautiniam sąjūdžiui.

Netrukus atsirado ir daugiau Lietuvos senovės tyrinėtojų. Tepriminsiu Teodorą Narbutą (1784-1864), jo lenkiškai parašytą,

bet lietuviškos dvasios 9 tomų Lietuvos istoriją — "Dzieje starożytne narodu litewskiego" (išleista Vilniuje 1835-1841 m.). Jis savo istorijoje stengėsi parodyti Lietuvos praeitį kiek galint garsesnę ir garbingesnę. Šis dalykas jam, kaip "karštai mylinčiam savo tėvynę, brangią Lietuvą", labai rūpėjo. Jis stengėsi atitaisyti savo protėviams lietuviams ir senai lietuvių tautai daromus įvairius priekaištus. T. Narbutas, norėdamas sudaryti tvirtą Lietuvos praeities pagrindą, griebėsi įrodinėti, kad lietuviai nebuvę žemos kultūros, bet jau senais laikais pažinę ir turėję savo atskirą raštą, kilusį iš runiškojo. Jis išleido ir Bychovco kroniką, kuri ilgai buvo laikoma T. Narbuto falsifikatu.

Anais laikais T. Narbuto darbai Lietuvos šviesuomenėje buvo sutikti su dideliu entuziazmu. Tik lenkams ne visa patiko. Ir pats Narbutas didžiavosi tik nepriklausoma Lietuva, nesurišta su Lenkija unijos varžtais. Todėl jis savo Lietuvos istoriją baigia Liublino aktu (1569 m.). Štai būdingi jo paskutinieji IX tomo žodžiai: "Parašiau istoriją iki to laikotarpio, kuriame lietuvių tauta nusilpo. Tolimesnį istorijos rašymą perleidžiu lenkų istorikams. Paskutinysis nepriklausomas Jogailaičių giminės Lietuvos monarchas Žygimantas mirė... ir aš laužau savo plunksną ant jo kapo".[19]

Ir to meto rašytojai (Adomas Mickevičius, Julius Slovackis, Juozapas Ignas Kraševskis, Liudvikas Kondratavičius ir kiti) rinkosi savo kūrybai temas iš Lietuvos praeities. Vilniaus universitete mokėsi būrelis ir būsimų lietuvių rašytojų, kalbininkų, praeities tyrinėtojų. Iš jų paminėtini: Simanas Stanevičius, S. Daukantas, Kiprijonas Nezabitauskis, Jurgis Plateris, Motiejus Valančius ir kt.

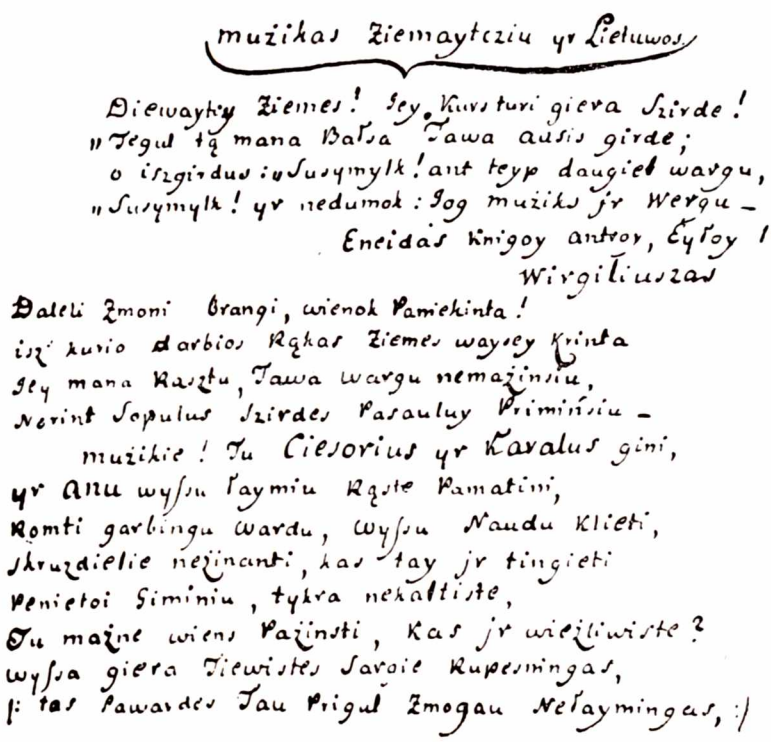
Veikė lietuvių šviesuomenę ne tiktai lituanistinės studijos Vilniaus universitete, bet taip pat ir už Lietuvos ribų kilęs susidomėjimas Lietuvos praeitimi, lietuvių kalba. Pirmiausia lietuvių tautinei sąmonei busti didelės reikšmės turėjo ukmergiškio kun. Ksavero Bogušo (Bohusz, 1756-1823) knyga apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę.[20] Šios knygos įžangoje apgailestaujama, kad lietuvių kalba, kuria anksčiau kalbėję Lietuvos didieji kunigaikščiai, dabar esanti nustumta, kad šviesuomenė kalbanti lenkiškai, kad ir tie, kurie dar moką lietuviškai, gėdisi viešai lietuviškai kalbėti. Toliau knygoje iškeliama lietuvių kalbos reikšmė, siūloma Vilniaus universitetui įkurti draugiją iš lietuviškai mokančių žmonių, kurie rinktų lietuvių kalbos žodžius, patarles, padavimus, senovės liekanas ir leistų lietuviškas knygas. Ta K. Bogušo knyga sukėlė didelį susidomėjimą lietuvių ir lenkų rašytojų tarpe. Pet-

rapilyje lituanika domėjosi akademikas P. I. Keppenas, 1827 m. išleidęs knygą apie lietuvių genčių kilmę, kalbą ir literatūrą.[21]

Susidomėjimas lietuviškaisiais dalykais Vilniaus universitete ir už Lietuvos ribų labai paveikė lietuvius šviesuolius, ypačiai Žemaičiuose, prie kurių prisidėjo ir bajorai, dar daug kur tebekalbėję lietuviškai. Jie ima kelti Lietuvos praeities didingumą, lietuvių kalbos ir dainų grožį ir jau patys rašo lietuviškai.

Vyskupas kng. Juozapas Arnulfas Giedraitis 1816 m. išleido Naujojo Įstatymo vertimą, vertė eilėraščius iš italų į lietuvių kalbą, buvo parašęs ir studiją apie lietuvių kalbą, bet rankraštis neišliko.

Dionizas Poška palaikė ryšius su Lobojka, Keppenu ir kitais Lietuvos praeitimi susidomėjusiais asmenimis, pats kasinėjo milžinkapius savo dvaro apylinkėse, 1818 m. Bardžiuose iš kamieno nukirsto ąžuolo, vadinamo Baubliu, padarė savotišką patalpą, kurioje galėjo sutilpti 10-15 žmonių, ir čia įrengė pirmąjį šios rūšies senienų muziejų Lietuvoje. Be to, jis parašė per

muzikas Ziemaytcziu yr Lietuwos

Dieiwaykyy Ziemes! Sey Kunsturi giewa Szirdę!
„Tegul tą mana Balsa Tawa ausis girdę;
o iszgirdus: „Susymylk! ant teyp daugiel wargu,
„Susymylk! yr nedumok: Jog muzikos yr Wergu –
Eneidas Knigoy antros, Eyłoy 144.
Wirgiliuszas
Dalelį Żmoni Brangi, wienok Pamiekinta!
isz kurio darbios Rąkas Ziemes wayrey Krinta
Sey mana Rasztu, Tawa wargu nemazinsiu,
Nevirst Sopulus Szirdes Pasaulyy Primiršiu –
muzikie! Tu Ciesorius yr Karalus gini,
yr Anu wyssu Taymiu Rąste Pamatini,
Romti garbingu Wardu, wyssu Naudu Klieti,
Skruzdelie nejinanti, kas Tay yr tingieti
Penietoi Siminiu, tykra nekaltiste,
Tu mazne wiens Pazinsti, Kas yr wiejliwiste?
wyssa giera Dziwistes Sawoie Kuperesingas,
ir tas Pawardes Tau Prigul Żmogau Neťaymingas, :/

Dionizo Poškos rankraštis.

300 lietuviškų eilėraščių, didžiausiame savo kūrinyje "Mužikas Žemaičių ir Lietuvos" pavaizdavo sunkią baudžiauninkų nedalią, paruošė lenkų-lietuvių-lotynų kalbų žodyną.

Simanas Stanevičius reiškėsi kaip poetas, tautosakininkas, filologas ir istorikas. 1829 m. išleido šešias savo ir šešias K. Donelaičio pasakėčias,[22] 1829 ir 1833 m. išspausdino žemaičių liaudies dainų ir jų melodijų rinkinius, tyrinėjo lietuvių kalbą, rengė lietuvių-lenkų kalbos žodyną, surinko vertingos medžiagos lietuvių mitologijai ir t.t. Būdinga, kad jis 1823 m. Vilniuje išleistose knygelėse "Wyjątek z kazan żmudzkich" perspausdino lenkiškąją M. Daukšos "Postilės" prakalbą. Savo odėje "Šlovė Žemaičių" jis paskelbė lyg tautinio sąjūdžio siekimus: čia jis išgyrė žemaičių studentų susirūpinimą stiprinti lietuvių tautinį sąmoningumą, ragino grąžinti lietuvių kalbą į viešąjį gyvenimą, ją ugdyti, padaryti literatūrine kalba, kelti herojinę Lietuvos praeitį ir ja remtis, atsisakyti unijinių pažiūrų ir kovoti dėl tautinio lygiateisiškumo.[23]

Leonas Uvainis, kaip minėta, rašė etimologinį lietuvių kalbos žodyną ir veikalą apie Lietuvos numizmatiką. Kiprijonas Nezabitauskis rašė eilėraščius, lietuvių kalbos žodyną, vertė 1830-1831 m. sukilėlių atsišaukimus į lietuvių kalbą ir t.t. Iš kitų to meto poetų, rašiusių eiles lietuviškai, paminėtini: Silvestras Valiūnas, Antanas Jackus Klementas, Antanas Strazdas ir daugelis kitų.[24]

V. Maciūnas tą laikotarpį laikė "pirmaisiais, kad dar ir sunkiai teįžiūrimais, tautinio atgimimo spinduliais". Iš tiesų, tai nebuvo koks organizuotas sąjūdis, bet spontaniškai besireiškianti literatūrinė-kultūrinė veikla, labiausiai išplitusi Žemaičiuose. Atskiri to meto žmonės palaikė tarpusavio santykius, sielojosi lietuvybės reikalais, bet savo tautinio atgimimo idėjų planingai dar neskleidė platesnėse tautos masėse. Tačiau tas sąjūdis turėjo didelės reikšmės tautinei sąmonei kristalizuotis ir turėjo nemažos įtakos XIX a. pabaigoje besivystančiam tautiniam atgimimui.

1831 ir 1863 metų sukilimai ir jų pasekmės

XIX a. pradžioje prasidėjęs lietuvių literatūrinis, kultūrinis ir iš dalies jau tautinis sąjūdis buvo daugiau savaiminio (spontaniško) pobūdžio, neorganizuotas, todėl, atėjus Lietuvos didžiųjų sutemų metui, pamažu pradėjo blėsti. Ypačiai skaudžių pasekmių susilaukta po nepavykusių 1831 ir1863 m. sukilimų. Užgeso ir didysis Lietuvos kultūros židinys — Vilniaus universitetas. Kai

1831 m. nemaža Vilniaus universiteto studentų dalis įsijungė į sukilimą, 1832 m. gegužės 1 d. universitetas buvo uždarytas. Tepaliktos medicinos studijos: Medicinos fakultetas paverstas Medicinos-chirurgijos akademija, bet ir ji 1842 m. uždaryta. Ir taip Lietuva 80 metų liko be savo aukštosios mokyklos.

1830 m. lapkričio mėn. Varšuvoje prasidėjęs sukilimas prieš rusų valdžią greitai persimetė ir į Lietuvą. Į sukilimą buvo įsijungę ir valstiečiai, tikėdamiesi palengvinti savo buitį. O jų padėtis buvo be galo sunki. Daugumas valstiečių nešė sunkią baudžiauninko naštą, neturėjo savos žemės, jie net neturėjo teisės kilnotis iš vienos vietos į kitą. Tik Žemaičiuose buvo daug laisvų valstiečių, kurie galėdavo pasirinkti savo poną ir dirbti iš jų gautą žemę. Kiti ir išsipirkdavo sau laisvę. Tačiau valstiečiai, pamatę, kad jų ponai, tie pagrindiniai sukilimo organizatoriai ir vykdytojai, nė nemano panaikinti baudžiavos, pradėjo trauktis iš sukilėlių gretų. Ir 1831 m. rudenį sukilimas buvo užgniaužtas. Jo padariniai buvo labai skaudūs: daug žmonių ištremta į Sibirą, sukilėlių dvarai konfiskuoti, į kraštą privežta rusų kolonistų, daugelis vienuolynų uždaryta, kai kurios bažnyčios paverstos cerkvėmis, pradėta steigti rusiškas mokyklas. Tačiau ilgainiui valstiečių padėtis kiek pagerėjo. Rusai, norėdami palenkti valstiečius savo pusėn, pradėjo dalyti dvarų žemes ir jas duoti valdyti valstiečiams. Pagaliau 1861 m. vasario 19 d. caro Aleksandro įsakymu baudžiava Lietuvoje buvo panaikinta.

1863 m. Lenkijoje ir Lietuvoje įvyko antrasis sukilimas. Sukilimo vadovai, norėdami patraukti valstiečius, skelbė luominę lygybę ir žadėjo valstiečiams, kad jų valdoma žemė būsianti atiduota nuosavybėn be jokio atlyginimo. Tie pažadai patraukė į sukilimą nemaža valstiečių. Tačiau ir šis sukilimas buvo žiauriai numalšintas. Nepasisekė tie abudu sukilimai, nes stigo vieningos tautinės sąmonės: lenkai ir mūsų didikai siekė atstatyti unijos ryšiais susietą Lietuvos-Lenkijos valstybę.

Po 1863 m. sukilimo prasidėjo dar didesnės represijos. Rusai ėmėsi visokiausių priemonių Lietuvai paversti grynai rusišku kraštu. Daug sukilimo dalyvių nužudyta, susodinta į kalėjimus, ištremta į Sibirą. Ištremta net ištisi kaimai, o į juos atkelta iš Rusijos kolonistų. Buvo atimama katalikų vienuolynų bei bažnyčių žemė ir ji atiduodama arba cerkvėms, arba rusams. Nuo 1832 iki 1892 metų vien tiktai Žemaičių vyskupijoje uždaryta 46 vienuolynai su bažnyčiomis.

Žmonės, matydami gresiantį pavojų savo religijai, prie kurios buvo labai prisirišę, pradėjo priešintis. 1864 m. įvyko masi-

nis pasipriešinimas Tytuvėnuose, 1886 m. Kęstaičiuose, o 1893 m. Kražiuose. Garsas apie Kražių įvykius, vadinamus Kražių skerdynėmis, plačiai pasklido ir už Lietuvos ribų.

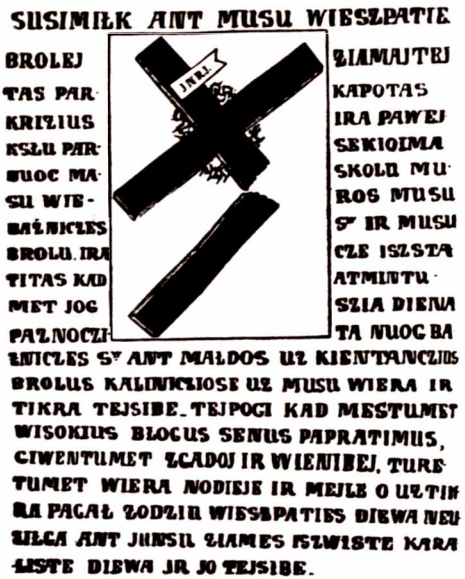
1866 m. Vilniaus generalgubernatorius Konstantinas Kaufmanas net buvo įsakęs kunigų seminarijoms, kad jos auklėtiniai būtų pratinami sakyti pamokslus rusiškai. Iš to, žinoma, nieko neišėjo. Tada bandyta mokyklose įvesti rusišką maldą prieš pamokas ir po jų ir priverstinį stačiatikių pamaldų lankymą. Bet ir čia pasipriešinta: 1896 m. Mintaujos gimnazijoje, 1897 m. Šiauliuose.

Sustiprintas rusinimas ir per mokyklas. Mokytojais buvo skiriami rusai, įvesti rusiški vadovėliai. Lietuviškai leista dėstyti katekizmą tik pirmaisiais mokslo metais. Tėvai vengė leisti savo vaikus į rusiškas mokyklas, mokė juos namuose, steigė slaptas mokyklas. Kiek geresnė padėtis yra buvusi Užnemunėje, kur lietuvių kalba palikta pradžios mokyklose. 1866 m. Veiveriuose įsteigta mokytojų seminarija pradžios mokyklų mokytojams ruošti. Ten buvo dėstoma ir lietuvių kalba. Seminariją lankė daugiausia lietuviai, kurie vėliau gyvai įsijungė į lietuvių tautinio atgimimo darbą.

Spaudos draudimas susilaukia didžiulio lietuvių pasipriešinimo

Prie naujų rusų priespaudos, rusinimo ir nutautinimo priemonių tenka priskirti sumanymą įvesti į lietuvių raštiją rusiškus rašmenis — kirilicos raidyną. Jau 1864 m. išspausdinta pirma lietuviška knyga rusiškais rašmenimis — "Abėcėlė žemaitiškai-lietuviška". Netrukus atsirado ir religinių knygų (maldaknygių, kantičkų), atspausdintų kirilica. 1865 m. rugsėjo 9 d. Vilniaus generalgubernatorius K. Kaufmanas oficialiai uždraudė spausdinti lietuviškas knygas lotyniškais rašmenimis. Rusai stengėsi kirilica atspausdintas knygas paskleisti žmonėse, bet čia susidurta su didžiuliu pasipriešinimu. Draudimas žmonėms melstis iš jiems įprastinių lietuviškų maldaknygių buvo ne tik lietuviškojo garbės jausmo užgavimas, bet ir pasikėsinimas prieš jų religiją, su kuria liaudis buvo labai suaugusi. Kirilica spausdintos knygos imta naikinti, deginti. Tas jausmas persidavė ir jaunimui, kuris, išėjęs mokslus, jau visai sąmoningai ėmė rūpintis lietuvių tautinės sąmonės gaivinimu ir stiprinimu.

Kadangi tautinis veikimas buvo draudžiamas ir persekiojamas krašte, persimesta į Mažąją Lietuvą, ypačiai į Ragainę ir Tilžę, kur imta spausdinti ne tik religines knygas, bet ir pasau-

Lietuviškas atsišaukimas, išleistas 1861 ar 1862 metais.

lietinio turinio raštus bei laikraščius. Ta literatūra imta slapta gabenti per vokiečių-rusų sieną Lietuvon ir ten ją skleisti. Tai mūsų garbingasai knygnešių laikotarpis. Kad ir rusai ėmėsi priemonių tam knygų gabenimui sustabdyti, kad ir daug žmonių nukentėjo, bet nepajėgė užkirsti kelio knygoms patekti į Lietuvą. Iki 1903 m. Mažojoje Lietuvoje išspausdinta net 1.856 knygos, neskaitant laikraščių. Kad ir "anei rašto, anei druko mums turėt neduoda; tegul, sako, bus Lietuva tamsi ir juoda", bet lietuviai laimėjo savo kietą kovą. Ir 1904 m. leista lietuviams spausdinti savo knygas ir laikraščius lotyniškais rašmenimis. Lietuvių tautinis atsparumas dar labiau sustiprėjo. Kovota ne tik dėl savojo rašto, bet ir už lietuviškas mokyklas, už laisvą politinį apsisprendimą.

Lietuvių intelektualinėms pajėgoms beaugant

Jei anksčiau mokslas buvo prieinamas pasiturinčio luomo žmonėms, tai, 1861 m. panaikinus baudžiavą Lietuvoje, atsivėrė durys ir valstiečių vaikams. Geresnė valstiečių padėtis yra buvusi Žemaičiuose, kur būta mažiau dvarų ir daugiau laisvųjų valstiečių, ir Užnemunėje, kur jau 1807 m. buvo panaikinta baudžiava ir kur kaimai anksčiau išsiskirstė vienkiemiais. Čia atsirado nemaža valstiečių, kurie jau pajėgė leisti savo vaikus į mokslą. Todėl čia ir atsirado daugiausia šviesuomenės, suvaidinusios reikš-

mingą vaidmenį lietuvių tautiniame atgimime. Būta pajėgių valstiečių šiaurės ir Rytų Lietuvoje. Blogiausia valstiečių padėtis buvo Vilniaus krašte. Ypačiai daug lietuvių tautinio atgimimo veikėjų davė Veiverių mokytojų seminarija, Marijampolės, Suvalkų, Mintaujos, Šiaulių gimnazijos. XIX a. gale ir XX a. pradžioje į tų gimnazijų mokinių rankas patekdavo jau "Aušra", "Varpas", "Žemaičių ir Lietuvos Apžvalga", "Tėvynės Sargas" ir kita iš Mažosios Lietuvos slapta atgabenta lietuviška literatūra.

Didelės įtakos darė 1891 m. Maironio (pasirašyta Stanislovo Zanavyko slapyvardžiu) Tilžėje išleista trumputė Lietuvos istorija — "Apsakymai apie Lietuvos praeigą". Daug kas skaitė Adomo Mickevičiaus, J. I. Kraševskio, Motiejaus Valančiaus ir kitus raštus, kurie stiprindavo jų tautinę sąmonę. Moksleiviai spietėsi į slaptas draugijas. Reikšminga yra buvusi 1890-1891 mokslo metais Mintaujos gimnazijoje įsikūrusi slapta "Kūdikio" draugija, turėjusi didelės įtakos jaunimo tautiniam brendimui. Gimnazijos ir universiteto draugus siejo glaudūs ryšiai, kad ir jų tarpe būta skirtingo ideologinio ar politinio nusistatymo.

Reikšmingais lietuvių tautinio sąjūdžio skatintojais tenka laikyti studentus, ėjusius aukštąjį mokslą Rusijos universitetuose, ypačiai Maskvoje ir Petrapilyje, kur jie buvo susibūrę į slaptas lietuvių studentų draugijas. Pavyzdžiui, Maskvos universiteto lietuviai studentai jau prieš 1860 m. buvo susitelkę į mažą kuopelę. 1880 m. Jono Spudulio ir Jono Šliūpo iniciatyva įsteigta slapta Maskvos lietuvių studentų draugija, kurios tikslas buvo savišalpa, bendravimas, lietuvių kalbos ir Lietuvos istorijos pažinimas, tautybės išlaikymas ir pasiruošimas visuomeniniam darbui. 1880-1881 m., kada draugijai priklausė 23 studentai, jie leido hektografuotą laikraštėlį "Aušrą". Kyla mintis spausdinti lietuviškus laikraščius ir knygas už rusų valdomos Lietuvos ribų. Ir 1883 m. dr. J. Basanavičiui pradėjus leisti "Aušrą" Mažojoje Lietuvoje, dalis studentų joje bendradarbiavo. Vėliau studentai dar daugiau įsijungė į lietuviškąjį darbą, bendradarbiavo "Varpe", "Ūkininke" ir kituose laikraščiuose.

Kaip buvo stipri lietuvių studentų tautinė sąmonė, matyti iš Mikalojaus Katkaus autobiografinio laiško. Kai M. Katkus 1873 m. įstojo į Maskvos universitetą, ten jis susipažino su J. Basanavičium, V. Pietariu ir dar su kai kuriais lietuviais, studijavusiais Maskvoje. M. Katkus savo laiške Mikalojui Kuprevičiui 1925 m. vasario 15 d. rašė, kad kai jis atvykęs Maskvon, ten susipažinęs su Vincu Pietariu (tada IV kurso matematikos studentu) ir su Jonu Basanavičium (I kurso medicinos studentu). Ir visi trys

"susieidami mes šnekėjome vien apie lietuviškus tėvūnainiškus reikalus, nieko kito. Buvo tai 1873 metais".[25]

Susitikdavo M. Katkus ir su lenkais studentais. Per Kūčias buvęs pakviestas pas Koncevičių, IV kurso matematikos studentą, baigusį Vilniaus gimnaziją. Kūčiose nebuvę nei Pietario, nei Basanavičiaus, bet iš šiauliečių ten sutikęs Antaną Biržišką, Šakenį, Gabrielių Petrulevičių (Petrulį). Imta ginčytis su lenkais. Koncevičius gynęs M. Katkų nuo lenkų, sakydamas: "Jis myli savo tautą, kaip visi mylime savo motiną, ne galvojimu, tik jausmu, ir prirodinėjimai istoriški ar politiški nieko nepaveiks". Šakenis uždainavęs "Garnys, garnys tur ilgas kojas"; buvo kas užtarė. Taigi dainavimu ir įdavėme Kūčioms kiek lietuviško pobūdžio".[26]

J. Basanavičius ir V. Pietaris šalinosi nuo artimesnio draugavimo su lenkais ir lenkuojančiais lietuviais. Basanavičius jau studentaudamas "šnekėjo apie nepriklausomą Lietuvą". Norėdamas žadinti lietuvius iš letargo miego, Basanavičius ketino apsigyventi Prūsuose, netoli sienos, ir iš ten raštais veikti Lietuvą. M. Katkaus liudijimu, ir J. Šliūpas tais laikais pranašavęs apie nepriklausomą Lietuvą.[27]

Tas mokslus išėjęs jaunimas, kuriam buvo puikiai pažįstami visi Lietuvos rūpesčiai, jau ėmė planingai skleisti tautinę sąmonę žmonėse, šviesti savo tautiečius ir brandinti Lietuvos valstybingumo mintį. Imta kratytis ir svetimųjų įtakos. Atsirado ir jaunų kunigų, kurie dėjosi prie lietuvių tautinio atgimimo, ėmė kovoti ne tik su rusinimo pastangomis, bet ir su lenkų įtaka, kuri buvo stipriai įsigalėjusi bažnyčiose. Jau imta rūpintis maldaknygių, giesmynų ir kitos religinės literatūros kalbos gryninimu. Visos jaunosios kartos pastangos susiliejo į bendrą ir veiksmingą tautinio atgimimo srovę.

Kiek gi buvo stiprus tas lietuvių tautinio atgimimo branduolys?

1968 m. M. Hroch'as Pragoje yra išleidęs knygą apie tautinio sąjūdžio pradininkus mažosiose Europos tautose.[28] Knygoje duodama įdomių statistikos duomenų apie to meto lietuvių veikėjus. Jo apskaičiavimu, 1880-1885 ir 1890 m. lietuvių veikėjų yra buvę apie 260: 1880-1885 metais — 267, o 1890 m. — 256. Pradžioje daugumą veikėjų sudarę studentai, vėliau įvairių laisvųjų profesijų inteligentija: gydytojai, vaistininkai, teisininkai ir kt. Daugumas jų buvo kilę iš kaimo. Iš tų 260 veikėjų tik 8 buvo gimę mieste (jie sudarė tik 3,5%). Pagal jų kilimą iš atskirų

Lietuvos sričių statistika rodo, kad daugiausia inteligentijos yra davusi Užnemunė, antroje eilėje — Žemaičiai. Apskritimis taip atrodo: Marijampolės — 42 (17%), Naumiesčio — 30 (12%), Vilkaviškio — 24 (10%), Kalvarijos — 15 (6%), Suvalkų — 3 (1,5%), Šiaulių — 33 (13%), Telšių — 15 (6%), Raseinių — 12 (5%), Panevėžio — 27 (11%), Ukmergės — 11 (4,5%), Zarasų — 10 (4%) ir t.t. Pagal mokyklas, kurias jie buvo baigę: Marijampolės gimnaziją — 52%, Šiaulių gimnaziją — 25%, Latvijos (Mintaujos ir kt.) 12%.[29]

Lietuvių ideologinė ir politinė diferenciacija XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje

Apie Mažojoje Lietuvoje leidžiamus laikraščius, vėliau, spaudą atgavus, apie Lietuvoje ėjusius laikraščius pradeda telktis daugiau ar mažiau vienodesnio įsitikinimo žmonės. XIX a. gale jau išsiskyrė kelios mūsų šviesuomenės grupės, kai kurios iš dalies paveiktos ir svetur besireiškiančių sąjūdžių. 1883 m. pradėta leisti "Aušra". Aušrininkai buvo susispietę į būrelį, kuriam pasirinktas ir būdingas vardas — Tėvynės Mylėtojai. "Aušros" branduolį daugiausia sudarė pasauliečiai inteligentai, daugiau ar mažiau liberalinio nusistatymo. Pradžioje čia sutilpo didžiulis mūsų šviesuomenės būrys, bet netrukus imta skirstytis. Ėmė nepatikti "Aušra" dvasiškijai, nes, ją redaguojant J. Šliūpui, pasitaikydavo straipsnių, kur nepalankiai būdavo paliečiama ir pati religija. Nepatenkino "Aušra" ir kitų, nes joje nebuvo keliami socialiniai klausimai. Todėl 1889 m. Vincas Kudirka pradėjo leisti "Varpą", apie kurį spietėsi daugiausia liberalai ir net socialistinio nusistatymo žmonės.

Pradžioje apie "Varpą" telkėsi didelis lietuvių inteligentijos būrys, bet, kitų kraštų pavyzdžiu ėmus kurtis lietuvių politinėms partijoms, pirmiausia nuo "Varpo" atkrito socialdemokratai, kurie 1896 m. susiorganizavo į Lietuvos socialdemokratų partiją. Po kiek laiko iš "Varpo" pasitraukė ir vėlyvesnieji tautininkai, o "Varpe" pasiliko vadinamieji demokratai, iš kurių 1902 m. susikūrė Lietuvių demokratų partija (iš jos vėliau išaugo Valstiečių liaudininkų sąjunga).

Kunigai, kurie tais laikais sudarė didžiulę lietuviškosios inteligentijos dalį, 1889 m. įsisteigė atskirą laikraštį — "Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgą". Jos šūkis buvo: katalikybė ir lietuvybė, jungti tikėjimo dalykus su tautiniais, šviesti žmones krikščioniškoje dvasioje. Laikraštis buvo gana plačiai skaitomas, bet griežti pasisakymai prieš "Varpą" pagilino plyšį tarp pasauliečių inteligen-

tų ir kunigų. Tat nepatiko ir kai kuriems kunigams, todėl kun. J. Tumas pradėjo leisti nuosaikesnį katalikišką laikraštį "Tėvynės Sargą", kuris ėjo 1896-1904 m. Pagrindinė "Tėvynės Sargo" kryptis — krikščionybė, demokratija, lietuvybė. Laikraštis labai daug prisidėjo, keliant lietuvių tautinę sąmonę, jame kovota už lietuvių kalbos teises bažnyčiose. Iš veikėjų, susibūrusių apie "Tėvynės Sargą", 1904 m. susiorganizavo krikščionys demokratai.

1907 m., pradėjus eiti "Vilčiai", pradėjo formuotis vad. "vidurio srovė" — būsimieji tautininkai. Tuo būdu XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje lietuvių visuomenė jau buvo susiskirsčiusi atskiromis ideologinėmis ir politinėmis grupėmis. Jos brandino lietuvių ne tiktai kultūrinį, bet ir politinį susipratimą.

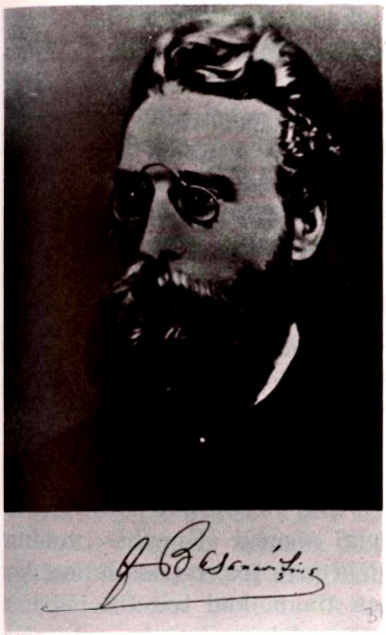
Dabar susipažinkime su tautininkams artimomis grupėmis, su tų grupių programomis ar laikraščiais, skelbusiais tų srovių principus.

"Aušra" ir "Tėvynės mylėtojų" sambūris

Ilgoje tautinės sąmonės žadinimo grandinėje labai reikšmingą vietą užima "Aušra" — pirmutinis Didžiajai Lietuvai skirtas laikraštis, pradėtas leisti 1883 m. kovo mėnesį Ragainėje. Pagrindiniai "Aušros" šulai buvo: Juozas Andziulaitis, Jonas Basanavičius, kun. Aleksandras Burba, Mečislovas Davainis-Silvestravičius, kun. Silvestras Gimžauskas, Jonas Jablonskis, Martynas Jankus, Antanas Kriščiukaitis, Pranas Mašiotas, Jurgis Mikšas, Vincas Pietaris, Stanislovas Raila, Martynas Šernius, Jonas Šliūpas, Andrius Višteliauskas (Vištelis) ir kt. Tai žinomi lietuviai patriotai, tautinio atgimimo žymūnai. Pirmuoju "Aušros" redaktoriumi buvo dr. J. Basanavičius, tuomet gyvenęs Bulgarijoje, antruoju — J. Šliūpas, vėliau J. Mikšas ir M. Jankus.

Iš viso iki 1886 m. išėjo 40 numerių, spausdinta po 1000 egzempliorių. Pinigu rėmė A. Višteliauskas, lenkų rašytojas J. I. Kraševskis, vienas žemaitis, pasivadinęs Laurynu, davė net 2000 rublių. Tai buvo knygutės formato laikraštis, turėjęs didelės reikšmės lietuvių tautiniam atgimimui. Laikraščio turinys vaizdžiai nusako "Aušros" siekimus.

Politinėje laikraščio dalyje aptinkama straipsnių, kur pasisakoma prieš rusų priespaudą, reikalaujama palengvinti lietuvių kultūrinį gyvenimą, leisti spaudą ir suteikti lietuviams tokių pat teisių ir laisvių, kuriomis naudojasi kitos tautos. Visur raginama vieningai dirbti, stiprinti lietuvybę šeimose, šviestis, kelti krašto ūkio lygį ir labiau domėtis amatais.

N. 1.

AUSZRA,

Laikrasztis, iszleidziamas

per

Dra. Bassanawicziu.

„Auszra" iszeina Ragainej 20. kozno menesio formate knygutes arkuszines in 8, turinczios 16 lakesztu.
Preke: ant metu arba 12 N. 2 Mk = 1. rub.,
ant ½ metu arba 6 N. 1 Mk. = 50 kap.
ant ¼ metu arba 3 N. 50 Pf. = 25 kap.

Apgarsinimai, spaustuwej „Auszros" primami, kasztuoja uz kozna pusiau dalita eilute po 20 Pf. = 10 kap.

Apsistelinoti galima „Auszra" prie wisu wok. ciec. pasta nuo 10. majaus szio m.

Ragainej, Kowinis 1883.
Del redakcijós atsiliepia J. Mikszas Ragainej.
Spaustuwe Albano & Kibelkos.

Dr. Jonas Basanavičius ir "Aušra".

"Aušra" ypatingai kėlė gimtosios kalbos reikšmę, įrodinėdama jos gražumą ir turtingumą. Nusiskundžiama, kad kai kur gėdinamasi vartoti savo seną ir gražią lietuvių kalbą, o tuo tarpu senovės lietuvių karaliai visad lietuviškai kalbėję. Vienoje vietoje rašoma: "Drauge su sunaikinimu kalbos, išnaikinta tapo ir senovės Lietuvos dvasia; kalbai ir dvasiai sunykus, nuvargo ir visa mūsų giminė!... Šiandien yra neišpasakytai biaurus, erškėčiais apaugęs kelias, kuriuo turi eiti mūsų giminės ir josios dvasios atgaivinimas".[30]

Lietuvių patriotų, Poškos, Daukanto ir kitų gyvenimas buvo parodomi tautai kaip pavyzdžiai. Ir kitų kraštų tautinio sąjūdžio kovotojai, ypačiai čekų, taip pat plačiai paminimi.[31]

Ypačiai daug vietos buvo skiriama Lietuvos istorijai. "Aušroje" Lietuvos praeitis kelta aukštyn, gražinta ir, galima sakyti, beveik garbinta. Tuo senovės pažinimu norėta labiau sužadinti lietuvių tautinę sąmonę. Nurodoma, kad daugelis lietuvių nepažįsta savo tautos istorijos ir kad tas nepažinimas esąs labai žalingas, nes daugelis taria, kad lietuvių tauta buvusi tamsi, negarsi, kad esanti net gėda prisipažinti josios nariu. Šis dalykas pirmojo "Aušros" numerio įžanginiame straipsnyje šiaip nusakytas:

"Mūsų tad ypatingiausias ir didžiausias rūpestis bus duoti pažinti mūsų broliams Lietuvoje senovės gadynės įvykius ir mūsų garbingų sentėvių darbus, kurių darbus ir tėviškės meilę užmiršę, nežinome mes patys, kurių tėvų esame sūnūs bei anūkai... Pirmų pirmiausia turime pažinti jųjų senovišką gyvenimą, būdą, darbą ir tikybą, jųjų darbus ir rūpesčius... Mes neužmiršime rinkti ir aprašinėti visokius lietuviškos senovės paminklus ir liekanas, iš kurių galima pažinti gyvenimą, būdą, dabą, senovišką tikybą mūsų senelių".[32]

Toliau "Aušroje" eilėmis apdainuojama Lietuvos senovės garbė, atskirais straipsniais nušviečiama pilių istorija. Tas senovės pilių ir piliakalnių praeities pažinimas, tasai žvilgsnis į didingus jų kontūrus gamtoje suteikdavo aušrininkams stiprybės jų darbe. Štai kaip vienoje vietoje Stanislovas Raila (Staje Šunbajoris) išsireiškia:

"Kas nori atsigaivinti savo apalpusią lietuvišką dvasią prie tikros versmės, iš kur mūsų sentėviai sėmėsi stiprybės, teeina pas šventos Birutės kapą, tepasimeldžia prie jos, tepasiklauso, ką ten miškai murmi — nepasigailės, aš žinau, kad ten tik išgijau dvasią ir kūną".[33]

Dalis lietuvių jau buvo pasidavę svetimoms įtakoms, pamiršę savo gimtąją kalbą, protėvius ir jų kapus. Visa tat "Aušrai" rūpėjo ir ji stengėsi parinktais vaizdeliais gaivinti ir budinti nusilpusią tautinę sąmonę. Ir štai vėl tas pats St. Raila "Aušroje" paskelbė labai būdingą vaizdelį "Ant milžinkapių". Čia duodamas iš dangaus ant žemės nusileidusio Dantės, "Dieviškosios komedijos" autoriaus, pasikalbėjimas su vargingu lietuviu artoju, kuris jau nebevertina savo gimtosios kalbos, buvo pamiršęs krašto praeitį ir tėvų kapus. Paniekinamai atsiliepia ir apie milžinkapyje randamus žmonių kaulus. Dantė visa paaiškina jam ir šiaip pamoko artoją:

"Kaulai milžinų!... Tai čia guli milžinai, milžinai ne kaulais, ne kūnu, bet dvasia. Tai jūsų tėvai buvo milžinai; čia jų kapai. Bet jūs, atsižadėjėliai savo tėvų, mindote jų kapus, nebenumanydami, kad čia yra palaidota jūsų dvasiška stiprybė!... ir akmenimis ją prislėgėte bene dėlto, kad jie neatsikeltų iš kapo ir nepadarytų jums gėdos, klausdami, kur pasidėjo tėvų palikimas?..."[34]

Ir J. Basanavičius, kuris "Aušroje" yra daug rašęs Lietuvos prosenovės klausimais, pažymi, kad ant piliakalnių sutvirtėjęs jo lietuviškumas. Savo ilgą straipsnį "Apie senovės Lietuvos pilis" baigia šiais būdingais žodžiais:

"Jei Lietuva iki šiai dienai dar gyva liko, tuomi mes kalti esame stiprybei mūsų garbingų prosenių bei pražilusiems mūsų piliakalniams... Godokime tat savo piliakalnius! Atsimindami mūsų garbingų senelių darbus, tą visą kraują, kurs už mūsų tėviškės ir brangios kalbos laisvę pralietas tapo, rūpinkimės, prabočių pavyzdžiu sekdami, visuomet būti tikrais lietuviais, mylinčiais savo nuvargintą žemę, savo mylimą kalbą bei mūsų tautos reikalus".[35]

Kaip matyti iš kitų spausdintų straipsnių, aušrininkai ėjo XIX a. romantikų pramintu keliu. Tačiau didžiausias aušrininkų nuopelnas buvo jų tautinis veikimas. Tik trejus metus ėjusi "Aušra" ir slaptais keliais pasiekusi Lietuvą, įstengė užžiebti lietuvių tautinio sąjūdžio liepsną ir uždegti lietuvių širdis tėvynės meile. "Aušra" turėjo milžinišką reikšmę tolimesniam tautiniam sąjūdžiui. Ji sudarė tvirtą pagrindą lietuvių tautos politinei orientacijai. "Aušra" pati pirmoji, kad ir trumpam, sugebėjo suburti draugėn nemažą lietuvių šviesuomenės dalį. Tauta pamažu pradeda busti iš gilaus miego. Kaskart vis daugiau atsiranda mokslus išėjusių lietuvių, kurie vėliau tampa tautos laisvės kovotojais ir vadais.

"Tėvynės mylėtojai" — seniausia lietuvių tautinė partija

Dr. J. Basanavičius, pats būdamas tautininkas tikrąja to žodžio prasme, seniausia lietuvių tautine partija, įsteigta 1883 m., laiko "Tėvynės mylėtojus", kurių organas buvo "Aušra". Štai kaip pats J. Basanavičius nusako tolimesnę "Tėvynės mylėtojų" raidą:

"Šitoji partija, vėliaus į "lietuviškai-tautiškąją" pavirtusi, ilgą laiką užsiiminėjo kova su įvairiais, mūsų tautą slegiančiais, gaivalais ir ji daug prisidėjo prie sužadinimo lietuvių patriotizmo ir įkvėpimo juosna tautiškojo susipratimo. Jeigu daugumas mūsų šiandien vadiname save "lietuviais", jeigu mes šiandien telkiamės apie "lietuvybės" vėliavą, jeigu mes pagaliau reikalaujame, kad mūsų apgyventas kraštas būtų "Lietuva" par excellence, o ne kokia Lenkija ar Gudija, tai yra iš didesnės dalies nuopelnas lietuviškai-tautiškosios partijos ir jos pasėkmingai, su dideliu pasišventimu varytos lietuvių atgaivinimo propagandos. Su laiku Lietuvos inteligentija, kuri iš pradžių tik tautystės gaivinimu užsiiminėjo, evoliucijos keliu eidama ir Europos politiškosioms partijoms pamėgdžiodama, teipogi išsiskirstė į partijas su įvairiais tikslais, su įvairiomis programomis. Prie senosios "lietu-

vystės" vėliavos liko senesnioji sąnarių dalis "tautiškosios" partijos; tie, kuriems tik lietuvystės neužteko, su laiku susiorganizavo į taip vad. "Lietuvos demokratų partiją"; dar tolyn nužengusieji ant sociališkos dirvos, demokratijos idealais nepasikakinusieji, sutvėrė pastaraisiais metais "Lietuvos socialdemokratų partiją". Visos šitos partijos turi Lietuvoje savo nuopelnus, ir nemažus nuopelnus. Tautiškoji, o iš dalies ir demokratų partija, per ilgus metus savo veiklumu apšvietė lietuvius tautiškoje dvasioje, atidarė mūsų tautai akis ant jos pačios reikalų ir sutvirtino joje tėvynės meilę. Socialdemokratų partija, kuri pas mus, kaip visur ant svieto, yra ateities partija, žadanti įvesti žmonijoje naują gyvenimo tvarką, ir ta prisidėjo labai daug prie pabudinimo mūsų tautos iš to bjauraus snaudulio, kuriuomi ją buvo apleidus istorija ir senoviškoji, ant principų eksplotacijos paremtoji, tvarka".

Toliau J. Basanavičius kelia reikalą "tautiečiams", atseit, tautininkams, ir "demokratams", t. y. Lietuvos demokratų partijai, susijungti ir steigti "Tautiškai-demokratiškąją lietuvių partiją". J. Basanavičiaus siūlymu, tos partijos principai turėtų būti šie: "a) lietuvystės kėlimas, b) kova už Lietuvos autonomiją ir c) tautos kultūriškoji ir medegiškoji gerovė". Tos organizacijos centras turėtų būti Vilniuje, Lietuvos sostinėje, ir ji turėtų leisti savo laikraštį. Tokios partijos steigimas, J. Basanavičiaus manymu, pasidaręs aktualus, nes "didžiausioji Vilniun susirinkusių lietuvių dalis (čia turima galvoje 1905 m. Vilniaus seimas. J. P.) buvo lietuviai-tautiečiai."[36]

Ir iš tiesų, 1905 m. lapkričio 27 (gruodžio 10) Vilniuje buvo įsteigta Tautiškoji lietuvių demokratų partija, kurioje sutilpo nemaža dalis būsimųjų tautininkų.

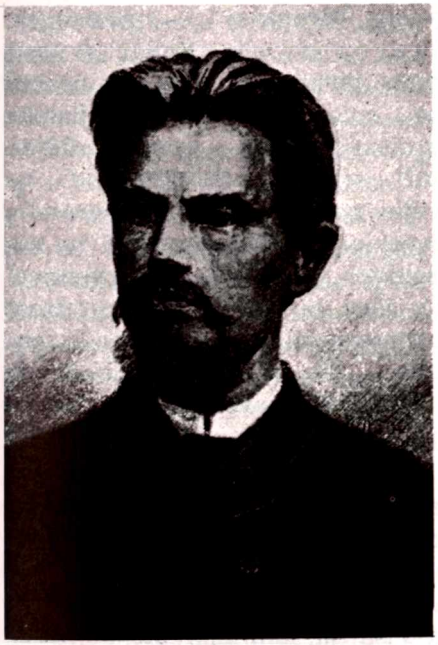
1886 m. sustojo "Aušra". Žvilgterėkime į tolimesnę lietuvių tautinio atgimimo raidą. Susipažinkime trumpai su "Varpo" siekimais.

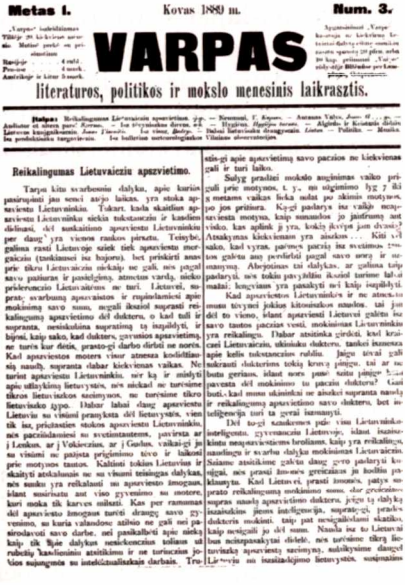
"Varpo" siekimai

Sustojus "Aušrai", 1888 m. pradžioje Varšuvos lietuviai studentai, vadovaujami Vinco Kudirkos, įkūrė draugiją "Lietuva" ir ėmė rūpintis naujo laikraščio, skiriamo inteligentams, leidimu. Tos draugijos įstatuose, prie kurių ruošimo daugiausia buvo prisidėjęs V. Kudirka, buvo šiaip nusakyti jos tikslai (kalba palikta netaisyta): "I. Platinimas šviesos, II. Atgaivinimas ir pakėlimas tautiškos dvasios, rašliavos ir dailės, III. Pagerinimas ūkės bū-

ties, IV. Platinimas rubežių lietuvystės". Priemonės tikslui siekti šios:

"I. Platinimą šviesos D-stė atsieks: a) išduodant ir platinant laikraščius ir knygas lietuviškoje kalboje ir dvasioje D-stės; b) platinimu šviesos ir naudingų žinių abelnai ne tik raštu, bet ir žodžiu, pagal išgalėjimą; c) šelpimu per stipendijas ir medegišką pagalbą jaunuomenės, einančios į mokslą visokiose jo šakose, taipogi užsiimančios daile ir amatais; d) įtaisymu mokslaviečių, pamokinimų ir t.t.

Metas I. Kovas 1889 m. Num. 3.

VARPAS

literaturos, politikos ir mokslo menesinis laikrasztis.

Reikalingumas Lietuvaicziu apszvietimo.

Dr. Vincas Kudirka ir "Varpas".

II. Atgaivinimą ir prikėlimą tautiškos dvasios D-stė atsieks: a) išaiškinimu skirtingumo lietuvių nuo pašalinių tautų; b) skirtingumo tautystės nuo tikėjimo (nesiekiant tikėjimiškų daiktų), o tai per platinimą žinių apie praeituvę Lietuvos, šiandieninską politišką padėjimą ir išrožijimą sekmių ateituvės.

III. Pagerinimą ūkiškos būties D-stė atsieks: a) platinimu pamokinimų apie pagerinimą žemdirbystės (įrankiai ūkiški, auginimas gyvulių, žuvininkystė ir t. t.); b) pakėlimu amatų; c) patraukimu į prekystę.

IV. Platinimu rubežių lietuvystės D-stė atsieks: a) sulaikymu emigracijos; b) užlaikymu žemės rankose lietuvių; c) išpir-

kimu žemės iš rankų svetimtaučių netik viduryje Lietuvos, bet ir parubežiais."[37]

Ir 1889 m. spalio mėn. išėjo V a r p a s — literatūros, politikos ir mokslo mėnesinis laikraštis, redaguojamas dr. Vinco Kudirkos. Pats V. Kudirka, kad ir kilęs iš lietuvių valstiečių, bet, besimokydamas Marijampolės gimnazijoje, Seinų kunigų seminarijoje ir Varšuvos universitete, buvo patekęs lenkų įtakos sferon. Tačiau V. Kudirkos grįžimą lietuvybėn galutinai nulėmė "Aušra". Apie tai V. Kudirka pasakoja 1893 m. "Tėvynės Varpuose":

"Potam, ar į pusmetį, gavau Nr. 1 "Aušros". Žiūrau, ant pirmutinio puslapio stovi Basanavyčius. "Pranašas", — pamislyjau tada apie Basanavyčių j a u l i e t u v i š k a i. Ėmiau skubiai vartyti "Aušrą" ir... jau neprimenu visko, kas su manim paskui darėsi... pamenu, kad atsistojau, nuleidau galvą, nedrįsdamas pakelti akių ant sienų mano kambarėlio... — rodos girdėjau Lietuvos balsą, sykiu apkaltinantį, sykiu ir atleidžiantį: O, tu paklydėli, kur ikšiol buvai? Paskui pasidarė man taip graudu, kad apsikniaubęs ant stalo apsiverkiau. Gaila man buvo tų valandų, kurios negrąžinamai išbrauktos tapo iš mano gyvenimo, kaipo Lietuvio, ir gėda, kad taip ilgai buvau apgailėtinu pagedėliu... Potam pripildė mano krūtinę rami, smagi šiluma it, rodos, naujos pajiegos pradėjo rastis... Rodos, užaugau išsyk, ir ta pasaulė man jau perankšta... Pajutau save didžiu, galingu: pasijutau Lietuvių esąs..."[38] Ir 1886 m. V. Kudirka įsijungė į "Aušros" bendradarbius.

V. Kudirka, gyvendamas Varšuvoje, kurį laiką priklausė lenkų pozityvistų politiniam sąjūdžiui, kuris skelbė griežtą kovą rusų valdžiai, kėlė valstiečių bei darbininkų gyvenimo pagerinimo klausimus, skatino taisyti krašte pasitaikančias negeroves ir skleisti plačiose masėse švietimą. Visa tai, kaip matėme, atsispindėjo ir Varšuvos lietuvių studentų draugijos "Lietuva" įstatuose, ir V. Kudirkos leidžiamame "Varpe".

V. Kudirka visą dešimtmetį skyrė visas savo jėgas "Varpui", nustatė jo kryptį. Artimiausi jo talkininkai buvo redaktoriai: 1890 m. "Varpą" redagavo Juozas Adomaitis-Šernas, 1891-1894 m. — Jonas Kriaučiūnas, 1895 m. — Stasys Matulaitis, vėliau Juozas Bagdonas, Jurgis Šaulys ir Povilas Višinskis. Kaip sustiprėjo lietuvių pajėgos, galima spręsti iš to fakto, kad "Varpas" buvo sutelkęs net apie 150 bendradarbių. "Varpas" ėjo net 17 metų — iki 1905 m.

V. Kudirka, pradėdamas leisti "Varpą", siekė, kad jis tarnautų visai Lietuvai, todėl pačioje pradžioje laikraštį rėmė darbu

ir pinigu net dalis kunigų. "Varpas" tęsė "Aušros" pradėtas tautinės vienybės tradicijas. Vienybės klausimu V. Kudirka yra šiaip pasisakęs: "Kas bus, jeigu nelaimė užklups mus greičiau, nei spėsime susivienyti ir suprasti, kad reikalas tėvynės visiems yra vienas, kad jis yra aukštesnis už atskirų partijų egoizmą, kad už tą tėvynės reikalą priešingiausios partijos turi stoti su alyvos šakele ir užmiršti asmeninius nesutikimus". Tą vienybės idėją jis yra įrašęs ir į Lietuvos himną. Su kunigais "Varpas" polemizavo, bet daugiausia pasisakydavo prieš sulenkėjusius kunigus. Tikėjimo dalykų iš esmės nelietė. "Varpas" laikėsi to nusistatymo, kad tauta ir tautiškumas, tikėjimas ir Bažnyčia, yra skirtingi dalykai, vieni su kitu nesusiję. Kai "Aušra" nedrąsiai primindavo kovos reikalą su rusų valdžia, "Varpas" visai aiškiai kėlė aikštėn valdžios daromas neteisybes ir griežtai pasisakydavo prieš rusinimo politiką. Santykiai su lenkais nebuvo draugiški, nes jie savo laikraščiuose nepripažino lietuviams savarankiškumo teisių.

Vienas iš pačių įdomiausių "Varpo" skyrių buvo "Iš tėvyniškos dirvos", vėliau "Tėvynės varpai". Šį skyrių per 11 metų V. Kudirka beveik vienas prirašydavo. "Tėvynės varpuose" V. Kudirka greit, gyvai ir taikliai reaguodavo į lietuvių gyvenimo teigiamus ir neigiamus reiškinius, kovojo su visokiomis negerovėmis lietuvių visuomenėje. V. Kudirka buvo giliai įsitikinęs švietimo galybe, turinčia išvesti lietuvių tautą į geresnę ateitį. "Tėvynės varpuose" V. Kudirka savo publicistiniuose straipsniuose pasireiškė kaip nepailstąs lietuvių tautos šviesos ir tiesos apaštalas. Jis skelbė ir vykdė dėsnį, kad geriau su teisybe laimėti priešą, negu su melu — draugą.

V. Kudirka aštriai pasisakydavo prieš tuos lietuvius inteligentus, kurie, ieškodami ramesnių ir geresnių gyvenimo sąlygų, likdavo dirbti Rusijoje ir ten sukurdavo mišrias šeimas, kurios žūdavo lietuvių tautai. "Varpe" dėta daug grožinės literatūros kūrinių, literatūros kritikos, recenzijų. Kalbos grynumo atžvilgiu "Varpas" buvo žymiai daugiau pažengęs į priekį, negu "Aušra".

Kad būtų pasiekti ir ūkininkai, 1890-1905 m. leistas "Ūkininkas", kurį dažnai redagavo tas pats "Varpo" redaktorius. Be to, tų pačių varpininkų 1901-1903 m. buvo leidžiamos "Naujienos", kurias redagavo J. Bagdonas.

Pačioje pradžioje "Varpe" rašė ir dalis buvusių "Aušros" bendradarbių: J. Basanavičius, M. Davainis-Silvestravičius, M. Jankus, A. Kriščiukaitis ir kt. Kurį laiką rėmė "Varpą" ir kunigai. Bet netrukus "Varpe" susispietė liberalinio ir socialistinio nusistatymo žmonės. Įvairaus įsitikinimo žmonės jau nebegalėjo

sutilpti po vienu stogu. Už keletos metų nusisuko nuo "Varpo" kunigai, pasitraukė iš jo ir socialistai, kurie 1896 m. įkūrė Lietuvos socialdemokratų partiją ir pradėjo leisti savo laikraščius ("Lietuvos Darbininką", "Darbininkų Balsą" ir kt.). Ištikimieji "Varpo" rėmėjai susispietė Lietuvių demokratų partijoje.

1902 m. "Varpe" aptinkamas toks "Varpo" ir "Ūkininko" apibūdinimas: "Varpas" Kudirkos laikais buvo tautiškas (nacionališkas) laikraštis, o "Ūkininkas" — tautiškai-demokratiškas.[39] 1934 m., kai buvo švenčiama V. Kudirkos 35 metų mirties sukaktis, buvo iškilęs net toks klausimas: V. Kudirka — tautininkas ar liaudininkas? Tuo metu tautininkų "Lietuvos Aidas" tvirtino, kad V. Kudirka, jei būtų gyvas, priklausytų tautininkams, o "Lietuvos Žinios" laikė V. Kudirką valstiečių liaudininkų pradininku. Man atrodo, kad nėra prasmės prisegti tam didžiajam vyrui kokią nors vėlyvesnių laikų srovės partinę etiketę.

Lietuvių demokratų partija

1902 m. spalio 17 d. Dabikinės dvare (Šiaulių aps.) įvykusiame slaptame "Varpo" ir "Ūkininko" artimesniųjų bendradarbių suvažiavime, kuriam pirmininkavo Povilas Višinskis, nutarta steigti Lietuvių demokratų partiją. Partijos programai paruošti išrinkta komisija: Jonas Bortkevičius, Kazys Grinius, Jurgis Šaulys, Jonas Vileišis ir Povilas Višinskis. Partijos komitetan išrinkti: Felicija Bortkevičienė, Jonas Bortkevičius ir Povilas Višinskis. Komisija paruoštą Lietuvių demokratų partijos programos projektą atspausdino "Varpe". Plačioje programoje išdėstyti partijos siekimai, reikalavimai, nusakyta veiklos taktika. Partijos siekimai šiaip išreikšti:

"Norėdami užtikrinti lietuviams politinę laisvę, mes privalome eiti išvien su kilstančiomis prieš dabartinę valdžią Maskolijos partijomis... Bet išgavimu politiškos laisvės Lietuvių Demokratų Partijos reikalavimai nepasibaigia. Tardami "Lietuva — lietuviams" mes trokštame išgauti musų tautai tokią politišką tvarką, kuriai esant lietuviai galėtų patįs save valdyti, nepriklausydami svetimiesiems, o kultūriškas jų ugis nebutų trukdomas svetimtaučių. Tai tegali įvykti, tik išgavus pilną Lietuvos autonomiją etnografiškose ribose... Laisva ir nepriklausanti kitoms tautoms ir viešpatystėms Lietuva — tai tolimasis siekis musų Lietuvių Demokratų Partijos."[40]

Skyriuje "'Mūsų reikalavimai" pasisakoma lietuvių kalbos vartojimo reikalu:

a) "Męs reikalaujame leidimo lietuviams tiesos spausdinti Lietuvoje lietuviškomis raidėmis lietuviškas knygas ir visus kitus išleidimus ant tų pačių tiesų, kaip šiandien Maskolijoj yra spausdinamos rusiškos knygos ir laikraščiai..."

b) "Męs reikalaujame, idant visose viešose vietose, kaip antai: ant valdžios leistų susirinkimų, draugysčių arba sueigų, skaitymų arba pranešimų, toliaus teatruose arba koncertuose lietuviškai kalbai butų leistos lygios tiesos, kaip ir rusiškai kalbai."

c) "Visuose valdžios susisiekimuose su Lietuvos krašto žmonėmis, kaip tai valsčiuose, suduose, ant geležinkelių, garlaivių ir t.t. pamatinė kalba privalo būti lietuviška; visi valdžios atsiliepimai, apskelbimai, pranešimai ir kalbos į žmones turi buti lietuviški."

d) "Visi parašai viešose vietose, kaip iškaišai, gatvių ar kelių rodyklos, visokie valdžios apskelbimai apie turgus, pardavimus, pajieškojimus, apie apsisaugojimą nuo limpamųjų ligų ir t.t. privalo buti garsinami ir lietuviškoj kalboj."

e) "Visų valdžios įsteigų viršininkai Lietuvoje privalo mokėti lietuviškai; nemokantieji šios kalbos neturi užimti vietų."[41]

f) "Męs reikalaujame, idant kiekvienas lietuvis, nors jis suprastų svetimas kalbas, visose Lietuvos įsteigose ir susisiekimuose su visokiais viršininkais vartotų tik lietuvišką kalbą. Visos daromos tarp žmonių sankalbos, sutarimai, sulygimai, teip-pat pasirašymai ant dokumentų, pirmiaus lietuviškai išguldytų, būtų atliekami lietuviškai."

g) "Visose Lietuvos mokyklose turi buti įvesta lietuviška kalba, priverstinai mokoma."

h) "Lietuvių bažnyčiose turi buti vartojama lietuviška kalba, kaipo pamatinė."

i) "Lietuvos vyskupai ir kunigai privalo mokėti lietuviškai. Tam tikslui turi buti įvestas priverstinas mokymas lietuviškos kalbos Vilniaus ir Seinų katalikų seminarijose, kaip tai yra Kauno seminarijoje."[42]

Jaunuomenės mokymo ir auklėjimo reikalu pasisakoma, kad "butų užtikrinta laisvė mokinimo ir bent veltas pradinis kiekvieno valstiečio mokslas", pasisakoma prieš valdžios mokyklas, kurios siekia lietuvių nutautinimo, ypačiai prieš "cerkvines ir kitas popų

prižiūrimas mokyklas, į kurias lietuviams visai nepridera leisti savo vaikų", reikalaujama, kad visuose Lietuvos pavietų (apskričių) miestuose būtų įsteigtos vyrų ir mergaičių viduriniosios mokyklos, į kurias mokiniai būtų priimami be jokių varžymų, kad jose tikėjimo dalykai būtų dėstomi lietuviškai, kad pradinėse mokyklose "lietuvių vaikai turi buti mokomi visų dalykų lietuviškai", kad tų "mokyklų mokintojai privalo buti lietuvių renkami ir tur buti lietuviai", kad būtų įvestas lietuvių kalbos dėstymas vidurinėse mokyklose, Vilniaus ir Seinų kunigų seminarijose, kad būtų leidžiama steigti privatines mokyklas su dėstomąja lietuvių kalba ir, pagaliau, reikalaujama "sugrąžinti Lietuvai Vilniaus universitetą, kame tarp kitų katedrų butų katedra ir lietuviškos kalbos, istorijos ir literaturos."[43]

Kituose programos skyriuose pasisakoma savivaldybių, parapijų tvarkymosi ir luomų reikalu. Paskutiniame programos skyriuje " Musų taktika" plačiai aptariama, kaip turi būti siekiama tos programos įgyvendinimo.

"Varpo" redakcija, paskelbusi Lietuvių demokratų partijos programą, pridėjo ir savo pastabų "Prie musų programo". Čia nurodomi kai kurie programos trūkumai. Esą, programoje tikslai ir reikalavimai paremti doriniais, bet ne moksliniais principais, kad draugijinis gyvenimas negalima įterpti į kokias nors vėžes, normas, bet jis eina savo ypatingu keliu, organinės evoliucijos keliu. Be to, programoje turėjo būti aiškiai formuluojami partijos principai — "kame męs susisiekiame su social-demokratais ir klerikalais ir kuo męs nuo anų skiriamės". Taip pat dideliu trūkumu laikomas nepasisakymas tikėjimo reikalu, jei norima įsigyti simpatijų "plačių žmonių minių".[44]

Vėliau Lietuvių demokratų partijos programa buvo keičiama, papildoma, modifikuojama. Buvo keičiamas ir nusistatymas Lietuvos ateities klausimu. Jei 1902 m. partijos programos projekte užsibrėžta išgauti "pilną Lietuvos autonomiją etnografiškose ribose", tai 1903 m. Lietuvių demokratų partijos suvažiavime Vilniuje padaryti šie pakeitimai:

"1. L. D. P. idealas yra liuosa ir savo etnografiškose ribose neprigulinti nuo kitų viešpatavimo ir tautų Lietuva, pačių gyventojų valdoma slapčiu, betarpišku, visuotinu, paremtu ant lygybės pamatų, balsavimu. 2. Įvykindama savo tikslą L. D. P. remiasi ne ant ekonomiškųjų kokio-nors vienos luomo, bet ant politiškai-kultūriškųjų visūmenės reikalų. 3. L. D. P. pasitiki įvykinti savo tikslą tiktai kovos keliu."[45]

Čia sustojau ties Lietuvių demokratų partija (nuo 1905 m.

galo — Lietuvos demokratų partija) dėl to, kad jai priklausė nemaža ir tautinės srovės žmonių, jų tarpe ir Antanas Smetona. Jis 1905 m. kaip demokratas įėjo į Didžiojo Vilniaus seimo prezidiumą, jis, pradėjus eiti Lietuvių demokratų partijos laikraščiui "Lietuvos Ūkininkui", buvo pakviestas to savaitraščio vyriausiuoju redaktorium. Suskilus Lietuvos demokratų partijai į radikaliuosius (Jonas Vileišis, Felicija Bortkevičienė, Petras Rusteckas) ir į vad. evoliucionistus (Antanas Smetona, Juozas Tūbelis, Jonas Biliūnas), A. Smetona su keliais savo krypčiai artimais bendradarbiais pasitraukė iš "Lietuvos Ūkininko" ir 1906 m. redaktoriaus pareigas perdavė dr. J. Bagdonui. "Vilniaus žiniose" taip pat dirbo nemaža "evoliucionistų", kurie kėlė klausimą, kad "laikas jau pakeisti revoliuciją ramiu, galingu evoliucijos klestėjimu, laikas atminti, kad degindami šiandien, rytoj turėsime statyti, laikas atsižvelgti į rytojų ir į jo reikalavimus".[46]

Ilgoje lietuvių laisvės kovų grandinėje didžiuliais įvykiais laikytini spaudos atgavimas 1904 m. ir Didysis Vilniaus seimas, kuriame buvo pareikšta ryžtinga lietuvių tautos valia jau ir dėl pačios Lietuvos ateities. Taigi, tuo metu aiškiai iškyla ne tik tautinis, bet ir valstybinis Lietuvos atgimimas.

Prieš susirenkant Vilniaus seimui, Lietuvoje veikė jau trys partijos: Lietuvos socialdemokratų partija, Lietuvos demokratų partija ir Lietuvos krikščionių demokratų partija. Be to, užuomazgoje buvo jau anksčiau minėta "Tautiškoji lietuvių demokratų partija", bet ji dar nebuvo atstovaujama seime. Todėl čia tenka kiek platėliau sustoti ties to reikšmingo seimo darbais, nutarimais ir jų vykdymu.

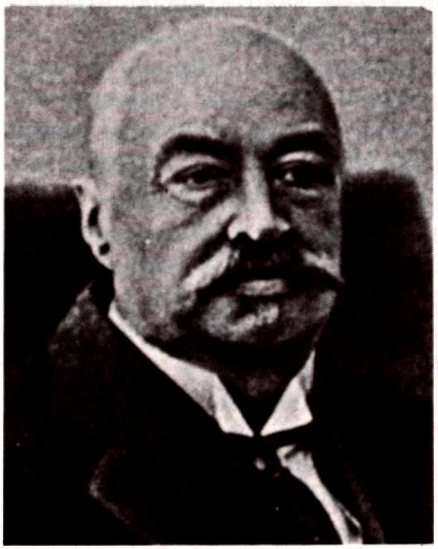
Vilniaus seimas

Kilus Rusijoje revoliuciniam sąjūdžiui, caras Mikalojus II 1905 m. spalio mėn. paskelbė savo valdomos imperijos žmonėms visokių laisvių: spalio 17 d. išleido manifestą, kur skelbiamos žmonėms sąžinės, žodžio, susirinkimų ir draugijų laisvė, o spalio 21 d. — amnestijos įsakymą. Ir lietuviai, pasinaudodami suteiktomis laisvėmis, jau spalio 29 d. (lapkričio 11 d.) paskelbė atsišaukimą į lietuvių tautą. Jame tarp kita ko sakoma:

"Pastarojo laiko atsitikimai visoje Rusijoje, kaip ir tos atmainos, kurios vidurinėje rusų viešpatystės politikoje įvyksta su apgarsinimu Caro manifesto nuo spalių 17 (30) d. š. m., suteikia mums, lietuviams, šiek-tiek lengvesnes politiško gyvenimo sąlygas, sulygina mus maž daug eilioje kitų kulturiškų tautų, leidžia

mums patiems, nors iš dalies, viešai apie savo krašto reikalus rupintis ir dalyvauti bendruose visos rusų viešpatystės dalykuose.

Atėjo dabar, kaip matome, laikas, kad po ilgo tylėjimo, galima kiek balsiau prakalbėti... Lai būna garbė visiems kankiniams už laisvę ir žmonių gerovę! Dabar, pasinaudodami naujai įgytomis laisvėmis žodžio, susirinkimo ir susidraugavimų, susispieskime kruvon visi, kam rupi prikėlimas Lietuvos iš miego, iš neturto, iš tamsos, iš nužeminimo!"[47]

VILNIAUS ŽINIOS

Petras Vileišis ir "Vilniaus Žinios".

Toliau atsišaukime organizacinio komiteto vardu jo pirmininkas dr. J. Basanavičius ir sekretorius Jonas Kriaučiūnas kviečia lietuvius rinktis Lietuvos sostinėn Vilniun iš kiekvieno valsčiaus ar parapijos bent po vieną žmogų, kviečia visus Lietuvos inteligentus. Vilniuje būsią svarstomi šie reikalai: caro manifestas, rinkimai į seimą, valsčių, parapijų, mokyklų reikalai, įvairūs mokesčiai ir t.t. Pranešama, kad apie susirinkimo laiką ir vietą būsią paskelbta laikraščiuose ir plakatuose. Svarbu pažymėti, kad "Vilniaus žinių" 1905. X. 14(27) Nr. 249 dar buvo leistas cenzūros "Dozvoleno cenzuroju", bet nuo spalio 25 d. (lapkričio 7 d.) Nr. 250 cenzūra panaikinta.

1905 m. lapkričio 13 (26) d. lietuvių memorandumas Rusijos ministrui pirmininkui grafui Sergejui Juljevičiui Vittei

Dar prieš susirenkant Vilniaus seimui, dr. J. Basanavičius, Donatas Malinauskas, J. Ambrozevičius ir M. Davainis-Silvestra-

vičius, kaip įvairių Lietuvos krašto piliečių įgailiotiniai, įteikė memorandumą Rusijos ministrui pirmininkui grafui Sergejui Juljevičiui Vittei. Tame memorandume, trumpai išdėstę pagrindinius Lietuvos istorijos bruožus ir dabartinę lietuvių padėtį, pareikalavo "plačios autonomijos su įsteigiamuoju seimu senovės Lietuvos sostapilėje Vilniuje, idant apie savo šalies reikalus patįs galėtų tartis".

Memorandume pasisakoma dėl Lietuvos sienų, paremtų etnografiniu pagrindu, reikalaujama nuomonių, tikėjimo, žodžio ir spaudos laisvės, nemokamo, visuotinio ir priverstinio jaunuomenės mokymo gimtąja kalba, kad lietuvių kalba būtų pripažinta administracine kalba tose vietose, kur lietuviai gyvena ir t.t.[48]

Seimo nutarimai

1905 m. lapkričio 21-22 d. (pagal naująjį kolendorių gruodžio 4 ir 5 d.) Vilniuje įvyko lietuvių seimas, kuris tuo metu buvo vadinamas "Lietuvių susivažiavimu Vilniuje", o seimo nutarimuose — "Pirmuoju Lietuvių Tautos Atstovų susivažiavimu". Į seimą suvažiavo daugiausia ūkininkų, nemaža mažažemių ir bežemių, darbininkų, kelios dešimtys kunigų, daug studentų ir mokslus išėjusių lietuvių. Šviesuomenės atvyko ne tiktai iš įvairių Lietuvos vietų, bet taip pat iš Petrapilio, Maskvos, Kijevo, Odesos, Varšuvos, Rygos, Mintaujos, Talino. Atvažiavo ir Mažosios Lietuvos atstovų. Iš viso susirinko per 2000 žmonių. Visi viešbučiai ir nakvynės namai buvo perpildyti.

Išvakarėse, gruodžio 3 d., Pagirių salėje buvo suruoštas vakaras, kur atvykusiems svečiams suvaidinta du veikalėliai: "Iš tamsos į šviesą" ir Petliuko (Petro Pundzevičiaus) "Neatmezgamas mazgas". Dalyvių nuotaika buvo pakilusi. Pirmadienį, gruodžio 4 d., nuo pat ankstyvo ryto pradėjo rinktis atstovai miesto salėje, netoli Aušros vartų.

Seimas vyko revoliucinio sąjūdžio poveikyje, todėl būta ir karštų ginčų. Tik po ilgų diskusijų pavyko sudaryti prezidiumą iš įvairių įsitikinimų žmonių. Išsirinkta 5 pirmininkai: nepartinis dr. J. Basanavičius (jo organizuojama "Tautiškoji lietuvių demokratų partija" dar nebuvo susikūrusi), socialdemokratas inž. Steponas Kairys, demokratas adv. Antanas Smetona, krikščionis demokratas prof. kun. Pranciškus Būčys ir ūkininkas (karininko uniformoje) Juozas Stankūnas. Sekretoriatą sudarė: Juozas Gabrys, Pranas Klimaitis ir Liudas Gira. Kadangi atstovų būta iš Gardino ir Minsko gubernijų, todėl seime kalbėta lietuviškai, gu-

diškai ir lenkiškai. Apsvarsčius daugybę aktualių klausimų (mokyklų, žemės, mokesčių ir kitus reikalus), priimtas šis drąsus politinis nutarimas:

"**I. Dabartinis padėjimas Rusijoje ir Lietuvoje.** Pripažindami, jog dabartinė caro vyriausybė yra pikčiausiu mųsų priešu; jog dabar prieš tą vyriausybę pasikėlė visi rusų valstijos kraštai; jog geresnį gyvenimą galima įgyti, tik laimėjus kovą su senąja tvarka, susirinkime dalyvavusieji lietuviai nutarė:

Šviestis, rištis, ir stoti kovon drauge su sukilusia visų Rusijos tautų liaudimi.

II. Lietuvių autonomija. Kadangi Lietuvos gyventojų reikalai pilnai gali buti užganėdinti tiktai prie tikros mųsų krašto autonomijos (savyvaldos) ir kadangi norima, idant ir kitos Lietuvoje begyvenančios tautos galėtų pilna laisve naudotis, "Lietuvių susivažiavimas" nusprendė:

Reikalauti Lietuvai autonomijos su Seimu Vilniuje, išrinktu visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, neskiriant lyties, tautos ir tikėjimo.

Toji autonomiškoji Lietuva turi buti sudėta iš dabartinės etnografiškosios Lietuvos, kaipo branduolio, ir tų pakraščių, kurie dėlei ekonomiškų, kultūriškų, tautiškų arba kitų priežasčių traukia prie to branduolio, ir kurių gyventojai priklausyti prie jos panorės.

Kadangi susirinkę Vilniuje ant lietuvių susivažiavimo Suvalkų gubernijos lietuviai vienbalsiai pripažino reikalingu drauge su kitų gubernijų lietuviais kovoti už autonomiškąją Lietuvą, tai susivažiavimas nutarė, kad Suvalkų gubernijos lietuviai turi būti priskirti prie autonomiškosios Lietuvos.

III. Kokiu būdu iškovoti autonomiją. Kad įgyti autonomiją, pirmučiausiai reikalinga galutinai sugriauti dabartinę prispaudimo tvarką. Tam tikslui reikia vienyti visas Lietuvos politiškųjų partijų ir pavienių asmenų pajėgas. Susivienijus namieje, pridera mums jungtis su visomis kitomis Rusijos tautomis, kurios padeda griauti tą tvarką, o kol kas reikia: nemokėti jokių mokesčių, uždarinėti monopolius, neleisti vaikų į rusiškas pradedamąsias mokyklas, neiti Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijose į valsčių teismus ir visas kitas dabartines valdžios įstaigas, neleisti savo brolių į kariuomenę, reikalui prisiėjus, streikuoti visiems darbo žmonėms miestuose ir sodžiuose."[49]

Toliau nutarimuose pažymėta, kad visuose Lietuvos valsčiuose

(susirašinėjime, susižinojime) turi būti vartojama prigimtinė žmonių kalba. Kadangi dabartinė mokykla yra tik nutautinimo įrankis, kad reikia visos tos mokyklos paversti grynai tautiškomis, o mokytojus turi rinktis patys to krašto žmonės.

Suvažiavimo nutarimų išspausdinta 36.000 egzempliorių. Atstovai su seimo nutarimais pakilusia nuotaika išvažinėjo į visus Lietuvos kampus. Jie buvo laukiami rinkėjų, jų pasakytas žodis buvo šventas. Tuojau imta vykdyti vietose seimo nutarimus: uždarytos rusiškosios mokyklos, pašalinta apie 400 mokytojų, išrinkti nauji valsčių viršaičiai, teisėjai, degtinės monopoliai uždaryti, vietomis net sudaužyti.

Vilniaus seimo nutarimai buvo paskelbti ir kai kuriuose rusų laikraščiuose, pvz.: "Severo-Zapadnoje Slovo", "Novaja Zaria". Tik lenkai nutylėjo tą Vilniuje įvykusį suvažiavimą. Seimo nutarimai padarė didelį įspūdį tuometiniam Vilniaus generalgubernatoriui Frezei, kuris, seimui pasibaigus, jau gruodžio 6 d. išsiuntė švietimo ministrui telegramą, kurioje siūloma nedelsiant įvesti lietuvių kalbą pradžios mokyklose, leisti visus dalykus dėstyti lietuviškai, skirti mokytojus lietuvius, neatsižvelgiant jų tikėjimo, leisti mokytis lietuviams Panevėžio mokytojų seminarijoje. Pagaliau pats generalgubernatorius pavedė apskričių švietimo globėjams vykdyti lietuvių kalbos įvedimą į mokyklas ir lietuvių mokytojų skyrimą. Ta Vilniaus generalgubernatoriaus telegrama gruodžio 7 d. buvo paskelbta "Vilniaus žiniose". Tačiau caro valdžiai nepatiko generalgubernatoriaus Frezės nuolaidi politika lietuvių atžvilgiu, netrukus jis buvo atleistas ir naujai paskirtam generalgubernatoriui Kšyvickiui buvo pavesta imtis griežtų priemonių neramumams numalšinti. Lietuvoje buvo įvestas karo stovis, iš mokyklų lietuvių pašalinti rusai mokytojai vėl grąžinti į savo vietas. Bet vis dėlto mokyklose atsirado ir lietuvių mokytojų.

Po 1905 m. revoliucijos caro valdžia buvo priversta padaryti kai kurių reformų. Įkurta Valstybės dūma (rusų parlamentas), kuris pradžioje buvo kaip valdžios patariamasis organas, bet netrukus dūmai buvo suteiktos įstatymų leidžiamojo organo teisės. Į dūmą būdavo išrenkama ir lietuvių. Iš žymesnių atstovų paminėtini: Andrius Bulota, dr. Pranas Gudavičius, Martynas Yčas, kun. Vincentas Jarulaitis, Juozas Kubilius, Pranas Kuzma, kun. Juozas Laukaitis, Petras Leonas, Antanas Povylius, Vladas Stašinskas ir kt. Jie dūmoje nuolat keldavo balsą prieš rusų priespaudą Lietuvoje, kėlė žemės reformos klausimą ir kt. Ir taip Lietuva pamažu žengė į laisvės kelią.

"Viltis" ir viltininkai — vidurio keliu

Besiskirstant visuomenei partinėmis srovėmis, ėmė formuotis nuosaikioji v i d u r i o g r u p ė, iš kurios susidarė tautininkai. Pradžioje šiai srovei artimi žmonės spietėsi apie "Aušrą", jai sustojus, dalis dirbo "Varpe", o kai kurie "Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgoje" bei "Tėvynės Sarge". Iš pradžių kun. J. Tumas ir A. Smetona bandė sutelkti vidurio srovės žmones 1904 m. gale pradėjusiame eiti pirmajame lietuvių dienraštyje "Vilniaus žinios", kurias leido savo lėšomis ir redagavo inž. Petras Vileišis. Jam pavyko įtraukti į "Vilniaus žinias" iškiliąsias ano meto spaudos pajėgas: Joną Jablonskį, Kazį Puidą, Antaną Smetoną, kun. Juozą Tumą, Povilą Višinskį ir daugelį kitų. Išsibaigus P. Vileišio piniginiams ištekliams, 1907 m. balandžio 7 d. "Vilniaus žinios" sustojo.

Sustojus dienraščiui, kuriame sutilpdavo tautinės srovės, Lietuvos demokratų partijos ir net socialistinio nusistatymo žmonės, lietuvių kultūriniame gyvenime atsirado didelė spraga. Petrui Vileišiui nesutikus sustojusių "Vilniaus žinių" parduoti susirūpinusių inteligentų grupei, pasidarė aktualus reikalas leisti naują, nesrovinį laikraštį. To sumanymo iniciatoriais buvo: dr. J. Basanavičius, kun. A. Dambrauskas-Jakštas, Povilas Matulionis, kun. Vladas Mironas, kun. Konstantinas Olšauskas, A. Smetona, dr. Jonas Stonkus, dr. Rokas Šliūpas, kun. J. Tumas ir Valentinas Urbonavičius.

J. Tumas, kuris turėjo daug pažįstamų, ypačiai kunigų tarpe, važinėjo po Lietuvą ir telkė dalininkus į "Vilties" bendrovę. Gana trumpu laiku bendrovėn įsirašė 179 dalininkai, iš jų 138 kunigai, kurie sutiko kasmet įmokėti po 100 rublių. Dalininkų susirinkime sudaryta "Vilties" laikraščiui leisti bendrovė, pavadinta "Smetona, Tumas ir Kompanija". Ir 1907 m. spalio 3 (16) d. Vilniuje išėjo pirmas "Vilties" numeris. Atsakinguoju redaktoriumi buvo A. Smetona, tuo metu dirbęs žemės banke Vilniuje, o faktinuoju redaktorium buvo kun. J. Tumas.

"Vilčiai" pavyko suburti daug pajėgių bendradarbių, pavyzdžiui: Kazimierą Būgą, Martyną Yčą, Joną Jablonskį, kun. Antaną Kaupą, Juozą Kubilių, Lazdynų Pelėdą, Kazį Puidą, Šatrijos Raganą, Augustiną Voldemarą ir kt. A. Smetona daugiausia rašydavo vedamuosius straipsnius, kurių daugumas 1930 m. išspausdinta jo raštų keturiuose tomuose: Vienybės gairėmis, Šviesos takais, Atgimstant ir Lietuvių santykiai su lenkais. "Vilties" siekimai nusakyti 1907 m. "Vilties" kvieslyje:

"Mūsų reikalų eina daugyn... Jų nebegali jokia partija viena aprėpti, o dirbame išsiskirstę. Gyvenimas betgi nemėgsta tokio išsiskirstymo: jis daug kur verčia mus drauge gyventi ir drauge dirbti. Partijos tarpas daugeliui pasirodė per siauras ir per ankštas, dėl to rados noro dideliu, plačiu būriu darbuotis savo šalies naudai. Daugumas geidžia dirbti viešą, nepartinį tautos darbą... Mūsų viršiausias tikslas yra telkti tautines pajėgas ir taikinti jos taip, kad darbe neprieštarautų vienos kitoms, kad iš vieno ar šalymais eidamos, netrukdytų vienos kitų."[50]

Toliau suminimi klausimai, kurie "Viltyje" bus keliami. Štai jie: kultūros darbas, lietuvių tautos atgijimas, Lietuvos pramonė, amatai, visuomeninis gyvenimas, lietuvybės gaivinimas ypačiai Lietuvos pakraščiuose, lietuvių teisių gynimas bažnyčiose ir kt. "Visu tuo rūpindamos, 'Viltis' nepataikaus, nesilenks kuriam nors luomui ar kuriai partijai". "Vilties" kvieslys baigiamas šūkiu: "Mūsų viltis vienybėje!"

Darbo pradžia buvo sunki. Vos tik pasirodžius "Vilties" kviesliui ir pradėjus eiti pačiai "Vilčiai", imta ją pulti. Dešinieji ("Draugija") buvo nepatenkinti, kad viltininkai bendradarbiauja su socialistinėmis grupėmis ar atskirais tų grupių žmonėmis, kurių nusistatymas yra priešingas krikščioniškajai pasaulėžiūrai. Bet ir kairieji ("Lietuvos Ūkininkas", "Žarija") nepasitikėjo "Viltimi", laikraštį laikė klerikaliniu, nes jo dalininkų tarpe buvo daug kunigų, net vienas redaktorius buvo kunigas — J. Tumas. Kad ir tos dvi grupės nedraugiškai sutiko "Viltį", tačiau visuomenėje susilaukta didelio prielankumo, nes "Viltis", išeinanti tris kartus per savaitę, buvo įdomi turiniu, ramiu ir kultūringu įvairių klausimų svarstymu.

Lygiai šešerius metus J. Tumo ir A. Smetonos redaguota "Viltis" išvarė tikrai platų ir reikšmingą barą lietuvių visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime. Per tą laiką jau gerokai susikristalizavo vidurio srovės, būsimųjų tautininkų, ideologijos pagrindai. "Viltyje" buvo paliestos visos Lietuvos gyvenimo sritys: atgimstančios tautos rūpesčiai, vargai ir troškimai. Tat norėdami pamatyti tos vidurio srovės tikrą veidą, jos nerašytą programą, turime platėliau susipažinti su "Viltyje" keltais klausimais, žvilgterėti, kaip tos problemos bandyta aiškinti ar spręsti.

Vienas iš pagrindinių "Vilties" siekiamų tikslų buvo v i e n y b ė s i d ė j o s u g d y m a s. Visuomenei išsiskirsčius partijomis, gerokai apiro vieningas darbas. Imta nebesutarti ir bendraisiais tautos reikalais. Ta vienybės idėja jau buvo puoselėjama ir anksčiau, norėta ją iškelti aukščiau asmeninių ar grupinių inte-

VILTIS

Visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis,

einąs iš Vilniaus trečiadieniais penktadieniais ir sekmadieniais.

Vilnius, Didžioji gatvė № 23, b. 10.

„VILTIES“ kaina siunčiant krasa:

Mėnesiams . . . 12 . . . 6 . . . 3 . . . 1
Vilniuje ir visoj Rusijoj . . . 5 rb. — kp. 2 rb. 75 kp. 1 rb. 40 kp. 50 kp.
Užsieninose . . . 7 „ — „ 4 „ — „ 2 „ — „ 75 „

Atskyras numeris 4 kp.

Siunčiant pinigai, reikia dėti adresas: **Вильна, Большая ул. № 23 въ Администрацію газеты „Viltis“ (Вильтисъ).**

„VILTIS“ užsisakyti galima visuose knygynuose ir Vartotojų Draugijose.

Persiunčiant adresas, reikia pridėti 20 kp. ir adresas, kuriuo buvo gautomas laikraštis, gyvenimo pridėti jaustelė.

Užsienio šmėjus prašome siųsti pinigus per **Vilniaus Koncertijos Banką**, ar tiesiok su įsakymu, bet ne monety orderiais.

Raštraščiai, atsiunčiamieji laikraščiui, turi būti su autoriaus parašu ir adresu. Raštraščių Redakcija savo lėšomis negrąžina.

I METAI. Trečiadienis 3 (16) Spalių m. 1907 m. № 1.

"Viltis" ir jos kūrėjai: A. Smetona ir kun. J. Tumas-Vaižgantas.

resų. Vienybėn šaukė savo tautiečius J. Basanavičius "Aušroje", Maironis "Šviesoje", Vincas Kudirka "Varpe". V. Kudirka ir Tautos himnan įrašė vienybės šūkį: "Vardan tos Lietuvos vienybė težydi". Jis ir 1892 m. "Varpe" (Nr. 8), vienoje satyroje, pašiepia Jungtinių Amerikos Valstybių lietuvių nesantarvę:

"Ateina stiprus vyras į Ameriką ir, surinkęs nepažįstančius viens kito lietuvius, taria: vyručiai susivienykime!... Lietuviai susivienija, džiaugiasi, kad gera gyventi vienybėje ir stebisi, dėl ko jie anksčiau taip nedarę. Tik štai, kelioliktame susirinkime vienas narys įsižiūrėjęs į kalbančio perdėtinio kelnes pastebi, kad jos ne skersai dryžos, kaip to nario, bet išilgai dryžos. Na, ir pradeda samprotauti: jo kelnės išilgai dryžos, o mano skersai... tai man nepatinka... Su tokiu žmogum iš vien dirbti negalima,

jis nori įvesti išilginius kelnių dryžius, jis mus prapuldys!... Ir skersadryžiai iš susivienijimo pasitraukia."[51]

Vienybės stoka buvo labai jaučiama Didžiajame Vilniaus seime 1905 metais, jos stigo to meto lietuvių laikraščiuose ir apskritai lietuvių visuomeniniame darbe. Todėl viltininkams tautos vienybė ir visų lietuvių pajėgų sanglaudos reikalas buvo pagrindinė ir būtinoji sąlyga bendriesiems lietuvių tikslams siekti. Tik sutelkus ir suderinus visas pajėgas bendram darbui, ir kova už tautos teises gali būti veiksmingesnė. Dėl to ir partijų reikalu gana griežtokai pasisakyta:

"Kiekviena partija ar partijėlė nori kalbėti ir visa daryti visuomenės vardu, pripažįsta tik sau teisę viską spręsti ir viską daryti, kiekviena skelbia savo neklaidingumą ir kitų nusidėjimus. Ir kokia neapykanta svetimųjų nuomonių, kokiais įrankiais su jomis kovojama!... Viskas norima daryti vien saviškai, bet tik būtų partijos antspaudas padėtas... Kiekviena partija geidžia turėti savo mokyklas, net savo ūkio draugijas."[52]

Nors ir buvo pasisakoma prieš partiškumą, bet netrukus ir "Viltyje" imta kalbėti apie tautininkų srovę, kuri, tiesa, dar neturėjo nei aiškiai nusakytos programos, nei susikūrusios organizacijos. Tačiau viltininkai būrė apie save žmones, kurie sudarė lyg savotišką "Vienybės partiją", vėliau susiformavusią Tautos Pažangos vardu. Bet vis dėlto "Viltyje", vėliau ir "Vaire" puoselėta vienybės mintis rado atgarsio lietuvių visuomenėje. Tai aiškiai matome Vilniuje vokiečių okupacijos metu, bedirbant įvairių įsitikinimų žmonėms Lietuvių draugijoje nuo karo nukentėjusiems šelpti ir pagaliau 1918 m. vasario 16 d. aktas yra ryškus vienybės liudininkas.

Labai dideliu darbu tenka laikyti "Vilties" kovą prieš Vilniaus krašto lenkinimą. Lietuvių padėtis Vilniaus vyskupijoje buvo labai sunki, jie buvo lenkinami visokiais būdais. Lietuvių gyvenamosiose vietovėse iš bažnyčių buvo šalinami lietuviški pamokslai, lietuviškos giesmės, o jų vietoje įvedamos lenkiškos pamaldos. Lietuvių stojimas į Vilniaus kunigų seminariją buvo labai apsunkintas, lietuviai kunigai, ypačiai tie, kurie reiškėsi lietuvių tautinėje veikloje, iš lietuviškų parapijų būdavo kilnojami iš vienos vietos į kitą arba nukeliami į sulenkintas ar sugudėjusias parapijas. Muštynės bažnyčiose buvo gana dažnas reiškinys. Čia "Viltis" yra kovojusi su lenkininkais benuolaidiniu griežtumu ir be atvangos. "Viltyje" buvo įvestas net atskiras nuolatinis skyrius — "Lietuvių padėjimas Vilniaus vyskupijoje".

Ta "Vilties" atkakli kova su Vilniaus vyskupijos kurija bei

atskirais lenkininkais kunigais labai erzino lenkus. Juk reikia prisiminti, kad "Viltis", išeidama tris kartus per savaitę, pasiekdavo kelis tūkstančius skaitytojų, jų tarpe per 700 kunigų. "Viltis" labai ardė lenkų planus, todėl lenkai jos labai nemėgo ir stengėsi visokiais būdais jai pakenkti.

Ypačiai jiems nemalonus buvo "Vilties" redaktorius kun. J. Tumas. Vilniaus vyskupijos administratorius kun. Kazimieras Mikalojus Michalkevičius, anksčiau atsižvelgdavęs į lietuvių reikalus Vilniaus krašto bažnyčiose, dabar nebeatsilaikė lenkų spaudimui ir pakluso lenkinimo politikai. Jis pareikalavo iš kun. J. Tumo, kad jis nedėtų "Viltin" jokių žinių iš Vilniaus vyskupijos, kad nekenktų jo autoritetui, nekritikuotų jo įsakymų, bet žinias siųstų jam. Kun. J. Tumas nesutiko su vyskupijos valdytojo reikalavimais. Tada lenkai apskundė kun. J. Tumą dvasinei vyresnybei, ir Michalkevičius pareikalavo, kad Žemaičių vyskupas Gasparas Cirtautas atšauktų kun. J. Tumą savo vyskupijon. Vysk. Cirtautas kurį laiką delsė, bet pagaliau, Michalkevičiaus spaudžiamas, atšaukė kun. J. Tumą iš Vilniaus ir nukėlė Laižuvon, į patį Latvijos pasienį. Ir su pirmuoju 1911 m. "Vilties" numeriu kun. J. Tumas atsisveikino su Vilniumi. Savo straipsnyje "Sudiev sakydamas", jis rašė:

"Apleidžiu 'Vilties' redakciją, vieku priverstas. Tačiau niekam nepalieku vilties, kad manęs netekus neteks ir žinių, ką ir kaip daro Lietuvos lenkininkai Vilniaus gubernijoje... Vieku pašalinamojo vieton stos kitas ir trečias, taip pat giliai persiėmęs tautine idėja. Ir kels ją ir puoselės, kol lietuviai savo tėvynėje netaps pilni šeimininkai, laisvi nuo visokių nuošalinių apinasrių".[53]

Iškėlus J. Tumą Laižuvon, jo pavaduoti atvyko kun. Fabijonas Kemėšis, o jam išvykus Skotijon, kun. J. Dobužis-Dobužinskis. Kova su lenkintojais ir toliau tebebuvo tęsiama. Beveik visas A. Smetonos raštų IV tomas užima tik jo tuo klausimus parašytus straipsnius, o kur gi dar J. Tumo, F. Kemėšio ir daugelio kitų rašiniai. Žodžiu, čia "Vilties" atliktas darbas yra vienas iš pačių didžiųjų, kovojant dėl lietuvių teisių bažnyčiose ir atlietuvinant Lietuvos Rytus.

Viltininkai labai plačiai pasisakė įvairiais kultūriniais klausimais. Kai "Aušra" stengėsi romantiškai susieti praeitį su dabartimi, tai viltininkai kreipė savo žvilgsnį į Lietuvos ateitį. "Viltis" skatino ir lietuvių tautos kultūrinį atgimimą, ir tautinės kultūros gaivinimą, stiprinimą bei ugdymą. "Viltyje" buvo išsamiai nagrinėjamos visos lietuvių kultūros sritys: gimtoji kal-

ba, tautinis menas, literatūra, mokslas, mokyklos, įvairios kultūrinės bei visuomeninės organizacijos ir kt.

Visi tie klausimai buvo nagrinėjami gerų ano meto atskirų sričių žinovų. 1908 metais nuo Nr. 14 įvestas kalbos skyrelis, kuriame rašė J. Jablonskis, K. Būga, J. Balčikonis, A. Smetona. Todėl ir "Vilties" kalba buvo gera, rūpestingai apvalyta nuo svetimybių, praturtinta tarmine kalbos medžiaga. Mokslo reikalus svarstė Lietuvių mokslo draugijos Vilniuje nariai, ypačiai jos pirmininkas J. Basanavičius. Daug dėmesio skirta pačiai Lietuvių mokslo draugijai, Tautos Namų statymui. "Viltyje" raginta visokeriopai pažinti Lietuvą, rinkti lietuvių liaudies dainų melodijas, priešistorinės ir istorinės kultūros liekanas. "Viltis" gyvai domėjosi ir lietuviškąja daile. Joje buvo plačiai rašoma apie Lietuvių dailės draugijos darbus, apie jos rengiamas dailės ir tautodailės parodas. Dailės klausimais rašė ir M. K. Čiurlionis. Didelį įnašą yra įdėjusi "Viltis" ir lietuvių grožinei literatūrai. Apie "Viltį" spietėsi gražus būrelis to meto rašytojų, kurie savo kūriniuose nebesitenkino patriotinėmis ir visuomeninėmis temomis, bet ieškojo naujų literatūrinių išraiškos formų. Recenzuota knygos ir naujai pasirodę laikraščiai. Nemaža rašyta lietuvių muzikos ir teatro klausimais. Ypatingas dėmesys buvo kreipiamas į švietimą ir auklėjimą. Jaunimas skatintas mokytis, raginta domėtis amatais. Rusijoje baigę mokslus buvo raginami grįžti Lietuvon, kad čia įsijungtų į krašto kultūrinimo darbą. Atkalbinėta, kad lietuviai mažiau emigruotų į Jungtines Amerikos Valstybes ir bandytų kaip nors kurtis savame krašte. Ūkininkams patarta skirstytis vienkiemiais, supirkinėti žemes iš kitataučių, steigti kredito įstaigas, kooperatyvus, pagerinti žemės apdirbimo būdą ir t.t. "Viltyje" nevengta ir politinių klausimų, jos skaitytojai buvo plačiai infomuojami apie rinkimus į Valstybės Dūmą, raginta rinkti į ją lietuvių atstovus.

"Viltis" buvo krikščioniškos dvasios ir religiją laikė svarbiu veiksniu žmonių gyvenime. Ji pasisakė ir prieš vad. "pirmeivių" skelbiamas antireligines idėjas. Pavyzdžiui, A. Smetona tuo klausimu rašė:

"Visuomenės pažymį religijai pripažįsta gangreit visas pasaulis, duodamas laido jai plėtotis teisės pamatais. Ir kas žino, jei žmonija ūmai nustotų religijos, ar begalimi būtų visuomenės ir valstybės pamatai... Jei religija ir bažnyčia praeityje buvo visuomenės siela, jei ir dabar tebėra didžiausias veiksnys, kur susisiekia su visuomenės ir politikos sritimi, su kuriuo skaitosi visos kultūringos šalys ir neatmeta jo rolės, — tai kodėl gi dabar

taip smarkiai kovojama su tuo veiksniu... Visuomenės daugumas gyvena religija; ją praradęs, kitas nebežinotų kam ir gyvenąs."[54]

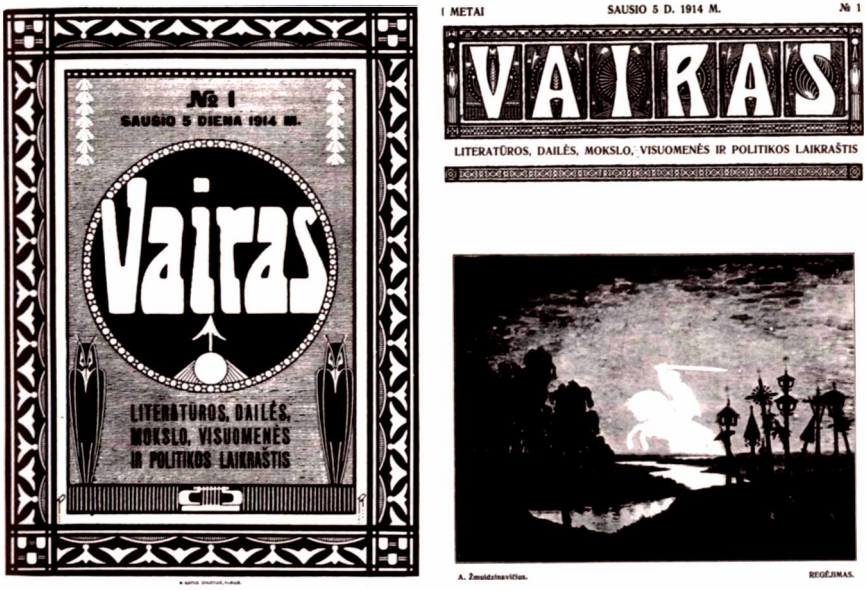
Kad ir "Viltis" buvo krikščioniškos dvasios laikraštis, bet joje tautinis momentas aiškiai nusverdavo. Viltininkai atsargiai, bet nuosekliai vystė mintį, kad Bažnyčia neprivalo kištis į politikos sritį, kad politika iš religijos teturinti imti dorovės principus. Ilgainiui katalikų tarpe ėmė augti nepasitenkinimas "Viltimi", nes joje religijos ir Bažnyčios klausimai buvo atsidūrę antraeilėje plotmėje. 1911 m. įsikūrus ateitininkų organizacijai ir išvysčius stiprią katalikišką akciją, "Viltyje" kilo diskusijų su "Draugija", "Ateitimi", "Vadovu" ir "Šaltiniu". Kadangi ilgą laiką "Viltį" rėmė pinigais ir prenumerata gausus kunigų būrys, todėl 1913 m. rudenį įvykusiame visuotiniame "Vilties" dalininkų susirinkime redaktoriaus padėjėju buvo priimtas stud. Pranas Dovydaitis. Vyriausiasis "Vilties" redaktorius, jausdamas, kad su nauju padėjėju negalės sklandžiai dirbti, iš redakcijos pasitraukė. Pasitraukus A. Smetonai, "Viltis" tapo grynai katalikišku laikraščiu.

"Vairas" tęsia viltininkų darbą

Pasikeitus padėčiai "Viltyje", A. Smetona, J. Kubilius, kun. J. Tumas ir kiti tautinės ideologijos žmonės tuojau suskato rūpintis nauju laikraščiu, kur galėtų būti tęsiami senųjų viltininkų siekimai. Nutarta leisti jau inteligentams skirtą iliustruotą žurnalą. Ir 1914 m. sausio 5 d. Vilniuje pasirodė literatūros, dailės, mokslo, visuomenės ir politikos laikraštis V a i r a s. Jo redaktorium ir leidėju buvo A. Smetona. Žurnalo tikslai nusakyti įžanginiame straipsnyje.[55] Čia vėl keliamas bendro darbo reikalas, kad ir dirbant išsiskirsčius srovėmis:

"Kaip tos paversmės, čiurliais ištryškusios iš požemių gelmės, ranguodamos šarpiai upeliais bėga, tartum ieškodamos ingimto gaivalo, ir pagaliau sutampa plačioj vandens vagoj ir tokiuo būdu sudaro didžią upę, — taip mūsų visuomenės srovės, prasiveržusios pro daugybę įvairiausių kliūčių, kiekviena savo ribomis tekėdama, ant galo turi susilieti viename daikte, jeigu norime būti tauta, o ne išsklidusi minia be visuomenės sąmonės. Nenustoja mažieji upeliai savitumo, gausingai pildydami vandenim savo motyną-upę, nenustos savaimės ženklo ir lietuvių srovės, šelpdamos bendrą tautos reikmenę tuo, ko ji privalo, kuo ji esti gyva. Ta mūsų bendroji vaga, kurios negali išsilenkti nė viena srovė, jei tik ne-

bijo, skyrium palikusi, išsekti, yra lietuvių kultūra, plačiausia to žodžio reikšme tariant. Štai ta vaga, kuria eis ir mūsų V a i r a s, neliesdamas dienos mažmožių bei nesusipratimų, kįlančių įvairių visuomenės krypsnių tarpe".

Pirmasis "Vairo" numeris.

Toliau "Vairas", kaip ir anksčiau "Viltis", kvietė inteligentus eiti vienybės keliu:

"Todėl į vairininkų būrelį dera tie, kurie, supratę dabartines lietuvių atgimimo sąlygas, randa galima ir reikalinga žymėti ypač tai, kas vienija mūsų inteligentus krūvon, o ne kas skiria juos nuo kits-kito. Mūsų literatūra ir dailė dar tebėra jaunutė, mūsų mokslas dar persilpnas, inteligentijos permaža. Tad ar neaišku, jog skirstymosi metas dar neatėjo, jog tik draugėje tegalime ką-ne-ką padaryti savo kultūros ūgiui".

Toliau pabrėžiama, jog apie "Vairą" susispietę žmonės "tai ne koks atsitiktinai draugėn sutapęs būrys, be tam tikros idėjos, be savo ypatingų siekimų, — ne, mus visus jungia bendras tautinės kultūros pagrindas,... bendra sielos kultūra, auklėjama krikščionybės principais". Pagaliau suminima, kas "Vaire" bus rašoma:

"Mūsų dailininkai, kurių veikalus matydavome tik parodose, nuo šio laiko turės progos duoti save pažinti lietuvių visuomenei

ir spaudoje; mūsų literatai, kurie ligšiol buvo išsisklaidę spaudoje, galės susiartinti ir ilgainiui sudaryti židinį tos šilimos, kurios kiekvienas pageidavome. Svarbieji mūsų gyvenimo atsitikimai, Lietuvos indomieji kampeliai, istorijos palikimai, mūsų etnografijos žymės bei privalumai, didieji mūsų kultūros darbai ne tik bus aprašomi, bet ir dailiai vaizdinami paveikslais. Literatūra, dailė, mokslas ir publicistika — štai tas pamatas, ant kurio tegali tarpti-augti mūsų inteligentų sąmonė".

Susirūpinta sudaryti savitą ideologiją, artimą lietuvių gyvenimui: "Perdaug buvo dairomasi aplink ir žiūrima iš kitų, permaža gilinamasi savin ir nieko nereikalaujama iš savęs, dėlto ir asmens sielos kultūra apleista. Perdaug buvo pasitikima iš kitur atėjusiais skambiais obalsiais: jų vertenybė šiandien privalo patikrinimo".

Pažadėta — ištesėta. Iki 1915 m. rudens išleista 40 gražiai apipavidalintų "Vairo" numerių, kuriuose buvo paliesti visi pagrindiniai lietuviams rūpimi klausimai. Kaip ir "Viltyje", nuolat nagrinėtas lietuvių srovių tarpusavio santykių klausimas, svarbiaisiais lietuvių reikalais raginta jungtis į bendrą darbą; duota straipsnių iš Lietuvos istorijos, meno ir mokslo; nagrinėta rašybos vienodinimo klausimas; aptarta naujai išėjusios knygos; pasisakyta visais aktualiaisiais reikalais. Nemažas lietuvių rašytojų būrys buvo įsijungęs į "Vairą" savo kūryba. Tai buvo pats geriausias ir gražiausiai leidžiamas gausiai iliustruotas žurnalas anais laikais.

Ir pagaliau viltininkai bei vairininkai, atsirėmę į savo krašto tradicijas ir specifinius lietuvių tautos poreikius, 1916 m. pabaigoje susibūrė Tautos pažangos partijoje.

Išnašos

1. Plg. *J. Girniaus* darbą "Tauta ir tautinė ištikimybė". Chicago, 1961, p. 37 tt.
2. *Antanas Smetona,* Lietuvių tauta ir jos paskirtis. — Pasakyta parašyta, II. Boston - New York, 1974, p. 50-51.
3. *J. Długosz,* Opera omnia. Cura A. Przezdziecki Cracoviae, 1876, XII, p. 466-467; XIII, p. 161.
4. *M. Stryjkowski,* Kronika, II. Warszawa, 1846, p. 149.
5. *J. Lebedys,* Mikalojus Daukša. Monografija. Vilnius, 1963, p. 178.
6. *J. Lebedys* ir *J. Palionis.* Seniausias lietuviškas rankraštinis tekstas. — Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai, III. Vilnius, 1964, p. 125-132.
7. Ištisą M. Daukšos prakalbos vertimą esu davęs "Jaunojoje Lietuvoje", Kaunas. 1927, nr. 8, ir kiek pataisytą "Dirvoje". Cleveland, 1960, nr. 3.
8. *J. Lebedys,* Mikalojus Daukša, p. 270 tt.
9. *Stasys Yla,* Vardai ir veidai

mūsų kultūros istorijoje. Chicago, 1973, p. 44 tt, 48-49.

10. *Kun. P. Rabikauskas* šio giesmių rinkinio paruošėju laiko jėzuitą Gabrielių Šimkevičių; plg. Lietuvių Enciklopedija, XXIX, 1963, p. 524, ir XXX, 1964, p. 85.

11. *Stasys Yla,* Vardai ir veidai, p. 48-49.

12. Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, 1653 metai. Vilnius, 1957, p. 70, 400.

13. Ten pat, p. 278, 531-532.

14. *Mykolas Lietuvis,* Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. Vilnius, 1966, p. 49.

15. *J. Lebedys,* Mikalojus Daukša, p. 282-283.

16. Ten pat, psl. 17.

17. *Z. Ivinskis,* Žemaičių religinė padėtis prieš vysk. Merkelį Giedraitį. — "Aidai", 1956, nr. 6, p. 266.

18. Lietuvos bajorų pastangos atkurti Didžiąją Kunigaikštiją plačiai aprašytos *Broniaus Dundulio* disertacijoje — Napoléon et la Lithuanie en 1812. Paris, 1940.

19. *T. Narbutt,* Dzieje starożytne narodu litewskiego, t. IX. Wilno, 1841, p. 492; plačiau apie T. Narbutą, kaip Lietuvos praeities tyrinėtoją, žr.: *J. Puzinas,* T. Norbutas — mūsų prosenovės tyrinėtojas. — "Naujoji Romuva", 1936 nr. 7, p. 149-152.

20. *X. Bohusz,* O początkach narodu i języka Litewskiego etc. Warszawa, 1808.

21. *P. I. Keppen,* O proischoždenii, jazyke i literature litovskich narodov. S. Petersburg, 1827.

22. Szeszes pasakas Symona Stanewiczes žemaycze yr antras szeszes Kryžża Donalayczia, lituwynynka prusa. Wylniuje, metuse 1829.

23. *Simonas Stanevičius,* Raštai. Vilnius, 1967, p. 12.

24. Plačiausiai tą laikotarpį yra pavaizdavęs *Vincas Maciūnas* savo disertacijoje "Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje. Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija, tautotyra". Išspausdinta Kaune, 1939.

25. *Mikalojus Katkus,* Raštai, Vilnius, 1965, p. 460.

26. Ten pat, p. 460-461.

27. Ten pat, p. 382.

28. *M. Hroch,* Die Vorkaempfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Voelkern Europas. Praha, 1968, p. 171.

29. Ten pat, p. 66-71.

30. "Aušra", 1883, nr. 4, p. 90.

31. "Aušra", 1883, nr. 1-2, nr. 8-10, 1884, nr. 1-3, 4.

32. "Aušra", 1883, nr. 1, p. 6.

33. *Staje Šunbajoris,* Paminejimas Byrutos kapo. — "Aušra", 1883, nr. 4, p. 105-107.

34. *Staje Šunbajoris,* Ant milžinkapių. — "Aušra", 1884, nr. 1-3, p. 53-55.

35. "Aušra", 1884, nr. 1-3, p. 52.

36. *Dr. Basanavičius,* Apie įsteigimą tautiškai-demokratiškos lietuvių partijos. — "Vilniaus Žinios", 1905. XI. 27. (XII. 10), nr. 279; vedamasis straipsnis.

37. *Vinco Kudirkos* raštai. Surinko ir spaudai parengė Juozas Gabrys. Tomas I. Tilžėje, 1909, p. 21-22.

38. *Vinco Kudirkos* raštai, t. II. Tėvynės varpai. Tilžėje, 1909, p. 212.

39. "Varpas", 1902, nr. 11, p. 235.

40. "Varpas", 1902, nr. 12, p. 258.

41. Ten pat, p. 259.

42. Ten pat, p. 260.

43. Ten pat, p. 260-261.

44. Ten pat, p. 266-267.

45. "Varpas", 1903, nr. 9-10, p. 201.

46. "Vilniaus Žinios", 1906. I. 27 (II. 8), nr. 21.

47. "Vilniaus Žinios", 1905. X. 29 (XI. 11), nr. 254.

48. Memorandumo lietuviškas tekstas paskelbtas "Vilniaus Žiniose" 1905. XI. 13 (26), nr. 267; tas memorandumas buvo paskelbtas ir rusų valdžios organe "Pravitelsvenyj Vestnik".

49. "Vilniaus Žinios", 1905. XI. 24 (XII. 7), nr. 276.
50. *Antanas Smetona,* Vienybės gairėmis. Kaunas, 1930, p. 1-2.
51. Vinco Kudirkos raštai, II. 1909, p. 186-187.
52. "Viltis", 1908, nr. 8.
53. *A. Merkelis,* Juozas Tumas Vaižgantas, Chicago, 1955, p. 193.
54. *A. Smetona,* Vienybės gairėmis, p. 53.
55. "Vairas", 1914, nr. 1.

II. Plačía vaga

TAUTOS PAŽANGOS PARTIJOS — LIETUVIŲ TAUTININKŲ SĄJUNGOS ISTORIJOS BRUOŽAI 1916-1940

JUOZAS JAKŠTAS

Pirmasis pasaulinis karas ir Tautos pažangos partijos įsteigimas

Lietuva nuo pat I pas. karo pradžios tapo kovos lauku. Kai vokiečiai triuškinančiu smūgiu sunaikino vieną didelę rusų armiją, įsibrovusią į Rytprūsius, ir kitą besitraukiančią persekiojo, frontas pasiekė Lietuvą. Gyventojai, artėjančio fronto siaubo pagauti, traukėsi į krašto gilumą. Tad jau 1914 m. gale atsirado pabėgėlių, ypač vakarinėje Lietuvos dalyje. Jų didėjo visą žiemą, nes karas vyko Lietuvos teritorijoje. Tiesiog masinis bėgimas išsivystė 1915 m. vasarą, kai vokiečiai pradėjo ofenzyvą. Žmonės bėgo rusų pareigūnų varomi ar bent raginami arba oficialios propagandos apie vokiečių žiaurumus paveikti. Rusų laikraščiai ir ypač pigios (dvikapeikinės) telegramos, kasdien išleidžiamos, vis pranešinėjo apie visokius vokiečių piktus darbus, net apie nekaltų žmonių masinius žudymus.

Daug pabėgėlių patraukė į Vilnių, kur veikė susidaręs Lietuvių komitetas nuo karo nukentėjusiems šelpti. Vilniuje atsirado ir daug moksleivių, evakuotų iš įvairių mokyklų. Kai visos Lietuvos okupacija buvo aiškiai numatoma, komitetui kilo sumanymas pasirinkti kokį Rusijos miestą ir jame koncentruoti lietuvius moksleivius bei šiaip pabėgėlius. Kai 1915 m. rugsėjo mėnesį visa Lietuva buvo vokiečių okupuota, moksleiviai buvo sutelkti Voroneže, kuris virto didžiausiu lietuvių centru plačioje Rusijoje. Jame tuojau įkurtos dvi Martyno Yčo vardo gimnazijos — viena berniukams, kita mergaitėms — ir dar specialios mokyklos. Mokyklų globėjas M. Yčas, Valstybės Dūmos atstovas, pasistengė sutelkti beveik vien lietuvius mokytojus ir tuo būdu duoti mokykloms lietuvišką pobūdį. Nors dėstomoji kalba paliko rusų, bet at-

skiru dėstomuoju dalyku buvo įvesta lietuvių kalba, kurią dėstė žinomas kalbininkas J. Jablonskis. Mokiniai gyveno bendrabučiuose. Bendrabučius išlaikė, kaip ir visus lietuvius pabėgėlius Rusijoje šelpė, Lietuvių centrinis komitetas nukentėjusiems dėl karo šelpti. Komitetas gaudavo lėšų iš beveik valdinio pabėgėliams globoti komiteto vardu Tatjanos. Lietuviams buvo garbė ir laimė, kad to komiteto narys buvo M. Yčas (jis buvo ir Lietuvių komiteto pirmininkas). Komitetas nuo 1915 m. įsikūrė Petrapilyje ir savo skyrius steigė, kur buvo daugiau lietuvių pabėgėlių. Kur jų buvo mažiau, skyrė įgaliotinius.

Kaip Voronežas tapo lietuvių kultūriniu centru, taip Petrapilis politiniu. Jame jau nuo seniau spietėsi nemaža lietuvių. Nuo karo jų kiekis dar žymiai paūgėjo. Šalia Lietuvių centrinio komiteto nuo karo nukentėjusiems šelpti steigėsi visuomeninės ir politinės organizacijos. Petrapilyje jau 1915-1916 m. ėjo trys lietuvių laikraščiai: "Naujoji Lietuva", "Vadas" ir "Lietuvių Balsas" — centrinio komiteto organas. Petrapilyje įsikūrė ir Tautos pažangos partija.

Ją įsteigė trys buvę viltininkai: Juozas Kubilius, Liudas Noreika ir kun. Juozas Tumas-Vaižgantas. Du iš jų dirbo lietuvių komitete, o L. Noreika ėjo faktinio "Lietuvių Balso" redaktoriaus pareigas. Jie, visi trys artimai bendradarbiaudami, svarstė Lietuvos ateitį, nujausdami artėjančius pokarinius pasikeitimus. Kai jau seniau įsikūrusios lietuvių partijos, kairiosios ir dešiniosios, pynė planus pokarinei Lietuvai atkurti pagal savo programas, negalėjo atsilikti ir buvę viltininkai. Jie ir sumojo įsteigti partiją pagal jau seniau "Viltyje" ir "Vaire" skelbtą ideologiją.

Apie partijos įsikūrimą turime tik trumpą vieno partijos steigėjų, būtent, J. Tumo-Vaižganto užuominą. Jis liudija:

"Visiems trims buvo aišku: būsimąją Lietuvą, ar ji bus šiokia ar tokia, ar vokiečių ar rusų apžergta, ar visai nepriklausoma, vis tiek grįsti tautiškumu. Tautiškumas — gyvoji kalba, tautos dvasia, jos nuotaika ir išmanymas, istorinės tradicijos turėjo mus visus padaryti įstabius, nuo žemaičių betariant, vadinasi, įasmeninti, kad bet kas galėtų pasakyti: štai kokių lietuvių esama, kuo jie tegalima patenkinti. Formuluoti mums tai nesisekė, bet "in confuso" nuovokoje mes buvome pasidarę stipriai nusimaną tautišką savo vertybę. Tautininko vardo vengėme, nes kaip tik prieš tai karštieji rusai tą vardą buvo padarę nepakenčiamą."[1]

Iš trijų partijos kūrėjų ypač žymėtinas Juozas Kubilius, antras partijos ideologas šalia Antano Smetonos. Tuo tarpu, kai

Įžymieji pažangiečiai: Juozas Kubilius, pirmasis Pažangos partijos pirmininkas, ir Liudas Noreika, "Lietuvių Balso" redaktorius.

A. Smetona "Viltyje" ir "Vaire" kūrė politinę partijos ideologiją, J. Kubilius toje pačioje "Viltyje" stengėsi daugiau polemiškais straipsniais apibrėžti tautininkų pasaulėžiūrą. Kaip A. Smetona derino dvi sroves, konservatyvią katalikišką ir pirmeivišką liberališką, ir tarp jų stengėsi pravesti vidurio kelią, taip J. Kubilius dėstė pagrindus iš esmės krikščioniškai (katalikiškai) pasaulėžiūrai su nuolaidomis, atitinkančiomis liberališką laiko dvasią.

Ir 1916 m. kovo mėn. padėti pagrindai Tautos pažangos partijai steigti. Jai vardą davė J. Tumas-Vaižgantas, kurio manymu tautos pažanga turi būti esminis partijos dalykas.

Tautos pažangos principus paskelbė kun. J. Tumas 1917 m. vasario 26 d. Petrapilyje leistame savaitraštyje "Lietuvių Balsas", Nr. 17 (146).[2] Čia kun. J. Tumo paskelbtoje Tautos pažangos programoje pasisakoma dėl būsimos Lietuvos valstybės valdymosi formos, paliečiamas žmonių teisių ir laisvių klausimas, kalbama apie tautos sąvoką, tautų lygybės ir laisvės principus, tikėjimo ir kulto reikalus, švietimą, tautos ūkį ir kt. Štai tos programos tekstas:

"Tautos Pažangos tikslas — laisva Lietuva su pačių lietuvių apsisprendimo teise.

Demokratinė respublika — tobuliausia valstybinės organizacijos forma; tačiau valstybės tipas Tautos Pažangai ne pirmos eilės svarbumas: laisvo žmogaus nepavergia konstitutinė monarchija, vergų dvasios piliečių nepadaro laisvais nė demokratinė respublika.

Ar šiokio ar tokio tipo būtų valstybinė organizacija, pirmų pirmiausia privalo būti apsaugotos įgimtosios žmogaus teisės: tikybos, sąžinės, žodžio, susirinkimų, organizacijų, sąjungų laisvė, asmens, buto, korespondencijos neliečiamybė.

Visiems pripažįstama lygi žmogaus vertybė ir teisių lygybė, be skirtumo tautos, tikybos, lyties ir luomo.

Pripažįstant ir ginant kiekvieno atskiro žmogaus individualinę lygybę ir laisvę, lygiai pripažįstama ir ginama visų ir kiekvienos tautos lygybė ir laisvė.

Tautų santykiams normuoti ir tautų teisėms ginti tinkamiausia norma — tautų federacija.

Tautą apsprendžia etnografinės žymės: gyvoji kalba, sielos ir kūno ypatybės, kultūros, ekonomijos ir istorijos veiksniai ir ilgas gyvenimas vienoje žemėje.

Oficiali laisvos Lietuvos kalba — Seime, administracijoje ir teisme lietuvių kalba. Etnografinėje Lietuvoje — visiška visų tautų joje gyvenančių kultūrinė autonomija.

Religija žmonijos gyvenime — pozityvus veiksnys.

Krikščionybės etikos principai — visų darbų doros mastas.

Politikos ir visuomenės gyvenime veikiama ne kaipo Katalikų Bažnyčios ar kitos kurios bažnytinės organizacijos narių ypačiai, bet kaipo krašto piliečių, vaduojantis apskritai visais krašto reikalais.

Veikiant politikos ir visuomenės gyvenimo srityje, nesivaduojama nė viena konfesija: 1) kad partijos darbai ir paklaidos nebūtų primetamos pačioms Bažnyčioms, 2) kad pati tikyba nebūtų naudojama politikos tikslams.

Neteikiama iš anksto galutinai nustatytos tam tikros visuomenės tvarkos, paliekant tai nuolatinei visuomenės pažangos evoliucijai, bet žengiant prie turtų visuomeninimo.

Ar šiokia, ar tokia susidarytų socialinė tvarka, joje turi būti apsaugota, kad vieni visuomenės sluogsniai nenaudotų kitų.

Dabartinėje tvarkoje, kada kapitalas naudoja darbą, darbininkų reikalus gina valstybės įstatymai.

Kovai su kapitalizmu dabartinėje tvarkoje prieš privatinį kapitalą statoma organizuotas visuomenės kapitalas, visokeriopos kooperacijos pavidalu.

Žemė su jos turtais — ekonominis Lietuvos pamatas. Žemė — mitybų šaltinis, ne spekuliacijos: jos valdyti negali tas, kas iš jos negyvena.

Bežemiams ir mažažemiams žeme aprūpinti ir kitokiems reikalams tenkinti pripažįstama privalomasis latifundijų išpirkimas.

Kaip bendrojo lavinimo, taip ir specialinės pradedamosios, vidurinės ir aukštosios mokyklos laikomos valstybės lėšomis. Mokslas veltui. Pradedamasis mokslas visiems privalomas.

Privatinės mokyklos, kurių programos yra ne mažesnės, kaip lygaus tipo valstybinių, turi lygias teises su valstybinėmis."

Tai tokia yra buvusi senųjų viltininkų, susibūrusių į Tautos pažangos partiją, ateities darbo programa. Čia visas dėmesys buvo nukreiptas į tautą, pabrėžti visi tie veiksniai, kurie ją stiprina, kelia tautos medžiaginę ir dvasinę kultūrą. Ir Lietuvos valstybės pagrindu imtas ne kuris vienas luomas, bet visa tauta. Partijos programa nebuvo kaip reikiant išbaigta, teduoti bendri veikimo dėsniai, kurie vėliau paties gyvenimo turės būti išryškinti ir detalizuoti. Pirmuoju Tautos pažangos partijos pirmininku buvo Juozas Kubilius (m. 1917 m. kovo 4 d.).[3]

Pažangos partija Rusijos revoliuciniame sūkuryje

Tautos pažangos partija išėjo į viešą politinį gyvenimą 1917 m. pradžioje. Tų metų vasario 11 (24) d. pažangiečiai kartu su socialdemokratais, socialistais-liaudininkais, santariečiais (Demokratinės tautos laisvės Santara) ir krikščionimis demokratais sutarė sudaryti Petrapilyje Lietuvių tautos tarybą tolesnei Lietuvos laisvės kovai vesti. Kiekviena partija delegavo tarybon po 3 narius. Kovo 13 (26) d. pirmame steigiamajame susirinkime sudarytas tarybos prezidiumas iš 6 asmenų, atseit, po vieną nuo kiekvienos partijos.

Kaip gi atsirado dar viena partija? Krikščionys demokratai, matydami, kad Lietuvių tautos taryboje turi persvarą kairieji (socialdemokratai, socialistai-liaudininkai ir santariečiai), nutarė padauginti savo narių skaičių taryboje ir sukūrė naują partiją — tautininkų katalikų, kurios pirmininku išsirinko kun. Juozą Laukaitį. Pareiškime, įteiktame tarybai, naujos partijos atsiradimas buvo šiaip motyvuojamas: Lietuvoje ir čia tremtyje esą katalikų, kurie nesidedą prie krikščionių demokratų partijos, kurie savo politikos pagrindan labiau dedą tautybę ir katalikybę, negu demokratizmą.[4]

Tuo būdu iš tautininkų Lietuvių tautos taryboje atsirado: 3 iš Tautos pažangos partijos (kun. J. Tumas, L. Noreika ir Mar-

tynas Yčas), o iš tautininkų katalikų buvo deleguoti 2 asmenys (kun. K. Rėklaitis ir Julė Žilevičiūtė), o pakvietus tarybon tuometinės Dūmos lietuvius atstovus, tarybon atėjo ir kun. J. Laukaitis. Prezidiume iš abiejų sparnų tautininkų buvo vicepirmininku kun. K. Rėklaitis ir sekretorium — L. Noreika. 1917 m. kovo 14 (27) d. Lietuvių tautos taryba sudarė laikinąjį Lietuvos valdomąjį komitetą, į kurį įėjo du Tautos pažangos partijos atstovai: M. Yčas ir kun. J. Tumas. Lietuvių tautos taryba buvo įpareigojusi komitetą lyg ir eiti Lietuvos vyriausybės pareigas: perimti savo žinion visas iš Kauno, Vilniaus ir Suvalkų gubernijų Rusijon evakuotas kultūros, ūkio, pramonės ir labdaros įstaigas, rūpintis Lietuvos tremtinių-pabėgėlių grąžinimu, Lietuvos ūkio bei pramonės atstatymu, ruoštis Lietuvos Steigiamojo susirinkimo rinkimams, nustatyti Lietuvos vidaus tvarką ir santykius su kaimyninėmis tautomis. Tuo reikalu tarybos delegacijos lankėsi pas Laikinosios Rusijos vyriausybės ministrą pirmininką kunigaikštį G. E. Lvovą (iš pažangiečių dalyvavo M. Yčas) ir Darbininkų ir Kareivių atstovų taryboje (pažangiečiams atstovavo L. Noreika).[5]

Ypačiai gyvai reiškėsi Tautos pažangos partija visos Rusijos lietuvių seime Petrapilyje 1917 m. gegužės 27 — birželio 3

Pažangiečiai, aktyviai reiškęsi Lietuvių seime Petrapilyje: Augustinas Voldemaras ir Martynas Yčas.

d. Jų atstovų yra buvę 20, jiems vadovavo Augustinas Voldemaras. Besikaitaliojančiame prezidiume yra buvę šie pažangiečiai: gyd. Domininkas Bukantas, Bužinskas, vėliau Domininkas Jonas Blynas (buvo seimo sekretorius), Augustinas Voldemaras. Katalikų tautininkų (kiti tos partijos žmones vadino Katalikų tautos sąjunga) seime yra buvę 32 atstovai. Jiems vadovavo kun. prof. Blažiejus Čėsnys. Iš Tautos pažangos partijos atstovų seime ypačiai pasižymėjo: D. Bukantas, D. Blynas, M. Yčas, L. Noreika, kun. J. Tumas, A. Voldemaras.

Pažangiečiai griežtai pasisakė už nepriklausomos Lietuvos reikalavimą. Čia vieni iš svarbiųjų tos minties reiškėjų buvo kun. J. Tumas ir A. Voldemaras: vienas grindė savo įsitikinimus daugiau jausmais, kitas — istoriniais argumentais. Kun. J. Tumas savo pirmoje kalboje pasisakė prieš kairiųjų (socialdemokratų, liaudininkų, santariečių) siūlomą apsisprendimo teisę, t. y. teisę Lietuvai išspręsti visus savo likiminius klausimus Steigiamajame seime. Kun. J. Tumas savo ilgoje kalboje tarp kita ko pareiškė, kad kaip tik dabar yra atėjęs laikas pasisakyti Lietuvos likimo klausimu, kad mes turime reikalauti ne apsisprendimo teisės, bet nepriklausomybės, kad visų Rusijos lietuvių valia ir noras yra — nepriklausoma, suvereni Lietuva, o ne kitų vergė. Nepriklausomybės turime reikalauti todėl, kad pati nepriklausomybės idėja nuo amžių glūdi lietuviuose. Jei mes patys nereikalausime nepriklausomybės, kiti savo noru mūsų nepriklausomų nepadarys.[6] Po ilgų ir labai karštų ginčų buvo pasiūlyta net keletas rezoliucijų. Seimas priėmė pažangiečių, katalikų tautininkų ir krikščionių demokratų pasiūlytą rezoliuciją, už kurią balsavo 140 atstovų (dešinysis blokas ir nepartiniai), prieš rezoliuciją pasisakė kairysis blokas (socialdemokratai, liaudininkai, santariečiai) ir 4 susilaikė nuo balsavimo. Štai tas istorinis Petrapilio lietuvių seimo nutarimas:

"1. Visa etnografinė Lietuva privalo tapti nepriklausoma valstybė, nuolat neutrali; 2. Jos neutralumas privalo būti garantuotas Taikos Kongrese; 3. Taikos Kongrese turi būti Lietuvos atstovai; 4. Lietuvos valdymo būdą ir vidaus tvarką turi nustatyti sukviestas visuotiniu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu Steigiamasis Lietuvos Susirinkimas".[7]

Kairiųjų rezoliucija tesurinko 132 balsus. Tada kairieji pasitraukė iš seimo ir iš Lietuvių tautos tarybos. Tačiau seimo išrinktos vykdomosios komisijos nariai — kun. J. Tumas, A. Voldemaras ir Stasys Čiurlionis — 1917 m. rugsėjo 8-16 d. dar da-

lyvavo Rusijos tautų kongrese Kijeve, kur Lietuvos laisvės reikalu priimtas šis nutarimas:

"Atkreipti Laikinosios vyriausybės dėmesį į būtiną reikalą išleisti tam tikrą aktą, kuriame būtų pripažįstama lietuviams teisė sudaryti suvereninę Lietuvos vyriausybę iš Rusijos, Prūsų Lietuvos ir Suvalkų gubernijos lietuviškos dalies, pasiremiant apsisprendimo teise".[8]

Iširus Lietuvių tautos tarybai, likta be vieningos centrinės politinės vadovybės. Teveikė atskiros tarybos didesniuose lietuvių telkiniuose. Iniciatyvos vyriausiajam politiniam organui sudaryti ėmėsi Lietuvių karininkų sąjungos centro komitetas. Pagaliau po ilgokų pasitarimų su lietuvių partijų vadovais, pavyko Voroneže sudaryti Vyriausiąją lietuvių tarybą Rusijoje, vadovaujamą Prano Mašioto. Iš pažangiečių tarybon įėjo M. Yčas, kun. Julijonas Jasienskis ir L. Noreika. Taryba trumpai teveikė: nuo 1917 m. gruodžio 1 d. iki 1918 m. balandžio 19 d. (buvo panaikinta Stalino ir Kapsuko nutarimu).

Voronežan persikėlė ir Tautos pažangos partijos centras. Pažangiečių organu buvo savaitraštis "Lietuvių Balsas", jau nuo 1915 m. rugpiūčio mėn. Petrapilyje M. Yčo leistas ir L. Noreikos redaguotas (tuo metu laikraštis buvo Lietuvių centrinio komiteto nukentėjusiems nuo karo šelpti organas). Voroneže "Lietuvių Balsą" redagavo kolegija: M. Yčas, kun. J. Jasienskis, Juozas Vokietaitis ir Konstantinas Šakenis. Laikraštis bolševikų sustabdytas 1918 m. vasario mėn.[9]

Tautinė mintis nepriklausomybės prošvaistėje

Pagal vokiečių planą 1915 m. okupuota Lietuva (su Kuršu) po laimėto karo turėjo būti įjungta į Reichą. Todėl jie Lietuvoje nuo pat pradžių įvedė kietą karinį režimą, administravo okupuotą kraštą vien savo naudai, nepaisydami vietos gyventojų reikalų. Bet 1917 m. tarptautinių įvykių, ypač Rusijos Vasario revoliucijos poveikyje, jie turėjo atsisakyti tiesioginės aneksijos plano ir pripažinti ribotą savivaldą. Vienas tokios nuolaidos ženklas lietuviams buvo jiems leistoji Vilniuje susišaukti konferencija. Lietuvos valstybės atsikūrimo išvakarėse nemaža tautinės srovės žmonių dalyvavo Vilniaus konferencijoje 1917 m. rugsėjo 17-22 d. Konferencijos garbės pirmininku išrinktas dr. Jonas Basanavičius, o į prezidiumą — Antanas Smetona (jis atidarė ir konferenciją). 1917 m. rugsėjo 21 d. Vilniaus konferencija slaptu balsavimu išsirinko 20 asmenų Lietuvos Tarybą, kuriai buvo pavesta rūpintis Lietuvos valstybės atstatymu. Tarybon išrinkti

LIETUVOS AIDAS

Eina Vilniuje antradieniais, ketvirtadieniais ir šeštadieniais su priedais „Lietuvos Valsčiaus“ priedu. Kainuoja metams 6 rub. (12 mar.), pusei metų 3 rub. (6 mar.), trims mėnesiams 1 rub. 50 kap. (3 mar.), mėnesiui 50 kap. (1 mar.). Atskiriems numeriu — 5 kap. (10 f.). Redakcijos adresas: Vilnius, Bonefratų g. 2—2. Laiškuose reikiant rokšo dėti adresas: An die Pressestelle Gb. Ost, IV für „Lietuvos Aidas“, Wilna, Deutsche Feldpost 166.

Skelbimų kainos šeštadalio skiltinė petito eilutei 15 kap. (30 f.), bety ir darbo skelbimams tokiai pat petito eilutei 10 kap. (20 f.); trečiadalio skiltinės reklamų eilutei 75 kap. (1,50 mar.) Skelbimų pakartojant nuolaidinamos procentas. Skelbimai priimami laikraščio Administracijoje, Vilniuje, Benedikting g. 2—2, tam tikrų agentų ir visose skelbimų įstaigose.

Vyriausias redaktorius *A. Smetona*, artimieji bendradarbiai: *M. Biržiška, P. Klimas, kun. dr. J. Stankevičius, agr. A. Stulginskis, dr. J. Šaulys* ir *A. Žmuidzinavičius*.

№ 7 **Vilnius, antradienis, 1917 m. rugsėjo mėn. 25 d.** **Pirmi metai**

KARAS

Vokiečių štabo pranešimas

Rugsėjo m. 24 d.

Vakarų šone

Kronprinco Ruprechto kariuomenės dalis: Flandrijoje ir nuo Houtol'o miško ligi Westhock po pietų vėl daug smarkiau šaudė armotomis. Toje mūšių vietoje smarki kova tęsėsi nakčia ir anksti rytą, bet anglai ligišiol mūsų nepuolė. Mūsų šaudymas ginantis padarė savo darbą, nes buvo sumušta priešininko batarėjų ir sunaikinta šaudomos medžiagos sandėlių.

Apie Lens ir St. Quentin'ą kurio katedrą prancūzai toliau vis griovė, kiek karščiau šaudėsi.

Vokiečių Kronprinco kariuomenės dalis: Daugelyje vietų Aisne's fronte ir Champagne'je labai karštai šaudė armotomis. Žvalgų kovose priešininkas turėjo nuostolių.

Ties Verdun'u po piet ir visą naktį armotų šaudymas buvo labai smarkus. Taip pat ir šiandien rytą smarkiai buvo kovota ant rytinio Maas'o upės kranto.

Buvo nušauta 14 priešininko aeroplanų. Leitenantas Kissenherth nutrenkė ore kovodamas du priešininku.

Rytų šone

Generolo-feldmaršalo Bavarijos princo Leopoldo frontas: ties Jakobštadto tiltagaliu yra paimta 55 armotos, jų tarpe viena įkinkyta batarėja ir 5 sunkiosios armotos kalibriumi nuo 26 ligi 28 cm. Pačiame mieste mums teko daug duonos ir miltų.

Į šiemius nuo Baranavičių ir į vakarus nuo Lucko rusai plačiai šaudė armotomis.

Generolo-feldmaršalo Mackenzeno kariuomenės dalis: Į vasaros rytus nuo Toscani, kalnuose ir ant Sereth'o dažnai smarkiai šaudėsi armotomis ir susikirsdavo priešakiniai būriai. Matomai pasiseke apšaudyti Galatz'o stotis.

Makedonijos frontas

Be permainų.
Pirmasis vyriausiasis kvatirmeisteris
Ludendorff.

Vakarinis pranešimas

Flandrijoje ir ant Pietinio Maas'o kranto eina smarkūs mūšiai.

Rytų šone ižymesnių atsitikimų nebuvo.

Austrų-Vengrų štabo pranešimas

Rugsėjo m. 24 d.

Visuose frontuose stovis neatsimainė.
Vyriausio štabo viršininkas.

Berlinas, rugs. 24 d.

Leitenantas g. R. Voss bekovodamas ore su savo 50-tu priešininku yra mirtinai nutreniktas. (W.T.B.)

Lietuvos Taryba

Lietuvių konferencija Vilniuje, aptarusi rugsėjo 18—22 d. šių dienų Lietuvos stovį ir Lietuvos ateities klausimą, išrinko iš savo tarpo Lietuvos Tarybą iš 20 asmenų, prie kurių vėliau turės būti pririnkti mūsų krašto keli mažumų atstovai.

Išrinktoji Taryba buvo oficialiniai įkurta ir rugsėjo mėn. 23 d. 6 val. 30 min. vakaro Lietuvos okupacijos valdžios viršininko, Jo Šviesenybės Prano Juozapo kunigaikščio von Isenburg-Birstein atidaryta.

Lietuvos Tarybos vardu d-ras Jonas Basanavičius atidarymo metu vokiškai ir lietuviškai pasakė Lietuvos okupacijos valdžios viršininkui Tarybos raštą, siunčiamą Ponui Vyriausiajam Rytų Vadui Generalfeldmaršalui Bavarijos Princui **Leopoldui**.

Rašto turinys yra toks:

JŪSŲ ŠVIESENYBĖS

esame šio mėnesio 22 d. prašę pateikti Ponui Vyriausiajam Rytų Vadui Generalfeldmaršalui Bavarijos Princui Leopoldui šitą raštą:

JŪSŲ KARALIŠKAJAI DIDENYBEI

tariame ačiū, kad šiuo sunkiu karo metu buvo leista lietuvių visuomenės veikėjams iš visų Lietuvos dalių susirinkti senoje savo sostinėje ir pasitarti del savo tautos ir jos tėvynės ateities.

Nustojus lietuvių tautai savo valstybinės būties ir nemaža paskui po svetima valdžia prisikentus, rodosi pagaliau atėjęs tas nevienos kartos lauktasis laikas, kada lietuviai tikisi, įtempę visas savo pajėgas, atstatyti tautiniais pamatais iš naują Lietuvos valstybę.

Mes tikimės vokiečių valdžios paspirtimi, kad dar karo metu galėtume kartu su ja, Vokietijos valstybei padedant, lengvinti kenčiančių del karo gyventojų vargą bei padėjimą ir dirbti atstatant mūsų kraštą ir jo ūkį, stengdamies, be to, idant visiems mūsų krašto gyventojams būtų suteiktos teisės, kuriomis jau senai naudojasi visų kulturingųjų šalių gyventojai.

Mes prašome Jūsų Karališkosios Didenybės patvirtinti iš visų visuomenės sluoksnių sudarytą krašto Tarybą ir duoti jai teisių, kad jau karo metu galėtų ji rūpintis Lietuvos atstatymu.

Dr. Jonas Basanavičius, K. Bizauskas, M. Biržiška, S. Banaitis, P. Dovydaitis, St. Kairys, P. Klimas, D. Malinauskas, Kun. V. Mironas, St. Narutavičius, kun A. Petrulis, Dr. J. Šaulys, kun. kan. K. Šaulys, J. Šernas, A. Stulginskas, A. Smetona, Smilgevičius, J. Staugaitis, J. Vailokaitis, J. Vileišis.

Vilnius, 1917 m. rugsėjo mėn. 23 d.

Jo Šviesenybė Pranas Juozapas kunigaikštis von Isenburg-Birstein vokiškai perskaitė ir lietuviškai susirinkusiems Tarybos nariams mokykių inspektorius p. Kairys pakartojo tokį Pono Vyriausiojo Rytų Vado Generalfeldmaršalo Bavarijos Princo **Leopoldo atsakymą**:

Tamstų raštą, 1917 m. rugsėjo mėn. 22 d. rašytąjį, aš tuojau įteikiau Vyriausiajam Rytų Vadui, Jo Karališkajai Didenybei generolui feldmaršalui Bavarijos Princui Leopolduí. Jo Karališkoji Didenybė pavedė man duoti Tamstoms šitokį atsakymą:

Kančios, kurias šis karas atnešė Lietuvai, sunkiai slegia visą šalį. Ypatingai sunkūs randas vargai, kurių taip pat Lietuvai pateikė anglų pasaulinės prekybos sustabdymas. Anglai ir jų sąjunginninkai tikėjosi laimėsią, bet apsivylė. Vokiečiai, tvirtai įsitikinę savo laimėjimu, yra beveikūs padėti Lietuvą atstatyti.

Vyriausiasis Rytų Karo Vadas mano atėjus laiką, kad savo 1917 m. birželio mėn. 7 d. paliepimą toliau praplėtus.

Dirbant išvieno su šalies gyventojais, bus atlikti prirengiamieji Lietuvos atstatymo darbai. Vyriausiasis Rytų Karo Vadas Jo Karališkoji Didenybė generolas feldmaršalas Bavarijos Princas Leopoldas šaukia tam tikslui Lietuvos Tarybą, kuri, Karo Valdžiai vadovaujant, turės svarstyti būsimos Lietuvos valdžios bei ūkio pamatus. Lietuva privalo virsti kulturos šalimi, kurioje visiems jos gyventojams, apsaugojant lietuvių savitumą, yra leista liuosai gyventi bei plėtotis.

Tos Tarybos nariais, šalies gyventojų susirinkimui pasiūlius, šiuomi aš paskiriu tuos asmenis:

D-rą **Joną Basanavičių**, Vilniuje; gimnazijos mokytoją **Kazį Bizauską**, Panevėžyje; gimnazijos direktorių **Mykolą Biržiška**, Vilniuje; **Saliamoną Banaitį**, Kaune; gimnazijos direktorių **Praną** Do-

Vienas iš pirmųjų "Lietuvos Aido" numerių, redaguotų A. Smetonos.

visuomenėje gerai žinomi ir politiniam darbui tinkami žmonės. Iš 20 išrinktų tarybos narių ketvirtąją dalį sudarė tautinės srovės žmonės — buvę viltininkai, vėliau sutapę su Tautos pažangos partija, Ekonomine bei politine Lietuvos žemdirbių sąjunga. Štai tie tautinės srovės žmonės, kurių dalis save laikė nepartiniais: Saliamonas Banaitis, dr. Jonas Basanavičius, Donatas Malinauskas, kun. Vladas Mironas, Antanas Smetona.

Lietuvos Tarybos (nuo 1918 m. liepos 11 d. pasivadinusios Lietuvos Valstybės taryba) pirmininku buvo išrinktas Antanas Smetona, vienas iš pačių stabiausių viltininkų bei Tautos pažangos partijos šulų.

Vokiečiai, bent formaliai keisdami savo politiką Lietuvoje, leido lietuviams turėti ir savo laikraštį. Jis, vardu "Lietuvos Aidas", pradėjo eiti prieš konferenciją — 1917 rugsėjo 6 d. Jo faktinis redaktorius A. Smetona jame atsargiai pradėjo kelti Lietuvos nepriklausomybės klausimą.

"Lietuvos Aidas" pasirodė, kai po 1917 m. Vasario revoliucijos Rusijoje plačiai skambėjo tautų laisvės šūkiai. Juos stiprino ir pati laikinoji Rusijos vyriausybė, žadėjusi tautoms laisvę, kurią turėsiąs paskelbti ruošiamas steigiamasis susirinkimas. Tautų laisvės šūkis pasiekė ir vokiečių okupuotus buvusius Rusijos kraštus, jų tarpe ir Lietuvą. Jis atsiliepė ir redaktoriaus A. Smetonos straipsniuose "Lietuvos Aide". Jis pabrėžtinai kalbėjo apie sklindantį laisvės šūkį ir drįso pranašauti Lietuvai artėjančią laisvę:

"Nepriklausomos, savarankiškos Lietuvos geisti mes turime teisės ir t a u t ų l a i s v ė s vardu. Mes turime vilties, jog tas mūsų geismas pagaliau bus patenkintas, nes doros dėsniai bei teisė turi gauti viršų ant valstybių pajėgos."[10]

Vis primindamas artėjančią laisvę ir kartu guosdamas tautiečius juos palietusiuose karo varguose, redaktorius žadino išsivadavimo viltį:

"Reikia tikėti, jog Lietuva ir visi jos gyventojai bus išvaduoti ir savo akimis išvys laisvą Lietuvą, kaipo atpildą už vargus ir tą skurdą, kurio žiaurusai karas yra atnešęs".[11]

Su skelbiama išsivadavimo viltimi redaktorius kartu kvietė tautiečius į vieningą darbą, buriantis aplink Tarybą. Tais sunkiais karo metais partiškumo žymės mūsų visuomenėje buvo išnykusios, tad redaktoriui nebuvo reikalo kalbėti apie partijas. Jis galėjo kreiptis į visus tautiečius, raginti juos remti Tarybą ir bendromis jėgomis stengtis atkurti valstybę:

"Tesiskubina krūvon, kas pajėgia nešti pareigų naštą ant savo pečių, tesispiečia prie darbo draugėn, kurs Tarybos laukia!... Nevalia niekam nusiminti, visiems privalu mąstyti ir krutėti: atstatyti Lietuvos valstybę — tai didžiausias mūsų šiandien siekimas."[12]

Kai A. Smetona kalbėjo apie Lietuvos laisvę, nepriklausomybę, jis nelietė vokiečių ir nekritikavo jam žinomos jų politikos išlaikyti Lietuvą prie Reicho, suteikiant jai tik ribotą savivaldą. A. Smetona tik pridengta forma polemizavo su vokiečiais, kai jis kartą pasasakė prieš laikinosios Rusijos vyriausybės siūlomą tautoms autonomiją, kurią turėsiąs suteikti būsimas steigiamasis susirinkimas.[13] Iš tikrųjų čia užsiminta Rusija tik cenzūrai klaidinti, o turėta galvoje Vokietija ir pasisakyta prieš jos iškeltą autonomiją Lietuvai.

Aplamai A. Smetonos straipsniai vilniškiame "Lietuvos Aide" buvo skirti tautai rengti nepriklausomam gyvenimui ir kartu kviesti visus į vieningą, nepartinį darbą. "Tik glaudžiai laikydamiesi vienybės, tegalime likti laisvi ir nebeskriaudžiami", — rašė jis.[14] A. Smetona savo straipsniais "Lietuvos Aide" jungė vienybės mintį su valstybingumu ir tatai be perstogės skelbė visą gyvenimą. Jų abiejų junginys buvo padėtas pirma Tautos pažangos, vėliau Tautininkų sąjungos ideologijos pagrindan.

Pažangiečiai pirmojoje Lietuvos vyriausybėje

Vokiečių leistoji, galima sakyti, ir įsteigtoji Lietuvos Taryba turėjo būti vien įrankiu jų politiniams tikslams. Ji turėjo kalbėti pasauliui tariamai lietuvių tautos vardu vokiečiams pageidaujama prasme ir skelbti neva savarankiškai, jog savo ateitį jungianti su Reichu. Prisijungimas prie Reicho (Anschluss) tam tikromis sąlygomis buvo reikalavimas, kurio nepaisydama, Taryba nebūtų galėjusi veikti. Okupacinėse sąlygose lietuviai buvo bejėgiai atsispirti vokiečių reikalavimui ir turėjo rodytis jiems palankūs esą. Palankumą jiems pademonstravo jau Vilniaus konferencija, kai nutarė:

"Lietuvių konferencija, turėdama mintyje, kad Lietuvos interesai normaliose laiko sąlygose yra pasvirę ne tiek į rytus, ne tiek į pietus, kiek į vakarus, pripažįsta galimu sueiti būsimai Lietuvos valstybei, nepakenkiant savarankiškam jos plėtojimuisi, į tam tikrus, dar nustatytinus, santykius su Vokietija".

Kaip matyti, sutikimas sieti būsimą Lietuvos valstybę su Vokietija buvo aiškiai išsisukinėjąs ir konferencijai okupanto primestas. Tačiau vokiečiai pasitenkino ir tokiu konferencijos nuta-

Lietuvos Taryba, pasirašiusi nepriklausomybės atstatymo aktą 1918 m. vasario 16 d. Sėdi iš k. į d.: J. Vileišis, dr. J. Šaulys, kun. J. Staugaitis, St. Narutavičius, dr. J. Basanavičius, A. Smetona, kan. K. Šaulys, St. Kairys, J. Smilgevičius; stovi iš k. į d.: K. Bizauskas, J. Vailokaitis, D. Malinauskas, kun. Vl. Mironas, M. Biržiška, kun. A. Petrulis, S. Banaitis, P. Klimas, A. Stulginskis, J. Šernas ir Pr. Dovydaitis.

rimu, pripažino jos išsirinktą Tarybą ir ją įvesdino į pareigas labai ceremoningomis iškilmėmis. Leido jos nariams lankytis Berlyne, kalbėtis su valdžios atstovais, su Reichstago nariais, net davė vienam Tarybos nariui (dr. J. Šauliui) leidimą keliauti į lietuvių Stockholmo konferenciją, kuri įvyko 1917 m. spalio mėn. 18-20 d.[15]

Bet karinė valdžia neleido Tarybai kištis į krašto valdymą, nepavedė jokių administracinių funkcijų. Veltui Taryba dėl to skundėsi memorandumais Reicho vyriausybei ir karinėms viršūnėms. Tarybos delegacija, nuvykusi į Berlyną, kreipėsi ir į vyriausiojo štabo viršininką Ludendorfą, jam įteikdama "Pro memoria", kurioje skundėsi, kad karinė valdžia neduodanti jai jokio realaus darbo krašte.

Skundai ir demaršai nepaveikė okupantų, ir jie nekeitė savo įvesto tiesiog terorinio režimo. Taryba buvo izoliuota nuo krašto. Žmonės maža težinojo apie jos veiklą; daugumui net ir jos buvimas nebuvo žinomas. Atrodo, vokiečiai laikė ją vien savo paradiniu arkliuku parodyti užsieniui, ypač revoliucinei Rusijai, su kuria rengėsi derėtis dėl separatinės taikos.[16]

Vokiečių žaidimui su Taryba padarė galą juos ištikusi katastrofa Vakarų fronte, kai jų lemiamoji didelė ofenzyva buvo santarvininkų atmušta. Reichas tapo bejėgis tęsti karą ir turėjo atsisakyti savo planų Rytuose. Naujai sudarytos Reicho vyriausybės liberalus kancleris Max von Baden spalio 5 d. paskelbė Reichstage,

Nutarimas.

Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario 16 d. 1918 m. vienu balsu nutarė kreiptis į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybės šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintaja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo mėn. 18–23 d. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.

Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima graičiau sušauktas steigiamasis seimas, demokratiniu budu visu jos gyventojų išrinktas.

Lietuvos Taryba pranešdama apie tai ..... vyriausybei, prašo pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

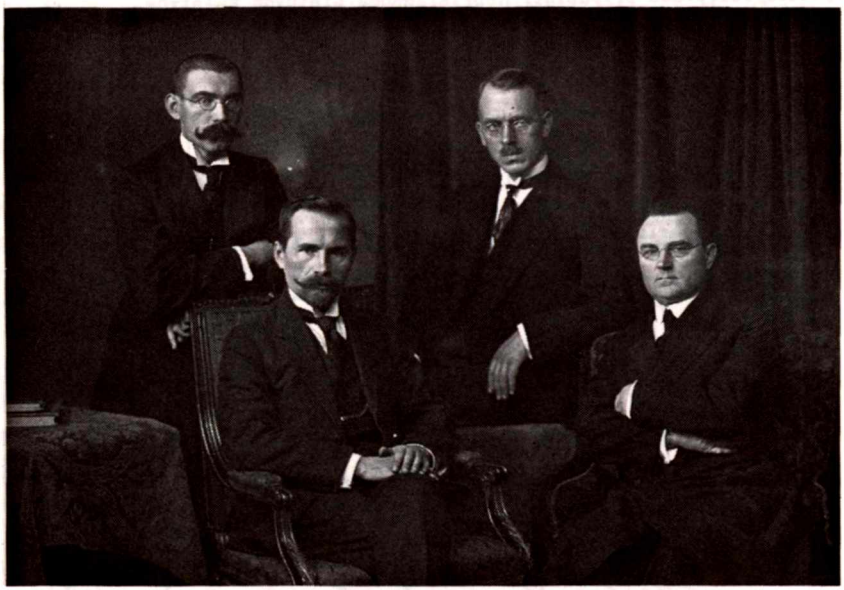
Vilniuje, vasario 16 d. 1918 m.

Vasario 16-tosios aktas.

kad Vokietijos vyriausybė pripažino užimtoms tautoms apsisprendimo teisę ir leido kurtis savas valstybes bei vyriausybes. Po to kancleris iškvietė Tarybos delegaciją į Berlyną ir, suteikęs jai audienciją, perskaitė Reicho vyriausybės pareiškimą, leidžiantį Lietuvai paruošti sau konstituciją ir sudaryti vyriausybę kraštui valdyti. Tautos Taryba, dabar pasivadinusi Valstybės taryba, 1918 lapkričio 5 d. sudarė vyriausybę ir davė pradžią Lietuvos valstybei. Kuriantis valstybei, Lietuvoje pradėjo veikti ir svetur įsisteigusi Pažangos partija, tapusi vidurinės srovės politinės linkmės ir ideologijos reiškėja.

Kai paskutinis kaizerinės Vokietijos kancleris leido lietuviams kurtis valstybę, Valstybės taryba tuojau sudarytos vyriausybės pirmininku pasirinko prof. Augustiną Voldemarą. Ministro pirmininko deklaraciją Valstybės taryboje lapkričio 11 d. ir A. Smetonos kalbą galima laikyti Pažangos partijos pirmais žingsniais valstybės atkūrime.

Valstybės tarybos pirmininkas A. Smetona pradėjo istorinę kalbą praeities užuomina, kur reiškė padėką "prakilniems mūsų tėvynės sūnums ir dukterims, savo vargingais darbais gaivinusiems apmirusią Lietuvos dvasią".[17] Tai lietuvio patrioto, nepa-

Lietuvos Valstybės tarybos prezidiumas Berlyne 1918. X. 20 po audiencijos pas Reicho kanclerį Max von Badeną. Iš k. į d. sėdi: A. Smetona, kun. J. Staugaitis; stovi: J. Šernas ir dr. J. Šaulys.

liesto bet kokios doktrinos, žodžiai, išvedantieji ir dabartinį istorinį momentą iš tolimesnės praeities. Po to trumpai apibrėžė dabartinę tarptautinę padėtį ir miglotais žodžiais nusakė Tarybos veiklą (mat, dar reikėjo paisyti vokiškos cenzūros). Net ir Vasario 16-sios akto nedrįsta minėti. Apie jį užsiminta tik pridengta forma šiais žodžiais: "Jai [Tarybai] teko pergyventi daug sunkių valandų, labiausia tada, kai reikėjo neatidėliojant ryžtis".[18] Apgailestavo, kad Taryba negalėjo painformuoti visuomenės apie savo darbus, palaikyti su ja ryšių.

A. Smetona kalbėjo, kad Tarybai reikia skubiai veikti, papildyti ją naujais nariais, ir reiškė viltį, kad ir mažumos prie jos prisidėsiančios. Kėlė reikalą tuojau sušaukti Steigiamąjį seimą, bet pirma gerai susitvarkyti ir pasiruošti. A. Smetona paminėjo ir Rusiją. Kalbėdamas apie ją, dar konservatyviškai paminėjo vien ją apėmusią suirutę. Pažymėtina, kad A. Smetona numatė jau ir Tautų Sąjungą, kuri tuomet dar tik buvo JAV prezidento W. Wilsono projektas, ir ją paminėjo ryšium su Steigiamuoju seimu: "Lietuvos Steigiamasis Seimas Vilniuje, demokratiškais pamatais šaukiamas, Tautų Sąjunga ir jos tarpe nepriklausoma Lietuvos valstybė — tai šio momento obalsis".[19]

Po A. Smetonos kalbėjo ministras pirmininkas prof. A. Voldemaras. Jis savo programinėje kalboje palietė įvairių gyvenimo sričių klausimus. Po ilgesnės įžangos, kur gan juodai nupiešė okupacinį periodą, jis kalbėjo apie krašto ūkį, konkrečiai — žemės ūkį. A. Voldemarui žemė, miškai ir vandenys turėjo būti nepriklausomos Lietuvos ūkio bazės. Iš žemės bus gauta maisto produktų, kurių gera dalis galės būti parduota užsienyje ir iš tų pajamų įsigyjama visokių gėrybių, neišskiriant ir aukso. Miškai — antra išvežamoji prekė. Miškai, jo nuomone, galės būti panaudoti "eilei pramonijos šakų sudaryti".[20] A. Voldemaras kalbėjo ir apie vandens jėgos panaudojimą krašto ūkiui. Pagal jį, vanduo Lietuvai turės atstoti anglį, kurios kraštas neturi. "Vanduo duos elektros jėgą, kurios užteks fabrikams, geležinkeliams ir švietimui".[21] Labai optimistiškai kalbėjo pirmasis ministras pirmininkas apie būsimą žemdirbišką Lietuvą: ji pavirsianti dideliais laukais, sodais, gražiomis sodybomis, kuriose būsią išstatyti žalumynuose paskendę ūkininkų namai.

Kalbėdamas apie žemės ūkį, A. Voldemaras palietė ir dvarus. Jie tuo metu buvo smarkiai sunykę, tai jis netikėjo, kad jie būsią atstatyti. Jų savininkai bus verčiami žemes pardavinėti. Pradžioje atsiras daug parduodamos žemės, ir bus per maža piniguočių jai pirkti. Tada mažuma su dideliais pinigais galės su-

kaupti dideles latifundijas. Tokiai spekuliacijai valdžia turės užkirsti kelią ir pati tapti dvarų pirkėja. Ji turės sudaryti valstybinį žemės fondą. Iš to fondo ji dalins žemę bežemiams ir mažažemiams tam tikromis sąlygomis. Atrodo, kad pradžioje gavusieji būtų buvę žemės nuomininkai, tik vėliau virtę savininkais, išsipirkę ją nustatyta tvarka. Laikinoji vyriausybė tos plačios žemės reformos negalės įvykdyti. Ji paliekama būsimam Steigiamajam seimui pravesti. Kaip matome, žemės reforma, kuri anais revoliucinės dvasios laikais buvo itin gyvas reikalas, rūpėjo ir Pažangos partijos žmonėms ir per jos narį ministrą pirmininką buvo įtraukta į valdžios programą.

Pabrėžtinai kalbėjo pirmininkas apie centrinės valdžios organizavimą ir vietos savivaldą. Savivalda turėtų būti sudaryta demokratiškiausiais pagrindais ir remtis moraliniu autoritetu. "Kad tasai moralis jos autoritetas būtų didelis, reikia, kad ji imtųsi ginti plačios visuomenės reikalus, ne vieno kurio luomo".[22] Pirmininkas net žadėjo savivaldos organizavimo projektą tuojau patiekti svarstyti Valstybės tarybai. Savivalda, atseit, savivaldybės įstaigos, jei ne tuojau po deklaracijos, tai bent kiek vėliau buvo įsteigtos. Čia svarbu pažymėti, kad jos jau pirmosios vyriausybės Pažangos partijos ministro pirmininko buvo numatytos.

Aplamai A. Voldemaro deklaracija — plačių planų dėstymas. To laiko neaiškiomis ir surizgusiosiomis tarptautinės politikos aplinkybėmis ji atrodė perdėm akademiška ir net nuo tikrovės atsiknojusi. O tikrovė buvo dar didelio paslapties šydo pridengta. Tą pačią dieną, kai Voldemaras skaitė deklaraciją, Vokietija pasirašė Santarvininkų padiktuotą kapituliaciją. Tamsus rodėsi ir Lietuvos rytojus.

Nuostabu, kad ministras pirmininkas savo deklaracijoje visai nenumatė nepriklausomybei jau jos užuomazgoje gresiančio pavojaus. Vilniuje jau turėjo būti jaučiamos lenkų pastangos šeimininkauti ir ruoštis įjungti miestą į Lenkiją. Taip pat ir bolševikų kėslai iš Vilniaus pradėti kurti bolševikinę Lietuvą neturėjo būti paslaptis. Šiomis aplinkybėmis Lietuvos gynimo reikalas jau tada turėjo būti jaučiamas. Tačiau Voldemaras to nejuto ir deklaracijoje kalbėjo: "Karo mes su nieku nevedame ir nė vienas iš mūsų kaimynų — vokiečių, lenkų, ukrainų, rusų ir latvių — neturi pamato mūsų pulti. Taigi, didelių spėkų rubežiams saugoti mums ir nereikės. Bet vis tik... sargyba reikalinga, kad mūsų valstybėn neįsibrautų vogčia tas, kas neturi teisės mūsų kraštan atvykti". Tad vyriausybė ir nesiėmė iš pat pradžių

Nepriklausomos Lietuvos pirmojo ministrų kabineto nariai. Iš k. į d.: J. Yčas — švietimo ministerijos valdytojas, P. Leonas — teisingumo ministras, prof. A. Voldemaras — ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras, M. Yčas — finansų ministras, J. Tūbelis — žemės ūkio ir valstybės turtų ministras, V. Stašinskas — vidaus reikalų ministras.

veiksmingai organizuoti karinių pajėgų; kariuomenės kūrimo įstatymas buvo paskelbtas 1918 m. lapkričio 23 d.

Kai paskutinėmis 1918 m. dienomis vokiečiai traukėsi iš Vilniaus ir miestą pasišovė imti valdyti lenkiškoji savigyna (samoobrona), A. Voldemaro vyriausybę ištiko krizė. Ją didino ir bolševikų artėjimas prie Vilniaus iš Daugpilio, kurį jie su pačiu V. Kapsuku priešakyje jau nuo seniau buvo pasiekę. Vyriausybei galėjo būti aišku, kad Lietuva savomis jėgomis neapsigins. Vienintelis išsigelbėjimas buvo gauti pagalbos iš vokiečių, kurių leidimu vyriausybė įsikūrė ir, jų 15 000 000 markių paskolos paremta, pradėjo veikti. Bet vyriausybė tuo metu dar negalėjo žinoti, kad vokiečiai nesiruošia trauktis iš visos Lietuvos. Tik vėliau paaiškėjo vokiečių apsisprendimas laikyti Liepojos-Romno geležinkelio liniją, kad galėtų išgabenti savo kariuomenę iš Ukrainos, Latvijos ir Estijos. Vokiečiams buvo dar ir kitas motyvas laikytis vakarinėje Lietuvoje. Jų socialdemokratinei vyriausybei, kuriai reikėjo rungtis su savais komunistais (spartakininkais), rūpėjo neprileisti bolševikų prie Vokietijos sienos. Buvo jaučiamas jų įsiveržimo į Rytprūsius pavojus.[23]

Šios suirutės metu Paryžiuje rinkosi taikos konferencija, kurioje turėjo būti sprendžiamas Europos likimas. Lietuvos Valstybės taryba suprato, kad į ją svarbu brautis ir lietuviams joje

kalbėti dėl Lietuvos nepriklausomybės. Ji delegavo konferencijon iš vyriausybės A. Voldemarą su M. Yču ir dar du atstovus. Dar prieš delegacijai išvykstant, M. Yčas gavo telegramą iš Berlyno, kad vokiečiai sutinką paskolinti 100 000 000 markių ir laukią finansų ministro atvažiavimo.[24] M. Yčui, vykstančiam su A. Voldemaru į Paryžių, buvo tinkama proga paskolos reikalą sutvarkyti. Bet tuo metu atsistatydino A. Voldemaro vyriausybė. Vokiečiai, sužinoję tai, delsė derybas. Jie teiravosi, ar A. Smetona pasiliko savoje vietoje. Gavę patikinimą, kad taip yra, vokiečiai sutiko vėl tartis, tačiau vilkino pasirašymą, kol pats A. Smetona po kelių dienų atvyko į Berlyną. Gavęs paskolą, A. Smetona tuojau išvyko į Kauną, kur beveik tuo metu persikėlė iš Vilniaus ir M. Sleževičiaus vyriausybė. O A. Voldemaras su M. Yču pasiekė Paryžių.

Kaip matome, vadovaujančių Pažangos atstovų vykimas į Vokietiją ir kitur nebuvo joks bėgimas, kaip kad krikščionys demokratai (Liudas Gira ir Vytautas Bičiūnas) nuo pat pradžių ėmė skelbti. Nuo jų neatsiliko ir valstiečiai liaudininkai. Tas kaltinimas, neužmirštas per visus dešimtmečius, dar ir šiandien tebekartojamas.[25]

Gauta paskola sudarė besikuriančiai Lietuvos valstybei pirmą ekonominę bazę: galėjo būti nupirkta ginklų, amunicijos, suorganizuota kariuomenė, policija, sudarytas ir išlaikomas valstybės aparatas. Iš tos paskolos vestos ir pirmos kovos su įsibrovusiais į kraštą bolševikais.

Pažangos politikų veikla užsienyje

Nuo 1919 m. pradžios Pažangos partijos politikai tęsė Lietuvos atkūrimo darbą užsienyje — Paryžiuje ir Skandinavijoje. A. Smetona, grįžęs į Kauną gruodžio 31 d., vėl būtų galėjęs pasiimti vadovauti Valstybės tarybai, nes jos vicepirmininkui ji buvo tik laikinai perduota. Tačiau jis apsisprendė keliauti į užsienį Lietuvos nepriklausomybės klausimui kelti tarptautinėje plotmėje. Tai buvo svarbu tuo metu, kada bolševikai slinko į Pabaltijį ir grėsė Vakarams. Pagal A. Smetonos biografą A. Merkelį,[26] jo apsisprendimą vykti į užsienį nulėmė jo pastebėti kivirčai tarp ministro pirmininko M. Sleževičiaus ir Valstybės tarybos. Vieningo darbo šalininkas A. Smetona nelinko kištis į tuos kivirčus ir todėl sumojo bent laikinai pasitraukti nuo valdžios darbo ir vykti į Skandinaviją.

Jau seniau turėti neoficialūs ryšiai su Skandinavijos valstybėmis nuo 1919 m. sausio mėn. virto oficialiais, kai prof. A. Voldemaras, pirmosios vyriausybės ministras pirmininkas, vykdamas

per Skandinaviją į Paryžių, neoficialius atstovus pakėlė į Respublikos įgaliotinius (delegués).[27]

Po A. Voldemaro atvyko ir A. Smetona iš Kauno, kur jis išbuvo nuo 1918 m. gruodžio 31 d. iki 1919 m. sausio 14 d. Jis vyko per Berlyną ir iš čia parašė laišką kan. K. Olšauskiui į Paryžių, kur jis buvo nusiųstas į taikos konferenciją. A. Smetona laiške gan tamsiai piešė padėtį Lietuvoje:[28]

"Visur anarchija. Naujoji valdžia daugiausia užsiėmusi organizuoti apsaugą. Yra jau 3000 žmonių, po 1000 pulke, surinkta. Bet tai dar nedidelė, nesutvarkyta pajėga. Vokiečiai tarsi nori padėti, iš tikrųjų tik pakenčia apsaugą, ginklų tedavė mažai: apie 2000 šautuvų". Laiške A. Smetona net išreiškė pesimizmą, kad pati viena Lietuva neįstengsianti apsiginti nuo bolševikų.

Taip rašė A. Smetona pačios suirutės metu, kada vokiečiai traukėsi iš Lietuvos ir jiems įpėdžiui (spėjama, pagal susitarimą) sekė bolševikai. Apie vokiečių traukimąsi A. Smetona tame pat laiške rašė: "Vokiečiai traukdamiesi palieka didžiausią netvarką, pasiima su savimi visą judomąjį gelžkelio materialą: lokomotivus ir vagonus."[29] A. Smetona negalėjo žinoti, kad vokiečiai pasiliks tam tikroje Lietuvos dalyje ir tuo būdu padės, kad ir netiesiogiai, suorganizuoti lietuviams savas pajėgas ir dar parems jas, vaduojant kraštą nuo bolševikų.

Apie vasario vidurį A. Smetona iš Berlyno nuvažiavo į Stockholmą. Čia susitiko su anksčiau atvykusiu M. Yču. Jie abu priėmė latvių valdžios galvos K. Ulmanio prašymą suteikti latviams bent 5 mil. markių paskolą. A. Smetona, palaikydamas K. Ulmanio prašymą, vasario 15 d. rašė į Berlyną dr. J. Šauliui:[30]

"Mudu su M. Yču manome, kad jiems reiktų paskolinti ta sąlyga, kad visa gelžkelio linija ligi Liepojos būtų Lietuvos žinioje, kad Liepojumi Lietuva galėtų naudotis visai liuosai, pagaliaus, kad gelžkelio linija nuo Kretingos ligi Liepojaus ar paliktų lietuvių rankose; tai visa, ligi skola bus grąžinta ar bent ligi taikos konferencijos nutarimų šiame klausime." Pagal A. Smetonos rekomendaciją K. Ulmanis nuvažiavo į Kauną ir pasirašė paskolos sutartį su mūsų vyriausybe. Lietuva gavo teisę laisvai naudotis Liepojos uostu ir geležinkeliais.

Stockholme A. Smetona sakėsi paliksiąs "dar bent dešimtį dienų".[31] Tuo tarpu M. Yčas grįžo į Berlyną, iš kur tuojau išvyko į Paryžių dalyvauti taikos konferencijoje. Netrukus ir A. Smetona vyko į Kopenhagą (Daniją), iš kur kovo 4 d. rašė J. Šauliui į Berlyną.[32] Laiške A. Smetona rekomendavo kažkokį lie-

tuvį Dodį ir prašė išgauti jam vokišką pasą nuo Berlyno iki Kauno. Dodis siūlėsi būti Lietuvai prekybos agentu Skandinavijos kraštuose. Iš Kopenhagos A. Smetona žadėjo važiuoti Norvegijon į Oslo ir paskui vėl grįžti į Kopenhagą, dar pavažiuoti į Stockholmą, kur tikėjosi susitikti Suomijos mokslininką prof. A. R. Niemi. Po šių važinėjimų tikėjosi per Berlyną grįžti į Lietuvą.

Skandinavijos kraštuose A. Smetona visur buvo sutinkamas kaip besikuriančios Lietuvos valstybės vadovaujantis asmuo, jos atstovas par excellence; pagal A. E. Senną, A. Smetona veikė Skandinavijoje kaip "envoy-at-large". Tuo pačiu metu A. Smetona ir vokiečiams buvo patikimiausias vyriausybės atstovas. Kaip matėme, tik su jo parašu vokiečiai davė 100 000 000 paskolą. Jie laikė A. Smetoną Lietuvos valstybės reprezentantu net ir tuo metu, kai jis tiesiog nedalyvavo valdžioje ir buvojo užsienyje. Tai rodo jo reikalaujamas parašas kažkokiems "Schatzscheinams", duodamiems vokiečių banko lietuviams.[33] Tuo metu, kada vokiečiai laikė bolševikų neužimtą Lietuvos dalį jei ne okupuota, tai bent sau priklausoma ir jų karinių operacijų sritimi, mūsų vyriausybei buvo itin svarbu turėti vokiečių pasitikėjimą. Juk be vokiečių ir Santarvininkų paramos Lietuva nebūtų tapusi nepriklausoma.

A. Smetonai besiruošiant važiuoti į Lietuvą, Stockholme jį pasiekė pačios Valstybės tarybos kvietimas skubiai sugrįžti. Jis kviestas dėl vyriausybę ištikusios krizės, kuri kilo dėl prasidėjusio konflikto tarp M. Sleževičiaus vyriausybės ir krikščionių demokratų partijos vadovybės. M. Sleževičiaus vyriausybė atsistatydino. Valstybės tarybos prezidiumas kovo 12 d. sudarė silpnoką ministrų kabinetą, vadovaujamą Pr. Dovydaičio. Tuo metu Lietuvoje ėmė lankytis Santarvininkų misijos. Jaustas gyvas reikalas turėti veiklią, Vakarų valstybių pasitikėjimą turinčią vyriausybę. Tad vėl grįžta prie M. Sleževičiaus, kai po lygiai mėnesį veikusi Pr. Dovydaičio vyriausybė atsistatydino. Valstybės tarybos kviečiamas, M. Sleževičius sutiko sudaryti vyriausybę su sąlyga, kad laikinė konstitucija būtų pakeista, įvedant nepriklausomą Valstybės prezidento instituciją vietoje ligšiolinio Valstybės tarybos prezidiumo. Sutarta kviesti prezidentu abiems partijoms priimtiną asmenį — A. Smetoną.

Lydimas Lietuvos pasiuntinio Danijai Jurgio Savickio, A. Smetona išplaukė anglų kariniu laivu iš Kopenhagos į Liepoją. Iš Liepojos traukiniu važiavo per Klaipėdą į Kauną. Kaip A. Smetona buvo sutiktas Kaune, gražiai pavaizdavo A. Merkelis:[34]

"Kauno stotyje Valstybės Tarybos pirmininką A. Smetoną

Antanas Smetona — pirmasis Lietuvos valstybės prezidentas.

pasitiko Valstybės Tarybos ir laikinosios vyriausybės nariai, vyriausiojo štabo karininkai, prancūzų karinė misija ir koks šimtas žmonių. Kariniam orkestrui sugrojus sutiktuvių maršą, A. Smetona pasisveikino su išrikiuota kareivių garbės sargybos kuopa. Jau per iškilmingas sutiktuves A. Smetona sužinojo, kad Valstybės Taryba yra numačiusi jį rinkti valstybės prezidentu. Jis paprašė kelių dienų pagalvoti."

Davęs sutikimą, A. Smetona 1919. IV. 4 buvo išrinktas pirmuoju valstybės prezidentu. Pirmuoju aktu prezidentas patvirtino M. Sleževičiaus ministrų kabinetą.

Su prezidento A. Smetonos išrinkimu pradėtos ir sėkmingos laisvės kovos. Bolševikai, kurie nuo Daugpilio veržėsi į Lietuvą, stengėsi pasiekti Kauną dviem sparnais.[35] Vienas jų, užėmęs Vilnių, slinko į vakarus ir per Užnemunę kreipė žygį į Kauną. Kitas sparnas traukė Žemaičių link ir iš šiaurės tykojo prislinkti prie Kauno. Pirmieji lietuviai savanoriai stojo į kovą su bolševikais, puldami jų šiaurės frontą nuo Kėdainių vasario mėn. pradžioje. Puolime žuvo (vasario 8 d.) pirmas savanoris Povilas Lukšys. Maždaug tuo pačiu metu sulaikytas ir bolševikų prasiveržimas pietiniame fronte ties Alytumi, kur jie su vokiečių parama taip pat buvo atstumti atgal ir Užnemunė išgelbėta nuo jų okupacijos. Pradėtas puolimas Rytų Aukštaičių link. Rugpiūčio 24 d. užėmus Zarasus, pasiekta Dauguva, ir kovos su rusais bolševikais rugsėjo pradžioje pasibaigė. Tuo tarpu ir vokiečiai galutinai pasitraukė iš Lietuvos (1919 m. liepos 11 d. jų komendantūra išvažiavo iš Kauno). Lapkričio mėn. lietuviai sumušė į kraštą įsibrovusius rusų-vokiečių bermontininkų dalinius ir juos privertė, Santarvininkų misijai pritariant, pasitraukti į Vokietiją. Tuo būdu įsitvirtino nepriklausoma Lietuva, deja, tik 2/3 savo etnografinės teritorijos dalyje. Trečioji dalis su pačia sostine Vilniumi liko lenkų užimta. Tačiau pastovus valstybės organizavimas pradėtas ir nepilnoje Lietuvoje. Joje pradėjo gyviau reikštis ir partijos, jų tarpe ir Pažangos partija. Pirmiausia susirūpinta Steigiamojo seimo rinkimu, apie kurį vis kalbėta nuo Vasario 16-sios akto paskelbimo.

Pažangos partija Steigiamojo seimo rinkimuose

Lietuva kūrėsi ir pradėjo nepriklausomą gyvenimą pokarinių revoliucijų veikiama. Visur skambėjo laisvės šūkiai, ir naujai besikuriančiosios valstybės stengėsi susidaryti santvarką, kuri laiduotų ko daugiausia laisvės. Tikriausia laisvės garantija tada pripažinta demokratinė-parlamentinė santvarka. Ji nenuilstamai proklamuota ir mūsų visuomenėje, ruošiantis Steigiamojo seimo rinkimams. Nors ši santvarka mūsų tautoje neturėjo šaknų, bet ji norėta pritaikyti pagal anais laikais vyravusią politinę linkmę. Ji nebuvo mūsų tautai įdiegta iš praeities. Lietuviai, kurių didžiausia dalis buvo žemdirbiai kaimiečiai, gyveno beveik uždaruose kaimuose, versdamiesi ūkio darbais. Jiems buvo gana svetimi visuomeniniai bei tautiniai klausimai. Nebuvo kas juos tais klausimais būtų sudominęs ar apšvietęs. Trūko iš kaimo išėjusių ir jų tarpe įsikūrusių inteligentų. Negausūs iš lietuviškojo kaimo išėjęs inteligentai dingdavo arba plačiuose Rusijos plotuose arba

Lietuvoje spiesdavosi didesniuose miestuose (Vilniuje, Kaune), ir kaimiečiams palikdavo tolimi. Veltui mūsų tautiniai veikėjai, kaip A. Smetona, ragino mokslus išėjusius šviesuolius apsigyventi savame krašte, arčiau kaimų. Jų raginimas liko be atgarsio, inteligentinių profesijų asmenys — su mažomis išimtimis — nematė tinkamų sąlygų įsikurti kaimiečių tarpe.

Uždarame kaime gyvenančiam lietuviui vienintelis šviesos žiburėlis jo buityje buvo jo parapinė bažnyčia ir jos kunigai. Su bažnyčia ir kunigais sijo visas kaimiečio dvasinis gyvenimas. Visur kaimiečiams, ypač katalikiškų kraštų, įprasta iš senų, net viduramžių laikų ėjusi konservatyvi ideologija, pramiešta gilaus tikėjimo jausmu, buvo būdinga kaimo lietuviams. Jiems iš tėvų protėvių paveldėtos gyvenimo sąlygos su vargais ir rūpesčiais rodėsi nepakeičiamos. Jie, ir vargų spaudžiami, ieškojo paguodos savo bažnytėlėse. Jiems buvo svetimas dalykas laukti kokių socialinių ar politinių pakitimų, apie kuriuos jų dvasiniai vadovai kunigai nekalbėjo.

Konservatyvią mūsų kaimiečių ideologiją lėmė dar jų tautinis išsiskyrimas iš miestiečių (aukštesniųjų) ir žemės aristokratijos — bajorijos. Mūsų miestai, ne tik didesni, kaip Vilnius, Kaunas, bet ir maži apskričių miestukai, net bažnytkaimiai, žymia dalimi buvo gyvenami sulenkėjusių lietuvių ir žydų, kuriems daugiausia priklausė prekybos ir pramonės įmonės ir šiaip miesto nuosavybės. Miestuose gyvenę lietuviai sudarė žemesnįjį gyventojų sluoksnį ir nedaug tegalėjo sverti viešame miesto gyvenime: jie buvo miesto "buržuazijos" įtakoje.

Kaip miestuose lietuvius savo įtakoje laikė pasiturintieji miestelėnai, taip kaimuose juos veikė stambesni dvarų, palivarkų, viensėdžių savininkai ar nuomininkai. Jie buvo žymia dalimi lenkai ar sulenkėję lietuviai ir rusai. Lenkiški dvarininkai ar stambesni žemvaldžiai savo ekonomine persvara palaikė lenkybę ir smelkė lietuvybę. Jie samdydavo geresniems, "švaresniems" darbams daugiausia savo žmones, atseit, lenkus, o lietuvius priimdavo paprastais darbininkais — kumečiais. Dvarų darbininkai lietuviai, veikiami lenko pono ir jo tarnų, kokioje antroje ar trečioje kartoje net aplenkėdavo. Dažnu atveju į dvarus atėjusių tarnauti lietuvių tėvų vaikai užaugę jau lenkais dėjosi. Taigi, dvarai lenkino lietuvius.

Dvarininkams lenkinimo darbe talkininkavo klebonijos, kurių santykiai su dvarais buvo gan artimi. Dvasinė kunigų įtaka, sujungta su ekonomine stambių žemvaldžių pirmenybe, laikė užgožusi lietuvybę.

Šiose ekonominėse, visuomeninėse ir dvasinėse sąlygose gyvenusi lietuvių tauta jos vadų pradėta rengti savaimingam gyvenimui. Tai daryta jau nuo "Aušros" laikų su labai ribotai pasiektais rezultatais. Tauta paliko iš esmės konservatyvi, katalikiška, prisisunkusi bažnytinės ideologijos.

Pagal pokarinę dvasią ji turėjo per savo visuotiniu, slaptu ir tiesioginiu balsavimu išrinktus atstovus spręsti krašto likimą. Rinkti tautai atstovus siūlė partijos, ėjusios į tautą su savo politinėmis, socialinėmis ir ekonominėmis programomis. Tad ryšium su Steigiamojo seimo rinkimais atėjo tautai jai buvęs svetimas dalykas — partiškumas. Mūsų apolitiškai tautos masei turėjo būti įskiepyta "partinė sąmonė", atseit, įnešta į ją diferenciacija partiniais pagrindais. Pats Steigiamojo seimo rinkimų įstatymas buvo grįstas partiškumu, kaip skelbė jo 33 straipsnis: "Kiekviena partija arba kuopa... gali įduoti apygardos komisijai sąrašą tų asmenų, kuriuos ji siūlo Steigiamojo seimo atstovais". Jau pati rinkimų sistema skatino partijas veikti ir eiti į liaudį su savo propaganda. Neatsiliko nuo laiko tendencijos ir Pažangos partija.

Nepriklausomos Lietuvos kūrimosi pradžioje Pažangos partija neplėtė savo veiklos krašte, nesteigė skyrių. Veikė tik trys jos vadovaujantieji nariai: A. Smetona, prof. A. Voldemaras ir M. Yčas. Partija išėjo į viešumą prieš pačius rinkimus, kada įsisteigė jos pirmas laikraštis "Tauta". Dvisavaitinis laikraštis įsteigtas greičiausiai paties prezidento A. Smetonos iniciatyva ir pradėtas leisti 1919 m. lapkričio mėn. "Tautai" redaguoti pakviestas V. Petrulis, kuris iki Naujųjų Metų išleido 9 numerius. Bet niekas nepasirūpino jų platinimu, ir jie gulėjo sandėlyje. Nuo 1920 m. pradžios "Tautą" tvarkė redakcinė komisija. Ji teišleido vieną numerį (Nr. 10). Prezidentas A. Smetona, matydamas redakcinius laikraščio sunkumus, 1919 m. gale pakvietė iš Vilniaus į Kauną J. Tumą-Vaižgantą "Tautai" redaguoti. Jis, gavęs Žemaičių vyskupo Pr. Karevičiaus leidimą, 1920 m. balandžio mėn. pradėjo redaguoti "Tautą".[36] Laikraštis, leidžiamas Pažangos partijos, tęsė viltininkų ideologiją.

J. Tumas, tapęs Pažangos partijos organo redaktorium, tuojau įsijungė į partines rungtynes, prasidėjusias ryšium su Steigiamojo seimo rinkimais. "Tautoje" jis plėtė A. Smetonos jau nuo seniau skelbtą vienybės mintį. "Ai man", — rašė jis, minėdamas savo varytą propagandą, — "aš vienas tebuvau, kurs šaukė, kad Kuriamajame Seime visokių visokiausių nuomonių žmonėms yra vietos; jis, Kuriamasai Seimas laukia, kad ateitų visų luomų ir padėjimų atstovai, kurie trindamies, nustatys tokias valstybines

ir visuomenines formas, kuriomis paveiku bus gyventi visiems Lietuvos piliečiams... Mano darbo objektas buvo nepriklausoma, savabaudė Lietuva, o ne mano partija".[37]

TAUTA

kultūros ir politikos laikraštis

Eina tuo tarpu du kartu per savaitę

Atskiro num. kaina 40 skat.

Redakcijos ir Administracijos adresas: Kaunas, Maironies g. Nr. 13 A. Tel. 54. Kalb. val.: Kasdien 12—2 val. ir 5—6 p.p.

Prenumeratos kaina:
Metams — 24 auks.
Pusei metų — 12 „
Trims mėn. — 6 „
Užsieniuose — 48 „
Amerikoj — 1 doleris.

Skelbimai: petito eilutei — 2 auks., pirmame pusl. — 4 „
Didesniems ir kartojamiems skelbimams, susitarus, nuleidžiama nuošimčių.

Nr. 17 | Kaunas, Trečiadienis, 1920 metų, Gegužės 5 d. | 2 Metai

Lietuvos Steigiamojo Seimo narius Valstybės Prezidentas šaukia susirinkti gegužės 15 dieną.

duotų pelno pačiam darbui. ir ko daugiausia iš jo būtų pelno—valstybei laikyti per ją bendrajai kultūrai kelti.

Tautos Pažanga remiasi—stiprais ūkininkais, ir tai, anot kairiųjų ir dešiniųjų, esą griekas. O kas gi pasikčiausiame jų pačių rūpesnių gale, jei ne tas pats—stipras ūkininkas, ištesintis ...nešti viendarbiams šei-

Wulf'ą ir tik po ilgų kalbų, po pasižadėjimų, kad karsto vidus bus išklotas cinko skarda—sutiko.

Dar vienas susidūrimas su įstatymu. Parapijonys panorėjo, kad velionis būtų palaidotas ne kapinėse, tik šventoriuje arti bažnyčios. Tuo reikalu kreipiasi į miesto Valdybą ir vėl toks pat atsakymas: įstatymas

"Tauta" — Pažangos partijos organas.

Tame pat straipsnyje J. Tumas dėstė, ką priešingos partijos priekaištavo Tautos pažangai. Jo liudijimu, priešai kalbėjo: "Tautos pažangos partija ir tu pats esate — neaiškūs. Jūs esate liaudies vaikai, dedatės demokratais, o neišsižadate kai kurių buržuazinių privalumų. Piršote Lietuvai karalių, patys būdami respublikonai. Norite, kad politika neturėtų bažnytinių žymių, o nenorite sutraukti su ja ryšių. Pykstate ant dvarininkų, kad jie ne valstybinis gaivalas ir tebesidairote, kada bus didesnis žemės našumas: iš didesnių ar mažesnių parcelių. Nusistatyti reikia griežtai, vienodai ir anei bekrust į šalį dabar, visados ir per visus amžius".[38]

Šiuose J. Tumo užrašytuose žodžiuose gražiai atsispindi laiko revoliucinė dvasia, sklidusi iš Rusijos ir pasiekusi Lietuvą. Pažangos partijai buvo lipdomi "buržuaziniai privalumai", atseit, ji buvo apšaukta "buržuazine" partija. O tas į Lietuvą atneštas naujadaras buvo — pagal revoliucinę dvasią — paniekos žodis, lyg keiksmažodis. Ir partija, juo paženklinta, laikyta antiliaudine, piniguočių ar kapitalistų partija. Kai Lietuvoje tais pokariniais visuotinio skurdo laikais piniguočių ir kapitalistų nebuvo, tai buržuazija sutapdinta su dvarininkais. Tad lengva buvo opozicinių partijų propagandininkams paženklinti Pažangos partiją labai žinomų dvarininkų bei ponų partijos vardu ir tuo būdu ją diskre-

dituoti žmonėse. Anot J. Tumo, krikščionims demokratams pažangiečiai buvo "pongalių ar dvarininkų sėbrai".[39]

Rašančiam šiais eilutes grįžta į atmintį vienas vaizdelis iš Steigiamojo seimo rinkiminės kampanijos laikų. Vienas gimnazijos kapelionas nuvažiavo į kaimą paagituoti už krikščionių demokratų partiją. Pirma jis papasakojo kaimiečiams apie tris partijas: krikščionių demokratų, liaudininkų ir socialdemokratų, išskirtinai, žinoma, kalbėdamas apie krikščionis demokratus ir ragindamas klausytojus už juos balsuoti. Baigdamas priminė dar dvi lietuviškas partijas. Santaros ir Pažangos. Bet čia pat pridūrė, jog jam nėra reikalo apie jas kalbėti, nes "jūs už jas nebalsuosite todėl, kad jos yra ponų partijos; skirtumas tarp jų esąs tik toks, kad Santara yra bedievių ponų, o Pažanga — tikinčiųjų".

Krikščionys demokratai propagandos tikslais priekaištavo Pažangos partijos žmonėms ir jų tikybinį indiferentiškumą, nors savo programoje jie skelbė, jog jų partija "priguli prie tikybinių mūsų partijų sparno".[40] Tačiau krikščionių demokratų partijos lyderis (M. Krupavičius?) vienoje iš daugelio savo pasakytų priešrinkiminių kalbų, minėdamas Pažangos partijos sekėjus, išsitaręs: "Ir šuva į bažnyčią įbėga ir nuo lietaus slapstosi".[41]

Dar stipriau puolė Pažangos partiją Lietuvos valstiečių sąjungos ir Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos žmonės (1922 m. gruodžio gale abi organizacijos susijungė į Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungą). Jie vis prikaišiojo tos partijos vadovams vokiečių kunigaikščio Uracho rinkimą Lietuvos karaliumi 1918 m. Priekaištas buvo grynai propagandinis. Juk jie, kaip ir visi geros valios lietuviai, žinojo, jog Uracho rinkimas buvo Tarybai padiktuotas ano laiko aplinkybių, ir jį rinko pažangiečiai su krikščionimis demokratais. Liaudininkų agitatoriai jau tada pradėjo kalbėti apie Pažangos partijos vadų, pirmųjų vadovaujančių valstybės kūrėjų — A. Smetonos, A. Voldemaro ir M. Yčo — "pabėgimą" į užsienį, bolševikams užplūstant kraštą. Jie, žinoma, neužsiminė, kad jie visi trys labai atsidėję dirbo Lietuvos nepriklausomybės reikalui tarptautinėje plotmėje. Socialistų liaudininkų agitatoriai dar primygtinai kartojo, kad Tautos pažangos partija esanti ponų partija, linkusi išsaugoti jų dvarus ir esanti priešinga žemės reformai.

Pažangos partija, nepaveikta revoliucinės laiko dvasios ir ėjusi į Steigiamojo seimo rinkimus su senais dar prieškarinių laikų politiniais siekimais, netapo populiari. Ją smelkė partijos, kurios taikstėsi prie naujoviškos dvasios. Revoliucinių įvykių

sudarytoje politinėje atmosferoje tikru dievaičiu buvo patapusi "liaudis", pripažinta pirmaujančiu visuomenės sluoksniu tautoje. J. Tumas parašė "Tautoje" (1920. V. 8) liaudies garbintojoms partijoms straipsnį, pavadintą "Pigusis asimiliavimasis". Jis rašė:

"Jei reikėtų man kam nors į albumą įrašyti vyriausias šių dienų gyvenimo paradoksas, tai aš įrašyčiau šį: per liaudį, su liaudimi ir liaudyje... Didžiumiečiai, mažumiečiai, liaudininkai raudonieji, liaudininkai baltieji, buržujais šaukiamieji, krikščionys taip sau ir krikščionys "demokratai", — visi, visi nė duonos kąsnelio nenuryja nepasiklausę liaudies; o jei ir nuryja ir automobiliu pavažinėja, tai, gink Dieve, ne sau, tik vis tai vienatinei meilužei tarnaudami... Visi tą vieną savo dievuką vilkte velka ant visuomenės altoriaus, stato, patys garbina ir kitiems liepia tą patį daryti... — vis didesnei liaudies garbei ir naudai".[42]

Tuo tarpu Tautos pažangos partijos žmonės, nepaveikti didžiųjų revoliucinių sukrėtimų, ir priešrinkiminėje propagandoje ėjo dar prieškariniais laikais "Viltyje" ir "Vaire" pramintais keliais. Jie savo idealu pasirinko ne liaudį, kaip darė Rusijos revoliucinių šūkių paveikti vadinamų demokratinių partijų agitatoriai, bet visą tautą, valstybę. Kai krikščionių demokratų laikraštis "Laisvė" ėmė skelbti, kad Pažangos partijos žmonės nekenčia ir neužjaučia liaudies, J. Tumas atkirto: "Mylime ir užjaučiame (liaudį); tik mūsų dievukas yra ne pati liaudis, juoba, ne kuri jos dalis, bet tik tauta, valstybė".[43]

Kai Pažangos nariai nesekė naujais revoliuciniais šūkiais, tai jie neišsižadėjo ir savo senų visuomeninių-ekonominių principų. Partija buvo santūri tada opiu žemės reformos klausimu ir neapšaukė dvarininkų priešais, kaip darė socialistinės bei demokratinės partijos. Kaip Pažangos partija žiūrėjo į dvarininkus, aiškiausiai paliudijo vis tas J. Tumas, kai jis rašė: "Mūsų senos kartos tautininkų kova su Lietuvos dvarininkais visa ėjo tautybės ir kultūros plotmėje. Ne žemės varstotas buvo mūsų priešas, tik dvaro dvasia. Kai dvarininkas grįžo į savo bočius, darėsi jis Lietuvos sūnus — mums jau buvo jis savas, nors turėjo daugiau žemės negu ištisas sodžius... Lietuvos dvarininkai kovojo su mumis, tariamaisiais litvomanais, visai ne dėl mūsų socialinių pažiūrų, tik dėl tautinių".[43a]

Pažangos partija, ėjusi į rinkimus be skambių revoliucinių šūkių, su konservatyvia socialine-ekonomine programa, ir grindusi savo ideologiją vien tautiškumu, — pralaimėjo. Ji nepravedė į Steigiamąjį seimą nei vieno atstovo.

Po Steigiamojo seimo rinkimų

Nors rinkimus laimėjo Pažangai priešingos partijos, tačiau ji palankiai sutiko Steigiamąjį seimą. Jokios opozicijos jam iš pat pradžių nerodė. Didžiausias pažangietis prezidentas A. Smetona kalbėjo (1920 m. gegužės 15 d.), atidarydamas pirmąjį Steigiamojo seimo posėdį:

Steigiamojo seimo rūmai Kaune.

"Steigiamojo Seimo rinkimų stingrumas, uolus visuomenės dalyvavimas juose, vaizdžių vaizdžiausiai parodo, kad nepriklausomybė visam kraštui taip didžiai rūpėjo, kaip retoj šalyj terūpi. Dabar svetimos šalys mato, kad Lietuva, nuveikusi didžiausias kliūtis, įstengė sudaryti tautos valios reiškėją, įstengė sušaukti demokratingiausiu būdu Steigiamąjį Seimą. Dabar atsistojus Lietuvos priešakyje autoritetingai tautos įgaliotai valdžiai, niekas nebegalės jai prikišt nei šalies viduj, nei užsieniuose to, kas buvo prikišama Laikinajai valdžiai".[44]

Ir J. Tumas, nors ir neturėjo pasisekimo agituodamas už savąją partiją, tačiau sveikino seimą jam įprastais entuziazmo kupinais žodžiais:

"Už vieną tai, kad pačių mūsų žmonių sudarytoji taryba

seimas reiškia tikrąją laisvę, nebe popierinį pažadą, Steigiamasis Seimas iškyla aukščiau visų kitų tautos veiksmų, kokių tik randame mūsų istorijoje. Sveikiname Naujos Valstybės Steigiamąjį Seimą ir visomis širdimis velijame jam, kad jis ir praėjęs paliktų tautos atminimuose toks pat skaistus, koks skaistus rodėsi ir laukiamas".[45]

Kaip matome, Pažangos vadovai iš pat pradžių sveikino Steigiamąjį seimą, tikėdamiesi iš jo naudingų, teigiamų darbų kraštui. Tačiau Steigiamasis seimas greitai daugelį apvylė. Pirmiausia jis apvylė patriotiškąją visuomenę, kai iš pat pradžių pasišovė įgyvendinti dideles laisves ir išleido plačios apimties amnestijos įstatymą. Juo pirmiausia pasinaudojo aiškūs priešvalstybiniai gaivalai — komunistai. Tarp paleistųjų iš kalėjimo buvo daugiau kaip 40 veiklių bolševikų, nors žinota, kad jie Sovietų Rusijos agentai ir joje ėję komisarų pareigas.[46] Amnestijos pasekmių nereikėjo ilgai laukti. Iš kalėjimų išleisti komunistai tuojau ėmė veikti. Komunistų partijos vardu jie viešai veikti negalėjo, nes jų partija nebuvo legalizuota. Tad jie prisidengė darbininkų profesinių sąjungų vardu. Jų vardu jie surengė koncertą Valstybės teatre gegužės gale ir birželio pradžioje. Daryta taip, kad atrodytų lyg koncertas suruoštas drauge su socialdemokratais. Į koncertą buvo pakviesti socialdemokratai seimo nariai, susodinti garbingose ložėse. Koncerto pradžioje sugrotas Internacionalas. Kadangi Internacionalas tada buvo ne tik komunistų ir socialistų, bet dar ir Sovietų Rusijos himnas, tai jo viešas grojimas reiškė ir prorusišką-probolševikišką demonstraciją. O su Sovietų Rusija tada Lietuva bent formaliai buvo karo padėtyje. Šiuo koncertu Lietuvos komunistai pirmą kartą išėjo į viešumą, pasinaudoję išleistu plačiu amnestijos įstatymu.

Tolimesnis komunistų žingsnis buvo vadinamas profesinių sąjungų suvažiavimas, įvykęs Kaune 1920 birželio 20-22 d. Iš tikrųjų tai buvo Kauno komunistų susirinkimas, į kurį atvyko dar keli draugai iš provincijos. Susirinkimą organizavo iš kalėjimo paleisti komunistų vadai. Profesinių sąjungų priedanga susirinkusieji susimetė į vieną viešbutį Laisvės alėjoje ir surengė komunistinę demonstraciją. Susirinkusieji iškėlė pro langą raudonas vėliavas ir garsiai traukė Internacionalą. Vidaus reikalų ministro potvarkiu policija suvažiavimą uždarė.[47]

Suvažiavimo komunistinį pobūdį rodo jo vardu paskelbtos ilgos rezoliucijos fabrikų ir ypač dvarų darbininkų reikalu. Visai komunistiškai skambėjo jau pati įžanga skelbiamose rezoliucijose: "Išeinant iš to, kad darbininkų išsiliuosavimas iš kapitalo vergi-

jos ir gynimas savo reikalų yra jų pačių darbas ir kad tai pasiekti galima tik suvienijus visas savo jėgas, II Liet. prof. sąjungų suvažiavimas mato būtiną reikalą organizuotis visiems Lietuvos darbininkams į savo klasines profesines sąjungas ir susispiesti apie vieną visos Lietuvos prof. sąjungų centrą".[48] Dvarininkų atžvilgiu pasisakyta, kad jų žemės konfiskacija "vienatiniai naudingas darbo minioms rišimas žemės klausimo".[49] Aplamai visos rezoliucijos turėjo aiškų komunistinį atspalvį. Rezoliucijos pabaigoje įdėtas "Rusijos proletariatui sveikinimas" dar paryškino, kuriam reikalui tas vadinamas profesinių sąjungų suvažiavimas šauktas. Ir taip priešvalstybinis gaivalas pasinaudojo kilnia ir humaniška Steigiamojo seimo amnestija.

Steigiamasis seimas, nepaisydamas komunistinių gaivalų antivalstybinių veiksmų, 1920 m. birželio 10 d. paskelbė antrą laikinąją konstituciją, kurioje pirmą kartą deklaruota parlamentinė santvarka. Steigiamasis seimas skelbiamas suvereninės, demokratinės Lietuvos respublikos galios reiškėju. Skelbiama visų piliečių lygybė prieš įstatymus. "Visiems Lietuvos piliečiams laiduojama asmens, buto ir korespondencijos neliečiamybės bei tikybos, sąžinės, spaudos, žodžio, streikų, susirinkimų ir draugijų laisvė. Mirties bausmė naikinama.[50] Tik karo metu ar kitiems pavojams gresiant tos laisvės galėjo būti suvaržytos.

Seimui susirinkus, atsistatydino laikinis prezidentas A. Smetona ir ministrų kabinetas. Pagal konstituciją, prezidento pareigas perėmė Steigiamojo seimo pirmininkas A. Stulginskis. Dėl naujos vyriausybės ilgai negalėjo susitarti dvi koalicinės partijos — krikščionys demokratai ir Lietuvos socialistai liaudininkai demokratai. Senoji vyriausybė tada turėjo eiti pareigas. Ji, būdama laikinė, be suvereninio seimo patvirtinimo nesiėmė jokių sprendžiamų veiksmų. O tuo tarpu buvo degantis reikalas baigti su Sovietų Rusija pradėtas taikos derybas, sutrikusias naujos vyriausybės belaukiant, nes Sovietų Rusijos ir Lenkijos karo frontas artėjo prie Lietuvos. Tuo labiausiai susirūpino mūsų užsienio politikos vadovai — Tomas Naruševičius (Norus), Petras Klimas ir Bronius Kazys Balutis. Jie sumojo veikti prezidentūroje ir seimo sferose, kad būtų kuo greičiausiai sudaryta nauja vyriausybė ir ministru pirmininku paskirtas dr. K. Grinius, Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų žmogus. Mūsų diplomatai žinojo jo sugebėjimus sėkmingai narplioti painias politines problemas ir tikėjo jį galėsiant greitai baigti taikos derybas su Maskva. Trijų diplomatų žygis pavyko.[51] Sudarytas koalicinis

dviejų partijų kabinetas su ministru pirmininku dr. K. Grinium. Jis birželio 19 d. gavo seimo pasitikėjimą ir pradėjo darbą.

Sekė dideli įvykiai Lietuvoje. Su Maskva sutarta taika 1920 m. liepos 12 d. Maždaug tuo pačiu metu rusai, stumdami lenkus, užėmė Vilnių (liepos 14 d.). Nors pagal Maskvos sutartį Vilnius turėjo būti užleistas lietuviams, tačiau bolševikai išlaikė jį iki rugpiūčio 27 d. Jie pasitraukė tik tada, kai, lenkų smarkiai sumušti prie Vyslos, galvotrūkčiais traukėsi atgal.[52]

Karas Lietuvos pasienyje, mūsų kariuomenės judėjimas, užimant buvusias lenkų okupuotas vietoves, ir ypač pagyvėjusi komunistų veikla valstybės viduje vertė vyriausybę įvesti vėl prieš Steigiamojo seimo rinkimus nuimtą karo padėtį (1920 m. liepos 23 d.). Sustabdytos laikinosios konstitucijos proklamuotos laisvės garantijos ir vėl įvesta mirties bausmė. Grįžimas į padėtį, kuri buvo prieš Steigiamojo seimo rinkimus, rodo, kad Lietuva dar nebuvo pribrendusi naudotis laisvėmis, kurias jai garantavo Steigiamojo seimo paskelbta antroji laikinoji konstitucija.

Tautos pažangos partijos vadovai iš pat pradžių palankiai sutiko parlamentinę vyriausybę. Jie be jokios kritikos pritarė jos darbams. Kai Maskvos sutartimi Lietuva gavo Vilnių, ne kas kitas, kaip kun. J. Tumas garsiai reiškė tautos džiaugsmą ir vedė minią prie prezidentūros. Jis kreipėsi į prezidentą tam laikui būdingais žodžiais: "Pirmasis Valstybės Pilieti!..." Pabėręs keletą vaizdų iš Vilniaus praeities, jis šiaip baigė savo kalbą: "Tamsta gi, Lietuvos Prezidente, pažadėk mums, kad mes, nieko nebetrukę, jau per kelias dienas Vilniuje išreikšime begalinį savo džiaugsmą! Valio Vilnius! Valio Lietuva!"[53]

Valdžiai artimas buvo ir A. Smetona, kad ji kvietė jį, o ne ką kitą, pasiimti Lietuvos valstybės ypatingo įgaliotinio pareigas bolševikų perleistame Vilniuje ir jo krašte. Tačiau A. Smetona tuo kvietimu nepasinaudojo. Jis aiškino, kad Vilnius su kraštu grąžinamas Lietuvai jos sutartimi su Sovietų Rusija, laikant jį integraline Lietuvos dalimi, jai nuo amžių priklausančia; tad, A. Smetonos nuomone, Vilniui joks valstybės įgaliotinis nereikalingas.

Ta pati vyriausybė pakvietė A. Smetoną 1920 m. gruodžio mėn. ir kitoms svarbioms pareigoms: pirmininkauti lietuvių delegacijai Arbitražo komisijoje Lietuvos-Latvijos sienai išvesti. Tarp kelių delegacijos narių buvo ir J. Tumas, ėjęs delegacijos sekretoriaus pareigas. Jis aprašinėjo ilgai užtrukusį Arbitražo komisijos darbą ir straipsnius skelbė krikščionių demokratų organe "Laisvėje". Kai Arbitražo komisija pagaliau baigė darbą, A. Sme-

tona parašė užsienio reikalų ministrui platų raportą. Jis buvo išspausdintas žurnale "Švietimo Darbas" (Nr. 5-6). Išsamus 43 psl. raportas rodo, kad A. Smetona atliko jam patikėtą valstybinį darbą kruopščiai, metodiškai, jam uoliai atsidėjęs.

Pažangos partija opozicijoje

Pažangos partijos vadovas A. Smetona nuo 1921 m. balandžio 20 d. pradėjo redaguoti tris kartus per savaitę leistą laikraštį "Lietuvos Balsas". Jis buvo pirmas Pažangos partijos laikraštis, priešingas parlamentinei vyriausybei ir skirtingas nuo seniau taip pat pažangiečių leistos "Tautos", sustojusios 1920 m. lapkričio mėn. A. Smetonos vadovaujama Pažangos partijos opozicija prasidėjo maždaug susiklosčius parlamentinei santvarkai, kur visa valdžia priklausė parlamentui, atseit, seimui. Kai Steigiamasis seimas pradėjo svarstyti konstituciją, jis planavo įrašyti joje valstybės valdžios sąrangą su pirmaujančia seimo galia. Pagal projektuotą konstituciją seimas savinosi ne tik įstatymų leidimo teisę, bet dar ir visišką vykdomosios valdžios kontrolę per renkamą prezidentą. A. Smetona buvo stiprios, pastovios vykdomosios valdžios šalininkas. Pagal jį, įstatymų leidimas ir vyriausybės darbų priežiūra turi priklausyti seimui, o vykdomoji valdžia turi pareiti nuo visos tautos renkamo prezidento. Prezidentas turėtų galią pasirinkti sau ministrą pirmininką ir jam pavesti sudaryti ministrų kabinetą. Tik taip sudaryta vyriausybė, nepriklausanti per daug nuo parlamento partijų, galėtų būti veikli, stipri ir patvari.

Steigiamasis seimas A. Smetonos siūlomos stiprios, nuo seimo partijų nepriklausomos, valdžios su visos tautos rinktu prezidentu nepaisė. Ypač priešinosi A. Smetonos siūlomai prezidento institucijai, pagrįstai visos tautos mandatu, kairiosios partijos, — socialdemokratai ir valstiečiai-socialistai liaudininkai demokratai. Kai seimas svarstė konstitucijos skyrių, kur turėjo būti aptartos prezidento teisės ir pareigos, valstiečių-socialistų liaudininkų demokratų partijos lyderis M. Sleževičius pasakė ilgą kalbą, kur įrodinėjo, kad prezidento institucija nėra reikalinga. Savo argumentui jis panaudojo net ir A. Smetonos vardą.[54] M. Sleževičiui, kaip iš jo kalbos matyti, nepatiko A. Smetonos pasisakymai savo laikraštyje prieš seimo partiškumą, prieš jo Lietuvai taikytas iš svetur atsineštas radikalias reformas, ypač prieš svarstytą ir priimtą žemės reformos įstatymą. A. Smetona, kaip ir Pažangos partija, iš principo nebuvo priešinga žemės reformai; ji tik pageidavo ją vykdyti nuosaikiai ir atsižvelgiant į bendrus

A. Smetonos redaguoti laikraščiai.

tautos bei valstybės reikalus. Prieš krikščionių demokratų ir valstiečių-socialistų liaudininkų demokratų balsais priimtą žemės reformos įstatymą ir prieš kitus įstatymus rašė A. Smetona savo laikraštyje "Lietuvos Balse".

A. Smetonos ir kitų opoziciniai straipsniai "Lietuvos Balse" tiek įpykino vyriausybę, kad jį laikraštį 1921 m. spalio 18 d. administraciniu būdu uždarė. Po mėnesio A. Smetona pradėjo redaguoti tos pačios krypties kitą laikraštį — "Lietuvių Balsą", leistą taip pat tris kartus per savaitę. Jis dar trumpiau tegalėjo eiti nei buvęs jo pirmatakas: išėjus 22 numeriams, gruodžio 22-23 d. buvo sustabdytas. Tuojau pradėtas leisti "Tėvynės Balsas", nuo balandžio 1 d. paverstas dienraščiu. Jį redagavo prof. A. Voldemaras. A. Smetona buvo vienas iš svarbiausių bendradarbių. Kai valdžia dėl aštrios jos politikos kritikos dienraštį 1922 m. spalio mėn. uždarė, jo vietoje Pažangos partijos vadovai įsteigė dienraštį "Krašto Balsą". Jis ėjo iki 1923 m. birželio 10 d. Dienraštis gegužės mėn. buvo nubaustas 2000 litų pabauda, kuri jį ir sužlugdė.[55]

Dėl pasunkėjusios finansinės padėties partija liovėsi leidusi dienraščius ir perėjo prie savaitraščių. Juose be grynai opozicinių politinių dalykų buvo gvildenami dar mokslo, meno ir literatūros klausimai. Pirmas toks savaitraštis pasirodė 1923 m. rugsėjo mėn. Tai buvo "Vairas". Jį redagavo A. Smetona. Ir šis savaitraštis tuojau nusidėjo valdžiai už jame įdėtą straipsnį apie ministro pirmininko ir užsienio reikalų ministro E. Galvanausko apsilankymą lenkų atstovybėje Rygoje. Redaktoriui A. Smetonai uždėta 2000 litų pabauda arba trijų mėnesių kalėjimo bausmė, o A. Voldemarui, straipsnelio autoriui, paskirtas ištrėmimas į Varnių koncentracijos stovyklą. Kai savaitraščio redakcija nepajėgė sumokėti pabaudos, redaktorius turėjo eiti į kalėjimą. Dėl redaktoriaus, pirmojo respublikos prezidento, kalinimo J. Tumas-Vaižgantas pakėlė triukšmą Kauno Valstybės teatre Sofijos Čiurlionienės "Aušros sūnų" vaidinimo metu. Kauno komendanto Vl. Braziulevičiaus įsakymu vaidinimas buvo nutrauktas. Pirmojo prezidento kalinimas už tokią menką laikraštyje įdėtą žinutę ir dar įvykis Valstybės teatre sujaudino patriotinę visuomenę, ypač karininkiją, ir ji tuojau sumetė 2000 litų redaktoriui iš kalėjimo išpirkti.[56]

"Vairas" ėjo iki 1924 m. vasario mėn. Kai vyriausybė jį sustabdė, partija išleido du vienkartinius leidinius. Po to nuo kovo mėnesio imtas leisti kitas savaitraštis "Tautos Vairas". Jis ėjo iki tų metų lapkričio mėn., kol valdžia jį sulaikė. Tuojau pradėtas

leisti jau trečias savaitraštis "Lietuvis", tapęs jau Lietuvių tautininkų sąjungos organu.

Lietuvių Tautininkų Sąjungos įsikūrimas ir jos pirmas savaitraštis "Lietuvis"

Nors valstybės kūrimosi metu jos priešakyje stovėjo Pažangos partijos vadovaujantieji asmenys, tačiau partija netapo populiari ir visuomenei žinoma. Pralaimėjusi Steigiamojo seimo ir dviejų pirmųjų seimų rinkimus, ji suprato reikalą susiorganizuoti glaudžiau, platesniu mastu ir steigti skyrius krašte. Reorganizacinis partijos suvažiavimas įvyko Šiauliuose 1924 m. rugpiūčio 17-19 d. Vietoje Tautos pažangos ir dar 1919 m. įsisteigusios Ekonominės politinės žemdirbių sąjungos įsikūrė Lietuvių tautininkų sąjunga (LTS). Esminis formalus skirtumas tarp naujos organizacijos ir buvusios Pažangos partijos — jos pasivadinimas sąjunga. Tuo pakitimu pažymėta, kad Tautininkų sąjunga turi apimti ne kokią lietuvių tautos dalį, bet visą tautą, visus jos sluoksnius. Suvažiavime buvo priimti Lietuvių tautininkų sąjungos įstatai (paskelbti "Lietuvyje" 1924 m., Nr. 2, p. 12-13) ir aptarta Lietuvių tautininkų sąjungos programa (ji paskelbta "Lietuvyje" 1924 m., Nr. 3, p. 1-3). Čia duodami abiejų reikšmingų dokumentų tekstai (kalba paliekama netaisyta):

Lietuvių Tautininkų Sąjungos organizacijos įstatai

1. Organizacijos tikslas — tautiška kultūra nepriklausomoje Lietuvos valstybėje.

2. Lietuvos nepriklausomybei įgyti reikia: a) kelti ir auklėti tautinė sąmonė, dora ir pilietiškas susipratimas; b) stiprinti tautos apsigynimo pajėga — kariuomenė; kovoti už teisingumą, teisėtumą ir įstatymų laikymąsi visame valstybės gyvenime; c) kovoti su demoralizacija ir demagogija, griaunančiomis tautą ir valstybę; d) kelti viešumon išorinių ir vidujinių priešų sumanymus, griaunančius Lietuvos nepriklausomybę.

3) Tam tikslui Tautininkų Sąjunga leidžia laikraščius, brošiūras, knygas, rengia paskaitas, leidžia atsišaukimus ir kitus raštus.

Organizacija. Vyriausias Sąjungos organas yra visuotinis tautininkų kongresas, suvažiavimas ir susirinkimas, šaukiamas vieną kartą į metus, birželio mėnesį, paskelbus iš anksto spaudoje.

Pastaba. Centro valdybai nutarus arba 1/8 Sąjungos narių

pareikalavus raštu, gali būti sušauktas nepaprastas visuotinis narių susirinkimas.

5. Visuotinis susirinkimas: a) nustato laiką ir vietą kitam tautininkų suvažiavimui; b) išklauso Centro Valdybos apyskaitos ir Revizijos Komisijos pranešimo iš pereitų metų darbų; c) tvirtina praeitų metų Centro Valdybos atskaitomybę; d) nustato narių mokesnį nemažesnį 1 lito mėnesiui, e) priima kitiems metams sąmatos projektą ir nustato veikimo planą; f) renka kitiems metams Centro Valdybą ir Revizijos Komisiją.

6. **Centro Valdyba** renkama visuotinio susirinkimo vieniems metams, susideda iš septynių asmenų, kurie patys pasiskirsto pareigas. Centro Valdyba vykdo visuotinųjų Tautininkų Sąjungos narių ar kuopų atstovų susirinkimų, suvažiavimų ar kongresų nutarimus; rūpinasi paskaitomis, leidžia perijodinius ir neperijodinius raštus, rūpinàsi lėšomis; valdo, apskritai, veda visus Lietuvių Tautininkų Sąjungos reikalus, vykdydama jos tikslą.

Centro Valdybos gyvenamoji vieta yra Lietuvos sostinė.

7. Prie Centro Valdybos yra visuotinojo Tautininkų suvažiavimo išrinkta Revizijos Komisija iš trijų žmonių vieniems metams, kuri ne rečiau, kaip du kart į metus, tikrina Centro Valdybos veikimą. Tikrinimo davinius ji praneša visuotinajam Tautininkų susirinkimui.

8. **Skyriai.** Vietoje, kur atsiranda bent 10 Tautininkų Sąjungos narių, gali būti steigiamas Lietuvių Tautininkų Sąjungos skyrius. Kiekvienas skyrius turi valdybą, susidedančią iš trijų narių, renkamą visuotinojo skyriaus narių susirinkimo. Skyriaus valdyba vykdo Centro Valdybos ir visuotino skyriaus susirinkimo nutarimus, platina Sąjungos organą ir kitus leidinius, rūpinasi paskaitomis, renka narių mokesnį, kurio 50 nuošimčių siunčia Centro Valdybai. Skyriui prireikus jis gali steigti savo rajone kuopas.

9. **Sąjungos nariais** gali būti kiekvienas lietuvis, kuriam yra suėję 17 metų amžiaus ir kuris sutinka su Tautininkų programa ir drausme. Į Sąjungos narius priima arba tiesiai Centro Valdyba, arba Skyrių valdybos, dviem Sąjungos nariam rekomenduojant. Skyrių Valdyba apie priimtus narius praneša Centro Valdybai įregistruoti ir patvirtinti.

10. Už nario elgesį, žeminantį tautininkų garbę, arba pusę metų nemokėjus nario mokesnį, Centro Valdyba gali prašalinti jį, narį, iš Sąjungos.

Pastaba. Pašalintas Sąjungos narys gali apeliuoti į visuotinąjį susirinkimą.

11. Tautininkų Sąjunga leidžia savo organą, kuriam redaktorių skiria Centro valdyba. Organo leidėjas yra Centro Valdyba, kuriai atsako organo redaktorius už laikraščio kryptį ir vedimą.

12. Draugijos turtas susideda iš įstojamojo ir metinio nario mokesnių, visuotinojo susirinkimo nustatytų; iš aukų, pajamų iš rengiamų paskaitų ir visokių vakarų, loterijų ir pelno, kurį duoda perijodiniai ir neperijodiniai Sąjungos leidiniai. Sąjunga turi teisės įsigyti ir turėti judamą ir nejudamą turtą ir jį parduoti. Sąjunga yra juridinis asmuo ir turi teisės stoti ir atsakyti teisme. Sąjungos lėšos yra vartojamos tam tikra sąmata.

Pastaba. Prireikus Centro Valdyba gali padaryti išlaidų, sąmatoje nenumatytų, tik Revizijos Komisijai sutikus.

13. Lietuvių tautininkų Sąjunga likviduojama trimis ketvirtadaliais visuotinojo suvažiavimo narių nutarimu. Likviduojant Sąjungą, jos lėšas visuotinis suvažiavimas skiria kitai draugijai ar organizacijai, panašiai savo tikslu į Lietuvių Tautininkų Sąjungą.

14. Šiuos įstatus turi teisės pakeisti ir papildyti visuotinis Lietuvių Tautininkų Sąjungos suvažiavimas, susirinkimas ar kongresas dviem trečdaliais susirinkusiųjų narių nutarimu.

Lietuvių Tautininkų Sąjungos programa

1. Tautininkų Sąjungos tikslas — tautiška kultūra, ūgdoma laisvoje nepriklausomoje, demokratiniais ir teisės pagrindais tvarkomoje Lietuvoje su Klaipėda, Vilniumi ir Gardinu.

2. Tautinės mažumos naudojasi Lietuvoje teritorialine ar kultūrine autonomija. Valstybės kalba yra lietuvių kalba. Klaipėdos kraštas valdosi autonomingai. Atsiėmus Vilnių su visais Lietuvos rytais iš Lenkijos ir davus jiems kultūriškai teritorialią autonomiją, Vilnius, kaipo visos Lietuvos sostinė, su apylinkėmis išskiriamas iš Lietuvos rytų ir padaromas bendra visoms Lietuvos žemėms sritimi; taip pat išskiriami iš Lietuvos rytų tie plotai, kur dauguma gyventojų yra lietuviai, ir priskiriami prie Kauno srities.

3. Tiek savybėje, tiek santyky su kitomis politinėmis ir socialinėmis srovėmis ir partijomis vadovaujamasi teisingumo ir apskritai krikščioniškos etikos dėsniais.

4. Lietuvoje turi būti saugojama Katalikų Bažnyčios ir kitų tikybų laisvė. Įstatymais turi būti apsaugota, kad bažnyčia partijų nebūtų verčiama ir naudojama politikos įrankiu.

5. Saugodama savo nepriklausomą valstybę aukščiau pažymėtomis ribomis, Lietuva privalo bendrauti artimais draugiškais ryšiais su tomis valstybėmis, kurios laiko savo gyvu reikalu jos nepriklausomybę.

6. Lietuviai tautininkai, siekdami sau pasibrėžto tikslo, eina iš realinių kultūriškai ūkinių visuomenės santykių, pasireiškusių Lietuvoje trimis gyventojų sluogsniais: ūkininkų, darbininkų ir prekybininkų bei pramoninkų.

Tų trijų socialinių sluogsnių bendravimo pagrindan jie deda ne luomų ar klasių žiaurią kovą, bet jų rungčias del socialinės gerovės; ne diktatūrą, ne prievartą, kad ir įstatymo forma apvilktą, bet tų sluogsnių darnumą, paremtą lygios visiems teisės pagrindais. Lygus visiems darbo ir nuosavybės apsaugojimo dėsnis, nežiūrint, kurio socialinio laipsnio ar sluogsnio kas būtų.

7. Kadangi Lietuva yra žemės ūkio kraštas, tai jai naudingiausia yra tokia žemės politika, kuri kelia žemės ūkio gamybą, ir tokia žemės reforma, kuri, šalindama pasenusias žemės valdymo formas su dideliais dvarų plotais, bendromis ganyklomis, servitutais ir prorėžiais, sudaro patogesnių sąlygų žemės gamybai kilti.

Tam tikslui pasiekti, atsižvelgdama į vykdomus žemės reformos įstatymus, kaipo į įvykusį faktą, Lietuvių Tautininkų Sąjunga nusistato, kad būtų:

a) Išlaikytas nuosavybės dėsnis bendros formos ir už nusavinamą žemės reformai žemę būtų savininkams teisingai atlyginta, atsižvelgus į valstybės išgalėjimą, išskyrus tuos savininkus, kurių žemės yra Lietuvoje įgytos privilegijuotu būdu arba kurie yra nusidėję Lietuvos nepriklausomybei.

b) Vykdant žemės reformą Lietuvoje, vadovaujamasi grynais socialiniais ir ekonominiais dėsniais, paremtais teisėtumu ir teisybe. Įstatymų keliu turi būti pašalinta administracijos įstaigų nuožiūra.

c) Pirmiausia žeme aprūpinami savanoriai ir pasižymėję kovose kariškiai, paskiau — mažažemiai ir tie bežemiai, kurie turi lėšų ūkiui įsikurti. Gi jeigu žemė duodama neturintiems lėšų bežemiams, tai valstybė turi suteikti jiems tų lėšų.

č) Kad būtų neatidėliojant įsteigtas pigus, įmanomas, ilgametinis kreditas visam žemės ūkiui, ypač skirstantiesiems į vienasėdžius kaimams, savanoriams ir kitiems naujakuriams įsigyventi.

d) Pašalintos kliūtys ir duotos teisės grįžtantiems iš svetur, pavyzdžiui, amerikiečiams lietuviams, greičiau ir lengviau įsigyti žemės, kad įsikurtų pavyzdingus ūkius.

Nusavinti žemės ir kitas judamas ar nejudamas turtas, kaip gelžkeliams, mokykloms, keliams, galima tik už teisingą ir greitą atlyginimą.

8. Seimų išleistieji įstatymai deda darbininkams per daug didelę vienašališką globą, kuri varžo jų savarankiškumą, trukdo darbo našumą ir kenkia viso krašto gerovei. Darbininkai patys turi tvarkyti savo santykius su darbdaviais, spręsdami kilusius ginčus trečiųjų teismais ir lygybės pamatais. Tais pagrindais reikia išleisti nauji įstatymai, kurie tvarkytų darbdavių ir darbininkų santykius, atsižvelgiant į žemės ūkio, prekybos ir pramonės reikalus. Darbininkams senatvėje ir ligoje aprūpinti reikia steigti tam tikros kasos, jų pačių, darbdavių ir iždo įnašomis sudaromos.

9. Pramonei ir prekybai kelti reikia patogių darbo ir kapitalo sąlygų. Valstybė turi parūpinti palengvinto kredito, atsisakyti nuo persunkių mokesnių, nuo fiskalinio muito pobūdžio, įstatyti bankus ir kitas kredito įstaigas į sveikas vėžes ir apvalyti jas nuo spekuliatyvinio krypsnio. Ypatingos domės kreipti į koperaciją.

10. Valdžios aparatui pataisyti reikia patiekti valdininkams ir tarnautojams įmanomos sąlygos: imti tarnauti tik žmonės patyrę, išėję atatinkamą mokslą ir praktiką; sumažinus skaičių, padidinti algos, kad galėtų žmoniškai gyventi; aprūpinti emeritūra jų senatvę, įvesti atsakomybę už pareigų ėjimą, nustatyti laipsnišką aukštinimą tarnyboje, apsaugoti valdininkų likimas nuo partingo jų vyresnybės ūpo.

11. Tautininkų Sąjunga pripažįsta, kad dabartinėmis sąlygomis valstybės apsaugai iš oro ir tvarkai iš vidaus palaikyti yra reikalinga, kad ir nedidelė, bet reguliari ir stipri kariuomenė, organizuota tautiniais pagrindais, kur aukštesniosios komandavimo vietos būtų pavedamos lietuvių kilmės ir kultūros karininkams, turintiems reikalaujamo tarnybos stažo.

Kariuomenė turi būti pakankamai aprūpinta ginklu ir šių laikų teknikos priemonėmis, gi materialinė kariuomenės tarnautojų padėtis turi būti žymiai pagerinta.

Tiek apskritai valstybės tarnyboje, tiek ir kariuomenėje turi būti duota tarnybos garantija, ir tik įstatymais turi būti normuojamas karininkų paleidimas, šalinimas, žeminimas ir ėmimas.

Reikia duoti kuo didesniam lietuvių karininkų skaičiui įgyti aukštojo karinio mokslo žinių.

Kariškiai reikia aprūpinti tam tikra emeritūra senatvėje, ligoje ir šiaip nustojus sveikatos. Reikia aprūpinti žuvusiųjų tarnybą beeinant ir invalidais tapusiųjų kovoje dėl Lietuvos nepriklausomybės kariškių šeimynos, kurios jų lėšomis buvo laikomos arba šelpiamos, lygiai ir patys invalidai.

Pirmoje eilėje reikia aprūpinti tikamais žemės sklypais pirmieji savanoriai, stojusieji 1919 metais į Lietuvos gynėjų eiles, taip pat ir apskritai visi pasižymėjusieji mūšiuose kariškiai ir duoti jiems reikalingo kredito ūkiui sukurti.

Paleistieji iš kariuomenės kariškiai, atitinkamos vyresnybės gerai atestuoti, privalo turėti pirmenybės, ieškodami valdiškų vietų.

12. Valstybės Kontrolis turi būti skiriamas ar renkamas nustatytam laikui, kuriam neišėjus jo nieks negali atstatyti, dargi Seimas, pareikšdamas jam nepasitikėjimą. Valstybės Kontrolis atsako tik prieš teismą už nusikaltimus ir negali būti priklausomas nuo partijų ar atskirų asmenų ūpo.

13. Pradžios mokslas visiems privalomas ir nemokamas. Valdžia turi prižiūrėti, kad visose, ir tautinių mažumų, mokyklose būtų mokoma ir lietuvių kalbos. Tautinių mažumų mokykloms laikyti valstybė teikia lėšų proporcingai tų mažumų skaičiui valstybėje. Nei pradžios, nei vidurinėje, nei aukštesniojoje mokykloje neturi būti vietos partijų propagandai ir mokinių partingoms organizacijoms. Aukštesnioji ir vidurinė mokykla turi būti pritaikinta Lietuvos gyvenimui ir suskirstyta į kelis tipus: klasinę ir realinę gimnaziją, realinę mokyklą ir visokias specialines: ūkio, amatų, prekybos ir kitas mokyklas. Mokytojui vieta teikiama ne del jo partijos ar pažiūrų, bet del jo cenzo ir prityrimo.

14. Susisiekimo klausimu dabar yra svarbiausia esamųjų gelžkelių, plentų ir vieškelių taisymas ir naujų plentų, vieškelių vedimas.

15. Savivaldybės reikia taip pertvarkyti, kad tie reikalai, kurie turi bendros visam kraštui reikšmės, ir tie, kurių savivaldybės dar nestengia rūpinti, būtų iš jų atimti ir atiduoti centro įstaigoms. Reikia sumažinti apskričių skaičius.

16. Įstatymų leidžiamoji įstaiga — Seimas — reikia ryškiau atskirti nuo vykdomosios valdžios. Seimui turi priklausyti tik vykdomosios valdžios priežiūra paklausimais, interpeliacijomis ir pasitikėjimo ar nepasitikėjimo pareiškimu ministerių kabinetui.

Seimo nariai turi tik Seimo darbą dirbti ir neprivalo imtis jokių pašalinių pareigų ar darbų, juo labiau apmokamų, kurie nesuderinami su jų tiesioginėmis pareigomis, daro nepageidaujamos įtakos teismui, silpnina ir trukdo vykdomosios valdžios organų darbą, gaišina pačiam Seimo nariui laiką, kurį jis turėtų atidėti įstatymams leisti. Valstybės lėšoms taupyti ir darbui padaryti našesniam Seimo narių skaičius turėtų būti sumažintas net iki pusės. Seimo rinkimų įstatymai turėtų būti pakeisti taip, kad visuomenė galėtų rinkti į Seimą ir atskirus žmones, nerišant jų su partijų kandidatų sąrašais. Rinkimų įstatymų vykdomo kontrolė ir aiškinimas turi priklausyti Vyriausiajam Tribunolui.

Šalia Seimo reikia sudaryti tokia įstaiga iš visuomenės sluogsnių gerai prityrusių ir kvalifikuotų žmonių, kuri bent patariamuoju balsu žiūrėtų visokių įstatymų sumanymų, einančių per Seimą. Tokios įstaigos balso Seimas privalėtų išklausyti visais įstatymų sumanymais.

17. Nepriklausomas teismas yra valstybinės tvarkos pagrindas. Nei vykdomoji valdžia, nei Seimas negali kištis į teismo teisiamąjį darbą. Įstatymai turi būti leidžiami suderinti su esamais, kad prieštaravimai ir įstatymų partingumas ir nelygumas negriautų teismo autoriteto. Teisėjais turi būti imami tinkami žmonės, geros opinijos ir gero vardo, atitinkamo mokslo. Jie turi būti tinkamai aprūpinti, kad nebūtų verčiami imtis pašalinio darbo, nesuderinamo su teisėjo pareigomis. Teisėjams turi būti apsaugota nepriklausomybė, kad jie be jų sutikimo nebūtų nei iš vietos į vietą keliami, nei pašalinami, nebent už teismo pripažintus nusikaltimus. Reikia kuo greičiausiai įvesti Konstitucijos numatytas administracijos teismas.

Prof. V. Krėvė Mickevičius
Pirmininkas.
Antanas Merkys, pris. advokato pad.
Vicepirmininkas.
Liudas Noreika, pris. advokatas
Iždininkas.
Gener. leit. Jonas Bulota
ir *Zigmas Rusteika*, K. ap. teismo narys.
Nariai:
Vincas Ruseckas
Sekretorius.

Įsikūrusi Lietuvių tautininkų sąjunga galėjo didžiuotis išsirinkusi pirmuoju pirmininku klasiką rašytoją profesorių Krėvę-Mickevičių (m. 1954. VII. 7).

I METAI 1924 M. LAPKRIČIO M. 14 D. № 1

LIETUVIS

VISUOMENĖS, POLITIKOS IR LITERATŪROS SAVAITINIS LAIKRAŠTIS

EINA PENKTADIENIAIS

ADMINISTRACIJOS ADRESAS: KAUNAS, ALEKSOTO 6
Darbo val. 8—3

REDAKCIJOS ADRESAS: KAUNAS, KĘSTUČIO 61-a—4
Kalb. val. 12—1

P. V.

Pirmieji „Lietuvio" žodžiai.

Dar mūsų Lietuvos žemės nesurinktos į vieną krūvą.

Dar Lietuvos kultūros židinys, mūsų protėvių sostas, brangusis Vilnius, tebesiranda okupantų rankose.

Dar mūsų Mažoji Lietuva kažkaip nutolusi nuo savo vyresniosios sesers, Didžiosios Lietuvos.

Dar visame pasauly taip viskas neaišku ir neramu.

Esant tokiai padėčiai, rodosi, mes visi turėtumėm ankščiau suglausti savo grandines ir, aukštai iškėlę nepriklausomybės vėliavą, budriai budėti, kad kiekvieną valandą visi, kaip vienas, galėtumėm stoti į kovą už savo visišką laisvę.

Bet nelaimei to mumvse kaip tik dabar ir nematyti. Dauguma mūsų, apsigaubę partijų gaubtuvais, valandomis darosi visai akli. Net ne vienas mūsų senesniųjų Lietuvos gaivintojų, laikydamasis savo partijos nustatytos programos, noroms nenoroms dažnai užmiršta, o kartais ir visai užslopina savy tautinę dvasią.

Mūsų mažumos vis dar kažkur dairosi, kažko laukia. Nėra, kas joms kultūriniu būdu greičiau atvertų akis, kad jos pagaliau liautųsi jau svajojusios apie Lietuvos nelietuviškus šeimininkus.

Šių dienų mūsų Lietuvos viršūnėse įsigūžo kažkoks keistas, savinaudis patrijotizmas ar greičiau net — internaciolizmas: beveik kiekvienas žiūri tik savęs, kaip greičiau ir lengviau pralobus, o ten — kas bus, tas bus...

Tevynės meilė tapo įvairiausių šmugelių marke... „Jūs mylėkite tėvynę ir del jos varkite visu ssavo vargus, o mes linksmai sau gyvensime" — panašiai dauguma mūsų nūnai užbaigia savo mintis, linksmai betrindami sau šiltas rankas.

Liaudis, tiek kartų jau bačkininkų apvilta, susikaupė savin ir, šaltai tylėdama, ji nebenori jau nieku tikėti. Diena po dienos ji darosi vis labiau abejinga savo vadovais, savo šviesuomene.

Mūsų dienos spauda vien tik vergiškai tarnauja savo partijų reikalams — ir nėra kur sąžiningesniam bei laisvesniam balsui prabilti. Tiesa, buvo „Vairas", bet jis, gerokai pakankintas, liovėsi ėjęs.

Tad visos tos mūsų dienų negerybės pagimdo šiandien „Lietuvį", kuris, pradėdamas šiais lakštais, be paliovos kultūriniai saugos Lietuvoj Lietuvių tautos dvasią, niekam neduodamas jos skrausti bei smaugti.

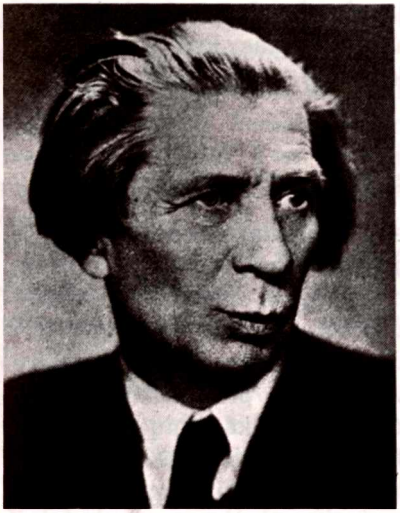
Mūsų žodžio „Lietuvis" kategorija plati ir gili: jame telpa viskas, kas tik žmoniška ir kultūringa ir kas tik turi savo pamate tautinę dvasią.

„Lietuvio" obalsis: *Tautiniai pasaulėkime, neškime į kultūringųjų tautų šventyklos vainus savo tautinės sielos žiedus, bukime viso pasaulio kanklių atskira lietuviška styga!*

Kam rūpi tokia Lietuva, kas trokšta tikros laisvės, kas nori, kad Lietuvoj įsiviešpatautų gražus ir visiems pakenčiamas gyvenimas, tam „Lietuvis", gerbdamas kiekviename žmoguje jo sąžinę ir tautiškumą, dabar jau tiesia savo ranką.

Valio, laisvė ir visų tautų kultūriniai siekiai!

"Lietuvis", Tautininkų sąjungos organas su red. Petro Vaičiūno įžanginiu žodžiu.

"Lietuvio" redaktoriai: Petras Vaičiūnas ir Izidorius Tamošaitis.

Savaitraštis "Lietuvis" buvo pirmas Lietuvių tautininkų sąjungos organas. Jis ėjo savaitraščiu iki 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo, po to buvo paverstas dienraščiu ir leistas iki 1928 m. vasario 1 d. Iš pat pradžių jį redagavo žinomas poetas ir dramaturgas Petras Vaičiūnas. Vėliau faktiniais redaktoriais buvo A. Smetona, A. Voldemaras, Iz. Tamošaitis. Nuo 1927 m. jau dienraštį kurį laiką redagavo V. Gustainis, L. Noreika, Iz. Tamošaitis ir kiti. "Lietuvis" buvo žurnalo formos, 16 puslapių "visuomenės, politikos ir literatūros" savaitraštis. Bet iš esmės, kaip Tautininkų sąjungos organas, daugiau politinis. Beveik kiekvieno numerio vedamuosius rašydavo A. Smetona. Jis gvildendavo politinius ir šiaip aktualius visuomeninius klausimus, dažnai polemizuodavo su valdiška spauda, ypačiai su oficiozu "Lietuva". A. Smetonos valdžios darbų kritika buvo visašališkai pagrįsta, logiška, daiktiška. Aštresnis valdžios darbų kritikas buvo A. Voldemaras, tik ne taip dažnai rašęs. Su krikščionių demokratų valdžios kritikos straipsniais dar prisidėdavo prof. Iz. Tamošaitis. "Lietuvis" stengėsi būti visašališkas, įvairiopas savaitraštis. Jis turėjo įsivedęs vidaus kroniką, pasitelkęs bendradarbiu ekonomistą Etingerį, kuris rašė Lietuvos ekonominiais klausimais. "Lietuvis" spausdino poezijos ir literatūros straipsnių. Jame pradėjo rodytis ir A. Venclova su pirmaisiais eilėraščiais, taip pat V. Jakševičius-Alantas su pirmomis novelėmis. Straipsniai muzikos, teatro temomis taip pat rasdavo vietos "Lietuvyje". Muzikologas J. Žile-

vičius rašė straipsnius muzikos klausimais. Operų ir dramų pastatymus kritiškai vertindavo teatro kritikas Pranas Lubickas (Viktoras Pravdinas). Baleto spektaklius aprašinėdavo dailininkas V. Didžiokas.

Tautininkų sąjunga prieš III seimo rinkimus

Antrasis seimas buvo vienintelis nepriklausomoje Lietuvoje, išgyvenęs savo trijų metų kadenciją, kuri turėjo baigtis 1926 m. kovo mėn. Nuo 1925 m. partijos ėmė rengtis rinkimams. Neatsiliko ir Lietuvių tautininkų sąjunga. 1925 m. įvyko jos suvažiavimas Kaune, kur sąjungos pirmininku perrinktas V. Krėvė-Mickevičius. Suvažiavime daugiausia kalbėta apie priešrinkiminę propagandą. Propagandos tikslas — kritikuoti krikščionių demokratų bloką, kuris nuo 1924 m. vienas tevaldė kraštą, nuteikti visuomenę, kad ji nebalsuotų už jį tokia dauguma, kaip seniau.

Panašią propagandą prieš krikščionis demokratus varė ir Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga. Abidvi partijos nuo Steigiamojo seimo laikų bendradarbiavusios koalicinėse vyriausybėse, 1924 metais išsiskyrė. Esminė jų nesantaikos priežastis, suskaldžiusi koaliciją, buvo ideologinė. Mat, mūsų visuomenėje tuo metu vyko dvasinis persiorientavimas. Brendo naujoji inteligentijos karta įvairios rūšies mokyklose. Dalis studijuojančios jaunuomenės gavo progos tiesiog susipažinti su Vakarų Europos nuotaikomis užsienių universitetuose. Plito pasaulietiška ir liberalesnio turinio literatūra. Šiomis aplinkybėmis konservatyvi krikščioniška ideologija jau nemažai mūsų inteligentijos daliai ėmė rodytis nebetinkama dabartiniam gyvenimui. Ieškota racionalesnės, laisvesnės krypties mokyklose ir valdžios politikoje.

Nors gilesnės kivirčų priežastys tarp krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų partijų glūdėjo ideologinėje plotmėje, bet pretekstu buvo ir plačius gyventojų sluoksnius lietusi žemės reforma. Kun. M. Krupavičius, žemės ūkio ministras, skubėjo vykdyti reformą ir per skubotumą dažnai neišvengdavo klaidų. Opozicija rasdavo progos prie jo kibti ir duoti seime paklausimus. Ji ne kartą priekaištavo ministrui, kad jis pirmiausia duodąs žemės savo partijos žmonėms. Valstiečių liaudininkų kritika sutapo su Tautininkų sąjungos: Smetona ir Voldemaras kritikuodavo ne tik reformos vykdymą, bet ir jos įstatymą.

Kairioji ir dešinioji opozicija, pasišovusi aštriai kritikuoti valdančiuosius, surasdavo jų klaidų ir išpūsdama jas garsindavo. Pvz., buvo labai išgarsinta vad. lašinių skutimo afera: krikščionių

demokratų frakcijos Lietuvos Ūkininkų sąjungos spekuliacija su amerikietiškais lašiniais.[57]

Partinėms kovoms aštrėjant, ėmė sklisti gandai, jog valdantieji krikščionys demokratai rengiąsi įvesti fašistinę diktatūrą Italijos pavyzdžiu. Tuo būdu jie sutrukdysią seimo rinkimus ir patys pasiliksią valdžioje. Dėl diktatūros baimintasi tada ir pačių tautininkų. 1925 m. įvykusiame jau minėtame sąjungos suvažiavime A. Voldemaras, atsakydamas į dalyvio klausimą dėl galimos diktatūros įvedimo, aiškino, kad Lietuvos sąlygose itališko pobūdžio fašizmas nėra galimas, nes nėra stiprių kapitalistų, kurie jį paremtų.

Tautininkai ir valstiečiai liaudininkai išvien kritikavo krikščionis demokratus ir jų frakciją. Abidvi srovės turėjo tą patį tikslą — pakirsti krikščionių demokratų bloko turėtą įtaką visuomenėje. Bendras tikslas suartino tautininkus su valstiečiais liaudininkais ir suvedė juos į vieną bloką. Formali bloko užuomazga gavo pradžią nuo Onos Pleirytės-Puidienės (žinomos rašytojos, rašiusios Vaidilutės slapyvardžiu) surengto vadinamo "atminimo vakaro" 1925 m. lapkričio 17 d. Vakaras rengtas Didžiojo Vilniaus seimo dvidešimtmečiui prisiminti ir inž. Petrui Vileišiui pagerbti, minint penkiasdešimtmetį nuo jo leisto studentiško laikraščio "Kalvio Melagio". Priešrinkiminės kovos poveikyje pobūviui duota aiški politinė kryptis. Jame dalyvavo visa eilė politikų ir kultūrininkų, k. a. A. Smetona, M. Sleževičius, Maironis, J. Tumas-Vaižgantas, Iz. Tamošaitis, S. Čiurlionienė, A. Žmuidzinavičius, Vacl. Biržiška, J. Tūbelis, B. Sruoga ir kiti. Pobūvyje buvo pasakyta keletas kalbų. Tarp kitų kalbėjo M. Sleževičius ir A. Smetona. Jų pasakytos kalbos ženklino abiejų partijų artėjimą ir paties bloko pradžią. Pažymėtina, kad numatomą bloką iš anksto laimino įtakingas socialdemokratas K. Bielinis.

"Aš kalbu čia ne kaip socialdemokratas, bet kaip lietuvis ... niekieno neįgaliotas, nes aš nežinojau, kad einu į politinį susirinkimą, vis tik galiu pasakyti, kad Socialdemokratų partija, kaip partija, neis į tokį bloką, bet toks blokas privers ir socialdemokratus solidariai elgtis, solidariai veikti prieš poziciją. O tą bloką turi sudaryti liaudininkai su tautininkais, juoba, kad ir būsimieji rinkimai už pečių."

"Pasak O. Puidienės, Kipro Bielinio atvirumas padrąsinęs ir Mykolą Sleževičių, kuris nepaprastai nuoširdžiai pripažinęs savo partijos buvusias klaidas ir netaktingumą tautininkų atžvilgiu ... Gražus ir kilnus buvęs Sleževičiaus gestas, ir A. Smetona jį

priėmęs atviriau ir tiksliau reziumuodamas savo ir savo partijos mintis bei nusistatymus."[58]

Susiblokavimas tų dviejų partijų su skirtingomis politinėmis ir visuomeninėmis programomis ir dar pasaulėžiūromis rodėsi neįprastas dalykas. Krikščionių demokratų spaudoje rašyta, jog "neapykanta sujungė juos". Tautininkų pirmininkas A. Smetona kalbėjo apie susiblokavimą "iki seimo durų". Savaime aišku, susijungta norint nurungti karštoje rinkimų kampanijoje valdantįjį krikščionių demokratų bloką, paveržiant iš jo kiek galima daugiau balsų būsimuose seimo rinkimuose. Tautininkams susiblokavimas išėjo į naudą, nes per III seimo rinkimus jie gavo tiek balsų, kad galėjo pasiųsti į seimą tris savo atstovus: A. Smetoną, A. Voldemarą ir kun. Vl. Mironą.

Pačiame priešrinkiminės kampanijos įkarštyje sprogusios bombos įspūdį padarė popiežiaus Pijaus XI paskelbta enciklika Lituanorum gente (1926. IV. 4). Pagal ją įsteigta bažnytinė provincija su viena Kauno arkivyskupija ir keturiomis vyskupijomis. Provincija įsteigta paties Vatikano procedūros keliu be susitarimo su valstybės vyriausybe, be konkordato. Staiga visuomenę užklupusią žinią pasigriebė opozicinės partijos ir panaudojo propagandai prieš poziciją. Tas Vatikano aktas vaizduotas valstybės įžeidimu, Vilniaus pripažinimu Lenkijai. Kartu imta kalbėti apie valstybės iždui užkraunamą naštą naujoms bažnytinėms institucijoms išlaikyti. Prieš bažnytinės provincijos įsteigimą pačioje pradžioje pasisakė ir tautininkai. A. Smetona "Lietuvyje" parašė straipsnį antrašte "Nepakenčiama", kur kalbėjo apie Lietuvai žalingą Vatikano aktą.

Įsisiūbavusi partinė kova atsiliepė ir seime. Barniai, obstrukcijos, asmeniniai išpuoliai narių prieš kits kitą pasidarė įprasti dalykai seime. Porą kartų turėjo būti iškviesta net policija neklusniems nariams iš posėdžių salės išvesti. Seimo darbas pasidarė sunkiai įmanomas. Net patys seimo nariai darėsi abejingi, į posėdžius nenoromis rinkosi. Kartais posėdžiai negalėjo įvykti, nes trūko kvorumo. Vos vegetuojantis seimas 1926 m. kovo mėn. buvo paleistas ir gegužės 8-10 dienomis vyko naujo seimo rinkimai.

Tautininkų sąjunga po trečiojo seimo rinkimų

Rinkimai į tretįjį seimą vyko didelės partinės kovos įtampoje. Tankus partinių agitatorių tinklas aprėpė kraštą, visur skleista brošiūros ir lapeliai-atsišaukimai. Rinkiminėje kampanijoje plačiausiai veikė krikščioniškosios partijos, nes jos dispo-

Valstiečių liaudininkų agitacinis plakatas, raginąs nebalsuoti už krikščionis demokratus (dail. V. Jomantas).

navo didesniais ištekliais nei kitos. Menkai galėjo pasirodyti Tautininkų sąjunga dėl labai riboto finansinio pajėgumo (rodos, vos 5000 litų tegalėjo skirti rinkiminei akcijai). Dėl įsisiūbavusios partinės kovos susidarė tokia nuotaika, kad atrodė kažką nauja prasidėsiant, praeitis turėsianti žlugti. Vyravo bendras įsitikinimas, kad krikščionių demokratų blokui nepavyks laimėti rinkimų tokia dauguma, kokią jie turėjo iki šiol.

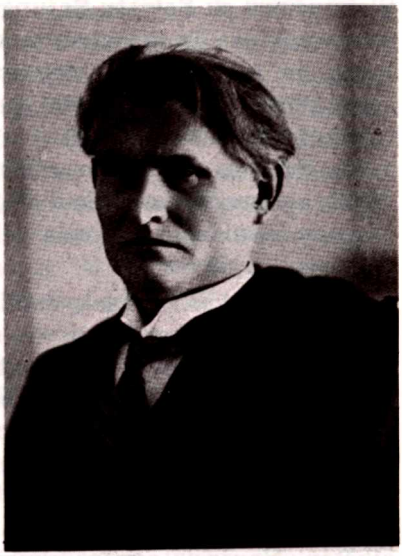
Tačiau rinkimų išdavos nebuvo jam jau tokios katastrofiškos, kaip daugelio manyta. Patys krikščionys demokratai atlaikė savo poziciją; jie gavo 14 atstovų, kiek turėjo ir paskutiniame seime. Pralaimėjo jų frakcijos: Ūkininkų sąjunga, netekusi 3 atstovų, ir Darbo federacija, praradusi 7. Tuo būdu, krikščioniškasis blokas, turėjęs buvusiame seime 40 atstovų, į naują seimą įėjo su 30. Didžiausia partija iš rinkimų išėjo valstiečiai liaudininkai su 22 atstovais. Kadangi krikščionių demokratų blokas, kuris galėjo būti laikomas viena partija, valstiečius demokratus viršijo, tai, rodos, būtų tikę abiem šioms demokratinėms partijoms susidėti ir sudaryti stiprią parlamentinės daugumos vyriausybę. Tačiau jos, paskutiniais metais virtusios dideliais priešais, negalėjo suartėti, ir valstiečiai liaudininkai patys vieni ėmėsi iniciatyvos vyriausybei sudaryti.

Pirmiausia iškilo prezidento klausimas. Tautininkų sąjunga, būdama susiblokavusi su vyriausybę besiimančia sudaryti valstiečių liaudininkų partija, atrodo, tikėjosi, jog prezidentu seimui rinkti bus pasiūlytas Antanas Smetona. Tai leidžia spręsti žymaus tautininkų veikėjo, artimo A. Smetonos bendradarbio, Iz. Tamošaičio pareiškimas vieno pokalbio metu, kai jis į klausimą, kas bus išrinktas prezidentu, nedvejodamas atsakė: "Smetona". Kad tautininkai zondavo dirvą išrinkti prezidentu A. Smetoną, liudija ir to paties Iz. Tamošaičio pasikalbėjimas su žymiais socialdemokratais, prof. A. Purėnu ir K. Bieliniu, tuojau po seimo rinkimų.[59] Prof. Iz. Tamošaitis taip atpasakoja pokalbį, lietusį prezidento rinkimą:

"Aš klausiau, ar kairiųjų kandidatas į prezidentus neturės neigiamų pasėkų krašte? Vis tik mūsų šalis yra tautiška ir katalikiška. Kairiųjų žmogaus pasirinkimas į prezidentus gali būti neigiamai krašte suprastas ir išaiškintas. Be to, kariuomenė, kuri perdėm yra tautiška, irgi gali kiek skersom pažiūrėti, jei kairiųjų žmogus bus išrinktas valstybės prezidentu. Dėl šių motyvų buvau pasiūlęs kandidatą į prezidentus pasirinkti iš vidurinių grupių. Mano samprotavimai dėl kandidato į prezidentus bendrakalbių neigiamai buvo sutikti ir išaiškinti". Prof. Iz. Tamošaičio suabejojimas kairiųjų kandidatu ir pageidavimas jį rinkti iš "vidurinių grupių" rodo jį turėjus galvoje A. Smetonos kandidatūrą. Tik savo pokalbininkams socialdemokratams jis to atvirai nepasakė.

Valstiečiai liaudininkai nepaisė tautininkų pageidavimų ir kėlė savo partijos žmogaus — dr. Kazio Griniaus kandidatūrą. Tautininkai, dalyvavę pasitarimuose dėl vyriausybės sudarymo, nesipriešino valstiečiams liaudininkams siūlyti savo narį į prezidentus. Jiems tik nepriimtinas buvo dr. K. Griniaus asmuo dėl jo vyriausybės vykdyto spaudos persekiojimo, kai jis ėjo ministro pirmininko pareigas (1920-1924)).[60] Juk tuo metu daugiausia nukentėjo tautininkų spauda.

Kai didžiausioji opozicinė valstiečių liaudininkų partija ėmėsi planuoti naują vyriausybę, jie tuojau apsisprendė eiti į koaliciją su socialdemokratais ir dar neatstumti nuo dalyvavimo valdžioje ir tautininkų. Taip galima spręsti iš jų tarybos 1926 m. gegužės 27 d. priimtos rezoliucijos, pagal kurią ryžtasi imtis kurti naują vyriausybę "su sąlyga, kad vyriausybėje dalyvautų sekamoji didžiausioji iš opozicijos s. d. (= socialdemokratų) frakcija" ir kviesti "taipgi kitas opozicines grupes".[61] Kokios opozicinės grupės menamos, nepasakyta. Rodos, laikyti opozicinėmis gru-

Valstybės prezidentai: Aleksandras Stulginskis (1920-1926) ir dr. Kazys Grinius (1926).

pėmis mažumų nederėjo. Galimas daiktas, kad valstiečiai liaudininkai tikėjosi turėti savo pusėje tautininkų sąjungą, susiblokavusią su jais. Tuo galima išaiškinti valstiečių liaudininkų mostą siūlyti A. Smetonai valstybės kontrolieriaus postą.[62] A. Smetona jam siūlytų pareigų nepriėmė. Tad Tautininkų sąjunga su savo trimis seimo atstovais paliko neįsijungusi į vyriausybę.

Tautininkai vad. "tikrosios demokratijos" laikotarpyje

Po trečiojo seimo rinkimų sudarytos koalicinės vyriausybės (valstiečių liaudininkų, socialdemokratų su pasitelktomis mažumomis) atžvilgiu tautininkai pradžioje laikėsi santūriai. Jie susilaikė nuo vyriausybės kritikos kaip seime, taip ir savo organe "Lietuvyje", nors ir ne visais atvejais pritardavo jos darbams. Tautininkai iš pat pradžių kitaip žiūrėjo į naują vyriausybę, nei krikščionys demokratai ir jų frakcijos. Šie visokiais būdais kibo prie jos darbų. Tautininkai kartą buvo suartėję su krikščionių demokratų bloku, kai A. Smetona pasirašė jų paruoštą vyriausybei interpeliaciją dėl užsienio politikos.[63] A. Smetona dar veikė seime, išrinktas į ekonominę komisiją. Iš viso A. Smetona pasakė 5 seimines kalbas. Tautininkų sąjunga labiausiai pasireiškė seime 1926 m. lapkričio 5 d., kai svarstytas ministro pirmininko M.

Sleževičiaus su Sovietų Sąjunga pasirašytas nepuolimo ir neutraliteto paktas. Tautininkai teikė didelės reikšmės tam paktui ir todėl, be A. Smetonos, dar ir A. Voldemaras ilgomis kalbomis siūlė seimui jį ratifikuoti. Jie primygtinai piršo jį priimti dėl tuometinės ypatingos Lietuvos tarptautinės padėties. A. Smetona gilios įžvalgos kalboje nagrinėjo sutartį iš plačios politinės perspektyvos, reiškė viltį, kad pagal tą nepuolimo sutartį galės būti iškeltas Vilniaus klausimas dėl to, "kad juo domisi ne vien Lietuva, bet ir Maskva".

Tautininkai, pasisakydami už nepuolimo paktą iš seimo tribūnos ir balsuodami už jį, ėjo su valstiečiais liaudininkais ir skyrėsi nuo krikščionių demokratų ir jų frakcijų, kurios pasisakė prieš tą paktą ir daugumas balsavo prieš jį. Šiuo atveju tautininkai bene paskutinį kartą pasirodė esą valstiečių liaudininkų pusėje, nors jų pradėtas vadinamos "tikrosios demokratijos" politinis kursas tautininkams ir nebuvo priimtinas.

Ryškus kryptelėjimas į kairę tuojau ir radikalia forma iškilo aikštėn. Naujasis seimas skubiai atšaukė karo padėtį. Antras jo griežtas politinis posūkis buvo paskelbtas amnestijos įstatymas. Naujomis laisvėmis greitai suskato naudotis priešvalstybinis elementas — komunistai. Nors jų partija nebuvo legalizuota, tačiau jie "tuo revoliucinio judėjimo pakilimo metu", kaip dabar Lietuvos istorijose rašoma,[64] mokėjo veikti įsiskverbę į legalias organizacijas — profesines sąjungas.

Komunistai pirmą kartą pasirodė viešai Kaune 1926 m. birželio 12 d., kai pagal išleistą pirmą amnestijos įstatymą iš kalėjimo išėjo vad. kuopininkai. Juos prie kalėjimo vartų sutiko komunistuojantieji ir demonstratyviai lydėjo per visą miestą iki Liaudies namų, kur surengė mitingą. Negana to. Kitą dieną Kaune įvyko komunistinė demonstracija[65] tariamai pasveikinti iš kalėjimo paleistiems ir protestuoti dėl iš viešųjų darbų atleistų 200 darbininkų. Demonstracija gavo savotišką garsą, kai vienas demonstrantų užkliudė senuką generolą Joną Bulotą.[66] Ši demonstracija, pirmas ir labai prasikišantis naujos valdžios kryptelėjimas į kairę, smarkiai palietė tautišką visuomenę. Pats tik ką išrinktas prezidentas dr. K. Grinius turėjo įsikišti, įsakydamas iššaukti husarus demonstracijai išvaikyti.

Kuopininkų pradėtos demonstracijos Kaune vyko ir kai kur kitur, k. a. Panevėžyje, Šiauliuose, Vilkaviškyje.

Būklė metė juodą šešėlį valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybei ir visai parlamentinei sistemai. Mūsų vis dar konservatyvi kaimietiška visuomenė, kuriai didelės įtakos turėjo

dvasiškija, itin juto politines permainas. Opozicinės krikščioniškos grupės ir galėjo pasiremti jąja, kai atkakliai kritikavo kairiosios vyriausybės vidaus politiką ir nurodinėjo pragaištingą, Lietuvos nepriklausomybę pažeidžiančią, komunistų partijos veiklą. Labiausiai pulta vidaus reikalų ministerija ir jos ministras socialdemokratas Vladas Požela. Jam priekaištauta, kad jis, pataikaudamas komunistams, beveik panaikinęs politinę (saugumo) policiją. Valstiečiai liaudininkai, rodos, juto, kad koalicija su socialdemokratais netinka jų užsibrėžtai linijai. Pasak K. Škirpos,[67] M. Sleževičius "save ir kitus ramino, jog po 6 mėnesių, jei socialdemokratai iš valdžios pasitrauks, būsią galima vyriausybę pertvarkyti, pritraukiant į ją tautininkus, ūkininkų partiją ir dar kai ką iš katalikiškų srovių, jis turėjo galvoje ūkininkų sąjungą".

Tuo tarpu politinio gyvenimo srovė, partinių kovų kurstoma, kunkuliavo. Ji palietė ir Kauno universiteto studentiją. Prieš valdžią subruzdo dvi didelės studentų korporacijos: ateitininkai — krikščionių demokratų sekėjai, ir neolituanai — Tautininkų sąjungos adeptai. Abi korporacijos nusprendė viešai protestuoti prieš kairiųjų grupių, ypač komunistų, išpuolius, nukreiptus prieš Lietuvos nepriklausomybę, prieš pačią valstybę. Jos lapkričio 21 d. (sekmadienį) surengė mitingą su eitynėmis miesto gatvėmis. Kadangi eisena buvo uždrausta, tai raitoji policija bandė ją išsklaidyti. Prasidėjo studentų ir policijos tąsynės gausiai gatvėse pasipylusių stebėtojų akivaizdoje. Jos darė klaikų, slegiantį įspūdį. Demonstracija ne vienam stebėtojui rodėsi kylančios anarchijos ženklu, kur veda nevykusi "tikrosios demokratijos" politika. Studentų demonstracija buvo šviežia alyva, užpilta ant partinės kovos ugnies.

Tautininkų sąjunga, ligšiol buvusi mažiau ar daugiau neutrali kairiųjų ir dešiniųjų grumtynėse, ėmė artėti prie krikščionių demokratų. Štai po studentų demonstracijos artimiausiame "Lietuvio" numeryje pasirodė straipsnis, nukreiptas prieš vyriausybę ir policiją, tramdžiusią demonstraciją. Tautininkai prisidėjo ir prie dešiniųjų partijų paruoštos interpeliacijos vyriausybei dėl studentų demonstracijos. Seime dėl interpeliacijos kalbėjo vien krikščioniškos partijos atstovai, jų tarpe ir M. Krupavičius.[68]

Taip įsisiūbavusi partinė kova vedė į 1926 m. gruodžio 17 d. perversmą.

Tautininkai ir 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas

Kad tautininkai prisidėjo prie gruodžio 17 d. perversmo rengimo, netenka abejoti. Tačiau klystama tvirtinant, kad jie buvo

jo pradininkai. Perversmo mintį dešiniosioms grupėms pažadino beveik į viešumą iš pogrindžio išėjusių komunistų veikla ir dėl to prasidėjusi anarchija krašte. Komunistų išpuoliai prieš valstybę su demonstracijomis ir streikais, jų įsiskverbimas į profesines sąjungas, iš kur jie stūmė socialdemokratus, jaudino mūsų dar vis iš esmės konservatyvią visuomenę, kuria rėmėsi krikščioniškosios partijos. Jos naudojo seimo tribūną kairiosioms valdančioms partijoms pulti ir jų įvestai "tikrajai demokratijai" peikti.

Prasidėjusios krašte netvarkos ir partinių rietenų poveikyje perversmą ėmė ruošti karininkai, sudarę 5 žmonių komitetą, kuriam vadovavo aviacijos kapitonas Antanas Mačiuika, "jaunas, vos 25 metų vyras, savanoris, gabus, veiklus, griežtas ir geras organizatorius".[69] Perversmo rengėjai mezgė ryšius su krikščionių demokratų partijos vadovais ir su A. Smetona,[70] kuris sukilimo rengėjų jau buvo numatytas prezidentu vietoje dr. K. Griniaus.

Perversmui pasirinkta gruodžio 16-17 naktis, t. y. prezidento K. Griniaus 60 metų gimimo minėjimo išvakarės. Ta proga į Kauną susirinko generalinio štabo viršininko sukviesti kariuomenės divizijų ir pulkų vadai prezidento sveikinti ir kartu pranešti apie kariuomenės nuotaikas krašte. Kariuomenės dalių vadų susibūrimas Kaune buvo patogus momentas palankiesiems įtrauk-

Į Visuomenę.

Lietuvos kariuomenė, kuri guldė galvas už brangią Lietuvą ir dabar yra pasiryžusi lieti kraują už josios nepriklausomybę, pamačiusi, kad dabartinis Seimas ir Vyriausybė parduoda mūsų tėvynę bolševikams ir svetimtaučiams nutarė paimti laikinai šalies valdymą į savo rankas, kad kuogreičiausia atidavus tą valdžią į rankas tikrų Lietuvos sūnų. VISOJE ŠALYJE SKELBIAMA KARO STOVIS, o KAUNO MIESTE apgulos stovis.

Visiems įsakoma eiti savo pareigas; kas neis savo pareigų, bus atiduotas karo lauko teismui.

LAIKINOJI KARO VALDŽIA.

Pirmasai Lietuvos Kūrėjau!

Pareiga stovėti Lietuvos Nepriklausomybės sargyboje priverté mus susirūpinti didėjančių Lietuvos Laisvei pavojumi.

Turėjome tikrų žinių, kad bolševikai ginkluojasi tikslu panaikinti Lietuvos laisvę.

Vyriausybė nesiėmė jokių priemonių pašalinti mirtinam Lietuvos pavojui. Vyriausybė pataikavo tiems, kurie dirbo Lietuvos pražūčiai.

Prasidedant jau atviram bolševikų bruzdėjimui, mes savo pasiryžimu apgynėm Lietuvos Nepriklausomybės likimą.

Bet mes negalim įstatyti valdžion tų žmonių, kurie pastūmė Lietuvą į mirtiną pavojų.

Tamsta gerai žinai šį pavojų, nes Tamstai teko didžiausiu to pavojaus metu stovėti besikuriančios Nepriklausomos Lietuvos priešaky.

Todėl tikėdami Tamstos pasiryžtimu ir Lietuvos meile, mes vardu visos kariuomenės, kuri kūrė ir gynė Lietuvą, nuolankiai prašom paskaukoti Tėvynės labui ir sutikti, stojus Tautos priešakyje, kaipo Valstybės Vadas, išvesti ją iš dabartinės sunkios padėties.

Iš savo pusės, vardu visų brolių, žuvusių už Tėvynės laisvę, tikrimingai pasižadam klausyti tos valdžios, kurią Tamsta rasi teikalinga sudaryti.

Laikinosios Karo Valdžios vardu
Gener. Štabo Majoras PLECHAVIČIUS.

1926 m. gruodžio mėn. 17 d.
Kaunas.

Lietuvos Karžygiai!

Su didele širdgėla skaičiau Jūsų raštą.

Pavojus, kurį Jūs nurodote, buvo valdžiai tiksliai žinomas. Daug kartų ir visais būdais ji buvo įspėjama.

Lietuva atsidūrė kryžkely, kuris buvo visai Tautai atškus, bet, deja, ne vyriausybei.

Susipažinęs su įvykiais kreipiausi į Respublikos Prezidentą D-rą Grinių, nurodydamas, kokia gali būti išeitis iš susidariusios padėties.

Bet su dideliu skausmu tiriu nustatyti, kad jisai nesitelkė įvertinti padėties rimtumo.

Mano, kaip ir kiekvieno lietuvio, yra šventa pareiga ginti Lietuvos Valstybę ir Tautą šiuo tragiškiausiu jos gyvenimo metu.

Todėl pildydamas šią pareigą, pasiryžau priimti uždedamą man šią svarbią naštą ir, pasiėmęs

VALSTYBĖS VADO

pareigas, eiti jas tol, kol pati Tauta, teisėtu keliu pašaukta, išves kraštą iš susidariusios padėties.

Sunkių bendrų su Tavim — Lietuvos Kariuomenė 1918 — 1920 mt. mt. kovų atminimas duoda man gilaus įsitikinimo, kad Jūsų pasiaukojimas Tėvynės Motinos gerovei liko tas pats ir Jūsų pažadas padės įveikti visas Lietuvos priešų žabangas.

1926 m. gruodžio mėn. 17 d. Kaune.

A. SMETONA.

1926 m. gruodžio 17 d. atsišaukimai.

ti į sukilimą, o iš nepalankiųjų atimti jėgą, atskyrus juos nuo savo dalių. Lemiamą vaidmenį sukilime atliko antras pėstininkų pulkas, vadovaujamas plk. J. Petruičio, ir lakūnai karininkai su A. Mačiuika priešakyje. Perversmas sklandžiai vyko, užimant generalinį štabą, apsupant prezidentūrą, pertraukiant seimo posėdį. Generalinio štabo viršininko plk. K. Škirpos bandymas organizuoti pasipriešinimą per kai kurias kariuomenės dalis nebuvo sėkmingas.

Perversmas vykdytas sukilėlių pasirinktu "Vado" vardu (nors A. Mačiuika seime, kaip iš stenogramos matyti, pavartojo "diktatoriaus" žodį). Jau perversmo rytą laikinoji karo valdžia, pirmininkaujama majoro Povilo Plechavičiaus, kreipėsi į A. Smetoną ir prašė stoti tautos priešakin, pasiimant Valstybės vado pareigas.[71] Pats A. Smetona, atsakydamas į karinės valdžios prašymą, sakėsi "pasiėmęs Valstybės Vado pareigas".[72]

Sėkmingai įvykdę perversmą ir pakvietę Valstybės vadą, kariai sukilėliai tuojau ėmėsi kurti naują vyriausybę: jie bent formaliai tarėsi su krikščioniškų partijų vadovais ir su tautininkais. Atsižvelgiant į tarptautinius santykius, vengta valstybės politinio lūžio ir stengtasi pakeisti valdžią pagal konstituciją. Todėl formaliai turėjo kaip prezidentas, taip ir vyriausybė patys atsistatydinti. Pagal sukilėlių planą prezidentu turėjo tapti jau vadu apšauktas A. Smetona. Jis iš anksto pasirinko ir ministrą pirmininką (tur būt sukilėliams reikalaujant) A. Voldemarą. Beliko tik parinkti ministrus, seimui formaliai išrinkti prezidentą, geriau pasakius, patvirtinti juo A. Smetoną. Tai atliko dvi partijos: krikščionių demokratų blokas ir Tautininkų sąjunga. Jos po perversmo staiga suartėjo. Pačią perversmo dieną jos sudarė vyriausybę, kurią patvirtino dar ligtolinis prezidentas, pirma priėmęs buvusios vyriausybės atsistatydinimą. Po to ir pats prezidentas dr. K. Grinius atsistatydino.

Gruodžio 19 d. buvo sušauktas specialus seimo posėdis ligtolinio prezidento atsistatydinimui priimti ir naujam išrinkti. A. Smetona buvo išrinktas 38 vien dešiniųjų partijų balsais iš 42 seimo posėdyje dalyvavusių narių. Pažymėtina, kad naujas prezidentas, padaręs vizitą buvusiam prezidentui ir perėmęs jo pareigas, vyko į generalinį štabą. Čia, karininkų iškilmingai priimtas, pasakė jiems kalbą.

Seimui išrinkus prezidentą ir sudarius vyriausybę pagal partijų susitarimą, parlamentinė tvarka buvo begrįžtanti. Pirmą kartą po perversmo visas seimas susirinko gruodžio 30-31 d. svarstyti 1927 m. biudžeto. Jei vyriausybė būtų bandžiusi išsau-

goti parlamentinę sistemą, jos padėtis būtų buvusi silpna, nes valdančioji koalicija būtų turėjusi tik 36 balsus iš 78. Ji būtų turėjusi remtis mažumomis, kurių laikysena nebuvo tikra. Tuo tarpu valstiečiai liaudininkai ir socialdemokratai perėjo į aiškią opoziciją. Esant tokiai padėčiai, A. Voldemaro vyriausybė ignoravo seimą ir net nesikreipė į jį su deklaracija pasitikėjimui siekti, kaip konstitucija reikalavo. Vyriausybė, ėmusi valdyti be seimo pritarimo, faktiškai paneigė parlamentinę santvarką. Lietuvos politinis, visuomeninis, kultūrinis ir iš dalies ekonominis gyvenimas įslinko į naują kelią.

Trumpalaikė koalicija

Pradžioje bent formaliai išlaikyta parlamentinė santvarka ne visai derinosi su griežtu tautininkų-krikščionių demokratų iš sukilimo kilusiu režimu. Aštrūs valdžios smūgiai pirmiausia buvo nukreipti prieš beveik viešai ėmusius veikti komunistus. Valdžia vykdė dar sukilimo vado mjr. P. Plechavičiaus įsakymą kariuomenės dalių vadams ir įstaigų viršininkams: "Visus bolševikų agentus tuojau suimti ir patalpinti kalėjimuose".[73] Paskelbus karo būklę, pradėjo veikti karo lauko teismai. Pačioje pradžioje buvo nuteisti mirties bausmėmis 4 komunistai, jų tarpe pats partijos generalinis sekretorius K. Požela (1926. XII. 27).

Prieš aštrų tautininkų-krikščionių demokratų režimą stojo nuo valdžios nušalintos kairiosios partijos. Jos galėjo reikšti protestus valdžiai karts nuo karto šaukiamuose seimo posėdžiuose. Kitų priemonių jos neturėjo. Spauda, susirinkimai, mitingai, per kurias opozicija būtų galėjusi kalbėti visuomenei, buvo griežtoje komendantų kontrolėje.

Dar laisvoje palikusioje seimo tribūnoje ypač prasikišo smarkiomis opozicinėmis kalbomis valstiečių liaudininkų atstovas dr. Juozas Pajaujis. Po ilgesnės pertraukos 1927 m. vasario 21 d. susirinkusiame seimo posėdyje jis pasakė perversmą smerkiančią kalbą. Jo kalba rado atgarsį žemesnio rango kariuose, kurie nuo pat gruodžio 17 d. puoselėjo mintį grąžinti priešperversminę santvarką. Jie pradėjo tartis su dr. J. Pajauju dėl naujo pučo ruošimo.

Pasitarimai ir pučo ruoša greitai susekti, ir balandžio 4 d. dr. J. Pajaujis buvo suimtas, nepaisant jo seimo nario imuniteto. Dėl to kairiosios partijos įteikė valdžiai interpeliaciją. Ministras pirmininkas atsakė į interpeliaciją balandžio 12 d. seimo posėdyje. Po atsakymo, kaip įprasta parlamentinėje santvarkoje, svarstytas vyriausybei pasitikėjimo klausimas. Balsavimo išdava — 45 balsų dauguma prieš vyriausybę.

Po tokio balsavimo ministrų kabinetas būtų turėjęs pasitraukti. To, žinoma, iš perversmo kilusi vyriausybė nepadarė. Tad iš susidariusios padėties neišvengiamai sekė seimo paleidimas. Ministras pirmininkas perskaitė tame pat posėdyje atsineštą, prezidento pasirašytą, seimą paleidžiantį aktą. Aktas būtų buvęs suderintas su konstitucija, jei, jį skelbiant, būtų paskirti ir nauji seimo rinkimai vėliausiai po 60 dienų. Kai to nepadaryta ir nauji rinkimai atidėti neribotam laikui, seimo paleidimo diena (balandžio 12 d.) reiškė ir formalios parlamentinės santvarkos galą, arba konstitucinį perversmą, kaip pažymėjo prof. M. Roemeris.[74]

Kad seimo paleidimas buvo reikšmingas įvykis koalicinei vyriausybei, parodė ir prezidento A. Smetonos tuojau išleistas atsišaukimas "Sūnūs ir Dukters Lietuvos!"[75] Atsišaukime prezidentas kalbėjo apie reikalą pakeisti konstituciją ir seimo rinkimų įstatymą, ir kėlė mintį, kad prezidentas turi būti renkamas ne seimo, bet visos tautos. Atsišaukime prezidentas skelbė ir jo širdžiai nuo senų laikų artimą vienybės mintį, kurią jis kartojo per visą prezidentavimo laiką: "... dabar tegali vieninga mūsų tautos vaikų nuovoka visus sutaikinti ir jųjų geros valios talka sustiprinti mūsų mylimą Lietuvą".

Pagal karo padėties įstatymus buvo teisiamas seimo narys dr. J. Pajaujis su keliais kariais. Nors jis sukilimo ir nepradėjo ir, gali būti, tik tarėsi dėl jo, tačiau jam ir dar vienam kariui teismas skyrė mirties bausmę. Vadovaujančio valstiečių liaudininkų partijos veikėjo ir žymaus seimo kalbėtojo pasmerkimas mirti labai jaudino Kauno visuomenę. Visi, net ir priešingų partijų žmonės, jautė, kad čia pasmerktas lietuvis patriotas, kuris, kaip vienas žymus tautininkas (V. Mironas) išsireiškė, "ir šaudomas 'Lietuva, Tėvyne mūsų' giedos". Vyriausybė turėjo paisyti visuomenės reakcijos, ir prezidentas amnestijos aktu pakeitė mirties bausmę kalėjimu iki gyvos galvos. 1929 m. rugsėjo 1 d. J. Pajaujis išleistas iš kalėjimo su sąlyga, kad išvyktų iš Lietuvos. Trejus metus išgyvenęs Paryžiuje, grįžo atgal ir gyveno visišką laisvę turėdamas.

Seimo paleidimas, nepaskelbus termino kitam rinkti, ardė krikščionių demokratų ir tautininkų koaliciją. Išėjo aikštėn ir jų nesuderinamos pažiūros į tolimesnį valstybės tvarkymą. Krikščionys demokratai prisidėjo prie perversmo, tikėdami parlamentinės santvarkos pastovumu ir vildamiesi būsimuose rinkimuose vėl gauti daugumą. Jų lyderis kun. M. Krupavičius, kaip jo minčių komentatorius P. Maldeikis tvirtino, tikėjos turįs iš tautininkų pakankamas garantijas, "kad po perversmo bus atstatyta

konstitucinė demokratinė tvarka."[76] Tuo tarpu tautininkai, kurie po perversmo ėmė stiprėti ir steigti naujus skyrius, nelinko grįžti į senąją tvarką. Jie ieškojo būdų keisti ją. Jau 1927 m. vasario 6 d. Tautininkų sąjungos skyrių pasitarime priimta rezoliucija, reikalavusi paleisti seimą, pakeisti konstituciją ir seimo rinkimų įstatymą.[77] Rezoliucija aiškiai neigė parlamentinę santvarką ir skelbė naują, kurią tautininkai vėliau ėmė kurti. Kai krikščionys demokratai pagaliau įsitikino, kad į buvusią parlamentinę santvarką tautininkų nemanoma grįžti, jiems dingo viltis vėl atgauti valdžią. Iš to jie padarė išvadą — pasitraukė iš valdžios. Ir 1927 m. gegužės 2 d. įvyko A. Voldemaro vyriausybės krizė, krikščionims demokratams su Ūkininkų sąjunga atšaukus savo ministrus. Liko tautininkų daugumos kabinetas, nors jame ir pasiliko trys iš vyriausybės pasitraukusių partijų nariai. Partijų centrai juos išbraukė už neklusnumą. Tuo ir baigėsi poperversminės vyriausybės dienos.

Kietos valdžios tarpsnis

Tuojau po seimo paleidimo, kol dar laikėsi koalicinė vyriausybė, atrodo, ir tautininkuose nebuvo visai palaidota mintis rinkti naują seimą. Atrodo, dar svyruota ir nedrįsta eiti naujovišku keliu. Kai žurnalistai per interviu klausdavo A. Voldemarą, kada bus naujo seimo rinkimai, jis duodavo išsisukinėjančius atsakymus. Tačiau netrukus persvarą gavo perversmo autorių karių paženklintas kursas, ir jam pritarė ministras pirmininkas A. Voldemaras. Jis liko artimas aktyvių perversmo vykdytojų karių įsteigtai slaptai "Geležinio Vilko" organizacijai. Ji buvo kraštutinė nacionalistinė organizacija su šūkiu: Tautos garbė — valstybės gerovė. Ji tvarkėsi kariniais pagrindais ir visą laiką veikė slaptai. Viešai veikė ir buvo įregistruota "Geležinio Vilko" lyg ir padalinys — Sporto sąjunga, kurios nariai priklausė tai organizacijai. "Geležinio Vilko" sąjunga gavo oficialų pripažinimą, minint gruodžio 17 d. metines, kada jos globėju pasidarė A. Voldemaras, o šefo titulą gavo prezidentas A. Smetona. "Geležinio Vilko" štabo viršininku nuo pat pradžių buvo labai uolus A. Voldemaro sekėjas studentas A. Sliesoraitis, buvęs taip pat ir vienas Sporto sąjungos steigėjų.

A. Voldemaro vyriausybės kietos valdymo priemonės derinosi su "Geležinio Vilko" linija. Jos buvo nukreiptos, kaip oficialiai skelbta, priešvalstybiniams gaivalams persekioti. Priešvalstybinių gaivalų tada surasta daug ne tik komunistų tarpe, bet ir kairiose grupėse. Suiminėjimai, administracinės baudos, tremiant į

koncentracijos stovyklą, ir karo lauko teismai pasidarė dažni reiškiniai. Kieta valdžios politika skundėsi net 9 Kauno universiteto studentų liberalinės organizacijos. Jos 1927. III. 25 paskelbė viešą pareiškimą, kur protestavo prieš laisvos kultūrinės veiklos slopinimą.[78]

Perdėtai kieta vidaus valdžios politika, rodos, nesiderino su švelnia, humaniška, idealistiška prezidento A. Smetonos asmenybe. Kaip galima spręsti iš kelionių po Lietuvą, jis atrodė linkęs kitaip politikuoti, negu jo ministras pirmininkas.

Kai Lietuva po trečiojo seimo paleidimo atsidūrė kryžkelėje, prezidentui parūpo suartėti su pačiomis kaimiečių masėmis, betarpiškai patirti jų nuotaikas, reikalus, pageidavimus. Tuo tikslu nuo 1927 m. vidurvasario jis pradėjo plačiai lankyti kraštą. Pirmiausia aplankė įvairius Žemaičių miestus. Keliaujantį prezidentą lydėjo, be kitų pareigūnų, žemės ūkio ministras J. Aleksa. Jis ta proga steigė ūkininkų organizaciją — Ūkininkų vienybę, kuri pirmaeiliu uždaviniu pasirinko rūpinti socialinius ir ekonominius ūkininkų reikalus. Ji vengė liesti politinius ir ideologinius klausimus. Ji turėjo spausdintus įstatus ir pagal juos steigė skyrius. Ūkininkų vienybė buvo tautininkams artima organizacija ir nelaikyta politine partija. Be to, beveik visose kelionėse prezidentą lydėjo jo artimas bičiulis rašytojas J. Tumas-Vaižgantas, aprašinėjęs keliones "Lietuvos" dienraštyje.

Visur prezidento priėmimus rengdavo vietiniai pareigūnai, daugiausia apskrities viršininkai, tuo būdu jo apsilankymui teikdami valstybinį pobūdį. Dažnose prezidento pravažiuojamose gyvenvietėse stengtasi pastatyti garbės vartus ir paraginti žmones rinktis prie jų. Prie garbės vartų prezidentas sustodavo, išklausydavo žmonių sveikinimų, priimdavo jam teikiamą duoną ir druską. Beveik visur lankydavo katalikų bažnyčias, kur jį tam tikromis apeigomis sutikdavo kunigai. Kai kur užsukdavo ir į žydų sinagogas, rabinų priimamas; jose net kalbas sakydavo.

Prezidentas, atlikinėdamas varginančias keliones, geidė tiesiog gyvu žodžius pasakyti visuomenei, ypač kaimiečiams, ką valdžia planuoja daryti, kaip valstybę pertvarkyti, kad visiems pagerėtų gyvenimas. Prezidento nuoširdžios, kuklios, nieką neįžeidžiančios kalbos, kvietusios į vienybę ir raginusios užmiršti partiškumą, darė įspūdį geros valios žmonėms. Jo idealistinės kalbos ne visai derinosi su atšiauroka valdžios politika. Gali būti, šiame prieštaringume ir glūdėjo daigai nesantaikos, po dvejų metų iškilusios tarp prezidento ir ministro pirmininko ir pasibaigusios pastarojo atleidimu.

Prez. A. Smetona 5-to pėst. pulko vėliavos įteikimo iškilmėse 1928 m.

Skilimo pradžia

Pagrindus Tautos pažangos partijai, 1924 m. virtusiai Lietuvių tautininkų sąjunga, padėjo A. Smetona. Jis kūrė ją, ieškodamas vidurio kelio tarp dešiniųjų ir kairiųjų srovių, kurių pasaulėžiūriniai kivirčai dažnai slopino grynai tautinius reikalus. A. Smetona "Viltyje" ir vėliau "Vaire" primygtinai išvedžiojo, kad tarp dviejų priešingų srovių turi būti trečioji, grynai tautinė ir derinanti tų dviejų priešingumus. Visai natūralu, kad jis tapo ir savo išugdytos srovės vadu nuo pat pradžių. A. Smetona ir Pažangos partija, vėliau Tautininkų sąjunga, pasidarė neatskiriamos sąvokos.

Artimu A. Smetonos bendradarbiu nuo "Vilties" laikų tapo Petrapilio universiteto studentas Augustinas Voldemaras: jis pasekė A. Smetoną ir ėjo vidurinės tautinės srovės keliu. Taip buvo iki pirmojo pasaulinio karo. Karo metu A. Voldemaras tuojau prisidėjo prie Tautos pažangos partijos, kai ji 1916 m. steigėsi Petrapilyje. Jos atstovu jis dalyvavo Lietuvių Petrapilio seime 1917 m. gegužės mėn. Grįžęs į Lietuvą 1918 vasarą, tuo-

jau buvo kooptuotas į Tautos tarybą, kurios pirmininkas buvo A. Smetona. Nuo to laiko abu artimai bendradarbiavo valstybės kūrime, veikė Pažangos partijoje, vėliau Lietuvių tautininkų sąjungoje.

Po gruodžio 17 d. perversmo, A. Smetonos kviečiamas, A. Voldemaras pasiėmė ministro pirmininko pareigas. Pradžioje kaip valdžioje, taip ir partijoje viešpatavo visiška santarvė. Ministro pirmininko palaikomas, nuo 1927 m. pradžios dienraščiu virto "Lietuvis", buvęs Tautininkų sąjungos savaitraštis. Jame bendradarbiavo toki žymūs tautininkai, kaip V. Mironas, J. Tumas-Vaižgantas, Iz. Tamošaitis, L. Noreika, K. Šakenis ir kiti. Tai vis senieji tautininkai, A. Smetonos bendradarbiai. Jie visi — tautininkų, atseit, A. Voldemaro vyriausybės rėmėjai.

Bet šalia senųjų, nuosaikiųjų, tautininkų nuo pat perversmo atsirado radikalioji srovė — jau minėtas "Geležinis Vilkas". Vienas "Geležinio Vilko" kūrėjų, nuo pat pradžių tapęs jo štabo viršininku A. Sliesoraitis, būdamas sovietų saugumo arešte ir jų tardomas, taip kalbėjęs apie tautininkus ir "Geležinį Vilką":

"1927 m. daugeliu klausimu ėmiau nebepritarti tautininkų partijos tikslams bei uždaviniams. Man atrodė, kad tautininkai nepakankamai siekia lietuvių tautos sutelkimo ir liaudies gerovės pakėlimo, kad tautininkų partija nedaro reikiamos įtakos Lietuvos vyriausybei. Tų nesutarimų pagrindu 1927 m. tautininkų partijoje... buvo sudaryta grupė, vadinama "Geležinis Vilkas".[79]

Šios grupės vadu sutiko būti A. Voldemaras. Jo pergriežtas politikavimas visai nesiderino su humaniška A. Smetonos asmenybe, ir tai vedė į jų abiejų konfliktą. Nesutarimas pačioje valdžios viršūnėje atsiliepė ir viso krašto tautininkuose. Maždaug 1928 m. pabaigoje imta kalbėti apie tautininkus "smetoninkus" ir "voldemarininkus".

Skilimą tautininkų tarpe pagreitino sensacinis įvykis — pasikėsinimas prieš ministro pirmininko gyvybę. Opozicininkai gerai žinojo, kad jų priespaudos didžiausias kaltininkas yra A. Voldemaras. Nepajėgę surengti pučo jam nuversti, jie griebėsi kraštutinės priemonės — atentato. Jį organizavo slapta studentų socialistų revoliucionierių (eserų) grupė, pavesdama vykdyti trims marijampoliečiams, realinės gimnazijos (veikusios iki 1925 m.) auklėtiniams. Pasikėsinimui panaudotas 1929 m. gegužės 6 d. vakaras Valstybės teatre, kurin ministras pirmininkas vyko su palydovais ir šeima. Anksčiau atsiradę, pasikėsintojai laukė A. Voldemaro netoli teatro durų ir, jam artėjant, paleido kelis šū-

vius. Jie nušovė aviacijos vyr. leit. P. Gudyną, o kitą palydovą aviacijos kpt. L. Virbicką sužeidė, kai jis pradėjo pasikėsintojus vytis. Pats ministras pirmininkas išliko nepaliestas. Atentatas buvo gerai suorganizuotas: pasikėsintojai galėjo išsprukti iš Kauno ir kiekvienas atskirai bėgti prie demarkacijos linijos, t. y. pasiekti okupuotą Vilniaus kraštą. Tik vienam jų, A. Vosyliui, nepasisiekė pasiekti demarkacijos linijos: tūlas girininkas užklupo jį miške ir perdavė policijai. Karo lauko teismo sprendimu jis buvo nuteistas ir sušaudytas. Kiti du pasiekė liniją. Abu dalyvavo Ispanijos pilietiniame kare. Vienas jų, A. Bulota, 1940 m. vasarą grįžo į Lietuvą, kur gyveno iki mirties (1975 m.). Kitas persikėlė pirma į Meksiką, paskui į JAV, kur ir dabar tebegyvena.

Atentatas smarkiai pritrenkė A. Voldemarą. Jis pradėjo visais nepasitikėti, visur matyti priešus, tykojančius jo gyvybės. Šalindamasis nuo visuomenės, jis labiau įsitraukė į "Geležinio Vilko" ratelį. Jau anksčiau nelabai sutaręs su kolegomis ministrais, ypačiai su žemės ūkio ministru J. Aleksa ir vidaus reikalų ministru Ig. Musteikiu, dabar dar labiau nutolo nuo jų. Kai Voldemaru nepatenkinti ministrai skundėsi prezidentui, pablogėjo jo santykiai ir su prezidentu. Voldemaras įtarinėjo prezidentą, kad jis geidžiąs kiek galima greičiau juo atsikratyti.

Susidarius tokioms sąlygoms, valstybės darbas buvo paralyžuotas. Valstybės labui reikėjo ką nors daryti. Prezidentui nebuvo kitos išeities, kaip paleisti visą A. Voldemaro kabinetą, pasirėmus 1928 m. konstitucija. 1929 m. rugpiūčio 19 d. prezidentas padarė tą lemiamą sprendimą. Pradžioje Voldemaro nenorėta visai atstumti nuo valdžios. Jam siūlyta naujoje vyriausybėje pasiimti užsienio reikalų ministro postą, bet jis nesutiko.

Tačiau jis pasiliko gyventi Lietuvos Banko rūmų bute, pagal paskirtį priklausiusiame Lietuvos Banko direktoriui, tačiau, leistame naudotis A. Voldemarui kaip ministrui pirmininkui. Dabar jam delsiant iš buto išsikelti, policija jį iškraustė ir išsiuntė į Platelius. Prasidėjo Voldemaro tremtinio, kalinio ir vėl tremtinio gyvenimo dienos. Neapgalvotai pasidavęs Lietuvos okupantui, išgyveno jo tremtiniu pustrečių metų ir mirė jo kalėjime Maskvoje 1942. XII. 16.[79a]

Nuosaikios tautininkų srovės laimėjimas

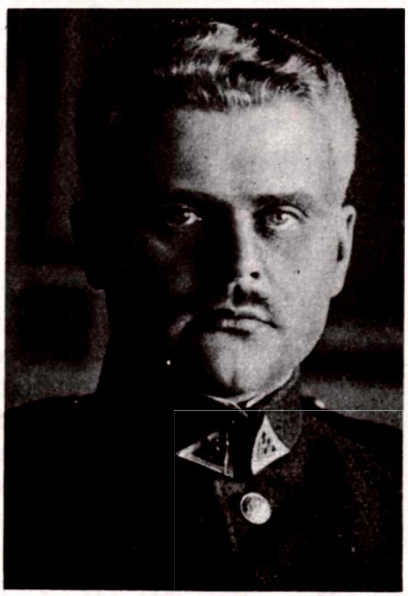
Atleidus A. Voldemarą, tautininkų po gruodžio 17 d. įvestas režimas sušvelnėjo. Liovėsi uolūs "valstybės priešų" sekimai, suretėjo karo lauko teismai, trėmimai į darbo stovyklas. Pakitėju-

siam politiniam kursui nebetiko ir pirmykščios formos "Geležinio Vilko" organizacija. Pasistengta ją reformuoti, paverčiant iš politinės į sportinę organizaciją.[80] Kai ji nesidavė reformuojama ir nepripažino jai paskirto naujo vadovo B. Štencelio, ji buvo paleista prezidento potvarkiu.

A. Voldemarą atleidus, Tautininkų sąjunga pergyveno krizę. Atsirado dvi srovės: viena, rėmusi griežtesnę A. Voldemaro politiką, reikalavo, kad prezidentas A. Smetona grąžintų jį į ministro pirmininko postą; antra, ypač vyresnioji karta, buvo nuosaikesnė ir rėmė prezidentą, stengdamosi švelninti susidariusią padėtį. Kai apskričių tautininkų suvažiavimuose pirmieji siekdavo pravesti rezoliucijas, prašančias vėl skirti A. Voldemarą ministru pirmininku, antrieji, vengdami prievartauti prezidentą, tokioms rezoliucijoms priešindavosi.

Lietuvių tautininkų sąjunga tą krizę įveikė. Laimėjo nuosaikioji srovė, turėjusi daug nuoširdžių ir idealistų tautininkų ir vadų, kuriems prezidento A. Smetonos autoritetas ir žodis turėjo lemiamos reikšmės. Bet krizė paliko pėdsakus — nusilpo sąjungos vienybė: vieni, buvusio "Geležinio Vilko" nariai, nusileido į pogrindį, kiti darėsi neutralūs, supasyvėjo veikloje.

Lietuvių tautininkų sąjungos pirmininkai: prof. Vincas Krėvė-Mickevičius (pirmasis LTS pirmininkas) ir adv. Antanas Merkys.

Nors Tautininkų sąjungos vykdomieji organai (jos pirmininkais buvo A. Merkys, inž. Vyt. Vileišis), sąjungos nariai ir kiti tautininkai visokeriopai rėmė prezidento A. Smetonos sudaromas tautininkų daugumos vyriausybes, tačiau ir po 1929 m. krizės ji negavo valdančios partijos vaidmens. Sąjunga turėjo pasitikėti prezidento A. Smetonos autoritetu ir veiksmais. Sąjungos skyrių atstovai suvažiavimuose išklausydavo prezidento ir vyriausybės narių pranešimus, galėjo vienu kitu klausimu pareikšti pageidavimų, bet negalėjo nieko diktuoti, kaip valdančioji partija.

Tačiau visuomenė laikė Tautininkų sąjungą valdančiąja partija. Žymesnieji tautininkai publicistai-teoretikai lygiavosi su prezidento A. Smetonos politine filosofija. Tautininkų vadovybė, ypačai jos pirmininkas Jonas Lapėnas (nuo 1929 m.) manė, kad tautininkai praktiškai vis dėlto esą partija ir turi būti valdanti, o ne tik iš šalies valdžią stebinti ir remianti. 1930 m. sąjungoje buvo kilęs reikalavimas leisti jai dalyvauti sprendžiamu balsu valstybinių reikalų svarstyme. Prezidentas A. Smetona nepritarė tam sumanymui, pagal kurį valstybiniai organai būtų tapę sąjungos agentūromis.[81]

Glaudesnis kontaktas tarp vyriausybės ir sąjungos užsimezgė nuo 1931 metų, kada Tautininkų sąjungos skyrių atstovų suvažiavime ministras pirmininkas J. Tūbelis buvo išrinktas ir sąjungos pirmininku. Nuo to laiko iki 1939 m. ministrai pirmininkai (iš viso 2) buvo kartu ir sąjungos centro valdybos pirmininkai. Tačiau vyriausybės ir Lietuvių tautininkų sąjungos "personalinė unija" nepavertė sąjungos valdančiąja partija. Tautininkai, kaip J. Lapėnas ir kiti, pageidavusieji įjungti sąjungą į valdžią, buvo nusivylę. Tačiau ilgainiui nusvėrė A. Smetonos autoritetas: jo dėstomoms politinėms mintims tautininkai beveik visuomet pritardavo.[82]

A. Smetonos — J. Tūbelio valdžios laikotarpiu (1929-1938) susiklostė baigtinai Lietuvių tautininkų sąjunga ant A. Smetonos ilgus metus anksčiau skelbto ideologijos pagrindo. Maždaug nuo 1930 metų A. Smetona pakartotinai kalbėjo apie reikalą tautininkams susidaryti programą ir apie savitą lietuviams valdymosi formą, atitinkančią tautos būdą, jos gyvenimo sąlygas. Štai kaip A. Smetona prabilo į tautininkus 1930 m. spalio 19 įvykusiame Tautininkų sąjungos suvažiavime:

"Valdžia ir Tautininkų Sąjunga neseniai yra pergyvenusi sunkių dienų, bet joms praėjus, tapome stipresni".[83] Netenka abejoti, kad šiuo atveju A. Smetonos turėtas galvoje tautininkų krizės momentas ryšium su A. Voldemaro atleidimu.

***Lietuvių tautininkų sąjungos pirmininkai** 1927–1939 m.: Vytautas Vileišis, Jonas Lapėnas, Juozas Tūbelis, Vladas Mironas.*

A. Smetona ignoravo tautininkų radikalią srovę ir tematė vien jo ideologijai ištikimus tautininkus. Į juos jis ir kreipėsi, šiaip kalbėdamas: "Reikia mokėti darbas draugėje dirbti. Kiti mano, kad drausmė tik kariuomenei reikalinga. Ne, ji reikalinga kiekvienoje organizacijoje. Drausmė turi eiti iš prezidento per vyriausybę sąjungon, o per ją — į visuomenę. Atsidėjus valdžios autoritetui, nereikia pasiduoti pašalinei intakai".[84]

A. Smetona priekaištavo sąjungai, kad ji neturi savo programos ir ragino ją susidaryti: "Sąjunga neturi aiškios programos, taigi reikia ji išdirbti. Programa esti gera, kai sudaryta insižiūrėjus Lietuvos gyveniman, o ne išmeškeriota iš kitų partijų, ar išskaityta iš kokių knygų. Mums tinka vilkėti pačių sukirptu rūbu, o ne nuo kitų nutrauktu ir šiaip taip sau priderintu. Kad visuomenė suprastų vyriausybę, jos programą privalo tautininkai skelbti ir gyvu žodžiu".[85]

Konkrečiau, nei šiais cituotais žodžiais, kalbėjo A. Smetona apie tautininkams tinkamą politinę, visuomeninę ir kultūrinę tautinės valstybės santvarką 1931 m. gegužės 30 d. Lietuvių tautininkų sąjungos skyrių atstovų suvažiavime. Jis palietė įvairias valstybinio gyvenimo puses ir užsiminė apie fašizmą ir parlamentarizmą. Apie juos kritiškai pasisakydamas, siūlė Tautininkų sąjungai paieškoti Lietuvai tinkamos valdymo formos. Jis kalbėjo:

"Visur nepastovu, netikra; nebėra pasitikėjimo parlamentarizmu ir jieškoma naujų šalies valdymo formų. Taip esant, atsirado fašizmo idėja; netrukus bus dešimt metų, kaip Italija valdosi jo principais. Bet ar Tautininkų Sąjunga žino, kas yra iš tikrųjų fašizmas ir kuo jis skiriasi nuo parlamentarizmo? Kiti, ne ką apie tai težinodami, norėtų matyti be niekur nieko jį Lietuvon visą perkeltą, (= vėl užuomina, kad ir netiesioginė, radikalios voldemarininkų srovės. J. J.). Bet tai skubotas manymas. Juk pats Mussolini yra pasakęs, kad fašizmas vargiai tinkąs eksportui. Tiesa, senosios formos parlamentarizmas yra praradęs savo svorį ir klaidingai buvo laikomas visoms šalims tobula valdymo forma. Bet taip pat būtų klaida fašizmas kopijuote nusikopijuoti. Vadinasi, Tautininkų Sąjungai labai pravartu panagrinėti valdymo formų esmė, einant iš Lietuvos ir iš lietuvių tautos sąlygų bei charakterio. Mums tenka labiau susirūpinti autoriteto ir laisvės klausimu. Kaip tuodu pradu suderinti? Be laisvės nėra kultūringo tautos gyvenimo, bet nėra laisvės be autoriteto, be jos ribų... Kas yra laisvė?.. Tie klausimai pribrendę ir laukia atsakomi."[86]

Kaip iš pateiktų citatų numanu, A. Smetona, formuluodamas

tautininkų ideologiją ir pagal ją numatydamas sutvarkytą valstybę, laviravo tarp fašizmo ir parlamentarizmo. Nei viena tų dviejų valdymo formų jam nepatiko. Jis ieškojo tarp abiejų sistemų vidurio kelio ir jį numatė autoritetinėje valdymo formoje. Visai teisingai todėl A. Smetonos — J. Tūbelio švelnus, ramus, vengęs kraštutinumų valdymas yra gavęs autoritetinio režimo pavadinimą. Jame nebuvo į anarchiją vedančių demagoginių, visuomenę demoralizuojančių partinių kivirčų. Ramus, sutartinis valstybinis darbas buvo tęsiamas.

Tačiau prezidentas neleido vienai Tautininkų sąjungai dominuoti valstybės tvarkyme, ir išstumti kitas, netautines grupes iš valstybinės veiklos. Nepretendavo pirmauti ir pati Tautininkų sąjunga. Prezidentas tą tolerantišką valdžios principą įsakmiai pabrėžė jau minėtoje kalboje (1931. V. 30). "Negi gali vieni tautininkai visur atspėti. Juk vienybės pagrindu einant reikia visi, kurie tik sutinka valstybiškai dirbti, derinti ir telkti draugėn. Antra vertus, negi visi tautininkai yra sutilpę Tautininkų Sąjungoje. Kažin ar nedaugiau jų už Sąjungos?"[87]

To principo vyriausybė jau laikėsi nuo gruodžio 17 d. Prezidentas A. Smetona jau tada kalbėjo, kad "visi valdininkai ir tarnautojai, šiokios ar tokios politinės srovės būtų, bus paliekami savo vietose, bet tik būtų lojalūs ir darbingi".[88] To politinės tolerancijos principo stropiai laikytasi ir visą laiką. Prezidentui ir jo vyriausybei kur kas svarbiau buvo valstybinį darbą dirbančių išmonė ir patirtis, o ne partinė priklausomybė. Vaduodamasis tuo principu, prezidentas neišskyrė iš valstybinės ir visuomeninės veiklos net ir III seimo sukurtos vyriausybės paskirtų kai kurių aukštų pareigūnų. Pvz., buvęs generalinio štabo viršininkas plk. K. Škirpa, kuris net bandė organizuoti pasipriešinimą perversmui, buvo paliekamas toliau tarnauti kariuomenėje. Tik jam pačiam nesutikus, gavo paskyrimą karo attaché Berlyne. Po 10 metų tapo pirmuoju Lietuvos pasiuntiniu Lenkijoje ir, išbuvęs maždaug metus, grąžintas vėl į Berlyną Lietuvos pasiuntiniu ir įgaliotu ministru, kur išbuvo iki 1940 m. Buvę ministrai, kaip plk. leit. J. Papečkys, prof. V. Čepinskis, agr. J. Krikščiūnas, prof. A. Rimka, ramiai palikti dirbti savo anksčiau turėtuose darbuose, ar gavo naujus, jų specialybes atitinkančius, darbus. Niekas nebuvo nuskriaustas, pažemintas.[89]

Yra toks lotyniškas posakis: kinta laikai ir mes kintame su jais. Tautininkų sąjunga ir jos ideologas prezidentas A. Smetona atidžiai stebėjo kintantį gyvenimą ir kėlė aikštėn Lietuvos problemas ryšium su juo. Kai visą pasaulį palietusi ūkio krizė (de-

presija) neaplenkė ir Lietuvos, prezidentas tautininkų suvažiavime 1932 m. birželio 11 d. plačiai kalbėjo apie ją ir ta proga pajudino ir Lietuvai rūpimas politines problemas. Jis kalbėjo apie liberalizmą ir fašizmą. Jis pasmerkė pirmąjį, jog iš jo išsivystė pragaištingas parlamentarizmas su partijų sistema. O liberalizmo priešybės jau taip nesmerkė. Jis dabar įžiūrėjo jame ir šviesiųjų pusių. Jo ypatingą pranašumą matė jis parlamentarizmo ir jo palydovo partiškumo nugalėjime. Atsiliepdamas palankiai apie Italijos fašizmą, prezidentas dėstė kartu tautininkams ir savo principines mintis apie valstybę:

"Valstybės reikalas nėra partijų sumos ar bent jų daugumos reikalas; valstybės reikalas pasiekiamas ne visų visuomenės dalių patenkinimu, o jų kompromisu, jų nusileidimu bendrajam tautos reikalui. Valstybės valdžia, sudaryta visuomenės dalių solidarumo dėsniu, bus tautiška valdžia. Jei taip, tai luominei kovai ir partinei kovos etikai nebeturi būti vietos. Luominiai nesusipratimai ne streikais, ne muštynėmis, o abišaliais susitarimais, geruoju, privalo būti sprendžiami ir šalinami."[90]

Nors prezidentas ir paminėjo kai kurias šviesias itališko fašizmo puses, tačiau lietuviams jo nepiršo ir kalbėjo: "Lietuviai turi susidaryti savišką valdžios sistemą, tautišką, tariant tokią, kokia eina iš jų gyvenimo sąlygų. Reikia ir lietuviams perauklėti savo visuomenę, kad atsikratytų pasenusių liberalizmo tradicijų ir atsistotų ant savo pagrindo. Gali būti itališki dėsniai, bet lietuviškas pavidalas. Iš Italijos galima daug pasimokyti, bet jąja sekte sekti negalima."[91]

Tuo būdu, A. Smetona, formuluodamas tautinės valdžios ir tuo pačiu tautininkų ideologijos pagrindus, pastūmė į šalį radikališką tautininkų srovę, kurios sekėjai linko tiesiog vergiškai sekti itališką fašizmą (ir jo antrininką vokišką nacionalsocializmą). Jam idealas buvo nuosaiki, tautinė valdžios sistema, kur būtų vieninga visuomenė, be partijų, klusni savo vadovams. "Ne iš pars, o iš tota yra ir invertinami luomų arba klasių reikalai".[92]

Tautininkų sąjungos įstatų reforma

Nuo 1927 m. įvesta autoritetinė santvarka išryškėjo 1933 m. gruodžio 15 d. suvažiavimo priimtuose įstatuose. Juos ruošė iš anksto sudarytoji trijų narių komisija: St. Šilingas, B. Masiulis ir V. Rastenis. St. Šilingas, ėmęsis formuluoti sąjungos tikslus, buvo besiūląs pakeisti jos vardą ir vadinti Lietuvių tautos sąjunga. Pasiūlymui nepritarė prezidentas, ir senas vardas paliktas.

Ilgas įvadas, kur formuluojami Sąjungos tikslai, parašytas visai pagal A. Smetonos skelbtas mintis. Visai autoritetinio režimo prasme nusakyta valstybės santvarka:

"Lietuvių Tautininkų Sąjunga laiko reikalinga: kad valstybės santvarka atitiktų laiko sąlygas, būtinas valstybei ir tautai gyventi, kad valstybės valdžia visose savo galios srityse vadovautųsi tautos charakteriu, tautos tradicijomis ir tautos siekimais, kad valstybės valdžia atidžiai ir jautriai stebėtų Lietuvos ir pasaulio gyvenimo eigą ir visose valstybės ir tautos gyvenimo srityse veikliai į ją atsikreiptų, kad valstybės ir savivaldybių tarnautojai ir kiti einą viešąsias pareigas asmens būtų valstybiškos sąmonės žmonės, kad krašto atstovybė būtų pašaukta iš organizacijų, valstybės sudarytų kultūros, ūkio, verslo ir darbo pagrindais, kad valstybės ir bažnytinės veiklos santykis būtų abišalės pagarbos ir paramos santykis, kad kariuomenė, tautos sūnų žiedas, būtų tvirta Tėvynės atrama, o organizuota — tauta — kariuomenės žygių sąmoninga rėmėja".[93]

Ryšium su naujų įstatų ruošimu suvažiavimas kreipėsi į prezidentą ilgu surašytu nutarimu, kuriame prašė jį Tautos Vado titulu pasiimti vyriausią Lietuvių tautininkų sąjungos vadovybę. Ilgas prašymas baigiamas šiais žodžiais:

"Yra atėjusi valanda visoms gyvosioms tautos pajėgoms susitelkti tvirtoje tautinėje vadovybėje.

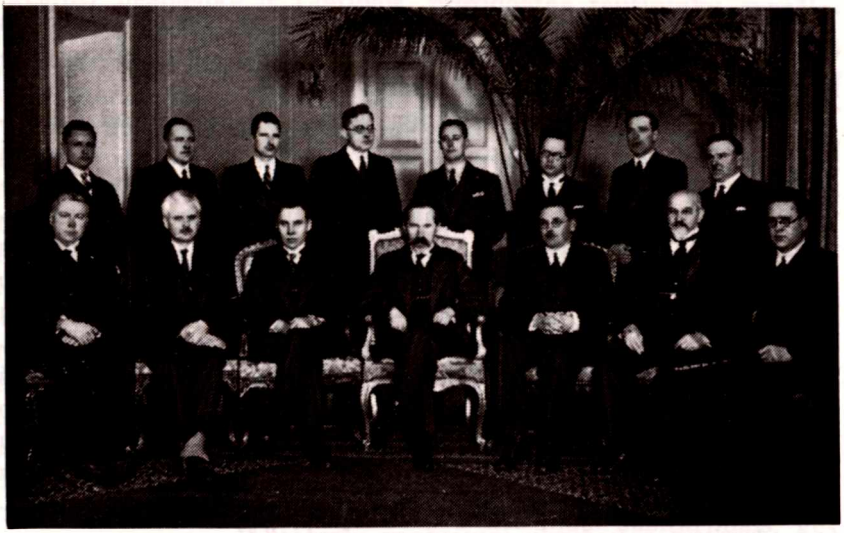
Todėl, budėdami lietuvių tautos reikalų sargyboje, mes, Lietuvių Tautininkų Sąjunga, savo visuotiniame atstovų suvažiavime 1933 metų gruodžio penkioliktąją nustatome šiuos naujus Sąjungos įstatus ir prašome

Tautos Vadą Antaną Smetoną

pasiimti vyriausiąją Lietuvių Tautininkų Sąjungos vadovybę."[94]

Pagal priimtus naujus įstatus ir pripažinus prezidento, kaip Tautos Vado, sąjungos vadovybę, buvo sudaromi jos vykdomieji organai. Vyriausiasis organas — centro valdyba, 5 narių ar daugiau, buvo ir toliau rinktina visuotiniame skyrių atstovų suvažiavime. Bet valdybos pirmininkas turėjo būti skiriamas jau Tautos Vado. Tautos Vadui priklausė ir skyrimas generalinio sekretoriaus, pirmininko jam pristatyto. Žemesnieji sąjungos organai pasiliko ir toliau renkami atitinkamuose susirinkimuose. Tačiau jų pirmininkai ir sekretoriai buvo skiriami atitinkamo aukštesnio organo pirmininko.[95]

Naujieji sąjungos įstatai sudarė 9 skyrius su 158 straipsniais. Aptariama daugiausia sąjungos sąranga ir veikla. Toji

Lietuvių tautininkų sąjungos vadovybė 1934 metais. Sėdi iš k.: J. Gudauskas, A. Merkys, J. Tūbelis, prez. A. Smetona, B. Masiulis, A. Dubinskas, Iz. Tamošaitis; stovi iš k.: L. Vaitiekūnas, K. Masiliūnas, J. Indrišiūnas, J. Kubilius, V. Rastenis, M. Kavolis, P. Gudavičius ir Drevinskas.

veikla perdėm bendrybėmis formuluojama. Ji kiek ryškiau nusakoma vyriausiosios valdybos pirmuose penkiuose pareigų punktuose, būtent:

"Vyriausioji valdyba, vadovaudamasi Tautos Vado mintimis, 1) seka viešąjį Lietuvos ir pasaulio gyvenimą, svarsto jo įvykius, kelia sumanymus ir daro pasiūlymus dėl tautos ir valstybės reikalų; 2) svarsto Sąjungos organų sumanymus ir pasiūlymus tautos ir valstybės reikalais ir juos priima arba atmeta, paaiškindama atitinkamiems Sąjungos organams atmetimo priežastis; 3) svarsto, kuriais būdais aiškinti visuomenei valdžios darbai ir viešojo gyvenimo reikalai ir kuriais būdais jai skiepyti tinkamas tautos ir valstybės reikalų supratimas; 4) kelia sumanymus ir daro pasiūlymus dėl Sąjungos darbo; 5) svarsto Sąjungos organų sumanymus ir pasiūlymus dėl jos darbo, ir juos priima arba atmeta, paaiškindama atitinkamiems Sąjungos organams atmetimo priežastis."[96]

Visus naujus įstatus bendrais bruožais šiaip apibūdino vienas jų rengėjas V. Rastenis: "Čia išsamiai, bet nekonkrečiai išsakytos svarbiausios visų lietuvių puoselėtos tautinės svajonės, tik jų siekimo būdai bei metodai, jei kiek ir paliesti, tai tik bendry-

biškai tepareikštais principais. Pvz. saugoti ir ugdyti lietuviškumą lietuvių tautos žemėse, telkti krūvon tautinės vienybės vardu visus lietuvius, rūpintis lietuvio šeimos tvirtumu ir dorove, plėsti tautos švietimą, rūpintis, kad mokykla ir mokytų ir ugdytų lietuvišką sąmonę bei lietuviškąjį valstybingumą... Siekimas darbdavių ir darbininkų santykius tvarkyti teisingai ir taikingomis priemonėmis juos derinant, kad būtų išsaugota ir darbininkų gerovė ir sudarytos sąlygos krašto ūkiui tarpti, o taip pat rūpinimasis, kad materialinės gerovės šaltinių naudojimo būdai atitiktų reikalingas sąlygas krašto ūkiui kelti, netrukdytų šalies pažangos ir nekenktų žmonių gerovei, jau ryškiau implikavo valstybės kontroliuojamą ir diriguojamą kapitalistinę sistemą... Pagrindiniu tautos gerovės šaltiniu Lietuvoje pripažintas žemės ūkis ir tik antroj vietoj 'pradedąs stiprėti lietuvių verslas'. Tad tautininkų žvilgsnis į ateitį tame pareiškime nukreiptas agrarinės ūkio politikos linkme ir buvo santūrus Lietuvos industralizacijos perspektyvoms. Dėl Valstybės santvarkos pasisakyta, kad ji turinti atitikti laiko sąlygas, būtinas valstybei ir tautai gyventi. Neužsiminta, iš kur valdžia turi kilti. Apie ją, kaip ir apie aukščiausią autoritetą, Tautininkų sąjungoje kalbėta tik kaip ir apie esamą faktą, ir tik nurodyta, kad valdžia visose savo galios srityse turi vadovautis ne savivališka nuožiūra, o tautos charakteriu, jos tradicijomis, siekimais ir kad valdžia turinti visose valstybės ir tautos gyvenimo srityse veikliai atsikreipti į tautą."[97]

Į besibaigiantį sąjungos suvažiavimą atvyko prezidentas A. Smetona ir pasakė išimtinai ilgą kalbą. Apmetė plačiu žvilgsniu tarptautinę politiką nuo pasaulinio karo pabaigos, pakalbėjo apie Tautų Sąjungą, pasaulinę ūkio krizę, palietė liberalizmą, socializmą, rusiškąjį komunizmą, "parlamentų demagogiją", vokiečių nacionalsocializmą ir Italijos fašizmą. Apie šį paskutinį kalbėdamas, užsiminė ir Lietuvą, sakydamas: "Po Italijos ir kiti kraštai, kaip va Lenkija, Jugoslavija, Lietuva, grasomos anarkijos, staiga pasisukė nuo liberalizmo ir ėjo prie vieningos autoritetinės valdžios."[98]

Ilgos kalbos gale prezidentas atsiliepė ir apie persiorganizavusią sąjungą: "Pirmutinė va Tautininkų Sąjunga ryžtasi griežtai persitvarkyti. Tai jos kryžkelės diena. Ji žada būti darbingesnė vienalytės linkmės sąjunga — tautiška idėja telkia krūvon jos narius. Ji ne tik tautiško, bet ir kultūriško darbo vieninga organizacija, kuriai yra pramynę kelius lietuvių atgimimo pirmatakai, kaip P. Vileišis, Basanavičius, Kudirka, Tumas, Jab-

lonskis, Maironis, Kriščiukaitis ir kiti. Jauna karta išaugo, jauna tautos vadovybė kįla aikštėn. Lietuva stiprėja, ir jos uždaviniai aiškėja. Taigi drąsiai, kryžkelę praėję, žygiuokite! Persitvarkiusios sąjungos uždavinys laikytis darbe glaudžiau su tautiškąja vyriausybe ir su kitomis tautinėmis organizacijomis; būti tarpininke tarp valdžios ir visuomenės, rūpintis visais mūsų tautos reikalais. Tai prakilni organizacijos priedermė."[99]

1933 m. pačiame gale naujų įstatų išsamiai formuluotas Tautininkų sąjungos autoritetinis režimas susidūrė su nuo seniau rūgstančia opozicija, išėjusia iš buvusių narių tarpo.

Radikalių tautininkų (nacionalistų) iškilimas ir jų išpuolis 1934 m. birželio 7 d.

Jau anksčiau tautininkuose pasireiškęs nežymus skilimas tarp nuosaikios ir griežtesnės srovės darėsi daug ryškesnis po A. Voldemaro atleidimo 1929 m. rugsėjo mėn. Nuosaikios tautininkų vyriausybės, ministro pirmininko J. Tūbelio vadovaujamos, kursas nepatenkino kai kurių tautininkų, ypačiai jaunesniųjų, reikalavusių judresnės, veiklesnės politinės linijos. Kai kuriuos tautininkus, ypačiai jaunimą, veikė ir nacionalsocialistinė Vokietija, jos aktyvumas vidaus ir užsienio politikoje. Jos poveikyje visur ėmė stiprėti dešiniosios, profašistinės srovės ir drauge antiliberalinė politinė, visuomeninė ir kultūrinė linkmė. Nacionalistinė Vokietija veikė Lietuvą per Klaipėdos kraštą, kur pusiau viešai nuo 1933 m. ėmė veikti nacionalsocialistai. Pragaištinga nacionalsocialistų veikla Klaipėdoje jaudino mūsų visuomenę ir gaivino radikalią dešiniąją opoziciją. Opozicijos vadovu tapo A. Voldemaras.

Iš Kauno ištremtas A. Voldemaras pradžioje buvo apgyvendintas Plateliuose (Žemaičiuose), vėliau jam leista pastoviai gyventi Zarasuose, pusbrolio, taip pat Augustino Voldemaro, vietinio Lietuvos Banko direktoriaus šeimoje. Pradžioje A. Voldemaras bandė grįžti į Vytauto Didžiojo Universitetą, kur anksčiau profesoriavo. Valdžia neleido jam, prisibijodama jo "blogos įtakos studentams", kaip vienas žymus tautininkas išsireiškė. Valdžia paskyrė jam pašalpą mokslinim darbui dirbti.[100] Jis galėjo baigti ir išspausdinti nuo seniau pradėtą rašyti prancūzų kalba veikalą Lithuanie et ses problémes: Lithuanie et Allemagne (išleista Prancūzijoje 1933 m.). Didelės apimties veikalas nėra deramo mokslinio lygio, kokio iš profesoriaus istoriko lauktina. Jis daugiau palaidų politinių ir ne visai originalių apybraižų rinkinys.

Tapęs prezidento A. Smetonos priešu, A. Voldemaras tuo pačiu darėsi idealiu vadu tautininkų, kuriems nepatiko nuosaiki ir atsargi J. Tūbelio vidaus politika. Jie reikalavo kietesnės, dinamiškesnės politinės linijos, kokią A. Voldemaras, kaip ministras pirmininkas, galėtų pradėti. Radikalams tautininkams rodėsi, jog A. Smetona padarė klaidą, atleisdamas A. Voldemarą, ir jis turi ją atitaisyti. Kai jis to nelinko padaryti, tai turėjo būti priverstas, kaip vienas to išpuolio veiklus dalyvis Jonas Pyragius rašė — "susitaikyti su Voldemaru, atseit, grąžinti statusą, buvusį po gruodžio 17 dienos".[101]

Tuo būdu brendo perversmo mintis radikaliuose tautininkuose ir jaunuose karininkuose, kurių dalis priklausė uždarytai "Geležinio Vilko" sąjungai. Buvę tos sąjungos nariai ir šiaip radikalūs tautininkai 1934 m. gegužės mėn. A. Panemunėje įsteigė Lietuvos nacionalistų partiją, kuri buvo opozicinė A. Smetonos — J. Tūbelio vyriausybei.[102] Ji griežtai atsiribojo nuo Tautininkų sąjungos, kaip pareiškė steigiamajam partijos susirinkimui pirmininkavęs ir jos pirmu pirmininku išrinktas K. Mačius: "su tautininkais mūsų kelias yra išsiskyręs."[103]

Įsisteigus prieš tautinę vyriausybę pasiryžusiai veikti partijai, laikiusiai savo idealu A. Voldemarą, artėjo jos naktinis žygis birželio 7 d. Apie jo ruošimą buvo jau anksčiau kalbama. St. Raštikio liudijimu,[104] apie sukilimą sklido gandai kariuomenėje jau 1934 m. balandžio mėn. Tuo metu įvykusiame karininkų posėdyje prezidentūroje divizijos vadas Kazys Skučas pareiškė: "Šiandien sužinojau iš vieno visai patikimo asmens, kurio pavardės, deja, negaliu pasakyti, kad kariininkai tikrai rengia perversmą, kurio tikslas pašalinti Tūbelio vyriausybę." Tad "voldemarininkų" ruoštas žygis 1934 m. birželio mėn. nebuvo kokia staigmena. Vyriausybės tvarkos jėgos nebuvo netikėtai užkluptos. Vieno tuometinio Kauno policijos tarnautojo asmeniniu liudijimu, prezidentūra jau prieš birželio 7 d. buvo ginkluotos policijos saugoma iš aplinkinių namų.

Dar prieš sukilėliams privedant kariuomenės dalis prie prezidentūros, aplink ją jau buvo sutelkti policininkai jos apsaugai.[105] Iš viso prezidentūrą saugojo 152 ginkluoti vyrai — policininkai ir 25 sargybinio būrio kareiviai. Vesti prie prezidentūros kariai nebuvo parengti gatvių kovai ir, sutikti ginkluotų policininkų, turėjo sustoti, neapsupę prezidentūros.

Policijos apsaugos priedangoje prezidentas galėjo autoritetingai kalbėti su atvykstančiomis sukilėlių delegacijomis. Jų pirmąją sudarė pats gen. štabo viršininkas gen. P. Kubiliūnas su

husarų pulko vadu Juozu Bačkumi. Delegatų perduotą sukilėlių reikalavimą grąžinti į valdžią A. Voldemarą prezidentas atsisakė patenkinti. Delegatai grįžo į štabą nieko nelaimėję. Štabe besikeičiant nuomonėmis dėl susidariusios padėties, paaiškėjo, kad gen. P. Kubiliūnas nesiėmęs vadovauti sukilimui, kaip sukilėliai manė, bet sutikęs būti tik tarpininku tarp prezidento ir sukilėlių.[106] Tada vyko antra šešių karininkų delegacija pas prezidentą ir ji išgirdo tokį pat neigiamą prezidento atsakymą.

Sukilėlių žygiui prasidėjus, prezidentas dar galėjo susisiekti telefonu per neužimtą automatinę telefono stotį su vyriausybės nariais, kaip su pačiu ministru pirmininku J. Tūbeliu, ir jam ištikimais kariais, kaip su karo mokyklos viršininku gen. ltn. J. Jackumi. Kai apsižiūrėję sukilėliai užėmė ir automatinę stotį, prezidentūra susisiekė su karo mokyklos viršininku per pasiųstus du policininkus, ėjusius skirtingais keliais. Abu policininkai pasiekė karo mokyklą ir perdavė jos viršininkui įsakymą: "Prezidentūra laikosi. Prašau suorganizuoti gynėjus ir atsiųsti prezidentūrai ginti."

Kai sukilėliams nepavyko apsupti prezidentūros ir paimti prezidento į nelaisvę, ir kitų įstaigų užėmimas niekais nuėjo. Nieko nelaimėję, sukilėliai turėjo paklusti gen. P. Kubiliūnui, pildžiusiam prezidento reikalavimą, ir vesti atgal kareivius į kareivines. Tuo tarpu iš Zarasų atskraidintas A. Voldemaras galėjo tik konstatuoti sukilimo blefą ir pareikšti jį apsupusiems lakūnams: "Mane jūs atvežėte tiesiai į kalėjimą."[107] Gautu telefoniniu įsakymu A. Voldemaras turėjo būti pristatytas į generalinį štabą, kur jis buvo perduotas saugumo departamento valdininkams ir areštuotas. Nevykusiai rengtas sukilimas ir pasibaigė nesėkmingai.

Po sukilimo gen. P. Kubiliūnas tuojau pašalintas iš kariuomenės ir suimtas. Sekė kariuomenės valymas, suimant kelioliką vadovaujančių karininkų. Iš suimtųjų į teismą patraukti tik vyresnieji vadai. Jų tarpe skaudžiai nubausti P. Kubiliūnas ir plk. ltn. J. Narakas. Abu gavo mirties bausmes, prezidento pakeistas kalėjimu iki gyvos galvos. Prof. A. Voldemarui duota 12 metų kalėjimo. Kiti nubausti mažesnėmis bausmėmis. Daugumas karininkų, palaikytų kurį laiką kalėjime, susilaukė disciplinarinės bausmės: degraduoti į eilinius kareivius ir paleisti iš kariuomenės tarnybos.

Tautininkų sąjunga tolydžio augo. 1935 m. gruodžio 28 d. Kaune įvykusiame suvažiavime dalyvavo per 500 apylinkių atsto-

Dalis Pasaulio lietuvių kongreso dalyvių susipažinimo metu su min. p-ku J. Tūbeliu. Pirmoje eilėje sėdi iš k.: adv. R. Skipitis, P. Bandzevičius (Skotija), I. Trečiokienė (JAV), min. pirm. J. Tūbelis, kun. J. Bakšys (JAV), akt. O. Rymaitė, solistė B. Darlys-Drangelienė (JAV), prof. K. Sleževičius.

vų. Tuo metu sąjunga turėjo apie 11 000 narių, kurių tarpe buvo 508 su aukštuoju mokslu, 1592 su aukštesniuoju; daugumą sudarė ūkininkai.

Praėjusių metų įvykiai (nacionalistų ruoštas sukilimas) rado atgarsio ir tautininkų suvažiavime. Valstybės prezidentas A. Smetona savo kalboje skyrė nemaža vietos besireiškiančiai opozicijai. Jis tarp kita ko šiaip pasisakė dėl opozicijos: "Kritika yra neatskiriamas kūrybos palydovas. Valdžia dirba ir veikia, opozicija kritiškai vertina jos darbus ir jos žygius, žinoma, valstybišku mastu... Kai tokioje aukštumoje stovi opozicija, tai ji nebaisi valdžiai, tai ji dalyvauja valdyme, ji darosi kuriamoji valstybės pajėga, ji, nagrinėdama vyriausybės darbus, pasako, ko jiems trūksta, bet nenutyli ir kas gero padaryta... Opozicija esti kuriamoji pajėga ir verta savo vardo tik tuomet, kada laikosi valstybiškumo ribose".[108]

1938 m. konstitucija

Tautininkų sąjungos talkininkaujama, autoritetinė vyriausybė 1936 m. išrinko seimą pagal specialų įstatymą. Seimas 1938 m. gegužės 12 d. priėmė naują konstituciją ir Valstybės prezidentas ją paskelbė. Joje, galima sakyti, buvo baigta formuluoti

autoritetinės valdžios samprata, kurią įvairiomis progomis dėstė A. Smetona.

Savaiminga yra konstitucijos preambulė, kur tiesiog romantiškai paminima tautos praeitis, tautinės valstybės kūrimas, kovos dėl nepriklausomybės:

"Lietuvių tauta, senosios Lietuvos didingos praeities gaivinama, yra atstačiusi nepriklausomą suvereninę Lietuvos valstybę ir ginklo kovoje ją apgynusi tam, kad, vykdydama savo amžinąją teisę būti laisvai ir nepriklausomai savo tėvų žemėse, vieninga valia sergėtų, kas jai iš amžių priklauso, tęstų garbingus Lietuvos žygius ir esamosios bei būsimųjų kartų pastangomis ugdytų Lietuvos galią.

Lietuvių tautos patyrimu, kurį jai yra davę jos senovė ir valstybinė praeitis, jos atgimimas ir kovos dėl nepriklausomybės, prisikėlusios Lietuvos gyvenimas ir Tautinės valstybės kūrimas, nustatoma ši konstitucija."[109]

1938 m. konstitucijos tikslą K. Račkauskas šiaip nusako: "Sustiprinti valstybinės valdžios autoritetą buvo vienas svarbiausių 1938 m. konstitucijos tikslų... Tam pasiekti buvo stengiamasi valstybės santvarkoje autoritetą paremti tvirtais pagrindais, patikint aukščiausio autoriteto vykdymą vienam asmeniui — prezidentui ir įpareigojant piliečius, kad būtų ištikimi tai valstybei ir jai padėtų."[110] Prezidentas ne tik atstovauja valstybei, kaip 1922 ir 1928 m. konstitucijose, bet dar jai vadovauja, kaip įsakmiai pasakyta 3 straipsnyje. Kadangi valstybė palenkta prezidento vadovybei, tai jos ir valdžia yra vientisa, nedaloma. Apie garsią valdžios padalinimo į tris šakas formulę, figūruojančią liberalinėse konstitucijose, 1938 m. konstitucijoje nekalbama. Tiesa, sakoma, kad valdžios funkcijas vykdo "Respublikos Prezidentas, Seimas, Vyriausybė ir Teismas" (4 str.). Bet jų tarpe prezidentas tiek pirmauja, kad ir pačią seimo galią aprėžia. Prezidentas, pagal 1938 m. konstituciją, turėjo teisę tvirtinti seimo priimtus įstatymus. Be jo patvirtinimo jie neturėjo galios ir buvo tik projektai. Tokio tvirtinimo nebuvo nei 1922, nei 1928 m. konstitucijose. Taigi, 1938 m. konstitucija "seimas yra nužemintas, o prezidento institucija padaryta labai galinga."[110a]

Visai naujoviškai aptarti visuomeniniai dalykai. Įvestas skyrius (VII) "Darbas". Apie darbą pagarbiai atsiliepiama, kai sakoma: "Kiekvienas darbas yra visuotinės kūrybos dalis ir lygiai gerbtinas" (44 str.), valstybė siekia, kad galintieji dirbti turėtų darbo"... (46 str.). Ryšium su darbu kalbama ir apie poilsį: "Vals-

tybė rūpinasi, kad dirbančiam būtų poilsio ir tinkančių tam poilsiui sąlygų" (45 str.).

Konstitucijos originalumo ženklas yra sujungimas teisių su pareigomis joms abiem skirtame III skyriuje "piliečių teisės ir pareigos." Ten 17 str. sakoma: "Piliečio pareiga būti ištikimam Valstybei". Kur kas daugiau kalbama apie teises.

1938 m. konstitucija įsakmiai pripažino pozityvią religijos vertę (27 str.) ir todėl Bažnyčioms ir tolygioms tikybinėms organizacijoms suteikė teisę "laisvai skelbti savo mokslą, atlikti savo apeigas, turėti maldų namus ir išlaikyti dvasines mokyklas dvasininkams ruošti (28 str.).

Didžiausia, galima sakyti, revoliucinė naujovė šioje konstitucijoje — įvairių tikybų dvasininkams nepripažinta išimtinė teisė sudarinėti gimimo, jungtuvių ir mirimo aktų. Tą teisę sau pasilaikė valstybė: "Gimimo, jungtuvių ir mirimo aktai daromi Valstybės organų įstatymo nusistatytomis sąlygomis ir tvarka" (12 str.). Tačiau tikintiesiems palikta teisė sudaryti tuos aktus ir pas dvasininkus įstatymo nustatytomis sąlygomis, be prievartos juos kartoti kitur. Dėl šio įstatymo ir šiaip buvę nepergeriausi santykiai tarp Katalikų bažnyčios ir vyriausybės dar pablogėjo. Bet po tikinčiųjų protestų, sena tvarka liko nepajudinta.

Teisininkas K. Račkauskas, pagrindinai išnagrinėjęs 1938 m. konstituciją, jos esmę nusakė šiais žodžiais: "Tik po dvylikos metų (nuo gruodžio 17 d. perversmo. — J. J.) — 1938 m. — pagaliau buvo paskelbta konstitucija, kuri buvo pagrįsta visai nauja filosofija. Tos filosofijos elementai buvo imti iš Lietuvos gyvenimo sąlygų, tradicijų ir reikalavimų. Žmogaus, valstybės, autoriteto klausimais 1938 m. konstitucija ne tik nekartojo 1922 m. konstitucijos principų, bet pasuko visai priešinga kryptimi. Ypač kiek tai liečia valstybės sampratą bei vaidmenį, autoriteto klausimą ir žmogaus sąvoką, jo pareigų valstybei, tautai atžvilgiu."[111]

1938 m. konstitucija buvo paskutinis ir žymiausias autoritetinės tautininkų vyriausybės aktas. Ji yra apibendrinimas A. Smetonos per ilgus metus skelbtų minčių visuomeniniais, politiniais ir kultūriniais klausimais. Kartu ji yra ir jo skiepytos Tautininkų sąjungos politinės, plačiausia prasme paimtos, ideologijos dokumentacija. Leonas Sabaliūnas labai taikliai apibūdino šią konstituciją: "1938 m. konstitucija buvo Tautininkų sąjungos teorijos santrauka, skrupulingai įkūnyta Smetonos politinė filosofija".[111a]

Konstitucijoje atsispindi anų prieškarinių laikų dvasia, kur, atsiribojus nuo liberalinio parlamentarizmo, ieškota pagrindų nau-

joviškai organiškai, luominei ar kitaip vadinamai santvarkai. Trumpas buvo laikas bandyti naujai konstitucijai įgyvendinti — vos vieneri ir dar nepilni metai. Tur būt, ne be ryšio su ta konstitucija 1938 m. rugpiūčio mėn. įkurta Visuomeninio darbo vadyba. Pats prezidentas, 1938 m. gegužės 12 d. kalbėjo seime apie skelbiamą konstituciją ir ją interpretavo.[112]

Po ilgesnės įžangos apie konstitucijos vystymąsi po I pas. karo, iškėlęs liberalinių konstitucijų krizę, prezidentas ėmėsi komentuoti 1938 m. konstituciją. Pirmiausia pabrėžė prezidento galios sustiprinimą. "Jis ne tik prezidentauja, bet ir vadovauja valstybei." Jis derina seimo, vyriausybės ir teismo funkcijas ir daro valdžią vienatiją ir nedalomą. Vieningos valdžios postulatas išreikštas tiesiog lapidariška fraze: "Jei vieninga tauta, tai juk ir valdžia turi būti vieninga." Tarpe konstitucijos komentarų ypač pabrėžiama piliečių pareiga valstybei. Šiuo atveju beveik kartojamas garsus E. Kanto kategorinis imperatyvas, tik kiek pakeistas ir sutrumpintas: "Elkis taip, kad tavo veiksmas būtų suderinamas su kitų laisve."[113]

Prezidentas kalbėjo apie tikybos dalykus konstitucijoje ir atsargiai polemizavo su katalikų dvasininkija. "Taigi klaidinga yra konstitucijos interpretacija, kai kur visuomenėje platinama, kad piliečiai būsią verčiami prie civilinės metrikacijos. Netiesa: ji ketinama įvesti vien tiems, kurie pašliję nuo valstybės pripažintų tikybų. Rusijos valdžia, rūpestingai varžiusi piliečių sąžinę pravoslavijos naudai, vis dėlto turėjo įvedusi valstybinę metrikaciją sentikiams ir kitiems, kuriuos laikė atskalūnais. Dar mažiau Lietuva, pripažinusi sąžinės laisvę, galėtų versti žmones... tuoktis pas dvasininkus, kurių atstovaujamą tikybą jie nutolę. Antra vertus, rodos, nėra sveika ir tikyboms vajotis tokių, kurie yra su jomis pasimetę."[114]

Autoritetinės santvarkos krizė

Kai valstybę sukrečia kokie skaudūs įvykiai, jie pirmiausia paliečia jos vairuotojus ir jų rėmėjus bei šalininkus. Klaipėdos miesto ir krašto netekimas 1939 m. kovo mėn. buvo skaudus tautai smūgis, nors tautinė vyriausybė pajėgė susidoroti su juo ir normalus gyvenimas nesutriko. Tačiau Tautininkų sąjunga neišvengė sukrėtimų. Pasigirdo net balsų, paleistų dideliame Kauno studentų mitinge, kur reikalauta sąjungą panaikinti. Sąjungos orumą menkino ir atgijusių seiminių partijų centrai. Štai krikščionių demokratų ir liaudininkų atstovų grupė, prisitraukusi dar voldemarininkus, aplankė tuometinį ministrą pirmininką V. Mi-

Paskutiniosios vienų tautininkų vyriausybės nariai 1939 m. sausio 4 d. Sėdi iš k.: Lietuvos Banko valdytojas J. Tūbelis, min. pirm. V. Mironas, valst. prez. A. Smetona, seimo pirm. K. Šakenis, švies. min. J. Tonkūnas; stovi iš d.: valst. tarybos pirm. B. Masiulis, užs. reik. min. J. Urbšys, susis. min. K. Germanas, teis. min. J. Gudauskas, visuom. darbo vadybos gen. sekr. V. Vileišis, kr. aps. min. K. Musteikis, fin. min. J. Indrišiūnas, ž. ū. min. J. Skaisgiris, v. r. min. S. Leonas ir kt.

roną ir, kaip J. Audėnas liudija, "išdėsčiusi ... susidariusios padėties sunkumą, esančias visuomenėje gana audringai nepalankias nuotaikas valdžios atžvilgiu iškėlė būtiną reikalą skubiai ir radikaliai pertvarkyti vyriausybę, kuria kraštas pasitikėtų."[115] Kai partijų reikalavimui pritarė ir kariuomenės vadovybė (ypačiai pats kariuomenės vadas gen. St. Raštikis), prezidentas nusileido ir pakvietė ministru pirmininku karį — brigados generolą J. Černių. Paisydamas pirmininko pageidavimo, prezidentas įtraukė į kabinetą po du atstovus iš dviejų minėtų partijų.

Pagal nuo seniau įsigyvenusią praktiką, kur ministrai pirmininkai buvo ir Tautininkų sąjungos pirmininkai (J. Tūbelis ir Vl. Mironas), prezidentas būtų turėjęs skirti ir J. Černių sąjungos pirmininku, nors generolas ir nebuvo jos narys. Bet sąjungai jis nebuvo priimtinas pirmininkas, nes J. Černius, kaip ministras pirmininkas, būtų tapęs tiesioginiu A. Smetonos įpėdiniu, jei kas prezidentui atsitiktų. Šiuo atveju sąjunga būtų atsidūrusi prieš dilemą: pirma, ar kiekvieną asmenį, kuris taptų prezidentu, sąjunga turėtų pripažinti savo aukščiausiu autoritetu, turinčiu teisę skirti jai pirmininką ir generalinį sekretorių? antra, ar ministras pirmininkas, nepriklausąs sąjungai, gali būti jos pirmininkas? Tie du praktiški klausimai sustiprino tautininkų pažiūrą, kad dabartinė sąjungos pripažįstama santvarka yra laikinio po-

būdžio, atitinkanti tik to laiko sąlygas, kada prezidentas yra A. Smetona, sąjungos autoritetas ir Tautos Vadas.

Į antrą klausimą prezidentas davė neigiamą atsakymą, kai sąjungos pirmininku paskyrė ne ministrą pirmininką, bet jaunesnės kartos, susitelkusios apie žurnalą "Vairą", veikėją Domą Cesevičių, o generaliniu sekretoriumi jauną tautininką J. Statkų.

Naujoji vyriausybė prisistatė seimui su ministro pirmininko deklaracija, kupina naujų užmojų, tarsi valstybė būtų iš naujo kuriama.[116] Tačiau iš esmės deklaracija neiškrypo iš vyriausybės ligšiol vestos politinės linijos, ji buvo tautininkų vyriausybės deklaracija.[117] Todėl ir pačioje deklaracijos pradžioje sakoma:

"Naujoji vyriausybė atėjo darban ne griauti, kas ligšiol sukurta, bet tęsti pradėtą darbą, toliau kurti. Kad galima būtų šituos uždavinius sėkmingai įvykdyti, reikia, kad valdžia būtų vieninga, kad darbas būtų darniai dirbamas visose tautos ūkio srityse. Dėl to vyriausybė, sekdama respublikos prezidento nustatytomis režimo gairėmis ir griežtai laikydamasi konstitucijos nustatytos santvarkos, dirbs artimame kontakte su seimu, didžiai vertindama jo bendradarbiavimą."[118]

Iš viso deklaracijoje, kaip ir J. Černiaus vyriausybės veikloje, nebuvo jokios valstybinės santvarkos lūžio žymės. Valstybinis gyvenimas riedėjo senomis vėžėmis. Prezidento visą laiką keltas vienybės šūkis kartotas ir dabar.

Partiniu atžvilgiu bespalvė vyriausybė negalėjo patenkinti kai kurių Tautininkų sąjungos darbuotojų. Juos erzino ir opozicinių partijų aiškiai rodytas priešingumas autoritetiniam režimui ir keliama mintis grįžti prie valdžios, kur būtų atstovaujamos partijos. Kai kurie naujo kabineto, gavusio bendro darbo vyriausybės vardą, darbai ėjo aiškiai prieš Tautininkų sąjungą; pvz., likvidavimas tautininkų vyriausybės 1938 m. rugpiūčio mėn. įsteigtos Visuomeninio darbo vadybos. Ši įstaiga veikė ministro pirmininko žinioje. Naujoji vyriausybė pavedė ją vidaus reikalų ministrui. Po to netrukus ji išnyko.

Ne vien tik dėl vidaus politikos pakaitų, bet dar ir besivystančių didelių tarptautinių įvykių poveikyje atsirado pačioje Tautininkų sąjungoje srovė, reikalavusi labiau pabrėžti autoritetizmą ir veikti prieš liberalizmo tendencijas, rodomas "ašies" partijų. Jaunieji tautininkai — naujovininkai, gavę vairininkų vardą (nuo žurnalo "Vairo", kurį jie perėmė redaguoti ir kur skelbė savo naujoviškas idėjas), iš vienos pusės nekantravo dėl senųjų tautininkų politinės ir visuomeninės stagnacijos ir kėlė reikalą eiti

su laiku ir veikti pažangiau, iš kitos pusės leidosi į polemiką su katalikais ir liaudininkais, jiems prekaištaudami, kad jie griebiąsi valdžios kritikos, kai kraštui kyla kokie pavojai, kaip Klaipėdos netekimas, karo pradžia, sovietų bazės. Vairininkai įrodinėjo, kad grėsmės ar pavojaus metu reikia visiems spiestis apie Vadą ir tuo palaikyti rimtį ir tvarką. Jie reikalavo sudrausti opozicionierius, veikiančius prieš vienybę ir Vadą. Autoritetinis režimas vairininkams tuo metu buvo neliečiamas ir jo kritika neleistina. Vadovaujantis vairininkas, Tautininkų sąjungos generalinis sekretorius J. Statkus įrodinėjo, jog dabartinio tautų kelio pagrindas yra autoritetinė santvarka.[119]

Prasidėjęs II pasaulinis karas davė progos vairininkams tautininkams deklaruoti besąlyginį lojalumą Vadui, paskelbiant atsišaukimą, kur tarp kita ko sakoma: "Prasidėję įvykiai Europoje reikalauja iš mūsų valstybės budrumo, drausmės ir stiprios vienybės. Lietuvių tautininkų sąjunga tikėdama, kad vieningas veiksmas, drausmė žodžiuose ir mintyse, ir tvirtas ateities supratimas yra galimas, tik pasiekus vienybės pažiūrų ir nedalomos valios, — reiškia šioje rimtoje valandoje absoliutinį pasitikėjimą ir besąlyginę paklusnybę tautos Vadui, Respublikos Prezidentui A. Smetonai."[120]

Tautininkų pasitikėjimas savo prezidentu paliko nepajudintas ir tuo momentu, kada karas siautėjo Lietuvos pasienyje. Turėta vilčių, kad jis išvairuos valstybės vairą ir pakilusios audros metu. Ir pats prezidentas tikėjosi galėsiąs to atsiekti, kaip rodo jo ryšium su prasidėjusiu II pasauliniu karu išleistas atsišaukimas į tautą.[121] Prezidentas ypačiai pabrėžė neseniai paskelbtą neutralumo įstatymą ir kvietė tautiečius į vienybę be partinių ir srovinių skirtumų. "Ne dirbtinė, o nuoširdi vienybė, telkiama ant bendrųjų tautos ir valstybės reikalų, turi vadovauti mūsų darbams ir mūsų veiksmams. Taigi neprivalo būti valstybės aparate vietos sroviniams, partiniams ingeidžiams nei viršum, nei apačioje".[122] Labiausiai prezidentas kėlė reikalą visiems lygiuotis į krašto vadovybę, kurią "sudaro Respublikos Prezidentas, visų mūsų ginklų pajėgų viršininkas, tautos atstovybė — Seimas, Ministras Pirmininkas su Ministrų Taryba ir Kariuomenės Vadas."[123] Kalba baigiama su viltingu paraginimu: "Tik sklandžiai, sėkmingai ir tvarkingai dirbkime, tai būsime neįveikiami."[124]

Nei Tautininkų sąjunga, nei prezidentas savo pareiškimuose dar nenujautė, kad Lietuvos tragiškas likimas netolimoje ateityje jau bus nuspręstas didžiųjų kaimynų 1939 m. rugpiūčio 23 d. slaptu susitarimu.

Tautininkų laikysena prasidėjusio karo sūkuriuose

Dar prieš prasidedant karui, Lietuvos vyriausybė paskelbė neutralumo įstatymą. Tautininkų sąjungos bent vadovybė visai pritarė tam vyriausybės mostui. Kartą pasiskelbusi išlikti neutrali, Lietuvos vyriausybė nepasidavė vokiečių vilionėms stoti į karą su Lenkija Vilniui išvaduoti. Priešingai, karui prasidėjus, 1939 m. rugsėjo 5 d. ministrų kabinetas dar kartą patvirtino paskelbtą neutralitetą.

Vyriausybės kietai laikytai neutralumo pozicijai tautininkų dalis, ypač jaunesnioji, nelinko pritarti. Einantiems prieš vyriausybę tautininkams rodėsi, jog Lietuvai atėjusi tinkama proga atsiimti sostinę, kurios trokšta per 20 metų. Daugiau geidė žygio į Vilnių jauni tautininkai, A. Voldemaro simpatikai. Netruko jiems pritariančių ir A. Smetonai ištikimų vairininkų tarpe. Vienas jų vadovaujantis narys J. Statkus paskelbė straipsnį "Vaire", kur smerkė neutralumą, tardamas jį esant žalingą Lietuvos aspiracijoms. Dėl to straipsnio "Vairas" buvo trims savaitėms sustabdytas.

Blaiviai galvojantieji tautininkai, kaip ir vyriausybė, numatė, kad žygis į Vilnių vakariečių būtų palaikytas Lietuvos karine sąjunga su Vokietija, kas galėtų būti žalinga Lietuvos ateičiai. Pre-

Koalicinė vyriausybė — XX ministrų kabinetas, sudarytas 1939 m. kovo 28 d., pas valst. prezidentą. Sėdi iš k.: šviet. min. L. Bistras, min. pirm. J. Černius, prez. A. Smetona, min. pirm. pav. K. Bizauskas ir užs. reik. min. J. Urbšys; stovi iš k.: teis. min. A. Tamošaitis, v. r. min. K. Skučas, ž. ū. min. J. Krikščiūnas, fin. min. J. Sutkus, kr. aps. min. K. Musteikis ir susis. min. K. Germanas.

zidentas neklydo, būdamas įsitikinęs, kad vokiečiai karą pralaimės, ir Lietuva tada galės skaudžiai nukentėti.[125] II pasaulinio karo išdavos parodė, kad nei prezidentas, nei jo vyriausybė neklydo, kai laikėsi neutraliteto. Tai buvo supratinga, toli į ateitį žvelgianti politika. Ją palaikė ir blaivioji, rimtai galvojanti tautininkų dalis.

Tautininkų sąjunga nepriklausomybės agonijoje

Lietuva išsaugojo savo neutralumą, nepasidavusi vakarų kaimyno vilionėms. Bet ji, kaip ir dvi kitos Pabaltijo valstybės, negalėjo atsilaikyti prieš rytų kaimyną — Sovietų Sąjungą. 1939 m. spalio 10 d. "sutartimi" turėjo įsileisti Raudonosios armijos įgulas į savo kraštą. Svetimos įgulos krašte mažino Tautininkų sąjungos orumą, jos įtaką.

Sąjungoje vyravę jaunieji tautininkai "vairininkai", nesiliovę tvirtinti autoritetizmą ir kalbėti prieš partiškumą, negalėjo turėti žymesnės įtakos. Prieš juos veikė atgijusios seiminės "ašies" partijos. Veiklūs pasidarė jaunieji krikščionys demokratai su savo dienraščiu "Dvidešimtuoju Amžiumi". Krikščionys demokratai opozicinei veiklai prieš tautininkus panaudojo ir gen. St. Raštikį, Lietuvos kariuomenės vadą. Jis tiko jiems savo rodyta antipatija Tautininkų sąjungai, kurią jis vadino partija, nors, iš kitos pusės, sakėsi esąs Smetonos gerbėjas.

Nors St. Raštikis ir gerbė Smetoną, tačiau nebuvo jo politinės linijos šalininkas. Jis kritiškai žiūrėjo į Smetonos skelbtą tautos vienybę. Savo straipsniais ir kalbomis kariuomenės vadas St. Raštikis pasirodė siekiąs vienybės per seiminių laikų partijas. Kai J. Černiaus vyriausybė dėl tam tikrų priežasčių 1939 m. lapkričio mėn. atsistatydino, prezidentas linko sudaryti vien tautininkų vyriausybę su ministru pirmininku A. Merkiu. Raštikis smarkiai pasipriešino ir dramatiškame posėdyje prezidentūroje tiesiog reikalavo sudaryti koalicinę trijų politinių grupių vyriausybę iš tautininkų, krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų.[126] Primygtinas Raštikio reikalavimas tiek paveikė prezidentą, kad jis leido jam, pačiam pasisiūlius, kalbinti tas grupes įeiti į Merkio vyriausybę. Raštikis nedelsdamas atliko savo misiją ir susitiko su visų trijų grupių lyderiais skirtingose vietose. Minėtinas jo susitikimas su tautininkų atstovais — K. Masiliūnu ir D. Cesevičium. Apie tai Raštikis šiaip kalba: "Tautininkai labai rėmė Respublikos prezidentą ir kaltino kitas grupes. Vyriausybės sudarymą, esą, trukdą ne jie, bet kiti. Jie pageidavo tautininkų vyriausybės, tačiau nesipriešino ir koaliciniam kabinetui."[127] Gavęs visų grupių

sutikimą, Raštikis pranešė apie tai pačiam Merkiui, apsilankęs jo bute, ir prašė tuojau tęsti derybas naujam kabinetui sudaryti. Merkys sekė Raštikio patarimu ir savo koalicinį kabinetą netrukus suorganizavo.

Paskutinės nepriklausomos Lietuvos vyriausybės organizavimas, ypačiai kariuomenės vado vaidmuo parodė prasidėjusį Tautininkų sąjungos prestižo menkėjimą. Ji turėjo dalintis valdžia net su kadaise uždarytomis partijomis. Valstybės, kaip ir sąjungos nykimo procesą paliudijo ir ministras pirmininkas savo deklaracija seime gruodžio 8 d.

Merkio deklaracija buvo žymiai trumpesnė už jo pirmatako gen. J. Černiaus. Jis jau nekalbėjo apie neutralumą, kurį itin pabrėžė Černius savo deklaracijoje balandžio mėn. Už tai pažymėjo, kad esanti "minėtina spalio 10 d. sutartis su drauginga mums Sovietų Sąjunga."[128] Posakis — aiškus liudininkas prieškarinės Lietuvos padėties, kokioje ji tada buvo atsidūrusi. Pirmininkas dar rado reikalą priminti santykius su Latvija ir Estija, kurie "bus grindžiami 1934 m. Santarvės sutartimi." Ar tuo pasakymu ministras pirmininkas turėjo galvoje santarvės atnaujinimą, kaip jį kaltino Molotovas, lieka neaišku. Šiaip visa deklaracija buvo paskirta vidaus politikos klausimams, kurie tik bendrybėmis paliesti.

Daugiau apie susidariusią padėtį pasakė prezidentas, kalbėdamas 1939 m. lapkričio 29 d. seime.[129] Beveik visa kalba skirta atgautam Vilniui ir visokiems rūpesčiams, susijusiems su juo. Kalbėjo apie kraštui sudarytas karo sunkenybes ir nepriteklius, kvietė tautiečius susispausti. Baigdamas ilgą ir turiningą kalbą, užsiminė jam mielą temą — vienybę. Šiuo kartu iškalbingiau kaip kitados pasisakė apie ją, ir toje kalbos vietoje jaučiama tada susidariusi krašto padėtis. Pirmiausia priminė, kad vienybės klausimą svarsto ir mūsų spauda ir į jį visaip atsako. Čia greičiausiai "ašies" partijų užuomina. Toliau prezidentas kalbėjo:

"Kadangi krašto vadovybei ne tiek teorija, kiek praktika rūpi, tai ji vykdo vienybės idėją, kur tik randa galima... Ir valstybės aparatan, ir aukštoms vadovavimo pareigoms ima išmaningus žmones, nevengdama skirtingų politinių srovių, nei skirtingų pažiūrų, jei tik sutinka dirbti apsiimtą darbą. Juk valstybės byla valdžios programoje susidaro iš bendrų ir realių, tariant, tikrų tautos gyvenimo reikalų. Kas juos atjaučia, tas ir dedasi talkon. Vadinasi, reali tautos vienybė pasireiškia ne srovių vienybe, kuri teoriškai nėra galima, o srovinių ir nesrovinių žmonių

dalyvavimu sutartiniame darbe. Tokiu atveju jie pakyla aukščiau savo srovių, nors su jomis ir nepasimeta."[130]

Aiški prezidento kalbos tendencija įrodyti, kad vienybei neprieštarauja ir skirtingų politinių srovių vyriausybė, kokia paskutinioji Merkio ir buvo, jei tik valstybinis darbas jos išmaningai dirbamas.

Gūdžioje politinėje aplinkoje įvyko paskutinis Tautininkų sąjungos suvažiavimas 1940 m. sausio 5-6 d. Jame vyravo vairininkai, o jų žymusis atstovas ir tuo metu Tautininkų sąjungos pirmininkas D. Cesevičius dar vis tvirtino autoritetizmą, pareikšdamas: "Tuo tarpu... padėtis reikalauja tautiško autoritetinio režimo."[131] Suvažiavime reikšmingą kalbą pasakė ir prezidentas A. Smetona. Joje daugiausia vietos skyrė savo numylėtai vienybės idėjai, pasisakė prieš partijas, prieš koalicinę vyriausybę. Jis teigiamai kalbėjo apie konsolidacinę vyriausybę, kaip A. Merkys savo kabinetą pavadino.

Apie Lietuvos padėtį ir jai pakibusią grėsmę prezidentas kalbėjo: "Gal niekados, kaip šiemet, sveikinantis švenčių proga, nebuvo linkėjimais taip arti jungiama asmens laimė su gimtojo krašto laime, gal niekuomet žmogus nesijautė juo tiek daug susirūpinęs. Vieni kitiems tapome, rodos, artesni, lyg nujausdami kokį pavojų. Šūkį — proletarai viso pasaulio, eikite išvien — ir kitas skambias, toli siekiančias, sutartines nustelbė gajūs žodžiai: tautiečiai, pasklidę po visą pasaulį, atsiliepkite tėvynės balsan ir telkitės draugėn."[132]

Tai atsargi ir labai pridengta užuomina apie sovietus ir tautos susirūpinimą dėl jų įsibrovimo į kraštą. Toliau, priedangai sutvirtinti, prezidentas tęsė: "Tai tautinės vienybės skardas, kurs aidi per visus kraštus, kurs žadina jų žmones glaudžiau spiestis apie savąsias valdžias."[133] Čia prezidentas įstatė tautinės vienybės mintį į tarptautinę plotmę ir priminė tautininkams apie vykstantį tautų pasipriešinimą tarptautiniam komunizmui. Kad ir lietuvių tautai privalu jame dalyvauti, to prezidentas pasakyti negalėjo.

Apie Lietuvai artėjantį pavojų prašneko prezidentas ir paskutinėje radijo kalboje Vasario 16 d. Jis pasakė: "Vengiu metu, kokį dabar gyvename, labai stropiai tenka budėti, kad visokie svetimainiai, kurių dabar Lietuvoje aibės, nepasiraustų po mūsų nepriklausomos valstybės pamatais. Neprivalome pamiršti, kad tiems pamatams griuvus, žūtų mūsų tautos laisvė, o su ja dingtų ir mūsų gerovė."[134] Kas tie svetimainiai, anų 1940 metų pradžioje kiekvienam lietuviui buvo numanu. Taip pat buvo supran-

tama visiems, ko jie siekia Lietuvoje. Prezidentas pasakė, ką jautė ir mūsų visuomenė.

Ko viešai prezidentas (kaip ir joks oficialus asmuo) neskelbė, tai atskleidė privačiai savo privatiniam sekretoriui A.Merkeliui, plačios, išsamios A. Smetonos biografijos autoriui.

Paskutinis viešas prez. A. Smetonos pasirodymas 1940 m. birželio 5 d. Valstybės stadione.

Viename pasikalbėjime su A. Smetona A. Merkelis jam dėstė:[135] "Jūsų, pone prezidente, visokeriopos veiklos didžioji dalis yra glaudžiai susijusi su Vilniumi. Jūs jį skelbėte esant Lietuvos širdimi, jo priklausomybe Lietuvai grindėte užsienio politiką, dėl jo daugausia esatę sielojęsis ir kovojęs, ir Jums pirmajam derėtų keltis į senąją Lietuvos sostinę, kur prezidento laukia tokie šaunūs rūmai . . ."

Prezidentas pertraukė jo kalbą ir atsakė: "Aš į bolševikų klastingai grąžintą Vilnių nesikelsiu. Ten kaip respublikos prezidentas įsikūręs, bolševikams okupuojant Lietuvą, nebegalėčiau pasitraukti, tapčiau jų belaisviu ir būčiau verčiamas pasirašyti Lietuvos nepriklausomybės sužlugdymą. To aš niekuomet nepadarysiu."

Kas įvyko 1940 m. birželio 15 d., prezidentas jau iš anksto nujautė. Su ta nuojauta jis ir buvo apsisprendęs pasitraukti į užsienį, kad išvengtų okupantų prievartavimo. Tad jo net raštu pateiktas vyriausybei nuosprendis tame istoriniame birželio

14-15 d. nakties ministrų posėdyje nebuvo impulsyvus, bet jau pasiruoštas veiksmas. Su prezidento A. Smetonos pasitraukimu prasidėjo sunkios rusų okupuotos Lietuvos dienos.

Okupantas tuojau nuslopino, dezorganizavo gražiai veikusią, visame krašte su savo skyriais išplitusią Lietuvių tautininkų sąjungą. 1938 metų statistikos duomenimis, sąjunga turėjo apie 13000 registruotų narių. 2/3 (apie 7500) buvo ūkininkai, apie 350 buvo amatininkų ir apie 500 pramonės darbininkų. Kiti maždaug 4500 narių buvo iš šviesuomenės sluoksnių: šiek tiek iš verslininkų bei laisvųjų profesijų ir daugiausia iš valdžios-administracijos pareigūnų. Šių pastarųjų tarpe buvo apie 1700 mokytojų. Iš viso valdininkai ir kitokie intelektualiniai sluoksniai sudarė apie 10% Lietuvių tautininkų sąjungos narių.[136]

Paskutiniais Lietuvos nepriklausomybės metais sąjunga savo skyriais apjuosė visą Lietuvą. Retas buvo miestelis, valsčius, kur nebūtų buvę Tautininkų sąjungos skyriaus. O apskričių miestuose skyriai įsisteigė nuo pat sąjungos įsikūrimo.

Skaudus okupanto smūgis suduotas Tautininkų sąjungos nariams, daugumas jos veikėjų buvo suimta, kalinta, išvežta į Sovietų Sąjungą ar Sibiran sunkiesiems darbams, šalčiams, badui ir mirčiai. Kurie išsislapstė ar kitaip išvengė kalėjimų ar deportacijos, po vokiečių okupacijos stojo į antinacinės rezistencijos veiklą drauge su kitų partijų veikėjais ir paskui įsijungė į suorganizuotą Vliką. Sovietams antrą kartą okupuojant Lietuvą, 1944 m. dalis tautininkų pasitraukė į Vakarus, o pasilikusiųjų dalis dalyvavo partizaninėje kovoje su okupantu ir nemaža jų žuvo.

Išnašos

1. Cituota iš *A. Merkelis*, Tumas-Vaižgantas. Čikaga, 1955, p. 224.
2. Plačiau apie Tautos pažangos partiją ir jos programą rašoma *A. Merkelio* knygoje "Juozas Tumas Vaižgantas". I tomas, Chicago, 1955, p. 224 tt.
3. Platesnę J. Kubiliaus biografiją davė J. Tumas jo raštų leidinyje: *Juozas Kubilius*, Viltininko mintys. Kaunas, 1939.
4. *Kun. dr. K. M. Rėklaitis*, Atsiminimai iš Petrapilio veiklos (1914-1918). — "Tautos Praeitis", t. I, knyga 1, Chicago, 1959, p. 72.
5. *M. Yčas*, Rusijos lietuvių pastangos kovose už Lietuvos Nepriklausomybę. — Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis, 1918-1928. Kaunas, 1930, p. 29.
6. *Vaižgantas*, Tiesiant kelią Lietuvos nepriklausomybei. 1916-1917 m. Vilnius, 1919, p. 15-19.
7. *Vaižgantas*, Ten pat, p. 35-36.
8. *Vaižgantas*, Ten pat, p. 36.
9. *M. Yčas*, Atsiminimai. Nepriklausomybės keliais, III. Kaunas, 1936, p. 125-133.
10. Vienybės gairėmis. Kaunas, 1930, p. 300.
11. Ten pat, p. 310.
12. Ten pat, p. 311.

13. Ten pat, p. 313.
14. Ten, pat, p. 301.
15. *P. Klimas,* Lietuvos Valstybės kūrimasis 1915-1918 m. Vilniuje. Londonas, ²1955, p. 17.
16. *Fr. Fischer,* Griff nach der Weltmacht. Duesseldorf, 1967, p. 602.
17. *M. Yčas,* Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai. — Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. Kaunas, 1930, p. 70.
18. Ten pat, p. 70
19. Ten pat, p. 71.
20. Ten pat, p. 73.
21. Ten pat, p. 73.
22. Ten pat, p. 76.
23. *R. Klatt,* Ostpreussen unter dem Reichskommissariat 1919-1920. Heidelberg, 1958, p. 92-93.
24. *M. Yčas,* Ten pat, p. 91.
25. Pvz., *M. Krupavičiaus* "Atsiminimų" p. 351 rašoma: "Buvo smarkiai reaguota į vyriausybės nusistatymą didžiausiame pavojuje palikti Lietuvą. Buvo daug kalbėta, ginčytasi, bartasi su Smetona, ir su Voldemaru, ir su Yču, bet nieko nelaimėta. Jie išvyko, palikę Lietuvą neaiškaus likimo rankose".
26. *A. Merkelis,* Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla. New York, 1964, p. 221.
27. *J. Savickis,* Skandinavija. — Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. Kaunas, 1930, p. 62.
28. *V. Maciūnas,* A. Smetonos laiškai J. Šaulio archyve. — "Aidai", 8, 1974, p. 340.
29. Ten pat, p. 340.
30. Ten pat, p. 341.
31. Ten pat, p. 341.
32. Ten pat, p. 341.
33. A. Smetona 1919. II. 15 rašė J. Šauliui: "Užmiršau išvažiuodamas iš Berlyno pasirašyti ant Schatzscheinų. Jei reikalingas mano parašas, tai prašau atsiųsti kurjeriu į Stockholmą ir pasakyti raštu, *kokia* suma reikia pasirašyti" ("Aidai", 8, 1974, p. 341).
34. *A. Merkelis,* A. Smetona l. c., p. 224.
35. *J. Švaistas,* Dangus debesyse. London, 1967, p. 188: "Bolševikų kariuomenę, pradėjusią žygiuoti iš Daugpilio, sudarė dvi grupės bei rinktinės. Viena pietų, arba Vilniaus, antroji šiaurės, arba Kauno. Pirmoji žygiavo — Turmantas, Vilnius, Alytus, Jieznas. Antroji — Rokiškis, Panevėžys, Kėdainiai. Tai savotiškos replės, kurios turėjo susičiaupti Kaune".
36. *A. Merkelis,* Juozas Tumas-Vaižgantas. Čikaga, 1955, p. 267.
37. Vaižganto Raštai, III t. Kaunas, 1922, p. 7.
38. Ten pat p. 8.
39. Ten pat, p. 14.
40. Ten pat, p. 15
41. Ten pat, p. 15.
42. Ten pat, p. 33.
43. Ten pat, p. 36
43a. Ten pat, p. 70.
44. *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 249.
45. Vaižganto Raštai, III t., p. 66.
46. *R. Skipitis,* Nepriklausomą Lietuvą statant. Chicago, 1961, p. 201.
47. Ten pat, p. 206.
48. Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, IV t. Vilnius, 1961, p. 57. (Toliaus cituojama LIŠ).
49. Ten pat, p. 62.
50. *K. Račkauskas,* Lietuvos konstitucinės teisės klausimais. New York, 1967, p. 22.
51. Kaip buvo sudarytas K. Griniaus kabinetas, paliudija pats *B. K. Balutis:* Bronius Kazys Balutis. Jo gyvenimas ir darbai. Sodus, Mich., 1951, p. 58.
52. *P. Žilys,* Kaip lenkai 1920 m. liepos mėn. užleido Vilnių rusams ir atidavė lietuviams. — "Tautos Praeitis", III-2, 1973, p. 89.

53. Vaižganto Raštai, III t., p. 149-152.

54. *J. Būtėnas* (red.), Mykolas Sleževičius, p. 143.

55. *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 269.

56. Smulkiau apie šį įvykį: *A. Merkelis,* Juozas Tumas-Vaižgantas, p. 277 tt.; *A. Birontas,* Vardan teisybės, 1956, p. 7. Kaip buvo įsitempę santykiai tarp valdžią turėjusių krikščionių demokratų ir Pažangos partijos, rodo šis kan. J. Staugaičio laiškas (1923. XI. 16) dr. J. Šauliui dėl Smetonos arešto: "Smetonijada nuėjo, ir mano supratimu, netikusiais keliais. Bet mūsų valdžios apsirikimas tas, kad jinai manė, jog Yčas užmokės pabaudą ir dalykas bus baigtas. Ir Yčas būtų užmokėjęs, bet Smetona demonstratyviai pasirinko areštą. Truputį buvo triukšmo, bet anaiptol ne tiek, kaip laukė Smetona ir gal kiti pažangininkai. Matyti, pasaulio aukštyn kojom neapversią, užmokėjo pabaudą ir Smetona vakar ramiai sugrįžo iš kalėjimo" (iš dr. J. Šaulio archyvo).

57. LIŠ, IV, p. 253-254.

58. Cituota iš *A. Merkelio,* "Antanas Smetona", p. 305. Pagal A. Merkelį atpasakotas ir tas pokylis.

59. *Iz. Tamošaitis,* Nuo gruodžio 17 d. ligi šių dienų. — Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. Kaunas, 1930, p. 143.

60. *Iz. Tamošaitis,* Ten pat, p. 143.

61. LIŠ, IV, p. 275.

62. *J. Paleckis,* savo knygoje "Žingsniai smėlyje" (Kaunas, 1968), p. 63 liudija, kad liaudininkų vadovybėje buvęs J. Makauskis apie birželio mėn. (1926) atvykęs Rygon ir jam kalbėjęs "apie poziciją Smetonos ir jo grupės atžvilgiu; esąs sumanymas įtraukti Smetoną į vyriausybę kontrolieriaus pareigoms".

63. *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 310.

64. *E. Dirvelė,* Klasių kova Lietuvoje 1926 m. Vilnius, 1961, p. 108.

65. Apie tos demonstracijos rengimą E. Dirvelė p. 113 rašo: "... į LKP centro komitetą atėjo Kauno rajono komiteto vadovaujantieji draugai ir paklausė, ar galima rytojaus dieną, sekmadienį (VI. 13) organizuoti darbo žmonių demonstracija. Kadangi prieš tai LKP CK buvo priėjęs išvadą, kad, esant tokiam dideliam darbo žmonių revoliucinių nuotaikų pakilimui, nukreipta prieš reakciją demonstracija gali turėti teigiamą reikšmę tolimesniam demokratiniam šalies vystymuisi, tai sutikimas buvo duotas. Demonstracijos organizavimas buvo pavestas LKP Kauno rajono komitetui".

66. *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 315.

67. *J. Būtėnas* (red.), Mykolas Sleževičius, p. 243.

68. Jo aštrios, visai faktus iškraipančios, kalbos turinį atpasakoja P. Maldeikis. Ten pat, p. 187.

69. *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 324-325.

70. Pagal Smetonos archyvą.

71. LIŠ, IV, p. 321-322; *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 329.

72. LIŠ, IV, p. 322; *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 330.

73. LE, XXX, p. 443.

74. LE, XXX, p. 443.

75. *A. Smetona,* Pasakyta parašyta. Kaunas, 1935, p. 269 tt.

76. *P. Maldeikis,* Mykolas Krupavičius, p. 207.

77. *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 343.

78. LIŠ, IV, p. 337-338.

79. "Geležinis Vilkas", archyviniai dokumentai. Paruošė B. Baranauskas. Vilnius, 1965, p. 18.

79a. MLTE III, 826.

80. B. Štencelio parodymai sovietų saugumui, Archyviniai dokumentai, p. 21.

81. Encyclopedia Lituanica, IV, p. 35.

82. LE, XXX, p. 445.

83. *A. Smetona,* Pasakyta parašyta, I, p. 303.

84. Ten pat, p. 303-304.

85. Ten pat, p. 304.

86. Ten pat, p. 308.

87. Ten pat, p. 309.

88. Ten pat, p. 309.

89. *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 284-285.

90. *A. Smetona,* Pasakyta parašyta, I, p. 313.

91. Ten pat, p. 315.

92. Ten pat, p. 313.

93. *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 400.

94. Ten pat, p. 401.

95. LE, XXX, p. 445.

96. *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 402.

97. LE, XXX, p. 446-447.

98. *A. Smetona,* Pasakyta parašyta, I, p. 320-321.

99. Ten pat, p. 330-331.

100. *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 421.

101. "Laisvoji Lietuva", 1976. V. 13.

102. LE, XVI, p. 72.

103. Ten pat, p. 72.

104. *St. Raštikis,* Kovose dėl Lietuvos, I. p. 286.

105. Įvykiai prie prezidentūros ir prezidentūroje pavaizduoti remiantis vieno vadovaujančio Kauno policijos pareigūno, saugojusio prezidentūrą, raštišku liudijimu ir dar J. Pyragiaus atsiminimais "Septintoji birželio" ("Laisvoji Lietuva", 1976. V. 13 — 1976. VIII).

106. *J. Pyragius* ("Laisvoji Lietuva", 1976. VII. 8).

107. "Laisvoji Lietuva", 1976. VII. 22.

108. "Trimitas", 1936. I. 3, Nr. 1, p. 2-7.

109. *K. Račkauskas,* Lietuvos konstitucinės teisės klausimais. New York, 1967, p. 153.

110. Ten pat, p. 98.

110a. Ten pat, p. 55.

111. Ten pat, p. 94.

111a. L. Sabaliūnas, Lithuania in Crisis. Nationalism to Communism 1939-1940. Indiana U-ty Press, 1972, p. 34: "The constitution of 1938 was the epitome of Nationalist theories, a punctilious embodiment of Smetonas political philosophy".

112. *A. Smetona,* Pasakyta parašyta II, 1935-1940, Bostọn, 1974, p. 123 tt.

113. Ten pat, p. 127.

114. Ten pat, p. 127-128.

115. *Juozas Audėnas,* Paskutinis posėdis. Atsiminimai. New York'as, 1966, p. 128.

116. *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 521 tt.

117. *L. Sabaliūnas,* Ten pat p. 123 teisingai pažymi, kad Černiaus deklaracija iš esmės "tautininkų tono" (Nationalist in tone).

118. *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 521.

119. *L. Sabaliūnas,* Ten pat, p. 138.

120. Citata iš *L. Sabaliūnas,* Ten pat, p. 139.

121. Atsišaukimo tekstas žiūr. *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 530-532.

122. Ten pat, p. 532.

123. Ten pat, p. 531.

124. Ten pat, p. 532.

125. A. Smetoną iš arti pažinęs *A. Merkelis* (p. 534) rašo: "Smetona

buvo tvirtai įsitikinęs, kad Vokietija anksčiau ar vėliau karą katastrofiškai pralaimės".

126. Posėdį prezidentūroje ir savo paties prezidentui pateiktą "ultimatumą" aprašo *St. Raštikis,* Kovose dėl Lietuvos, I, p. 631.

127. Ten pat, p. 635.

128. *A. Merkelis,* A. Smetona, p. 563.

129. *A. Smetona,* Pasakyta parašyta, II, 146 tt.

130. Ten pat, p. 152.

131. LE, XXX, p. 447.

132. *A. Smetona,* Pasakyta parašyta, II, p. 77 tt.

133. Ten pat, p. 78.

134. Ten pat, p. 154.

135. *A. Merkelis,* Antanas Smetona, p. 567-568.

136. LE, XXX, p. 445.

KITOS TAUTINĖS MINTIES ORGANIZACIJOS

Tautininkų sąjungai leidžiant šaknis mūsų visuomenėje, kūrėsi ir ideologiškai jai artimos organizacijos. Jos su Tautininkų sąjunga priešakyje sudarė tautinių organizacijų kolektyvą, įsiterpusį į įvairias visuomeninio gyvenimo sritis. Skyrium minėtinos šios tautininkams afilijuotos organizacijos: "Neo-Lithuania", Moksleivių draugovė "Jaunoji Lietuva", Žemės ūkio akademijos studentų tautininkų korporacija "Jaunoji Lietuva", Jaunosios Lietuvos sąjunga, Jaunųjų ūkininkų rateliai (JŪR), Lietuvių mokytojų sąjunga ir Pažangos akcinė bendrovė.

Į Lietuvių tautininkų sąjungos valdybą sprendžiamu balsu būdavo kviečiami: VDU studentų tautininkų korporacijos "Neo-Lithuania" filisterių pirmininkas, ŽŪA studentų tautininkų korp. "Jaunoji Lietuva" pirmininkas, Jaunųjų ūkininkų ratelių vadas ir Lietuvių mokytojų sąjungos pirmininkas.

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO LST KORPORACIJA "NEO-LITHUANIA"

JUOZAS JAKŠTAS

Neolituanijos kūrimo mintis išėjo iš Tautos pažangos partijos ideologijai artimų studentų, studijavusių Kauno Aukštuosiuose kursuose. Konkrečiai eita prie organizacijos steigimo 1921 m., kada ir vidurinės srovės Pažangos partija, išėjusi į opoziciją prieš dvi seime vyravusias partijas, krikščionių demokratų ir valstiečių liaudininkų, baigė susiorganizuoti. Tuomet vykusiuose partiniuose kivirčuose šiek tiek dalyvavo ir akademinis jaunimas, pritapęs prie partijų.

Dar iš prieškarinių laikų žinomos studentų organizacijos, kaip ateitininkai ir aušrininkai, veikė nuo pat pradžių Aukštuosiuose kursuose. Pirmieji šlijo prie krikščionių demokratų partijos, antrieji, veikiami pokarinės revoliucinės dvasios, suskilo: vieni dėjosi prie valstiečių liaudininkų, kiti prie socialdemokratų; o buvo ir tokių, kurie nuėjo su komunistais.

Nepriklaususiems nei prie dešiniųjų, nei prie kairiųjų grupių studentams tapo patraukli pažangiečių tautininkų politinė organizacija. Šie studentai jau 1921 m. pradėjo rūpintis naujos organizacijos steigimu. Tuo reikalu tartasi dėl įstatų bei programos ir susirašinėta su užsienyje studijuojančiais. Tarp studentų, besirūpinančių naujos organizacijos steigimu, iškilo V. Gustainis, 1922 m. pavasarį pažangiečių organe "Tėvynės Balse", redaguotame prof. A. Voldemaro, paskelbęs straipsnį "Politinės srovės ir universitetas". Gustainis tarp kita ko rašė:

"Padėkime nuošaliau tai, kas vienus ar kitus piktina ir skaldo, o pažiūrėkime į tai, kas visus turi jungti. Ne tik tūkstančių metų istorija, bet ir dabartiniai laikai skelbia tą patį, būtent: vienybėje-galybė, o susiskaldyme silpnybė..."

Tas pat studentas V. Gustainis ir V. Banaitis 1922 m. vasarą paruošė organizacijos įstatus ir įteikė universiteto senatui tvir-

Neolituanai, Lietuvos kariuomenės savanoriai-kūrėjai. Sėdi iš k. į d.: J. Karutis, J. Kiaunė, L. Tuskenis; stovi: A. Rukša, A. Koncė, A. Andriūnas, H. Vaitkevičius.

tinti. Senatas patvirtino 1922 m. lapkričio 9 d. To pat mėnesio 11 d. 13 korporacijos pradininkų studentų savo posėdyje priėmė V. Gustainio paruoštą deklaraciją ir ją nusprendė paskelbti viešame organizacijos steigiamajame susirinkime. Minėti 13 korporacijos "N. L." kūrėjai buvo Abaravičius Leonas, Banaitis Vytautas, Dargis Jurgis, Drevinskas Antanas, Dumbrys Aleksandras, Gustainis Valentinas, Jakobas Antanas, Kavolis Martynas, Kazlauskas Kazys, Pikčilingis Jonas, Vileišis Juozas, Virkutis Simas.

Organizacijos deklaracijoje buvo nusakyta jos principai, darbo programa ir santykiai su kitomis organizacijomis. Lietuvių studentų tautininkų korporacija pabrėžė, kad ji ateina į gyvenimą ne griauti, o kurti. Korporacijos esminiai dėsniai deklaruoti šiais žodžiais:

Korp! "N. L." gegužinė 1928 m. birželio 17 d. prie Kačerginės. Dalyvių tarpe matomi: prez. A. Smetona, Vyt. Vileišis, kun. Vl. Mironas.

"Korporacijos tikslas — Lietuvių tautos didybė, jos garbė, gerovė ir valinga, kilni bei tauri asmenybė, šūkis — Pro patria! Šio tikslo siekdama korporacija laikosi solidarumo, lietuviškų tradicijų ir bendrų krikščioniškos dorovės dėsnių, rūpinasi savo narių dorovingu ir moksliniu auklėjimu, ugdo juose tautinę ir valstybinę sąmonę, atsparumą ir drausmingumą".

Lietuvių studentų tautininkų korporacija nuo 1923 m. kovo 1 d. prisidūrė tikrinį vardą "Neo-Lithuania" ir tų metų gegu-

žės 21 d. pakeitė statutą ir priėmė jau korporacinius santvarkos pagrindus; įvestos narių kategorijos: juniorai, seniorai, extra loci, inaktyviai, filisteriai; nustatyta uniforma (tik valdybai). Šiuo pakeitimu taryba buvo pavadinta valdyba, galutinai nustatytos spalvos (raudona-auksinė-raudona).

Korporacija plėtėsi savo darbų apimtimi ir nariais. Paaugus korporacijai ir prisidėjus geram būriui studenčių, 1925 m. rudenį pripažintas reikalas jom susitelkti į atskirą ratelį ir veikti autonomiškai korporacijos įstatų ir statuto ribose. Kai jų ratelis išaugo iki šimto narių, 1928 m. gruodžio 8 d. korporantės atsiskyrė nuo korporacijos "Neo-Lithuania" ir sudarė pirmąją lietuvių studenčių tautininkių korporaciją "Filiae Lithuaniae" su savo įstatais.

Korporacijai išaugus į gausią studentų šeimą, buvo suprasta, kad nepakanka rūpintis vien bendrais reikalais, bet dar reikia kreipti dėmesys ir į profesinį pasiruošimą. Tad 1925 m. vasario 20 d. susirinkime nutarta telktis į atskiras profesines sekcijas (technikus, medikus, visuomenininkus, literatus ir kt.). Pasiskirstymas profesinėmis grupėmis darė daug įvairumo ir naudos korporantų brendimui. Sekcijų narių posėdžiuose buvo skaitomos paskaitos, referatai, vedamos diskusijos, pašnekesiai. Buvo rengiamos ekskursijos į sekcijos narius dominančias vietas.

Vos įsisteigusi korporacija tuojau ėmė rūpintis įsigyti savus namus veiklai koncentruoti ir stiprinti. Iš Kauno miesto savivaldybės ji gavo sklypą, o iš Žemės reformos valdybos — statybinės miško medžiagos. Korporacijos metinėse sukaktuvėse, 1923 m. lapkričio 11 d., kan. J. Tumas-Vaižgantas pašventino rūmų kertinį akmenį, ir korporantai tą dieną pirmą kartą pasirodė uniformuoti (su kepuraitėmis).

Namų statybai pradėtos rinkti aukos. Pirma stambi auka gauta iš Hipatijos Šliūpaitės-Yčienės — 1000 litų. Kaip ne viena organizacija nepriklausomybės pradžioje, net ir pati valstybė, kreipėsi į Amerikos lietuvius dėl finansinės paramos, taip pasielgė ir neolituanai. Jie 1923 m. gruodžio mėn. pasiuntė du savo narius studentus (V. Banaitį ir K. Marčiulionį) už Atlanto. Taip jau pasitaikė, kad vieno studento (tur būt, Marčiulionio) teta buvo Philadelphijoje gyvenusi J. Pranaitytė, kun. A. Miluko alter ego, jo viso spaudos darbo talkininkė ir jo leisto žurnalo "Žvaigždės" redaktorė. Ji paprašė kunigą (tada Maspetho kleboną), kad jis paglobotų studentus, jiems padėtų ir sutiktų uoste. Milukas taip ir padarė. Jis paskelbė "Žvaigždės" žurnale propagandinį atsišaukimą, kurio atspaudą išsiuntinėjo lietuvių veikėjams ir orga-

nizacijoms. Milukas sudarė aukų rinkimo planą, nurodė studentams maršrutą joms rinkti. Po kelių mėnesių važinėjimo studentai surinko per 11.000 dolerių.

Stambesniems aukotojams, davusiems 1000 litų ar daugiau, k. a. dr. M. Deveniui, J. Deveniui, J. Ginkui, kun. A. Milukui, Pr. Narvydui, J. Pranaitytei, J. Širvydui, K. Širvydienei ir J. Alijošiui, korporacija suteikė mecenato vardą. Lietuvoje po 1000 litų Neolituanijos namams aukojo M. Yčas, K. Šakenis ir kun. V. Mironas. Lietuvos nepriklausomybės laikais korporacija turėjo 15 mecenatų.

1930 m. Amerikos lietuvis J. Smailis atsiuntė 10.000 litų, ir buvo įkurtas jo vardo fondas studentų studijų paramai.

Prie namų statybos žymiai prisidėjo 1926 m. įsisteigusi filisterių sąjunga, kuri rūpinosi korporacijos ūkio reikalais ir įsteigė studentams tautininkams savišalpos fondą. Korporacijos rūmų statyba, pagal inž. E. Friko projektą, buvo baigta 1928 m. Keturių aukštų rūmai tapo korporacijos veiklos židiniu, juose telkėsi nemaža dalis jos gyvenimo. Namuose buvo nedidelis bendrabutis, kur gyvendavo apie 40 korporantų, bibliotekos-skaityklos kambarys, posėdžių kambariai ir anais laikais palyginti ištaikinga salė. Ji buvo meniškai dekoruota korporacijos herbu, spalvomis ir Lietuvos miestų herbais, pieštais dailininko Jono Aleksandravičiaus. Antano Aleksandravičiaus skulptūros kūriniai, išdėstyti rūmų viduje, teikė jiems jaukumo ir meniškumo.

Korp! "N. L." juniorai 1937 m. spalio 20 d.

Korporacija turėjo išsirinkusi kelis garbės narius. Pirmąjį jų, kan. J. Tumą-Vaižgantą, ji pakvietė garbės nariu 1924 m. gegužės 14 d., kada jis Vytauto D. bažnyčioje pašventino korporacijos vėliavą. Vėliau pasikvietė garbės nariais kitus nusipelniusius tautos veikėjus ir artimus korporacijos ideologijai asmenis: Bronių K. Balutį (1924. XII. 7), dr. Joną Basanavičių (1924. XII. 7), inž. Petrą Vileišį (1924. XII. 7), kalbininką Joną Jablonskį (1925. II. 19), Respublikos prezidentą Antaną Smetoną (1927. V. 11) ir prel. Joną Mačiulį-Maironį (1928. V. 11).

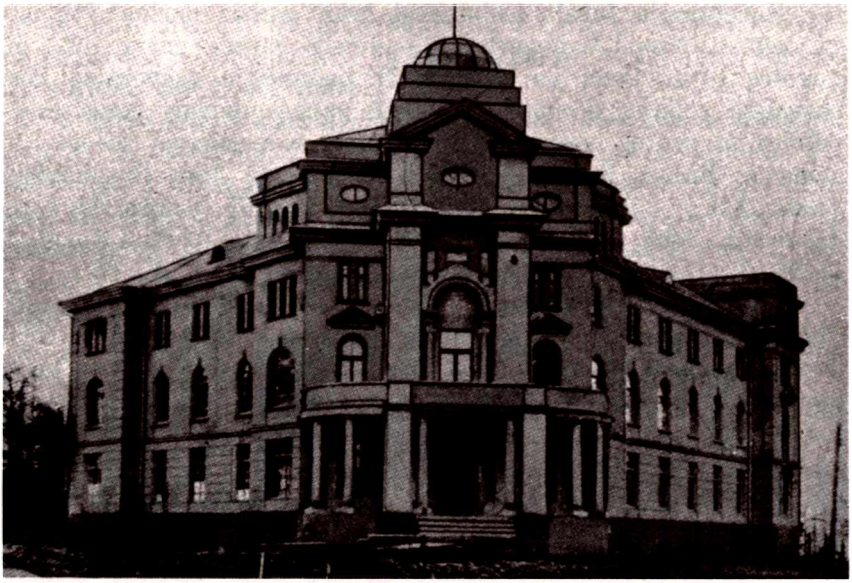
Korporacija, iškilmingai švęsdama savo pirmąjį dešimtmetį, (1932 m.), jau buvo išaugusi iki 250 narių ir turėjo 50 filisterių. Dargano lapkričio pradžioje ji žymėjo sukaktuves kelių dienų iškilmėmis. Itin įspūdinga buvo viena jų. Šeštadienio pavakarį žygiavo korporantai rikiuotėje su Lietuvos kariuomenės orkestru ir savo vėliava Kauno gatvėmis sveikinti savo garbės narių. Atmintinas apsilankymas pas pirmąjį garbės narį J. Tumą-Vaižgantą. Jis sutiko korporantus savo buto balkone prie istorinės Vytauto Didžiojo bažnyčios ir jiems sušuko: "Aš jūsų seniai laukiu!"

Vos pradėjusi veikti, "Neo-Lithuania" įsisteigė (1923. IX. 23) dvisavaitinį laikraštį "Jaunąją Lietuvą". Nuo 1929 m. jį perėmė įsisteigusi moksleivių "Jaunosios Lietuvos" draugovė. Tada "Neo-Lithuania" 1931 m. pabaigoje pradėjo leisti taip pat dvisavaitinį "Studentų Balsą". 1932 m. gale jį pakeitė naujas žurnalas "Akademikas". Jis ėjo iki Sovietų okupacijos (1940) ir dėjo straipsnius ne tik iš universiteto bei studentijos gyvenimo, bet skelbė dar įvairius mokslinius raštus. Atskirai išleistas specialus leidinys korporacijos dešimtmečiui paminėti — "Neo-Lithuania 1922-32" ir kitas — korporantų dainuojamų dainų rinkinys "Sudainuosim sustoję".

Neolituanai kurį laiką turėjo suorganizavę ir savo chorą, kurį rūpestingai išugdė žinomas kompozitorius ir chorvedys A. Vaičiūnas. Chorui susilikvidavus, kurį laiką veikė neolituanų kvartetas. Kvartetas su koncertinėmis programomis yra aplankęs nevieną Lietuvos gimnaziją.

Neolituanai visą laiką buvo skatinami į fizinį auklėjimąsi. 1934-40 m. įvairių sričių sporto mėgėjai neolituanai turėjo savo klubą, kuriame veikė stalo teniso, lauko teniso, futbolo, krepšinio, slidininkų, vandens sporto ir kt. grupės. Šie sportininkai dalyvaudavo Vytauto Didžiojo universiteto rengiamose studentų pavasario šventėse.

Korporacijos pirmykštis įsipareigojimas ugdyti savo narius

Korporacijos rūmai Kaune.

valingais ir tvirtais asmenimis nebuvo tuščias pareiškimas. To korporacija visą laiką siekė ir tą dvasią puoselėjo. Iš įvairių Lietuvos vietovių atkilę į Kauną ir bepradedą ar tik ką pradėję studijas jaunuoliai dažnai su netikrumo jausmu išgyvendavo pirmuosius savaimingo gyvenimo žingsnius. Įsijungimas į korporantų gretas juos ištraukdavo iš vienumos ir palenkdavo bendresniems siekimams, uždaviniams. Korporacijos junioratas, tėvūno ir jo padėjėjų vadovaujamas, kone kas savaitę akademinių metų būvyje turėdavo savo sueigas. Jų metu, greta kolegiško bendravimo, kiekvienas junioras lavindavosi viešai kalbėti, savo mintis formuluoti ir pamažu įsitraukti į visuomeninę veiklą. Pirmaisiais metais junioras turėjo paruošti sueigai referatą savo pasirinkta tema, jį paskaityti ir apginti. Vyresnieji kolegos (seniorai ir filisteriai), atsilankydami į juniorų sueigas, savo paskaitomis, pašnekesiais praturtindavo jaunųjų kolegų akiračius ir skatindavo juos augti gerais akademikais ir džentelmenais, mokančiais bendrauti bei dirbti su kitais žmonėmis ir juos suprasti.

Korporacijos rengiami initium ir finis semestri pasilinksminimai mokė jaunuomenę bendrauti laisvalaikio metu, kultūringai pramogauti. Tenka prisiminti ir kolegiška, bet drauge griežtoka drausmė kolegoms, prasilenkusiems dėl vienokių ar kitokių priežasčių su statuto nuostatais. O apskritai, šiandien jau iš tolumos

į anas dienas žiūrint, galima teigti, kad neolituaniškas korporantiškumas savo stiliumi ir siekiais buvo naudingas lietuviui jaunuoliui akademikui.

Nors "Neo-Lithuania" pradžioje skelbėsi esanti nepolitinė tautinė korporacija, tačiau jau savo ideologija sijo su Tautininkų sąjunga. Jos nariai (baigę mokslus) paprastai įsijungdavo į neolituanų filisterių grupę ir kartu (su mažomis išimtimis) tapdavo Tautininkų sąjungos nariais.

Sąjungoje maždaug nuo 1929 m. prasidėjęs skilimas, vėliau rado atgarsio ir Neolituanijos eilėse. Jose ėmė vyrauti voldemarininkų įtaka. Ilgainiui korporacijoje buvo susidariusi net antismetoniška nuotaika, kad prezidentas Smetona buvo net grąžinęs jam kadaise įteiktas garbės nario spalvas. Bet, tuoj pat filisteriams įsiterpus, buvo atsiprašytas ir spalvas vėl priėmė.

Paskutiniais Lietuvos nepriklausomybės metais kai kurie buvę neolituanai virto radikaliais tautininkais (nacionalistais), įsijungė į "Geležinį Vilką" ar Nacionalistų partiją. Kiti pasiliko Tautininkų sąjungoje, pasišovę ją labiau suaktyvinti. Tai buvo vadinami vairininkai.

Sovietams okupavus Lietuvą, 1940 m. "Neo-Lithuania" korporacijos, kaip ir kitų studentiškų organizacijų veikla buvo uždrausta; jos turtas nusavintas, nemaža korporantų įkalinta, nužudyta ar išvežta į Sibiro vergų stovyklas.

Studenčių tautininkių korporacija "Filiae Lithuaniae"

Tikrąja korporacijos įsikūrimo data laikoma 1929 m. birželio 2 d., kada buvo pašventinta vėliava. Korporacija siekė tų pačių tikslų, kaip ir "Neo-Lithuania". "Filiae Lithuaniae" tikslas buvo: burti draugėn tautinio nusistatymo studentes, ugdyti taurias asmenybes krikščioniškosios dorovės pagrindais, aukotis lietuvių tautos gerovei, palaikyti bičiuliškus santykius su kitomis draugiškomis studentų organizacijomis ir t.t. Vėliavoje buvo įrašyti šūkiai: "Ugdyti tėvynės meilę", "Bonae artis et amicitiae" ir "Pro patria". Korporacijos spalvos: žalia, raudona ir auksinė.

Pirmąją korporacijos valdybą sudarė: pirm. Aldona Vokietaitytė, vicepirm. Genė Jakelaitytė-Čiburienė ir sekr. Aldona Vėgėlytė-Drąsutienė. Korporacija turėjo per 300 narių.

1940 m. įkurta ir "Filiae Lithuaniae" filisterių sąjunga. Korporacijos garbės nariais buvo: S. Kymantaitė-Čiurlionienė, A. Smetona ir kan. J. Tumas-Vaižgantas.

Nors korporacija 1940 m. birželio mėn. buvo sovietų uždaryta, bet ji slapta veikė iki 1944 m. vasario 10 d.

"Filiae Lithuaniae" korporantės 1929 m., tuoj po persiorganizavimo į atskirą korporaciją. Vidury pirm. Marija Kasakaitytė.

Kitos tautinės korporacijos

Neolituanijos pavyzdžiu įsikūrė ar jos narių buvo įkurtos tame pat Kauno universitete ir kitos korporacijos, kaip "Plienas", "Sudavia", "Samogitia", "Ramovė" (atsargos karininkų).

Neolituanija, tautinės idėjos puoselėtoja bei ugdytoja, buvo suprasta studentijos ir kitose Lietuvos aukštosiose mokyklose: Dotnuvos Žemės ūkio akademijoje, Klaipėdos Prekybos ir Pedagoginiame institutuose ir naujai atsisteigusiame Vilniaus Universitete.

Dviejų Klaipėdos institutų studentai 1937 m. įsisteigė "Herkus Montė" (Mantas) korporaciją. Ji pasivadino XIII a. senųjų prūsų didvyrio vardu. Naujajame Vilniaus universitete įsikūrusi korporacija pasivadino legendiniu "Geležinio Vilko" vardu. Legenda, kaip žinoma, susijusi su Vilniaus įkūrimu.

Visos minėtos korporacijos Kauno universitete ir kitose aukštosiose mokyklose, gavusios pradžią iš Neolituanijos buvo broliški sambūriai. Jų statutai ir ideologiniai tikslai labai panėšėjo. Jos visos tvarkėsi korporaciniais pagrindais. Jos sutarė ir darniai bendradarbiavo.

Jau Vytauto Didžiojo Universitete 1933. IV. 6 buvo įregistruotas universiteto senate ir įsteigtas VDU Studentų Korp! Pre-

zidiumų Sambūris (eilės nr. 83, org. byl. nr. 123), kuris bendru sąrašu dalyvaudavo universiteto Studentų atstovybės rinkimuose ir bendrai derino savo tautinę-kultūrinę veiklą.

1940 m. vasario 16 d. Vilniuje broliškumo aktą pasirašė šios korporacijos: "Neo-Lithuania", "Filiae Lithuaniae", "Jaunoji Lietuva", "Lietuva", "Herkus Monte" ir "Geležinis Vilkas".

Pasinaudota straipsniais: *M. Valiukėnas,* Lietuvių studentų tautininkų korporacija Neo-Lithuania. — Lietuvos Universitetas (1972); *B. Nemickas,* Korp! Neo-Lithuania istoriniai bruožai. — Neo-Lithuania 1922-1964. (1965).

ŽEMĖS ŪKIO AKADEMIJOS LIETUVIŲ STUDENTŲ KORPORACIJA "JAUNOJI LIETUVA"

IGNAS ANDRAŠIŪNAS

1924 m. lapkričio 3 d. Žemės ūkio adademijoje, Dotnuvoje, nedidelis būrelis jaunų studentų, ano meto atsikūrusios Lietuvos didžiųjų idealų skatinamas, įsteigė Lietuvių studentų tautininkų korporaciją "Jaunąją Lietuvą". Dalis to sąjūdžio pradininkų buvo išėję ne tik ŽŪA mokslams studijuoti reikalingas mokyklas, bet ir kovose dėl Lietuvos laisvės buvo atlikę šventą tėvynės pareigą. Tuo metu jau buvo nurimę visi kovos žygiai dėl Lietuvos laisvės. Vyko ramus valstybės atkūrimo ir lietuvių tautos kultūros kūrybos darbas. Kultūros darbui, ypačiai žemės ūkio kultūros ugdymui ir plėtojimui reikėjo rimtai pasiruošusių tos srities darbininkų. "Jaunosios Lietuvos" korporacijos steigėjai, pasirinkę šūkį Pro patria, rūpinosi, kad jos nariai būtų ne tik geri žemės ir miškų ūkio specialistai, bet taip pat tvirtų principų, kilnūs, taurūs ir valingi asmenys. Keliant lietuvių tautos gerovę, į ano meto agronomų bei miškininkų darbo sritį įėjo ne tiktai grynai teorinių žemės ūkio mokslo žinių skleidimas, bet ir lietuviškojo kaimo prusinimas, tautinio sąmoningumo stiprinimas ir vidinės kultūros ugdymas.

"Jaunosios Lietuvos" korporacijos išugdyti nariai gali didžiuotis atlikę savo užsibrėžtus tikslus. Pirmiausia "Jaunosios

Žemės ūkio akademijos studentų tautininkų korp! "Jaunoji Lietuva" 1935-1936 m. Vidury pirm. J. Rackevičius.

Lietuvos" korporantai ir filisteriai buvo gyvai įsijungę į Jaunųjų ūkininkų ratelių veiklą. Tame Lietuvos jaunųjų ūkininkų sąjūdyje didelį vaidmenį suvaidino buvęs ilgametis "Jaunosios Lietuvos" korporacijos pirmininkas dipl. agr. Vladas Tiškus (1906-1975), atlikęs didžiulį darbą racionalaus ūkininkavimo srityje. Daug nusipelnė "Jaunosios Lietuvos" korporacijos nariai ir žemės ūkio kooperacijos srityje. Beveik 80% korporacijos narių buvo įsijungę į kooperacinę linų prekybą. Neliko be "Jaunosios Lietuvos" korporantų-agronomų pagalbos ir kitos kooperacijos sritys: kreditas, prekybiniai ir gamybiniai kooperatyvai. Taip pat daug nuveikta ir privatinėje žemės ūkio produktų apdirbimo pramonėje. Visi tie darbai parodė, kad tautiškai apsisprendę agronomai bei miškininkai daug nusipelnė bekeliant Lietuvos ūkinę ir ekonominę pažangą.

"Jaunosios Lietuvos" korporacija savo garbės narių tarpe turėjo šiuos žymius lietuvių kultūros, mokslo ir valstybės vyrus: kan. Juozą Tumą-Vaižgantą, Respublikos prezidentą Antaną Smetoną, didįjį Lietuvos miškininką, VDU Gamtos-matematikos fakulteto garbės daktarą, pirmąjį Žemės ūkio akademijos rektorių — prof. Povilą Matulionį, ilgametį ministrą pirmininką ir Žemės ūkio akademijos rektorių prof. dr. Vincą Vilkaitį.

1940 m. rusams okupavus Lietuvą, "Jaunosios Lietuvos" korporacijos veikimas buvo sustabdytas. Daug jos narių ir filisterių buvo kalinta ir ištremta į Sibirą. "Jaunoji Lietuva" neatgaivino

savo veiklos JAV, bet daugelis jos buvusių narių aktyviai įsijungė į Lietuvių tautinį akademinį sambūrį. Kiti reiškiasi lietuvių kultūriniame ir visuomeniniame gyvenime.

MOKSLEIVIŲ DRAUGOVĖ "JAUNOJI LIETUVA"

Neolituanijos nuo 1923 m. leistas žurnalas "Jaunoji Lietuva" buvo skirtas ir aukštesniųjų mokyklų mokiniams. Jo poveikyje kilo moksleivių susidomėjimas "Neo-Lithuania" ir panašios organizacijos pageidavimas aukštesniosiose mokyklose. Tas pageidavimas buvo išgirstas ir pats korporacijos pirm. Jurgis Kiaunė 1926-27 mokslo metais pradėjo organizuoti tautinės minties moksleivių draugovę "Jaunoji Lietuva". Korporantų grupė parengė įstatus ir gimnazijose bei mokytojų seminarijose pradėti steigti jos skyriai. Draugovė taip greitai ir gausiai plito, kad 1927 m. balandžio 21-23 d. Kaune galėjo įvykti jos skyrių atstovų suvažiavimas. II-jame draugovės suvažiavime 1927. VII. 23-25 kan. J. Tumas-Vaižgantas buvo išrinktas draugovės garbės nariu. 1927 m. gegužės 5 d. Švietimo ministerija oficialiai leido veikti mokyklose draugovės kuopelėms-rateliams. Ir 1927 m. gale mokyklose jau būta 14 ratelių.

Draugovės įstatuose apibrėžtas tikslas — ugdyti mokyklinio jaunimo tarpe krikščioniškos dorovės, tautinės kultūros ir mokslo pažangos dvasią — mokslo siekti pasiryžusiai tautiškai sveikai mūsų sodžiaus jaunuomenei buvo arčiausiai prie širdies. Kaip į korporaciją "Neo-Lithuania", taip ir į "Jaunosios Lietuvos" draugovę telkėsi jaunuomenė, kuri nepritapo nei prie dešiniųjų, nei prie kairiųjų organizacijų, nuo seniau veikusių mokyklose. Šie aukštesniųjų mokyklų moksleiviai, būdami neorganizuoti šalia organizuotų mokslo draugų, kone spontaniškai būrėsi į "Jaunosios Lietuvos" draugovę, kai jos skyriai pradėta steigti gimnazijose ir mokytojų seminarijose.

Draugovės ratelių veikimą ypač stiprino "Jaunosios Lietuvos" mėnesinis žurnalas, 1929 m. perimtas iš Neolituanijos korporacijos. Jį sumaniai redagavo studentas Jonas Balys, kartu buvęs ir "Jaunosios Lietuvos" draugovės pirmininkas. Jis suredagavo 10 numerių iki 1930 rugpiūčio 30 d., kada Švietimo ministerijos potvarkiu visoms ideologinėms organizacijoms buvo uždrausta veikti aukštesniosiose mokyklose.

"Jaunosios Lietuvos" draugovė uždrausta grynai politiniais motyvais. Po kelerių metų valdžia suprato padariusi klaidą, bet jai buvo nebepatogu ją atitaisyti. Kai 1935 "Neo-Lithuania" vėl

pradėjo leisti moksleiviams mėnesinį tautinės minties žurnalą "Jaunoji Lietuva", Švietimo ministerija nesipriešino žurnalo platinimui aukštesniosiose mokyklose. Atgaivintas žurnalas, nors ir budino moksleiviuose tautinės ideologijos pradus, negalėjo tiek reikšti, kiek buvusi "Jaunosios Lietuvos" draugovė.

Draugovės centro tarybos pirmininkais buvo: St. Povilavičius, M. Kavolis, J. Jurkūnas, V. Vileišis ir J. Balys.

Pagal *D. Peniko* straipsnį Neo-Lithuania ir moksleivija. — Neo-Lithuania 1922-1964 (1965).

LIETUVIŲ MOKYTOJŲ SĄJUNGA

Ji įsisteigė Kaune 1927. X. 8. ir pradžioje pasivadino Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus vardo sąjunga. Taip save vadino ir 1928 m. vasarą įvykusiame visuotiniame jos narių suvažiavime, kur buvo priimti jos įstatai. 1935 m. atsisakyta ilgo vardo ir pasirinktas trumpesnis — Lietuvių mokytojų sąjungos pavadinimas.

Sąjungos pirmininku nuo pat pradžių buvo K. Masiliūnas, ilgai ėjęs tas pareigas. Išsiplėtusi sąjunga turėjo 20 apskrities

Lietuvių mokytojų s-gos centro valdyba 1935 m.: P. Papečkys, J. Jonikaitis, M. Miškinis, K. Masiliūnas (pirm.), V. Augustauskas ir M. Krikščiūnas.

komitetų su 189 skyriais ir su 3000 narių (1936 m. buvo 2500 narių). Iš pat pradžių dirbtas daugiau organizacinis darbas, kuriant skyrius, telkiant mokytojus į juos. Pirmas didesnis darbas buvo 1928. XI. 6 dr. J. Basanavičiaus vardo liaudies universiteto įsteigimas. Tuojau imta kurti jo skyriai. 1937 m. jų turėta 56. (1936-37 m. skaityta per 4000 paskaitų, klausytojų turėta per 16,000 asmenų). Kitas sąjungos pradžioje atliktas vienkartinis darbas buvo 1929 m. A. Panemunėje surengti fizinio lavinimosi kursai.

Lietuvių mokytojų sąjunga rengė mokytojų dienas Kaune ir Klaipėdoje. Jos buvo rengiamos Velykų atostogų metu, ir į jas suvažiuodavo iki 1000 mokytojų. Sudarė sanatorijos fondą ir įsigijo Palangoje vasarnamį ir sklypą, kuriame pasistatė naują vasarnamį. Abiejuose vasarnamiuose buvo 56 kambariai. Birštone sąjunga iš valdžios nusipirko du sklypus reprezentaciniams vasarnamiams statytis ir norėjo patraukti Švedijos, Suomijos ir kitų Pabaltijo valstybių mokytojus vasaroti.

1937 m. s-ga pradėjo leisti aukštesniųjų mokyklų mokiniams iliustruotą žurnalą "Mokslo Dienas". Žurnalas leistas su švietimo ministerijos parama. Be moksleivių jame bendradarbiavo ir vyresniosios kartos žmonės. "Mokslo Dienos" skelbdavo visokių rašinių ir konkursų. Nuo 1938 m. Lietuvių mokytojų sąjunga perėmė ir "Tautos Mokyklos" leidimą. Šį, daugiau mokytojams skirtą, dvisavaitinį laikraštį, nuo 1933 m. pradžios leido švietimo ministerijos tarnautojai. Mokytojų sąjungos perimtas žurnalas davė daug mokslinės ir praktinės pedagogikos straipsnių, pamokų konspektų, mokomosios medžiagos planavimo pavyzdžių, sekė ir vertino naujai išleidžiamus vadovėlius, jaunuomenei skiriamą literatūrą bei žymesnius grožinės literatūros veikalus, informavo apie įvykius iš mokyklų ir mokytojų gyvenimo Lietuvoje, apžvelgė užsienio pedagogines naujienas, svarstė mokytojo asmenybės ir profesijos klausimus.

Minėtiems labai įvairiems dalykams nagrinėti žurnalas turėjo sutelkęs daug visokių specialybių bendradarbių. Jų tarpe buvo žurnalistų, rašytojų, universiteto profesorių, menininkų ir šiaip visuomenės veikėjų. Žurnalas ėjo iki pat Sovietų okupacijos.

Nuo 1939. I. 5 Lietuvių mokytojų sąjungos pirmininkas įėjo pilnateisiu nariu į Lietuvių tautininkų sąjungos centro valdybą; tas pats principas taikytas ir apskričių bei skyrių valdyboms.

Sąjungos veiklą nutraukė pirmoji Sovietų okupacija 1940 m.

JAUNIMO ORGANIZACIJA "JAUNOJI LIETUVA"

JONAS PAPLĖNAS

Tautininkams artima kaimo ir miesto jaunuomenės organizacija"Jaunoji Lietuva" buvo įsteigta 1927 metais. Jos pasirinktas tikslas: laisva Lietuva, vieninga tauta, telkiant lietuvių jaunimą į tautišką darbą, stiprinant jo tautinę ir valstybinę sąmonę, auklėjant jaunuomenę doro būdo, stiprios dvasios, sveiko kūno; visame sąjungos darbe vadovautis dorovės dėsniais, pagrįstais Kristaus mokslu. Šūkis — "Tautai jaunąsias jėgas".

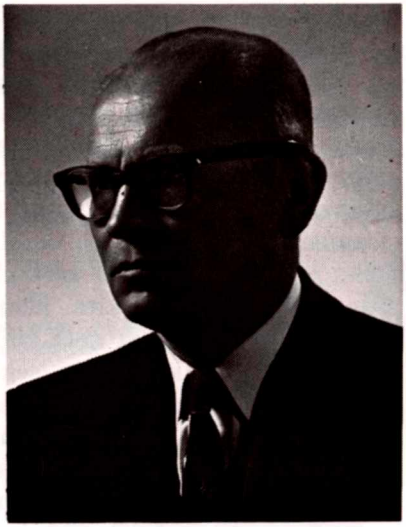
Visą kraštą aprėpusi organizacija veikė pasiskirsčiusi rajonais, apylinkėmis ir skyriais. Centrinis organas buvo Vyriausioji vadovybė iki 10 narių, kurie vadovavo atskiroms darbo sritims, tų sričių vadovybių talkinami. Lėšoms telkti įsteigta narių rėmėjų organizacija, rengusi loterijas. Rajonams, apylinkėms ir skyriams pirmininkavo jų vadai, veikę su padalinių vadovybėmis. Padaliniai buvo sudaryti specialybių pagrindais.

Iki 1927 m. pabaigos įsteigtų skyrių skaičius pasiekė net 127. 1929 m. įkurtas pirmas Vilkaviškio rajonas. 1940 m. jaunalietuviai turėjo 40 rajonų, 300 apylinkių ir 1200 skyrių. Iš viso jaunalietuvių — jaunučių, kandidatų, tikrųjų narių ir narių rėmėjų — buvo per 40.000.

Jaunalietuviai veikė iš pat pradžių dviejose kultūros srityse: dvasinėje ir fizinėje. Pirmaisiais ketveriais metais abi sritys nebuvo ryškiai išskirtos nei formos, nei turinio atžvilgiu. Tik 1931 m. pabaigoje jaunalietuvių vadovybė sudarė organizacinėje vadovybėje dvi veikimo sritis: kultūrinę ir sportinę.

Kultūrinė veikla pradėta paskaitomis ir vaidinimais, vėliau išsiplėtė į dainos, muzikos, knygynėlių organizavimo, tautodailės populiarinimo ir į kitas sritis. Dainos menui ugdyti nariuose ir lietuviškai dainai populiarinti buvo rengiami dirigentų kursai, organizuojami chorai, parūpinamas repertuaras, ruošiamos dainų šventės. Suorganizuota apie 150 chorų su 10.000 dainininkų. Pajėgiausias jų — 1932 m. Kaune įkurtas ir Kl. Griauzdės išugdytas centrinis jaunalietuvių choras su 96 dalyviais, repertuare turėjęs 100 kūrinių, Lietuvoje ir užsienyje koncertavęs apie 120 kartų. Centras ir didesnieji skyriai turėjo dūdų ir stygų orkestrus. Pradėta gaivinti senoji lietuvių kanklių ir skudučių muzika. 1936 m. suorganizuoti skudutininkų kursai, vadovaujami J. Švedo ir

LTJ "Jaunosios Lietuvos" s-gos vadovai: pirm. B. Grėbliūnas ir sekr. J. Paplėnas.

K. Matulevičiaus. Skyriai suruošė scenos vaidinimų: 1927 m. — 154, 1930 — 1641, 1933 — 4583, 1936 — 10.973, 1939 apie 12.000. 1938 m. sudaryta 600 scenos veikalų biblioteka. Kaune ir didesniuose miestuose buvo ruošiami literatūros vakarai, skelbiami literatūriniai konkursai, organizuojami knygynėliai. Knygos buvo telkiamos, organizuojant knygų rinkimo talkas. Per 1936 m. talką surinkta apie 40.000 knygų. Knygų skaičius knygynėliuose: 1927 m. — 134, 1930 — 4038, 1933 — 19.532, 1936 — 50.842, 1939 — per 100.000. Dalis knygų perduota užsienio lietuvių jaunimui. Per visą veikimo laiką sušaukta apie 80.000 skyrių susirinkimų. Kursuose ir susirinkimuose skaityta paskaitų: 1927 m. — 194, 1930 — 2262, 1933 — 8547, 1936 — 14.495, 1939 apie 20.000.

Jaunalietuvių centro vadovybė leido knygas ir laikraščius; nuo 1935 m. vedė nuolatinę radijo valandėlę jaunimui valstybės radiofone, o nuo 1938 m. turėjo ir savo trumpųjų bangų radijo siųstuvą; organizavo masinius sąskrydžius, vasaros stovyklas, ideologinius, organizacinius, vaidybos, namų ruošos, darbelių, priešlėktuvinės bei priešcheminės apsaugos ir kitokius kursus; skelbė tautosakos rinkimo talkas, higienos ir švaros mėnesius, sodybų tvarkymo konkursus; skatino jaunimą palaikyti gražias tautos tradicijas, lankyti istorines Lietuvos vietas. 20 jaunalietuvių grupė 1938 m. dalyvavo Italijoje užsienio jaunimo stovykloje

prie Romos ir joje surengė Tautos šventę (IX. 8). Kultūrinės veiklos vadovai buvo M. Šeškus, A. Venclauskas.

Kūno kultūros veikla pradžioje vyko sporto sekcijose. Jų skaičiui augant, 1931 m. sudaryta jaunalietuvių sporto organizacija — JSO. Jos tikslas — ugdyti asmenybę, turinčią gerų dvasinių bei fizinių savumų ir mokančią pasiaukoti ten, kur pareikalaus tautos interesai. Tam tikslui JSO ugdė jaunalietuviuose visapusišką kūno kultūrą, auklėjamuosius ir tautiškuosius žaidimus; rengė vadovų bei instruktorių kursus ir stovyklas, rungtynes, sąskrydžius ir kita. Kūno kultūros rūmuose 1939 m. buvo suregistruota per 300 JSO klubų; be jų, prie daugelio jaunalietuvių skyrių veikė sporto sekcijos. Veiklesnieji klubai: Kauno centrinis (CJSO), Kybartų, Fredos, Panevėžio, Ukmergės, Zarasų, Skuodo ir kt. JSO kultivavo mankštą, sunkiąją ir lengvąją atletiką, boksą, kamuolio žaidimus, tenisą, vandens, dviračių, žirginį ir kitokį sportą. JSO siekė masinio veikimo ir stengėsi įtraukti į sportą ne tik miesto, bet ir kaimo jaunimą. Nors daugiausia dėmesio kreipta į bendruosius pratimus, gerų rezultatų pasiekta ir rungtynėse.

Jau 1933 m. JSO buvo Lietuvos sunkiosios ir lengvosios atletikos nugalėtoja. Įvairiais metais JSO yra laimėjusi krepšinio, tinklinio, teniso, plaukymo, atletikos ir kt. šakų Lietuvos nugalėtojo titulą. Paskiri JSO sportininkai yra pasiekę naujų Lietuvos rekordų ir dalyvavę valstybinėse rinktinėse krepšinio, futbolo, teniso, šachmatų ir kt. tarptautinėse varžybose.

Siekdama atgaivinti ir išpopuliarinti tautinius šokius, JSO skelbė tautinių šokių konkursus. Žinovams atrinkus, Karvelio prekybos namai Kaune 1937 m. išleido 4 plokšteles "Iš J. L. tautiškų šokių". Nuo to meto prasidėjo masinis tautinių šokių kultivavimas Lietuvoje. Apie 100 JSO šokėjų tautinius šokius šoko 1938 m. Sakalų sąlėkyje Prahoje, Masaryko stadione, stebimi 300.000 dalyvių.

Reikšmingi jaunalietuvių pasirodymai buvo sąskrydžiai. Juos rengdavo skyriai, apylinkės ir rajonai savo šventėse. Platesniu mastu rengti apygardų ir ypač visos sąjungos sąskrydžiai. Sąjungos sąskrydžių Kaune surengta trys. Pirmame sąskrydyje jaunalietuvių penkmečiui paminėti 1933 m. dalyvavo 3000 sportininkų. Antrame, skirtame sąjungos šefo A. Smetonos 60 metų sukakčiai, dalyvavo 12.000 sportininkų. Ta proga JSO surengė Lietuvos pakraščių estafetę. Apie 2000 bėgikų, kiekvienas bėgdamas 1 km, iš 11 Lietuvos pasienio vietų specialiomis krivulėmis atnešė į Kauną Lietuvos žemės. Trečias jaunalietuvių sąskry-

dis buvo 1937 m. Jame organizuotai dalyvavo 15.715 jaunalietuvių, jų tarpe 7520 mankštos sportininkų ir lengvaatlečių, 448 tautinių šokių šokėjų, 4282 choristai, 220 skudutininkų, 260 vyriausiosios ir rajonų vadovybių narių, 774 vėliavininkai ir apie 2000 kitų dalyvių. Be to, sąskrydyje dalyvavo Klaipėdos reprezentacinė 150 narių "Santaros" grupė, Rygos lietuvių jaunimo "Laisvės" draugijos 41 narys, Anglijos tautinio lietuvių jaunimo, Čeko-

Montažas iš jaunalietuvių sąskrydžio 1937 m. birželio mėn.

slovakijos sakalų ir Estijos organizacijų atstovai. Sąskrydžio išvakarėse (VI. 24-26) buvo pravestos įvairių JSO šakų rungtynės, kuriose dalyvavo 320 sportininkų. Jose lengvaatlečiai pasiekė 3, o plaukikai 4 naujus Lietuvos rekordus. Pirmą sąskrydžio dieną buvo pamaldos, paradas, kariuomenės dovanos — 4 karinių automobilių — įteikimas ir Nežinomojo kareivio kapo pagerbimas. Antrą dieną — dainų šventė, trečią dieną — sporto pratimai ir tautiniai šokiai. Dainų šventės jungtiniame meniniame chore, K. Griauzdės diriguojamame, dainavo 1493, o dvibalsiniame liaudies chore, J. Bielionio diriguojamame, 2789 choristai. Skudučių orkestre, K. Matulevičiaus vedamame, skudučiavo 220 jaunučių. Kauno ąžuolyno slėnyje, nuo jaunalietuvių dainų šventės dienos pavadintame Dainos slėniu, dainų šventės klausėsi apie 30.000 žmonių, o vakarinė programa (laužo vaidinimas, fejerverkai ir kt.) ten sutelkė apie 50.000 žiūrovų. Pratimuose P. Vileišio aikštėje dalyvavo 7200 sportininkų. Vadovavo M. Eidrigonis. Tautinių šokių šokėjai (28 grupės po 8 poras) pašoko Kepurinę, Tryptinį ir Kalvelį. Pirmajai tokio masto šokių demonstracijai vadovavo A. Šlekienė. Žiūrovų buvo apie 30.000. Neolituanijos korporacijos rūmuose surengta "Jaunosios Lietuvos" dešimtmečio dviejų skyrių paroda: 1. liaudies meno bei butų dekoravimo (apie 3000 eksponatų) ir 2. organizacinio darbo. Dešimtmečio sąskrydis

LTJ "Jaunosios Lietuvos" s-gos mergaičių sekcijos vyr. vadovė 1938 m. Antra iš d. (su Vyčio kryžiumi) pirm. M. Šokelytė-Valeikienė, antros eilės viduryje sekr. Br. Didžiulytė-Paplėnienė.

baigtas Valstybės teatre iškilmingu posėdžiu ir sukaktuvine kantata "Jaunoji Lietuva" (žodžiai K. Inčiūros, muzika K. Griauzdės). Dešimtmečio sąskrydžio ruošos komitetui pirmininkavo J. Gaurilius.

Apie 1938 metus buvo įsteigta "Jaunosios Lietuvos" mergaičių sekcija, kuri pradėjo organizuoti skyrius ir kitose vietose.

Su bolševikų įsiveržimu 1940 m. birželio 15 d. pasibaigė ir jaunalietuvių organizacijos veikla. Sąjunga tuoj buvo išmesta iš savo būstinės Pažangos rūmuose. Jai besikeliant į kitą būstinę, gautas Vidaus reikalų ministro įsakymas (VI. 19), uždaręs sąjungą. Jos turtas įsakyta perduoti komsomolui. Prieš perduodant, suspėta sunaikinti narių kartoteka ir svarbesnė archyvo dalis.

Kiek perredaguotas ir papildytas J. Paplėno straipsnis iš LE, IX, p. 348-351.

JAUNŲJŲ ŪKININKŲ RATELIŲ SĄJUNGA

BALYS VYLIAUDAS

Jaunųjų ūkininkų rateliai (sutrumpintai JŪR) Lietuvoje yra suvaidinę svarbų jaunosios ūkininkų kartos švietimo vaidmenį. Jie yra glaudžiai susiję su visa ano meto žemės ūkio švietimo sistema. Kalbant apie juos todėl būtų tikslu trumpais bruožais paminėti tą švietimo sritį, kurios fone JŪR iškilo ir išplito.

Lietuvoje, kaip būdingame žemės ūkio krašte, ūkininkai ir žemės ūkyje dirbantieji sudarė absoliutinę gyventojų daugumą. Jų gamybinio darbo vaisiais rėmėsi viso krašto ekonominis gyvenimas. Suprantama, kad ir krašto pažangos tempas priklausė nuo to, kaip sparčiai progresavo ūkininkas, svarbiausias veiksnys visame sudėtingame ūkininkavimo procese.

Nepriklausoma Lietuva, paveldėjusi atsilikusį žemės ūkį ir konservatyvų ūkininką, neparuoštą naujoms ūkininkavimo sąlygoms, susidūrė su painia ir sudėtinga problema. Iš vienos pusės, gyvenimas spyrė skubiai didinti ir moderninti žemės ūkio gamybą, o iš antros, reikalingų išteklių, gamybinių priemonių ir žemės ūkio specialistų trūkumas varžė rankas platesnio masto akcijai.

Reikėjo didelių pastangų turimiems ištekliams ir gyvosioms jėgoms sukaupti taip, kad vienu metu būtų įmanoma ir karo metu sugriautą ūkį atstatyti, ir istorinę žemės reformą įvykdyti, ir ūkininkavimo sistemą sumoderninti, ir žemės ūkio specialistų kadrus paruošti, ir ūkininkų švietimą išplėsti.

Bendromis vyriausybės, ūkininių organizacijų, žemės ūkio specialistų ir ūkininkų pastangomis Lietuvos žemės ūkis per trumpą laiką padarė tokią pažangą, kad nustebino net ir pažangiuosius kraštus.

Pirmaisiais nepriklausomybės metais žemės ūkio kultūra ir ūkininkų švietimu rūpinosi Žemės ūkio ministerija. 1926 metais tą darbo sritį perėmė naujai įsteigti Žemės ūkio rūmai. Jie labai suintensyvino žemės ūkio kultūrinimo ir ūkininkų švietimo pastangas, panaudodami įvairius būdus ir priemones. Tuo metu masinio žemės ūkio švietimo horizonte, be kita ko, iškilo ir Jaunųjų ūkininkų ratelių idėja.

Žemės ūkio klasės — Jaunųjų ūkininkų ratelių prototipas

Masiniam žemės ūkio švietimui 1924 metais Žemės ūkio ministerija pradėjo steigti vadinamąsias žemės ūkio klases prie pradžios mokyklų. Joms vadovavo ir mokomuosius dalykus dėstė

V. Kasiulio plakatas (1940).

pradžios mokyklų mokytojai, baigę specialius žemės ūkio kursus. 1928 m. sausio 1 d. Žemės ūkio rūmai, perėmę klases, jų programas pertvarkė, išleido kai kuriuos vadovėlius ir klasių skaičių padidino, tikėdamiesi ateityje per jas įgyvendinti visuotinį privalomą žemės ūkio mokslą ūkininkų vaikams.

Po kiek laiko iškilusios kliūtys privertė klases likviduoti. Vakarinis klasių lankymas kaimo sąlygomis sudarė daug nepatogumų. Įvairus lankytojų amžius ir pasiruošimas sunkino mokytojų darbą. Be to, mokslo metu būvyje daug lankytojų iškrisdavo. Klases, nebaigusias darbo, atseit, be naudos, tekdavo uždaryti.

1932 m. pradžios mokslą praplėtus iki šešerių metų, atsirado sąlygos kai kurių žemės ūkio dalykų dėstymą įtraukti į penktojo ir šeštojo skyrių programas. Tai bent iš dalies galėjo atstoti žemės ūkio klases.

Taip žemės ūkio klasės, veikusios 9 metus, galutinai savo vietą užleido Jaunųjų ūkininkų rateliams. Jos buvo uždarytos 1933 metų pavasarį, o jų turtas (mokslo priemonės 246.502.97 litų vertės ir knygynėliai 48.707.70 litų vertės) perduotas vietos pradžios mokykloms.

Jaunųjų ūkininkų ratelių idėjos kilmė

Devynioliktasis amžius, o ypačiai jo antroji pusė, pasižymėjo nepaprasta pramonės pažanga, kuri išugdė miestus ir ten sukoncentravo gyventojų mases. Patogesnis gyvenimas ir geresnis uždarbis miestuose patraukė ir kaimo jaunimą. Masinis bėgimas iš kaimo į miestus, ypačiai pramoniniuose kraštuose, atkreipė rimtą šviesuomenės dėmesį. Kilusi reakcija paskelbė šūkį — atgal į gamtą, į kaimą! Savaime suprantama, vienas šūkis prasidėjusio proceso negalėjo sustabdyti, tačiau mesta mintis buvo pagrįsta realybe ir rimtai svarstoma, diskutuojama. Diskusijų išvadose susiformavo jaunųjų ūkininkų organizavimo idėja.

Pirmieji jaunųjų ūkininkų organizuoti vienetai, **Young Farmers Clubs** vardu, pasirodė JAV-se dvidešimtojo amžiaus pradžioje. Sutrumpintai jie ir šiandien tebesivadina — 4H Clubs (Head, Heart, Hand and Health). Jų tikslas, kaip ir buvo, pasilieka tas pats — pririšti kaimo jaunimą prie žemės ūkio, prie gamtos. Kitaip tariant, praktiniais ūkio darbais jį mokyti racionaliai ūkininkauti ir ugdyti meilę žemės ūkiui bei pagarbą ūkininko darbui, kad susidarytų pastovi sąmoninga ūkiškoji visuomenė.

Antanas Kalvaitis, Lietuvos konsulas Chicagoje, anais laikais siuntinėjo pranešimus iš JAV ekonominio gyvenimo. Kartą, 1929 metų pradžioje, jis viename tokiame pranešime aprašė Amerikoje

veikiančius Young Farmers Clubs (jaunųjų ūkininkų klubus). Jie atkreipė rimtą žemės ūkio rūmų vadovybės dėmesį ta prasme, kad tokie ūkiškojo jaunimo organizuoti vienetai lengvai galėjo būti pritaikyti ir Lietuvos sąlygose.

Pirmą kartą viešą informaciją šiuo klausimu žemės ūkio rūmai pateikė 1929 m. žemės ūkio kursus lankantiems pradžios mokyklų mokytojams susipažinti su galima nauja masinio ūkininkų švietimo priemone. Mokytojai šia idėja susidomėjo ir, grįžę į mokyklas, ėmė ją skleisti savo apylinkėse. Kai kurie, nelaukdami net palaiminimo "iš viršaus", ėmė konkrečiai tirti dirvą tokiems rateliams kurti.

Pagaliau žemės ūkio rūmuose veikusi švietimo komisija 1929 m. rugsėjo 5 dieną nutarė steigti Jaunųjų ūkininkų ratelius Lietuvoje ir paskelbė atitinkamas taisykles. Žemės ūkio ministras Jonas Aleksa tas taisykles patvirtino tik 1930 m. pavasarį. Jos su mažais pakeitimais, padarytais 1933 m. gruodžio 6 dieną, veikė iki 1936 m. kovo 28 d., kada Respublikos prezidentas Antanas Smetona paskelbė Valstybės tarybos paruoštą Jaunųjų ūkininkų ratelių sąjungos įstatymą ("Vyr. žinios", Nr. 528).

Lietuvos Jaunųjų ūkininkų ratelių tikslas

Pagal pradines, pirmąsias taisykles JŪR tikslas buvo formuluotas taip: burti ūkininkų jaunimą į ratelius ir praktiniu darbu savo tėvų ūkiuose paruošti jį ūkininko profesijai. JŪR, kaip organizuotas vienetas, ne tik reiškė įprastą organizacinę sąvoką, kiek natūralią mokyklą, veikiančią savo tėvų ūkyje, savo namuose, savo aplinkoje. JŪR vadovo ir agronomo instruktuojamas ir vadovaujamas narys augino įvairias lauko ar daržo kultūras, paukščius ar gyvulius, laikydamasis paskutinių žemės ūkio mokslo reikalavimų.

Imant praktinį darbą mokymo pagrindu, vadovautasi psichologiniu principu, būtent, kad asmuo tik tada supranta ir įvertina darbą, kai pats jį atlieka ir patiria darbo vaisius. Darbo vaisiai, arba pelnytas darbo atlyginimas, yra tas variklis, kuris suka visą ekonominio gyvenimo ratą ir įprasmina patį darbą. Tai buvo išreikšta šiuo Jaunųjų ūkininkų ratelių šūkiu — **Gamyba ir pelnas!**

1936 m. kovo 28 d. Jaunųjų ūkininkų ratelių sąjungos įstatymu ir taisyklėmis tam įstatymui vykdyti, Jaunųjų ūkininkų ratelių tikslas buvo kiek kitaip formuluotas. Būtent, mažiau akcentuotas materialinis pradas, kuris mūsų kultūrininkų buvo kritikuojamas, bet pabrėžtas ir moralinis bei patriotinis tc tikslo aspektas, t. y. ne tik žadinti jaunime žemės ūkio meilę ir žemės

Jaunųjų ūkininkų ratelių s-gos ugdytojai: vyr. vadovas Vl. Tiškus ir "Jaunojo ūkininko" redaktorius B. Gaidžiūnas.

ūkio mokslą taikyti praktikoje, bet ir ugdyti patriotizmą, politinį sąmoningumą, taupumą ir praktikuoti sveikas pramogas bei sportą. Pakeistas JŪR šūkis dabar buvo — **Per darbą ir mokslą į tėvynės gerovę!**

Jaunųjų ūkininkų ratelių organizacinė struktūra

Iš pradžių, t. y. iki JŪR įstatymo išleidimo, ratelius steigė ir prižiūrėjo Žemės ūkio rūmai per apskričių agronomus. Rūmai skyrė ir vadovus jiems vadovauti. Ratelis galėjo būti steigiamas tik tuo atveju, jei vietoje susidarydavo nemažiau kaip 10 narių ir kito ratelio nebuvo arčiau kaip 5 km. Nariais galėjo būti abiejų lyčių ūkininkų vaikai 12-20 metų amžiaus. Ne ūkininkų vaikai galėjo priklausyti rateliui tik tuo atveju, jei gaudavo žemės sklypelį gamybiniams darbams atlikti.

Rateliams vadovavo pradžios mokyklų mokytojai (apie 95%) ar šiaip jau pažangesnieji ūkininkai, agronomų patariami. Be to, ratelio techninius reikalus tvarkė iš pačių narių tarpo išrinkta 3 asmenų valdyba. Narių tėvai sudarydavo 3-5 asmenų ratelio globos tarybą. Ratelio nariai mokėjo nario mokestį, patys susirinkime nustatę jo dydį.

Mokomųjų darbų planus ir narius gamybiniams darbams vykdyti ruošdavo ratelių vadovai, agronomai ir kiti žemės ūkio specialistai.

Jaunųjų ūkininkų ratelių sąjunga

JŪR per keletą metų tvirtai įleido šaknis į mūsų kraštą ir pateisino visas dėtas viltis. Lietuvių visuomenė greit pripažino jų reikšmę ir svarbą. Pagaliau 1936 metais kovo 28 d. Respublikos prezidentas Antanas Smetona paskelbė Jaunųjų ūkininkų ratelių sąjungos įstatymą. Šiuo įstatymu rateliai buvo pripažinti tautinės reikšmės turinčiu sąjūdžiu ir užtikrinta finansinė parama jų veiklai. Galima tarti, kad tai buvo jaunųjų ūkininkų triumfo diena, pasiekta agronomo Vlado Tiškaus pastangomis. Iš iki tol be tarpusavio ryšio veikusių pavienių ratelių, kaip Žemės ūkio rūmų padalinių, buvo sudaryta JŪR sąjunga, kuri išjungta iš Žemės ūkio rūmų vadovybės. Respublikos prezidentas pasidarė JŪR s-gos šefas. Jis skyrė vyriausiąjį vadovą sąjungai vadovauti ir sudarė sąjungos globos tarybą, į kurią įėjo: vyr. sąjungos vadovas Vladas Tiškus, švietimo viceministras Kazys Masiliūnas, Žemės ūkio rūmų vicedirektorius Jonas Meiliūnas ir Maisto bendrovės vyr. direktorius, buvęs Žemės ūkio rūmų direktorius, Jonas Tallat-Kelpša. Paties ratelio vidaus organizacinės struktūros įstatymas nepakeitė.

JŪR sąjungos veiklai finansuoti lėšos, kaip ir iki šiol, buvo skiriamos per Žemės ūkio rūmų sąmatą. Taip pat Rūmų personalas atliko techninį administracinį darbą, kontakte su vyr. JŪR sąjungos vadovu. Mokomajam darbui tvarkyti ir prižiūrėti liko įpareigoti agronomai ir kiti žemės ūkio specialistai.

JŪR veiklai organizuoti, planuoti ir vadovauti apskrityse buvo

Jaunieji ūkininkai žygiuoja Laisvės alėja į žemės ūkio parodą Kaune.

skiriami JŪR instruktoriai — agronomai, kurie dirbo apskričių agronomų įstaigose.

Žemės ūkio rūmų vadovaujami rateliai politiniu ir pasaulėžiūriniu atžvilgiu buvo neutralūs, kitaip tariant, bespalviai. Kalbamąjį įstatymą paskelbus ir pertvarkius į sąjungą, be abejo, rateliai įėjo į tautinių organizacijų orbitą. Nežiūrint agronomo Vlado Tiškaus, vyr. JŪR sąjungos vadovo, nuoširdžių ir gausių pastangų išsiaiškinti su vyskupais ir žymesniais dvasininkais, santykiai tarp ratelių ir dvasiškijos liko šalti. Nepavyko surasti nė tinkamos formulės, kuri būtų visiems priimtina ir pašalintų kliūtis, trukdžiusias JŪR vėliavų šventinimą.

Jaunųjų ūkininkų rateliai ir nariai

Agronomai ir pradžios mokyklų mokytojai beveik spontaniškai pradėjo organizuoti ratelius 1929 metų rudenį. Tais metais buvo įsteigti šie pirmieji rateliai:

Kubiliūnų, Grinkiškio valsčiuje, Kėdainių apskrityje;

Dotnuvos, Dotnuvos valsčiuje, Kėdainių apskrityje;

Alionių, Pabaisko valsčiuje, Ukmergės apskrityje.

Po jų pasirodė ir kiti; 1930 Vytauto Didžiojo, arba pirmaisiais JŪR veiklos, metais, veikė 10 ratelių, kuriuos sudarė 247 nariai — jaunieji ūkininkai, maždaug 50% berniukų ir 50% mergaičių.

Pirmieji rateliai savo darbo vaisiais gražiai pasirodė. Visuomenė jais susižavėjo. Taip susidarė palankios sąlygos rateliams plisti ir klestėti. Iš pirmųjų 10 ratelių per 10 metų išaugo 1250 ratelių ir iš 247 narių susidarė 40 000 jaunųjų ūkininkų armija.

Pilnesniam vaizdui susidaryti pažvelkime į skaičius:

Metai	Jaunųjų ūkininkų ratelių skaičiai	Nariai
1930	10	247
1931	114	2 167
1932	327	6 647
1933	478	12 979
1934	607	16 820
1935	700	19 687
1936	169	21 903
1937	921	27 299
1938	1 090	35 806

Trūksta 1939-40 metų duomenų. Apytiksliai yra žinoma, kad 1940 metais, uždarant JŪR sąjungą, veikė 1.250 ratelių su 40,000 narių. Vidutiniškai skaičiuojant, rateliams priklausė 57% berniukų ir 43% mergaičių. Vidutinis jų amžius buvo 14-15 metų. Tai žaliasis kaimo jaunimas, kaip visuomenėje buvo įsigalėjęs paprotys vadinti jaunuosius ūkininkus.

Vasaros gamybiniai darbai

Kiekvieno JŪR nario, arba jaunojo ūkininko, svarbiausia pareiga buvo pasirinkti kurį nors vasaros gamybinį darbą, jį savo jėgomis atlikti ir užbaigtą pateikti žemės ūkio specialistams įvertinti. Tam tikslui reikėjo savo tėvų ūkyje gauti mažą žemės sklypelį, kuriame jis galėtų auginti lauko kultūras, daržoves, vaismedžius ar turėtų tinkamą vietą gyvuliams ir paukščiams laikyti. Jaunieji ūkininkai buvo įpareigoti visus gamybinius darbus atlikti taip, kaip žemės ūkio mokslas reikalavo. Šis momentas ir sudarė JŪR mokomojo darbo esminį pradą.

Prieš gamybinių darbų pradžią vadovai, agronomai ar kiti žemės ūkio specialistai, teoriškai paruošdavo narius tiems dar-

Jaunosios ūkininkės rajoninėje ratelių šventėje. Vyt. Augustino nuotr.

bams atlikti ir aprūpindavo juos reikalinga literatūra, specialiai tam reikalui išleista ("JŪR darbymečiui" serijoje).

Veislinę medžiagą (sėklas, vaismedžius, kiaušinius, jaunus gyvulius) parūpindavo Žemės ūkio rūmai per apskričių agronomus. Nariai, išauginę ir realizavę savo gaminius, bent iš dalies privalėjo už tą gautą veislinę medžiagą atsilyginti, atseit, sumokėti tam tikrą sumą į ratelio kasą. Į ratelio kasą įmokėti pinigai sudarė bendrą ratelio nuosavybę.

Nariai buvo įpareigoti vesti gamybinio darbo užrašus specialiose gamybinėse knygelėse. Sezoną baigę, apskaičiuodavo darbo išdavas.

Vasaros metu narius lankė vadovai ir agronomai. Jie tikrino jų darbus vietoje ir teikė nurodymus.

Ką nariai yra auginę, matyti iš šių duomenų:

Metai	Lauko ir daržo kultūras	Paukščius	Gyvulius	Smulkiuosius gyvius
1930	68	51	106	—
1931	940	755	69	—
1932	3 697	1 394	78	150
1933	8 678	2 044	103	415
1934	12 876	868	217	401
1935	15 509	1 199	217	422
1936	14 082	1 709	277	885
1937	21 078	2 223	373	925
1938	19 681	4 345	761	622

Gamybinius darbus planuojant, buvo laikytasi pedagoginio principo: pradėta paprastais, nesudėtingais darbais (pvz., daržovių auginimu) ir palaipsniui eita į sudėtingesnius ir painesnius darbus (gyvulių auginimas).

Jaunieji ūkininkai per 8 metus (nuo 12 iki 20 metų amžiaus) turėjo progą išeiti visą žemės ūkio kursą ir, atlikę karinę prievolę (vyrai), pradėti racionaliai ūkininkauti savo tėvų ūkiuose.

Jaunųjų ūkininkų vasaros gamybinio darbo išdavas vaizduoja šie skaičiai litais:

Metai	Gaminių vertė	Gamybos išlaidos	Pelnas
1930	24 389,—	11 479,—	12 910,—
1931	39 360,—	26 016,—	13 344,—
1932	97 367,—	48 400,—	48 967,—
1933	141 760,—	71 177,—	70 583,—
1934	166 761,—	69 249,—	97 512,—
1935	201 842,—	78 440.—	123 402,—
1936	321 563,—	131 260,—	190 303,—
1937	427 322,—	157 024,—	270 298,—
1938	500 000,—	200 000,—	300 000,0 (apytiksliai)

Parodėlės

Gamybos sezoną baigę ir darbo rezultatus apskaičiavę, jaunieji ūkininkai išstatydavo savo gaminius specialiose parodėlėse. Čia ekspertų komisijos juos įvertindavo ir premijuodavo. Iš pradžių premijos buvo skiriamos įvairiais smulkiais žemės ūkio įrankiais, o vėliau, patogumo dėlei, tik pinigais. Nors premijos buvo nedidelės, bet jų moralinė reikšmė vaidino nemažą vaidmenį. Jos skatino narių savitarpio lenktynes.

Kol ratelių buvo nedaug, kiekvienas jų rengė savo parodėles atskirai. Jų skaičiui padidėjus, kiek sąlygos leido, ratelių parodėlės buvo rengiamos grupėmis. Vienos apylinkės kelių ar keliolikos ratelių bendra parodėlė sudarydavo lyg tikros parodos įspūdį. Čia jau lenktynės galėjo reikštis ne tik narių, bet ir ratelių tarpe.

Ratelių tinklui plintant, parodėlės darėsi vis didesnės, iškilmingesnės ir įspūdingesnės. Jos demonstravo jaunųjų ūkininkų darbo pažangą ir populiarino jų sąjūdį. Tuo būdu JŪR parodėlės virto ne tik jaunųjų ūkininkų egzaminais, bet ir vasaros darbų iškilmingomis pabaigtuvių šventėmis.

Žiemos darbai

Ilgais žiemos vakarais JŪR nariai nenuobodžiavo: jie teoriškai ruošėsi ateinančios vasaros darbams, rūpinosi reikalingais įrankiais ir mokėsi kitų su žemės ūkiu susijusių darbų. Taip ir per žiemą rateliuose virė darbas. Įvairūs kursai, paskaitos, diskusijos, referatų rašymo ir seklyčių-knygynėlių steigimo varžybos judino ir turtino jaunimo gyvenimą kaime. Kiek duomenys leidžia, galima peržvelgti bent svarbesniuosius darbus.

Dvisavaitiniai kursai žemės ūkio temomis — berniukams ir namų ūkio — mergaitėms surengti:

Metai	Kursai	Klausytojai
1933	10	313
1934	53	1 354
1935	69	1 774
1936	62	1 748
1937	73	2 089
1938	85	2 500

Trumpalaikiai (2-3 dienų) kursai ribojosi aktualiomis žemės ūkio ir namų ūkio bei su tomis sritimis susijusiomis temomis. Jie buvo bendri abiejų lyčių nariams ir atskiri berniukams ir mergaitėms. Kiek jų suruošta, matyti iš šių skaičių:

Metai	Kursai	Klausytojai
1932	36	569
1933	74	4 330
1934	432	7 988
1935	286	7 893
1936	186	3 998
1937	203	6 229
1938	250	7 900

Paskaitas, susijusias su JŪR darbais, skaitė vadovai, agronomai ir patys nariai. Labai gyvos buvo pačių narių paskaitos, kaip referatų rašymo varžybos. Šios varžybos pratino narius ne tik skaityti ir naudotis literatūra, bet ir reikšti mintis raštu bei žodžiu. Tokių paskaitų skaitė:

Metai	Vadovai	Agronomai	Nariai	Iš viso
1932	1 082	95	—	1 277
1933	2 123	854	2 182	5 159
1934	3 055	1 095	7 736	11 886
1935	3 441	1 589	9 606	14 636
1936	3 498	1 686	9 099	14 283
1937	4 259	1 828	7 459	13 546

Seklyčios — knygynėliai. Jaunųjų ūkininkų švietimui suintensyvinti 1933 m. pradėtos steigti vadinamosios seklyčios su

knygynėliais, lyg tam tikri klubai, kuriuose jaunimas galėjo rinktis, skaityti, diskutuoti ir sveikai pramogauti. Be pastovių seklyčių — knygynėlių, 1934 m. žemės ūkio rūmai pradėjo steigti kilnojamuosius knygynėlius, kurie keliavo iš ratelio į ratelį.

Pastovių knygynėlių ir knygų buvo:

1933 m.	478 su	22 356	knyg.
1934 m.	607 „	39 334	„
1935 m.	700 „	57 510	„
1936 m.	769 „	95 413	„
1937 m.	921 „	105 648	„

Kilnojamųjų knygynėlių buvo įgyta:

1934 m.	56 su	2 300	knyg.
1935 m.	25 „	1 425	„
1936 m.	25 „	1 325	„
1937 m.	25 „	1 250	„
1938 m.	25 „	1 300	„

Pastoviuosius ir kilnojamuosius knygynėlius sudarė, be žemės ūkio leidinių, beveik išimtinai grožinė lietuvių literatūra.

JŪR aktyviai dalyvavo visose tautinėse šventėse, rinko aukas Ginklų fondui, organizavo chorus ir net orkestrus.

Valstybinio teatro dramos artistų grupė, vadovaujama Vytauto Valiuko ir Kazio Vasiliausko, lankė provincijos miestelius ir ruošė spektaklius JŪR nariams. Išlaidas dengė JŪR sąjunga. Ji sudarinėjo ir maršrutus keliaujančiai vaidintojų grupei.

Jaunųjų ūkininkų ratelių literatūra

JŪR sąjungos pagrindinis periodinis leidinys buvo "Jaunasis Ūkininkas", kuris nuo 1932 m. ėjo kas savaitę "Ūkininko Patarėjo" priedu. Jį tenka laikyti ratelių organu. Daug buvo rašoma JŪR temomis ir kituose laikraščiuose bei specialiuose leidiniuose. JŪR vadovų, agronomų ir kitų žemės ūkio specialistų reikalams buvo leidžiamas neperiodinis žurnalas "JŪR Vadovas". "Jaunąjį Ūkininką" ir "JŪR Vadovą" redagavo agr. Vladas Tiškus, vyr. sąjungos vadovas, vėliau agronomai Balys Gaidžiūnas, Jonas Rackevičius, V. Kraniauskas. Be to, 1936 m. buvo išleisti Vlado Tiškaus "Naujo kaimo kūrėjai" (1930-35 m. JŪR darbų apžvalga) atskiru leidiniu.

Nr. 13 (237) liepos mėn. 1 d. 1937 m.

JAUNASIS ŪKININKAS

JAUNŲJŲ ŪKININKŲ LAIKRAŠTIS

„ŪKININKO PATARĖJO" NEMOKAMAS PRIEDAS

Arkivyskupas Pr. Karevičius, lydimas JŪR S-gos Vyr. Vadovo agr. V. Tiškaus ir tautos atstovo Kviklio išeina iš bažnyčios atlaikęs Marijampolės apskr. jaun. ūkininkams pamaldas.

Jūsų Šventės proga nuoširdžiai sveikinu ir linkiu Jums Dievo palaimos.

Pirm 60 metų buvau ir aš Jaunų Ūkininkų eilėje. Pastebėjau, kad mūsų prastiskolinęs žmogelis ūkį išnuomodavo latviui. Šis nuomos prisiimdavo mokėti kuodaugiausiai. „Iš kur tu tiek pinigų iškrapštysi?" — kalbėdavo ūkio savininkas. Ogi žiūri, latvis parsigabeno plūgą, drapakas ir kitus įrankius. Į vieną jų įkinkęs arkliuką, beregint nukopė pievoje kurmerausius, drapakomis nupleše gyvulių neėdamą briedgaurį ir, vietoj samanų, užsėjo žolių sėklas. Vietoje neželiančios pievos, pasidarė lygi, gražiai žaliuojanti lanka. Gerai išgyventoje, įtręštoje dirvoje, javai, dobilai užderėjo taip, jog išlesėjo brangią nuomą sumokėti ir dar liko jam pinigų į „Kuršo" bankelį pasidėti.

Buvo tada man gyvas įrodymas, kad ūkiui vesti reikia netik darbštumo, bet ir sumanumo ir tam tikro mokslo.

Taigi linkiu Tamstoms, kiek tik kuris galit, eiti tam tikras ūkio mokyklas ir privačiai iš ponų agronomų ir prityrusių bei sumanių senųjų ūkininkų nuolat mokytis, kaskart geriau ūkininkauti ir šeimininkauti, kad tuo būdu kelti savo ir visos mūsų Lietuvos gerovę.

Lieku su pagarba ir palankumu:
Arkivyskupas PRANCIŠKUS KAREVIČIUS,
Marijonų Kongregacijos.

Daugiausia išleista specialių brošiūrų "Jaunųjų ūkininkų darbymečiui" serijoje. Jose buvo sutrauktos pagrindinės lauko-daržo kultūrų ir paukščių bei gyvulių auginimo žinios. Brošiūromis naudojosi JŪR nariai, atlikdami vasaros gamybinius darbus.

Ekskursijos

Jaunųjų ūkininkų švietimui papildyti ir jų akiračiui praplėsti rateliai kasmet darė ekskursijas, lankydami svarbesnius krašto centrus, žemės ūkio mokyklas, pavyzdinius ūkius ir kita. Ekskursijas, kaip ir visą kitą veiklą, finansavo valstybė. Ekskursijoms vadovavo JŪR vadovai arba agronomai. Kaune JŪR sąjunga turėjo parengusi patalpas ekskursantams sustoti ir pernakvoti.

Jaunųjų ūkininkų ratelių ženklai

JŪR nario ženklas, nešiojamas kairiajame atlape, buvo **žalias trilapis dobilas baltame apskritame dugne.** Vėliava — **žalia-balta su maža tautine vėliavėle** viršutiniame kampe. JŪR sąjungos šventė — **Sekminės.** Šūkis — **Per darbą ir mokslą į tėvynės gerovę!** Himnas — **Mes gimtų laukų artojai...** — poeto Petro Vaičiūno žodžiai, Stasio Šimkaus muzika.

Lėšos

JŪR sąjungos veiklą finansavo valstybė per Žemės ūkio rūmų sąmatą. Turimais duomenimis, iš valstybės iždo buvo tam reikalui gauta ir išleista:

Metai	Litai
1931	363,55
1932	6 025,05
1933	29 582,27
1934	58 271,15
1935	81 933,92
1936	163 404,91
1937	201 163,83
1938	260 000,—

Be valstybės skiriamų lėšų, JŪR sąjunga 1935 m. įsisteigė savo **specialų fondą,** kurio tikslas buvo remti narius, einančius žemės ūkio mokslus, ir plėsti ratelių visuomeninę veiklą. Fondo lėšas sudarė ūkinių organizacijų, įmonių ir atskirų asmenų aukos. Kiek to fondo lėšomis paremta JŪR narių ir kiek gauta aukų, rodo šie skaičiai:

1935 m. aukų gauta litais 18,121,—, paremta 79 nariai;
1936 m. aukų gauta litais 24 751,88, paremta 134 nariai;

1937 m. aukų gauta litais 53 822,10, paremta 106 nariai;
1938 m. aukų gauta litais 50 535,—, paremta ?

Atskiri rateliai taip pat turėjo savo pajamų, kurias sudarė susirinkimo nustatyti nario mokesčiai, nuošimčiai nuo parduotų gaminių (2%), grąžinamos pašalpos, gautos veislinei medžiagai įgyti, įvairios aukos ir kita.

JŪR savo kasose ir bankuose (XII. 31) turėjo:

Metai	Litai
1931	8 962,39
1932	30 630,70
1933	50 141,49
1934	68 571,15
1935	74 157,75
1936	44 066,17
1937	56 544,54

Kito JŪR turėto turto (knygynėliai, įrankiai ir t.t.) vertė siekė:

Metai	Litai
1931	10 044,37
1932	23 530,61
1933	124 754,70
1934	196 329,63
1935	169 271,68
1936	294 458,42
1937	467 717,50
1938	586 225,—

Netikėta Jaunųjų ūkininkų ratelių likvidacija

Tuo metu, kai JŪR pasiekė aukščiausią klestėjimo laipsnį ir ruošėsi iškilmingai švęsti pirmojo dešimtmečio sukaktį Vilniuje, mūsų tautą ištiko baisinga tragedija. 1940 m. birželio 15 d. Raudonoji armija okupavo Lietuvą ir nutraukė visą tautinės laisvės, gerovės ir kultūros klestėjimo procesą. JŪR sąjunga ir Žemės ūkio rūmai krito kaip pirmosios okupanto aukos. Vyr. sąjungos vadovas Vladas Tiškus ir Žemės ūkio rūmų direktorius Stasys Jokūbauskas 1940 liepos 11 dieną su kitais tautos politiniam,

ekonominiam ir visuomeniniam gyvenimui vadovavusiais asmenimis buvo suimti, nuteisti ir ištremti į Sibirą.

JŪR sąjunga, per 10 metų suvaidinusi labai žymų jaunosios ūkininkų kartos mokymo ir auklėjimo vaidmenį nepriklausomoje Lietuvoje, raudonojo kaimyno smurtu tragiškai baigė savo egzistenciją.

Vokiečių okupacijos metais (1941-44) JŪR iš dalies buvo bandomi atkurti. Vis dėlto okupuoto krašto būklė ir kitos karo meto aplinkybės nesudarė tokių sąlygų, kurios būtų leidusios užimti prarastąsias pozicijas. JŪR veikla pasiliko labai ribota ir kukli.

Naudotasi šia literatūra: *Lietuvių Enciklopedija* IX, p. 353-355; Dr. J. Dauparas, *Žemės ūkio švietimas*, 1966 m.; 1930-38 m. *Žemės Ūkio Rūmų darbų apyskaitos.*

LEIDYKLA "PAŽANGA"

JONAS PAPLĖNAS

Tai kelių Tautininkų s-gos narių 1928. III. 23 įsteigta akcinė bendrovė laikraščiams ir knygoms spausdinti, leisti ir platinti. Pagrindinis bendrovės kapitalas 100 000 litų. Jį sudarė 16 privilegijuotų vardinių akcijų po 5000 litų ir 200 paprastų (nevardinių) po 100 litų. 1934 m. pagrindinis kapitalas padidintas iki 700 000 litų, paliekant 16 privilegijuotų akcijų, o paprastųjų skaičių padidinant iki 6200. Privilegijuota akcija turėjo 500 balsų, o paprasta 1. Pažangos bendrovę pradžioje sudarė 33 akcininkai, o 1935 — jau 4775. Beveik visi akcininkai — tautininkai arba jiems artimi žmonės. Steigėjais buvo pasirašę: L. Noreika, V. Matulaitis, D. J. Blynas, J. Lapėnas, V. Vileišis ir A. Sliesoraitis.

Pažangos bendrovė leido šiuos periodinius leidinius: "Lietuvos Aidą" nuo 1928 m., "Vairą" nuo 1929 m., 1937-39 m. perėmė "Mūsų Krašto", "Jaunosios Kartos" ir "Akademiko" leidimą; 1939-40 m. finansiškai rėmė "Jaunosios Lietuvos" leidimą. Išleido A. Smetonos raštų 5 tomus, A. Merkelio parašytą J. Tumo-Vaižganto monografiją, "Ūkininkų skaitymų" 27 knygutes (po 40 000 egz.) ir kt. Leidiniams platinti turėjo platų savo tinklą.

Pažangos bendrovės rūmai Kaune. *Vyt. Augustino nuotr.*

Kaune Pažangos bendrovė pasistatė apie 1 mil. litų vertės namus, žinomus Pažangos rūmų vardu. Apie 600.000 litų statybai finansuoti buvo sutelkta Pažangos akcijomis. Rūmuose, be Pažangos bendrovės administracijos, buvo įsikūrusios Tautininkų sąjungos, "Jaunosios Lietuvos" sąjungos, studentų korporacijos "Ramovės" ir kt. tautinių organizacijų vadovybės, Pažangos leidžiamų laikraščių redakcijos ir administracijos, Pažangos restoranas ir klubas.

Apie 1937 m. Pažanga perėmė iš Lietuvių tautininkų sąjungos ir sumodernino "Vilties" spaustuvę. Pažangos bendrovės vei-

kimas (išskyrus spaustuvės operacijas) finansiškai nebuvo pelningas, todėl ji dividendų akcininkams nemokėjo.

Sovietai, okupavę Lietuvą 1940 m. birželio mėn., Pažangos administraciją iškraustė į Kauno lenkų gimnaziją (kiek vėliau išmetė iš jos), o Pažangos rūmus, dar likvidacijos nebaigus, pavadino K. Poželos rūmais. Formaliai Pažanga likviduota 1940 m. rugpiūčio 2 d., bet praktiškai jos likvidavimas nusitęsė kelias savaites ilgiau. Likviduotos Pažangos turtas atiduotas komunistinėms organizacijoms. Jos rūmuose įkurdinti jų centrai, "Tiesos" redakcija ir kitos komunistinės institucijos; jos pasisavino ir visą kitą Pažangos rūmuose buvusį turtą, priklausiusį tautinėms organizacijoms.

Kiek perredaguotas J. Paplėno straipsnis iš LE, XXII, p. 222-223.

TAUTINĖS SROVĖS PERIODIKA

JONAS PRANAS PALUKAITIS

Tautininkų srovės spauda, pradėta "Viltimi" ir "Vairu", gimė Vilniuje. Tačiau jos užuomazgą pastebime jau beveik ketvirčiu šimtmečio anksčiau, spaudos draudimo metų nelegalioje lietuvių periodikoje. Jos raidą, arba kelią į "Viltį", yra taikliai aptarusi "Lietuvos Aido informacija", išleista 1935 m. Pasaulio lietuvių kongreso proga:

"Tautinės spaudos pradžia siekia 'Aušros' laikus. Nuo šių laikų prasideda nuoseklus tautinės sąmonės žadinimas, lietuvybės stiprinimas, kova dėl savo žodžio, rašto ir kultūros. 'Varpas', 'Tėvynės Sargas' ir eilė kitų laikraščių, kad ir šiek tiek prisigėrusių srovinės, ideologinės tendencijos, tiesė kelią į tautinę spaudą. Tikroji tautinės spaudos užuomazga tai buvo Antano Smetonos, Juozo Tumo, J. Kubiliaus ir kitų tautininkų įsteigtoji Vilniuje 'Viltis' 1907 m. Čia prasideda tautinės ideologijos formavimas, tautos ir valstybės savarankiškumo idėjos, visuomeninių, ekonominių, kultūrinių matų grindimas."

Daugumą ankstyvųjų tautinės krypties laikraščių yra atitinkamuose šios knygos skyriuose plačiau aptarę kiti autoriai, todėl šioje apžvalgėlėje tėra teikiami tik į jų temas neįėję bibliografiniai duomenys ir viena kita būdingesnė istorinė detalė. Kitų laikraščių aptarimai nėra išsamūs, nepasisekus surasti jų komplektų, tačiau stengtasi sudaryti įmanomai pilnesnį jų vardyną.

I. KELIAS Į "VILTĮ" IR "VAIRĄ"

"**Auszra**, Laikrasztis iszleidziamas per Dra. Basanawicziu" — nr. 1. "Laikrasztis iszleidžiamas keliū Lietuwos myletojū" — nr. 2. "Laikrasztis iszleidžiamas Lietuwos myletojū" — nuo 3-jo n-rio. "Auszra iszeina Ragaineje 20. kožno mėnesio pawyzdyje knygutės 32 pusiu."

Visuomeninis-politinis ir literatūrinis žurnalas, ėjęs nuo 1883 m. kovo iki 1886 m. vidurio, iš pradžių Ragainėje, nuo 1883 m. liepos — Tilžėje, vokiečių valdomoje Mažojoje Lietuvoje. Carinės Rusijos okupuotoje Didžiojoje Lietuvoje, kurios gyventojams buvo skirtas, laikraštis platintas nelegaliai per knygnešių tinklą.

Prieš vokiečių valdžią atsakingaisiais redaktoriais ir leidėjais rašėsi: J. Basanavičius — nr. 1/1883 m., J. Mikšas — nr. 2-4/1883 m., J. Šliūpas — nr. 5/1883 — 3/1884 m., M. Jankus — nr. 4/1884 — 8/1885 m., ir vėl J. Mikšas — nr. 9/1885 — 6/1886 m. Maždaug tuos pačius numerius pasirašiusieji ir redagavo, išskyrus 1886 metus, kada faktiškai redagavo J. Andziulaitis.

"Aušros" spausta po 1000 egz., tačiau apsimokėjusių prenumeratorių geriausiais 1884 metais turėta tik apie 300. Sustojo, J. Mikšo spaustuvei bankrutavus, o tuo metu sunkiai sergančiam J. Basanavičiui negalint nieko pagelbėti. Išleista 40 numerių 29-se knygelėse. Vėliau J. Basanavičius buvo manęs "Aušrą" atgaivinti, tačiau buvo įtikintas užleisti vietą naujam laikraščiui, kuris pasirodė "Varpo" vardu.

Laikui bėgant, "Aušros" vardas buvo panaudotas nevienam periodiniam leidiniui, tačiau visi jie neturėjo ryšio su pirmąja. Tik 1975 m. spalio mėnesį okupuotos Lietuvos pogrindy pradėjusi eiti rezistencinė "Aušra" save laiko pirmosios įpėdine, tai pabrėždama ir teikiama tęstine numeracija. Joje dokumentuojamos sovietinio režimo skriaudos lietuvių kultūrai, tolydžio gausėjančios rusifikacinės apraiškos. Dauginama ji nurašinėjimo būdu, tuo būdu iš skirtingų šaltinių gautuose egzemplioriuose gali būti ir nežymių teksto pataisymų ar papildymų.

"**Varpas**, literaturos, politikos ir mokslo menesinis laikrasztis. 'Varpas' iszleidžiamas 20. kiekvieno mėnesio." Ėjo nuo 1889 m. sausio iki 1906 m. kovo Tilžėje ir Ragainėje. Didžiojoje Lietuvoje platintas nelegaliai per knygnešių tinklą. Prieš vokiečių valdžią ats. leidėjais rašėsi: M. Jankus — nr. 1/1889 — 3/1892 m., Kr. Voska — nr. 4/1892 — 12/1894 m., J. Lapinas — 1895-1905 m.

Faktiškai leido stipriai organizuota (18 suvažiavimų per 17 metų) pasauliečių inteligentų grupė, kuri buvo įsigijusi ir spaustuvę, bet toji neaiškiomis aplinkybėmis 1892 m. buvo prarasta. Redagavimuí daugiau kaip dešimt metų vadovavo Vincas Kudirka, o techninius reikalus spaustuvėse tvarkė: J. Adomaitis-Šernas

Aušrininkų būrelis prie Jono Basanavičiaus paminklo Karo muziejaus sodelyje. Studentų tarpe matomi iš k.: Vincas Palukaitis, gen. Jonas Bulota, kan. Jonas Mačiulis-Maironis, Pranas Mašiotas, Martynas Jankus, Povilas Matulionis, dr. Jonas Šliūpas.

1890-91 m., J. Kriaučiūnas 1891-94 m., P. Mikolainis 1894-95 m., vėliau kurį laiką St. Matulaitis, atstovavęs kairiajam varpininkų sparnui. Jo rašiniai jau anksčiau leidėjų tarpe buvo iššaukę nuomonių skirtumus (Mintaujos suvažiavimas 1894 m. "Varpo žarijoms gesinti"), o dabar, jam įsijungus į socialdemokratų veiklą, ryšiai su "Varpu" silpo ir maždaug 1896 m. visai nutrūko. Visą redakcinių rūpesčių naštą teko pasiimti vienam V. Kudirkai, kurį laiką dar pagelbstimam J.Mačio-Kėkšto. Ligai vis labiau pakertant V. Kudirkos jėgas, 1898-99 m. "Varpas", kad ir padidintu puslapių skaičiumi, tesirodė kas antrą mėnesį.

Pirmajame V. Kudirkos nekrologe, kurį paskelbė jau J. Bagdono redaguojamas "Varpas" 1899 m. 6-me n-ryje, V. Kudirkos santykis su "Varpu" taip apibūdinamas: "Gyvenimas Varpo nuo pat pradžių taip arti buvo susirišęs su Vinco gyvenimu, kad rodės juodu be viens kito gyventi nebūtų galėję." Kita proga, 1924 m. jubiliejiniame "Varpe", J. Bagdonas rašė: "Varpas tai, gali sakyti, buvo jo kūdikis, jo auklėtinis, jo paguoda ir energijos šaltinis." 1902 m. "Varpo" 11 nr. buvo nurodyta, kad V. Kudirkos laikais laikraštis buvęs tautinės krypties. Šią kryptį geriausiai išreiškė pats V. Kudirka savo idealų sintezėje "Tautiškoje giesmėje", kuri buvo paskelbta viename iš paskutinių jo redaguotų numerių ir vėliau tapo lietuvių tautos himnu. Pastebėtina, kad "Varpo" bendradarbių tarpe randame ir abu būsimuosius "Vilties" kūrėjus: A. Smetoną ir J. Tumą-Vaižgantą.

Nuo 1899 m. 6 n-rio "Varpo" redagavimą perėmęs J. Bagdonas tęsė iki 1905 m. 7 n-rio, išskyrus nr. 8/1903 — 8/1904, kuriuos redagavo J. Šaulys. Nuo nr. 7/1905 iki galo redagavo P. Višinskis. J. Bagdonui "Varpą" perėmus, jis pakrypo kairėn.

Šalia "Varpo" ta pati grupė nuo 1890 m. sausio iki 1905 m. lapkričio dar leido **"Ukininką"**, mėnesinį (dukart per mėnesį 1895-1896 m.) "lietuwiszką laikrasztį paskirtą reikalams ūkinįkų", ir nuo 1901 m. sausio iki 1903 m. gruodžio **"Naujienas,** mėnesinį žmonių laikrasztį". "Varpas" ir "Ūkininkas" dar daugiau kaip metus buvo leidžiami Tilžėje ir po spaudos atgavimo, nes varpininkai abejojo, ar rusų valdžia spaudos draudimo atšaukimu nebus sugalvojusi vylių Maž. Lietuvoje leidžiamiems lietuvių laikraščiams likviduoti. Tik po 1905 m. įvykių, rusams kiek atleidus cenzūros varžtus, apsispręsta varpininkų spaudą reorganizuoti. Bet 1913 m. rusams vėl sugriežtinus cenzūrą, "Varpas" vėl buvo Tilžėje atgaivintas; po trijų numerių jį sustabdė vokiečių įsakymai ryšium su prasidėjusiu I pas. karu.

1924 ir 1926 m. Kaune buvo išleisti du specialūs "Varpo" numeriai — atsiminimų rinkiniai V. Kudirkos ir K. Griniaus sukaktims paminėti. Periodinį "Varpą" nepriklausomoje Lietuvoje valstiečiai liaudininkai leido 1920-21, 1931-32 ir 1939-40 m. Vak. Vokietijos stovyklose buvo tuo vardu leistas biuletenis 1946-48 m., o nuo 1953 m. Jungt. Amerikos Valstybėse leidžiamas to vardo metraštis, žymimas pastaba: "Eina nuo 1889 metų".

"Tėvynės Sargas. Mėnesinis laikraštis dėl apšvietimo ir Lietuvių tautos dvasiško ir materiališko užlaikimo. Sąsiuvas pirmas.

Mėnuo 1896 sausys. Tilžėje." Netrukus antrinė antraštė truputį pakeista: "Menesinis laikraštis paskirtas dvasiškam ir medžiagiškam Lietuvių tautos sulaikymui par jos apšvietimą. Tylžėje". Ėjo nuo 1896 m. sausio iki 1904 m. gegužės, t. y., spaudos atgavimo. Ats. red. rašėsi J. Lapinas, faktiškai redagavo kun. J. Tumas iki nr. 4-5/1902 m. (tik 1896 m. 1-6 n-rių medžiagą tvarkė ir į Tilžę siuntė kun. F. Lelis, o nr. 7/1896-11/1897 kun. D. Tumėnas). Nuo 1902 m. vidurio redagavo kun. A. Milukas.

"Tėvynės Sargą" pagimdė nuosaikiosios dvasiškijos nepasitenkinimas kun. K. Pakalniškio redaguojamos "Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgos" linija: J. Tumas ėmėsi jį leisti, K. Pakalniškiui nesutikus švelninti puolimų prieš "Varpą" ir "Ūkininką". Tolerancijos ir vienybės idėją, kuri vėliau jį taip suartino su A. Smetona, J. Tumas formulavo nuo pat pirmojo numerio pradėtu šūkiu: "Ne katalikybė dėl Tėvynės, bet patriotizmas iš Dievo meilės." Jo redaguojamam "Tėvynės Sarge" buvo nuolat ieškoma bendro kelio dvasiškijai su pasauliečiais, palankiai atsiliepiama apie naujus "Varpo" ir "Ūkininko" numerius, nors nevengiama kultūringų diskusijų su pozityvistine linija; net J. Šliūpo "Apšvietoje" ir "Naujoje Gadynėje" buvo randama šis tas pozityvaus.

Pirmojo "Tėvynės Sargo" numerio išėjo du leidimai: vieną sauvališkai išleido M. Jankaus spaustuvė, vos tik spėjusi gauti įžanginį ir kelias žinutes, antrasis, jau pilnas, buvo 2000 egz. tiražu atspaustas kitoje spaustuvėje.

Nuo 1917 m. gruodžio 29 d. Vilniuje, o nuo 1919 m. sausio iki 1926 m. vasaros Kaune krikščionys demokratai tuo vardu leido visuomenės, politikos, mokslo, literatūros ir ūkio savaitraštį. 1947 m. Reutlingene (Vak. Vokietijoje) jų pradėtas leisti kultūros, visuomenės, politikos ir socialinių mokslų žurnalas, kuris, 1950 m. perkeltas į JAV-bes, tebeina ir dabar, kaip partijos (dabar: sąjungos) pažiūrų reiškėjas.

"Vilniaus žinios. Pirmasis lietuvių dienraštis. Įsteigėjas Petras Vileišis." Vilnius, 1904 m. gruodžio 10(24) — 1909 m. kovo 4(17) d., su pertrauka 1907 m. balandžio 8(21) — birželio 19 (liepos 2) d. Pirmąjį laikotarpį leidėju ir redaktorium pasirašinėjo Petras Vileišis, protarpiais dar nurodant ir red. sekr. K. Puidą, kuris kartais pasirašinėjo ir vienas: "Už redaktorių ir leidėją red. sekretorius K. Puida." Faktiškai iki 1907 m. rugpiūčio 21 (rugsėjo 2) d. leido P. Vileišis, vėliau "Užsitikėjimo b-vė 'Vilniaus žinioms' leisti", kuriai vadovavo J. Vileišis ir St. Matu-

laitis. Tuo metu pasirašinėjo: "Už leidėją redaktorius Jonas Vileišis."

Faktiškai redagavo: P. Višinskis (1904 m.), po jo trumpai A. Smetona, vėliau J. Kriaučiūnas su P. Klimaičiu (1905), kuriems 1906 m. sausio 9(21) d. pasitraukus, red. K. Puida, o nuo 1906 m. gruodžio 4(16) d. iki sustojimo — J. Tumas ir A. Smetona. Po pertraukos atgaivintą iki galo redagavo J. Vileišis.

"Vilniaus žinios" yra unikumas periodikos istorijoje: išeidamos pirmuoju legaliu laikraščiu savame krašte, jau nuo pirmosios dienos pasirodė dienraščiu. Tokį ambicingą leidėjo P. Vileišio užsimojimą, nevisiškai realų optimizmą, tenka laikyti intensyvaus įsibėgėjimo kovose dėl lietuvių spaudos laisvės išdava. Dar studento dienomis 1875 m. Petrapilyje pradėdamas leisti slaptą rankraštinį "Kalwį-Mialagį", P. Vileišis tuo pat metu pradėjo klabinti ir spaudos priežiūros įstaigas, ieškodamas leidimų, kaip tuomet vadinta — koncesijų, knygoms leisti. Pirmieji pasisekimai (1876-77 Peterburge legaliai išleistos trys jo knygelės) paskatino jį užmiršti "Kalwį Mialagį", kuris sustojo po 10 ar 12 numerių 1876 m. kovo mėnesį, ir visą savo dėmesį sutelkti į pastangas spaudos draudimui pralaužti. Per tris dešimtis metų rusų valdžios įstaigoms jis įteikė mažiausiai 17 prašymų knygų ir laikraščių koncesijoms gauti, neskaitant pakartotinių pareiškimų, memorandumų ir kitokių aiškinimųsi su cenzūros valdininkais. Šioje kovoje P. Vileišis netrukus susilaukė ir talkininkų: išlikusiais duomenimis, iki spaudos atgavimo rusų cenzūros įstaigos buvo gavusios 106 prašymus knygų ir 12 prašymų laikraščių koncesijoms. Pirmieji prašyti laikraščiai turėję būti mėnesiniai, vėliau savaitraščiai. P. Vileišis, pirmaudamas tose pastangose, jau 1902 m. kovo 22 d. pats vienas užsiprašė koncesijų dviem laikraščiam, turėjusiem eiti Vilniuje: savaitraščiui "Balsui" ir dienraščiui "Naujienoms". Kaip kiti, ir šie prašymai nebuvo patenkinti.

Pasklidus žiniai apie artėjantį spaudos atgavimą, P. Vileišis pasiskubino gauti koncesiją "Vilniaus žinioms". Jų pasirodymą pralenkė tą pat dieną koncesiją gavęs "Lietuvių Laikraštis" Petrapily, Vilniaus gubernatoriui nuvilkinus leidimą spaustuvei steigti. Mat, tuo metu spaustuvėms kurti buvo reikalingi atskiri leidimai; P. Vileišis juos tegavo tik 1904 m. rugsėjo 7 (20) d. su sąlyga, kad spaustuvė būtų kuriama ne jo įmonėse, bet miesto centre, kur žandarams būtų lengviau ją kontroliuoti. Pagaliau 1904 m. gruodžio 8 (20) d. spaustuvės vedėju gubernatūra pa-

tvirtino M. Kuktą, ir po poros dienų galėjo pasirodyti pirmasis dienraščio numeris.

Nelengvomis pastangomis įsteigtą laikraštį jau nuo pat pradžios kamavo įvairūs sunkumai: dažna redaktorių kaita, augą spaustuvės darbininkų reikalavimai (du streikai pirmąjį darbo mėnesį), skaitytojų pretenzijos į laikraščio kryptį ir, pagaliau, išsekus P. Vileišio lėšoms, finansinės problemos. Žalingiausia iš jų vis dėlto reikia laikyti nepastovią redakciją, o tuo pačiu ir neaiškią laikraščio kryptį, kurią atliepė prenumeratos nepastovumas. Pradžioje susitelkusi gausi skaitytojų šeima (apie 5600)

"Vilniaus Žinių" redakcija ir administracija 1905 metais. Sedi iš k.: Antanas Rucevičius, Marė Piaseckaitė, Mąrtynas Kukta, Ad. Vėgėlė, J. Kaunas, Pr. Klimaitis, P. Vileišis, K. Puida, G. Landsbergis, G. Landsbergaitė. Stovi antras iš k. M. Davainis-Silvestraitis.

jau 1905 m. antroje pusėje pradėjo krikti, vieniems jų atsisakant laikraščio "dėl per didelio klerikališkumo", kitiems — "dėl per didelio pirmeiviškumo". Priekaištus, kaip ir daugeliu atvejų ankstyvojoje mūsų spaudos istorijoje, dažniau lėmė ne pasaulėžiūrinės diskusijos, o veikiau skaitytojų nepasitenkinimas kuria nors kronikos žinute ar korespondencija iš provincijos. Kas be ko, reikalą painiojo ir pats leidėjas, skrupulingai reaguodamas į skaitytojų laiškus: po vienokio įsakydamas redaktoriams "pasitaisyti" ta kryptimi, po kitokio — atvirkščiai. Būdingas tokių vingių pavyzdys aiškėja iš J. Tumo-Vaižganto atsiminimų. Šiam po ilgų svyravimų ir delsimų atvykus laikraščio redaguoti, leidėjas įtaigoja talkon pasikviesti iš "Lietuvos Ūkininko" pasitraukiantį redaktorių A. Smetoną ir, žinoma, neleisti jam "pirmeiviškų išsišoki-

mų", o atvykusiam dirbti pastarajam slaptai paveda stebėti, kad J. Tumas nenukreiptų laikraščio į "klerikalizmą".

J. Tumo-Vaižganto atvykimas į "Vilniaus Žinias" buvo vaisius P. Vileišio pastangų atgauti skaitytojus ir nuostolius kunigijos pagalba. Permaina iš dalies pateisino viltis: J. Tumui ir A. Smetonai atėjus laikraščio redaguoti, prenumeratorių skaičius padidėjo, grįžtant kunigams, bet netrukus pradėjo trauktis pasauliečiai. 1907 m. balandį P. Vileišis "Vilniaus Žinias" laikinai sustabdė.

1907 m. birželio mėnesį, viltininkų grupei pradėjus konkrečius pasiruošimus naujam laikraščiui leisti, "Vilniaus Žinios" buvo paskubomis atgaivintos. Po kelių mėnesių P. Vileišis jas "išnuomavo be užmokesčio" brolio J. Vileišio ir St. Matulaičio organizuojamai bendrovei, kuri, baigusi perėmimo formalumus, 1907 m. lapkričio 15 (28) d. 194-me n-ryje paskelbė laikraštį būsiant "pirmeivišką ir bepartinį".

Dabar pasauliečių skaitytojų bazę turėjo sudaryti dvarininkai, tačiau daliai jų liberalizmas buvo dar labiau nepriimtinas nei kai kuriems kunigams, ir 2000 egz. tiražu atnaujinto dienraščio prenumeratų skaičius vėl mažėjo, nuostoliai didėjo, ir nuo 1909 m. vasario vidurio "Vilniaus Žinios" jau nebetesėjo išeiti kasdien. Po poros savaičių, 1909 m. kovo 4(17) d. paskutiniame 1175 n-ryje bendrovė paskelbė nebepajėgianti "Vilniaus Žinių" leisti ir jas grąžinanti steigėjui P. Vileišiui. Taip užgeso maždaug ketverius metus ėjęs pirmasis lietuvių dienraštis.

"Lietuvos Ūkininkas", Lietuvos Demokratų partijos savaitraštis, laikomas tilžiškio "Ūkininko" tęsiniu, ėjo Vilniuje nuo 1905 m. gruodžio 1(14) d. iki vokiečių okupacijos 1915 m. rudenį. Pirmųjų 20 n-rių leidėju, o nuo 3-jo ir ats. redaktorium pasirašinėjo J. Vileišis, nuo 1906 m. gegužės 11 (24) d. leidėja F. Bortkevičienė, ats. redaktoriai: P. Gaidelionis (1906-07), vėliau V. Mickevičiūtė, K. Gaigalytė, M. Radzevičienė ir kt. Faktiškai pirmu du n-rius, A. Smetonai pasirašant ats. redaktorium, suredagavo P. Višinskis. Jam pasitraukus, redagavo A. Smetona (1905-06), po jo J. Bagdonas (1907), M. Sleževičius (1908 ir 1910-12), K. Grinius (1909) ir kt.

Tiražas bangavo: pradėtas 2500 egz., kilo iki 3000, bet 1908 m. krito iki 2200, vėliau vėl augo iki 3200 egz. 1910 metais (vėlesnių metų spaudos inspekcijos žiniaraščiai nesurasti).

"Lietuvos Ūkininkas" buvo vienas iš trijų 1905-06 metais

pradėjusių eiti savaitraščių, praskynusių spaudai kelią į Lietuvos sodžių. Du iš jų — "Nedėldienio Skaitymą", vėliau virtusį "Vienybe", ir "Šaltinį" leido dvasiškija, "Lietuvos Ūkininką" — pasauliečiai liberalai. Pastarajam, kaip tiražų palyginimas rodo, buvo sunkiausia prasiveržti: jį ne tik pasitiko dvasiškijos opozicija provincijoje, bet ir pačioje leidykloje nuo pat pirmųjų dienų kartojosi "Vilniaus Žinių" nelaimė — vidiniai nesutarimai. Šių branduolį, šalia finansinių problemų, sudarė ir skirtingos pažiūros į 1905 m. revoliuciją, kai ji iš idėjinės stadijos perėjo į akciją: vieni smurto veiksmams pritarė, kiti juos smerkė. Leidėjai — partijos vadovybė suskilo į du sparnus, karštai besiginčijančius dėl laikraščio krypties: kairiuosius (Bortkevičiai, Višinskis) ir dešiniuosius (Smetona, iš dalies Jablonskis, Bagdonas). Nepakęsdamas priekaištų, jau sunkiai sergąs P. Višinskis pasitraukė iš redaktoriaus pareigų ir išvyko į kaimą. Jį pakeitusio A. Smetonos nuosaikumas tiek įerzino F. Bortkevičienę, kad ji pareiškė su vyru pasitraukianti iš partijos. A. Smetona pasiūlė jai perimti laikraštį, kartu susirandant ir naują redaktorių. Nudžiugusi F. Bortkevičienė tuoj parašė P. Višinskiui, kad "mes laimėjome, grįžk redaguoti", tačiau tas atsakė, kad jau esą per vėlu — liga nebeleidžianti. Todėl vėl teko kreiptis į A. Smetoną, kuris, jos žodžiais, "vėl grįžo redaktoriauti ir varė savo liniją". Taip tęsėsi iki partijos 1906 m. suvažiavimo, kuriame po audringų ginčų ir atskilimo grasinimų persvarą laimėjo kairieji, nutardami laikraštį pasukti radikalesne kryptimi. Posūkiui nepritardamas, A. Smetona pasitraukė iš redaktoriaus posto ir partijos.

"Lietuvos Ūkininkas" leido ir priedus: mėnesinę, vėliau dvisavaitinę "Žemę" nuo 1906 m. birželio, "Mokyklą" nuo 1909 m., perkeltą į "Lietuvos Žinias" 1912 metais, ir "Jaunimą" nuo 1910 m. vidurio.

1918 m. Vilniuje atgaivintas ir netrukus į Kauną perkeltas "Lietuvos Ūkininkas" ėjo iki bolševikų okupacijos 1940 m., kaip valstiečių liaudininkų laikraštis.

"Viltis, visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis, einąs iš Vilniaus pirmadieniais, trečiadieniais ir penktadieniais. Redakt. Leid. A. Smetona." Tautinės minties laikraštis, kūręs pagrindus besiformuojančiai tautininkų srovei, nuo 1907 m. spalio 3(16) iki 1913 m. spalio vidurio. Leido dalininkų organizacija, oficialiai registruota vardu "Smetona, Tumas ir B-vė". Redakcinė vadovybė to meto skelbimuose nurodoma: "Viltį veda Antanas Sme-

Viltininkai, 1932 m. spalio 16 d. susirinkę prezidentūron paminėti laikraščio 25-rių metų sukaktį. Sėdinčiųjų eilėje iš k.: P. Kairiūkštis, J. Tūbelis, S. Čiurlionienė, A. Smetona, kan. J. Tumas-Vaižgantas, S. Smetonienė, kan. F. Kemėšis, L. Gira.

tona ir kunigas Juozapas Tumas. Artimieji jų padėjėjai: inžinierius Kazimieras Žalys, Sofija Kymantaitė, Marija Pečkauskaitė (Šatrijos Ragana), Lazdynų Pelėda." 1911 m. pradžioje iš Vilniaus lenkų išstumtą red. J. Tumą pakeitė kun. F. Kemėšis, kuriam 1913 m. dar talkino kun. J. Dabužinskis. 1908 m. redakcijon dirbti dar buvo priimtas L. Gira.

Nuo 1913 m. spalio vidurio "Viltį" perėmus redaguoti P. Dovydaičiui (oficialiai red.-leidėju jis pradėjo pasirašinėti nuo 1913 m. gruodžio 1(14) d.), laikraštis, anot "Vairo" pirmojo numerio, "ingijo aiškią konfesionalizmo spalvą"; leidėjų organizacija taip pat pakeitė vardą: "P. Dovydaitis, L. Gira ir B-vė". Paverstas dienraščiu, laikraštis ėjo iki vokiečių okupacijos pradžios 1915 m. rugsėjo 15 d.

"Viltį" pagimdė pirmasis "Vilniaus žinių" sustojimas. Lietuvių inteligentija per penkioliką mėnesių jau buvo pripratusi prie dienraščio ir jo žlugimą skaudžiai pergyveno; pvz. "Šaltinis", tą žinią pranešdamas, komentavo: "Nei jokia šiek tiek pakilusi ir susipratusi tauta be dienraščio apsieiti negali... Be dienraščio pas mus turės būti viskas tarytum apmirę, nes joks savaitraštis negalės dienraščio atstoti."

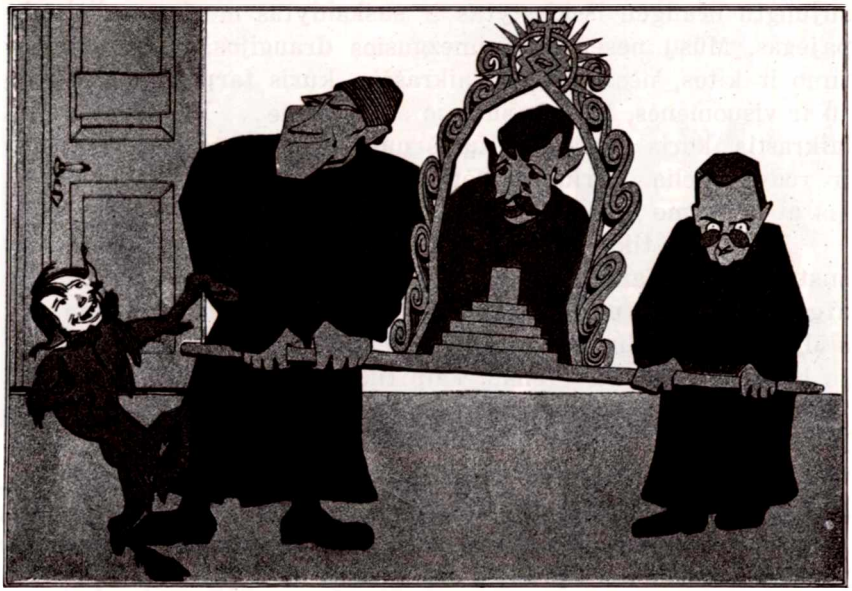
Dažniau išeinančio laikraščio šaukėsi ir besiskleidžianti lietuvių tautinė veikla. Jis buvo reikalingas, kaip buvę dienraščio redaktoriai pastebėjo, kad "tautinės kultūros darban sutrauktų ir

sujungtų draugėn išskirstytas ir suskaldytas menkutes lietuvių pajėgas. Mūsų neseniai užsimezgusios draugijos, meno, apšvietimo ir kitos, nėsant tokio laikraščio, kuris tarpininkautų tarp jų ir visuomenės, kaip ir sustojo savo ūgyje... Reikalingas yra laikraštis, kuris eikštėn keltų iš nutautėlių pusės einantį paojų ir rodytų kelią, kuriuo reikėtų mums gintis nuo to paojaus." (iš atsišaukimo "Nuo naujo laikraščio sumanytojų").

Todėl, vos tik kelioms dienoms praėjus nuo "Vilniaus Žinių" sustojimo, Vilniaus inteligentų grupė pradėjo žygius dienraščiui atgaivinti. Buvo pasiųsta delegacija pas P. Vileišį, kuriam pasiūlyta 2000 rublių už koncesijos perleidimą. P. Vileišis pradžioje lyg ir sutikęs, bet vėliau, kaip tikima, brolio Jono paveiktas, "Vilniaus Žinias" parduoti atsisakė. Tada pradėtas planuoti naujas laikraštis, kuris turėtų pavaduoti dienraštį, iš pradžių eidamas tris kartus per savaitę. Pasitarimai tuo reikalu vyko Kaune balandžio 28 ir gegužės 12, Vilniuje — gegužės 18, 22 ir 26 dienomis ir, netrukus išleidžiant minėtą atsišaukimą ("Šaltinis" jį paskelbė birželio 5 d.) pradėta organizuoti leidėjų bendrovė, kurios steigiamasis susirinkimas turėjo būti sušauktas, atsiradus šimtui dalininkų, pasižadėjusių įmokėti po 100 rublių.

Broliai Vileišiai paskubomis atgaivino "Vilniaus Žinias", tačiau tai nesukliudė pradėtos talkos: liepos 30 d. Kaune įvykstant b-vės steigiamajam susirinkimui, jau buvo įregistruota apie 160 dalininkų. Šiame susirinkime nutarta laikraštį, vardu "Viltis", pradėti spalio mėnesį Vilniuje, redaktoriais išrinkti A. Smetona ir kun. J. Tumas. Kažkada rugsėjo mėnesį (data nenurodyta) buvo išleistas 4 psl. pavyzdinis numeris, dabar dažnai vadinamas "Kviesliu", nors leidėjai jo taip nepavadino, o po kelių savaičių pasirodė pirmoji "Viltis". Pats laikraščio kelias yra plačiai nušviestas šios knygos 58-64 puslapiuose.

Po šešerių metų įvykdytas "Vilties" perlaužimas ateitininkų pusėn anuometiniame lietuvių gyvenime reiškė jei ne sensaciją, tai bent plačiai komentuotą įvykį, radusį atgarsio ir taikliame A. Varno šarže "Išganytojas, arba objektyvi tiesa". Šaržą palydinčiame komentare J. Tumas-Vaižgantas nurodė, kad tą "savotišką coup d'état" suorganizavęs kun. Maliauskis, kuriam pasisekė savo pusėn palenkti "Vilties" bendradarbį kun. A. Dambrauską-Jakštą. Tačiau žinoma, kad pastarąjį lenkė ir kiti katalikų aktyvistai, pvz. St. Šalkauskis laiške, rašytame 1913 m. spalio 4 d., t. y. prieš pat lemtingąjį dalininkų susirinkimą, puolė "Vilties stabmeldišką tautybės primatą".

Adomo Varno šaržas, vaizduojąs "Vilties" redakcijos perversmą. Altorėlį su P. Dovydaičio paveikslu įneša kun. A. Maliauskas ir kun. A. Dambrauskas-Jakštas; kairėje džiūgauja Liudas Gira.

Vilniškę "Viltį" pagerbdami, tautininkai vėliau jos vardą naudojo savo spaudos institucijoms, pvz. Kaune 1937 m. buvo suorganizuota to vardo bendrovė, išlaikiusi vieną didžiausių Lietuvos spaustuvių, o nuo 1952 m. Clevelande (JAV-se) veikia Amerikos Lietuvių spaudos ir radijo draugija, leidžianti knygas ir laikraštį "Dirvą".

1949 m. Pfullingene (Vak. Vokietijoje) buvo pradėtas leisti to pat vardo "mokslo, kultūros ir politikos žurnalas", kurį redagavo Balys Gaidžiūnas. Jo įžanginiame pasisakyta: "Viltis, tęsdama viltininkų kultūrines, visuomenines ir politines tradicijas, ryžtasi naujam darbo barui. Mūsų tikslas — ieškoti naujų kūrybos kelių, brandinti mūsų tautos dvasines jėgas, ruoštis laisvam, nepriklausomam gyvenimui." Žurnalo teišėjo tik vienas didelio formato 48 psl. numeris — jis turėjo sustoti dėl bendradarbių ir skaitytojų emigracijos.

"Vairas, iliustruotas literatūros, dailės, visuomenės, mokslo ir politikos laikraštis. Redaktorius — Leidėjas A. Smetona."

Ėjo Vilniuje nuo 1914 m. sausio 5(18) d. iki 1915 m. rugpiūčio 8 (21) d. Pirmais metais leistas dukart per mėnesį po 24

psl., nuo 1915 m. pradžios — savaitinis po 16 psl. Rusų cenzūrai griežtėjant, keli 1915 m. numeriai konfiskuoti, o po 23-jo visai uždarytas.

"Vairas" buvo pirmasis lietuvių kultūros žurnalas, pagrindinį dėmesį skyręs literatūrai ir dailei (pirmasis iš lietuvių spaudos pradėjo skelbti dailininkų darbų reprodukcijas). Pasižymėjo aukšto lygio apipavidalinimu — meninę pusę tvarkė P. Rimša, kurio pieštu viršeliu bei vinjetėmis ir puošėsi. Tokio žurnalo reikalingumą A. Smetona buvo jau anksčiau kėlęs "Viltyje", tačiau savo idėją realizuoti, M. Yčui ir J. Mikelėnui finansiškai pagelbstint, tegalėjo, iš "Vilties" pasitraukęs. Plačiau apie "Vairą" rašoma šos knygos 64-66 puslapiuose.

Nepriklausomybės metais "Vairo" vardas buvo taip pat naudotas tautininkų žurnalams. Šie bus minimi toliau.

II. KARO AUDROSE

Vos tik prasidėjus I pas. karui, Vilniuje susiorganizavo Lietuvių draugija nuo karo nukentėjusiems šelpti. 1915 m. vasarą aiškėjant, kad vokiečiai greit užims visą Lietuvą, centrinis draugijos komitetas nutarė pasidalinti į du, kurių vienas, įsikurdamas Petrapily, turėjo rūpintis Rusijon pasitraukiančiais pabėgėliais, antrasis, likdamas Vilniuje — vokiečių okupacijon patenkančiais tautiečiais.

Abu komitetai, išvystydami labai šakotą ir reikšmingą veiklą, išsikovojo teises ir laikraščiams leisti: "Lietuvių Balsui" Petrapily (vėliau Voroneže) ir "Lietuvos Aidui" Vilniuje. Abu laikraščiai buvo tautinės krypties.

"Lietuvių Balsas", savaitinis komiteto organas, ėjo nuo 1915 m. rugpjūčio iki 1918 m. vasario 27 d., pergyvendamas įvairias revoliucijas, iki bolševikų teroras jį sužlugdė. Laikraščiui leidimą išrūpino Dumos narys M. Yčas, kuris pasirašinėjo ir ats. redaktorium, bet faktiškai Petrapily jį redagavo L. Noreika ir porą n-rių 1917 m. pradžioje Ad. Klimas. Nuo 1917 m. rugsėjo perkeltą į Voronežą ir virtusį Tautos pažangos partijos organu, redagavo komisija: J. Vokietaitis, kun. J. Jasienskis, K. Šakenis ir M. Yčas. Iš kai kur (pvz. J. Jablonskio Raštuose) nurodomos numeracijos aiškėja, kad 1917 metais Voroneže iki bolševikų įsigalėjimo leistas keliskart per savaitę (todėl suprantama, kam reikėjo didesnio redakcinio kolektyvo), bet 1918 m. vėl buvo sa-

"Lietuvių Balso" redakcija su artimaisiais bendradarbiais Petrapilyje. Iš kairės: red.-leid. Martynas Yčas, Jadv. Chodakauskaitė, red. L. Noreika, J. Variakojis ir red. narys B. Masiulis.

vaitinis, nes vasario 27 d. uždarytas, besiruošiant spausti 8-jį n-rį, kuris nebepasirodė.

Iki 1916 m. vidurio buvo vienintelis lietuvių laikraštis Rusijoje, kurio jau 1915 m. buvo spaudžiama po 17 000 egz., o įsigijus savą spaustuvę — ir daugiau. Aukštas tiražas lemtingai pagelbėjo ugdyti Lietuvos nepriklausomybės idėją pabėgėlių tarpe ir sukviesti Petrapilio Lietuvių seimą.

Po kairiųjų suardyto Petrapilio lietuvių seimo naujam lietuvių veiklos centrui telkiantis Voroneže, išsikėlė ten ir "Lietuvių Balsas" su spaustuve. Jis dar ten kurį laiką ėjo ir po bolševikinės revoliucijos, cenzūros žiauriai braukomas ir privalomais revoliucinio komiteto raštais užpildomas, kol Stalino atsiųstas V. Kapsukas masiniais areštais ir organizacijų uždarinėjimais likvidavo visą lietuvių tautinę veiklą, įskaitant ir patį laikraštį.

"Lietuvos Aidas. Redaktorius-Leidėjas A. Smetona" — pirmuose trijuose numeriuose, o nuo ketvirtojo: "Vyriausias redaktorius A. Smetona, artimieji bendradarbiai: M. Biržiška, P. Bugailiškis, P. Klimas, kun. dr. J. Stankevičius, agr. A. Stulginskis, dr. J. Šaulys ir A. Žmuidzinavičius." Netrukus suorganizuotos Lietuvos Tarybos organas. Ėjo Vilniuje nuo 1917 m. rugsėjo 6 d.

iki 1919 m. sausio 1 d., pradžioj dukart, vėliau triskart, 1918 m. antroj pusėj dienraštis, į metų pabaigą — vėl triskart per savaitę, bet gruodžio antroj pusėj jau rodėsi nereguliariai.

Faktiškai redagavo P. Klimas, po jo L. Noreika (1918 m. pavasaris — spalio mėnuo), vėliau J. Tumas-Vaižgantas, kuris paskutinį n-rį 1(215) išleido 1919 m. sausio 1 d., Lietuvos vyriausybės likučiams jau pasitraukiant į Kauną.

1915 m. rudenį vokiečiams okupavus Lietuvą, lietuviai pergyveno naują spaudos draudimą, dvejus metus negaudami teisės laikraščiams leisti. Tiesa, vokiečių okupacinė valdžia (Obost) pradėjo leisti "**Dabartį**, laikraštį, skiriamą Lietuvai", tačiau jis buvo užpildytas 3-5 dienų senumo fronto komunikatais ir kaizerio garbinimu, Lietuvos gyventojus liečiąs tik nesibaigiančiais Obosto įsakymais.

1917 m. vasarą pradėjus šlyti frontams, o pačiame Reichstage pasigirstant balsams, kad Lietuvoje ir Kurše vokiečiai turį keisti savo politiką, duodami tiems kraštams daugiau savarankiškumo, Obostas pagaliau leido lietuviams susišaukti konferenciją. Susidariusi organizacinė komisija pradėjo reikalauti leidimo ir laikraščiui, nes ji neturinti priemonių žmonėms apie konferenciją painformuoti; po sunkių derybų komisijai pasisekė iškovoti teisę "Lietuvos Aidui" pasirodyti.

Laikraštis buvo karinės cenzūros labai griežtai kontroliuojamas. Visi straipsniai, išskyrus kroniką ir frontų komunikatus, turėjo būti tiksliai išversti į vokiečių kalbą, spaustuvėje surinkti, sulaužyti į laikraščio formą ir keliomis dešimtimis egzempliorių atspausti gerame popieriuje. Tas specialusis leidinys cenzūrai, kuris turėjo būti įteiktas vėliausiai dvi dienas prieš laikraščio numerio pasirodymą, buvo vadinamas: "**Lietuvos Aidas (Litauisches Echo)**, Ins Deutsche uebertragte Artikel aus der in Wilna erscheinenden litauischen Zeitung". Jis buvo skirtingo formato nuo paties "Lietuvos Aido", po kiekvieno straipsnio antrašte nurodyta data, kuria jis bus skelbiamas lietuviškai. Vėliau ši vokiškoji laida pradėta slaptai siuntinėti kai kuriems vokiečių politikams, ir tuo būdu pasaulis sužinojo apie Lietuvos nepriklausomybės akto paskelbimą.

Lietuvių kalba Aktas buvo bandytas paskelbti 1918 m. vasario 19 d. 22(70) numeryje, kuris buvo uždraustas. Akto tekstui buvo paskirtas visas pirmasis puslapis, o antrajame — 4 straipsneliai nepriklausomybės paskelbimo temomis: Dr. J. Šaulio "Dėl nepriklausomybės paskelbimo", P. Klimo "1918 m. vasa-

Del nepriklausomybės paskelbimo

Laukiamoji valanda išmušė. Šeštadienį, vasario 16 d., Lietuvos Taryba vienu balsu nutarė paskelbti Lietuvos nepriklausomybę ir kreiptis į Rusiją, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes tam tikru aukščiau spausdinamu pareiškimu, pranšydama jų pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Įvyko, ko visa Lietuva senai troško bei laukė. Ir Lietuvos Taryba, pasiryžusi prie šito žingsnio, išpildė tik aiškią tautos valią, kartkartėmis ir įvairiais būdais išreikštą.

Nuo šios valandos Lietuvos valstybė, Lietuvos Tarybos keliama, atgimsta iš naują. Atgimsta kartu musų vaidentuvėje ir visa virtinė jos kūrėjų bei gynėjų, o vpačiai visos eilių eilės tų jos gaivintojų, kurie, valstybei žugus, puolėsi įkelti ją vėl ant kojų šodžiu, rašto, darbu.

Lietuvos valstybė buvo žlugusi. Bet jos idėja, reikalas ją vel atgaivinti buvo likęs gyvas. Iš pražūgaivinama vien tarp aukštesniųjų luomų, tasvos valstybės atnaujinimo idėja plėčiasi pamažu vis plačiau ir plačiau, kol apima jį pagaliau pačius plačiuosius musų visuomenės sluoksnius. Ir mes matome jau 1905 metais, jog susirinkęs Vilniun vandinamas Didysis Seimas, talkindamos prie ano meto sąlygų, stato dragų Lietuvos savarankiškumo reikalavimą. Tai jau nebe vieno kurio luomo, o visos plačiosios Lietuvos visuomenės reikalavimas, kurios nuomonių reiškėjas ir buvo anas Seimas.

Nuo to laiko musų visuomenės politikos sąmonė dar labiau brendo ir aiškėjo. Geriausiai matome tai, štškus didžiajam pasaulio karui, kuris kaip tik visu sunkumu gulė be ko kito ir ant Lietuvos bei lietuvių kraštos. Lietuvos kraštas buvo paverstas karo lauku, lietuvių tauta pasijuto tarp dviejų ugnių. Ir nežiūrint, jog lietuviai karo atsikinių buvo suskaidyti, atskirti vieni nuo kitu, išmėtyti po įvairias, kovojančias tarp savęs valstybes,—jie vis delto istengė, nepriklausomai vieni nuo kitų, vienodai nusistatyti delei svarbiausio savo politikos reikalo — Lietuvos ateities.

Ar tai paimsime Amerikos lietuvius, ar tai gyvenančius neutralinėse valstybėse lietuvius emigrantus, ar pagalios Rusijos lietuvius, — visų jų norai ir pageidavimai, viešai pareikšti ir liečią Lietuvos ateitį, atitinka nutarimą, kurį yra priėmusi Lietuvos konferencija, posėdžiavusi Vilniuje ruzsėjo 18—23 d. 1917 metais, o kuriuo remdamos ir skelbia dabar Lietuvos Taryba **Lietuvos nepriklausomybę.**

Skelbdama Lietuvos nepriklausomybę, Lietuvos Taryba pildo tokiu būdu ne tik lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimą, bet ir aiškiai apsireiškusį lietuvių tautos liepimą.

Sunkią valandą, kada karas nenustoja vis dar siautęs, atgimsta musų valstybė. Todel šiandien galima jau spėti, jog jos kėlimosi darbas nebus greitas ir lengvas.

Ir sunkių valandų turės be abejojimo pergyventi dar Lietuvos Taryba, bedirbdama priimtosiuosiuosiu

rio 16 d...", atkarpoje Juoz. Pajaujo "Amžių balsai" ir kun. Juozo Tumo-Vaižganto "Tautos Laisvės ištroškus". P. Klimas yra rašęs, kad uždraustojo numerio apie porą šimtų egzempliorių buvo slapta išsiųsta į provinciją patikimiems asmenims, tačiau išlikusių beveik nėra.

1918 m. vasarą vokiečiai "Lietuvos Aidą" buvo mėnesiui uždarę.

Kaip nuolatinė dažnumo kaita rodo, laikraščio kelias buvo sunkus. Paskutines jo dienas J. Tumas-Vaižgantas prisimena: "Trūko popieriaus ir malkų. 'Žaibo' spaustuvėje, kur buvo spausdinamas 'Lietuvos Aidas', tebuvo vos keli laipsniai (Celsijaus) šilumos ir rotacinė mašina negalėjo dirbti: tokioje temperatūroje dažnai netirpsta (turėtų būti: stingsta). O labiau šildyti malkų trūko. Daug tekdavo pavargti, kol surasdavo popieriaus."

Nuo 1917 m. spalio 4 d. buvo leidžiamas mėnesinis literatūros, meno ir tautotyros priedas "Liuosoji valanda" ir nuo 1918 m. liepos 16 d. savaitinis "Mūsų ūkis", kurį redagavo J. Tūbelis ir Pr. Tamošaitis.

1928 m. vasario 1 d. tautininkų valdžia "Lietuvos Aidą" atgaivino Kaune, vėl pradėdama 1(215) n-riu.

III. LAISVĖS SAULEI PATEKĖJUS

Ankstyvasis Lietuvos nepriklausomybės laikotarpis nebuvo lengvas visai lietuvių periodikai. Netekus Vilniaus, Lietuvoje teliko tik dvi spaustuvės, turinčios lietuviškus spaudmenis: valdžios iš vokiečių atpirktoji "Dabarties", pavadinta valstybine, ir S. Banaičio, nuo 1921 m. šv. Kazimiero "Šviesa" — abi Kaune. Trečioji, "Dirva" Marijampolėje, pradėjusi veikti 1919 m. spalio mėnesį, nebuvo pajėgi laikraščiams spausti. Kitos susiorganizavo dar vėliau: "Raidė" 1920 m., "Žaibas" ir "Varpas" 1922 m., o M. Kuktos "Švyturys" iš Vilniaus perkeltas tik 1924 m. Visos, vos tik susiorganizavusios, buvo tuoj užverčiamos skubiais ir neatidėliojamais mokyklinių vadovėlių užsakymais. Tokiomis sąlygomis, laikraščių gamybai likdavo tik atliekamas nuo skubiųjų darbų laikas. Lengviau buvo oficiozui ir valdančiųjų partijų organams, galėjusiems pasinaudoti valstybinės spaustuvės patarnavimu.

Kelerius metus truko laikinajai sostinei sumegzti pastovius ryšius su periferijomis: iki 1922 m. galo suorganizuoti tik 197 paštai (plg. su 560 įstaigų 1937 metais), ir tik nuo 1925 m. balandžio 1 d. paštuose įvestas laikraščių prenumeratų priėmimas.

Toji data ir laikytina periodikos būklės sureguliavimu, nors tikrąjį periodinės spaudos prasiveržimą į kaimą įvykdė 1927 m. pradėtas leisti "Mūsų Rytojus". Iki tol, nors laikraščiai gausėjo, jų įtaka tesiribojo miestais ir miesteliais prie plentų ir geležinkelių, nes periodikos pristatymas į bažnytkaimius buvo daugiau atsitiktinis, negu reguliarus. Iš pradžių valsčių valdybas dažniau pasiekdavo oficiozo "Lietuvos" numeriai, o vėliau, artėjant seimų rinkimams, jau su kita propagandine literatūra parapijose pradėjo plačiau paplisti ir partijų leidžiami laikraščiai. Tautos pažangos partijai nesiunčiant agitatorių į provinciją, "Rašto B-vės" leidžiami laikraščiai kaimui liko veik nežinomi (dar neišvystyta pašto sistema taip pat išryškina, kodėl ankstyvieji "Tautos" numeriai gulėjo sandėlyje neplatinami).

Nuo Steigiamojo seimo pradžios opozicijoje atsidūrusių tautininkų spauda turėjo ir specifinių sunkumų. 1919 m. pradžioje paskelbti ypatingieji valstybės apsaugos įstatymai, sukūrę vadinamąjį "karo stovį", teikė karo komendantams teisę kontroliuoti spaudą: nustatyti, kas draudžiama spausdinti, nusižengusius bausti administracinėmis ir piniginėmis baudomis, sustabdyti laikraščius. Nors tų pat metų gruodžio 17 d. paskelbtasis spaudos įstatymas, įvesdamas teisminės represijos cenzūrą, pavedė spaudos priežiūrą teismams, tačiau kariuomenė, praktiškai Kauno karo komendanto įstaiga, "karo stovio" praktiką tebetęsė, vis intensyviau pradėdama ją piktnaudoti opozicijos balsui slopinti. Daugiausia nuo tokios uolios "valstybės apsaugos" nukentėjo tautininkų "Rašto b-vės" leidiniai: stengdamosi laikraštį išlaikyti, Tautos pažangos partija 1921-24 m. buvo priversta sukurti "Balsų" ir "Vairų" seriją, apėmusią per 20 vardų, o laikraščio redaktoriai ir autoriai buvo "apdovanojami" ir kalėjimu, ir Varnių koncentracijos stovykla ir piniginėmis baudomis. Tik po triukšmingojo 1923 m. incidento tas uolumas kiek atlyžo, nors dar trys "Vairai" buvo sustabdyti. Bet jau persiorganizavusios Liet. tautininkų s-gos "Lietuvis" išsilaikė, iki buvo pačių leidėjų sulietas su "Lietuva", sukuriant "Lietuvos Aidą". Kiek pakeista cenzūros sistema išliko iki bolševikų okupacijos, tačiau tai neįeina į šios apžvalgos rėmus.

Tautininkų spaudos apžvalgą Lietuvos nepriklausomybės metais sudaro dvi grupės: a) pačių tautininkų ir gimininguų organizacijų leisti laikraščiai, ir b) tautininkams artimi laikraščiai, atsiradę arba tokiais virtę po 1926 m. perversmo; vienus jų, nors ir nevisada tautininkų redaguojamus, leido valdžiai artimos insti-

tucijos, kiti, privačių asmenų leidžiami, pritarė valdžios politikai ir jau anuo metu visuomenėje, o dabar jau ir enciklopediniuose leidiniuose yra įprasti vadinti tautininkų laikraščiais.

1. Tautininkų organizacijų laikraščiai

"Tauta, kultūros ir politikos laikraštis. Eina tuo tarpu du kartu per savaitę. Leidžia Rašto B-vė". Ėjo Kaune nuo 1919 m. lapkričio 21 d. iki 1920 m. lapkričio 5 d. Redagavo: Vyt. Petrulis 1919 m., kurio redaguoti n-riai gulėjo sandėlyje neišplatinti; komisija 1920 m. pradžioje, teišleisdama tik porą n-rių; kun. J. Tumas nuo 1920 m. kovo 30 d. 12-n-rio. Išleista 64 nr. po 4 psl.

"Žemdirbių Balsas" Kaune 1919-1923 m. su pertraukomis. Savaitinis Politinės ir ekonominės Lietuvos žemdirbių s-gos organas. Leidėju ir redaktorium pasirašinėjo s-gos organizatorius S. Banaitis.

"Lietuvos Balsas", visuomenės, politikos, literatūros, dailės ir mokslo laikraštis.

Tai pirmasis iš aukščiau minėtos serijos 1921-1924 metais Kaune Tautos pažangos partijos leistų laikraščių, kurių konfiskavimais, įvairiomis uždedamomis baudomis ir pagaliau uždarymais "visam karo stovio laikui" Kauno karo komendantai gynė valdančiosios jėgos interesus. Ši daugiau kaip trejus metus tęsta pastanga, sukūrusi dirbtinę laikraščių seriją, sudaro vienintelį atvejį nepriklausomos Lietuvos periodikos istorijoje.

"Lietuvos Balso" ir įvairiavardžių jo tęsinių leidėju pasirašinėjo "Rašto Bendrovė", atsakingaisiais redaktoriais — įvairūs asmenys iki 1923 m., vėliau A. Smetona. Faktiškai visus juos redagavo ir didele dalimi užpildė A. Smetona, kuris, biografo A. Merkelio žodžiais, "viską vertindamas lietuviškuoju mastu, griežtai kritikavo ir smerkė visa, kas jam atrodė Lietuvai žalinga. Su A. Smetona buvo sunku polemizuoti, nes jo straipsniai buvo gerai argumentuojami ir remiami nenuginčijamais faktais". Artimiausi redaktoriaus bendradarbiai buvo L. Noreika, M. Yčas, St. Šilingas, I. Tamošaitis, A. Voldemaras.

Nors visų tų laikraščių antrinė, arba aptariamoji, antraštė visą laiką išliko nekeista, tačiau serija dalintina į du periodus: a) "Balsų" — laikraščių, kurie buvo leidžiami tris kartus į savaitę, o vėliau kasdien, ir b) "Vairų" — žurnalo tipui artimų savaitraščių.

SKEVELDRŲ RINKINYS

◆ ◆ ◆ ◆ ◆ VIENAKARTIS LEIDINYS ◆ ◆ ◆ ◆ ◆

PRANEŠIMAS.

Kauno miesto ir apskrities Karo Komendanto nutarimu iš š. m. vasario 25 d. Vairas sustabdytas visam karo stoviui. Vietoje Vairo po dviejų savaičių pradės eiti Tautos Vairas, kurs bus siuntinėjamas mūsų ėmėjams tokiomis pat sąlygomis.

„Rašto" Bendrovė.

Pagal tuomet veikusį spaudos įstatymą, valdžios sustabdytas laikraštis tegalėjo būti pakeičiamas nauju tik po dviejų savaičių. Atsiradusios spragos būdavo užkaičiojamos vadinamais vienkartiniais.

Cenzūros uždarytųjų Tautos pažangos partijos laikraščių seriją sudarė:

"Lietuvos Balsas", ėjęs tris kartus per savaitę nuo 1921 m. balandžio 20/21 d. iki tų pat metų spalio 18/19 d. Išleista 75 numeriai.

"Lietuvių Balsas", to pat dažnumo tarp 1921 m. lapkričio 3/4 d. ir gruodžio 22/23 d. Išleista 22 numeriai.

"Tautos Balsas", triskart per savaitę 1921 m. gruodžio — 1922 m. sausio mėnesiais.

"Tėvynės Balsas", ėjęs 1922 m. sausio-spalio mėnesiais, pradžioje triskart per savaitę, nuo balandžio 1 d. dienraštis.

"Krašto Balsas", dienraštis nuo 1922 m. spalio 29 d. iki 1923 m. birželio 10 d. Laikraščio uždarymas tuoj po II seimo rinkimų buvo sustiprintas 2000 litų pinigine bauda.

1923 m. "Vairo" 10-me n-ryje I. Tamošaitis (Iz. Didžiulis) rašo, kad "praeitą metą", tai dar ankstyvosiomis "Krašto Balso" dienomis, A. Voldemaras ir A. Smetona buvę teismo teisiami: pirmasis už įvairius straipsnius, "Krašto Balse" tilpusius, antrasis — už atsišaukimą, kurio nebuvo parašęs. Neturint komplekto, belieka tik spėlioti, koks atsišaukimas ten buvęs, bet apie tą laiką įvyko didelis dailininkų konfliktas su valdžios įstaigomis dėl patalpų Čiurlionio galerijai; jis virto visuotiniu dailininkų

streiku, kai kariuomenė sekvestravo poros organizatorių butus; dailininkai bandė paaiškinti visuomenei konflikto ir streiko priežastis, bet cenzūra uždraudė, tik "Krašto Balsas", stojęs ginti reikalo, atsišaukimą paskelbė. Greičiausiai už šį redaktorius ir buvo teisiamas.

A. Merkelis tiki, kad "Krašto Balsą" uždarant uždėtoji piniginė bauta pakirtusi leidėjų finansinius išteklius ir po to tesėta leisti tik savaitraščius įvairiais "Vairo" vardo variantais. Gal taip, gal ne — "Vairai" buvo leidžiami po 24 nemažo formato puslapius su viršeliais, tad išlaidos negalėjo per daug sumažėti. Greičiau tas suretinimas ir vardo pakeitimas į "Vairus" turėjo reikšti naują, gilesnę ir tikslingesnę opozicinės kovos fazę, A. Smetonai pasiimant ir oficialią atsakomybę.

"Tautos Vairas", šios serijos pradininkas, ėjo 1923 m. birželio-rugsėjo mėnesiais. Tenka spėti, kad jis buvo uždarytas tik ribotam laikui, ne "visam karo stovio metui", nes jo vardas vėl panaudotas po "Vairo" sustabdymo 1924 metais.

"Vairas" buvo leidžiamas nuo 1923 m. rugsėjo 23 d. iki 1924 m. vasario 21 d. Redakcijos nariais buvo skelbiami: A. Smetona, A. Voldemaras, I. Tamošaitis ir L. Gira.

Šeštasis jo numeris iššaukė plačiai visoje Lietuvoje nuaidėjusį incidentą. Ten buvo atspaustas A. Voldemaro straipsnis "Katruo keliu", liečiąs vyriausybei sunkiai vykstančias Klapėdos konvencijos derybas ir kažkuriuose jos sluoksniuose atsirandantį polinkį Nemunui sutarptautinti. Autorius tuoj pat buvo areštuotas ir išsiųstas mėnesiui į Varnių koncentracijos stovyklą, be teisės, baudą atlikus, grįžti į Kauną. Redaktorius nubaustas 2000 litų arba 2 mėnesiais kalėjimo. Per savaitę piniginės baudos nesumokėjęs, A. Smetona buvo 11 val. vakaro areštuotas ir nugabentas Kauno kalėjiman. Kitą dieną Humanitarinių mokslų fakultetas, keldamas klausimą dėl administracinių baudų teisėtumo, nutarė reikalauti, kad byla būtų perduota teismui. Delegacija, kaip ir kelios kitos, nebuvo valdžios atstovų priimta. Vakare, valstybės teatre vykstant S. Čiurlionienės "Aušros sūnų" premjerai, po antrojo veiksmo salėje atsistojo kun. J. Tumas ir kreipėsi į prez. A. Stulginskį, prašydamas iš kalėjimo išleisti A. Smetoną, nes "pirmojo valstybės prezidento areštavimas daro gėdą visai tautai". Pašokęs karo komendantas Vl. Braziulevičius bandė jį nutildyti ir, pasiųsdamas du policininkus, areštuoti, tačiau šie pabūgo minios reakcijos ir pasitraukė. Prezidentui ir vyriausybės nariams iš ložių skubiai pasišalinus, komendanto įsakymu spek-

taklis buvo nutrauktas, tačiau žinia apie incidentą žaibo greitumu pasklido po visą kraštą. Visuomenė greit sumetė baudos reikalaujamą sumą (pirmoji jau po poros dienų atsiliepė Veiverių šviesuomenė su 80 litų), ir laisvi likusieji redakcijos nariai tespėjo išleisti tik vieną "Vairo" numerį, tiesa, sumažintą: "teištesėjome tik 16 psl."

Du iš "Vairų" serijos.

Šie įvykiai kiek atvėsino valdžios viršūnes: A. Voldemaras netrukus buvo amnestuotas, kun. J. Tumas dėl akių nubaustas tik viena para namų arešto. Atrodo, kad kiek pasikeitė ir cenzūros metodai: nors nėra jokios dokumentacijos apie perėjimą į preventyvinę, arba įspėjamąją, cenzūrą (nebent koks slaptas aplinkraštis), bet vėlesni "Vairo" numeriai pasirodo su baltais lopais ir tokiomis baigminėmis remarkomis: "Šis N-ris išeina pasivėlinęs ir jo turinys pasikeitęs ne dėl redakcijos priežasties".

Vis dėlto ir "Vairo" dienos buvo suskaitytos. 1924 m. pavasariop skaitytojus pasiekė:

"S k e v e l d r ų r i n k i n y s, vienakartinis leidinys", 1924 m. vasario 28 d., ir

"I r k l a s", vienkartinis, 1924 m. kovo 7 d.

Pirmajame jų paskelbta, kad "Vairas" Kauno m. ir apskr.

komendanto įsakymu uždarytas "visam karo stoviui" ir jo vietoje už dviejų savaičių pradėsiąs eiti "Tautos vairas".

"Tautos Vairas" ėjo nuo 1924 m. kovo 13 d. iki spalio pabaigos. Tai paskutinis Tautos pažangos partijos laikraščių, sustabdytas persiorganizavimo į Lietuvių tautininkų sąjungą išvakarėse. Jo vietoje, truputį anksčiau nei numatyta, pasirodė "Lietuvis".

Čia teikiamas "Balsų" — "Vairų" serijos vardynas nėra pilnas. Pagal įstatymą, laikraštis negalėjo pasirodyti anksčiau, negu dviem savaitėm praėjus nuo prašymo įteikimo. Tuo būdu, netikėtai gavus pranešimą apie laikraščio sustabdymą, dviejų savaičių spragos buvo užpildomos vadinamais vienkartiniais, kuriems leidimai nebuvo reikalingi. Vienkartinių idėja atėjo iš lenkų persekiojamos Vilniaus lietuvių spaudos, kuri savo ruožtu ją gavo iš lenkų kariuomenės, kai per klaidą buvo Vilniuje sustabdytas ir jų laikraštis.

Kiek tų vienkartinių yra išėjusių šioje serijoje, nėra žinoma, bet kai kuriuose šaltiniuose užsimenami "Balso", "Balso žodžio", "Krašto žodžio", "Vairo žodžio" vardai; panašiai turėjo skambėti ir kiti nežinomieji.

"Jaunoji Lietuva" ėjo Kaune nuo 1923 m. rugsėjo iki 1940 m. birželio su pertrauka 1930-35 m. Iki 1929 m. pradžios buvo "tautinės minties žurnalas", Korp! "Neo-Lithuania" organas ir išeidinėjo nereguliariai. Tuo metu žurnalą yra redagavę: J. Kiaunė, J. Čiburas, V. Gustainis, L. Kuodys ir kt.

1929 m. kovo mėnesį žurnalą perėmė leisti moksleivių "Jaunosios Lietuvos" draugovė, paversdama "mėnesiniu tautiškosios moksleivijos žurnalu". Redagavo V. Vileišis, vėliau J. Balys, kuris iki 1930 pavasario suredagavo 10 numerių. Žurnalas sustabdytas, švietimo ministerijai uždarius moksleivių idėjines organizacijas.

1935 m. balandžio mėnesį Korp! "Neo-Lithuania" moksleiviams skiriamą žurnalą atgaivino. Pradžioje redagavo M. Šeškus, nuo 1936 m. vasario Vl. Nausėdas, vėliau St. Jakštas, B. Tiškus, A. Siliūnas ir kt. 1939-40 m. jo leidimą finansavo "Pažangos" bendrovė.

"Lietuvis, visuomenės, politikos ir literatūros savaitinis laikraštis", nuo 1927 m. sausio 2 d. dienraštis. Ėjo Kaune nuo 1924 m. lapkričio 14 d. iki 1928 m. sausio 31 d., kada buvo įjungtas į atgaivinamą "Lietuvos Aidą". Pirmasis Lietuvių tautininkų

s-gos organas. Pradžioj redagavo P. Vaičiūnas, vėliau ats. pasirašinėjo E. Mėlynaitė, O. Ambraziejūtė ir kt., o fakt. redagavo iš eilės: A. Smetona, A. Voldemaras, L. Noreika, Iz. Tamošaitis.

Jau 1926 m. vasarą buvo užsimenamas reikalas laikraštį dažninti, o rudeniop paskelbta, kad dienraščiu būsiąs pradėtas leisti nuo 1927 m. pradžios, taigi jo sudažninimas nieko bendra neturėjo su pasikeitusia padėtimi po perversmo.

"Lietuva", dienraštis, Lietuvos vyriausybės oficiozas, ėjo Kaune nuo 1919 m. sausio pirmos pusės iki 1928 m. sausio 31 d. Vyriausią jo redaktorių skirdavo ministras pirmininkas.

Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo trumpą laiką vyr. red. buvo K. Jokantas, po jo iki galo M. Bagdonas. Tuo pat metu buvo tęsiamas ir anksčiau pradėtas savaitinis kultūrinės informacijos priedas **"Iliustruotoji Lietuva"**, kurį redagavo Daumantas (Dzimidavičius) ir Z. Kuzmickis.

Tautininkų spaudoje jau anksčiau, o ypač po III seimo rinkimų, pastebima daug kritikos dėl oficiozo panašumo su valdančiosios partijos organais: esą, vienas kartojąs tai, kas kituose rašoma, ir oficiozas kartais liekąs tik partijos organų šešėliu. To vengdami, jie "Lietuvį" ir "Lietuvą" suliejo, pavadindami "Lietuvos Aidu".

"Tautininkų Balsas", savaitinis politikos, visuomenės ir literatūros laikraštis Kaune 1927-29 m. Leido "Tautininko" b-vė, fakt. Lietuvių tautininkų s-ga, redaktorium pasirašinėjo J. Tūbelienė, fakt. red. S. Aleksandravičius-Aleksynas.

Savaitraštis buvo skirtas kaimo skaitytojams. Jis nustotas leisti, kaime įsitvirtinus sparčiai augančiam "Mūsų Rytojui".

"Lietuvos Aidas. Leidžia A/B Pažanga, Kaunas, Laisvės al. 29. Spausdina A/B Pažangos spaustuvė Viltis." Titulinėje vinjetėje, šalia laikraščio vardo, du skydeliai: kairiajame šūkis "Tautinė mintis — kelias ateitin", dešiniajame: "Įsteigtas Vilniuje 1917 m."

Ėjo nuo 1928 m. vasario 1 d. iki 1940 m. liepos 15 d. Vyriausybės oficiozas iki bolševikų okupacijos, paskutinį mėnesį — komunistų propagandos įrankis, naudotas nepr. Lietuvos laikotarpiui šmeižti. Pradžioje dienraštis, nuo 1935 m. spalio 29 d. iki galo — dukart per dieną: **"Rytmetinis Lietuvos Aidas"**, ilgą laiką vadintas "Rytine laida", išleidžiamas prieš 7 val. ryto, 6 psl., ir dieninis **"Lietuvos Aidas"**, išleidžiamas apie 13 val., daž-

niausiai 16 psl. 1939 metais tarp gegužės 9 d. ir gruodžio 30 d., pridėjus apie 19 val. pasirodantį **"Vakarinį Lietuvos Aidą"**, ėjo triskart per dieną. Tai buvo du, evtl. trys, atskiri laikraščiai, rišami vardo ir per visus tęsiamos numeracijos, bet skirtingi žanru: rytinis ir vakarinis buvo informaciniai, dieninis — visuomeninis-politinis.

Atsakinguoju veik visą laiką pasirašinėjo redakcijos sekretorius, vėliau vyr. redaktoriaus pavaduotojas S. Aleksynas-Aleksandravičius. Vyriausiais redaktoriais yra buvę: V. Gustainis iki 1932 m. gruodžio 21 d., Ig. Šeinius iki 1934 m. lapkričio 14 d., V. Alantas iki 1939 m. balandžio 12 d., A. Merkelis iki 1939 m. lapkričio 2 d., po to trumpą laiką D. Cesevičius ir paskutinis B. T. Dirmeikis, kurį komunistai 1940 m. birželio 18 d. pakeitė J. Šimkum.

Paskutinį pusmetį buvo skelbiamas ir visas redaktorių sąstatas, kuris, bolševikams okupuojant Lietuvą, buvo toks: vyriausias ir vidaus politikos — B. T. Dirmeikis, dien. laidos ir užsienių politikos — Br. Raila, dien. laidos kronikos ir technikinis — A. Dėdelė, ryt. laidos kronikos ir technikinis — A. Gricius, redakcijos sekretorius ir provincijos žinių red. — V. Rastenis, kultūros reikalų ir beletristikos — S. Leskaitis, sporto — J. Kusa. Be minėtųjų, įvairiu metu redakcijoje dar yra dirbę: A. Nezabitauskis, S. Povilavičius, F. Kirša, M. Ilgūnas, D. Cesevičius, Pr. Razma, St. Kalvaitis, J. Beleckas, J. Kalakonis, J. Levickas, V. Kasniūnas ir kt.

Nuo 1938 m. savaitgaliais buvo duodamas geresniame popieriuje spausdintas 4-8 psl. kultūros priedas.

J. Šimkui perėmus laikraštį, iš titulinės vinjetės buvo tuoj pat pašalinti abu skydeliai (šūkis ir įsteigimo metai), o kitą dieną ir Gedimino stulpai, kurie buvo dedami virš įžanginio. Laikraščio skiltis pradėjo užpildyti P. Cvirkos ditirambai raudo-

LIETUVOS AIDAS

SSSR reikalavimai Latvijai ir Estijai

Rytinis LIETUVOS AIDAS

Min. pirmininkas J. Paleckis perėmė R. Prezidento pareigas

LIETUVOS AIDAS

Ministerio pirmininko pareiškimas visai Lietuvos spaudai:

pageidauju plino padėties supratimo ir visiško mano vyriausybei lojalumo

Rytinis LIETUVOS AIDAS

Paskutiniai tautininkų leisto (kairėje) ir pirmieji sukomunistinto "Lietuvos Aido" numeriai.

najai armijai ir J. Marcinkevičiaus "reportažai" apie "begalinę liaudies laimę", o šiems pradedant išsisemti — Tasso informacijos" apie atėjusį rojų. Bet naujieji valdovai, matyt, vis dar nesijautė laimėję mūšio, nes liepos 16 d. staiga, be jokio pranešimo iš anksto, greičiausiai pildant naują skubų įsakymą iš aukštųjų viršūnių, skaitytojai gavo naują laikraštį "Darbo Lietuvą", kuris naujas tebuvo tik vardu — net straipsnių tęsiniai perkelti iš uždaromo "Lietuvos Aido". Įžanginiame buvo aiškinama:

"Tiems, kurie norėtų žinoti, kodėl Lietuvos Aidas likviduotas — atsakysime: nors pastaruoju metu L. A. turėjo visiškai naują veidą ir tas veidas atitiko šį momentą, vis dėlto jis turėjo ir praeitį, kuri buvo tiek slegianti ir nemaloni, jog ir naujasis laikraščio veidas nepajėgė tos nemalonios nuotaikos užtušuoti. Lietuvos Aidas buvo smetoniškojo režimo liūdnos atminties herojus. Todėl jis turėjo dingti, kaip dings viskas, kas pažymėta smetonizmo ženklu," — atseit, kas primena nepriklausomybės laikotarpį.

"Lietuvos Aidas" buvo sustabdytas po 5544-jo, bet iš tautininkų atimtas po 5492-jo numerio, pirmuoju skaitant 1917 m. Vilniuje pradėtąjį; abu skaičiai pakoreguotini, pridedant paskutinį Vilniuje išleistąjį.

"Jaunoji Karta, tautiškojo jaunimo laikraštis", LTJ "Jaunosios Lietuvos" organas, leistas Kaune nuo 1928 m. rugsėjo 15 d. iki 1940 m. birželio 18 d. Pradžioje mėnesinis, nuo 1930 m. dvisavaitinis, nuo 1933 m. savaitraštis. Pradžioje leido "Jaunosios Lietuvos" s-ga, vėliau "Pažangos" b-vė. Redagavo: B. Grėbliūnas, K. Dausa (1928-29), E. Zabarauskas, E. Lenkauskis (1932-34), Pr. Razma (1935-38), J. Paplėnas (1939-40). Faktiškai kurį laiką yra redagavęs V. Rastenis. Redakcijoje yra dirbę: S. Aleksynas, J. Kusa, St. Kalvaitis.

Lietuvą okupavę bolševikai buvo pasiūlę "Jaunąją Kartą" leisti ir toliau, bet jau suderintą su komunistine linija; pasiūlymą atmetus, laikraštis buvo uždarytas.

"Vairas", kultūros žurnalas, ėjo Kaune nuo 1929 m. spalio iki 1940 m. birželio. Leido "Pažangos" b-vė iki 1937 m. kas mėnesį, 1938 m. dukart per mėnesį, 1939 m., sujungus su "Akademiku", kas savaitę, 1940 m. vėl kas mėnesį. Paskutinio 1940 m. 6 nr. dalis tiražo konfiskuota. Redagavo Iz. Tamošaitis su St. Leskaičiu 1929-38 m., B. T. Dirmeikis su D. Cesevičium 1939 m. iki 42 n-rio, po to iki galo metų K. Nausėdas, o 1940 metais K. Dausa. Iki 1933 m. ofic. redaktorium pasirašinėjo J. Lapėnas.

Dalis tautininkų organizacijų leistų žurnalų.

"Studentų Balsas", LST. Korp! "Neo-Lithuania" leistas dvisavaitinis laikraštis, ėjo Kaune nuo 1931 m. gruodžio 15 d. iki 1932 m. lapkričio. Redagavo B. T. Dirmeikis, po jo A. Valiukėnas, talkinamas K. Bruniaus ir J. Smetonos, kurį vėliau pakeitė K. Krulikas. Nuo 1932 m. gruodžio 1 d. "Studentų Balsą" pakeitė platesnės apimties "Akademikas".

"Akis" ėjo Kaune 1931-32 m. Leido Liet. tautininkų sąjunga ryšium su valstybės prezidento rinkimais.

"Jaunasis Ūkininkas", Jaunųjų ūkininkų ratelių sąjungos savaitinis laikraštis, buvo leidžiamas Kaune nuo 1932 m. liepos 1 d. iki 1940 m. pabaigos ir 1944 m. sausio-birželio mėnesiais. Visą laiką vadintas "Ūkininko Patarėjo" priedu, tačiau 1938-40 m. buvo platinamas ir atskirai. Nuo 1937 m. turėjo atskirą sava-

rankišką redakciją. Pradžioj redagavo Vl. Tiškus, 1936-39 m. — B. Gaidžiūnas, po jo iki bolševikinės okupacijos — J. Rackevičius, V. Kraniauskas, 1944 m. vėl J. Rackevičius.

Po 1937 m. sparčiai augantį, gausiai iliustruojamą, patraukliai apipavidalinamą (be kita ko, buvo naudojamas švelniai spalvotas, dažniausiai melsvas, popierius), gausaus jaunų bendradarbių būrio veik ištisai užpildomą "Jaunąjį Ūkininką" kaimo jaunimas buvo labai pamėgęs, ir, tą populiarumą išnaudodami, komunistai jo vardą naudojo ir mėnesius po to, kai visa kita nepriklausomos Lietuvos periodika jau buvo likviduota — dar 1940 m. lapkričio 28 d. "Tarybų Lietuvos" vedamasis skelbė jį eisiant ir toliau, kaip atskirą laikraštį; tačiau po poros savaičių jo vardas jau nebebuvo minimas siūlomų užsisakyti laikraščių sąraše.

"Tautos Mokykla", dvisavaitinis pedagogikos ir tautinės kultūros laikraštis ėjo Kaune nuo 1933 m. sausio 1 d. iki 1940 m. liepos mėn. Pradžioj leido V. Augustauskas, M. Krikščiūnas ir L. Vaitiekūnas, nuo 1938 m. — tautininkų Lietuvių mokytojų sąjunga. Pradžioj redagavo K.Masiliūnas, nuo 1934 m. spalio iki 1938 m. nr. 5 — Vyt. Tumėnas, po jo iki metų galo komisija, 1939 m. nr. 1-19 suredagavo P. Papečkys, po jo iki galo vėl Vyt. Tumėnas.

"Akademikas", dukart per mėnesį Kaune nuo 1933 m. pradžios iki 1938 m. galo leistas studentų žurnalas. Pradžioj leido studentų tautininkų korporacija "Neo-Lithuania", vėliau "Pažangos" b-vė. Žurnalą yra redagavę: A. Valiukėnas 1933-35, S. Povilavičius, M. Jasėnas 1935-37, Vl. Nausėdas 1937-38, J. Čiuberkis 1938 m. gale. Nuo 1939 m. įjungtas į sudažnintą "Vairą".

"Mūsų Kraštas, tautinės minties savaitinis laikraštis", nuo — 1935 m. vasario iki 1936 m. ėjo Šiauliuose, po to iki 1938 m. galo Kaune. Šiauliuose leidėju ir redaktorium pasirašinėjo Pr. Razma, Kaunan perkeltą, kaip savo organą, leido Lietuvių tautininkų sąjunga, drauge duodama ir **"Lietuvių Tautininkų Sąjungos Žinyną"**, kuriame buvo skelbiami oficialūs aplinkraščiai ir vadovaujančių asmenų paskyrimai bei atleidimai. Kaune redagavo K. Obolėnas (Obolevičius).

Laikraštis sukurtas 1935 m. pradžioje, sujungiant provincijos tautininkų spaudą, įvairiuose miestuose pradėtą leisti 1930-32 metais:

a) "Mūsų kraštą" — savaitraštį, leistą Panevėžyje

1930-34 m., redaguotą P. Daukaus (kiti šaltiniai nurodo P. Pranculį ir L. Kuodį).

b) "Mūsų Kelią" — savaitraštį, pradėtą Šiauliuose, faktiškai "Šiaurės Lietuvos", ėjusios nuo 1930 m. vasario 14 d., tęsinį. "Šiaurės Lietuvą" leido LTS Šiaulių skyrius, redadavo Al. Laikūnas, nuo 1933 m. — Pr. Razma. "Mūsų Kelio" vardą ji gavo, perėmus ją leisti LTS Šiaulių apskr. komitetui.

MŪSŲ KRAŠTAS
tautinės minties savaitinis laikraštis
20 ct
Nr. 45 (200) 1937 m. lapkričio mėn. 5 d. IV metai

c) "Mūsų Balsą" — savaitraštį, leistą Telšiuose nuo 1932 m. vasario 28 d. Jį leido Telšių tautininkų apskr. komitetas, redagavo A. Skripkauskas. "Mūsų Balsas" savo ruožtu buvo pradėtas, sujungus nuo 1931 m. sausio mėn. to paties komiteto leistą "Žemaičių Balsą" (red. M. Norkus, A. Skripkauskas) ir 1931-32 m. Klaipėdoje dukart per savaitę ėjusį "Baltijos Aidą" (red. J. Pocius).

d) "Rytų Lietuva" — savaitraštis, ėjęs nuo 1932 m. spalio 13 d., buvo įjungtas kiek vėliau — 1935 m. liepos 30 d. Ją leido Rytų Lietuvos kultūros ir švietimo draugija, siekdama greičiau atlietuvinti Ukmergės apylinkių aplenkėjusius lietuvius; redagavo P. Kruopis, nuo 1934 m. I. Pacevičius.

"Mūsų Kraštas" sustabdytas 1838 m. gale, reorganizuojant tautininkų spaudą.

"Jaunalietuvių Vadovas, trimėnesinis LTJ Jaunosios Lietuvos S-gos vadų žurnalas" Kaune. Leido "Jaunosios Lietuvos" s-ga nuo 1936 m. gruodžio iki 1940 m. pavasario. Redagavo Al. Merkelis.

"Mokslo Dienos, mėnesinis Lietuvos moksleivių žurnalas" Kaune nuo 1937 m. sausio iki 1940 m. birželio. Leido tautininkų Lietuvių mokytojų sąjunga su Švietimo ministerijos parama, redagavo L. Kuodys.

2. Tautininkams artimi laikraščiai

"Mūsų Rytojus, tautiniai valstybinės minties laikraštis" kaimui, leistas Kaune nuo 1927 m. birželio iki 1936 m. gruodžio 31

"Mūsų Rytojaus" redakcija. Iš k.: Pr. Klimaitis, Ant. Bružas, Ks. Urbanavičius ir Kazys Obolėnas.

d., iki 1932 m. vasario savaitinis, vėliau — dukart per savaitę. Pradžioje leido "Rytojaus" b-vė (A. Bružas, J. Navakas, J. Purickis, Z. Bačelis, J. Strimaitis ir kiti), nuo 1932 m. vasario — akc. "Pažangos" b-vė, 1935-36 m. — antroji "Rytojaus" b-vė. Redagavo A. Bružas 1927-34, Ks. Urbanavičius 1935-36 m.

Tautininkų vyriausybei nuo pirmųjų dienų susirūpinus nebrangaus kaimui skirto laikraščio reikalingumu, A. Bružas, vienas iškiliųjų to meto laikraštininkų, pasisiūlė suorganizuoti savaitraštį už 5 litus metams (kitų savaitinių prenumeratos vidurkis tuomet sukosi apie 12-15 litų). Gavęs 150 000 litų pašalpos, A. Bružas pradėjo leisti "Mūsų Rytojų", kuris jau sekančiais metais prašoko 30 000 egz. tiražą ir toliau vertėsi be nuostolių. Tiražui tolydžio kylant, 1931 m. baigiantis, red. A. Bružas galėjo pasididžiuoti: "Mūsų Rytojus, pirmasis plačiu užsimojimu ir didelių atkaklumu kovą sodžiuose su laikraščių neskaitymu pradėjęs ir vykdęs, pats šiemet pasiekė ir net peržengė 100 000 tiražą" ("Liet. Aidas", 1931 m. lapkričio 28 d., 172(1350) nr.).

Vienoje metinėje Lietuvos kultūrinio gyvenimo apžvalgoje V. Mykolaitis-Putinas šiaip aptarė "Mūsų Rytojaus nepaprastą ir Lietuvoj negirdėtą pasisekimą": "Šito laikraščio garbei reikia pasakyti, kad tą pasisekimą jis pelnė ne vien pigios prenumeratos kaina, bet ir tikrai įdomiu ir suprantamu turiniu" ("Židinys", 1928 m. 1 nr.).

Deja, nuo 1932 m. prasidėjo riedėjimas pakalnėn. Priežasčių buvo neviena. Ūkinei krizei įsisiūbuojant, kaime pradėjo stigti pinigų. Jausdamas mažėsiantį tiražą, A. Bružas per kitus laikraščius kreipėsi į valdininkus: "Šviesuomene, padėk sodžių aprūpinti laikraščiais, (...) išrašydama (juos) savo giminėms ir net vargingesniems kaimynams." Nėra žinių kiek šis atsišaukimas pagelbėjo, bet netrukus laikraštį parėmusios leisti "Pažangos" b-vės įvykdytas sudažninimas į dukart per savaitę tokiu sunkmečiu tikrai nebuvo naudingas; tai buvo per staigus šuolis kaimo skaitytojui, tik sekmadieniais atsiimančiam paštą. Juo labiau, kad jis jau turėjo ir alternatyvą — taip pat valdžios ir tos pačios "Pažangos" b-vės remiamą savaitinį "Ūkininko Patarėją", kuris daugumui skaitytojų buvo ir naudingesnis savo ūkiniais patarimais.

Tačiau "Mūsų Rytojaus" sustabdymo priežastimi nelaikytinas apmažėjęs tiražas, nes sustabdymo metu jis tebeturėjo 18 000 prenumeratorių. Tai atsitiko, vykdant platesnio masto planą: reorganizuojant tautininkų spaudą (iš provincijos laikraščių sulydytas "Mūsų Kraštas" buvo keliamas į Kauną), o laikraščio redaktoriui Ks. Urbanavičiui pereinant dirbti į kuriamą Vidaus informacijos biurą.

"Ūkininko Patarėjas" ėjo su pertraukomis 1925-1944 m. Kaune. Iš pradžių mėnesinį leido Žemės ūkio ministerija, red. A. Bružas; knygelių turinį sudarė vien straipsniai ūkininkavimo klausimais. 1926 m. rudenį sustojo, bet nuo 1927 m. pradžios buvo atgaivintas naujo leidėjo — Žemės ūkio rūmų, kurie toliau leido visą laiką, išskyrus bolševikmetį. 1929 m. virto "savaitiniu ūkininkų laikraščiu" ir išsivystė į didžiausią Lietuvos savaitraštį, savo vedamuose pritardamas tautininkų vyriausybės politikai. Savaitraštį iki bolševikinės okupacijos redagavo agr. J. Strazdas (vyr. red.) ir A. Rimydis. 1939 m. jo tiražas siekė per 90 000 egz.

"Ūkininko Patarėjo" prenumeratoriams buvo duodama priedų: pradžioje "Pažangos" b-vės leistoji "Ūkininkų Skaitymų" serija, vėliau išugdyti "Jaunasis Ūkininkas" ir "Šeimininkė", kurie

nuo 1938 m. kartu buvo ir savarankiški laikraščiai; už papildomą priemoką taip pat buvo duodama knygelių žemės ūkio klausimais.

Išėjus 621 numeriui, 1940 m. liepos 27 d. bolševikai jį pakeitė "Valstiečių Laikraščiu", tačiau, jiems išbėgus, 1941 m. birželio 28 d. buvo vėl atgaivintas 622 n-riu ir A. Rimydžio redaguojamas ėjo iki 1944 m. liepos mėnesio. Vokiečių okupacijos metais tiražas siekdavo iki 200 000 egz., žiūrint, kiek kada pasisekdavo legaliai ir nelegaliai gauti popieriaus. Tada laikraštis garsėjo Pulgio Andriušio feljetonais — "mokslo populiarizacija" apie rudus tarakonus ir kitus vabzdžius kenkėjus.

"Tautos Kelias" ėjo Kaune 1928-1930 metais, pradžioj mėnesinis, nuo 1929 m. savaitraštis. Virš titulinės antraštės dėjo šūkį: "Tautos garbė — valstybės gerovė". Leido ir redagavo Alg. Sliesoraitis.

"Suvalkietis", savaitraštis Marijampojėje nuo 1930 m. balandžio iki 1937 m. Leidėjas — vyr. red. P. Mažūnaitis, jam talkino K. Bridžius. 1935-36 redagavo J. Kalakonis. "Suvalkietį" pakeitė

"Suvalkų Kraštas", ėjęs nuo 1937 m. gruodžio 18 d. iki 1940 m. birželio vidurio. Leido V. Sirutis, redagavo K. Bridžius.

"Šviesos Keliai", moksleiviams skirtas mėnesinis žurnalas, Švietimo ministerijos leistas Kaune nuo 1930 m. spalio iki 1936 m. gruodžio mėn. Pirmuosius šešis numerius suredagavo K. Masiliūnas, vėliau redagavo M. Miškinis. Pradėtas leisti, sustabdžius moksleivių ideologinių organizacijų veikimą gimnazijose, sustabdytas prieš Lietuvių mokytojų sąjungai pradedant leisti "Mokslo Dienas".

"Tėvų Žemė", pradžioje dvisavaitinis, vėliau savaitraštis, ėjo nuo 1934 m. sausio 16 iki 1939 m. pabaigos Kaune ir 1940 m. Vilniuje. Leido Lietuvos atgimimo draugija, red. rašėsi: gen. J. Bulota, vėliau J. Virpša, A. Kamantauskas.

"Darbas, Lietuvos darbo žmonių laikraštis", Darbo rūmų savaitraštis, kurį laiką leistas ir dažniau Kaune nuo 1936 m. birželio iki 1940 m. birželio. Pradėtas, sujungus Darbininkų atstovybės, vėliau persiorganizavusios į Darbo rūmus, leistą savaitraštį "Darbo žinias" (1934 m. gruodžio 7 d. — 1936 m. gegužė) su A. Bružo triskart per savaitę leista "Darbo Lietuva" (1935 m. rugsėjo 20 d. — 1936 m. gegužė). Pradžioje

redagavo A. Bružas, vėliau M. Ilgūnas. 1939 m. redaktorium pasirašinėjo A. Poška-Paškevičius. Mėnesinį priedą "Darbo Technika" redagavo V. Lepšys.

"Vakarai", dienraštis Klaipėdoje, ėjęs nuo 1936 m. pradžios iki 1939 m. kovo 21 d. Leido Ministrų tarybos kanceliarijos kontroliuojama akc. "Ryto" b-vė. Pirmasis vyr. red. buvo laikraščio steigėjas Ignas Šeinius, vėliau Juozas Pronskus, 1939 metais — Vincas Rastenis. Skyrių redaktoriais yra buvę: E. Galvanauskas, P. Andriušis, S. Šliažas, A. Zemribas, J. Kalakonis.

* * *

Tautininkams artimų, arba tautininkų vyriausybės politikai pritariančių, laikraščių sąrašas galėtų būti dar tęsiamas, ieškant pritarimo gradacijos ar lojalumo niuansų, kurių ribas ir nelengva nustatyti. Trumpai suglaudžiant, galima tarti, kad vieni tų laikraščių, nors kai kieno ir įjungiami į "tautininkišką kryptį", okup. Lietuvoje išleistos enciklopedijos žodžiais tariant, kaip pvz. "Verslas", "Mūsų Vilnius", ar net "Skautų Aidas", tiksliau laikytini politiškai neutraliais ar apolitiniais leidiniais. Kitiems, kad ir leidžiamiems su valdžios parama, kaip dienraščiai "Lietuvos Keleivis" ir "Memeler Beobachter" Klaipėdoje, "Vilniaus Balsas" Vilniuje (iki 1940 m. birželio 15 d., vėliau sukomunistintas, paliekant tą patį vardą) arba dvisavaitinis "Pasaulio Lietuvis" Kaune, pirmiausiai rūpėjo savi specifiniai uždaviniai. Neutraliais laikytini ir kariuomenės laikraščiai "Karys" su "Kardu" bei Šaulių sąjungos organas "Trimitas".

Literatūra

Lietuvių Enciklopedija, 36 tomai, So. Boston, 1953-69 m.

Periodika. — MLT Enciklopedija, II t. Vilnius, 1968 m.

Prof. dr. J. Bagdonas, Iš varpininkų veiklos. — "Liet. žinios", 1940 m. gegužės 11-29 d.

Mykolas Biržiška (B. Šėmis), Vilniaus Golgota. Kaunas, 1930 m.

Vaclovas Biržiška, Iš lietuviškosios laikraštijos praeities. — Bibl. Žinios, 1931-32 m.

Vysk. Prano Būčio atsiminimai, 2 tomai. Chicago, 1966 m.

Dr. Kazys Grinius, Atsiminimai ir mintys, II t. Chicago, 1962 m.

Leonas Gudaitis, Platėjantys akiračiai. Lietuvių literatūrinė spauda 1904-1917 metais. Vilnius, 1977 m.

Dr. Martynas Yčas, Atsiminimai, III t. Kaunas, 1936 m.

Stasys Yla, Vardai ir veidai mūsų kultūros istorijoje. Chicago, 1973 m.

Jono Jablonskio Raštai, I t. Kaunas, 1932 m.

Petras Klimas, Lietuvos valstybės kūrimas 1915-1918 m. — Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis. II leidimas Londone 1955 m.

Aleksandras Merkelis, Juozas Tumas Vaižgantas, I t. Chicago, 1955 m.

Aleksandras Merkelis, Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla. New York, 1964 m.

Vytautas Merkys, Lietuvos poligrafijos įmonės 1795-1915 m. — Spauda ir spaustuvės. Vilnius, 1972 m.

Antanas Tyla, Mėginimai leisti lietuviškus leidinius spaudos draudimo metu. — Ten pat.

Apolonija Valiukevičiūtė, Lietuvių meno kūrėjų draugija. — Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos. Vilnius, 1975 m.

Vinco Kudirkos jubilėjinis Varpas, Kaunas, 1924 m. lapkritis.

Lietuvos Aido informacija, Kaunas,. 1935 m.

Periodikos komplektai: *Varpas* 1896-1904 (su spragomis), *Vilniaus žinios* 1904-1909 (apypilnis), *Šaltinis* 1906-1913, *Viltis* 1907-1910, *Vairas* 1914-1915.

III. Svečiose šalyse

AMERIKOS LIETUVIŲ TAUTINĖ SROVĖ IKI 1940 METŲ

JONAS ŠVOBA

I. LIETUVIŲ IŠEIVIJOS AMERIKOJE PRADŽIA

Gausesnė lietuvių emigracija į Ameriką prasidėjo antroje XIX a. pusėje, apie 1868 metus. Tai buvo pradžia vad. masinės Lietuvos valstiečių emigracijos.

Pirmųjų išeivių kelionė ir gyvenimo pradžia naujame krašte buvo sunki. Iš Hamburgo į New Yorką jie plaukdavo buriniais laivais nuo 3 iki 6 mėnesių. Čia išlipę, jie nerasdavo nei draugų, nei giminių, kurie juos priglaustų. Neturėdavo ir pinigų. Kalbos nemokėjo, nežinojo, nei kaip, nei kur ieškoti darbo. Kai kuriems jų tekdavę ir paelgetauti, kad nemirtų badu.

Dalis pirmųjų lietuvių ateivių darbus gavo New Yorko apylinkėse, pas ūkininkus. Kiti, pakalbinti bendrovių agentų, vyko į Pennsylvaniją dirbti prie tiesiamų naujų geležinkelių anglių kasyklų rajonuose. Netrukus jie pradėjo dirbti ir pačiose anglių kasyklose.

Pirmiesiems pramynus takus, vėliau atplaukusieji iš New Yorko jau vykdavo tiesiai į Pennsylvaniją, kur gaudavo darbo anglių kasyklose ir ten apsigyvendavo. Taip pirmosios lietuvių kolonijos išaugo Pennsylvanijos anglių kasyklų srityse. Jose ir prasidėjo lietuvių kultūrinė, tautinė bei organizacinė veikla. Vėliau jau kūrėsi lietuvių kolonijos rytiniame Atlanto pakraštyje, o dar vėliau jos driekėsi į vakarus.

II. AMERIKOS LIETUVIŲ TAUTINĖS CENTRINĖS ORGANIZACIJOS

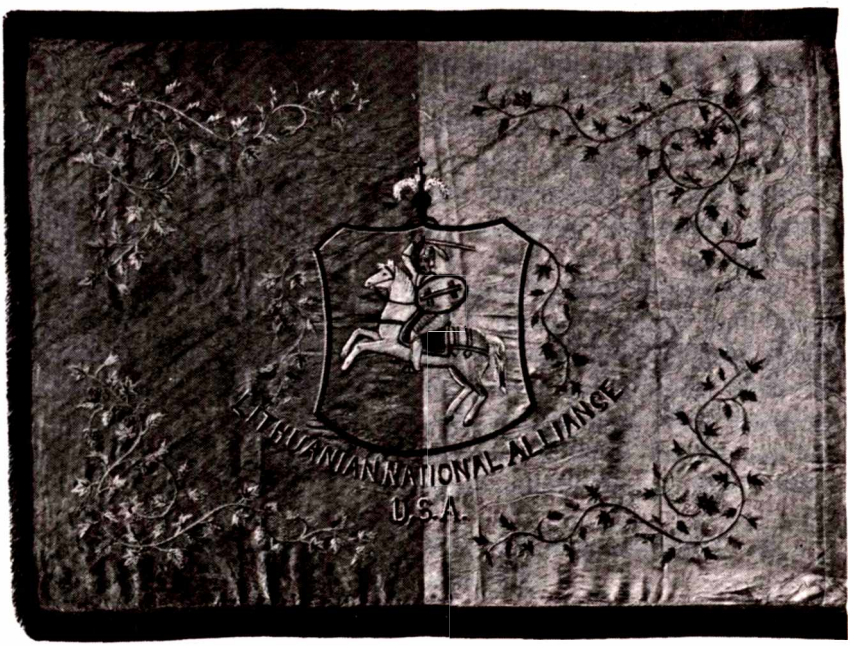
Daugelis Amerikoje apsigyvenusių imigrantų buvo savo tautų laisvės gynėjai. Amerikoje praturtėję ir demokratinėje laisvėje pagyvenę, airiai, slovakai, lenkai ir kitų Europoje pavergtų tautų

ateiviai Amerikoje susuko stiprius atramos lizdus ir padėjo tėvynėse likusiems broliams kovoti dėl savo tautų laisvės. Amerikietis prof. Marcus Lee Hansen savo veikale "The Immigrant in American History" rašė, kad "ateiviai dažnai labiau rūpinasi savo senosios tėvynės kovomis, negu naujosios reikalais".[1]

Lietuviai, naujieji ateiviai Amerikoje, nemažiau kaip kitų tautų imigrantai sielojosi neseniai paliktos tėvynės rūpesčiais. Jų ryšiai su savąja tėvyne tebebuvo stiprūs. Kas dėjosi Lietuvoje, tas atsiliepdavo ir jų širdyse, iššaukdavo reakciją ir veiksmus. Lietuvą slegiant žiauriai spaudos draudimo gadynei, kun. Jonas Žilius rašė:

"Lietuviškas judėjimas didesnėj dalyj liekasi perneštu į Ameriką. Amerikoj išeina rimčiausi laikraščiai, verčiausios lietuviškos knygos; kyla ir tampa įvykdomi svarbiausi ir naudingiausi dėl tėvynės užmanymai."[2]

Į XIX a. Daukanto, Valančiaus, Basanavičiaus, Kudirkos, Šliūpo ir kitų aušrininkų bei varpininkų sukeltą tautos atgimimo sąjūdį jungėsi ir Amerikos lietuviai. Čia kūrėsi tautiniai lietuvių sambūriai: Lietuvos mylėtojų draugija (1885 m.); Susivienimas lietuvių Amerikoje (1886 m.); Lietuvių mokslo draugija

Susivienijimo Lietuvių Amerikoje vėliava, patvirtinta 15-me seime 1900 metais.

(1889 m.); Tėvynės mylėtojų draugija (1896 m.); Lietuvių laisvamanių susivienijimas (1900 m.); Lietuvių socialistų sąjunga (1905 m.; ji pradžioje buvo dar tautiškai nusiteikusi); Lietuvių katalikų federacija (1906 m.), apjungusi katalikų tautines organizacijas; Lietuvių laikraštininkų draugija (1910 m.), kuri pradžioje buvo bendra, bet greit liko tik tautinės spaudos laikraštininkų organizacija.

Šie tautiniai sambūriai buvo Amerikos lietuvių patriotinio sąjūdžio centrai, kurie žadino patriotinę dvasią, kėlė aikštėn tėvynėje pavergtų brolių skriaudas ir, reikalui pribrendus, telkė jėgas kovai dėl Lietuvos laisvės.[3]

Šiuose susivienijimuose, sambūriuose ir draugijose augo, stiprėjo, brendo, veikė, kovojo ir gynė lietuvių tautinius siekius Amerikos lietuvių tautinės srovės vadai, veikėjai ir nariai. Pradžioje pirmieji ateiviai turėjo pergyventi aštrias kovas su lenkais. "Amerikoje vos apšilęs, Šliūpas drąsiai daužo Liublino unijos lietuviams užnertus narplius, išleisdamas lenkų kalba parašytą ("Litwyni i Polacy", New York, 1887) nedviprasmį lietuvių patriotinį pareiškimą, kad lietuviai lenkų globos jau nori amžinai atsikratyti ir trokšta gyventi savystoviu, nepriklausomu politiniu ir kultūriniu gyvenimu", — rašo Vyt. Širvydas.[4]

Aušrininkas Jonas Šliūpas atbėgo nuo rusų ir vokiečių policijos persekiojimų į Ameriką 1884 metais. Jis tuojau įsijungė į New Yorko lietuvių tautinę veiklą, padėdamas organizuoti lietuvių parapiją, redaguodamas Mykolo Tvarausko leidžiamą "Uniją" ir 1885 metais New Yorke įkurdamas Lietuvos mylėtojų draugiją, leidusią Amerikoje "Aušros" krypties laikraštį — "Lietuviškąjį Balsą", kurį vertino ir kun. A. Milukas: "Šis laikraštis atsistojo ant tikrai tautinių pagrindų".[5] Lietuvos mylėtojų draugija 1886 m. suorganizavo pirmąjį "Susivienijimą Visų Lietuvių Amerikoje".

Bet dar ir prieš J. Šliūpo atvykimą Amerikon lietuviai grūmėsi dėl savo teisių su lenkais, gynė savo tautinius interesus. Vienu iš ryškiausių pirmųjų Amerikos lietuvių patriotų reikia laikyti Antaną Jurgelaitį, atvykusį Amerikon 1872 m. Pabuvęs kiek laiko New Yorke, jis, kaip ir kiti ankstyvieji ateiviai, išvyko dirbti prie geležinkelio statybos Pennsylvanijoje. Ten jis susipažino su Shenandoah ir gretimų lietuvių kolonijų kūrėjais bei veikėjais. Po kelerių metų jis apsigyveno Springfielde, Ohio, įsigydamas ten didesnę nuosavybę,[6] tačiau ryšių su didžiosiomis lietuvių kolonijomis ne tik nenutraukė, bet dar kaskart juos stiprino.

1879 m. M. Tvarauskui New Yorke pradėjus leisti "Gazietą

Lietuvišką", A. Jurgelaitis ragina savo pažįstamus palaikyti pirmąjį lietuvių laikraštį Amerikoje ir pats jame bendradarbiauja. Sužinojęs apie "Aušrą", jis jau 1883 m. kovo 5 d. rašo laišką jos redaktoriui ir nuo to laiko tampa "Aušros" korespondentu ir platintoju Amerikoje.[7] 1884 m. atbėgusiam į Ameriką J. Šliūpui, vienam iš buvusių "Aušros" redaktorių, jis skubiai padeda užmegzti ryšius su New Yorko lietuviais.

A. Jurgelaičio plačios pažintys tarp Amerikos lietuvių parėmė laikraštį "Uniją", 1884 m. M. Tvarausko su J. Šliūpu pradėtą leisti. Kilus nesutarimams dėl to laikraščio krypties tarp M. Tvarausko, draugystės su lenkais šalininko, ir aušrininko J. Šliūpo, A. Jurgelaitis palaikė pastarojo pusę. Jis su kitais padėjo J. Šliūpui leisti "Lietuviškąjį Balsą" ir jame bendradarbiavo.

A. Jurgelaitis "Liet. Balse" bara lietuvius už pavardžių iškraipymą, liepia nusikratyti lenkiškų galūnių, o savo tarpe ir įstaigose — reikalauti grynai lietuviško pavardžių rašymo. Jis ragina lietuvius įsijungti į Amerikos politiką. Vyt. Širvydas jį vadina pirmuoju Amerikos lietuvių tautininku.[8] O kun. A. Milukas rašė: "A. Jurgelaitį reikia minėti, kaip pirmąjį mūsų politinių organizacijų sumanytoją."[9] A. Jurgelaitis bendradarbiavo ir "Vienybėje Lietuvninkų", ją redaguojant aušrininkui J. Andziulaičiui-Kalnėnui.

III. TAUTININKAI IR TAUTIEČIAI

Tarp lietuvių masinės imigracijos pradžios ir 1914 metų Amerikos lietuvių kovose su lenkais ir savitarpio ideologinėse grumtynėse išsiryškino, subrendo ir susiformavo trys didžiosios Amerikos lietuvių srovės:

1. Katalikų, kurią apjungė 1906 m. įsikūrusi Katalikų federacija,
2. Tautininkų, anksčiau vadintų tautiečiais, ir
3. Socialistų, kurie 1905 m. susitvėrė Lietuvių socialistų sąjungą.

Tautininkai, arba tautiečiai, sudarė kiek liberalią Amerikos lietuvių tautinę srovę, užėmusią vidurį tarp katalikiškosios ir socialistiškosios srovių. Tačiau tautiečių, arba tautininkų, nors nemaža jų dalis ir buvo liberalai religijos atžvilgiu, negalime tapatinti su laisvamaniais, nes tautiečių tarpe buvo ir tikinčiųjų.[10] Tautiečiai negalėjo sutarti su socialistais bendraisiais lietuvių tautiniais ir net pačios Lietuvos laisvės klausimais, nes socialistams daugiau rūpėjo tarptautinės darbininkijos, negu lietuvių

ir Lietuvos reikalai. O socialistai skundžiasi, kad su tautiečiais jie negalėdavo susiprasti socialiniais ir tautiniais klausimais, nes socialistai ir tautiečiai turėjo skirtingą lietuvių tautinių reikalų sampratą.[11]

Tautininkai aktyviai veikė įvairiose tautinėse organizacijose, kaip SLA, Tėvynės mylėtojų draugijoje, (TMD), Laisvamanių susivienijime, Lietuvių laikraštininkų draugijoje, lokalinėse savišalpinėse draugijose bei klubuose. Jie telkėsi apie "Vienybę Lietuvninkų", einančią Brooklyne, redaguojamą Juozo O. Širvydo, ir "Lietuvą", Chicagoje leidžiamą Antano Olšausko, redaguojamą Juozo Adomaičio-Šerno ir vėliau Broniaus K. Balučio. Tačiau tautininkai ligi 1914 m. neturėjo vienos juos apjungiančios organizacijos.

Dalis tautiečių, kol socialistams dar daugiau rūpėjo lietuvių ir Lietuvos reikalai nei tarptautinis socializmas, bendradarbiavo ir veikė kartu su socialistais. Vėliau (maždaug apie 1906-1907 metus ir po to) nemaža ir socialistų pasuko į tautiečių, arba tautininkų, srovę.

Ypač pažymėtinas dr. J. Šliūpo ir J. O. Širvydo perėjimas iš socialistų į tautininkų eiles. Apie pirmąjį dr. J. Jakštas rašo: "Atitrūkęs nuo socialistų, Šliūpas prisišliejo prie trečiosios, tautiečių, srovės, užsimezgusios su Olšausko įkurtuoju savaitraščiu 'Lietuva' (1892) ... Su tautiečiais ėjo Šliūpas paskutiniame prieškariniame dešimtmetyje ir karui prasidėjus."[12] 1915 m. pavasarį J. Šliūpas jau buvo galutinai nutraukęs ryšius su socialistais. Apie tai sužinome iš J. Šliūpo laiško, 1915 m. balandžio 7 d. parašyto Skotijoje ėjusio "Rankpelnio" redakcijai. Tame laiške tarp kita ko pareiškiama: "... Socialistai, kokius mes, lietuviai, turime, negali iš manęs laukti paramos ... Socializmas, sulyg manęs, yra ekonominio pagerinimo teorija. Tai dalis socialio mokslo ir socialio tyrinėjimo. Pagerinimai draugijoje įvyksta sulyg apšvietimo liaudies, jei norite, darbininkų. Skelbti gi prievartos priemones, ypatų niekinimus, tarptautinę nesąmonę ir t.t. skaitau esant blėdingu ir nenaudingu darbu. Su socialistais musų, kokiais jie pasirodo beėsą, nenoriu jokio darbo turėti, ir todel Tamstų laikraštis mano namuose vietos neturi."[13]

Taip pat J. O. Širvydas, atkritęs nuo socialistų, liko tautininkas.

Tautiečius toliau vadinsime tikruoju jų vardu — tautininkais, kaip kad daro ir Vyt. Širvydas veikale "J. O. Širvydas". Tai patvirtina ir S. Michelsonas: "Tautiečiai, kurie dabar ėmė vadintis

ir tautininkais, nutarė organizuoti savo partiją". Jo liudijimu, "čikagietis Pranas Butkus džiaugiasi, kad įsikūrė 'Lietuvių Tautininkų sąjunga'."[14]

IV. TRYS AMERIKOS LIETUVIŲ SROVĖS — TRYS SEIMAI

I pasaulinio karo pradžia sukrėtė Amerikos lietuvius. Visi susirūpino, ką daryti, kaip ir kuo padėti Lietuvai ir karo ištiktiems lietuviams.

Sąmoningi lietuviai jau anksčiau buvo pradėję svarstyti Lietuvos politinį likimą. Dar 1913 ir 1914 metais dr. J. Šliūpas ne kartą kėlė Lietuvos ateities klausimus "Laisvojoje Mintyje", o J. O. Širvydas jam pritarinėjo "Vienybėje Lietuvninkų". Tik vienybės srovių tarpe nebuvo. Katalikai veikė skyrium, vadovaujami Katalikų federacijos. Socialistai buvo prisiėmę darbininkų internacionalo idėjų. Tautininkai, nors dar ir nesusiorganizavę, Lietuvos problemas svarstė J. Šliūpo "Laisvojoje Mintyje", B. K. Balučio redaguojamoje "Lietuvoje" ir J. O. Širvydo redaguojamoje "Vienybėje Lietuvninkų". "Nors bendram vieningam politiniam darbui prieš akis perspektyvų, tiesa, nebuvo, tačiau troškimas Lietuvos laisvei dirbti stipriai užsikūrė", — rašo Vyt. Širvydas.[15]

1914 m. Chicagos laikraštis "Katalikas" pasiūlė šaukti Amerikos lietuvių "miniatiūrinį parlamentą", o B. K. Balučio redaguojama "Lietuva", sumanymą praplėsdama — visuotinį Amerikos lietuvių seimą, kuris sukurtų centrinį komitetą nukentėjusiems nuo karo lietuviams šelpti.[16] Čikagiečių tarpe seimo šaukimo reikalu pasiekta gražios lietuvių srovių vienybės: 1914 m. rugsėjo 8 d. ten įvykęs įvairių srovių veikėjų susirinkimas nutarė šaukti Amerikos lietuvių visuotinį seimą tų metų rugsėjo 21-22 dienomis. Programai nustatyti išrinkta komisija, kurion įėjo visų srovių atstovai.[17]

Tuo pat metu panašaus suvažiavimo idėja buvo iškilusi ir New Yorko — Brooklyno lietuvių veikėjų tarpe. Jie sutarė atsiklausti organizacijų ir laikraščių redakcijų, kur ir kada būtų patogiau suvažiuoti. Redakcijų ir organizacijų dauguma pasisakė, kad seimas būtų šaukiamas New Yorke 1914 m. spalio 1-3 dienomis. New Yorko seimo rengiamosios komisijos programoje svarbiausiu punktu buvo numatyta įtraukti Vilniaus seimo nutarimą — demokratinės autonomijos reikalavimą etnografinei Lietuvai, įjungiant Užnemunę (Suvalkų ir Prūsų sritis). Tuo šūkiu ir buvo renkami atstovai į seimą.[18]

Du lietuvių centrai, tuo pačiu metu pradėję organizuoti sei-

mus, suardė ir lietuvių vienybę. Katalikų srovė užsispyrė šaukti seimą Chicagoje, nes ten buvo jos stipresnis centras ir ta pat data buvo užplanuotas Katalikų federacijos kongresas. Bendrame veikėjų susirinkime katalikų atstovai pasisakė remsią tik Chicagos seimą ir, tai pareiškę, demonstratyviai išėjo iš susirinkimo. Likę tautininkai ir socialistai nutarė dalyvauti New Yorko seime.

Chicagos katalikų organizacijų seimas po ilgų ginčų pasivadino ne visuotiniu, bet "Amerikos lietuvių politišku seimu, atstovaujančiu pusę milijono Amerikos lietuvių". 218 delegatų, rinktų draugijų ir parapijų, posėdžiavo 1914 m. rugsėjo 21 ir 22 dienomis. Seime nutarta:

1. Reikalauti Lietuvai ko plačiausios autonomijos etnografinėse ribose, įskaitant Prūsiją ir Suvalkiją;
2. Pageidauti federalinių ryšių tarp autonominės Lietuvos ir Latvijos:
3. Įgalioti J. Gabrio informacijos biurą Paryžiuje lietuvių reikalams ginti;
4. Įkurti Tautos fondą nuo karo nukentėjusiems šelpti, ir
5. Įkurti Amerikos lietuvių tarybą.

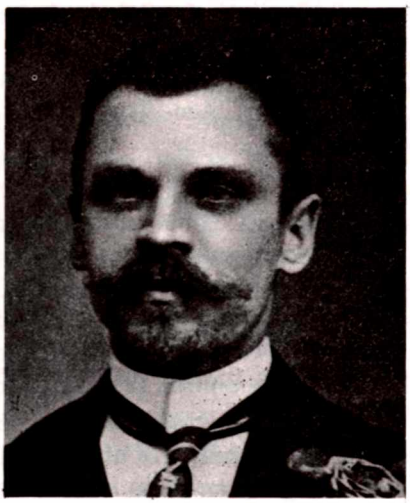
1914 m. spalio 1-3 d. New Yorke įvykęs seimas pasivadino Amerikos Lietuvių antruoju visuotiniu seimu, nes pirmuoju sutarta vadinti 1906 metais įvykusį Philadelphijoje. Seimą atidarė tautinės laikraštininkų spaudos bendrovės atstovas ir SLA organo "Tėvynės" redaktorius K. V. Račkauskas. Mandatų įteikta 275: atstovus pasiuntė 70 savišalpinių draugijų, 32 socialistų kuopos, 7 Tėvynės mylėtojų draugijos kuopos, 18 kitų draugijų, 13 klubų, 3 chorai, 2 unijos ir 17-kos kolonijų susirinkimai.

Seimo rengėjai buvo padarę klaidą, nenustatydami proporcijos organizacijoms atstovauti. Tai išnaudojo socialistai: didžiosioms organizacijoms atsiunčiant po vieną ar porą atstovų, mažos socialistų kuopos delegavo po keliolika. Persvarą turintiems socialistams nebuvo sunku užvaldyti seimą: perėmę jo vadovybę ir komisijas, jie jau nebesilaikė iš anksto suplanuotos programos. Užuot svarstę Lietuvai ir lietuviams gyvybinius klausimus, kaip Lietuvos autonomijos reikalą ar nuo karo nukentėjusių lietuvių šalpą, jie kėlė karo bei militarizmo pasmerkimo klausimus ir pan. Tautininkų siūlomos rezoliucijos nepraėjo, dažnai tautininkams net buvo trukdoma kalbėti. Buvo atmestos rezoliucijos, liečiančios Lietuvos politinę ateitį ir Tautos tarybos įkūrimą. Buvo įsteigtas Šelpimo fondas, bet vyko karšta kova dėl iždininko vietos. Dr. J. Šliūpas pagrįstai skundėsi: "Maniau, bus nepartinis seimas.

Maniau, bus suorganizuota Tautos Taryba. Socialistai visas viltis užgesino."[18a]

A. Rimkos žodžiais, "tautininkai pamatė, šis seimas visai neaptarė Lietuvos politinės būklės nei kelių, kuriais Lietuva iš jos išeitų. Autonomijos rezoliuciją pamynęs, seimas suniekino Vilniaus seimo nutarimus ir gausiai bei vienbalsiai pakartotus Amerikos lietuvių draugijų pareiškimus".[19] Nesėkmingai pasibaigus bendrajam seimui, juo nusivylę delegatai dar tą patį vakarą (spalio 3 d.) susirinko į "nepartinės visuomenės" pasitarimą, kurį atidarė dr. J. Šliūpas. Posėdyje dalyvavo 63 atstovai, kurie jautėsi pildą juos įgaliojusių draugijų valią. Susirinkusieji posėdžiams vadovauti išsirinko dr. J. Šliūpą, sekretorium — J. O. Širvydą. Posėdžiai užtruko dvi dienas — spalio 3 ir 4 d. Taip įvyko trečiasis Amerikos lietuvių seimas, išryškindamas tris veikiančias politines sroves.

Trečiojo Amerikos lietuvių seimo vadovai Jonas Šliūpas ir Juozas O. Širvydas.

Tautininkai savo seime nutarė: 1. Paruošti memorialą Amerikos ir Europos valstybėms; 2. Susižinoti su kitomis pavergtomis tautomis ir bendrai dirbti; 3. Įkurti Autonomijos fondą ir 4. Suorganizuoti Amerikos Lietuvių pažangios srovės partiją.[20]

Steigiamojo tautininkų Autonomijos fondo pirmininku išrinktas dr. J. Šliūpas, sekretorium K. V. Račkauskas, finansų sekretorium J. O. Širvydas, iždininku Tomas Paukštys, valdybos nariais — dr. K. Drangelis, R. Karuža, A. Rimka ir V. F. Jankauskas.

Į pirmąją politinės — kultūrinės organizacijos, laikinai pasivadinusios Tautinės lietuvių pirmeivių partijos vardu, valdybą buvo išrinkti: pirm. dr. K. Drangelis, sekr. R. Karuža, ižd. T. Paukštys, nariu liko J. O. Širvydas. Po kelių mėnesių, 1915 m. pradžioje ši partija pasivadino Lietuvių tautine sandara, o jos nariai pradėti vadinti sandariečiais.[21]

V. AMERIKOS LIETUVIŲ TAUTININKŲ VEIKLA DĖL LIETUVOS LAISVĖS

1. Lietuvos autonomijos ir Nepriklausomybės (Neprigulmybės) fondų veikla

Lietuvos autonomijos fondas įsteigtas rūpintis Lietuvos laisvinimo reikalais. Jam iš pradžių vadovavo dr. J. Šliūpas, vėliau B. K. Balutis, nuo 1918 vasaros — dr. K. Drangelis. Iždininku visą laiką buvo T. Paukštys. Ilgesnį laiką sekretoriavo P. Jurgeliūtė. Fondo veikloje aktyviai reiškėsi J. O. Širvydas, V. K. Račkauskas, R. Karuža, A. Rimka, kun. J. Liūtas-Liutkauskas, dr. A. Zimontas, dr. J. Jonikaitis, V. Jankauskas.[22]

Fondas parėmė pinigais dr. J. Šliūpo keliones su paskaitomis Lietuvos reikalu į Syracuse, Bostono ir kitus Amerikos universitetus. Jis suteikė paskolą Lietuvių laikraštininkų spaudos draugijai, leidusiai dr. J. Šliūpo anglų kalba parašytą propagandinę knygą "Lithuania in Retrospect and Prospect" (5000 egz.).

1916 m. balandžio 16 d. fondas pasiuntė savo atstovą Romaną Karužą į Stockholmą dalyvauti Rusijos Lietuvių centrinio komiteto šaukiamoje konferencijoje. Dėl rusų valdžios trukdymų jai neįvykus, R. Karuža aplankė lietuvių organizacijas Šveicarijoje, kuri buvo tapusi lietuvių ir kitų pavergtųjų tautų veiklos centru. Lozanoje, kurion 1915 m. rudenį buvo iš Paryžiaus perkelta Pavergtųjų tautų sąjunga ir J. Gabrio įsteigtasis Lietuvių informacijos biuras, tuo metu įvyko dvi lietuvių konferencijos. Pirmojoje, 1916 m. gegužės 30 — birželio 4 dienomis, dalyvavo: iš Rusijos atvykęs Lietuvių centrinio komiteto nukentėjusiems nuo karo šeipti pirmininkas Martynas Yčas, dvi delegacijos iš Jungtinių Amerikos Valstybių (Lietuvių tautinės sandaros bei Lietuvos autonomijos fondo atstovas R. Karuža ir katalikų organizacijų atstovai dr. J. J. Bielskis su kun. V. Bartuška) ir bene septyni Šveicarijoje gyveną lietuvių veikėjai. Antrojoje, tų pačių metų birželio 30 — liepos 4 d., dalyvavo Antanas Smetona, kuris ir pirmininkavo, dr. J. Šaulys ir inž. St. Kairys; ši antroji konferencija buvo slapta ir ratifikavo pirmosios nutarimus. Tuo pat

metu, birželio 27-30 d., Lozanoje vyko Pavergtųjų tautų sąjungos kongresas, kuriame dalyvavo 28 tautų atstovai. R. Karuža dalyvavo ir antrojoje lietuvių konferencijoje ir Pavergtųjų tautų kongrese.

1917 m. sausio 15 d. Lietuvos autonomijos fondas buvo pavadintas Lietuvos neprigulmybės fondu. Jis rėmė tautininkų sukurtos Amerikos Lietuvių tautinės tarybos darbus. 1917 metais fondas finansavo dr. J. Šliūpo kelionę į Stockholmo lietuvių konferenciją, įvykusią 1917 m. spalio 18-20 d. Konferencijoje dalyvavo lietuvių atstovai iš šešių kraštų: Lietuvos, Rusijos, JAV, Šveicarijos, Danijos ir Švedijos. Šioje konferencijoje buvo patvirtinti Vilniaus konferencijos nutarimai.[23]

Lietuvos laisvei brėkštant, 1917 m. aukų plaukimą fondan stipriai paskatino laikraštyje "Lietuva" įvestas specialus tam reikalui skyrius "Kalėdos ir Lietuva". 1918 m. fondo pirmininku tapęs dr. K. Drangelis panašius fondo aukų skyrius įvedė ir "Vienybėje Lietuvninkų" bei "Dirvoje". Vien "Lietuvos" skaitytojai suaukojo per 10,000 dolerių. Per visą fondo veiklos laiką surinkta 85,201 dol. Didžiausios išlaidų pozicijos buvo šios: Lietuvos delegacijai Taikos konferencijoje — 22,305 dol., Lietuvos karo misijai (Laisvės sargams) — 10,000 dol., Amerikos Lietuvių tautinės tarybos atstovui Washingtone — 6,845 dol., Lietuvos šauliams — 1000 dol. Fondo likutis (1982 dol.) perduotas Lietuvos atstovybei Washingtone. Fondas likvidavosi 1920 m. lapkričio 25 d., kai Washingtone jau rezidavo Lietuvos valstybės atstovas.[24]

2. Lietuvių Diena ir Amerikos Lietuvių Centralinis Komitetas

Po 1914 m. seimų visos trys Amerikos lietuvių srovės turėjo atskirus šalpos fondus: tautininkai — Lietuvos gelbėjimo fondą, 1914 m. lapkričio 26 d. perimtą be pinigų iš SLA; katalikai — Tautos fondą; socialistai — Lietuvių šelpimo fondą. Tautininkai teigė, kad būtų tiksliau, jei nukentėjusių nuo karo šalpos reikalais rūpintųsi vienas fondas, veikiąs visų Amerikos lietuvių vardu.

1915 m. birželio 5 d. Amerikon atvyko Lietuvių centrinio komiteto įgaliotinis komp. Stasys Šimkus aukų rinkti. Tautininkai išnaudodami tą progą, birželio 23 d. sušaukė šalpos fondų atstovų suvažiavimą, kuris turėjo sutarti bendro fondo organizavimą. Tautininkams atstovavo dr. J. Šliūpas, katalikams — dr. A. K. Rutkauskas, socialistams — K. Gugis. Pasitarimai baigėsi be vaisių.[25]

Tik iškilus sumanymui surengti Lietuvių dieną Jungtinėse Amerikos Valstybėse, tautininkams pasisekė šiuo reikalu kai ką

Viena Lietuvių dienos aukų rinkėjų grupė Chicagos šiaurinėje dalyje.

laimėti. Jų sukviestame lietuvių organizacijų suvažiavime Wilkes Barre 1916 m. rugpiūčio 17 d. dalyvavo 50 atstovų iš 19 organizacijų. Sutarus Lietuvių dienos organizavimo reikalą, išrinktas Amerikos lietuvių centrinis komitetas, kurin įėjo 6 katalikai ir 6 tautininkai. Socialistai komitetan nėjo dėl to, kad buvo nutarta surinktas aukas dėti bendran šalpos fondan, o ne į srovių fondus, kaip socialistai reikalavo.[26]

Lietuvių dienai leidimą iš prezidento W. Wilsono gavus, ji buvo paskirta 1916 m. lapkričio 1 d. Rinkliava pasisekė geriau, nei tikėtasi: kai kuriuose miestuose, pvz. Bostone, Chicagoj, į gatves išėjo po daugiau kaip 1000 aukų rinkėjų, surinkta per 200,000 dolerių ir daug laimėta Lietuvos vardo propagandai.[27]

Netrukus po Lietuvių dienos, 1917 m. sausio 15 d., katalikai, išskyrus pirm. adv. J. S. Lopatto, iš Amerikos lietuvių centrinio komiteto pasitraukė. Jų vieton tautininkai kooptavo savo srovės žmones ir komiteto būstinę iš Wilkes Barre perkėlė į New Yorką. 1917 m. liepos 12 d. į komitetą buvo įjungtas ir Lietuvos gelbėjimo fondas. Po Lietuvių dienos tautininkai šį fondą papildė dar 50,000 dolerių. Aukos buvo įnešamos į Amerikos raudonojo kryžiaus kasą Washingtone, tačiau jų persiuntimas po kurio laiko dėl socialistų prieštaravimo ir ypač Valstybės departamento įsikišimo (vokiečių okupuotą Lietuvą departamentas laikė Vokietijos dalimi, o Vokietijon pagalbą siųsti buvo draudžiama) susitrukdė. Tik 1919 m. birželio 12 d. Amerikos raudonasis kryžius,

pridėjęs dar savo 100,000 dolerių, pasiuntė Lietuvon vaistų, medicinos reikmenų ir kt. už 230,000 dolerių.[28]

3. Amerikos Lietuvių Tautinė Taryba

1917 metais tautininkai turėjo kelias organizacijas — SLA, TMD, Lietuvos neprigulmybės fondą, Spaudos draugiją, tačiau nebuvo jas jungiančio ir jų veiklą derinančio organo. Galvota tam reikalui panaudoti Centrinį komitetą, likusį vien tautininkų organizacija, kai iš jo pasitraukė katalikai. Pats Centrinis komitetas jau buvo pradėjęs reikštis ir politinėje veikloje: 1917 m. sausio 15 d. suvažiavime buvo priimta rezoliucija, reikalaujanti Lietuvai nepriklausomybės. Ta rezoliucija įteikta JAV vyriausybei ir paskleista amerikinėje spaudoje. 1917 m. gegužės mėnesį JAV vyriausybei ir atvykusioms Aliantų diplomatinėms misijoms buvo įteikti memorandumai Lietuvos reikalu. Bet vėliau apsispręsta Centrinį komitetą palikti vien šalpos reikalams, o tautininkų veiklai derinti paieškoti kitų formų.

1917 m. birželio 27 d. būrys New Yorko veikėjų, susirinkę Amerikos lietuvių piliečių klubo salėje, sudarė Amerikos lietuvių tautinę tarybą. Josios pirmon valdybon išrinko V. F. Jankauską, J. O. Širvydą, V. Daukšį, M. V. Bučinską, V. K. Račkauską ir K. S. Karpių. Vėliau jon dar įėjo M. J. Vinikas ir J. Vitkus. Netrukus ši taryba buvo perorganizuota, įtraukiant jon atstovus iš visų tautinių organizacijų. Praplėstos tarybos pirmininku išrinktas P. S. Vilmontas (Steponaitis), vicepirm. Vladas Leščinskas, sekr. K. S. Karpius, ižd. V. Ambrozevičius, nariai — organizacijų delegatai: J. V. Liūtas ir J. Ambraziejus — Sandaros, V. F. Jankauskas — Centrinio komiteto, J. O. Širvydas — Neprigulmybės fondo, V. K. Račkauskas — Spaudos draugijos, dr. A. Zimontas — Tėvynės mylėtojų draugijos.

1917 m. liepos 10 d. tarybos delegacija aplankė naują, jau Kerenskio vyriausybės atsiųstą, Rusijos ambasadorių, įteikdama jam memorandumą, pareiškiantį lietuvių tautos norą galutinai išsiskirti iš rusų imperijos. Rusų misijai sutikti Carnegie salėje sušaukto susirinkimo prezidiume sėdėjo Tautinės tarybos atstovai V. Leščinskas ir V. Ambrozevičius, o pagrindinis kalbėtojas, buv. JAV prezidentas Theodore Roosevelt, pabrėžė esminę memorandumo mintį, kad po karo Lietuva būsianti laisva. Kitame milžiniškame susirinkime Madison Square Garden rugpiūčio 7 d. tarybos įgaliotinis Stasys Šimkus, sveikindamas rusų misiją lietuvių vardu, tūkstantinei miniai pareiškė viltį, kad laisva Rusija pripažinsianti laisvą Lietuvą.[29]

1917 m. pabaigoje Tautinė taryba ir katalikų Tautos taryba pradėjo pasitarimus, kurie turėjo suderinti abiejų tarybų darbą ir bendromis pastangomis išlaikyti Washingtone vienų katalikų kuriamą Informacijos biurą. Tačiau, kilus kivirčui tarp kun. F. Kemėšio ir St. Šimkaus, pasitarimai iširo. Bet lapkričio 29 d. buvo sutarta organizuoti abiejų tarybų komitetą, kurin turėjo įeiti 3 katalikai ir 3 tautininkai.

4. Visuotinis Lietuvių Seimas New Yorke 1918 metais

Jau 1917 metų rudenį patriotiškoji Amerikos lietuvių visuomenė pradėjo kelti visuotinio seimo reikalingumą. Galvota, kad seimas turėsiąs užtenkamai stiprų balsą Lietuvos laisvės reikalavimams amerikinėje visuomenėje skelbti, be to, būsiąs sudarytas bendras Amerikos lietuvių organas, kuris nuolat budės Washingtone, skleisdamas reikalingą informaciją ir gindamas Lietuvos laisvės reikalą.

Visuotinio seimo ir jo sukurto organo reikalingumą 1918 m. pradžioje akivaizdžiai išryškino keli įvykiai. Tomis dienomis Ameriką pasiekė žinia, kad vokiečių spaudžiama Lietuvos taryba 1917 m. gruodžio 11 d. turėjo paskelbti einanti į sąjungą su Vokietija,

Amerikos lietuvių visuotinis seimas 1918 m. kovo 13 d. New Yorke.

todėl skubiai reikėjo reikšti protestą prieš vokiečių aneksinius planus. Toliau, 1918 m. sausio 8 d. JAV prezidentas W. Wilson, kongrese dėstydamas savo taikos plano punktus, paminėjo istorinės Lenkijos atstatymą, bet nutylėjo istorinės Lietuvos likimą.[30] Tatai aiškiai parodė, kad JAV visuomenė ir jos vadai nėra pakankamai painformuoti Lietuvos reikalu.

Katalikų vadai, anksčiau neigę tautininkų siūlomo visuotinio seimo reikalingumą, kviesdami tautininkus įsijungti į jų Tautos tarybą,[31] po šių įvykių, 1918 m. sausio 18 d. suvažiavę į Washingtoną, nutarė tokį visuotinį seimą šaukti ir paruošė delegatų rinkimo taisykles. Socialistai seime dalyvauti atsisakė. Tautininkai sutiko ir seimo rengimo komisijon delegavo Tautinės tarybos atstovus.

Visuotinis Amerikos lietuvių seimas įvyko New Yorke 1918 m. kovo 13-14 d. Jame dalyvavo 1200 atstovų, priimta daug rezoliucijų, kurių svarbiausia — Lietuvos nepriklausomybės reikalavimas. Seime sutarta kurti bendrą Vykdomąjį komitetą, kuris turėjo derinti Lietuvos laisvinimo veiklą ir atstovauti lietuviams JAV valdžios įstaigose.

5. Amerikos Lietuvių Tarybų Vykdomasis Komitetas

Tarybų vykdomojo komiteto štabas buvo sudarytas tik 1918 m. spalio 19 d. Iš Tautinės tarybos įėjo inž. Tomas Norus-Naruševičius ir dr. Jonas Šliūpas, iš Tautos tarybos — kun. J. Žilius ir K. Česnulis. Tų metų bendrame abiejų tarybų susirinkime buvo sudarytas ir Vykdomojo komiteto plenumas. Iš tautininkų įėjo inž. T. Norus-Naruševičius, M. J. Vinikas, J. O. Širvydas, kun. J. V. Liūtas ir A. B. Strimaitis, o iš katalikų — dr. J. J. Bielskis, K. Česnulis, J. Kaupas, kun. J. Žilius, adv. J. S. Lopatto ir L. Šimutis. Vykd. komiteto pirmininku išrinktas inž. T. Norus-Naruševičius, o nuo 1919 m. vasario 19 d., jam išvykus į Paryžiaus taikos konferenciją — M. J. Vinikas. Taip visą Vykdomojo komiteto gyvavimo laiką jam vadovavo tautininkai. Nuo to meto ir tolimesnė tautininkų veikla daugiausia reiškėsi per Vykdomąjį komitetą ir į jį pasiųstus atstovus.

Faktiškai sutartinė abiejų tarybų veikla prasidėjo anksčiau, nei buvo sudarytas Vykdomojo komiteto štabas. Jau 1918 m. gegužės 3 d. abiejų tarybų delegacija iš 16 asmenų aplankė JAV prezidentą W. Wilsoną ir jam įteikė prašymą, kad paremtų Lietuvos nepriklausomybės reikalą. Delegacijai vadovavo inž. T. Norus-Naruševičius ir kun. J. Žilius.

Washingtone jau 1917 m. birželio 15 d. veikė katalikų Tautos tarybos atidarytas ir dr. J. J. Bielskio vadovaujamas Informacijos biuras, kurio tikslas buvo JAV įstaigose atremti rusų ir lenkų propagandą prieš Lietuvą. 1918 m. rugpiūčio 14 d. biurui perėjus Vykdomojo komiteto žinion, ten pradėjo dirbti ir dr. J. Šliūpas. Nuo to meto ir visa Amerikos lietuvių politinė akcija koncentravosi šiame Vykdomajame komitete, kuriam vadovavo tautininkai.

1918 m. rugpiūčio 30 d. nutarta organizuoti JAV lietuvius karius. 1918 m. spalio 4 d. prisidėta steigiant Vidurio Europos uniją, kuriai priklausė čekoslovakai, jugoslavai, ukrainiečiai, rumunai, italai iridentai ir, pradžioje, lenkai. Šioje unijoje susitelkusios tautos 1918 m. spalio 26 d. Philadelphijoje surengė formalų ir viešą savo nepriklausomybių paskelbimą istorinėje Nepriklausomybės paskelbimo salėje. Lietuvių vardu kolektyvinę deklaraciją pasirašė Tarybų vykdomojo komiteto pirm. inž. T. Norus-Naruševičius.

Vincas F. Jankauskas, pirmasis Tautinės tarybos pirmininkas, vykdydamas savo sumanymą ir Vykdomojo komiteto siunčiamas, 1918 m. lapkričio mėn. važiavo į Washingtoną prašyti, kad būtų pakeistas karo paliaubų projekto punktas, kuriuo buvo numatyta reikalauti, kad vokiečių kariuomenė tuoj pat pasitrauktų iš okupuotų buvusios Rusijos kraštų. Punktas buvo pakeistas ta prasme, kad vokiečių kariuomenė pasiliktų tuose kraštuose,

Tomas Norus-Naruševičius ir Bronius K. Balutis — tautininkų atstovai JAV lietuvių delegacijoje į Versalio taikos konferenciją 1919 m.

kol ją pakeis sąjungininkų kariuomenė. Tuo būdu ilgesniam laikui buvo užkirstas lenkų ir bolševikų įsiveržimas į Lietuvos teritoriją.[32]

Pasibaigus I pasauliniam karui, abi tarybos 1918 m. gruodžio 4 d. sušaukė bendrą susirinkimą, kuriame iškilmingai prisiekė ištikimybę nepriklausomai Lietuvai. Besiruošiant Paryžiaus taikos konferencijai, bendrame abiejų tarybų posėdyje nutarta jon siųsti JAV lietuvių delegacija. Iš tautininkų į ją įėjo dr. J. Šliūpas ir inž. Norus-Naruševičius. Vėliau, katalikams užprotestavus dėl J. Šliūpo kandidatūros, jo vieton tautininkai parinko B. K. Balutį, "Lietuvos" redaktorių.

Tame pat abiejų tarybų susirinkime buvo paruoštas memorandumas JAV prezidentui W. Wilsonui, prašant:

1. Pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę ir josios laikinąją vyriausybę;
2. Sulaikyti lenkų militaristų veržimąsi į Lietuvos žemes, įsakant jiems pasitraukti į etnografinės Lenkijos teritoriją;
3. Praleisti pro sąjungininkų blokadą Lietuvai skirtus maisto, vaistų ir pašto siuntinius.

1919 m. vasario 12 d. Vykdomasis komitetas įteikė JAV Valstybės departamentui prašymą pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę ir susidariusią laikinąją vyriausybę. Nesulaukiant teigiamos reakcijos, sumanyta prašymą paremti milijonu parašų. Jie surinkti ir 1921 m. gegužės 30 d. įteikti JAV prezidentui Hardingui.[33] Tačiau Valstybės departamente viešpatavo "nedalomos Rusijos" principas. Todėl abiejų tarybų, jų Vykdomojo komiteto ir laikraščių raginami, atskiri lietuvių veikėjai ir visuomenė be paliovos klabino Amerikos valdžios viršūnes, prašydama Lietuvos pripažinimo.

1919 m. kovo 18 d. tarybų suvažiavimas nutarė įsteigti propagandos reikalams informacijos biurą ir New Yorke, jam vadovauti pasamdant amerikietį C. Byoir, kuris buvo ir JAV informacijos biuro vicedirektorius. Jis, būdamas tokiame poste, kasdien teikė informacijų ne tik JAV spaudai, bet ir viso pasaulio laikraščiams. Byoir biuras tarnavo lietuviams nuo 1919 m. balandžio 30 d. ligi tų pat metų rugpiūčio 16 d. ir kainavo 60,000 dolerių.[34]

Pats Vykdomasis komitetas išleido milijoną propagandinių atvirukų su Lietuvos žemėlapiu. O Amerikos šviesuomenei ir politikos vadams buvo išleista 5000 egz. inž. T. Noraus-Naruševi-

čiaus ir kun. J. Žiliaus paruošto leidinio "Independence for the Lithuanian Nation" ir tiek pat egz. Lietuvos istorinio žemėlapio. Tautinė taryba savo lėšomis atspaudė to paties žemėlapio dar 5000 egz.[35]

Vykdomasis komitetas prisidėjo prie lietuvių, latvių, estų ir ukrainiečių lygos, kuriai pirmininkavo tautininkas V. F. Jankauskas. 1919 m. gegužės 25 d. lyga surengė New Yorke didžiulės demonstracijas. 1919 m. birželio 9 d. Chicagoje sušauktas Amerikos lietuvių seimas priėmė Lietuvos reikalu politines rezoliucijas ir nutarė Lietuvai padovanoti tautininko J. Borden-Bagdžiūno sumanytą Laisvės varpą su B. K. Balučio parašytu tekstu: "O skambink per amžius vaikams Lietuvos: Tas laisvės nevertas, kas negina jos!"

Lietuvos Laisvės varpas, Amerikos lietuvių padovanotas atsikuriančiai tėvynei. Sumanytojai jį buvo skyrę Gedimino pilies bokštui, tačiau, Vilniui esant lenkų okupuotam, 1922 m. sausio 12 d. buvo atgabentas į Kauną ir įkeltas Karo muziejaus bokštan.

Nors Vykdomasis komitetas, paskiri Amerikos lietuvių veikėjai ir draugijos labai stengėsi įvairiais būdais paveikti Amerikos visuomenę, kongresą ir vyriausybę nepriklausomos Lietuvos naudai, tačiau valdžios viršūnės stipriai tebesilaikė "nedalomos Rusijos" principo. Tiesa, 1919 m. birželio mėn. JAV įstaigos panaikino blokadą Lietuvai ir leido siųsti pinigus, bet tų pat metų spalio 15 d. Vykdomojo komiteto pirm. Matas J. Vinikas gavo raštą iš valstybės sekretoriaus Lansingo, kuriame buvo išreikštas oficialus JAV nusistatymas, kad Lietuvos klausimas yra laikomas Rusijos klausimo dalimi, todėl Lietuvos pripažinimas atidedamas, kol Rusijoje susikurs demokratinė valdžia, kuri galės pareikšti savo nuomonę. Taip pat 1920 m. sausio 7 d. Valstybės departamento rašte nurodoma, kad Lietuva nėra pripažinta ir Vykdomajam komitetui neteikiamas diplomatinis statusas, nors su juo bus palaikomi neoficialūs ryšiai. Tačiau, nepaisant tokio JAV įstaigų nusistatymo, 1919 m. spalio 24 d. buvo neoficialiai leista organizuoti JAV-bėse lietuvių brigadą ir verbuoti lietuvius savanorius.

Besiruošiant atvykti Lietuvos finansinei misijai, susirūpinta paskolos Lietuvai organizavimu. Misija, kurią sudarė Jonas Vileišis, mjr. P. Žadeikis ir kun. J. Žilius, 1919 m. gruodžio 18 d. atvykusi, rado dirvą jau paruoštą. Ji perėmė Vykdomojo komiteto įstaigą ir iš dalies jos darbą, tačiau Vykdomasis komitetas oficialiai egzistavo iki 1922 m. liepos 22 d., kada JAV pripažino Lietuvą de jure. Vykdomojo komiteto veikloje visą laiką aktyviai reiškėsi ir jam vadovavo tautinės srovės žmonės.[36]

6. Lietuvos Atstatymo Bendrovė

Ji steigta pagelbėti karo nualintai Lietuvai ūkiškai atsikurti. Ją sumanė keli Newarko veikėjai, kurie 1916 m. vasario 12 d. įsteigė korporaciją, siekiančią sutelkti 5 milijonus dolerių. Vėliau iniciatyvą perėmė 1916 m. rugsėjo 28-29 dienomis įvykęs tautininkų ir katalikų seimelis, kuris pritarė Lietuvos atstatymo bendrovės steigimui, tačiau apsiribojo vieno milijono dolerių sutelkimu. Direktoriais išrinkti abiejų srovių žmonės. Valdybą sudarė: pirm. R. Karuža, sekr. V. K. Račkauskas, reik. vedėjas A. B. Strimaitis, ižd. kun. N. Petkus, jam pasitraukus — M. Bučinskas-Bush.

Katalikams greit pasitraukus, ji liko vienų tautininkų kuriama bendrovė. 1916 m. lapkričio 16 d. ji buvo inkorporuota Delaware valstijoje su 1 mil. dol. kapitalu. Akcijos vertė buvo 10 dol. Joms platinti bendrovė turėjo tinklą agentų, kurių veik-

liausias buvęs Albinas Trečiokas. 1918 m. spalio 1 d. bendrovė turėjo 900 akcininkų su 60,000 dol. kapitalo. I pasauliniam karui pasibaigus ir Lietuvos valstybei atsikuriant, akcininkų skaičius pašoko iki 5000, kapitalas pasiekė 365,000 dolerių.

Teoriškai Lietuvos Atstatymo bendrovė turėjo būti finansinė įstaiga organizuoti kapitalui, kuris turėjo būti investuotas į Lietuvoje kuriamas prekybos, pramonės ir kredito įstaigas. Be to, bendrovė ryžosi suburti amatininkus ir juos grupėmis perkeldinti į Lietuvą. Ji suregistravo 14,000 specialybėmis sugrupuotų asmenų, ketinusių grįžti į Lietuvą.

Tuoj po karo bendrovės pirm. R. Karuža išvyko į Lietuvą patirti, kaip praktiškai įsijungti į Lietuvos ūkį. Jis Kaune įsteigė bendrovės skyrių, kurio pagrindinis uždavinys buvo piniginių perlaidų persiuntimas iš JAV į Lietuvą. Skyriui vadovauti parinko A. Vosylių, kuriam padėti 1920 metais iš JAV buvo pasiųstas K. Vairas-Račkauskas centro direktoriaus titulu. R. Karužai grįžus į JAV, buvo sudarytas toks veiklos planas: dalį kapitalo perkelti į Lietuvą prekėmis, kurių ten tuo metu stigo; prekes pardavus, gautus pinigus panaudoti įmonėms kurti; steigti du bankus — vieną Lietuvoje, kitą JAV-se — tranzakcijoms vykdyti.

Tuo planu ir veikta. Pirmuoju prekių transportu į Lietuvą pasiųsta 10,000 statinių naftos produktų už 115,000 dol. Dalį jų pardavus Latvijos krašto apsaugos ministerijai, kitą Lietuvoje, gauta 135,000 dolerių. Tuos pinigus panaudojant, 1920 pradžioje Kaune buvo įsteigtos trys įmonės: "Nemuno" bendrovė ūkio mašinoms gaminti, "Ringuvos" bendrovė sėmėnų aliejui spausti ir "Dubysos" bendrovė importo-eksporto reikalams. Kiek vėliau atidarytas Kredito bankas Lietuvoje ir Baltic State Bank Amerikoje. Į šias firmas Lietuvos Atstatymo bendrovė investavo 170,000 dolerių (4 mil. auksinų). Pinigų perlaidų operacijos, naftos ir kitų prekių apyvarta bendrovei davė apie 210,000 dolerių pelno.

Lietuvos Atstatymo bendrovė tuo metu buvo didžiausia lietuvių sukurta finansinė įstaiga užsienyje. Bet ji nukrypo nuo pirmykščio tikslo, pradėjusi finansuoti lietuvių įmones JAV-se, kurių operacijos baigėsi nuostoliais. Dėl šių nuostolių, aukštų administracinių išlaidų ir patyrusios vadovybės stokos 1936 m. vasario 25 d. Lietuvos Atstatymo bendrovė likvidavosi. Tačiau ji paliko ryškius pėdsakus, konkrečiai paremdama atsistatančią Lietuvos valstybę.[37]

VI. AMERIKOS LIETUVIŲ TAUTINĖ SANDARA

Nors "tautiečių partijos" kūrimo idėja buvo diskutuojama jau 1902 metais,[38] bet tik socialistų laikysena bendrajame 1914 m. spalio 1-3 d. seime paskatino vidurio srovės žmones susiorganizuoti į "tautišką partiją", laikinai pasivadinusią Tautinės lietuvių pirmeivių partijos vardu. "Motyvuose dėl partijos suorganizavimo nurodyta, kad Chicagos ir New Yorko seimai parodė kraštutinių mūsų visuomenės srovių nenorą tautinį darbą bendrai dirbti ir stoką geros, išmintingos ir demokratiniai politinės organizacijos pažangioje srovėje. Tokiu būdu nutariama suorganizuoti pastovi pažangių lietuvių politiniai kultūrinė organizacija laikinu Tautinės Lietuvių Pirmeivių Partijos vardu", rašo Vyt. Širvydas.[39] Po kelių mėnesių, 1915 m. pradžioje, "laikinis vardas" pakeistas į Amerikos Lietuvių tautinę sandarą.

1916 m. sausio 1-2 d. įvykęs Sandaros seimas priėmė B. K. Balučio, A. Rimkos ir A. Zimonto suprojektuotą statutą. Nuo tos dienos organizacija pradėjo sparčiai augti ir ligi 1916 m. pabaigos įsisteigė 40 kuopų. Tų metų spalio 19-22 d. Brooklyne įvykusiame seime buvo priimta jos programa ir išrinkta valdyba, kurią sudarė: pirm. Fr. Kybartas, vicepirm. R. Adžgauskas, sekr. St. Mockus, fin. sekr. J. O. Širvydas, nariai M. J. Vinikas ir dr. A. Bacevičius.

1915-1917 m. Sandara išleido apsčiai literatūros tautiniam auklėjimui: P. Norkaus "Apie patriotizmą", R. Karužos "Tauta, jos esybė ir uždavinys", A. Rimkos "Lietuvių tautos klausimas Europos karo metu", dr. J. Šliūpo "Lietuvos laisvė". Sandaros organais tą laikotarpį yra buvę trys laikraščiai: "Vienybė Lietuvninkų", "Lietuva" ir "Ateitis". Pastarąją 1918 metais organizacija nupirko ir pavadino "Sandara".

1920 metais Sandaros veikla buvo itin gyva. Ji turėjo per 100 kuopų. Jos žymesni veikėjai buvo šie: dr. J. Šliūpas, J. O. Širvydas, K. V. Račkauskas, dr. K. Drangelis, S. Gegužis, T. Astramskas, A. B. Strimaitis, B. K. Balutis, M. Damijonaitis, K. S. Karpius, J. J. Bačiūnas, S. E. Vitaitis, P. Živatas, A. J. Zimontas ir kiti.

Pagal A. Rimką, Sandaroje nuo pat pradžių buvo pastebimi trys sparnai: tautininkai-nacionalistai, tautininkai-liberalai ir tautininkai iš vardo.[40] Pastarieji buvo linkę į socializmą ir draugystę su socialistais. Bet organizacijos dauguma buvo linkusi Lietuvos laisvinimo ir atstatymo reikaluose bendradarbiauti su patriotais katalikais. Mažumos sparnui atstovavo A. Rimkos

redaguojama "Ateitis", daugumos — B. K. Balutis "Lietuvoje" ir J. O. Širvydas "Vienybėje Lietuvninkų".

Apie Sandaros dvilypumą ar trilypumą Vyt. Širvydas rašo: "Be sukimo socializman, nauja tautininkų partija pergyveno ir kitą taktikos klausimu kovą — kai kurių jos vadų nenorą su kunigų vedamais katalikais bendradarbiauti Lietuvos laisvės reikalu. Abi šias ideologines kovas ne tiek patys amerikiečiai kėlė, kiek karo metu Amerikoje gyvenę atbėgėliai Lietuvos veikėjai (A. Rimka, M. Šalčius, J. Strimaitis), išaugę srovėje, kuri vėliau pagimdė socialistų liaudininkų partiją... Amerikos tautininkams tiesiog nesuprantamas buvo karštas noras bendradarbiauti su tais socialistais, kurie Amerikos visuomenėje pasižymėjo tokiu nekultūringu, aitriu ir piktu prieštautiškumu, kurie tiek stengėsi tautines organizacijas ir spaudą ardyti."[41]

Nors kovos dėl Lietuvos laisvės reikaluose daugumos narių lemiama Sandara susidėjo su katalikais, tačiau joje vyravę ideologiniai skirtumai neleido jai išaugti į tikrai masinę Amerikos lietuvių vidurio srovės organizaciją, nors dirva tam buvo gera. Sandara niekada nepasiekė daugiau kaip 2000 mokestį mokančių narių. Ir tas ideologinis skirtumas, nevienodas Lietuvos tautinių ir valstybinių reikalų supratimas, kaip V. Širvydas rašo, "visu plikumu galiausiai iškilo aikštėn dėl 1926 metų perversmo Lietuvoje. Jį bevertinant, Sandara suskilo ir visai susilpnėjo."[42]

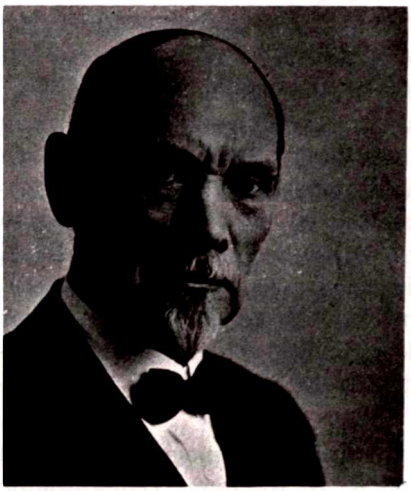
Sandarai skilus, tautininkai susitelkė į Amerikos Lietuvių tautininkų centrą. Jo organas buvo K. S. Karpiaus redaguojama "Dirva" Clevelande. Be to, tautininkai turėjo stiprios įtakos "Margučiui", "Vienybei" ir "Amerikos Lietuviui".[43]

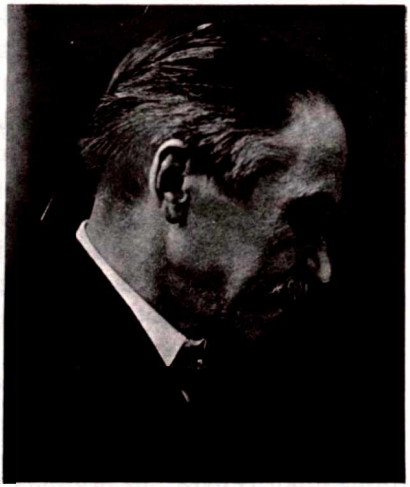
VII. AMERIKOS LIETUVIŲ TAUTINĖS KRYPTIES LAIKRAŠČIAI

"Lietuviškasis Balsas". Pirmuoju lietuvių tautinės krypties laikraščiu tenka laikyti aušrininko Jono Šliūpo su dideliu vargu bei pasiaukojimu leistą ir redaguotą "Lietuviškąjį Balsą", kuris ėjo New Yorke nuo 1885 m. liepos 2 d. ir vėliau Shenandoah ligi 1889 m. pradžios. Pradžioje skelbėsi eisiąs savaitraščiu, bet pajėgdavo išeiti tik du ar tris kartus per mėnesį. Laikraštukas buvo mažo formato, spaudžiamas smulkiu šriftu, straipsniai ilgi ir sunkaus mokslinio turinio. Redaktorius, sutelkęs nemažą būrį bendradarbių, žadino tautinį susipratimą, kėlė švietimo reikalingumą. Deja, dėl sunkaus turinio to meto visuomenei buvo

sunkiai skaitomas, o vėliau kai kurių kunigų draudžiamas skaityti, po ketverių metų turėjo sustoti. Tačiau jis paliko gilius tautiškumo idėjos pėdsakus ir tautiškai atbudusių lietuvių būrį.

"Lietuva", pradėjusi eiti 1892 m. gruodžio 10 d., užsimezgančios tautinės srovės laikraščiu pradėjo reikštis nuo 1893 m. birželio, ją perėmus leisti Antanui Olšauskui, ir jau ryškiu tos srovės laikraščiu tapo 1895 gruodžio mėn., kada ji pradėjo redaguoti dr. Vinco Kudirkos rekomenduotas varpininkas Juozas Adomaitis-Šernas. Kad ir leidžiama gan toli nuo to meto didžiųjų lietuvių centrų, ji buvo tautiečių pasaulėžiūros formuotoja ir jų

"Lietuvos" leidėjas Antanas Olšauskas ir redaktorius Juozas Adomaitis-Šernas.

pažiūrų reiškėja, ypač pradėjus ją redaguoti adv. Broniui K. Balučiui, kurio atėjimas laikraštin 1912 metais sutapo su sparčiai gyvėjančia Amerikos lietuvių veikla ir besiformuojančių politinių tautininkų organizacijų pradžia. Petras Jurgėla studijoje "Antanas Olšauskas ir 'Lietuva'," ją pavadinęs "didžiu tautos švyturiu", iškelia B. K. Balučio nuopelnus tokiu palyginimu:

"Kuo Lietuvos visuomenei jos politiško formavimosi laikotarpyje buvo 'Vairo', 'Vilties' ir vilniškio 'Lietuvos Aido' redaktorius Antanas Smetona, tuo pačiu Amerikos lietuvių visuomenei buvo 'Lietuvos' redaktorius Bronius K. Balutis. Šiuos mūsų tautos vyrus iškėlė jų išmintis publicistikoje."[44]

"Lietuva ėjo 27 su puse metų, iš kurių 24 ją leido Antanas Olšauskas. Savaitraštis buvo populiarus, turėjo didelį ištikimų

skaitytojų būrį (6000 egz. tiražas B. K. Balučio laikais), I pasauliniam karui prasidėjus, dar leido ir kasdieninę laidą vardu "Amerikos Lietuva", tačiau veik be paliovos turėjo kovoti su intrigomis, siekiančiomis ją sužlugdyti: pradžioj kun. M. Kriaučiūno bylinėjimasis teismuose, vėliau socialistų akcija 'kapitalistui sunaikinti". Pastarųjų veikla daug prisidėjo prie leidėjo A. Olšausko finansinių įstaigų žlugimo.

Finansiškai sužlugdytas A. Olšauskas 1917 m. birželio 8 d. "Lietuvą" pardavė Juozui J. Bačiūnui ir Jonui Pajauskui, kuriuodu pradėjo organizuoti bendrovę Lithuanian Publishing Co. Pirmąjį jos direktoriatą sudarė: Juozas J. Bačiūnas (pirm.), Jonas Pajauskas, Aleksandras Bačiūnas, dr. Kazys Drangelis ir dr. C. Kasputis. Sutelkusi daugiau dalininkų, bendrovė 1918 m. savaitraštį pavertė "pirmuoju tautininkų dienraščiu". Bet netrukus pradėjo telktis ir nesėkmės ženklai. Metų gale dėl blogėjančios sveikatos pasitraukė Juozas J. Bačiūnas (direktorių prašomas, jis dar kelis mėnesius ėjo reikalų vedėjo ir bendrovės pirmininko pareigas, kol jas perdavė dr. Drangeliui). Veik tuo pat metu Bronius K. Balutis sutiko būti deleguojamas į taikos konferenciją Paryžiuje. Išvyko iš Chicagos ir Jonas Pajauskas. Taip 1919 vasarą, dr. K. Drangelio užrašų žodžiais, laikraštis liko "našlaitis, trims didiesiems šeimininkams, Bačiūnui, Pajauskui ir Balučiui, pasitraukus".[44a]

Sunkiausia buvo surasti redaktorių B. K. Balučio vietai užimti. Per nepilnus metus nuo B. K. Balučio išvykimo iki laikraščio sustojimo jų praėjo trys: iš "Vienybės Lietuvninkų" atsikviestas Pijus Norkus, iš "Dirvos" atviliotas Juozas A. Gedminas ir jaunas, tik pradedąs, Kazys Gineitis. Visi jie išėjo tuo pačiu keliu: paredagavę po kelis mėnesius, išvyko atsikuriančion laisvon Lietuvon, o protarpiais, iki naują redaktorių surandant, laikraštį teko redaguoti patiems direktoriams. Aišku, kad tokia būklė sunkino ir laikraščio finansinius reikalus. Bandant laikraštį gelbėti, pradžioj mažintas puslapių skaičius, vėliau paverstas savaitraščiu, 1919 m. lapkričio 19 d. atleistas ilgametis redaktorius Juozas Adomaitis-Šernas ir sumažintas darbininkų atlyginimas. Ir 1920 m. gegužės 8 d. laikraštis buvo uždarytas.

Apžvelgiant "Lietuvos" nueitą kelią, reikia dar pabrėžti, kad ji išvarė gilią vagą ir Amerikos lietuvių kultūros istorijoje. Antano Olšausko vadovaujama, ji išleido 130 knygų, kurių tik keletą galima vadinti menkesnės vertės leidiniais. 1910 metais buvo užsimota pradėti leisti pirmą enciklopediją lietuvių kalba, turėjusią sudaryti 10 tomų. Buvo pasamdyti redaktoriai Kl. Jur-

gelionis ir A. Lalis, kurie paruošė enciklopedijos projektą, plačiai susirašinėjo su Lietuvių mokslo draugija Vilniuje ir kviečiamais bendradarbiais, tačiau iškilę nenugalimi, didele dalimi ideologiniai nuomonių skirtumai tą projektą sužlugdė.

"Vienybė Lietuvninkų", nuo 1920 metų **"Vienybė"**, tebeeinanti ir dabar, per ilgą savo amžių išgyveno daug vingių ir sukrėtimų, blaškydamosi tarp kairės ir dešinės, tačiau ilgiausiai išliko vidurio srovėje, kai ją redagavo tautinės ideologijos asmenys.

Dviejų prekybininkų, J. Paukščio ir A. Pajaujo, pradėta leisti 1886 m. vasario 10 d., t. y. geram pusmečiui praslinkus po "Lietuviškojo Balso" pasirodymo, pirmojo redaktoriaus T. Bočkausko buvo įkinkyta "Lietuviškajam Balsui" ir jo keliamam lietuvių tautiniam atgimimui žlugdyti. Prolenkiška, bet jau nebepasireiškianti tokiais grubiais išpuoliais prieš lietuvius ji liko, ir T. Bočkauską pakeitus A. Turskiu. Laikraštį atlietuvino kun. A. Burba, kuris "V. L." leidėją Juozą Paukštį įkalbėjo redaktorium pasikviesti aušrininką Juozą Andziulaitį-Kalnėną.

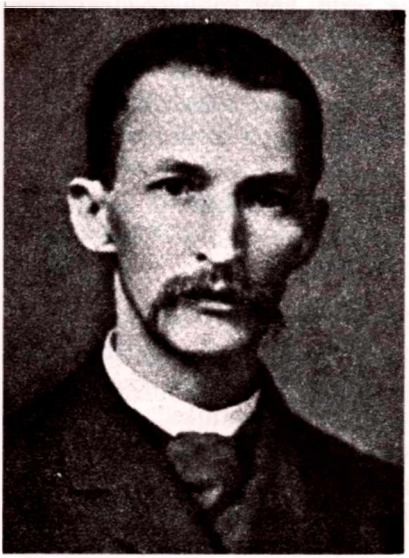
Naujasis redaktorius, perėmęs laikraštį 1890 m. kovo 2 d., iš pagrindų pakeitė jo turinį, rašybą ir net formatą, užsibrėždamas "nors krisleliu prisidėti platinti lietuvišką dvasią iš miego bundančių lietuvių tarpe".[45]

Šis posūkis stipriai pastūmėjo tolimesnį lietuvių tautinį atgimimą, nes Juozo Andziulaičio-Kalnėno ir jo įpėdinio kun. Antano Miluko redaguojama "Vienybė Lietuvninkų" tęsė "Lietuviškojo Balso" pradėtą lietuvybės žadinimo ir ugdymo darbą. Jiems redaguojant, kun. A. Burbos kontroliuojama "Vienybė Lietuvninkų" laikėsi katalikiškos krypties, bet nuo 1895 metų, redaguojant J. Kaunui, palinko kairėn.

Tautinės minties keliu "Vienybė Lietuvninkų" pasuko 1895 m. pabaigoje, kai ją leisti perėmė steigėjo giminaičio Juozo J. Paukščio vadovaujama bendrovė, o redaktorium buvo pakviestas varpininkas Petras Mikolainis, po jo aušrininkas Jonas Mačys-Kėkštas, o šiam mirus — vėl P. Mikolainis (iki 1903 m.). Pastarajam redaguojant, "Vienybė Lietuvninkų" išleido keletą dr. Vinco Kudirkos vertimų, kurie iš vertėjo buvo gauti su sąlyga, kad "Vienybė Lietuvninkų" galutinai sulietuvintų rašybą, išmesdama dar kelis tebenaudojamus lenkiškuosius ženklus. Tais reikalais Petras Mikolainis intensyviai susirašinėjo su dr. V. Kudirka (korektūras skaitė pats vertėjas). Yra net pagrindo manyti, kad

paskutinis dr. V. Kudirkos laiškas buvo rašytas "Vienybės Lietuvninkų" redaktoriui P. Mikolainiui.

Kitas būdingas šiam laikotarpiui atvejis, susijęs su vidurio srovės reikalais, buvo J. Mačio-Kėkšto 1902 m. dvi dienas sulaikytas eilinio "Vienybės Lietuvninkų" numerio išleidimas, stengiantis ko greičiau visuomenei paskelbti tik ką gautą iš varpininkų išsivysčiusios Lietuvos Demokratų partijos politinę programą.[46]

"Vienybės Lietuvninkų" redaktoriai J. Mačys-Kėkštas ir Petras Mikolainis.

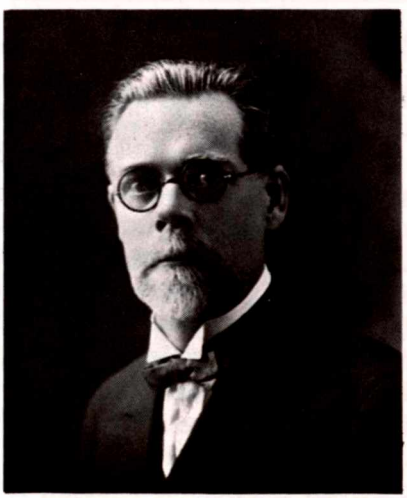
Po P. Mikolainio, 1903 metais atėjus redaktoriams J. O. Širvydui ir vėliau J. Baltrušaičiui-Mėmelei, "Vienybė Lietuvninkų" buvo pakrypusi į kairę.

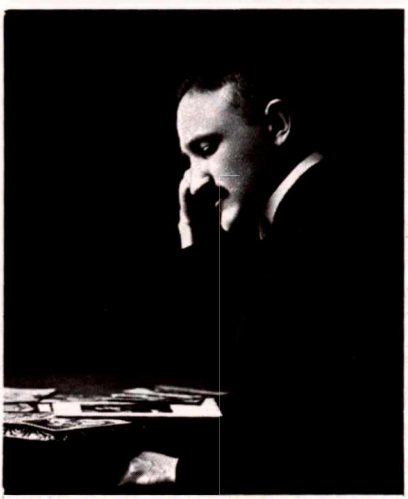
1907 m. pavasarį, maždaug tomis pat dienomis, kada Vilniuje buvo pradėta organizuoti "Viltis", Juozas O. Širvydas, jau nusivylęs socializmu, grįžo "Vienybės Lietuvninkų" redakcijon. Nuo to meto "Vienybės Lietuvninkų" pradėjo aiškiai pasisakyti pradžioj už Lietuvos autonomiją, vėliau už nepriklausomybę, rėmė Lietuvos Neprigulmybės fondą, Lietuvių mokslo draugiją, žodžiu, pasuko tautine kryptimi. Tokia ji išliko, ir su pertraukomis redaguojant J. O. Širvydui ir ilgai eilei kitų redaktorių: J. Gedminui, J. Baniuliui, vėl P. Mikolainiui, P. Norkui, J. Valaičiui, P. Bukšnaičiui, J. Tysliavai, nors keliskart keitėsi ir oficialūs leidėjai, ir leidimo vieta (1907 rudenį iš Plymouthо perkelta į Brooklyną),

ir vardas (1920 sutrumpinta į "Vienybę"), ir dažnumas (1920 — 1928 m. ėjo triskart per savaitę), ir pergyventa finansinių sukrėtimų, ypač po 1926 m. perversmo, netekus stambių rėmėjų už pritarimą tautininkų valdžiai Lietuvoje.

Nepaisant pradinio klaidžiojimo, "Vienybė Lietuvninkų" ir jos tęsinys "Vienybė" atliko didžiulius darbus Amerikos lietuvių švietimo, kultūros, politinės ir tautinės veiklos srityse. Ji išugdė gausų lietuvių šviesuolių būrį, kurie atkakliai kovojo dėl lietuvybės ir Lietuvos laisvės. Statistika rodo, kad spaudos draudimo metais "Vienybė Lietuvninkų" išleido 94 leidinius; dalis jų, tiesa, pasak J. Šliūpo, buvo "pasakiškas jovalas", bet jau A. Miluko ir P. Mikolainio laikais leidinių lygis buvo pakeltas (knygos nustota leisti, pradėjus veikti Tėvynės mylėtojų draugijai). "Vienybė Lietuvninkų" turėjo gausų būrį ištikimų korespondentų, todėl jos skiltyse buvo gana išsamiai dokumentuojama Amerikos lietuvių veikla, ir dabar jos senieji komplektai yra svarbus šaltinis Amerikos lietuvių istorijos tyrinėtojui.

"Dirva", pradėjusi eiti Clevelande 1916 m. rugpiūčio 26 d., gimė iš opozicijos katalikų 1915 m. lapkričio 25 d. pradėtai leisti "Santaikai". Iki šiol nesuradus nei vieno, nei kito laikraščio numerių iš tų metų, sunku nustatyti, kodėl "Santaika" sukėlė nesantaiką, bet žinia, kad A. Bartoševičius gan greit pradėjo organizuoti Lietuvių spaudos bendriją (Ohio Lithuanian Publishing Co.), kuri pradėjo leisti tautinės krypties savaitraštį.

Pirmieji "Dirvos" redaktoriai: V. S. Jokūbynas ir J. Gedminas.

Pirmuosius metus "Dirvą" redagavo Vincas S. Jokūbynas, 1917 m. iš jo perėmė Juozas A. Gedminas, kiek vėliau pavaduotoju pasikviesdamas Kazį S. Karpavičių-Karpių. J. Gedminui išvykus į Chicagą "Lietuvos" redaguoti, nuo 1918 m. "Dirvą" redagavo, o nuo 1925 m. ir leido K. S. Karpius, kuris 1948 m. ją pardavė Vincui Rasteniui.

1920-1926 m. ta pati bendrovė leido mėnesinį mokslo, literatūros ir satyros žurnalą **"Artoją"**, kurį iš eilės redagavo dr. J. Vitkus, Vyt. Širvydas ir K. S. Karpius.

"Dirva" visą laiką išliko tautininkų laikraščiu, su "Lietuva" ir "Vienybė Lietuvninkų" (nuo 1907 m.) sudarydama trijulę, kuri skelbė Amerikos lietuvių tautininkų nuomonę ir formavo jų pažiūras. Po 1926 m. perversmo, jau nebeeinant "Lietuvai", pasak V. Širvydo, ji "su 'Vienybe' ir toliau buvo per ilgą laiką tik vienatiniai du laikraščiai Amerikoje, kurie sutiko su Lietuvos tautininkų posūkiu".[47]

* * *

Ilga eilė kitų Amerikos lietuvių laikraščių save laikė vidurio srovės spauda ir dažniausiai atstovavo tautinei krypčiai, tačiau ne visada pritardavo tautininkams, išlikdami neutralūs ar, retais atvejais, pareikšdami opoziciją. Iš jų žymesnieji:

"Tėvynė", kun. J. Žiliaus įsteigtas SLA organas, pasirodęs 1896 m. sausio 1 d. Plymouthe, Pa. Ankstyvajame periode porą metų net skelbėsi Vinco Kudirkos "Varpo" priedu. Pradžioje jį ex officio redagavo susivienijimo pirmininkai kun. J. Žilius ir kun. A. Kaupas, bet pastarajam nesutariant su faktinuoju redaktorium, tautiečių ideologijos žmogum T. Astramsku, seime iškilo "cenzūros" klausimas, ir po to redaktorius pradėjo rinkti seimai. 1901 m. Susivienijimui skilus, "Tėvynė" pateko į katalikų rankas, ir po kelių mėnesių laikraštis sustojo.

1908 m. Bostone atgaivintą ir netrukus į New Yorką perkeltą, dar ir dabar tebeeinančią "Tėvynę", tik su trumpa išimtimi tarp seimų 1909-1910 metais, iki II pasaulinio karo redagavo tautinės srovės asmenys: Vincas S. Jokūbynas, V. K. Račkauskas, P. Purvis, S. E. Vitaitis, K. Jurgelionis. Tačiau "Tėvynė", būdama SLA organu, kad ir skelbėsi "pažangios tautinės pakraipos", bet vengdama socialistų priekaištų, stengėsi būti neutrali.

"Katalikas", ėjęs Chicagoje savaitraščiu ir 1914-1916 m. dienraščiu, buvo kun. M. Kriaučiūno įsteigtas kovai su Antano

Olšausko "Lietuva". Tačiau, tuoj perėjęs į brolių Tananevičių rankas, Amerikos lietuvių visuomenėje buvo laikomas "katalikiškai-tautišku laikraščiu", nors 1909 m. vilniškė "Viltis" jį laikė "bevarsiu", t. y. bespalviu. "Kataliką" yra redagavę: Jonas Montvila, Vincas S. Jokūbynas, ilgiausiai Petras Tumasonis-Brandukas ir Pranas Gudas.

"Amerikos Lietuvis", pirmąkart Worcestery pasirodęs 1907 m. pradžioje kaip dukart per mėnesį einąs žurnalas, tesėjo tik iki tų metų rudens. Tuomet Mikas Paltanavičius išleido jo 13 numerių. Krypties neturėjo.

Antrąkart pradėtas 1914 balandžio 14 d. savaitraščiu, ėjo iki 1955 m. liepos 4 d. Iki 1928 m. jį leido ir protarpiais redagavo M. Paltanavičius, vėliau A. Kyba, po jo — J. Leonaitė. 1920-1921 m. jį redagavo J. Baniulis, 1921-1925 m. — V. S. Jokūbynas. Buvo laikomas tautininkų liberalų laikraščiu, nors protarpiais neturėjo aiškios krypties.

"Laisvoji Mintis", mėnesinis mokslo ir literatūros žurnalas, ėjo 1910-1915 m. Scrantone ir Chicagoje. Leidėju pasirašinėjo "Laisvosios Minties" bendrovė, bet faktiškai jį pradėjo leisti dr. Jonas Šliūpas, ir ne laisvamanybės idėjoms skleisti, bet siekiant kultūrinei veiklai panaudoti iš Europos atvykusius V. K. Račkauską ir Kl. Jurgelionį. Pirmasis netrukus išvyko į New Yorką "Tėvynės" redaguoti, o antrasis buvo Ant. Olšausko iškviestas į Chicagą lietuvių enciklopedijos organizuoti. Kartu buvo perkelta Chicagon ir "Laisvosios Minties" redakcija. Kurį laiką redaktoriaus pavaduotoju, vėliau reikalų vedėju pasirašinėjo A. Olšauskas.

Ano meto mastu, Kl. Jurgelionio redaguojama "Laisvoji Mintis" buvo gana aukšto lygio kultūros žurnalas. Daug vietos buvo skiriama grožinei literatūrai ir kultūriniams klausimams. Šių dienų prasme suprantamos laisvamanybės poreiškių pradžioje visai nepastebima. Pirmąjį to pobūdžio ginčą sukėlė tik kun. J. Tumo ir kun. K. Olšausko atvykimas Amerikon aukų "Saulės" kursams rinkti 1911 m. Pagerbdama žymų rašytoją kun. J. Tumą-Vaižgantą, "Laisvoji Mintis" jo atvaizdui paskyrė visą titulinį puslapį, o toliau, kad ir su rezervu, palinkėjo: "Laisvamaniai nesutinka kunigams leisti Lietuvos mokykloms vadovauti, tačiau, pasižiūrėjus į naudą, kurią Lietuva iš 'Saulės' mokytojų turės, linkėtina kun. Olšauskui ir kun. J. Tumui pasisekimo."[48] Į tai susilaukta piktos reakcijos — iš dalies skaitytojų laiškais, iš dalies socialistų "Kovos" straipsniais. Atsikirsdamas dr. J. Šliūpas aiškino savo pažiūrą į rašytojo, ne kunigo, pagerbimą, bet dar

daugiau į aukų švietimui reikalingumą: "Laisvų mokyklų Lietuvoje dabar turėti negalima. Geriau turėti 'Saulės' steigiamas mokyklas, negu jokių neturėti. Geriau tegul visi lietuviai skaityti ir rašyti mokės, negu beraščiai bus. Savo veikloje nebūkime fanatikais."[49]

Bet tie paaiškinimai nebus nuraminę karštųjų laisvamanių, nes vėliau pradeda rodytis ir dažnėti kunigus pašiepiančios karikatūros ir panaši medžiaga. Kl. Jurgelioniui pasitraukus, "Laisvoji Mintis" vėl buvo grąžinta į Scrantoną, kur dr. J. Šliūpui talkino J. Baniulis, o vėliau perleista Z. Vitkauskui, kuris, grąžinęs į Chicagą, po kelių numerių numarino.

"Jaunoji Lietuva", mėnesinis literatūros, mokslo ir visuomenės žurnalas, ėjęs 1914-1916 metais Chicagoje ir Bostone. Jį įsteigė tautininkas F. Kibartas, pirmą numerį suredagavo Kl. Jurgelionis, vėliau red. Jul. Chmieliauskas (vieną ar du numerius), po jo J. Laukys. Leidėjams F. Kibartui ir St. Tananevičiui pristingant lėšų, "Jaunąją Lietuvą" perėmė Amerikon atvykęs Albinas Rimka, kuris ją išvystė į tikrai įspūdingą kultūros žurnalą. Jis suorganizavo ir "Jaunosios Lietuvos" knygų leidyklą, kuri buvo inkorporuota Illinois valstijoje, tačiau pačiame organizacinės veiklos įkarštyje buvo pakviestas į Bostoną sudažninamos "Ateities" redaguoti. Neatsiradus, kas perimtų žurnalo redagavimą, jis pasižadėjo laikinai pagelbėti iš Bostono, tačiau, būklei nesikeičiant, žurnalas silpo ir po kelių mėnesių sustojo.

"Ateitis" ir **"Sandara"**. — "Ateitį" pagimdė pasipriešinimas socialistų veiklai. 1913 m. dr. Jonui Basanavičiui ir Martynui Yčui atvykstant Amerikon aukų Lietuvių mokslo draugijai rinkti, abu Bostono socialistų laikraščiai, "Keleivis" ir "Laisvė" (dabar komunistinė), išvystė piktoką kampaniją, kuri, tiesa, nesugriovė rinkliavos planų, bet labai daug jiems pakenkė. Tuo pasipiktinęs jaunųjų tautininkų būrelis — S. E. Vitaitis, J. Baniulis, J. Kerdiejus, K. Jurgeliūnas — sudarė "Ateities" bendrovę ir 1914 m. sausio 14 d. pradėjo leisti to pat vardo laikraštį socialistų puolimams atremti. Pirmasis redaktorius buvo Julius Baniulis, tačiau 1915 m. rudenį nutarus laikraštį sudažninti iki trijų kartų per savaitę, vyr. redaktorium buvo pakviestas Alb. Rimka. Jis su J. Baniuliu redagavo iki išvykdamas Lietuvon 1917 m. balandžio mėn. Po to vėl suretėjusią iki savaitinės redagavo Matas Šalčius (1917-1918 m.), vėliau Jonas Strimaitis.

1918 m. Amerikos Lietuvių tautinė sandara nutarė įsigyti savo organą ir tuo metu organo pareigas ėjusią "Ateitį" atpirko.

Tais pat metais ji pavadinta "Sandara", o 1928 m. perkelta į Chicagą. "Sandarą" pradžioje redagavo tas pats "Ateities" red. Jonas Strimaitis, vėliau Konstantinas Norkus, Vincas Šlekys-Stagaras, Antanas Tulys, Juozas Pronskus, Mikas Vaidyla.

"Varpas", savaitinis visuomenės, politikos, literatūros ir mokslo laikraštis, ėjo 1923-1926 metais Chicagoje. Tai buvo tautiškai liberalinės krypties laikraštis, kurį galima net vadinti bandymu tęsti "Lietuvą", nes leidėjų grupės daugumą sudarė 1919-1920 m. "Lietuvą" leidusios bendrovės dalininkai: N. C. Krukonis, J. Bagdžiūnas, A. Bučas, J. Grišius ir kt. Laikraščio titulinėje antraštėje buvo įkomponuotas Lietuvai dovanoto Laisvės varpo piešinys, greičiausiai jo iniciatoriaus J. Bagdžiūno įteigta idėja, lėmusi ir laikraščio bei leidyklos "Bell Press" vardą.

Ir šįkart laikraštį ištiko panaši irimo istorija: dalininkams vienam po kito išvykstant gyventi ar ilgiau paviešėti Lietuvoje, "Varpas" liko vienam A. D. Kaulakiui. Pastarasis, pradėjęs organizuoti didžiausią tuo metu lietuvių spaustuvę "Progress Printing Co.", laikraštį sustabdė, pakeisdamas jį anglišku "Community Newspaper", gausiai skelbusiu žinias iš lietuvių gyvenimo.

"Margutis", mėnesinis tautinės krypties paveiksluotas žurnalas pradėtas leisti 1928 m. balandžio 1 d., pirmąjį numerį išleidžiant įspūdingu 42,000 egz. tiražu. Jį leido ir redagavo Antanas Vanagaitis, remiamas Juozo J. Bačiūno ir Antano Olio. Ši trijulė sudarė branduolį vadinamos "Margučio imperijos", apie kurią daug metų sukosi Chicagos tautininkų veikla.

1931 m. trijulė pradėjo tuo pat vardu kasdieninę radijo programą (8 valandos per savaitę), kuri greit tapo svariu įnašu ir įtakingu balsu Chicagos lietuvių visuomeninėje ir kultūrinėje veikloje. Netrukus, 1932 metais, sudažnintas ir žurnalas, kuris iki 1947 m. ėjo dukart per mėnesį. Tačiau leidėjams pagrindinį savo dėmesį kreipiant į skubesnę ir, Chicagos lietuvių kolonijos sąlygomis (ėjo katalikų ir socialistų dienraščiai), galingesnę komunikacijos priemonę — radiją, žurnalas ilgoką laiką liko antraeilėse, galima sakyti, ryšininko su radijo klausytojais pareigose. Tik II pasaulinio karo įvykiams iššaukus naujus Amerikos lietuvių visuomeninės ir politinės veiklos reikalavimus, žurnalas įsijungė ton veiklon kaip tautininkų pažiūros reiškėjas.

Po Antano Vanagaičio mirties 1949 m. kovo 10 d. žurnalą ir radijo programą tęsė našlė Lilija Vanagaitienė, kuriai talkininkauti tuoj pradėjo iš Europos atvykę II pasaulinio karo pabėgėliai.

"Tauta", mėnesinis žurnalas, ėjo Brooklyne 1936 metais. Leido ir redagavo Petras V. Jurgėla. Žurnalą taikliai aptarė kauniškis "Lietuvos Aidas": "Naujosios, atgimusios, priekin žengiančios Lietuvos pažinimas, viso pasaulio lietuvių jėgų sutelkimas ir jų į tautinės, kultūrinės kūrybos kelią nukreipimas — tai naujojo žurnalo dvasia ir uždaviniai." Daugiausia vietos skyręs kultūrinėms temoms, žurnalas pasižymėjo puošnia išvaizda ir aukšto lygio turiniu, kuriam, deja, tuometinė išeivija neturėjo pakankamai skaitytojų — po keturių numerių turėjo užgesti.

"Lietuva", taip pat Brooklyne Juozo Tysliavos 1939-1941 m. leistas žurnalas buvo daugeliu požiūrių gimininga "Tautai", bet jau kiek lengvesnio turinio, skirtas platesnėms masėms. Sustojo po 20 numerių.

VIII. LIETUVIŲ SPAUDOS DRAUGIJA AMERIKOJE

Pirmasis Amerikos lietuvių laikraštininkų suvažiavimas įvyko Brooklyne 1910 m. kovo 17-18 d. Suvažiavo veik visi iškilieji to meto lietuvių laikraštininkai, devynių iš 14 tuomet ėjusių laikraščių atstovai; neatstovaujamųjų daugumą sudarant mažiau reikšmingiems, rečiau besirodantiems (humoro mėnesinukai) ar lietuvių tautiniu atgimimu nesidomintiems ("Saulė") laikraščiams, įvykį reikia laikyti vieninteliu visuotiniu Amerikos lietuvių laikraštijos suvažiavimu, kuriame, krūvon susirinkę tautininkai, socialistai ir katalikai, palikę nuošalyje ideologinius ir asmeninius kivirčus, vieningai svarstė bendrus lietuvių spaudos reikalus: laikraštinę etiką, lietuvių kalbos gerinimą, kovą su nesąžiningais korespondentais, skelbimų kainas, atlyginimą rinkėjams ir t.t. Vieningumo dvasią ryškino toki svarstymai, kaip suorganizuoti pirmąjį Amerikos lietuvių dienraštį, visiems kartu pradedant verbuoti prenumeratorius, arba slaptai rinkti informaciją apie Lietuvoje parduodamus dvarus ir organizuoti banką toms žemėms išpirkti, kad jos neatitektų į kitataučių rankas.

Suvažiavimas nutarė įsteigti Lietuvių spaudos draugiją Amerikoje, į narius pakviečiant ir suvažiavime nedalyvavusius laikraščius. Jos pirmojon valdybon išrinkti: Antanas Olšauskas — pirm., J. J. Paukštys — vicepirm., J. Tananevičius — ižd. ir kun. Antanas Kaupas — sekr. (vėliau jo pareigas perėmė dr. Jonas Šliūpas).

Vienybė neilgai truko: pasijutę sutartų laikraštinės etikos nuostatų varžomi, greit pasitraukė socialistai, netrukus juos pasekė ir katalikai. Sekančiuose suvažiavimuose pastoviai buvo

atstovaujami vien tautinės krypties laikraščiai: "Amerikos Lietuvis", "Katalikas", "Lietuva", "Laisvoji Mintis", "Ateitis", "Tėvynė", "Vienybė Lietuvninkų".

Ketvirtasis laikraštininkų suvažiavimas Shenandoah, Pa., mieste 1913 m. rugpiūčio 7-9 d.d.

Vėliau kiek pakito ir pačios draugijos pobūdis. Neužmiršdama pirminių tikslų, ji dar tapo tarpininke, renkančia stambesnius spaudos darbų užsakymus ir juos paskirstančia savo nariams. Ėmė ir pati leisti knygas, pirmuoju leidiniu atiduodama rinkon tuomet itin reikšmingą kun. K. Prapuolenio "Lenkų apaštalavimą Lietuvoje" (1918). Draugija nustojo veikusi 1920 metais, eilei vadovaujančių asmenų išvykus atkuriamos laisvos Lietuvos reikalų tvarkyti.

IX. BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Šioje apžvalgoje teikiami tik kai kurie Amerikos lietuvių vidurio srovės veiklos bruožai tarp 1868-1940 metų. Norint pilnai to laikotarpio tautinės srovės veikėjus ir jų atliktus darbus išryškinti bei įvertinti, reikalingas ne poros dešimčių puslapių rašinys, bet šimtus puslapių apimanti studija.

Čia dar tenka priminti, kad atskirose lietuvių kolonijose tautininkai turėjo nemaža stiprių vietinių savišalpinių draugijų ir klubų, įvykdžiusių reikšmingus tautinius, kultūrinius ir politinius darbus. Be to, tautininkų veikla reiškėsi per SLA organizaciją, kurios vadovybėje beveik visą laiką nuo 1901 metų buvo tautinės srovės žmonių. Tautininkai vadovavo ir daugeliui SLA kuopų visose Amerikos kolonijose. Jie organizavo Vilniui vaduoti sąjungos skyrius.

Tėvynės mylėtojų draugija, kaip sako Vyt. Širvydas, "visą savo gyvenimą buvo tautinės visuomenės padaras", nes ji "nesusilaukė prielankumo nei pas katalikų vadus, nei (vėliau) pas socialistus".[50] Ji buvo įkurta 1896 metais. Vienas iš pirmųjų jos tikslų buvo leisti knygas ir gabenti jas Lietuvon, kur tuo metu viešpatavo spaudos draudimas. Ligi 1904 metų, t. y. iki spaudos atgavimo, Tėvynės mylėtojų draugija išleido 12 knygų (50,000 egz.) ir vien per "Varpo" redakciją dovanai ar už pigią kainą pavergtiems broliams Lietuvoje išdalino 16,560 egz.

Tėvynės mylėtojų draugija vidutiniškai turėdavo apie 2000 narių, bet 1917 metais jų turėjo 3150, susirašiusių į 140 kuopų. Vėliau ji ėmė silpnėti, 1927 m. teturėjo tik 286 narius, apie tiek pat ir 1940 metais. Ligi 1940 m. ji išleido 47 knygas. Draugijos triūsu buvo surengiama daug paskaitų, prakalbų ir susirinkimų Amerikos lietuvių kolonijose. Savo žydėjimo metais TMD buvo reikšmingas Amerikos lietuvių kultūrinis židinys, tautinės ir politinės veiklos avangardas.

★

II pas. karo išvakarėse pradėjo reikštis naujos, savitos tautininkų organizacijos. 1939 m. pavasarį veikė Amerikos Lietuvių tautinė taryba. Kiek ankstėliau pradėjo burtis Amerikos Lietuvių tautinio jaunimo sąjunga. Pasak įstatų, šioji buvo užsibrėžusi:

"Sujungti broliškumo ryšiais padoraus elgesio ir gerbtino užsiėmimo abiejų lyčių Amerikos lietuvius, nepaisant tikybinių įsitikinimų; (...) plėtoti Amerikonišką patriotizmą ir meilę tėvų žemei Lietuvai su jos garbingomis tradicijomis; auklėti draugiškumą, kelti kultūrinimąsi ir lavinimąsi Amerikos lietuvių tarpe, steigiant knygynus, skaityklas ir mokyklas; kurti ir palaikyti, kur tik galima, muzikos, dramos, atletikos ir literatūros kuopas, kur tokių kuopų ar grupių dar nėra; įkurti pastovią fraternalinę organizaciją." Jos organizacinį branduolį sudarė: pirm. Vitalis Bukšnaitis, gen. organizatorius Antanas Alekna, sekr. Petras Juknys, ižd. Alena Atkočaitienė, nariai — Ona Petronytė ir Juozas Grajauskas.[51]

Abi šios organizacijos tačiau ryškesnių veiklos pėdsakų nepaliko. Staigiai pradėję vystytis pasauliniai įvykiai, kurie 1939 m. pavasarį palietė ir Lietuvą, Amerikos lietuvių veiklai atnešė naujus uždavinius, pareikalavo naujų organizacinių formų.

Išnašos:

1. *Marcus Lee Hansen,* The Immigrant in American History. Cambridge, 1940, p. 212.
2. *Ir. Jonas,* Lietuviai Amerikoj. Plymouth, Pa., 1899, p. 173-174.
3. *Vyt. Širvydas,* J. O. Širvydas. Biografijos bruožai. Cleveland, 1941, p. 282.
4. Ten pat.
5. *Kun. A. Milukas,* Spaudos laisvės ir Amerikos lietuvių organizuotės sukaktuvės. II laida, p. 611.
6. Ten pat, p. 492.
7. Ten pat, p. 474, 492 ir 498.
8. *Vyt. Širvydas,* p. 140.
9. *Kun. A. Milukas,* p. 492-496.
10. LE (Lietuvių Enciklopedija), X, 1957, p. 47.
11. *S. Michelsonas,* Lietuvių išeivija Amerikoje. Boston, 1961, p. 108 ir *T. Astramskas,* Susivienijimo Lietuvių Amerikoje istorija. 1916, p. 267.
12. *Dr. J. Jakštas,* Dr. Jonas Šliūpas. — "Dirva", 1970, Nr. 2.
13. "Socialdemokratas", 1915, Nr. 4, p. 29.
14. *S. Michelsonas,* p. 148.
15. *Vyt. Širvydas,* p. 306.
16. Ten pat, p. 306.
17. Ten pat, p. 307.
18. Ten pat, p. 310 311.
18a. Ten pat, p. 315.
19. "Jaunoji Lietuva". Chicago, 1914. Nr. 8.
20. Ten pat.
21. LE, XXVI, 1961, p. 403.
22. LE, XVI, 1958, p. 98.
23. *Dr. J. Jakštas,* "Dirva", 1972. Nr. 2; LE, XVI, 1958, p. 98 ir XXVIII, 1963, p. 531.
24. LE, XVI, 1958, p. 97-98.
25. *Vyt. Širvydas,* p. 322; "Vienybės metraštis 1926 m.", p. 60.
26. LE, XVI, 1958, p. 30.
27. Ten pat, p. 36.
28. *Vyt. Širvydas,* p. 323; LE, XVII, 1959, p. 36.
29. *Vyt. Širvydas,* p. 329.
30. Ten pat.
31. Ten pat, p. 230.
32. LE, IX, 1956, p. 280-281.
33. LE, XVI, 1958, p. 80; *Vyt. Širvydas,* p. 333.
34. LE, XVI, 1958, p. 80; *Vyt. Širvydas,* p. 334.
35. *Vyt. Širvydas,* p. 334.
36. LE, XVI, 1958, p. 79-81; *Vyt. Širvydas,* p. 332-334.
37. LE, XVI, 1958, p. 96-97.
38. "Vienybė Lietuvninkų", 1902. Nr. 2.
39. *Vyt. Širvydas,* p. 317.
40. Ten pat, p. 319.
41. Ten pat, p. 319-320.
42. Ten pat p. 320.
43. LE, XXX, 1964, p. 449.
44. *Petras Jurgėla,* Antanas Olšauskas ir "Lietuva". 1934, p. 38.
44a. *K. A. Girvilas,* Kūrybingasis veikėjas dr. Kazys Drangelis, Chicaga, 1971, p. 83.
45. "Wienybė Lietuwnikų", 1890 m. kovo 2 d.
46. *Vyt. Širvydas,* p. 317.
47. Ten pat, p. 338.
48. "Laisvoji Mintis", 1911 m. Nr. 18.
49. Ten pat, 1911 m. Nr. 20.
50. *Vyt. Širvydas,* p. 246.
51. Pasaulio Lietuvių Archyvo byla Nr. 11266.

P. S. Amerikos lietuvių spaudą liečią skyriai (VII ir VIII) perredaguoti, paliekant pirminį autoriaus planą, ir papildyti duomenimis iš *Jono P. Palukaičio* kartotekos. Papildymai skatino keisti dalį autoriaus interpretacijos, už kurią atsakomybę ima *J. P. Palukaitis.*

TAUTININKAI JUNGTINĖSE AMERIKOS VALSTYBĖSE 1940-1949 METAIS

VYTAUTAS ABRAITIS

Tautininkai Amerikos Lietuvių tautinėje Sandaroje

Ankstyvoji tautiečių-tautininkų organizuota veikla iki 1940 metų daugiausia reiškėsi per Amerikos Lietuvių tautinę Sandarą ir to meto lietuvių laikraščius: "Lietuvą", "Vienybę", "Dirvą", "Sandarą", "Amerikos Lietuvį" ir Susivienijimo lietuvių Amerikoje organą "Tėvynę". Sandaroje sutilpo tautiečiai-tautininkai (pavadinimas "tautininkai" tuo metu Amerikoje nebuvo plačiau žinomas, tuo žodžiu buvo suprantami Lietuvos tautininkai) nuo pačių kraštutinių kairiųjų, savo pažiūromis artimų socialistams, iki dešiniųjų, dažnai sunkiai beatskiriamų nuo katalikiškosios srovės žmonių. Lietuvių tautinė Sandara augo ir stiprėjo iki 1926 m. galo.

1926 m. gruodžio 17 d. perversmas, atvedęs Lietuvos valstybės priešakin Antaną Smetoną, stipriai paveikė ir Amerikos lietuvių visuomeninį gyvenimą, ypač tautiečių-tautininkų organizaciją Sandarą. Kaip žinia, ji nebuvo vienalytė jau nuo pat pradžios. Jos steigėjų tarpe buvo tokių asmenų, kaip A. Rimka, M. Šalčius, kurie Amerikoje buvo žinomi kaip tautiečiai, atseit, tautininkai, bet Lietuvoje — valstiečiai liaudininkai. Bet taip pat jos pradininkų tarpe buvo dr. J. Šliūpas, B. K. Balutis ir kiti, savo pažiūromis artimesni Lietuvos tautininkams. Abi pažiūrų kryptys Sandaroje buvo ryškios visą laiką, tačiau jos nekliudė darnaus veikimo, iki valstiečių liaudininkų vyriausybė perversmo keliu buvo pakeista tautininkų valdžia. Didesnioji sandariečių dalis, palanki valstiečiams liaudininkams, negalėjo pateisinti to santvarkos pakeitimo ir nusistatė prieš A. Smetoną bei jo vadovaujamą vyriausybę. Šioje vietoje verta pastebėti, kad toks pat

nusistatymas paplito ir dešiniojo sparno sandariečiuose — šie buvo nepatenkinti dėl to, kad krikščionys demokratai, aktyviai dalyvavę perversme, buvo išjungti iš poperversminės vyriausybės.

Nuomonėms išsiskiriant, Sandaros organizacija neteko vieningos pažiūros į A. Smetonos vyriausybę: dalis narių pasisakydavo už jos rėmimą, kita priešindavosi. Tatai aiškiai pastebima kiekviename Sandaros seime po 1926 m. ir tautiečių-tautininkų spaudoje, pvz. "Sandara" stojo prieš perversmą, o "Dirva", "Vienybė" ir "Margutis" perversmo nesmerkė ir rėmė Lietuvos vyriausybę. Kaip tuo metu buvo įprasta, ir vieni ir kiti karštai gynė savo įsitikinimus. Sandariečių kairysis sparnas "Sandaroje" net keldavo mintį, kad tuometinė Lietuvos vyriausybė iš viso nesanti teisėta, o tai jau visiškai sutapo su socialistų pažiūromis.

Po 1927 m. L. T. Sandaros organizacijoje įsivyravusiai pažiūrai nepritariančių laikraščių — "Dirvos", "Vienybės" ir "Margučio" — redaktoriai ir artimieji bendradarbiai po vieno pasitarimo Chicagoje. Iš k.: J. Tysliava, A. Vanagaitis, J. Valaitis, K. S. Karpius, D. Klinga ir A. S. Trečiokas.

Susidarius tokiai būklei, tautiečiai-tautininkai, priklausę Sandarai, bet rėmę Lietuvos vyriausybę, jau nebegalėjo sutilpti po vienos organizacijos stogu. Dar daugelį metų bandyta išsiskyrusias nuomones derinti ar bent santykius švelninti, bet tos pastangos nebuvo sėkmingos. Pagaliau dalis ryžtingesnių veikėjų, nesutikdami su Sandaroje vyraujančia pozicija, iš organizacijos išstojo ir bandė kurti atskirą politinį vienetą, kuris apjungtų to pat nusistatymo tautiečius-tautininkus. Tačiau tokios organiza-

cijos kūrimą trukdė ir pati Sandara, vengdama viešai pripažinti savo skilimą.

Dengė skilimą ir tautininkų sukurtoji Amerikos Lietuvių tautinė taryba, kaip liudija ši ištrauka iš atsišaukimo tautinės srovės veikėjams 1939 m. pavasarį:

"Tūliems šaltiniams skleidžiant gandus apie Amerikos lietuvių tautinės srovės (tautininkų ir sandariečių) 'suirimą', 'turėjimą daugiau generolų, negu armijos', apie mūsų 'silpnumą ir nesusiklausymą', visuomet turėkime mintyje šiuos argumentus:

1. Tautinė srovė dabar yra vieningiausia, negu bet kuomet buvo ir po senovei tautininkai dirba rimčiausį tautinį darbą.

2. Tautinės srovės veikėjai, po Clevelando ir Scrantono konferencijų, bendradarbiauja vieningiau, negu kitados ir negu kitų srovių veikėjai.

3. Tautinė srovė gausinga spauda, turi šiuos laikraščius: Amerikos Lietuvį, Dirvą, Jaunimą, Sandarą ir dienraštį Vienybę. Visi šie laikraščiai bendradarbiauja su ta tautininkų visuomene, kuri **vieninga** ir šių laikraščių tarpe vienybė yra stipri.

4. Tautinė spauda turi tūkstančius sekėjų-skaitytojų, kuriais lyginasi ar net viršija bent kurią kitą paskirą srovę Amerikoje (neįskaitant jų organus).

5. Tautinėje srovėje vadinamų 'nepasitenkinusių' skaičius yra mažutis, ko negalima niekur išvengti, ir jų visas 'nepasitenkinimas' yra dėl tūlų asmeniškumų ir tai tik vienoje kolonijoje (Brooklyne). Yra vilties nesusipratimus su jais greitu laiku išlyginti.

6. Tautinė srovė turi centralinių organizacijų (ALT Sandara, TMD ir ALT Taryba), taipgi daugelyje kolonijų vadovauja centralinių organizacijų kuopoms (SLA ir VVS). Be to, tautiniai veikėjai valdo dešimtį pašalpinių draugijų, lietuviškų svetainių, politiškų ir specialių klubų, meno organizacijų, moterų draugijų ir ratelių, jaunimo organizacijų, mokyklėlių ir įvairių jaunimo veiklos grupių.

Šie ir dar kiti faktai aiškiai rodo mūsų tautinės srovės stiprumą, vieningumą, susiklausymą ir turėjimą armijos. Su tos mūsų armijos pagalba tautinės srovės vadai, seniau ir dabar, davė milžiniškas sumas aukų paramai mūsų tėvynės Lietuvos, parėmė ir paremia visuotinius kultūrinius darbus mūsų išeivijoje (Dariaus-Girėno paminklas Chicagoje, Lietuvių Kultūrinis Darželis Clevelande, Lietuvių Kambarys Pittsburgho universitete ir t.t.)."

Nuomonių skirtumai dar labiau paaštrėjo, prez. A. Smetonai pasitraukus į užsienį, kai 1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjun-

ga okupavo Lietuvą. Pasitraukimas nebuvo vienodai suprastas ir pačioje Lietuvoje: vieni jo žygį teisino, kiti smerkė; nevienodo vertinimo jis susilaukė ir Amerikos lietuvių tarpe. Prezidentą ypač puolė tie, kurie A. Smetonos nemėgo jau nuo 1926 m. perversmo. Tuose puolimuose aktyviai reiškėsi ir kairysis sandariečių sparnas; tai galutinai pastūmėjo tautininkus iš Sandaros išsiskirti ir pradėti savarankišką veiklą. Tik ji nebuvo vienoda ir bendra: vidurio Amerikos tautininkai pirmiausia pabrėžė Lietuvos laisvinimo reikalą, Atlanto pakrančių — organizacinį pradą.

Tautininkai pradeda Lietuvos gelbėjimo darbą

Tautininkai pirmieji suvokė, kad 1940 m. Lietuvoj įvyko ne vyriausybės pasikeitimas; o krašto okupacija, ir Lietuvai reikalinga skubi gelbėjimo akcija. Pirmasis pasitarimas tuo reikalu įvyko dr. S. Biežio, vėliau buvusio Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos pirmininko, bute. Pasitarimo dalyviai pasiuntė pačią pirmąją Amerikos lietuvių protesto telegramą JAV valstybės sekretoriui Hull, reikalaujančią, kad agresorius būtų verčiamas pasitraukti iš Lietuvos ir kitų Pabaltijo valstybių. Pasitarime taip pat nutarta šaukti masinį Chicagos lietuvių susirinkimą, kuris įvyko 1940 m. birželio 21 d., taigi nė savaitei nepraėjus nuo sovietų įsiveržimo į Lietuvą. Susirinkime priimtos griežtos protesto rezoliucijos ir nutarta organizuotai eiti į pagalbą Lietuvai.

Amerikos Lietuvių Rymo katalikų federacijos taryba, 1940 m. rugpiūčio 9-10 dienomis Pittsburghe svarsčiusi Lietuvos būklės klausimą, "nutarė tartis su tautininkais bei sandariečiais dėl bendro Lietuvai laisvinti organo sukūrimo". Bendras pasitarimas įvyko ten pat po ALRKF tarybos posėdžio 1940 m. rugpiūčio 10 d. Jame dalyvavo sandariečių ir tautininkų veikėjai: M. Vaidyla, K. S. Karpius, P. Pivaronas ir keli kiti. Katalikų srovei atstovavo: J. B. Laučka, kun. K. Matulaitis, kun. J. Švagždys, L. Šimutis, J. Tamkevičius ir M. Zujus. Po išsamių diskusijų abiejų grupių atstovai susitarė dalyvauti Lietuvos Gelbėjimo taryboje lygaus grupių atstovavimo pagrindu. Priėmus L. Šimučio paruoštą statuto projektą, išrinkta valdyba: L. Šimutis — pirm., P. Pivaronas — vicepirm., K. S. Karpius — sekr., kun. J. Švagždys — ižd. ir valdybos nariai J. B. Laučka bei M. Vaidyla.

Socialistai į Lietuvos Gelbėjimo tarybą buvo pakviesti tų pat metų rugpiūčio 31 d. ir į ją įstojo 1940 m. spalio 15 d., po Gelbėjimo tarybos delegatų susitikimo su JAV prezidentu F. D. Rooseveltu. Ilgametis Amerikos Lietuvių tarybos pirmininkas L.

Antroji Lietuvai gelbėti tarybos vadovybė 1940 m. spalio 15 d., prieš susitikdama su prez. F. D. Rooseveltu. Pirmoje eilėje: P. Grigaitis, K. S. Karpius — sekr., L. Šimutis — pirm., P. Pivaronas — vicep., kun. J. Švagždys — ižd.; antroje eilėje: F. Bagočius, P. Mileris, J. B. Laučka, M. Vaidyla, J. Zuris.

Šimutis knygoje "Amerikos Lietuvių taryba" tą faktą taip komentuoja: "Tuo būdu Tarybon įsijungė ir trečia ideologinė bei politinė grupė". Reiškia, ir Lietuvos Gelbėjimo taryba, ir visuomenė tuo metu tepripažino tik tris politines bei ideologines grupes: katalikų, socialistų ir sandariečių-tautininkų.

1941 m. gegužės 15 d. Lietuvos Gelbėjimo taryba pasivadino Amerikos Lietuvių taryba, kartu pakeisdama ir savo statutą. Buvo sukurtas tarybos vykdomasis komitetas, kurį sudarė trijų ideologinių bei politinių grupių atstovai: pirm. L. Šimutis iš katalikų federacijos, sekr. P. Grigaitis — socialistų ir ižd. M. Vaidyla — sandariečių. Vienintelis tautininkų atstovas Amerikos Lietuvių taryboje — "Dirvos" red. K. S. Karpius liko Altos valdybos nariu.

Netrukus dėta pastangų sukurti Amerikoje vadinamą Vyriausiąjį komitetą, kuris turėtų vadovauti visai tautos laisvės kovai. Prieš šio komiteto idėją pasisakė ir prezidentas A. Smetona, ir ministras P. Žadeikis, tose pastangose įžvelgdami užsimojimus iš Lietuvos laisvinimo darbų išjungti tiek Lietuvos prezidentą, tiek ir Lietuvos užsienių tarnybą. Jų manymu, planuojamasis komitetas turėjęs susidėti tik iš Lietuvos Piliečių sąjungos ir Amerikos lietuvių politinių bei ideologinių grupių.

Būta dar ir kitų projektų, bet visi jie turėjo tą pačią negiliai užslėptą mintį — izoliuoti iš bet kokios bendrinės veiklos Lietuvos prezidentą ir tuo metu dar "neoficialią" politinę bei ideologinę grupę — tautininkus. Tų pastangų viršūnė buvo pasiekta, kai Amerikos Lietuvių taryba atsisakė Vasario 16-sios minėjimo kalbėtoju kviestis prez. A. Smetoną.

Prieš tokias užmačias ir posėdžiuose vis dažniau kartojamus visokius kaltinimus protestuodamas, vienintelis tautininkų atstovas K. S. Karpius pasitraukė iš Amerikos Lietuvių tarybos. Vidurio Amerikos tautininkai tuoj pat pradėjo organizuoti Lietuvai vaduoti sąjungą ir fondą.

Lietuvių amerikiečių tautininkų sąjunga

Dar 1940 m. vidurvasarį, beveik tuo pat metu, kai Katalikų federacija vystė iniciatyvą sukurti bendrai su tautininkais ir sandariečiais (kaip viena grupe) Lietuvos Gelbėjimo tarybai, kuriai, beje, buvo daug nepritariančių ir katalikų srovėje, — rytiniame pakraštyje keli tautininkų-sandariečių veikėjai sudarė komitetą Amerikos lietuvių vidurio srovės seimui šaukti. Seimo tikslas buvo dvilypis:

1. apsvarstyti ir suderinti vidurio srovės pastangas rusų užgrobtai Lietuvai gelbėti, ir

2. įsteigti vieną visoje Amerikoje veikiančią tautininkų organizaciją.

Seimas įvyko Philadelphijoje 1940 m. rugsėjo 1-2 dienomis. Jau pačioje jo pradžioje, vos tik paskelbus darbotvarkę, kilo karštų ginčų: sandariečiai, priešingi naujai organizacijai, reikalavo, kad seime tebūtų svarstomas tik vienas punktas — vidurio srovės planai Lietuvos reikalu; iš Sandaros išsiskirti apsisprendę tautininkai siekė apginti abu darbotvarkės punktus. Pagaliau ilgokai nusitęsusio kivirčo persvarą laimėjo tautininkai, ir 1940 m. rugsėjo 1 d. buvo įsteigta Lietuvių amerikiečių tautininkų sąjunga (LATS), arba anglų kalba — Lithuanian American National Association (LANA). Jos steigiamasis aktas skelbė:

"Mes, žemiau pasirašę lietuviai amerikiečiai, giliai vertindami ir suprasdami savo pilietines ir tautines prievoles, jungiamės į LIETUVIŲ AMERIKIEČIŲ TAUTININKŲ SĄJUNGĄ tikslu:

ginti Amerikos Valstybių Konstituciją, įstaigas ir laisves;

kelti ir gerbti savo lietuvišką kilmę, kalbą ir papročius;

skleisti visuomenėje pakantą, apšvietą, kultūrą, pilietinį ir tautinį susipratimą darbais, spausdintu ir gyvu žodžiu;

kovoti prieš pasalingąjį išdavikišką komunizmą ir jo skleidėjus, spaudą ir įstaigas, ir prieš visas kitas politines teorijas ir veiklas, nukreiptas prieš mūsų demokratines institucijas, laisves ir teises, ypatingai ginant gerą lietuvių amerikiečių vardą."

Įstatų antrasis punktas aptarė organizacijos struktūrą, o trečiasis nustatė, kas gali būti nariais:

"Sąjunga, jos padaliniai ir skyriai veiks visoje Jungtinių Amerikos Valstybių teritorijoje. Sąjungos centras ir vyriausioji raštinė bus New Yorko mieste ir valstybėje."

"Sąjungos ar bet kurio jos padalinio, ar skyriaus nariais tegali būti lietuvių kilmės ir doro elgesio amerikiečiai, nejaunesni kaip 18 metų amžiaus, kurie pritaria ir raštu pasižada remti ir gelbėti įgyvendinti šios sąjungos tikslus.

Lietuvių draugijos, firmos ir korporacijos, kurių pagrindiniai įstatymai neprieštarauja šios sąjungos tikslams, gali tapti Sąjungos nariais."

Įstatų pirmąjį priedą sudarė sąjungos specialaus fondo statutas. Tą pat dieną įsteigtas ir pavadintas Lietuvių tautos fondu, jis turėjo veikti "iki nepriklausomoji Lietuva su savo pajūriu ir su sostine Vilniumi bus atsteigta, ir ligi išvaduotoji Lietuva, arba jos gyventojai ar įstaigos bus lietuvių amerikiečių pagalbos reikalingi". Fondo veiklos sritis numatyta gana plati:

"rinkti ir visokeriopai kelti lėšas Lietuvai pagelbėti atgauti nepriklausomybę;

remti laikinosios Lietuvos vyriausybės užsieniuose pastangas įsikurti išvaduotoje Lietuvoje;

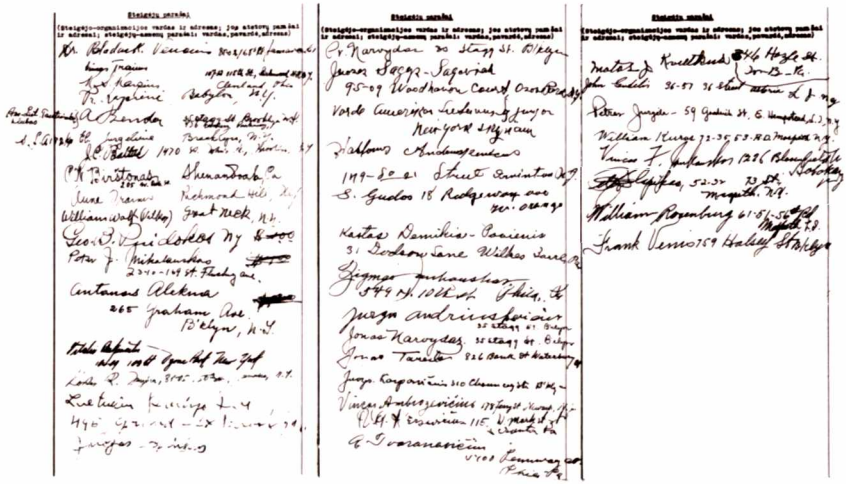
skleisti tiesą apie Lietuvą, lietuvius, lietuvių kančias, kultūrą ir pastangas tarp amerikiečių ir plačiajame pasaulyje;

teikti pašalpą lietuviams moksleiviams, kariams, tremtiniams, rašytojams, lietuvių įstaigoms ir visiems kitiems kovotojams už lietuviškos Lietuvos nepriklausomybę;

pagal susitarimą su kitomis lietuvių amerikiečių grupėmis, išvien vykdyti ir remti bendrus tikslus."

Lietuvių amerikiečių tautininkų sąjungos steigiamąjį aktą pasirašė: dr. B. Vencius, V. Trainis, K. S. Karpius, P. Lapienė, A. Bender, E. Jurgelienė, J. Baltus, P. Birštonas, A. Trainis, W.

Vilkas, G. Puidokas, P. Mikalauskas, A. Alekna, V. Bukšnaitis, K. R. Jurgėla, J. Ginkus, P. Narvydas, J. Sagys, V. Andruškevičius, S. Gudas, K. Demikis, Z. Jankauskas, J. Andriuškevičius, J. Narvydas, J. Tareila, J. Karpavičius, V. Ambrozevičius, R. Kerševičius, A. Tvaranavičius, M. Kvietkus, J. Gudelis, Petras Jurgėla, W. Kuras, V. Jankauskas, R. Šlapikas, W. Rosenburg, F. Venis.

Lietuvių amerikiečių tautininkų sąjungos steigėjų parašai.

Kaip rodo pavardės, sąjungos steigėjų grupę sudarė nevienodų pažiūrų žmonės. Galima tarti, kad joje buvo 60% tautininkų, 30% sandariečių, o likusieji 10% nebuvo nei tautininkai, nei sandariečiai, tik pritarią vidurio srovei. Taigi, nors sąjungos įsteigimu buvo dokumentuotas faktas, kad Amerikos lietuvių tarpe yra ir ketvirta ideologinė grupė, tačiau mišrus jos steigėjų sąstatas negalėjo jai pranašauti nei darnios veiklos, nei didelių laimėjimų. Tai buvo aiškiai matyti ir pačiame seime.

Jei seimo pradžioje dalies dalyvių reikštas pasipriešinimas naujos organizacijos steigimui ir atlyžo, tai dar nereiškė, kad sandariečių grupė nusileido ir pradėjo steigiamą sąjungą remti. Ypač karštais ginčais ir protestais buvo pasitiktas sąjungos įstatų pirmasis priedas, liečiąs specialųjį fondą. Vos tik tautininkai sukūrė Lietuvių tautos fondą (pirm. J. Ginkus), protestuojanti sandariečių grupė tą pat dieną įsteigė tapatų Lietuvos nepriklausomybės fondą (pirm. V. Laukaitis). Nors naujos organizacijos

tikslas buvo apjungti viso krašto tautininkus, seime tedalyvavo tik vienas atstovas iš vidurvakarių — "Dirvos" redaktorius K. S. Karpius.

Po seimo Lietuvių amerikiečių tautininkų sąjungos pirmininkas dr. B. Vencius eikvojo daug laiko ir pastangų abiems fondams sujungti ir organizacijos tinklui išplėsti, tačiau visos jo pastangos nedavė vaisių. Besivaržą fondai niekada neišvystė didesnės veiklos, o vidurvakarių tautininkai jau grupavosi į kitus sambūrius, pirmoje eilėje skirtus Lietuvos gelbėjimo reikalams.

Nesėkmingos pirmininko pastangos atsispindėjo ir pirmajame metiniame LATS seime, kuris įvyko 1941 m. spalio 19 d. Brooklyne, N. Y. Tarp 41 seimo atstovo buvo tik trys iš Pennsylvanijos: P. Birštonas, T. Cirkulis ir V. Pivaronas, o iš vidurvakarių kolonijų — nė vieno; visi kiti dalyviai atstovavo vietiniams junginiams: Lietuvių spaudos klubui, Brooklyno Tautininkų klubui, Amerikos Lietuvių legijono postui Brooklyne, Lietuvių piliečių klubui Maspethe, N. Y., ir savaitraščiui "Amerikos Lietuvis".

Pirmininkui dr. B. Venciui nukreipiant visas pastangas į tautininkų ir sandariečių veiklos suderinimą, o taip pat įsileidus į neišsprendžiamus ginčus su Chicagos, Clevelando ir Detroito tautininkų veikėjais, kas kam turi paklusti, organizacija pradėjo prarasti autoritetą ne tik visuomenėje, bet ir pačių steigėjų tarpe. Jos veikimas visiškai pakriko, kai uolus ir energingas sąjungos reikalų vedėjas adv. Kostas R. Jurgėla buvo Amerikos Lietuvių tarybos pakviestas New Yorke steigiamo informacijos biuro vedėju. Jis pasitraukė ne tik iš Lietuvių amerikiečių tautininkų sąjungos reikalų vedėjo pareigų, bet ir iš visos tautininkų veiklos.

Sąjungos pirmininkas dr. B. Vencius, nusivylęs nesėkmėmis sujungti visos Amerikos lietuvius tautininkus ir negaudamas jokios paramos iš kitų lietuvių kolonijų, taip pat pasitraukė iš bet kokios visuomeninės veiklos, palikdamas Amerikiečių lietuvių tautininkų sąjungą mirti, jei taip galima išsireikšti, natūralia mirtimi. Antrasis metinis seimas, turėjęs įvykti 1942 m. rudenį, jau nebebuvo šaukiamas.

Dr. B. Venciui ir jo vadovautai LAT s-gai reikia pripažinti nuopelnus už:

1. pirmąsias pastangas suburti tautininkus atskirai nuo Sandaros;

Lietuvos Prezidentui priimti komitetas 1941 m. Sėdi: A. S. Trečiokas, J. B. Laučka, B. Vencius, prez. A. Smetona, S. Smetonienė, K. Jurgėla; stovi: J. Valukas, J. Valaitis, P. Jurgėla, J. Sagys-Sagevičius, D. Klinga, M. Strumskienė-Jokūbaitienė, D. J. Averka, Pr. Lapienė, J. P. Ginkus, J. Baltus, Urbelienė, V. Tysliavienė, J. Tysliava, M. J. Vinikas.

2. iniciatyvą suorganizuoti tinkamą Lietuvos prezidento Antano Smetonos sutikimą New Yorke, jam atvykstant į Jungtines Valstybes;

3. suorganizavimą daugelio pranešimų įvairiose Amerikos lietuvių kolonijose apie pavergtos Lietuvos būklę.

Lietuvių amerikiečių tautininkų centras

1942 m. gale, ryškėjant Lietuvių amerikiečių tautininkų sąjungos merdėjimui, dalis jos vadovybės narių ir kiti veiklesnieji tautininkai rytinėse valstijose pradėjo ieškoti išeities iš susidariusios padėties. Visi aiškiai matė ir pripažino reikalą turėti savą tautininkų organizaciją, nesusietą nei su praeities kivirčais, nei su bet kuria kita politine ar ideologine grupe. Jai organizuoti reikėjo ir asmens, neįsipareigojusio jokiai grupei ir tuo būdu galinčio lanksčiau ir lengviau susitarti su tautinės minties veikėjais bet kurioje lietuvių kolonijoje.

Dėmesys nukrypo į Vytautą Abraitį, 1940 m. rugpiūčio gale atvykusį iš rusų užimtos Lietuvos. Jis kad ir Lietuvoje nepriklausė Tautininkų sąjungai, bet čia netrukus įsijungė į New Yorko tautininkų veiklą. Organizacinės veiklos metmenys jam

jau buvo žinomi ir teoriškai iš studijų Berlyne (Hochschule fuer Politik) ir praktiškai iš Vytauto Didžiojo universiteto Kaune, kur jis vadovavo "Neo-Lithuania" korporacijai. New Yorko apylinkės veikėjų — J. Ginkaus, A. S. Trečioko, A. Mikalausko, J. Baltaus, J. Sagio, Ks. Strumskio ir kt. — talkinamas ir pavedamas, jis 1943 m. gegužės 30 d. Brooklyne sušaukė tautininkų konferenciją.

Konferencijoje dalyvavo 55 įvairių organizacijų atstovai ir pavieniai veikėjai. Prezidiumą sudarė: Jonas Tareila — pirm., Vytautas Abraitis — vicepirm., Juozas Sagys ir dr. M. J. Colney-Aukštikalnis — sekretoriai.

Išsamus protokolas rodo, kad pirmoji konferencijos dalis buvo skirta veikėjams arčiau tarpusavyje susipažinti ir pasikeisti savo nuomonėmis. Konferencijoje plačiau rūpimais klausimais pasisakė: visuomenės veikėjas Jonas Tareila, laikraštininkai Brunonas F. Simons-Simokaitis, Kazys S. Karpius, Juozas Tysliava, adv. Nadas Rastenis, dr. M. J. Colney-Aukštikalnis, K. Demikis, S. Cvirka, Jadvyga Tūbelienė ir Hipatija Šliūpaitė-Yčienė. Po jų perskaitytos adv. A. O. Shallnos ir dr. B. K. Venciaus telegramos bei Lietuvai Vaduoti sąjungos pirm. S. T. Tamošaičio ir Pijaus J. Žiūrio laiškai, po kurių sekė išsamus Vytauto Širvydo referatas.

Visus tuos pareiškimus suvedus į klausimą, ar tautininkams reikalingas organizacinis centras, visi dalyviai vieningai tam pritarė. Toliau buvo nagrinėjami būsimojo centro santykiai su kitomis organizacijomis ir institucijomis. Diskusijų išvados protokole šiaip susumuojamos ano meto kalba:

"Santykiuose su kitų ideologijų organizacijomis ir pavieniais veikėjais, bendrai, pavesti pačiai sudaromo Tautininkų centro valdybai elgtis pagal reikalą ir nuožiūras, prisilaikant susitarimo principo. Tačiau ilgiau apsistota apie santykius su Amerikos Lietuvių taryba ir su Tautine Lietuvos Piliečių taryba. Tarybų klausimus išdiskutavus, nutarta:

1. kad Amerikos Lietuvių taryba neatstovauja visų Amerikos lietuvių bendros nuomonės Lietuvos reikalais, kaip kad visuomenėje jos bandomas sudaryti įspūdis, bet daugiau atstovauja Amerikos Lietuvių taryboje dalyvaujančių srovių nuomonę, kuri nuo Amerikos lietuvių tautininkų skiriasi. Todėl tautininkai dalyvavimą jos veikloje neranda įmanomu, kol nebus parodyti kitų srovių norai pagerbti tautininkų nuomonę;

2. kad Lietuvos Piliečių tautinė taryba, kuri suspėjo pati

save apsišaukti ir 'Lietuvos kabinetu', ir 'parlamentu', tokia savo veikla, statančia partijų, asmenų ir srovių praeities ir ateities reikalus lygiomis arba net aukščiau bendro Nepriklausomos Lietuvos atstatymo reikalo, ne tik kad neatlieka jos kūrimosi metu jai skirto uždavinio, bet, pretenduodama į legališkos Lietuvos vyriausybės padėtį, veikiant Alijantų ir neutralių valstybių pripažintiems Lietuvos vyriausybės likučiams, net gali pakenkti našiam Lietuvos atstatymo darbui. Todėl tautininkai Amerikoje, turėdami prieš akis tik vieną idėją Lietuvos reikalais — pagalbą atsistoti Lietuvai nepriklausomų valstybių tarpe — smerkia tokius Lietuvos Piliečių tautinės tarybos pasireiškimus.

Kalbant apie santykius su Lietuvos valdžios įstaigomis, nutarta, kad tik Alijantų ir neutralių valstybių pripažinti Lietuvos vyriausybės likučiai užsieniuose, tai yra, pasiuntinybės ir konsulatai su prezidentu Antanu Smetona, yra teisėti ir legalūs Nepriklausomos Lietuvos vyriausybės atstovai. Amerikos lietuviai tautininkai laiko savo pareiga visais galimais būdais jiems, ginantiems mūsų senosios tėvynės Lietuvos bylą, padėti, juos paremti bei pareikšti pasitenkinimą už garbingą Lietuvos reikalų gynimą."

Protokole pabrėžiama, kad šie nutarimai priimti vienu balsu. Toliau buvo nagrinėti organizaciniai klausimai, jų tarpe spaudos ir fondų reikalai:

"Tautininkų spaudos reikalu nustatyta, kad, tautininkams neturint savo nuosavo oficialaus organo, kooperuoti su tais laikraščiais, kurie pritars ir skleis tautininkų ideologiją, tai yra, visais būdais remti tą tautinę spaudą, kuri rems tautininkų nuomonę.

Tautinių fondų reikaluose išreikšta nuomonė, kad iš visų tautinių fondų yra būtina sudaryti vienas fondas. Toji mintis yra būtina plėsti tarp visuomenės ir esančių tautininkų fondų. Todėl nutarta, kad Tautininkų centras, sudarytas šioje konferencijoje, tuo rūpintųsi, ir jis yra įgaliojamas tartis su esamais fondais atsiekti susitarimo bei paruošti pagrindą ateityje įvyksiančiame visų Amerikos tautininkų seime visų tautinių fondų suliejimui. Išreikštas stiprus pageidavimas, kad susitarimo keliu visi tautiniai fondai prisidėtų prie Lietuvai Vaduoti Sąjungos fondo."

Konferencijos rezoliucijų komisija — B. F. Simons-Simokaitis, K. S. Karpius, J. Tysliava, N. Rastenis ir V. Abraitis —

paruošė tokias steigiamo centro artimosios veiklos gaires (ištrauka):

"Visomis jėgomis, vieningai, kaip dera ištikimiems Amerikos piliečiams, prisidėti prie Amerikos ir jos sąjungininkų pastangų šį karą laimėti. Lygiagrečiai su savo pilietine pareiga Amerikai, lietuvių tautinės organizacijos ir pavieniai veikėjai laiko savo pareiga rūpintis ir prisidėti tiek savo visuomenine veikla, tiek aukomis prie savo senosios tėvynės atvadavimo, t. y., atstatymo nepriklausomos Lietuvos.

Šiam tikslui atsiekti šioje konferencijoje dalyvaujančios tautinės organizacijos, atstovaujamos per savo delegatus, ir pavieniai veikėjai tautininkai sudaro tarporganizacinį tautinių organizacijų centrą, kuris veiks, iki susirinks visų tautininkų Amerikoje seimas, kuris išrinks visos Amerikos Tautininkų centrą. Šio centro vadovybė užsideda pareigą:

1. derinti visų organizacijų, priklausančių centran, tarpusavio veiklą, ypač kiek tai liečia Lietuvos atstatymo darbą, tačiau nesikišant į pačios organizacijos pasistatytus specifinius tikslus;

2. atstovauti organizuotą tautišką visuomenę, santykiaujant su kitomis centre nedalyvaujančiomis ar kitų ideologijų organizacijomis;

3. derinti tautinių organizacijų vardu spaudoje ir per radiją [skelbiamus] oficialius bendrus pareiškimus;

4. ieškoti priemonių ir imtis žygių, kad vienu ar kitu būdu būtų pasiektas visų Amerikos lietuvių tautinių organizacijų vieningumas, ir

5. paruošti, paskelbti visuomenėje ir imtis įgyvendinti Amerikos lietuvių tautininkų darbų programą Lietuvos atstatymo ir kitais reikalais."

Šia konferencija ir jos sukurto centro įsteigimu tautininkai formaliai nutraukė bet kokius turėtus ryšius su kitomis organizacijomis, deklaruodami atskirus veiklos principus ir atskirą programą. Iš kitos pusės, konferencijoje viešai prisipažinta, kad tautininkų Amerikoje dar laukia didžiulis uždavinys suformuoti vienalytę savo organizaciją.

Centro valdyba, kurion konferencija išrinko V. Abraitį (pirm.), J. Ginkų, A. S. Trečioką, A. Mikalauską, J. C. Baltų, D. Klingą, J. Sagį ir Ks. Strumskį, rūpestingai siekė šį branduolį išvystyti į bendrą tautininkų organizaciją visoje Amerikoje, tik jos pastangos davė vaisių daug vėliau: Amerikos Lietuvių tautinė

sąjunga buvo įsteigta 1949 m. pavasarį. Tačiau Lietuvių amerikiečių tautininkų centras išvystė reikšmingą veiklą ir, bendradarbiaudamas su Lietuvai Vaduoti sąjunga bei Amerikos Lietuvių misija, atliko svarbių darbų Lietuvos bylos reikalu.

Lietuvai Vaduoti sąjunga

1941 m. kovo 10 d. prez. A. Smetonai atvykus į Amerikos Jungtines Valstybes, netrukus pradėjo ryškėti katalikų ir socialistų bendros su sandariečiais pastangos išjungti A. Smetoną iš bet kokios veiklos nepriklausomai Lietuvai atstatyti. Prieš tuos užmojus protestuodamas, tautininkų atstovas K. S. Karpius 1941 m. balandžio mėn. pasitraukė iš Amerikos Lietuvių tarybos, o birželio 7-8 dienomis vidurvakarių Amerikos tautininkų veikėjai susirinko J. Bačiūno vasarvietėn susidariusios padėties aptarti.

Pasitarimuose išryškėjo, kad tesama vienos išeities: Lietuvos vadavimo veiklai tenka steigti naują organizaciją, kuri glaudžiai bendradarbiautų su prez. A. Smetona ir Lietuvos užsienio tarnyba. Ji pavadinta Lietuvai Vaduoti sąjunga; jos pirmininku išrinktas adv. Antanas Olis, kuris greta įsteigė Lithuanian National Relief Fund, Inc. (sutrumpintai LNRF). Šis fondas davė pagrindą 1944 metais organizuojamam Bendrajam Amerikos Lietuvių fondui (BALF). Vėliau Antanas A. Olis pasiliko tik šalpos pirmininku, o Lietuvai Vaduoti sąjunga po 1942 m. seimo buvo perkelta į Clevelandą, kur jai trejus metus vadovavo dr. T. S. Tamošaitis, vėliau tiek pat metų Pijus J. Žiūrys ir pagaliau, iki įsijungimo į Amerikos Lietuvių tautinę sąjungą — dr. M. J. Colney-Aukštikalnis.

Kaip jau pats vardas sako, Lietuvai Vaduoti sąjunga nebuvo kurta tautininkams sujungti. Nors jai visą laiką vadovavo tautininkai, bet jos ir gretimo fondo veikloje dalyvavo ir netautininkai, kurie pritarė minčiai, kad Lietuvos gelbėjimo pastangose yra tikslinga ir naudinga artimai bendradarbiauti su Lietuvos vyriausybės likučiais. Pats prez. A. Smetona sutiko dirbti tik Lietuvos gelbėjimo srityje, bet nesikišo į tautininkų organizacinius reikalus. Tai vaizdžiai rodo jo paties ranka 1943 m. gegužės 6 d. rašytas laiškas J. Sagiui ir V. Abraičiui, kai šie jį pakvietė į Amerikos Lietuvių tautininkų centro steigiamąją konferenciją:

Didžiai Gerbiami Tautiečiai,

Gavęs Jūsų laišką ir priedu dar kitus tris laiškus, skubu Jums atrašyti. Nors buvau davęs principinį sutikimą dalyvauti Jūsų

1943 m. gegužės 6 d.
11596 Ablenskite Ave.
Cleveland, Ohio.

Ponui Sveikatai
Gerb. V. Abraičiui ir
J. Sagiui, New York.

Didžiai gerbiami Tautiečiai,

Gavęs Jūsų laišką ir prieda dar keturi laiškus, skubu Jums atsakyti. Nors buvau davęs principinį sutikimą dalyvauti Jūsų sušauktoje konferencijoje, tačiau, susipažinęs su jos programa, apgailestaudamas pranešu, kad negalėsiu tesėti savo pažado. Aš nebuvau numatęs, kad konferencijos proga bus svarstomas naujos tautininkų organizacijos kūrimas.

Man, kaip ne Amerikos piliečiui, nepatogu rišti savo atsilankymą pas Jus su projekto (vieni parkalbėkim) steigti Amerikos piliečių organizaciją. Mat šiuos metu praktikuojamo (aliejaus, svečio, konservuotos, balzamuotos ypatingai opi. Kita vertus, svarstant organizacijos projektą konferencijoje, galėtų kilti ginčų tautininkų tarpe. O man vengtina būti tokių ginčų dalyviu. Galėčiau mat dar gauti sukelti patekti.

Todėl negalėsiu dalyvauti Jūsų parengime, numatytame šių, gegužės 30 d., jeigu Jūs galėtumėte spaudoje paskelbti, kad tame parengime nebus „Tautininkų Centro" organizacijos projekto, spaudoje anksčiau paskelbto, svarstomo ar kad jis atidedamas kitam kartui, laukiant palankesnių sąlygų. Jei taip susitartumėte, kaip patarčiau rinkti, susižinokite su p. Karpiu ir man pranešite.

Jus didžiai gerbiąs
A. Smetona

P.S. Parsiunčiu du p. Karpiaus laiškus su jo parašu. Mat gal Jums reikalingi.
A. Sm.

Prez. A. Smetonos laiškas J. Sagiui ir V. Abraičiui.

sumanytoje konferencijoje, tačiau, susipažinęs su jos programa, apgailestaudamas pranešu, kad negalėsiu tesėti savo pažado. Aš nebuvau numatęs, kad konferencijos proga bus svarstomas naujos tautininkų organizacijos kūrimas. Svarstant organizacijos projektą, galėtų kilti ginčų tautininkų tarpe, o man vengtina būti tokių ginčų dalyviu."

Antano A. Olio vadovaujamas fondas, kurio garbės pirmininku buvo pakviestas 1940 m. respublikonų kandidatas į JAV prezidentus Wendel L. Wilkie, o garbės komitetą sudarė apstus būrys žymių amerikiečių, buvo įregistruotas kaip tautinis šalpos fondas karo metu įsteigtoje President's War Relief Control Board (vėliau National War Fund), iš kur gauta ir stambios pinigų sumos, bet faktiškai atėjusios jau persiregistravusio BALFo vardu. Tai buvo lemiamas tautininkų įnašas lietuvių šalpos veiklai, be kurio nebūtų pajėgta jos plačiau išvystyti.

Lietuvai Vaduoti sąjunga svarbiausiu uždaviniu pasiskyrė Lietuvos nepriklausomybės atstatymo reikalą ir pagalbos tam reikalui telkimą. Valdyba, pati ir per skyrius, išvystė energingą veiklą: mezgė ryšius su JAV politikos veikėjais, ryškindama pavergtos Lietuvos būklę, lankė gubernatorius, prašydama skelbti Lietuvos nepriklausomybės proklamacijas Vasario 16-sios progomis, organizavo karo paskolos lakštų pirkimą ir pan.

Svarbiu įnašu Lietuvos bylon laikytinos sąjungos išleistos knygos. Jau 1943 m. pasirodė buv. JAV pasiuntinio Lietuvai dr. Owen J. C. Norem "Timeless Lithuania", kuri buvo plačiai paskleista valdžios įstaigų ir politikų tarpe (4 leidimai). Netrukus anglų kalbon išverstos svarbesnės J. Petruičio "Kaip jie mus sušaudė" dalys, nušviečiančios bolševikų teroro metodus. Ir lietuvių kalba išleistoji dr. B. T. Dirmeikio ir V. Rastenio "Lietuva tironų pančiuose" buvo pirmoji išsami apžvalga, išryškinanti sovietų klastą ir metodus, Lietuvą užgrobiant; gaila, kad persiorganizavimų rezultate ji liko neišleista anglų kalba, kaip buvo planuota.

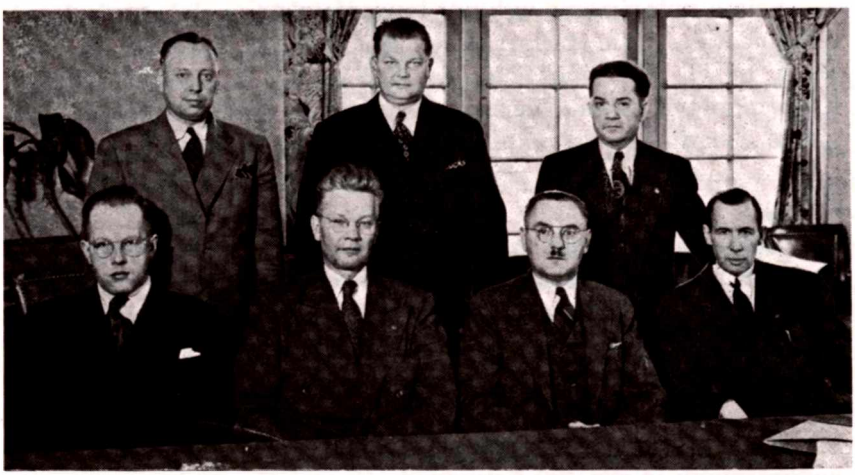
Tiesa, Lietuvai Vaduoti sąjungos darbas dažnu atveju buvo lygiagretus Amerikos Lietuvių tarybos darbui. Iš esmės žiūrint, tai nieko blogo: tai turėjo tik skatinti varžybas ir gyvinti Lietuvos bylos kėlimą, pritraukiant stipriausias jėgas iš visų patriotinių srovių. Bet sėkmingas tautininkų darbas ir augąs prez. A. Smetonos populiarumas nepatiko Amerikos Lietuvių taryboje dalyvaujančioms grupėms. Net bandyta nutildyti tautininkus įskundimais: Lietuvai Vaduoti sąjunga ir fondas buvo apskųsti federalinei valdžiai, kad tai esančios "svetimo krašto agentūros", privalančios registruotis ir būti federalinės valdžios kontroliuojamos, nes joms, girdi, vadovaująs aukštas svetimos valstybės pareigūnas. Dėl tokio skundo Washingtone teko aiškintis ir pačiam prez. A. Smetonai, ir abiejų organizacijų vadovybėms. Antanas A. Olis ir Pijus J. Žiūrys įskųstas organizacijas apgynė, bet karo metu

valdžios įstaigose pasėti įtarimai vertė susirūpinti, kad jie nepakenktų Lietuvos reikalui.

Amerikos Lietuvių misijos žygiai

Sėkmingai vystoma Lietuvai Vaduoti sąjungos veikla buvo reikalinga vis didėjančios talkos. Savaime aišku, kad artimiausias tautininkų vadovaujamos organizacijos bendradarbis turėjo būti New Yorke susiorganizavęs Tautininkų centras. Pirmuosius draugiškus ryšius Lietuvai Vaduoti sąjungos vadovybė užmezgė nuo pat Centro įsisteigimo. Vėliau bendradarbiavimas stiprėjo, vadovybių pasitarimai dažnėjo ir net, siekiant išspręsti kelionių atstumų bei išlaidų problemas, buvo bandoma į abiejų organizacijų valdybas rinkti bemaž tuos pačius asmenis. Jau ne tik patiems tautininkams, bet ir kitoms srovėms pradėjo aiškėti, kad tautininkai de facto yra vieningi, tik trūksta formalių vienybės rėmų.

1944 m. vasario 5-6 d. bendromis Lietuvai Vaduoti sąjungos ir Tautininkų centro pastangomis New Yorke buvo sušauktas Amerikos lietuvių seimas Lietuvos vadavimo akcijai apsvarstyti. Seimas visais požiūriais pasisekė, nors jo sušaukimą ir bandė trukdyti Amerikos Lietuvių tarybą remiantieji laikraščiai. Seimo dalyvių nuotaikas taikliai apibūdino Lietuvos ministras P. Žadei-

Amerikos Lietuvių seimo vykdomasis komitetas, kuris vėliau persitvarkė į Amerikos Lietuvių Lietuvių Misiją. Sėdi iš k.: J. Smetona, P. J. Žiūrys, S. T. Tamošaitis, Ant. A. Olis; stovi: A. Stokna, W. Paschall-Poška, K. S. Karpius.

kis, pareikšdamas, kad jo rengėjai priklauso prie tų lietuvių, kurie nori lietuviškos Lietuvos — priešingai tiems, kurie pirmiausia siekia krikščioniškos ar socialistiškos Lietuvos.

Seimas davė pradžią dar energingesnei akcijai dėl Lietuvos laisvės. Prisitaikant karo meto sąlygoms, seime buvo nutarta išplatinti lietuvių tarpe karo paskolos lakštų už 5 mil. dolerių, surinkti milijoną parašų po peticija, reikalaujančia laisvės Lietuvai. Tie nutarimai suteikė progą tautininkams pirmauti visoje Amerikos lietuvių veikloje 1944 ir 1945 metais.

Seimo tarimai vyko ta linkme, kad Lietuvai vaduoti pastangas reikia derinti su Amerikos pasiryžimu laimėti karą. Mums reikia siekti tų pačių tikslų, dėl kurių Amerika išėjo į Antrąjį pasaulinį karą, — kalbėjo seime Antanas A. Olis, ir jo mintį stipriai rėmė tokie veikėjai kaip A. Rudis, A. L. Kumskis, adv. J. Grish–Grišius, kurie nebuvo tautininkai. Čia tenka pastebėti, kad visa A. Olio veikla buvo grindžiama principu, jog lietuviai, siekdami išlaisvinti Lietuvą, daug daugiau laimės, jei sugebės Lietuvos bylą suderinti su Amerikos vedama politika; lietuvių tautos likimas yra glaudžiai susietas ir su saugia Amerikos ateitimi; dirbdami Lietuvai, turime žiūrėti, kad iš to naudos turėtų ir Amerika. To meto sąlygomis tai buvo taiklus principas, radęs stipraus pritarimo visuomenėje ir daug prisidėjęs prie Lietuvai Vaduoti sąjungos pastangų sėkmingumo.

Seimo nutarimams vykdyti buvo išrinktas vykdomasis komitetas iš A. A. Olio (pirm.), P. J. Žiūrio, K. S. Karpiaus, J. Smetonos, dr. T. S. Tamošaičio, A. Stoknos ir W. Paschall-Poškos. Karo metu vis labiau varžant judėjimą ir organizacijų suvažiavimus, komitetas netrukus persitvarkė į Amerikos Lietuvių misiją, kurios vardu ir buvo atlikti visi didieji darbai.

Amerikos Lietuvių misija visiškai atliko seimo pavestus darbus: lietuvių tarpe išplatino karo paskolos lakštų už 5 milijonus dolerių ir surinko bemaž milijoną parašų peticijai. Seimas buvo dar pavedęs vykdomajam komitetui sušaukti ir visuotinį Amerikos lietuvių seimą. Tačiau Misija vietoj visuotinio seimo 1945 m. kovo 23 d. Washingtone sušaukė lietuvių suvažiavimą-sąskrydį. To pirmojo lietuvių sąskrydžio bankete dalyvavo 10 senatorių, 70 kongresmanų ir per 400 lietuvių.

Sunkiausią ir sudėtingiausią sąskrydžio parengiamųjų darbų dalį atliko pati Amerikos Lietuvių misijos vadovybė: adv. A. A. Olis, A. L. Kumskis, P. J. Žiūrys. Labai didelį jo populiarini-

Amerikos Lietuvių Misijos tarybos posėdis New Havene 1946 m. Pirmoje eilėje iš k.: W. Paschal-Poška, M. J. Colney-Aukštikalnis, A. A. Olis, P. J. Žiūrys, V. Abraitis; antroje eilėje: S. Biežis, A. Stokna, D. Klinga(?), J. Tysliava, A. S. Trečiokas.

mo darbą atliko "Dirva" ir "Margutis", be to, "Vienybė" ir "Amerikos Lietuvis". Čia ypač paminėtinas "Dirvos" redaktorius K. S. Karpius, kuris, be kitų techninių darbų, atliko milžinišką susirašinėjimo darbą. Jo pastangomis sąskrydžio proga buvo išsiuntinėta net 25.000 laiškų.

Sąskrydžio proga Amerikos Lietuvių misijos delegacijos aplankė JAV viceprezidentą Harry S. Trumaną, netrukus tapsiantį prezidentu, daugelį senatorių ir kongreso atstovų. Sąskrydžio įvykiai buvo ne tik įtraukti į "Congressional Record", bet ir plačiai aprašyti didžiojoje amerikiečių spaudoje. Amerikos viešoji nuomonė buvo sujudinta ilgam laikui. Tas faktas, kad Amerikos Lietuvių misijai pavyko sutraukti vienon vieton tiek daug žymių JAV politikos vyrų ir jiems nušviesti Lietuvos klausimą, buvo geriausias jos pajėgumo įrodymas. O lietuvių visuomenė įsitikino, kad Lietuvos klausimo sprendimas priklausys nuo to, kiek bus sugebėta paveikti JAV politiką, jos viešąją nuomonę.

Sąskrydyje buvo nutarta pasiųsti Amerikos Lietuvių misijos delegaciją į steigiamąją Jungtinių Tautų konferenciją San Francisco mieste. Delegacija buvo sudaryta iš A. A. Olio, A. L. Kumskio, P. J. Žiūrio ir K. S. Karpiaus. Ir 1945 m. gegužės 4 d. delegacija įteikė visų tautų delegacijų pirmininkams Amerikos lietuvių memorandumą, kuriame buvo išdėstytas Lietuvos

teisių pažeidimas ir reikalaujama Lietuvą priimti į Jungtines Tautas. Kitą dieną sušaukta spaudos konferencija, kurioj dalyvavo 80 laikraščių ir radijo stočių atstovų; šios konferencijos atgarsiai pasklido po visą Ameriką. Lietuvių delegaciją taip pat priėmė JAV delegacijos nariai — įtakingi senatoriai H. Vandenburg ir Thomas Connally bei kongresmanas Sol Bloom. Amerikos Lietuvių misijos suorganizuotos pamaldos už Lietuvą, kurias laikė pats San Francisco arkivyskupas John J. Mitty, sutraukė pilną katedrą žmonių, ir jas plačiai aprašė spauda. Į Amerikos Lietuvių misijos delegacijos suruoštą atsisveikinimą atvyko 80 atstovų iš daugumos kraštų delegacijų.

Amerikos Lietuvių Misijos vadovybė pas sen. Robert A. Taft Washingtone 1945 m. kovo 22 d. Iš kairės: A. Kumskis, Ant. A. Olis, sen. R. A. Taft, P. J. Žiūrys, Stp. Biežis.

Šis Amerikos Lietuvių misijos žygis, kur taip plačiai nušviesta okupuotos Lietuvos padėtis, iki šiol dar nėra nei pralenktas, nei pakartotas.

Lygiateisė grupė Amerikos Lietuvių taryboje

Įtemptai dirbant, 1946-1947 m. tautininkų veikėjų ir organizacijų tarpe pastebėtas tam tikras nuoslūgis. Viena priežastis buvo ta, kad trys atskiros organizacijos turėjo tris atskirus pirmininkus, bet jų valdybų nariai buvo beveik tie patys žmonės; tai vargino ir sunkino veikimą, nors entuziazmo buvo rodoma ir parodyta nemaža. Iš kitos pusės, nemaža laiko ir jėgų teko eikvoti apsigynimui nuo opozicijos puolimų, kurie buvo stiprūs ir šiurkštūs.

Puolimai tačiau rodė, kad Lietuvai Vaduoti sąjungos ir Amerikos Lietuvių misijos nuveiktieji darbai bei Tautininkų centro deklaruotas atsiribojimas nuo sandariečių pažiūros į nepriklausomos Lietuvos laikotarpį verčia Amerikos Lietuvių tarybą ir ją sudarančias grupes pripažinti ir ketvirtosios — tautininkų — srovės egzistenciją. Pagaliau, kaip ir reikėjo laukti, Amerikos Lietuvių taryba pasiūlė tautininkams grįžti tarybon jau pilnateisiu nariu — savarankiškos politinės ir ideologinės grupės atstovu.

Visų trijų tautininkų organizacijų vadovybėms peržvelgus vienų pačių atliktus darbus, dėl grįžimo tarybon kilo ir abejonių. Tačiau visas tris organizacijas, ypač Amerikos Lietuvių misiją, įpareigojo Washingtono sąskrydžio nutarimas siekti visų lietuvių vienybės ir įtaigojo į Vakarus pasitraukę Lietuvos tautininkai, vieni dar tebeskurstą Europos tremtinių stovyklose, kiti jau spėję atsikelti į šį kraštą.

Ir priėmus tarybon grįžimo idėją, iškilo dar aštresnė problema, kurios gi organizacijos vardu į ją įsijungti. Atrodė logiška, kad jon turėtų stoti Lietuvai Vaduoti sąjunga arba Amerikos Lietuvių misija, kurios buvo išvysčiusios didžiausią ir sėkmingiausią veiklą, bet, įstojusios tarybon, turėtų sustabdyti Lietuvos laisvinimo darbą. Iš kitos pusės, jau svarstant visų tautininkų organizacijų susijungimą, bet dar neturint aiškaus tuo reikalu sprendimo, kilo abejonių dėl tolimesnio tautininkų atstovavimo formalumų, organizacijoms eventualiai susijungus. Įstojimas gi Tautininkų centro vardu, paliekant dar atskirai veikti Lietuvai Vaduoti sąjungą ir Amerikos Lietuvių misiją, būtų reiškęs nevisišką tautininkų įsiliejimą į tarybą Lietuvos laisvinimo darbams.

Pagaliau po ilgų svarstymų nutarta stoti tautinės srovės vardu, kuriai laikinai, iki bus sukurta bendra tautininkų organizacija, atstovaus Lietuvai Vaduoti sąjunga. Srovės įgaliotiniu išrinktas adv. Antanas A. Olis, kuris 1948 m. tapo ketvirtuoju tarybos vykdomojo komiteto nariu-vicepirmininku.

Bendrinę tautininkų organizaciją bekuriant

Tie patys veiksniai, lėmę tautininkų įsijungimą į Amerikos Lietuvių tarybą, vertė paskubinti ir visų trijų tautinių organizacijų susijungimą.

1948 m. gegužės 15-16 d. J. Bačiūno vasarvietėje tuo reikalu buvo sušauktas Amerikos lietuvių tautininkų srovės vei-

kėjų susirinkimas. Dvi dienas klausimą svarsčius, priimtas toks nutarimas:

"Susirinkimas konstatavo, kad Amerikos lietuvių visuomenėje yra gausi srovė, jungiama vienodų pažiūrų į bendrus lietuvių tautinius reikalus ir Amerikos lietuvių visuomeniškus reikalus, neoficialiai vadinama tautininkų srovės vardu; ji visuomeniškai reiškiasi per kelias organizacijas, kurių, tačiau, vienos neapima visų tos srovės interesų, kitos yra tik vietinio pobūdžio; vieningos, visą srovę apimančios, organizacijos nebuvimas sudaro didelę kliūtį sėkmingiau šiai srovei reikštis visuomeniškame darbe.

To akivaizdoje susirinkimas prieina išvados, kad reikia:

1. sudaryti vieną bendrą šios srovės organizaciją, apimančią visus srovės interesus, išdėstytus veiklos programoje, susirinkimo atskirai apsvarstytoje, ir apimančią visas Amerikos lietuvių kolonijas, drauge ir su jau veikiančiu Amerikos Lietuvių tautininkų centru;

2. iš Lietuvai Vaduoti sąjungos ir Amerikos Lietuvių misijos, nuosekliai prisilaikant tų organizacijų vidaus tvarkos, padaryti laiko sąlygoms pritaikomą bendrosios organizacijos šaką, skiriamą specialiai šios srovės pasireiškimui Lietuvos išlaisvinimo darbuose;

3. bendrąją organizaciją padaryti šios srovės organizaciniu kamienu ir jos būsimą vadovybę — vyriausia šios srovės reprezentante;

4. tam parengti ir suorganizuoti šio sumanymo vykdymą — tuojau steigti organizacinę komisiją ir nuolatinį sekretoriatą, kurio uždavinys bus: įtraukti į šį darbą visas aktyviąsias srovės pajėgas; su jomis bendradarbiaujant, paruošti bendrosios organizacijos programos ir statuto projektus ir privesti darbą iki steigiamojo bendrosios organizacijos seimo. Komisija sudaroma iš šių asmenų: J. Bačiūno, P. J. Žiūrio, A. Olio, V. Abraičio, A. Trečioko, J. Ginkaus, A. Nasvyčio, P. Linkaus ir V. Rastenio.

Komisijai pavedama suorganizuoti parengiamiesiems darbams ir bendrosios organizacijos pradžiai reikalingas lėšas, suorganizuoti nuolatinį sekretoriatą, suėjus į kontaktą su susirinkime nedalyvavusiais šios srovės veikėjais, suredaguoti bendrosios organizacijos programos ir statuto projektus, imant pagrindan šiame susirinkime svarstytą projektą ir kontakte su esamųjų organizacijų vadovybėmis surengti bendros organizacijos steigiamąjį seimą.

Iš 1948 m. pasitarimų Tabor Farmoje dėl tautinės srovės konsolidacijos (iš k.): V. Abraitis — Tautininkų centro pirm., Ant. A. Olis — Am. Liet. Misijos pirm., J. J. Bačiūnas ir P. J. Žiūrys — Lietuvai Vaduoti s-gos pirm.

Visi, kuriems rūpi šios Amerikos lietuvių visuomeninės srovės sėkmingas veikimas, kviečiami šį nutarimą paremti ir veikliai padėti jį įvykdyti."

Reorganizacinės komisijos, kuri oficialiai pavadinta Amerikos Lietuvių tautininkų srovės organizacijų bendrąja komisija, pirmininku išrinktas adv. Antanas A. Olis, o reikalų vedėju pakviestas tik iš Europos atvykęs Vincas Rastenis, kurį laiką Lietuvoje buvęs Tautininkų sąjungos generaliniu sekretoriumi. Ant jų pečių gulė visa reorganizacijos problemų ir naujosios organizacijos įstatų paruošimo našta.

Veik ištisus metus buvo svarstyti pasiūlymai, kaip sukurti vieną bendrą organizaciją vieton trijų, iki tol veikusių. Problemą sunkino dar ir satelitinių grupių klausimai: Lietuvai Vaduoti sąjunga dar tebeveikė ir per savo pagalbinę organizaciją American Friends of Lithuania, o kai kurie Lietuvai Vaduoti sąjungos vadovybės žmonės savo pagalbine organizacija laikė ir Amerikos Lietuvių misiją; Amerikos Lietuvių tautininkų centras taip pat dažnai reiškėsi per Rytų tautininkų centrą, nors šio egzistencija buvo daugiau formali, negu faktinė.

Be kitų, daugiausia svarstyti šie reorganizaciniai pasiūlymai:

1. palikti vieną Lietuvai Vaduoti sąjungą, prie kurios prisijungtų visos kitos organizacijos;

2. palikti dvi organizacijas — Lietuvai Vaduoti sąjungą ir Amerikos Lietuvių tautininkų centrą. Viena būtų skirta Lietuvos laisvinimo darbams, kita — visuomeniniams tautininkų srovės reikalams.

Abudu pasiūlymai turėjo ir teigiamų, ir neigiamų pusių, Vinco Rastenio žodžiais, "ir patogumų, ir nepatogumų". Pagaliau klausimas buvo suvestas į formulę: ar svarbiau išlaikyti senus vardus, ar pašalinti "nepatogumus", kurie gali tapti organizacijos ar organizacijų sėkmingos veiklos kliūtimis. Nuspręsta šalinti "nepatogumus", sukuriant vieną organizaciją su viena vadovybe, kuri turėtų skyrius visose Amerikos kolonijose, kur tik yra tautinės minties žmonių, ir kuri savo darbo programoje apimtų ir Lietuvos laisvinimo, ir tautininkų visuomeninius reikalus.

Tai sutarus, visos trys veikiančios organizacijos turėjo sušaukti savo nepaprastus seimus, kurie nutartų tas organizacijas likviduoti, įliejant į naujai steigiamąją. Tai atlikti buvo sutarta bendrajame tautinės srovės organizacijų seime, numatytame šaukti New Yorke 1949 m. gegužės 21-22 dienomis, dalį jo laiko skiriant uždaromųjų organizacijų posėdžiams, kitą — naujai bendrinei organizacijai.

1949 m. gegužės 21 d. Lietuvai Vaduoti sąjunga, Amerikos Lietuvių misija ir Amerikos Lietuvių tautininkų centras atliko sutartus formalumus: savo nepaprastuose suvažiavimuose nutarė įsijungti į steigiamąją Amerikos Lietuvių tautinę sąjungą. Visų trijų nutarimai, išskyrus savo atliktosios veiklos apibūdinimus, buvo labai panašūs, todėl čia cituojamas tik vienas po ranka turimas Tautininkų centro nutarimas:

"Tautininkų centro nepaprastas suvažiavimas, įvykęs 1949 m. gegužės 21 d. New Yorker viešbutyje, išklausęs valdybos pranešimą, konstatuoja:

1. kad prieš šešerius metus New Yorke įsikūręs Tautininkų centras, savo uždaviniu pasistatęs jungti ir derinti tautinio įsitikinimo paskiras organizacijas ir pavienius veikėjus-tautininkus, rado Didžiajam New Yorke ir jo apylinkėse nuoširdaus pritarimo;

2. kad Tautininkų centras, nors ir būdamas jauna organizacija, sugebėjo užsitarnauti ne tik kitų tautiškai nusistačiusių organizacijų ir pavienių veikėjų, bet ir kitų srovių pripažinimo, kaip rimtas tautinės srovės reprezentantas;

3. kad Tautininkų centras savo veikloje nuoširdžiai darbu ir pinigais parėmė visus Lietuvai Vaduoti sąjungos ir Amerikos

Lietuvių misijos žygius Lietuvos laisvinimo darbe. Tautininkų centras taip pat nuoširdžiai parėmė savo brolius tautininkus tremtyje;

4. kad Lietuvos vadavimo darbams tautinei srovei įsijungus į ALTą lygiateisiu nariu su kitomis lietuvių srovėmis, yra būtinas reikalas visas tautines organizacijas sujungti į vieną bendrą visai Amerikai tautinę organizaciją,

ir todėl šis suvažiavimas, turėdamas dėmesyje konstatuotus faktus, o taip pat Tautininkų centro praėjusių metų metinio suvažiavimo nutarimus,

nutarė

su visais materialiniais ir dvasiniais ištekliais įsijungti į 1949 metų gegužės mėn. 21-22 d.d. steigiamąją tautininkų organizaciją. Visus techniškus formalumus sutvarkyti įgaliojama Tautininkų centro valdyba."

Taip Amerikos lietuviai tautininkai, 1940-1949 metais išvystę savaimingą srovę ir per savo organizacijas atlikę nemaža reikšmingų darbų, baigė vieną savo veiklos tarpsnį. Ir 1949 m. gegužės 22 d., formaliai įsteigus Amerikos Lietuvių tautinę sąjungą, pradėtas naujas tautininkų darbų etapas.

Šaltiniai

Amerikos Lietuvių tautinės tarybos atsišaukimas: "Tautinė srovė Amerikoje vieninga ir stipri." — "Vienybė", 1939 m. balandžio 18 d.

Lietuvių amerikiečių tautininkų sąjungos protokolai.

Amerikos Lietuvių tautininkų centro protokolai.

Tautinės srovės veikėjų 1948 m. gegužės 15-16 d. Tabor Farmoje nutarimai.

Leonardas Šimutis, Amerikos Lietuvių Taryba 1940-1970. Chicago, 1971.

(K. S. Karpius), Amerikos Lietuvių Misija ir Jos Darbai. Detroit, 1945.

AMERIKOS LIETUVIŲ TAUTINĖ SĄJUNGA 1949-1975 METAIS

JONAS JURKŪNAS

Jau ir atskirai veikdamos, trys lietuvių tautininkų organizacijos — Lietuvai Vaduoti sąjunga, Amerikos Lietuvių misija ir Amerikos Lietuvių tautininkų centras — atliko paminėtinų darbų, ypač ginant Lietuvos valstybingumą tam reikalui išleistais leidiniais ir pastangomis sukliudyti sovietų kėslus Jungtinių Tautų steigiamojoje konferencijoje.

Tačiau, gausėjant staiga iškylantiems ir neatidėliojamiems uždaviniams, ir tautininkų srovei įsijungus į Amerikos Lietuvių tarybos veiklą, vis stiprėjo reikalas sujungti visas tautininkų jėgas vienon organizacijon. Ypač daug susirūpinimo tuo reikalu parodė adv. Antanas A. Olis kurį entuziastingai parėmė Vakarų Europoje veikiąs Lietuvių tautinis sąjūdis.

Amerikos lietuvių tautinės srovės seimas

Po ilgokai trukusių tarporganizacinių pasitarimų ir susirašinėjimų, išsiaiškinus visas principines problemas ir paruošus statuto projektą, buvo sutarta šaukti bendrą tautinės srovės seimą. Jis įvyko 1949 m. gegužės 21-22 dienomis New Yorke, dalyvaujant visoms trims organizacijoms ir jau nemažam iš Europos persikėlusių tautininkų būreliui.

Seimą sudarė trys dalys: bendroji įžanginė, susijungiančių organizacijų likvidaciniai suvažiavimai ir naujosios bendros organizacijos steigimas.

Pirmoji dalis pasižymėjo ir išskirtine patriotizmo manifestacija, išreikšta Bronio Railos įžanginėje deklaracijoje ir Antano A. Olio programinėje kalboje. Po trumpų protokolinių formalumų seimas buvo pradėtas žodžiais:

"LIETUVIŲ TAUTA, išbandyta šimtmečių kovose dėl teisės gyventi laisvai savo bočių šalyje,

vieninga valia siekia ir sieks išlaikyti savo tautinę sąmonę, savo kalbą ir kultūrą.

LIETUVIŲ TAUTA, trokšdama bendradarbiauti visuotinoje žmonijos kūryboje ir vykdydama Praamžiaus valią be paliovos kilti žmogui į pažangos viršūnes,

reikalauja, kad jos vaikai perduotų tautinę gyvybę iš kartos į kartą,

reikalauja, kad jos vaikai savo darbu, turtu, mokslu ir pasiaukojimu prisidėtų prie Lietuvos ir lietuvių dvasinės ir medžiaginės gerovės pakėlimo.

LIETUVIŲ TAUTOS gyvybei išlaikyti, Lietuvos laisvei apginti ir saugoti kiekvienas lietuvis turi prigimtą pareigą būti visur l i e t u v i u .

Susirinkę po vienybės ženklu, mes šaukiame visus Amerikos lietuvius sutelkti savo jėgas lietuvybės platesniam atgaivinimui;

šaukiame visus lietuvius į darbą, kuris paliktų būsiančioms kartoms vertingą pasididžiavimą jų tėvų bei senelių palikimais.

Pradėdami šį seimą, mes prašome Visatos Kūrėją, kad mūsų valia Lietuvių Tautos amžiniems siekimams vykdyti būtų palaiminta darbais ir aukomis."[1]

Kaip įžanginė deklaracija atspindėjo pakilias susirinkusiųjų nuotaikas, taip ją sekusi adv. Antano A. Olio kalba grindė kelią joms įgyvendinti praktinėje veikloje. Užuot lietęs organizacinius klausimus, jis įtaigingai paskelbė savo paties ilgametės lietuviškosios veiklos credo: geras Amerikos pilietis neišsižada savo kilmės ir nebijo kovoti už savo protėvių šalies laisvę. Pagrindinės jo kalbos mintys buvo:

visi mūsų darbai turi būti skirti Lietuvos išlaisvinimui siekti;

turime neatidėliodami susirūpinti lietuviškumo išlaikymu šiame krašte;

susipratęs lietuvis yra geresnis amerikietis, negu tas, kuris gėdijasi savo kilmės; tik lietuviškumas yra mūsų visuomeninio veikimo pagrindas;

pasaulyje dar reikia kovoti dėl laisvės; turime stengtis pabudinti teisingumo ir garbės sąžinę: "Mes esame Amerikos piliečiai, mes nešame dalį atsakomybės už Amerikos politikos moralę, už Amerikos ištikimybę duotam žodžiui, už jos gerą vardą."[2]

Nekyla abejonė, kad tos mintys buvo skirtos ir seime nedalyvaujančiai auditorijai: jos turėjo pagelbėti tuo metu jau plačiai įsisiūbuojančiai naujųjų ateivių bangai lengviau susiorientuoti juos priglaudžiančio krašto aplinkoje. Gausus naujųjų ateivių, anksčiau nebuvusių tautininkų įsijungimas į Amerikos Lietuvių tautinę sąjungą sietinas ir su Antano A. Olio skelbtų idėjų poveikiu.

ALT s-gos steigiamasis seimas

Tą pat popietę trims tautininkų organizacijoms savo nepaprastuosiuose suvažiavimuose nutarus tolesnę veiklą perkelti į bendrąją sąjungą, jai perduodant visus fondui bei archyvus ir visus narius užskaitant naujosios sąjungos nariais,[3] 1949 m. gegužės 22 d. prasidėjo Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos seimas. Jame dalyvavo 168 įsiregistravę asmenys ir gal apie 40 neregistruotų svečių.

Statuto projektą referavo Vincas Rastenis, vienas pagrindinių jo autorių. Daugiausia diskusijų sukėlė būsimosios organizacijos vardas, nes statuto rengėjai, neprieidami vieningos nuomonės, buvo pasiūlę tris variantus: Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga, Amerikos Lietuvių tautinė vienybė ir Amerikos Lietuvių tautinė srovė. Seimas pasisakė už pirmąjį.

Statuto projektą išnagrinėjus, antrajame posėdyje buvo vienu balsu priimtas seimo nutarimas:

"Mes, Amerikos lietuvių tautinės srovės dalyviai, vadovaudamiesi vieningu nusistatymu ir pasiryžimu:

a) būti ištikimi Jungtinių Amerikos Valstybių santvarkai ir įstatymams,

b) išlaikyti, kurti bei ugdyti lietuvišką dvasią ir tautinės kultūros vertybes Amerikos lietuviuose,

c) remti visomis išgalėmis lietuvių tautos kovą už nepriklausomos valstybės atstatymą ir jos išlaikymą, —

n u t a r ė m e :

sutelkti savo jėgas vienoje organizacijoje —

Amerikos Lietuvių Tautinėje Sąjungoje,

kuriai tvarkytis nustatėme šį s t a t u t ą :

I DALIS. PAGRINDAI.

Bendrieji nuostatai.

1. Amerikos Lietuvių Tautinė Sąjunga yra šiame statute išdėstytiems uždaviniams ir veikimo dėsniams pritariančių Ame-

Kelios Amerikos lietuvių tautinės s-gos steigiamojo seimo dalyvių grupės.

rikos lietuvių ar jų organizacijų vyriausias autoritetas ir organizuota forma.

2. Visi Sąjungos nariai įsipareigoja, prisilaikant laisvų demokratinių diskusijų tvarkos, lojaliai vykdyti daugumos primtus ir vadovybės paskelbtus nutarimus, kol jie nėra teisėtu būdu pakeisti.

3. Amerikos Lietuvių Tautinė Sąjunga nesprendžia Lietuvos vidaus politikos klausimų, kurie priklauso spręsti patiems Lietuvos piliečiams savo šalyje, ir nėra tęsinys ar dalis jokios politinės ar ideologinės organizacijos, veikusios ar veikiančios už Jungtinių Amerikos Valstybių ribų.

1 str. Uždaviniai

Amerikos Lietuvių Tautinė Sąjunga, ištikimai ir rūpestingai prisilaikydama Jungtinių Amerikos Valstybių santvarkos ir įstatymų, jungia šiame krašte gyvenančius lietuviškos kilmės vyrus ir moteris šiems uždaviniams:

1. Stiprinti Amerikos lietuvių tautinį susipratimą, gilinti pagarbą Lietuvai ir meilę lietuvių tautinės kultūros vertybėms,

2. Remti lietuvių tautos kovą už atstatymą ir išlaikymą nepriklausomos Lietuvos valstybės, apsaugojančios pagrindines žmogaus teises ir laisves,

3. Teikti medžiaginę ir dvasinę paramą lietuviams, naudingai pasižymintiems veiklumu kovoje už tautinius reikalus, arba veiklumu tautinės kultūros srityje.

2 str. Veikimo dėsniai

Amerikos Lietuvių Tautinė Sąjunga savo veikimą grindžia šiais dėsniais:

1. Pasiaukojimas ir pirmenybė bendriesiems tautiniams reikalams,

2. Solidarumas ir savitarpinė pagalba viešame veikime,

3. Gerbimas žmogaus ir jo sąžinės laisvės, tolerancija religijos dalykuose, kilnumas santykiuose su visuomene,

4. Ištikimybė, susiklausymas ir organizacinė drausmė Sąjungos visuomeninių uždavinių vykdyme.

3 str. Veikimo būdai

Amerikos Lietuvių Tautinė Sąjunga savo uždavinius vykdo:

1. Nušviesdama Amerikos visuomenei bei įstaigoms lietuvių tautos interesus,

2. Gindama žmogaus ir tautų laisvės dėsnius valstybinėj ir tarptautinėj plotmėj,

3. Steigdama ar remdama Amerikos lietuvių kultūros židinius: fondus, tautinius namus, klubus, muzikos, literatūros, teatro, dailės bei švietimo centrus, knygynus, knygų leidyklas, laikraščius, spaudos platinimo įstaigas,

4. Organizuodama jaunimą tautiniam ir kultūriniam veikimui,

5. Skatindama ir remdama lietuvių pastangas užimti įtakingesnes, jų gabumus atitinkančias vietas Amerikos politiniame, kultūriniame bei ūkiniame gyvenime."[4]

Antrojoje statuto dalyje nustatoma sąjungos santvarka. Ši dalis vėlesniuose seimuose buvo truputį modifikuota, pvz. keičiant centro valdybos rinkimų procedūrą ir kt.

Sąjungos praktinės veiklos kryptį ryškino pagrindiniai pranešimai: dr. M. J. Colney-Aukštikalnio — apie tautinės srovės gaires; A. Trečioko — apie Balfo šalpos darbus ir susirūpinimą sutelkti pakankamai lėšų tremtiniams perkelti į JAV-bes; A. A. Olio — apie Amerikos Lietuvių tarybą; V. Abraičio — apie Lie-

Išreikšdamas Vokietijos stovyklose skurstančių tremtinių padėką už pagalbą, ALT s-gos steigiamajame seime gen. K. Musteikis įteikia dovaną adv. Antanui A. Oliui.

tuvos bylos būklę Washingtone. Buvo pasiųsta telegrama JAV prezidentui H. S. Trumanui, išreiškianti Amerikos lietuvių susirūpinimą Lietuvos klausimu prasidedančioje užsienių reikalų ministrų konferencijoje Paryžiuje, ir platesnis memorandumas konferencijon vykstančiai JAV delegacijai.

Sąjungai vadovauti buvo išrinkta 21 asmens taryba: V. Abraitis, J. J. Bachunas, J. Baltus, dr. M. J. Colney-Aukštikalnis, J. Ginkus, K. S. Karpius, J. Kasmauskas, Mrs. V. Kiela, J. Kripas, P. Linkus, Mrs. K. Namaksy, A. A. Olis, V. Rastenis, Mrs. M. Sims, A. S. Trečiokas, J. Tysliava, V. Velžis, B. K. Vencius, P. J. Žiūrys. Pagal statutą ji iš savo tarpo išsirinko prezidiumą, arba valdybą: Antanas A. Olis — pirm., J. Tysliava ir V. Rastenis — vicepirm., P. Linkus — sekr., J. Ginkus — ižd. ir M. J. Colney-Aukštikalnis su A. S. Trečioku — iždo globėjai. Sąjungos reikalų vedėju, arba vykdomuoju direktorium, valdyba pakvietė dr. B. T. Dirmeikį.[5]

Sąjungos augimas

Amerikos lietuvių tautinės srovės konsolidacijai į vieną sąjungą entuziastingai pritarė visame laisvajame pasaulyje paskliđę bendraminčiai. Jau steigiamasis seimas gavo daug sveikinimo telegramų iš visur, kur tik žinia apie jį buvo pasiekusi. Būdingesnėms jų paskelbti skirdama visą puslapį, "Dirva" nuo savęs pridūrė:

"Tai yra dokumentai, kurie rodo, kad Amerikos Lietuvių Tautinės Sąjungos įsikūrimo laukė tautiečiai ne vien Amerikoje, bet visuose pasaulio kampuose. [...] Tie dokumentai mus įpareigoja padaryti viską, kad tautiečių dedamos viltys į šios organizacijos susidarymą nepasiliktų tuščios. Įsiskaitykime į jų mintis ir ryžkimės energingai veikti."[6]

Panašios nuotaikos lydėjo ir sąjungos skyrių augimą: per pusmetį įsisteigė 14 skyrių su 800 narių, kurių skaičius augo ir vėliau, įsijungiant naujai atvykstantiems iš Europos. Skyrių įsisteigimo datos:[7]

Chicagos — 1949 m. birželio 4 d., pirm. P. Linkus;

Waterburio — 1949 m. birželio 17 d., pirm. J. Stulginskaitė;

Detroito — 1949 m. liepos 23, pirm. J. Kripas;

Brooklyno — 1949 m. liepos 29 d., pirm. P. Narvydas. Šis skyrius, vadinamas dar ir New Yorko skyriumi, gavo 1-jo vardą dar sąjungos steigiamajame seime, kai buvo sutarta, kad skyrių sudarys Amerikos Lietuvių tautininkų centras ir New Yorko Lie-

tuvai Vaduoti skyrius,[8] tačiau organizacinė procedūra faktinę jo įsisteigimo datą nustūmė ketvirtojon eilėn, nors pirmojo vardas išliko iki dabar;

Newarko — 1949 m. rugpiūčio 26 d., pirm. V. Dilis;

Philadelphijos — 1949 m. rugsėjo 10 d., pirm. Z. Jankauskas;

Worcesterio — 1949 m. rugsėjo 10 d., pirm. V. Skrinska;

Bostono — 1949 m. spalio 1 d., pirm. J. Kasmauskas;

Richmond Hill — 1949 m. spalio 2 d., pirm. V. Abraitis. Ši įsisteigimo data nurodyta ižd. J. Ginkaus pranešime, tačiau kažkodėl jis oficialiai į sąrašus įtrauktas tik 1950 m. kovo 18 d. ir todėl gavęs 11-jo vardą;

Baltimorės — 1949 m. spalio 6 d., pirm. V. Velžis;

Lawrence — 1949 m. spalio 9 d., pirm. A. F. Sweetra;

Clevelando — 1949 m. spalio 10 d., pirm. St. Nasvytis;

Los Angeles — 1949 m. spalio 18 d., pirm. P. Žilinskas;

Nashua — 1950 m. vasarą (smulkesni duomenys dingę).

Vėliau, po antrojo sąjungos seimo, įsisteigė:

Elizabetho — 1952 m. spalio 19 d., pirm. B. Vyliaudas.

Šeši skyriai buvo įsteigti sąjungos "skrajojančio pirmininko" Eug. Bartkaus pastangomis:[9]

Racine, arba Wisconsino — 1958 m. gegužės 18 d., pirm. P. Petrušaitis;

Cicero — 1958 m. gegužės 23 d., pirm. J. Variakojis;

Omahos — 1958 m. birželio 8 d., pirm. J. Povilaitis;

East Chicago — 1958 m. gruodžio 20 d., pirm. K. Pocius;

East St. Louis — 1959 m. gegužės 16 d., pirm. J. Gumbelevičius;

Rochesterio — 1959 m. gegužės 23 d.

Sąjungos seimai ir valdybos

Vyriausias sąjungos reikalų sprendėjas yra seimas. Seimai yra šaukiami kas dveji metai. Jie išklauso sąjungos valdybos ir kitų, deleguotų į bendrines organizacijas, pareigūnų pranešimus; nustato sąjungos laikyseną seime iškeltais klausimais; išrenka sąjungos vadovybę: valdybą, revizijos komisiją, garbės teismą ir tarybą. Tarp seimų sąjungai vadovauja išrinktoji valdyba.

Nuo sąjungos įsisteigimo iki 1975 metų yra įvykę 14 seimų, kuriuose išrinktos tokių sudėčių valdybos:[10]

II — 1951 m. gegužės 19-20 d.d. Tabor Farmoje. Dalyvavo 50 atstovų. Sąjungos pirmininku išrinktas dr. M. J. Colney-Aukštikalnis, valdybos nariais: J. Kasmauskas ir M. Gureckas — vicepirm., Br. Dūda — sekr., A. S. Trečiokas — ižd.

III — 1953 m. kovo 14-15 d.d. Philadelphijoje. Dalyvavo 44 atstovai. Valdyba: Ant. Lapinskas — pirm., dr. S. Biežis ir dr. J. Bartkus — vicepirm., P. Linkus — sekr., T. Blinstrubas — iždininkas.

Dr. Stp. Biežio vadovaujama valdyba, suorganizavusi antrąjį sąskrydį Washingtone, D. C., 1956 m. birželio 16-17 dienomis. Sėdi: Stp. Biežis ir dr. J. Bartkus; stovi dr. B. T. Dirmeikis, J. Jurkūnas ir adv. A. Lapinskas.

IV — 1955 m. gegužės 28-29 d.d. Bostone. Dalyvavo 40 atstovų. Nauja valdyba: dr. S. Biežis — pirm., dr. J. Bartkus ir dr. B. T. Dirmeikis — vicepirm., Jonas Jurkūnas — sekr. ir Ant. Lapinskas — ižd.

V — 1957 m. birželio 1-2 d.d. Clevelande. Dalyvavo 40 atstovų. Valdyba: Eug. Bartkus — pirm., J. Jurkūnas ir dr. J. Paplėnas — vicepirm., T. Blinstrubas — sekr. ir Ant. Lapinskas — ižd.

VI — 1959 m. gegužės 30-31 Detroite. Dalyvavo 57 atstovai. Valdyba: Eug. Bartkus — pirm., J. Jurkūnas ir dr. J. Paplėnas — vicepirm., T. Blinstrubas — sekr. ir dr. Ant. Rudokas — ižd. Dr. J. Paplėnui mirus prieš kadencijos pabaigą, jai užbaigti pakviesta našlė Br. Paplėnienė.

VII — 1961 m. gegužės 27-28 d.d. Chicagoje. Dalyvavo 40 atstovų. Valdyba: Vyt. Abraitis — pirm., Ant Senikas ir dr. Br. Nemickas — vicepirm., Em. Čekienė — sekr. ir Pov. Ališauskas — ižd.

VIII — 1963 m. gegužės 31 ir birželio 1 d. St. Louis mieste. Dalyvavo 41 atstovas. Valdyba palikta antrai kadencijai, kad galėtų baigti A. Smetonos monografijos išleidimą.

IX — 1965 m. gegužės 29-30 d.d. New Yorke. Dalyvavo 76 atstovai. Valdybon išrinkti: Jonas Jurkūnas — pirm., T. Blinstrubas ir C. Modestavičius — vicepirm., D. Bartkuvienė — sekr. ir M. Šimkus — ižd.

X — 1967 m. birželio 3-4 d.d. Chicagoje. Dalyvavo 60 atstovų. Valdyba: T. Blinstrubas — pirm., V. Mažeika ir M. Valiukėnas — vicepirm., Br. Paplėnienė — sekr. ir K. Pocius — ižd.

XI — 1969 m. gegužės 30-31 d.d. New Yorke. Dalyvavo 74 atstovai. Valdybon išrinkti: T. Blinstrubas — pirm., V. Mažeika ir K. Pocius — vicepirm., C. Modestavičius — sekr. ir M. Šimkus — ižd.

XII — 1971 m. gegužės 29-30 d.d. Philadelphijoje. Dalyvavo 52 atstovai. Nauja valdyba: T. Blinstrubas — pirm., K. Pocius ir A. Modestas — vicepirm., K. Kasakaitis — sekr. ir St. Virpša — ižd.

XIII — 1973 gegužės 26-27 d.d. Troy miestely, Mich. Dalyvavo 77 atstovai. Išrinktoji valdyba: E. Čekienė — pirm., J. Sirusas ir S. Abraitienė — vicepirm., Jonas Bagdonas — sekr. ir P. Mačiulaitis — ižd.

XIV — 1975 m. gegužės 24-25 d.d. Clevelande. Seimas buvo skirtas sąjungos 25 metų sukakčiai. Dalyvavo 76 atstovai. Valdyba palikta ta pati, kad tęstų užplanuotos knygos "Tautinės minties keliu" išleidimą.

Be visuotinių seimų, pirmą sąjungos gyvavimo dešimtmetį dar yra įvykę keletas apygardinių suvažiavimų. Pirmąjį jų organizavo Marija Sims-Šimoliūnienė ir J. Kripas Detroite 1950 m. gegužės 20 d. Suvažiavime dalyvavo per 50 asmenų, kurių gausiausią dalį sudarė detroitiečiai, bet apie ketvirtadalis dalyvių buvo atvykę iš Clevelando, Chicagos, Toledo ir J. J. Bachunas iš

ALT s-gos rytų apygardos skyrių pirmininkai suvažiavimo proga Brooklyne, N. Y., 1958 m. Iš kairės: S. Gudas (1 sk.), Gureckas (Waterbury), E. Bartkus (s-gos pirm.), V. Abraitis (Richmond Hills), V. Rastenis (paskaitininkas), V. Dilis (Newark) ir M. Česonis (Philadelphia).

Tabor Farmos. Suvažiavime siekta aiškesnio sąjungos pasaulėžiūrinio veido apibūdinimo ir plačiai diskutuota Amerikos Lietuvių tarybos veikla.[11]

Kitus apygardinius suvažiavimus tų metų rudenį organizavo: Naujosios Anglijos skyrių — dr. M. J. Colney-Aukštikalnis ir New Yorko srities — A. S. Trečiokas.[12]

Rytų Apygardos (6 skyriai) suvažiavimas įvyko Brooklyne 1958 m. gruodžio 13 d. Jame dalyvavo per 60 asmenų. Vyraujanti diskusijų tema buvo tautininkų pažiūros į liberalizmą.[13] Paminėtinas Rytų Apygardos suvažiavimas, įvykęs 1967 m. Philadelphijoje.

Neįkūnyta federacija

Penktajai sąjungos valdybai (E. Bartkus, J. Jurkūnas, dr. J. Paplėnas, T. Blinstrubas ir A. Lapinskas) kilo idėja stipriau suderinti šiaurinėje Amerikoje veikiančių gimininių organizacijų veikimą, jas suglaudinant po federacijos stogu. Idėja rado atgarsį, ir ALT s-gos valdyba ėmėsi iniciatyvos sušaukti Tautinį kongresą, kuris, siūlomos federacijos klausimą plačiau išdiskutavęs, padarytų sprendimą. Kongreso ruošos komitetą sudarė šešių organizacijų atstovai.

Tautinis kongresas įvyko 1958 m. gegužės 30 — birželio 1 dienomis New Yorke. Jame dalyvavo 351 asmuo. Išklausius ke-

letą referatų veiklos koordinacijos temomis, ilgiau trukusiose diskusijose nebuvo neigiama pati idėja, bet dažnas kalbėtojas kėlė organizacijų "suverenumo" klausimą. Kongresą baigiant, priimta ši rezoliucija:

"Amerikos Lietuvių Tautinės Sąjungos, Amerikos Lietuvių Rezistencinės Santarvės, Lietuvių Tautinio Akademinio Sambūrio, Lietuvių Tautinio Sąjūdžio, Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungos, Kanados Lietuvių Tautinės Sąjungos atstovai ir paskiri visuomenininkai, susirinkę

TAUTINIAME KONGRESE,

New Yorke, 1958 metų gegužės 30, 31 ir birželio 1 dieną,

akivaizdoje uždavinių, išplaukiančių iš padėties, susidariusios lietuvių tautos kamienui esant po sunkios okupacijos jungu, ir

akivaizdoje tautinėms organizacijoms atitenkančių bei prisiimtų įsipareigojimų lietuvių tautos labui,

Didesnio veiklos sėkmingumo sumetimais,

siūlo,

kad tautinių organizacijų vadovybės Šiaurinėj Amerikoj sistemingai ir pastoviai derins savo darbų planavimą, organizavimą bei vykdymą ir dalyvavimą bendrinėse lietuvių organizacijose ar kitoje bendroje lietuvių visuomeninėje veikloje.

Kongresas sveikina jame dalyvaujančių organizacijų vadovybių iniciatyvą ir sutarimą rūpintis tam reikiamu susižinojimu

Penktoji ALT s-gos valdyba platesniame pasitarime dėl Tautinio kongreso organizavimo 1958 m. Iš k.: P. Vėbra, M. Šimkus, T. Blinstrubas, dr. B. Nemickas, dr. J. Bartkus, A. Lapinskas, E. Bartkus, dr. J. Paplėnas ir J. Jurkūnas.

bei pasitarimais, ligi bus nustatyti smulkesni veiklos derinimo dėsniai."[14]

Kaip tekstas rodo, federacijos idėja jau nebeužsiminta. Tačiau kongresas paliko ir teigiamo poveikio: bendradarbiavimas tarp gimininių organizacijų sustiprėjo.

Paminėtina ir kitos federacijos idėja, išplaukusi iš Amerikos Lietuvių tautinės sandaros. Pastaroji, nesulaukusi prieauglio iš naujųjų ateivių, ypač valstiečiams liaudininkams atsisakius susijungti, pradėjo dairytis į Amerikos Lietuvių tautinę sąjungą, kad toji priglaustų po savo sparnu. Kontaktų mezgimas greičiausiai prasidėjo apie 1953 metus, nes jau 1954 m. birželio 30 d. Wilkes-Barre mieste įvyko "tautininkų ir sandariečių veikėjų pasitarimas, kuriame dalyvavo 21 asmuo. Jų pavardės A. S. Trečioko dokumente[15] neišvardytos, bet aplinkybės verčia tikėti, kad jų daugumą bus sudarę senosios kartos veikėjai. Pasitarimas baigtas nutarimu:

"... pasiūlyta, kad tautininkų ir sandariečių bendros veiklos planą nustatytų ALT sąjungos ir ALT sandaros vadovybės."

Neturima dokumentacijos, kas tuo reikalu daryta per sekančius aštuonerius metus, bet 1962 m. rugpiūčio 4 d. M. Vaidyla rašė laišką jame nenurodytam asmeniui, greičiausiai tam pačiam A. S. Trečiokui, siūlydamas "sukurti centralinį tautinį organą iš žymesnių veikėjų". A. S. Trečiokas patarė jam palaukti iki ALT s-gos tarybos konferencijos.

Tarybos konferenciją s-gos pirm. V. Abraitis sušaukė 1962 m. rugsėjo 29 d. Clevelande. Daugumas tarybos narių pasisakė prieš tokį miglotą M. Vaidylos siūlymą, ir netrukus A. S. Trečiokas jam laišku pranešė, kad "ALT s-gos vadovybėje susijungimui nerasta pritarimo".

Dalyvavimas bendruose darbuose

Sąjungos statute užsibrėžtoji visuomeninė, politinė ir šalpos veikla buvo daugiausia atliekama per bendrines Amerikos lietuvių organizacijas, bet keletas įspūdingų kultūrinių žygių ankstyvajame laikotarpyje įvykdyta atskirai.

Jau steigiamajame seime buvo išsamiai nagrinėti santykiai su Amerikos Lietuvių taryba ir Bendruoju Amerikos Lietuvių fondu, kurių veikloje faktiškai pradėta jau anksčiau dalyvauti. Seimui priėmus formalų nutarimą, sąjungos valdyba nuo to meto delegavo:

a) septynis direktorius į Amerikos Lietuvių tarybą — iki šiai dienai; vienas jų įeina į tarybos vykdomąjį komitetą.

b) penkis direktorius iki 1956 metų, tris — iki 1973 metų į Bendrąjį Amerikos Lietuvių fondą. 1956 m. atstovų skaičius sumažintas, BALFo seimui pakeitus statutą; pakeitimų rezultatas — į valdybą neįsileistas adv. Antanas A. Olis, vienas pagrindinių fondo kūrėjų. Nuo 1973 m., vėl pakeitus statutą, organizacijų atstovavimas panaikintas, ir todėl nė viena jų nebesiunčia atstovų.

c) Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga, savo veiklos teritoriją apribojusi Jungtinėmis Amerikos Valstybėmis, ryšį su politiniais junginiais ir kituose kraštuose veikiančiomis tautinės minties organizacijomis nuo pat pradžios palaikė per Lietuvių tautinį sąjūdį. Formaliai sąjungos dalyvavimas Lietuvių tautiniame sąjūdyje nustatytas bendroje abiejų organizacijų konferencijoje, kuri įvyko 1960 m. birželio 5 d. Tabor Farmoje. Pagal susitarimą, ALT sąjunga kiekvienu lyginių metų pradžioje į Lietuvių tautinio sąjūdžio valdybą deleguoja penkis atstovus.

Į bendrines organizacijas deleguotų atstovų pranešimai sudaro kiekvieno sąjungos seimo darbotvarkės dalį: seimas juos apsvarsto ir tvirtina ar iškelia naujus pasiūlymus.

Kitas bendrines organizacijas, kurios nėra grįstos sambūrių atstovavimu, kaip Lietuvių Bendruomenė, Susivienijimas Lietuvių Amerikoje, ALT sąjunga rėmė dažnomis rezoliucijomis, skatinančiomis narius įsijungti į jų veiklą. Pasaulio lietuvių seime Toronte 1963 metais Pasaulio Lietuvių Bendruomenės pirmininku tautinės minties žmonių pastangomis buvo išrinktas sąjungos garbės narys Juozas J. Bachunas, kuriai jis sėkmingai vadovavo iki pat savo mirties, įkvėpdamas naujų polėkių (Pasaulio lietuvių jaunimo kongresų organizavimas, "Pasaulio Lietuvio" įsteigimas), jų vykdymą stipriai paremdamas ir savo lėšomis.

Sąjunga aktyviai rėmė ir lietuvių skautų organizacijų atkūrimą šiame krašte (ypačiai dr. Steponas ir Ona Biežiai), ir kitas jaunimo organizacijas: dalis narių su J. J. Bachunu priešakyje — Lietuvių studentų santaros įsteigimą, kita — LTS Korp! Neo-Lithuanijos atgaivinimą. Daugelyje kolonijų ALT sąjungos skyriai buvo sudarę net po kelis Vasario 16-sios gimnazijai remti būrelius. Tautinės srovės žmonių buvo remiamos ir abi J. J. Bachuno globotos lietuvių krepšininkų išvykos į Pietų Ameriką bei Australiją, sėkmingai garsinusios Lietuvos vardą tuose kontinentuose.

Vieni kultūriniame bare

Ankstesnioji imigracija iki II pas. karo nebuvo sukūrusi bendrinės organizacijos lietuvių kultūrinei veiklai skatinti ir propaguoti. Todėl atėjus pirmosioms žinioms apie pokarinėse Vokietijos stovyklose susikūrusius kultūrinės veiklos vienetus, sėkmingai garsinančius lietuvių tautos vardą svetimųjų tarpe, Amerikos lietuviai tautininkai susirūpino tų vienetų veiklą paremti.

1946 m. pabaigoje Lietuvai Vaduoti sąjunga suorganizavo 5000 RM dydžio premiją iškiliausiam dainos ir tautinių šokių sambūriui. Vliko Vykdomosios tarybos sprendimu, ji 1947 m. vasario 16 d. buvo įteikta A. Mikulskio vadovaujamam Čiurlionio ansambliui.[16]

1948 m. vasario 16-sios proga tokia pat Lietuvai Vaduoti sąjungos premija už Lietuvos vardo garsinimą svetimųjų tarpe buvo įteikta lietuvių dailininkų organizacijai, ir to pat dydžio dovana — Lietuvių tremtinių rašytojų draugijai.[17]

Iš užsimezgusių ryšių išsivystė keletas jau Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos suorganizuotų kultūrinių manifestacijų, plačiai nuskambėjusių amerikinėje spaudoje ir JAV įtakinguose sluoksniuose laimėjusių būrį draugų Lietuvos bylai. Tai dailės paroda, vardu "Lithuanian Art in Exile" ir du didieji sąskrydžiai JAV sostinėje Washingtone.

Dailės paroda

1948 metais dail. Liudo Vilimo pastangomis Vakarų Vokietijoje buvo suorganizuota apžvalginė tremtyje atsidūrusių dailininkų darbų paroda. Aukšto meninio lygio darbų sutelkimas vienon vieton tuoj iškėlė susirūpinimą, kas gi su tais darbais atsitiks, kai emigruojantiems dailininkams nebus leista jų išsivežti į kitus kraštus. Kilo mintis visą parodą perkelti Amerikon, kur būtų parodytas lietuvių kūrybingumo lygis ir "tarptautine kalba — menu" laimėta naudos Lietuvos laisvės bylai ir lietuvių tremtinių labui, akivaizdžiai parodant, jog jie, ministro St. Lozoraičio žodžiais, "pasirinko sunkų tremties kelią, kad galėtų tęsti savo kūrybą, nes ji yra galima tik laisvame pasaulyje".[18]

Pradžioj parodos perkėlimo reikalu kreiptasi į Amerikos Lietuvių tarybą, bet ši atsisakė, nes tai "išeitų iš tiesioginių jos veikimo ribų".[19] Tada Petras Kiaulėnas dailininkų vardu kreipėsi į adv. Antaną A. Olį, kuris, pasitaręs su kitais veikėjais, apsiėmė eksponatus pergabenti ir išstatyti New Yorko muziejuje

Dailės parodos atidaryti atvykęs Diplomatijos šefas St. Lozoraitis specialioje audiencijoje pas kard. F. J. Spellman. Iš k.: dr. B. T. Dirmeikis, gen. kons. J. Budrys, St. Lozoraitis, kard. F. J. Spellman, prel. J. Balkūnas, adv. Ant. A. Olis.

Hall of Science. Parodos apimtis buvo praplėsta, įjungiant ir tautodailę. Pervežimo, muitų ir salės nuomos išlaidos siekė per 20 000 dolerių.[20]

Paroda buvo planuota atidaryti Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos steigiamojo seimo proga 1949 m. gegužės 21 d., tačiau muziejaus remontas atidarymą nudelsė: specialiai iš Romos atvykęs Lietuvos Diplomatijos šefas ministras St. Lozoraitis ją atidarė tik 1949 m. spalio 20 d., prieš pat Amerikos Lietuvių tarybos šauktą Visuotinį Amerikos lietuvių kongresą, kurio dalyviai turėjo progos parodą pamatyti, bet užtat buvo užsitraukta tarybos vadų rūstybė.

New Yorke paroda tęsėsi visą mėnesį, vėliau buvo keliama į kitus miestus: Waterburį (atidaryta 1950 m. balandžio 22 d. bibliotekos rūmuose, po savaitės surengiant ir parodos koncertą, kurio programą išpildė solistai A. Dambrauskaitė ir St. Baras), Bostoną, Detroitą, Chicagą (Historical Society muziejuje). Paroda buvo gausiai lankoma ir amerikinės publikos, ir lietuvių, kurie iš tolimesnių vietovių organizavo specialias ekskursijas.

Paroda atnešė lauktų rezultatų: amerikinė spaudą, įskaitant net ir labai šykštų lietuvių reikalams "New York Times", ją

plačiai aprašinėjo, iliustruodama darbų, reprodukcijomis. Pvz. Waterburio "Sunday Republican", įdėjęs dvi V. Kasiulio, po vieną V. Vizgirdos ir A. Galdiko darbų nuotrauką ir apžvelgęs Pabaltijo kraštų istoriją, rašė: "DP stovyklose sukurta tapyba ir drožiniai rodo, kad Pabaltijo tautos išlaikė aukštus savo kultūros standartus."[21]

O "Chicago Tribune" komentavo:

"Paroda, kuri skelbiama labai kukliu vardu — Lithuanian Art in Exile — yra pilna dramatiškiausių vaizdų tautos, kuri be nuovargio kentė šimtmetinę priespaudą ir rungėsi dėl laisvės, kad ją vėl ir vėl prarastų. Tai yra vaizdinga ir tragiška dalis žmonių, kurie atsisakė kapituliuoti, nežiūrint priešo brutalios persvaros. Kiekviena proga ir visomis priemonėmis — net gyvendami 40 metų be spaudos savo gimta kalba — lietuviai įrodė savo tautinį patvarumą ir laikėsi, kaip neišraunamas stulpas prie Baltijos jūros, nežiūrint, jog daug kartų ir įvairios jėgos mėgino juos sunaikinti. Ši paroda rodo dvasinį ir kartu tradicinį lietuvių apsisprendimą."[22]

Sąskrydžiai JAV sostinėje

Masinius lietuvių sąskrydžius Washingtone, D. C., Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga suorganizavo 1953 m. birželio 20-21 ir 1956 m. birželio 16-17 dienomis. Jų idėją iškėlė adv. Antanas A. Olis, o organizacinių rūpesčių naštą užsikrovė: pirmajam įvykdyti — adv. Antano Lapinsko, antrajam — dr. Stepono Biežio vadovaujamos valdybos.

Pirmojo sąskrydžio tikslus rengėjų aplinkraštis aptarė šiais žodžiais: "Pavaizduosime Lietuvos istoriją, pademonstruosime mūsų dailę, dainas ir muziką ir įrodysime, kad lietuviai prisidėjo krikščioniškajai kultūrai ir civilizacijai ginti, kad jie prisidėjo ir Amerikai kurti bei tobulinti".[23]

Tačiau pirmoje eilėje sąskrydis buvo skirtas Lietuvos valstybės ir Mindaugo vainikavimo karalium 700 metų sukakčiai paminėti, taigi, siekiant amerikinei visuomenei išryškinti, kad Lietuvos valstybingumas pradėtas ne 1918, kaip jų spauda nuolat kartoja, bet 1251-1253 metais. Šią temą ryškino anglų kalba specialiai išleistas Lietuvos istorijos konspektas ir dailės parodą dominuojanti Vytauto Kašubos skulptūra "Mindaugas — Lietuvos karalius".

Sąskrydžio programą, be iškilmingųjų posėdžių, sudarė dailės paroda, koncertai, pamaldos, banketas. Dailės parodą orga-

Dalis (viena salės pusė) pirmojo sąskrydžio dalyvių, minint Lietuvos valstybės 700 m. sukaktį Washingtone, D. C., 1953 m. birželio 20 d.

nizavo Vytautas K. Jonynas, joje dalyvavo 10 dailininkų; greta suruošta ir dr. M. Gimbutienės Lietuvos proistorės ekshibicija.[24] Koncertus išpildė Alfonso Mikulskio vadovaujamas Čiurlionio ansamblis (80 asmenų), solistė Vincė Jonuškaitė, pianistas Andrius Kuprevičius ir Jeronimo Kačinsko diriguojamas National Symphony orkestras, kuris grojo Vl. Jakubėno ir J. Gruodžio kūrinius. Pamaldų metu šv. Mato katedroje Čiurlionio ansamblis, Jer. Kačinskui pritariant vargonais, giedojo lietuviškai, o pabaigoje prel. John Cartwright savo pamokslą paskyrė Lietuvos istorijai, keliskart pabrėždamas, kad Lietuva amžių būvyje nesykį išgelbėjo Europos civilizaciją nuo barbarų sunaikinimo, todėl jos laisvės diena turinti išaušti.[25] Bankete dalyvavo 700 asmenų: 300 lietuvių iš 15 valstijų ir 400 svečių, jų tarpe 160 kongreso atstovų bei senatorių ir 18 svetimų valstybių ambasadorių.[26] Bendrosios išlaidos sąskrydžiui surengti siekė 15 000 dolerių.[27]

Antruoju sąskrydžiu 1956 m. birželio 16-17 dienomis buvo siekiama daugiau ryškinti dabartinę Lietuvos tragediją ir, tuometinio sąjungos pirmininko dr. St. Biežio žodžiais, "iškelti, kad lietuvių tauta yra kultūringa, pažangi ir dinamiška, ir kad ji tikrai nusipelno laisvo ir nepriklausomo gyvenimo.[28] Sąskrydžio tikslo branduolį taikliai formulavo Lietuvos diplomatijos šefo min. St. Lozoraičio paskelbta apeliacija: "Teneužmiršta Vakarų

pasaulis savo laisvės ir teisingumo planų, tevykdo juos metodingai ir be kompromisų."[29]

Antrojo sąskrydžio programa buvo labai panaši į pirmojo, tik dalyvių skaičiumi jis buvo gausesnis už pirmąjį: į jį atvyko per 1000 lietuvių iš įvairių miestų ir valstijų. Kultūros žurnalas "Aidai" apie šį sąskrydį informavo savo skaitytojus:

"Vašingtone įvyko Liet. Tautinės Sąjungos suruoštas sąskrydis. Jo programa pasižymėjo labiau kultūriniu, nei politiniu pobūdžiu. Buvo gražios pamaldos už Lietuvą šv. Mato katedroje su pamokslu, koncertinė dalis, kurią išpildė Čiurlionio ansamblis ir Vašingtono simfoninis orkestras. Dainavo sol. V. Verikaitis. Buvo lietuvių liaudies paroda, nežinomojo kareivio kapo pagerbimas Arlingtono kapinėse, iškilmingas posėdis, vaišės. Sąskrydyje dalyvavo dipl. šefas min. St. Lozoraitis, daug Amerikos senatorių, Kongreso atstovų ir lietuvių iš visos Amerikos. [...] Lietuvos gelbėjimas visose kalbose buvo pirmoje vietoje. Sąskrydis laikytinas pasisekusiu."[30]

Sąskrydžiai pasiekė savo tikslus: lietuvių visuomenė buvo išjudinta platesniems užsimojimams, surasta būriai draugų Lietuvos bylos reikalui, pralaužtas iki tol amerikinėje spaudoje vyravęs "tylos sąmokslas". Sąskrydžių eigą plačiai aprašinėjo ne tik visa sostinės, bet ir kitų miestų laikraščiai (pvz. Chicagos "Tribune", Bostono "Enterprise & Times", Worcesterio "Gazette"), skelbė radijo stotys; adv. Antanas A. Olis buvo pakviestas Washingtono televizijos stotin, kur 15 minučių pasakojo Lietuvos istoriją ir dabartinę sovietų priespaudą; daugelis sąskrydžių kalbų buvo įtraukta į "Congressional Record". Nešališko stebėtojo žodžiais: "Sutelkiant geriausias lietuviškojo meno jėgas, surandant įtakingų svetimųjų gražią auditoriją ir jiems pristatant Lietuvos reikalus ir lietuvių kultūrą, buvo neabejotinai pasitarnauta Lietuvai".[31]

Po 1956 metų Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga sąskrydžių ar kitų masinių renginių nebeorganizavo. Priežasčių buvo neviena, kurių paminėtinos pačios svarbiausios. Iš vienos pusės vengta aštrėjančio konflikto su Amerikos Lietuvių taryba, kuri priekaištavo, kad tautininkai trukdą jai veikti, kišdamiesi į jos veiklos sritį; mat, ir kultūriniuose renginiuose, siekiant laimėjimų Lietuvos reikalui, nebuvo galima išvengti Lietuvos problemų palietimo. Antra, stengtasi remti baigiančią susiorganizuoti Lietuvių Bendruomenę, kuri buvo užsimojusi aprėpti kultūrinės veiklos sritį ir jau pradedanti ruošti kultūrines manifestacijas:

kultūros kongresus, dainų ir tautinių šokių šventes, jaunimo kongresus ir t.t. Nevienu atveju tautininkai, kaip dr. St. Biežis, J. J. Bachunas ir kiti, šiems renginiams ir vadovavo.

Grįžtant į 1949-1956 m. laikotarpį, reikia pabrėžti, kad Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga gali pagrįstai didžiuotis Lietuvos naudai visos lietuvių išeivijos vardu atlikusi didžiulius darbus, kurių tuo metu nebuvo kam imtis, arba kurių niekas kitas nesiryžo imtis.

Savi leidiniai

Nepaisant laimėjimų Lietuvos naudai, pirmojo sąskrydžio nei lietuvių katalikų nei lietuvių socialistų spauda "nepastebėjo". Tačiau jau antrojo sąskrydžio išvakarėse prasidėjo gana aštrus Tautinės sąjungos puldinėjimas, o sąskrydžiui pasibaigus, ypač socialistų "Naujienos" piktai priekaištavo, kad tautininkai užgrobią Amerikos Lietuvių tarybos veiklą, skaldą visuomenę ir t.t. Būklę aštrino ir su Lietuvių tautinio sąjūdžio pasitraukimu iš Vliko susiję Lietuvos Nepriklausomybės talkos bei Lietuvos Nepriklausomybės fondo įsisteigimai.

Tautinės minties laikraščiai, pasirodydami kartą į savaitę, nebesuspėjo atremdinėti dienraščių puolimų. Reikėjo paskubinti jau seniau planuotą faktinio ALT s-gos organo "Dirvos" sudažninimą. Į jį tuoj pat po antrojo sąskrydžio ir nukrypo ateinančių kelerių metų sąjungos veikla.

1957 metais kartu su "Vilties" valdyba buvo paruošti laikraščio reformos planai ir nutarta nuo 1958 metų pradžios "Dirvą" leisti dukart per savaitę. Bet tai reiškė tik pirmą žingsnį. Tuo pat metu buvo nutarta sutelkti 20 000 dolerių kapitalą, už jį įsigyti savą ofsetinę spaustuvę, o po to laikraštį sudažninti iki trijų kartų per savaitę.

Tuometiniam s-gos pirmininkui inž. Eug. Bartkui energingai telkiant lėšas, planai gan greitai buvo realizuoti: 1958 m. rudenį įsigytos spaustuvės mašinos, nuo 1959 m. pradžios "Dirva" perėjo į ofsetinę spaudos techniką, o nuo 1960 m. pradžios jau buvo leidžiama triskart per savaitę.

Tačiau ryšium su Vietnamo karu sparčiai pradėjusi keistis krašto ūkinė būklė — infliacija ir jos eigoje staigiai kylančios medžiagų kainos, kasmet keliami pašto tarifai — 1968 m. rudenį privertė "Dirvą" grįžti į dukart savaitinę, o po 1975 m. gaisro, sunaikinusio "Vilties" namus ir spaustuvę, ji vėl virto savaitine.

Nuo 1971 m. Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga drauge su

Rankų paspaudimu 1959 m. pradžioje patvirtinama sutartis prez. A. Smetonos monografijai parašyti ir išleisti. Iš k.: dr. J. Paplėnas, V. Abraitis, A. Merkelis ir E. Bartkus.

ALT s-gos valdyba, išleidusi A. Merkelio parašytą A. Smetonos monografiją 1964 m. Sėdi: V. Abraitis, E. Čekienė, A. Senikas; stovi: P. Ališauskas ir dr. B. Nemickas.

ALT s-gos valdybos, kurių pastangomis išleista tautinės srovės istorinė apžvalga "Tautinės minties keliu". Viršuje — darbą pradėjusi valdyba: J. Sirusas, S. Abraitienė, P. Mačiulaitis, E. Čekienė ir J. Bagdonas; apačioje: leidimą užbaigusi valdyba: J. Mockus, B. Dūda, A. Mažeika (pirm.), A. Tumas ir E. Balceris.

LST Korp! "Neo-Lithuania" leidžia politikos ir kultūros žurnalą "Naująją Viltį", kuri pradžioj ėjo dukart per metus, dabar vieną kartą po 120 ir daugiau puslapių knygomis.

ALT s-ga per skyrius ir narius energingai rėmė, sudėdama didžiąją reikalingų lėšų dalį, Lietuvos Nepriklausomybės fondo leidinius: J. Aisčio redaguotas "Laisvės kovų dainas" (1962) ir dabar jau ketvirta laida pasirodžiusią A. Geručio redaguotą "Lithuania 700 Years". Pirmojo leidinio tiražas 1615 egz. buvo išplatintas per ALT s-gos skyrius ir Lietuvos Nepriklausomybės fondo įgaliotinius, o antrajam pasirodžius, daugelis skyrių surengė knygos supažindinimus su visuomene.

Buvo leidinių, kuriuos savo lėšomis parėmė atskiri skyriai: Brooklyno skyrius išleido savo garbės nario Prano Narvydo "Gimtinės takeliais", o East St. Louis skyrius tūkstantine parėmė "Vilties" leistus St. Rūkienės atsiminimus iš Sibiro tremties.

Tačiau reikšmingiausia knyga, kurią išleido pati ALT s-gos valdyba, yra Aleksandro Merkelio kruopščiai parašyta monografija "Antanas Smetona — jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla". Nors autoriui ir nebuvo prieinami visi reikalingi šaltiniai, tačiau šis 788 puslapių veikalas tebepirmauja monografijos žanre. Kai kas ją net vadina viso nepriklausomos Lietuvos politinio gyvenimo monografija. Ne be pagrindo kultūros žurnalas "Aidai" jos pasirodymo proga pastebėjo: "Autorius ir knygos leidėjas — Amerikos Lietuvių Tautinė Sąjunga — sveikintini ir įvertintini, kaip atlikę vertingą įnašą lietuvių tautos istorijai." Tai esąs "veikalas, kurio neįmanoma aptarti trumpai. Apie jį yra ko kalbėti dažnai, o taip pat yra ko nagrinėti nuosekliai, išsamiai ir įvairiais požiūriais."[32]

Politinė linkmė

Kultūrinių mainų klausimas. — Atėjus JAV valdžion prez. J. F. Kennedžiui, amerikinė užsienių politika pradėjo keistis: Valstybės departamento sferoms pakėlus Chruščiovo mestą "koegzistencijos" šūkį, prasidėjo prekybinių ryšių ir kultūrinių mainų su sovietais planavimas ir vykdymas. Netrukus Jungtinėse Valstybėse pradėjo lankytis būriai sovietinių ekskursantų, kurių tarpe buvo ir lietuvių. Pastarieji įvairiais keliais ieškojo ryšių su lietuvių išeivija, ją įtaigojo, kad okupuotoje Letuvoje jau daug kas nuo Stalino laikų pasikeitę ir ragino megzti kultūrinius mainus su tėvyne.

Lietuvių išeivijos gyveniman tie viliojimai įnešė nuomonių

skirtumų. Dalis, ypač vyresnioji generacija, iš principo atmetanti bendradarbiavimą su okupantu, ir atvykstančius viliotojus laikė okupanto valdžios įgaliotiniais, ir, jei išsivystytų mainai, jų vyksme įžiūrėjo bendradarbiavimą su pavergėju, nes jų vykdymas faktiškai priklausytų vien nuo Maskvos malonės. Kiti, daugiausia šiame krašte brendusi generacija, samprotavo kitaip: jei sistemos arba jų valdžios bendradarbiauja, tai mums reikia pasinaudoti tos draugystės teikiamomis progomis.

ALT sąjunga, bene pirmoji iš lietuvių organizacijų, šią problemą svarstė St. Louis seime 1963 m. gegužės 31 — birželio 1 dienomis. Po dr. J. Balio ir dr. V. Paprocko pranešimų seimas "vienbalsiai nutarė pareikšti visuomenei šį savo nusistatymą:

1. Sovietų Sąjunga, siekdama įgyvendinti savo okupacinius tikslus ir prisidengusi vadinamųjų kultūrinių mainų skraiste, mėgina į šią tariamųjų kultūrinių mainų akciją įjungti ir laisvojo pasaulio lietuvius ir tuo susilpninti jų laisvės kovos ryžtą. Vadinamųjų kultūrinių mainų iniciatorius ir inspiratorius yra Lietuvos okupantas, ir ši akcija tarnauja jo, bet ne pavergtos Lietuvos reikalams.

2. Suvažiavimas a) įspėja Amerikos Lietuvių Tautinės Sąjungos narius ir lietuvių visuomenę — nesileisti į vadinamuosius kultūrinius mainus, Lietuvos pavergėjo inspiruojamus, ir b) smerkia bet kokią laisvojo pasaulio paskirų lietuvių iniciatyvą, puoselėjančią vadinamuosius kultūrinius mainus, siekiančius pavergtoje Lietuvoje įgyvendinti Sovietų Sąjungos užmačias ir laisvajame pasaulyje susilpninti ryžtingą lietuvių nusistatymą kovoti už lietuvių tautos laisvę."[33]

Šio nutarimo laikomasi ir dabar: kiek perredagavus, jis buvo pakartotas Chicagos seime 1967 m. birželio 4 d.[34] ir dar kartą primintas New Yorko seime 1969 m. gegužės 30-31 d.d.: "Seimas taria esant tikslinga laikytis Amerikos Lietuvių Tautinės Sąjungos seimo 1963 m. St. Louise priimtųjų dėsnių."[35]

Amerikos Lietuvių Bendruomenės nesutarimai su Amerikos Lietuvių taryba. JAV Lietuvių Bendruomenės vadovybėn atėjusi jaunesnioji karta pradėjo plėsti savo veiklos sritį, įtraukdama jon ir politinį aspektą: ieškojimą ryšių su amerikiečių politikais, vizitus į Baltuosius Rūmus, Valstybės departamentą bei kitas valdžios įstaigas ir t.t. Ši Lietuvių Bendruomenės akcija iššaukė aštrią kontraversiją ir stiprų Amerikos Lietuvių tarybos nepasitenkinimą.

Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga, būdama vienu iš pagrindinių Altos narių, šios kontraversijos sukeltus kivirčus svarstė savo dvyliktajame seime Philadelphijoje 1971 m. gegužės 29-30 d.d. Pranešimus padarė ALT sąjungos delegatai į Altą ir atsakingi Bendruomenės pareigūnai — V. Volertas ir A. Gečys. Po diskusijų priimtas nutarimas:

"Seimas, išklausęs Sąjungos Valdybos, jos deleguotų atstovų pasisakymus bendrinių organizacijų veiklos klausimais, pritaria Sąjungos Valdybos vedamai linijai ir kviečia Amerikos lietuvių visuomenę Lietuvos laisvinimo darbe jungtis apie Vliką ir Altą."[36] Tryliktajame seime 1973 m. gegužės 26-27 d.d. tuo reikalu pasisakyta griežčiau: reikalauta išlyginti Altos ir Lietuvių Bendruomenės santykius, suderinti jų veiklos sritis, vengti paralelizmo.[37] Panašus nutarimas pakartotas ir keturioliktajame seime, siūlant "veiksniams ir centrinėms organizacijoms tikslingiau koordinuoti ir naudoti turimus ribotus išeivijos finansinius ir politinius išteklius".[38] Tačiau Altos ir Bendruomenės santykių būklė tebėra nepasikeitusi.

* * *

Šioji Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos veiklos apžvalga pertraukiama jubiliejiniu seimu, įvykusiu 1975 m. gegužės 24-25 dienomis, bet sąjungos darbas ir jos nuolatinis, be pertraukos, rūpinimasis visais lietuvių gyvenimo reikalais nesustojo.

ALT sąjunga — gyvas lietuvių išeivijos organizmas — veikia toliau, jausdama to gyvenimo pulsą ir kasdien jo iškeliamus naujus reikalavimus. Ji liks aktyvi ir toliau per savo skyrius ir naujas valdybas. Ji ir ateityje, kaip ligi šiol, nesvyruodama spręs surizgusias Lietuvos ir lietuvių gyvenimo problemas, ištikimai kovodama dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės, kviesdama "brolius ir seses lietuvius neprarasti Lietuvos išlaisvinimo vilties"[39] ir reikalaudama "glaudinti išeivijos lietuvių gretas ir vertinti bei gerbti tautinei misijai pasišventusius lietuvius".[40]

Išnašos

1. "Dirva", 1949 m. gegužės 27 d., Nr. 21, psl. 4.
2. T. p., psl. 3.
3. T. p., psl. 1.
3. T. p., psl. 4.
5. T. p., psl. 1.
6. "Dirva", 1949 m. birželio 3 d., Nr. 22, psl. 6.
7. Duomenys imti iš ižd. J. Ginkaus pranešimo sekretoriui P. Linkui. Pranešimo kopija saugoma Pasaulio Lietuvių archyve.

8. "Dirva", 1949 m. gegužės 27 d., nr. 21, psl. 1.

9. ALT s-gos valdybos bendraraštis Nr. 8.

10. Suvažiavimų protokolų duomenys ir *Teodoro Blinstrubo* paruošta lentelė.

11. "Dirva", 1950 m. gegužės 25 d.

12. "Vienybė", 1950 m. birželio 2 d.

13. "Dirva", 1958 m. gruodžio antrosios pusės numeris.

14. Tautinio kongreso protokolas.

15. Čia vadinamas "A. S. Trečioko dokumentas" yra mašinėle rašytas lapelis — gal protokolo ištrauka, gal korespondencijos nuorašas, kartu su kitais pastraipoje minimais laiškais saugomas Pasaulio Lietuvių archyve, kuriam A. S. Trečiokas perdavė dalį savo archyvinės medžiagos.

16. "Tėviškės Garsas", Schweinfurt, 1947 m. vasario 20 d., Nr. 60, psl. 4.

17. T. p., 1948 m. vasario 26 d., nr. 113, psl. 4.

18. "Dirva", 1949 m. spalio 28 d.

19. "Margučio", 1949 m. spalio numerio, informacija apie *Antano A. Olio* pranešimą Chicagos lietuvių visuomenės susirinkimui.

20. *Antano A. Olio* pareiškimas lietuvių spaudos atstovams 1949 m. spalio 6 d. New Yorke. Tekstas paskelbtas keliuose laikraščiuose.

21. "The Sunday Republican", Waterbury, Conn., 1950 m. balandžio 23 d.

22. Panaudotas "Naujienų" vertimas, paskelbtas 1950 m. rugsėjo 11 d.

23. 1953 m. birželio 1 d. aplinkraštis, pasirašytas *A. Lapinsko* ir *J. Valaičio*.

24. "Vienybė", 1953 m. birželio 23 d.

25. "Amerikos Lietuvis", 1953 m. liepos 18 d.

26. "Tėvynė", 1953 m. liepos 17 d.

27. "Sandara", 1953 m. birželio 26 d.

28. "Margutis", 1956 m. liepos-rugpiūčio nr. 7-8, psl. 5.

29. T. p., psl. 8.

30. "Aidai", 1956 m. birželis, nr. 6.

31. "Darbininkas", 1953 m. birželio 30 d., Nr. 47.

32. "Aidai", 1964 m. spalis.

33. Aštuntojo ALT s-gos seimo protokolas.

34. Dešimtojo ALT s-gos seimo rezoliucija Nr. 1.

35. Vienuoliktojo ALT s-gos seimo rezoliucija Nr. 5.

36. Dvyliktojo ALT s-gos seimo protokolas.

37. Plg. Tryliktojo ALT s-gos seimo rezoliuciją Nr. 2.

38. Keturioliktojo ALT s-gos seimo rezoliucija Nr. 7.

39. T. p.,Nr. 6.

40. T. p., Nr. 10.

AMERIKOS LIETUVIŲ TAUTINĖS SĄJUNGOS GARBĖS NARIAI

Devyni iškilieji ALT sąjungos organizatoriai ir veikėjai už nuopelnus lietuvybei ir pačiai organizacijai buvo išrinkti sąjungos garbės nariais:

Antanas A. Olis — 1951 m. seime,
Juozas J. Bačiūnas — 1959 m. seime,
Steponas Biežis,
Kazys S. Karpius ir
Albinas S. Trečiokas — 1969 m. seime,
Juozas Bartkus ir
Nadas Rastenis — 1971 m. seime,
Steponas Nasvytis — 1973 m. seime ir
Marija Sims-Černeckytė — 1975 m. seime.

Žemiau teikiamos trumpos jų biografijos.

ANTANAS A. OLIS

1898 VIII 25 — 1958 VI 3.

JONAS PAPLĖNAS

Vienas iš pagrindinių Amerikos Lietuvių tautinės s-gos steigėjų ir pirmasis jos pirmininkas Antanas A. Olis gimė Chicagoje, "Lietuvos" leidėjo A. Olšausko (Olševskio) šeimoje. Baigęs aukštesnįjį mokslą ir atitarnavęs JAV laivyne I pas. karo metu, įstojo į Chicagos universitetą, kurį baigė 1919 metais filosofijos bakalauro

laipsniu. To paties universiteto teisių skyriuje studijas baigė 1921 m. teisininko titulu ir netrukus, išlaikęs Illinois valstybinius egzaminus, pradėjo advokato praktiką Chicagoje.

II pas. karo metu pradėjo aktyviai dalyvauti politikoje, nuo 1942 m. kandidatuodamas respublikonų sąrašuose, ir 1946 m. buvo išrinktas Chicagos sanitarinio distrikto patikėtiniu šešeriems metams; per sekančius rinkimus 1952 m. ton vieton perrenkamas, savo rinkiminėje apygardoje gavo daugiau balsų už D. Eisenhowerį, tuo metu rinktą JAV prezidentu. Nuo 1950 m., patikėtinių tarybos išrinktas, vadovavo Chicagos sanitariniam distriktui, kurį praplėtė ir sumoderninio, užsitarnaudamas didžiųjų miesto dienraščių pripažinimą, kad tai "geriausiai vadovaujama įstaiga visoje Illinois valstybėje" ("Sun-Times", 1952 X 22).

Olis iš mažens mėgo muziką, jos mokėsi, per ją įsitraukė į lietuvių visuomeninį darbą. Vadovavo Birutės chorui, parašė kelis muzikos kūrinėlius (rankraštyje). 1926 m. įsijungė į Susivienijimą Lietuvių Amerikoje, buvo organizacijos finansų komisijos pirmininkas. Nuo 1928 m. nuolatinis "Margučio" žurnalo ir radijo programos rėmėjas, bendradarbis ir teisių patarėjas. Suorganizavo lietuviškos muzikos ir dainos transliacijas per vieną didžiausių radijo stočių iš Auroros ir Amerikos lietuvių programos transliacijas į Lietuvą. 1934 m. pasaulinėje parodoje Chicagoje dirigavo simfoninio orkestro liet. kūrinių koncertui. Olio vadovaujamos tautinės grupės 1942 m. surengė Chicagos amfiteatre politinį susirinkimą, kur, dalyvaujant 17 000 žiūrovų, lietuviai pasirodė su menine programa. Respublikonų vadovybė, įvertindama jo politinį svorį, 1944 m. jį paskyrė Illinois lietuvių respublikonų lyderiu, o 1947 m. visų respublikonų partijos tautinių grupių pirmininku.

Antanas Olis anksti įsitraukė į Amerikos lietuvių tautinių tautinių organizacijų veiklą ir buvo jų ideologas bei vadovas. Jis buvo vienas iš Lietuvai Vaduoti sąjungos organizatorių ir pirmasis jos pirmininkas (1941). Kai iš jos po poros metų išaugo Amerikos Lietuvių Misija — organizacija politinei akcijai amerikiečių tarpe, ir jai pirmininkavo Olis. Tautinėms organizacijoms susikonsolidavus į Amerikos Lietuvių tautinę sąjungą, vienas tos s-gos steigėjų ir pirmasis jos pirmininkas (1949-51).

Norėdamas suaktualinti Lietuvos reikalą II pas. karui besibaigiant, A. Olis suorganizavo politinį Lietuvių seimą New Yorke 1944 m. ir Amerikos Lietuvių Misijos sąlėkį Washingtone 1945 m. Misijos bankete Olis pasakė kalbą, kurioje, eidamas prieš tuo-

metines prosovietines nuotaikas oficialiuose sluoksniuose, pasmerkė JAV sąjungininkės Sov. S-gos planą įsijungti Lietuvą ir reikalavo Lietuvos gyventojams apspręsti savo likimą balsavimu, sąjungininkų komisijai prižiūrint. Olio kalba, kongresmano Charles M. Tobey pastangomis, 1945 III 29 įrašyta į "Congressional Record" (A1707), tapdama oficialiame kongreso leidinyje pirmuoju dokumentu, kuriame juridiškai pagrįsta Lietuvos teisė į nepriklausomybės atkūrimą.

Ieškodamas Lietuvos laisvinimo akcijai rėmėjų JAV politikų tarpe, A. Olis 1953 ir 1956 m. Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos vardu surengė du didelius sąskrydžius Washingtone, kuriuose dalyvavo daug kongreso narių ir vyriausybės pareigūnų. Vadovavo Lietuvai Vaduoti sąjungos — Amerikos Lietuvių Misijos delegacijai, 1945 m. važiavusiai į Jungtinių Tautų steigimą San Francisco mieste ir per senatorius Vandenbergą, Connally ir kt. JAV delegacijos narius ir draugiškų valstybių atstovus siekusiai iškelti Sovietų Sąjungos skriaudą Lietuvai. Grįžęs iš San Francisco, Hearsto dienraščiuose paskelbė eilę straipsnių Lietuvos klausimu. 1952 m. prezidento rinkimams artėjant, tarėsi su JAV valstybės sekretoriumi J. F. Dulles ir kt. respublikonų politikais JAV užsienio politikos klausimais. Daugiausia Olio pastangomis, 1952 m. respublikonų konvencija pirmą kartą į savo rinkiminę programą įrašė Lietuvos vardą ir pasisakė už pavergtų valstybių laisvinimo suaktyvinimą.

Šalpos reikalui iškilus, drauge su kitais įkūrė Balfą, surašė jo statutą, 1944 m. jį įregistravo Illinois valstybėj ir padėjo gauti Balfui JAV valdžios pripažinimą; Balfo direktorius ir vicepirmininkas 1944-56 m. Balfo garbės narys 1957 m. Tautinei srovei atstovaudamas, Altos vykd. komiteto narys ir vicepirmininkas 1940-41 ir 1948-58 m. Dalyvavo kiekviename darbe, kuris galėtų patarnauti lietuvių reikalui: buvo vienas Dariaus-Girėno paminklo Chicagoje sumanytojų ir sumanymo vykdytojų; Chicagos Bridgeporto lietuvių kolonijoje pastatydino kinoteatrą Romuvą; kai visos organizacijos atsisakė paremti dailininkų sumanymą parodyti lietuvių meną Amerikoje, A. Olis savo lėšomis perkėlė iš Vokietijos į JAV lietuvių dailininkų kūrinius ir 1949-50 m. surengė reprezentacines tų kūrinių parodas New Yorke, Waterbury, Bostone, Detroite ir Chicagoje. Surežisavo du lietuviškos tematikos filmus (vieną Margučio 30 m. sukakčiai) ir pats parašė jiems scenarijus.

A. Olis buvo santūrus, taktiškas ir taurus ne tik su kitos

ideologijos žmonėmis, bet ir su asmeniniais savo politinės karjeros priešininkais. Tolerancijos ir sugyvenimo troškimo veikiamas, jis peržengia grupines, partines ir tautines ribas. Naujiesiems ateiviams JAV-se atsiradus, didžiausias jo rūpestis išlyginti senųjų ir naujųjų skirtingumus, suderinti jų galvojimą ir visus apjungti bendram darbui. JAV gimęs ir Lietuvos nematęs, Lietuvą pažino ir ją pamilo. Būdamas aukščiausiai JAV politiniame gyvenime pakilęs lietuvis, jis darbais patvirtino savo skelbiamą tezę, kad buvimas geru JAV piliečiu netrukdo būti sąmoningu lietuviu.

Straipsnis perspausdintas iš LE, XXI, p. 90-92.

JUOZAS J. BAČIŪNAS

1893 V 24 —1969 I 23

JONAS PRANAS PALUKAITIS

Juozas Bačiūnas (rašėsi J. J. Bachunas) gimė Jurbarke. Mažas atvežtas į JAV, Chicagoje lankė pradžios ir aukštesniąją mokyklą, tačiau anksti reikėjo pradėti ir pačiam duoną užsidirbti: 14 metų teturėdamas, 1907 m. buvo priimtas mokiniu A. Olšausko "Lietuvos" spaustuvėn, kurioje dirbo iki 1913 metų. 1914-15 m. buvo "Draugo" administratorius, vėliau su A. B. Žemaičiu ir J. Pajausku įsigijo spaustuvę "Publishing House".

1917 m. birželio 1 d. su J. Pajausku atpirko iš A. Olšausko "Lietuvą" ir tuoj pat pradėjo planuoti savaitraštį paversti pirmuoju tautininkų dienraščiu. Buvo suorganizuota ir Illinois valstybės įstaigose užregistruota Lithuanian Publishing Co., kurios pirmininku buvo išrinktas ir reikalų vedėju pakviestas J. Bačiūnas. Jam vadovaujant, "Lietuva" 1918 m. antroje pusėje pradėjo eiti kasdien, bet netrukus, dėl susilpnėjusios sveikatos gydytojų raginamas keltis iš miesto, turėjo pasitraukti iš visų pareigų ir pačios bendrovės.

Nors ir tolokai nuo Chicagos, imant dėmesin ano meto susi-

siekimo priemones, įsigijęs Tabor Farm vasarvietę, J. Bačiūnas nenutolo nuo lietuviškos veiklos; atvirkščiai, vasarvietė ilgainiui tapo vienu tos veiklos židinių, kuriame gimė gyvenamojo momento iššauktos organizacijos, buvo kuriami jų veiklos planai, rengiami darbo suvažiavimai. Čia buvo įsteigta Lietuvai Vaduoti sąjunga, planuoti Amerikos Lietuvių Misijos žygiai, ieškota kelių ir priemonių tautinės srovės konsolidacijai, gavo pradžią "Vilties" leidykla. Tos ir kitos organizacijos bei jų veikėjai čia visada jautė malonią Juozo Bačiūno globą. Ypač jautriai 1941 m. buvo priglobtas Lietuvos prezidentas Antanas Smetona, kuris, pasak A. Merkelio, "vykdamas į JAV, nežinojo, nei kur teks įsikurti, nei kuo verstis, kad galėtų pragyventi". Čia jis išgyveno penkis mėnesius, iki persikėlė į Clevelandą, norėdamas apsigyventi didesnėje lietuvių kolonijoje.

Ir vasarviečių verslan perėjęs, J. Bačiūnas neužmiršo spaudos. Tabor Farmos centre, atskirame pastate, įsirengęs spaustuvę, nuo 1927 m. pradėjo leisti įvairios apimties knygas, kurių jis išleido per dvidešimt (dvi knygos, Alytaus ir Biržų apskričių aprašymai, jo lėšomis buvo išleistos Lietuvoje), kai kurias jų pats ir parašęs. 1927-28 m. administravo Antano Vanagaičio trupės gastroles po Amerikos lietuvių kolonijas. Kelionėje kilo mintis pradėti leisti populiarų žurnalą, kuris, jo pasirodymo datai sutampant su Velykų šventėmis, buvo pavadintas "Margučiu"; pirmojo n-rio J. Bačiūnas išleido 42 000 egz. ir žurnalą rėmė pinigais, kol tas sustiprėjo.

1932 m. balandžio 11 d., Ant. A. Oliui sutvarkius formalumus, už pusmetį iš anksto sumokėdamas pinigus, jis nupirko laiką "Margučio" radijo programai, kuri iš 15 minučių per dieną išaugo iki 8 valandų per savaitę. "Margutis" ilgainiui tapo reikšmingu tautinės veiklos centru Chicagoje su A. Oliu, J. Bačiūnu ir A. Vanagaičiu priešakyje. Šios trijulės pastangomis lietuvių vardas pradėjo garsėti ir kitataučių visuomenėje. Reikšmingi tokių pastangų šuoliai buvo pusvalandis lietuvių muzikos per Auroros, Ill., radijo stotį, Chicagos simfoninio orkestro atliktas lietuviškų kūrinių koncertas 1934 m. pasaulinėje parodoje, Chicagos tautybių dienos su lietuvių programomis ir t.t. "Tos programos", rašė pats J. Bačiūnas, "kainuodavo daug pinigo... draugai padengdavo deficitą." Artimiau jį pažinojusiems nekyla abejonė, kad pagrindinis visų tų programų deficito dengėjas buvo ne kas kitas, o pats J. Bačiūnas.

J. Bačiūnas, kiek žinoma, nebuvo turtingiausias lietuvis Ame-

rikoje, tačiau patriotinei lietuvių išeivijos veiklai yra atidavęs didesnę piniginę duoklę, nei kuris kitas. Tikslias sumas težinojo tik jis pats, nes jų, kaip aukščiau teikiama citata rodo, ir pats neskelbdavo, ir drausdavo jas skelbti kitiems. Pvz., tik dabar iš St. Barzduko atsiminimų išryškėjo, kad, tapęs Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininku, vien tik valdybos veiklai kasmet skirdavo po 5000 dolerių, neminint paramos I Pas. lietuvių jaunimo kongresui ar, kiek anksčiau, krepšininkų išvykoms į P. Ameriką ir Australiją.

1941 m. jo vasarvietėje buvo įsteigta Lietuvai Vaduoti sąjunga, kurios lėšų telkėju — iždininku jis buvo išrinktas, ir šalpos organizacija Lithuanian National Fund, kurios pradžią sudarė stambus jo įnašas. Šis fondas vėliau buvo perorganizuotas į Balfą, o iš Lietuvai Vaduoti s-gos gimė Amerikos Lietuvių Misija, skirta veiklai amerikiečių tarpe. Pastarosios reikšmingus prasiveržimus yra nušvietę kiti šio veikalo autoriai, tik pridurtina, kad J. Bačiūno įnašas Misijos veiklon buvo dvilypis: šalia finansinės paramos jis lemtingai pagelbėjo savo pažintimis, kurias buvo įsigijęs, veikliai dalyvaudamas ir keliskart vadovaudamas amerikinėms verslo organizacijoms — tos pažintys padėjo sumegzti ryšius su įtakingais JAV politikų sluoksniais.

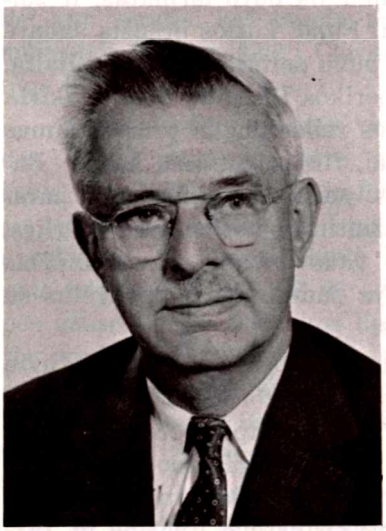
J. Bačiūnas buvo vienas iš pagrindinių Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos kūrėjų. Dar prieš sąjungai formaliai įsisteigiant, jis parūpino jai spaudos organą — 1948 m. atpirko iš K. S. Karpiaus "Dirvą"; netrukus jai leisti buvo suorganizuota "Vilties" draugija, kuriai pirmininkavo šešerius metus, lemtingai pagelbėdamas įsigyti savus namus ir ofsetinę spaustuvę. 1953-56 m. faktiškai leido vaikams laikraštėlį "Tėviškėlę".

Nuo 1958 m. buvo renkamas į JAV Lietuvių Bendruomenės tarybą, o 1963 m. išrinktas Pasaulio Lietuvių Bendruomenės pirmininku. Vos tik pradėjęs eiti šias pareigas, savo lėšomis įsteigė bei kelerius metus išlaikė PLB organą "Pasaulio Lietuvį" ir pradėjo organizuoti I Pasaulio lietuvių jaunimo kongresą, kuris įvyko 1966 m., duodamas pradžią glaudesniems pasaulio lietuvių jaunimo ryšiams. Visų laisvojo pasaulio lietuvių ryšius stiprindamas, jis pats dažnai lankė lietuvių kolonijas Australijoje ir N. Zelandijoje, Europoje ir Pietų Amerikoje. Antrąją PLB pirmininko kadenciją pradėjęs, staigiai mirė 1969 m. sausio 23 d. Testamentu paliko stambesnes sumas kelioms lietuvių institucijoms.

Už patriotinę veiklą Lietuvos vyriausybė buvo jį apdovanojusi D.L.K. Gedimino ordenu, ALT s-ga išsirinkusi garbės nariu

(1959), Korp! "Neo-Lithuania" ir Santara-Šviesa — garbės filisteriu. Už veiklą verslo organizacijose amerikinės institucijos jam buvo suteikusios Virginia Colonel ir Kentucky Colonel titulus.

ŠALTINIAI: LE, II, 31 ir XXXVI, 74; *Aleksandras Merkelis,* Antanas Smetona, 1964; *J. J. (Juozas) Bachunas,* Antanas A. Olis, 1953; *Juozas Jurevičius,* Juozas Bačiūnas — didysis Amerikos lietuvis ("N. Viltyje", nr. 3, p. 61-78); *Stasys Barzdukas,* Kartu su Juozu Bačiūnu ("Į laisvę", nr. 71, p. 11-15 ir nr. 72, p. 34-41).

STEPONAS BIEŽIS

1889 III 18 — 1973 IV 6

JONAS PRANAS PALUKAITIS

Steponas Biežis gimė Bliūdžių k., Panevėžio aps. Panevėžyje baigęs 4 klases, dėl lietuviškos veiklos turėjo palikti gimtąjį kraštą ir 1909 m. atvyko į JAV. Mokslą tęsė Valparaiso univ. ir Chicagos Medicinos ir chirurgijos kolegijoje, 1916 m. gaudamas medicinos gydytojo laipsnį. 1917-19 m. tarnavo chirurgu JAV armijos okupaciniuose daliniuose Anglijoje, Prancūzijoje ir Vokietijoje. Grįžęs į Chicagą, kurį laiką dar gilino profesines žinias, vėliau atidarė privačios praktikos kabinetą.

1928 m., steigiant lietuvių Šv. Kryžiaus ligoninę, atskubėjo talkon ir buvo šios ligoninės medicinos štabo narys, 1928-29 ir 1931-41 m. jos vyriausias chirurgas ir 1934-36 m. gydytojų štabo pirmininkas. 1933 m. įstojo į Amerikos chirurgų d-ją — buvo pirmasis lietuvis priimtas ton organizacijon. Dalyvavo ir kitose profesinėse amerikiečių draugijose. Nuo 1951 m. vyriausias chirurgas Chicagos sanitariniame distrikte.

Nuo pat atvykimo į Ameriką dalyvavo lietuvių visuomeninėje, kultūrinėje ir politinėje veikloje. Valparaiso universitete aktyvus Lietuvių literatūros d-jos ir Lietuvių moksleivių susivienijimo narys. 1919 m., grįžęs iš Europos, įstojo į Amerikos

Lietuvių gydytojų d-ją, kuriai vėliau keliskart ir vadovavo. Tais pat metais prie šios draugijos suorganizavo Lietuvai Gelbėti d-ją, kurios tikslas buvo karo nuniokotos tėvynės ir jos gyventojų šalpa. Aukas rinkdamas, jis apvažinėjo veik visas Amerikos lietuvių kolonijas, surinko per 50 000 dol. pinigais ir daug drabužių bei avalynės; visa tai buvo perduota Lietuvos Raudonajam kryžiui.

1919 m. vasarą suorganizavo ir vadovavo Amerikos Lietuvių kareivių susivienijimui, kurio tikslas buvo kovoti dėl Lietuvos laisvės, siunčiant Lietuvos kariuomenėn savanorius, skelbiant protestus prieš Lietuvos priešų siekius, ginant Lietuvos garbę, stiprinant besikuriančią valstybę ir t.t. Susivienijimas Chicagoje turėjo 7 kuopas, kurių vienai vadovavo St. Darius. St. Biežis buvo ir vienas Lietuvai padovanoto Laisvės varpo organizatorių.

Nuo 1926 m. SLA narys, nuo 1940 m. organizacijos vyriausias gydytojas kvotėjas. Nuo 1941 m. Lietuvai Vaduoti s-gos sekretorius, vėliau aktyviai dalyvavo Amerikos Lietuvių Misijos darbuose ir Amerikos Lietuvių tautinės s-gos steigime. 1949 m. pirmasis ALT s-gos vicepirmininkas, 1955-57 m. jos pirmininkas. 1953 m. Altos Chicagos skyriaus pirm., Skautams remti d-jos pirm. Buvo išrinktas į JAV LB tarybą, vadovavo III dainų šventės rengėjų komitetui, priklausė Panevėžio klubui, Dariaus ir Girėno postui bei eilei kitų organizacijų.

Aktyviai reiškėsi lietuvių spaudoje. 1912-14 m. organizavo ir redagavo lietuvių studentų organą "Jaunimo Sapnus", bendradarbiavo "Vienybėje Lietuvninkų". 1921-25 m. "Gydytojo" redakcijos narys, nuo 1935 m. vedė sveikatos skyrių "Margučio" radijo valandoje, o nuo 1940 m. ir SLA organe "Tėvynėje". 1960 m. organizavo ir pradžioje redagavo "Lietuvių Gydytojų Biuletenį", vėliau išaugusį į "Medicinos" žurnalą. 1953 m. atskira knyga išleido sveikatos patarimų rinkinį "Būkit sveiki".

Už nuopelnus liet. veikloje Lietuvos vyriausybė 1938 m. jį apdovanojo D.L.K. Gedimino ordinu. Garbės titulais ir ženklais jį pagerbė ir eilė organizacijų: Amerikos Lietuvių legijonas — garbės kryžiumi, Lietuvių skautų s-ga — padėkos žymeniu; Korporacijos "Neo-Lithuania" garbės filisteris (1958), Panevėžiečių klubo ir Chicagos Lietuvių golfo klubo garbės narys. Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga jį išrinko garbės nariu 1969 m. seime New Yorke.

ŠALTINIAI: LE, II, p. 503; *J. Jurevičius,* Dr. Steponas Biežis. ("N. Viltyje", 1973-74, nr. 6, p. 75-81); *Vyt. Širvydas,* Juozas O. Širvydas, 1941, p. 398; *Aleksas Ambrose,* Chicagos lietuvių istorija, 1967, p. 241, 446-7, 482.

KAZYS S. KARPIUS

1895 VII 20 — 1971 X 20

JONAS PUZINAS

Vienas iš darbščiausių Amerikos lietuvių tautinės srovės veikėjų Kazys S. Karpius (Karpavičius iki 1928 m.) gimė Babcinos dv., Babtų vls., Kauno aps. 1909 m. atvykęs į JAV, mokėsi vakarinėse aukštesniosiose mokyklose, 1923 m. baigė Western univ. Clevelande ekonomijos, anglų literatūrinės ir komercinės kalbos kursus.

K. S. Karpius jau 1915 m. aktyviai įsijungė į JAV lietuvių visuomeninę veiklą, įstojo į SLA ir Tėvynės mylėtojų d-ją. I pas. karo metu rūpinosi Lietuvos reikalais, nukentėjusių nuo karo šelpimu ir Lietuvos Gelbėjimo fondo stiprinimu. 1917 m. New Yorko apylinkių tautininkams įkūrus Tautinę tarybą, buvo pirmasis jos sekretorius. 1917-26 m. Sandaros narys, 1924-26 m. Tėvynės mylėtojų d-jos centro pirmininkas. 1929-38 m. daug dirbo, įkuriant Clevelando parke lietuvių kultūrinį darželį, kuriame buvo pastatyti jo rūpesčiu iš Lietuvos atvežti J. Basanavičiaus ir V. Kudirkos biustai (abiejų skulptorius J. Zikaras).

Nuo 1940 m. Amerikos Lietuvių ekonominio centro sekretorius. Kuriant Amerikos Lietuvių tarybą, 1940 m. rugpiūčio 9-10 d.d. Pittsburghe atstovavo tautinei srovei ir 1940-42 m. buvo tarybos nariu ir sekretorium. 1940 m. spalio 15 d. dalyvavo tarybos delegacijoj pas prez. F. D. Rooseveltą Lietuvos nepriklausomybės gynimo reikalais. 1941 m. birželio 8 d. dalyvavo Lietuvai Vaduoti s-gos steigime, 1942-48 m. buvo jos centro valdybos sekretorius. Atvykus Lietuvos prezidentui A. Smetonai į JAV ir apsigyvenus Clevelande, Karpius organizavo jo lankymąsi JAV lietuvių kolonijose. Dalyvavo beruošiant Amerikos lietuvių seimą New Yorke 1944 m. bei Amerikos Lietuvių Misijos suvažiavimus 1944 m. Washingtone ir 1945 m. San Francisco mieste.

K. S. Karpius buvo vienas iš pačių aktyviųjų Amerikos lietuvių spaudos darbininkų. 1910 m. pradėjęs rašyti korespondencijas ir eilėraščius "Keleiviui" ir "Draugui", vėliau bendradar-

biavo "Vienybėje Lietuvninkų" ir "Tėvynėje", kurion 1916 m. pakviestas redaktoriaus padėjėju. 1917 m. persikėlė į Clevelandą ir pradėjo dirbti "Dirvoje", iš pradžių redaktoriaus padėjėju, 1919-48 m. redaktorium. 1925 m. "Dirva" perėjo jo nuosavybėn, bet 1948 m. ją perleido naujiesiems ateiviams, pats pereidamas dirbti į amerikinių laikraščių spaustuves. Tuo pat metu organizavo tremtinių šelpimą ir, kartu su S. Nasvyčiu, Čiurlionio ansamblio perkeldinimą į Jungt. Valstybes. Lietuvių spaudoje bendradarbiavo iki mirties.

K. S. Karpius buvo vienas iš produktyviausių JAV lietuvių rašytojų. Pirmasis jo literatūrinis bandymas, komedijėlė iš studentų gyvenimo "Nenorėjai duonos, graužk plytas", buvo išspausdinta 1915 m. Vėliau parašė visą eilę romanų, apysakų, scenos veikalų, poezijos ir mokslo populiarizacijos dalykų. Savo kūrybai siužetus daugiausiai ėmė iš Lietuvos praeities. Išleistųjų knygų sąrašą sudaro 35 pavadinimai, kiti dalykai liko neišspausdinti.

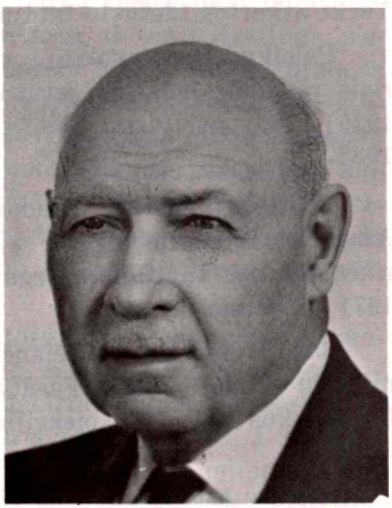
Už nenuilstamą lietuvišką veiklą Lietuvos vyriausybė buvo jį apdovanojusi D.L.K. Gedimino ordinu. Amerikos Lietuvių tautinė s-ga 1969 m. seime išrinko jį garbės nariu, o s-gos Clevelando skyrius — garbės pirmininku. Garbės nariu jį buvo išsirinkusios ir kitos organizacijos: Balfas, Lietuvių žurnalistų s-ga, Čiurlionio ansamblis, Lietuvių piliečių klubas Clevelande.

Kiek perredaguotas ir papildytas J. P. str. iš LE, XI, p. 90-91.

ALBINAS S. TREČIOKAS

g. 1893 X 28.

JONAS PUZINAS

Gimė Mažučių k., Virbalio vls., Vilkaviškio apskr. 1911 m. išvyko iš Lietuvos ir Anglijoje ėjo laivininkystės mokslus. 1917 m. atvyko į JAV, kur iš pradžių dirbo "Amerikos Lietuvio" administracijoje, o 1920 m. Newarke, N. J., atidarė kelionių ir pinigų siuntimo biurą. Vėliau, išlaikęs egza-

minus, gavo teisę verstis draudimo ir nekilnojamo turto pirkimo praktika ir iki 1962 m. vedė kelionių ir apdraudos biurą bei laikė nutaro įstaigą.

Atvykęs į Jungt. Amerikos Valstybes gyvai įsijungė į lietuvių visuomeninį veikimą. Ypač aktyviai reiškėsi organizacijose, kurios telkė finansinę pagalbą atsikuriančiai nepriklausomai Lietuvai. Įsisteigus Lietuvos Atstatymo bendrovei, nuo pat pradžios buvo vienas energingiausių jos akcijų platintojų, 1918-28 pačios bendrovės iždininkas ir įgaliotinis Newarke. 1917 m. kun. J. Žiliui pradėjus telkti kapitalą Lietuvos Žemės bankui, vienas iš uoliųjų bendradarbių, o 1921-28 banko įgaliotinis Newarke. 1918-28 Tautos fondo Newarko skyriaus sekretorius. 1919-29 Lietuvių statybos ir paskolos d-jos Newarke sekretorius ir reikalų vedėjas. 1930-53 Amerikos lietuvių ekonominio centro narys. Atvykus Lietuvos misijai į Jungtines Amerikos Valstybes, rūpinosi Lietuvos laisvės paskolos lakštų platinimu.

Aktyviai veikė daugelyje lietuvių organizacijų, eidamas jų centro ar skyrių vadovaujamas pareigas. Jis buvo Amerikos Lietuvių Misijos liet. pabėgėlių komiteto vicepirmininkas, Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos centro valdybos ir tarybos narys, SLA seiminių komisijų narys, Tėvynės mylėtojų d-jos centro valdybos narys. Altoje ir Balfe veikė nuo pat tų organizacijų įsisteigimo, prisidėjo organizuojant JAV Lietuvių Bendruomenę. 1927-55 New Jersey Lietuvių tarybos sekretorius. 1937-40 "Lietuvių spaudos bendrovės", leidusios "Vienybės" dienraštį, pirmininkas. 1942 New Yorke atkurtos Lietuvių tautinės tarybos vicepirmininkas.

Palaikydamas nuolatinį ryšį su Lietuvos vyriausybe, įvairiais reikalais lankėsi Lietuvoje net 12 kartų (paskutinį kartą 1939), dalyvavo Pirmajame pasaulio lietuvių kongrese Kaune 1935.

Tautinės krypties spaudoje bendradarbiavo nuo 1917 metų. Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga, įvertindama jo veiklą Amerikos lietuvių tautininkų organizacijose, išrinko jį garbės nariu 1971 m. seime.

Savo archyvo dalį, liečiančią Amerikos lietuvių tautinių organizacijų veiklą, perdavė Pasaulio lietuvių archyvui Chicagoje, kitus dalykus — Liet. kolekcijai valst. Kento universitete.

Nežymiai papildytas str. iš LE, XXXI, p. 429.

JUOZAS BARTKUS

g. 1897 IX 18.

JONAS JURKŪNAS

Juozas Bartkus (iki 1939 m. Bortkevičius) gimė Sodeikių vnk., Šiluvos vls., Raseinių aps. Negalėdamas patekti į perpildytą Šiluvos mokyklą, mokslo pradžią gavo namuose: pirmasis mokytojas buvo tėvas, šiam mirus, dėdė, vėliau G. Petkevičaitė. 1909-15 m. mokėsi Šiaulių gimnazijoje. Čia nuo 1910 m. buvo įvestos neprivalomos, už papildomą atlyginimą duodamos lietuvių kalbos pamokos. Jas imdamas, Juozas susidomėjo ir lietuviška veikla bei spauda.

1915 m., įpusėjęs baigiamuosius egzaminus, karo fronto buvo išstumtas į Rusiją ir gimnaziją oficialiai baigė Vitebske. Padirbėjęs malkų sandėlyje ir susitaupęs pinigų, išvyko į Maskvą medicinos studijuoti. Iki 1917 m. revoliucijos baigė šešis semestrus.

Sužinojęs, kad Lietuva paskelbė atstatanti nepriklausomybę, 1918 m. gegužės mėn. slaptai perėjęs fronto liniją, grįžo Lietuvon. 1919 m. apsigyveno Kaune ir gavo darbą žemės ūkio ministerijoje. Iš Kauno buvo perkeltas į Raseinius, iš ten į Kretingą. Tačiau patyręs, kad prie Aukštųjų mokslo kursų Kaune pradeda veikti medicinos skyrius, atsisakė tarnybos ir išvyko baigti studijų. Gavo krašto apsaugos ministerijos stipendiją ir, žinoma, buvo paimtas į kariuomenę: 4 ir 5 pėstininkų pulkuose dirbo karo mediko darbą. Medicinos studijas baigė 1921 m., valstybinius egzaminus išlaikė ir medicinos gydytojo teises gavo 1923 m. Tada pasitraukė iš kariuomenės ir išvyko į provinciją verstis privačia gydytojo praktika.

1924 m. buvo pakviestas mokytoju į Gelvonių vidurinę mokyklą, kurioje dėstė higieną, gamtos mokslus, Lietuvos geografiją ir matematiką. 1928 m. buvo paskirtas Ukmergės apskrities gydytoju, 1939 m. toms pačioms pareigoms perkeltas į Šiaulius. 1940 m. vadinamos liaudies vyriausybės sveikatos ministras Koganas jį, kaip tautininką, tuoj pat atleido iš apskrities gydytojo

pareigų. Po kurio laiko buvo paskirtas Joniškio, vėliau ir Šiaulių apskr. sanitarijos inspektorium. Darbas buvo nemalonus, jis net neturėjo pastovios gyvenamosios vietos, bet ši aplinkybė jį išgelbėjo nuo išvežimo į Sibirą. Vokiečių okupacijos metais buvo vėl grąžintas Šiaulių apskr. gydytojo pareigoms.

Karui pasibaigus, atsidūrė Wiesbadeno, vėliau Kasselio lietuvių stovyklose. Lietuvių tremtinių bendruomenės centro komitetas jį paskyrė į organizuojamą švietimo valdybą, kurios nariu buvo iki 1948 m. Jam buvo pavestas mokyklų programų sudarymas, mokytojų cenzo klausimai, fizinis ugdymas, sveikatos reikalai ir t.t. Kasselyje buvo ir stovyklos vyr. gydytojas. Šias pareigas eidamas, nevienam silpnesnės sveikatos asmeniui padėjo išvengti sulaikymo nuo emigracijos.

1949 m. atvyko į Chicagą. Pradžioje dirbo medicinos laboratorijoj, vėliau ligoninėj atliko privalomą praktiką ir, išlaikęs valstybinius egzaminus, nuo 1953 m. vertėsi privačia gydytojo praktika.

Lietuvoj buvo aktyvus Lietuvių tautininkų s-gos veikėjas, Vokietijoj vadovavo Lietuvių tautinio sąjūdžio Kasselio skyriui, Jungtinėse Valstybėse įsijungė į Amerikos Lietuvių tautinės s-gos veiklą ir keletą kartų buvo jos centro valdyboje. 1959-61 m. "Vilties" d-jos pirmininkas. Stambus Tautinių namų Chicagoje dalininkas.

Lietuvos vyriausybės apdovanotas D.L.K. Gedimino ordinu. Korporacijos "Neo-Lithuania" garbės filisteris. 1971 m. išrinktas Amerikos Lietuvių tautinės s-gos garbės nariu.

NADAS RASTENIS

g. 1891 I 4/17

JONAS PUZINAS

Nadas Rastenis gimė Stagalienų k., Linkmenų vls., Švenčionių aps. 1911 m. atvyko į Jungt. Valstybes, dirbo medvilnės audyklose, 1918-19 m. tarnavo JAV kariuomenėje. 1924 m. baigęs teisės mokslus Bostono universitete, 1925 m. persikėlė į Baltimorę ir pradėjo verstis advokatūra. 1935

m. įsigijęs advokato teises Ohio valstybėje, iki 1936 m. advokatavo Clevelande, vėliau vėl grįžo į Baltimorę. 1943-46 buvo pirmasis lietuvis atstovas Marylando legislatūroje Annapolyje.

Apsigyvenęs JAV, tuoj įsijungė į lietuvių visuomeninį gyvenimą. 1912 m. buvo vienas iš steigėjų (vėliau ir pirm.) savišalpinės Lietuvių laisvės artojų d-jos Manchesteryje, N. H., Lietuvių socialistų s-gos narys, nuo 1921 m. Amerikos Lietuvių tautinės sandaros veikėjas (1923-25 vicepirm., 1927-28 pirm.), be to, veikė SLA Baltimorės kuopoje, DLK Kęstučio savišalpos d-joje Baltimorėje (nuo 1953 Mindaugo-Kęstučio d-ja), Vilniui vaduoti sąjungoje, Amerikos Lietuvių tautinėje s-goje, Balfe (jo dir.), Komiteto Pabaltijo univ. Vokietijoje remti pirm., Lietuvių rašytojų d-jos narys ir kt. Dalyvavo M. Petrausko Gabijos chore, vaidino ir dainavo M. Petrausko operetėse.

Nuo 1917 m. pradėjo eilėraščiais ir straipsniais bendradarbiauti daugelyje Amerikos lietuvių laikraščių. 1923 m. laikinai redagavo "Sandarą", 1935 m. "Dirvą". Atskira knyga yra išleidęs savo iliustruotą eiliuotą pasaką "Trijų rožių šventė" (1955).

1920 m. pradėjo rašyti eilėraščius anglų kalba; N. Rastenis buvo vienas iš pirmųjų pradėjęs versti lietuvių poetų kūrinius anglų kalbon. Jie buvo spausdinami įvairiuose poezijos žurnaluose, kaip "Laurel Leaves", "The American Bard" ir t.t. Dalis jų išspausdinta A. Vaičiulaičio "Outline History of Lithuanian Literature" (1942). "Lietuvių Dienos" Los Angelese yra atskiromis knygomis išleidusios N. Rastenio išverstus lietuvių klasikų kūrinius: A. Baranausko "Anykščių šilelį" (The Forest of Anykščiai", 1956) ir K. Donelaičio "Metus" (The Seasons, 1967).

Už 1966 m. vasario 16 d. į "Congressional Record" įtrauktą poemą "War's Curse" Tarptautinė poetų unija (United Poets Laureate International) Nadą Rastenį apdovanojo aukso medaliu ir laurų vainiku. Kiti tame kongreso leidinyje paskelbti darbai yra: Lietuvos himno vertimas (1961) ir poema "Lithuania Crucified" (1968). Iš kitų stambesnių vertimų į anglų kalbą dar paminėtinas V. K. Banaičio operos "Jūratė ir Kastytis" libretas. Rankraščiuose tebėra originalus veikalas "The Story of Amberland" ir kt.

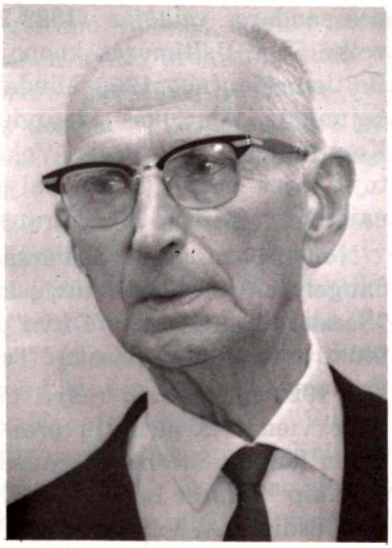
Nado Rastenio veiklą įvertindamos, įvairios valstybinės įstaigos ir privatinės organizacijos jį yra gausiai apdovanojusios medaliais, garbės lakštais ir titulais, k. a.: Marylando garbės pilietis, Hull universiteto teisės ir Karachi universiteto literatūros

garbės daktaras, Baltimorės advokatų s-gos garbės narys ir t.t. 1967 m. nominuotas Nobelio taikos premijai. ALT s-gos garbės nariu išrinktas 1971 m.

Kiek perredaguotas ir papildytas J. P. iš LE XXIV, p. 512-513.

STEPONAS NASVYTIS

1883 VIII 19 —1976 II 26

Gimė Palolyčio vsd., Vainuto vls., Tauragės aps. 1900 m. baigė Palangos progimnaziją, 1900-04 mokėsi Kauno kunigų seminarijoje. Vėliau dirbo vaistinėje. 1907 m. Charkovo universitete išlaikė provizoriaus padėjėjo egzaminus. 1908 m. Subačiuje įsigijo savą vaistinę.

Subačiuje gyvendamas, dalyvavo lietuviškoje veikloj; 1908-10 m. Subačiaus švietimo d-jos valdybos narys, 1909-11 m. Subačiaus ūkininkų ratelio v-bos pirmininkas. Rašinėjo į "Viltį" ir kauniškę "Vienybę". 1912 m. vienas iš iniciatorių steigti vaistininkų sekciją prie Lietuvių mokslo d-jos, o paskui vienas iš Lietuvių farmaceutų s-gos Rusijoje steigėjų ir šios sąjungos valdybos narys bei 1912-14 m. "Farmacijos Reikalų" (prie "Lietuvos Žinių") bendradarbis.

1914-18 m. gyveno Maskvoje ir dalyvavo lietuvių visuomeninėje veikloje — Maskvos lietuvių susišelpimo d-joje. 1914-17 m. — Komiteto nuo karo nukentėjusiems lietuviams šelpti narys ir sekretorius.

1918 m. Maskvos universitete išlaikė egzaminus ir gavo diplomuoto provizoriaus laipsnį. Grįžęs Lietuvon, 1918 m. drauge su J. Makausku, A. Žukausku-Vienuoliu ir V. Narbutu įsteigė vaistų didmenų prekybos namus Vilniuje. 1919 m. įsigijo vaistinę Jonavoje ir čia dalyvavo savivaldybinėje veikloje: pradžioj Jonavos miesto valdybos narys, 1921-25 tos valdybos pirmininkas, 1920-23 m. dar ir Kauno apskr. tarybos pirmininkas.

Visą laiką aktyviai dalyvavo, dažnai ir vadovavo savo profesijos organizacijoms: 1922 m. Lietuvos Farmaceutų s-gos valdybos pirmininkas, 1923-27 ir 1930-33 m. Lietuvos Vaistininkų d-jos pirm. bei "Farmacijos žinių" redaktorius. 1934-39 m. vidaus reikalų ministerijoje sveikatos departamento farmacijos referentas. Jam vadovaujant, 1938 m. buvo paruošta ir išspausdinta "Pirmoji Lietuvos farmakopėja" — rinkinys žinių apie svarbesnes gydomąsias medžiagas ir vaistus, jų parengimą, tikrinimą ir priežiūrą. 1939-40 m. vaistų sandėlio direktorius.

1947 m. atvykęs į JAV, dirbo svetimų kalbų Berlitzo institute ir, Clevelando lietuvių padedamas, suorganizavo Čiurlionio ansamblio perkeldinimą iš Vokietijos.

Tautininkų veikloje, protarpiais eidamas ir vadovaujamas pareigas, dalyvavo nuo Lietuvių tautininkų s-gos įsisteigimo 1924 m. 1950 m. suorganizavo Amerikos Lietuvių tautinės s-gos skyrių Clevelande ir buvo jo pirmininkas. Dalyvavo "Vilties" d-jos veikloje, daug metų vadovavo dviem Vasario 16-sios gimnazijos rėmėjų būreliam. 1953 m. buvo Maž. Lietuvos bičiulių s-gos Clevelando skyriaus pirmininkas.

Už šakotą ir nenuilstamą lietuvišką veiklą išrinktas ALT s-gos garbės nariu 1973 m. seime.

Kiek perredaguotas ir papildytas str. iš LE, XX, p. 25.

MARIJA SIMS-ČERNECKYTĖ

g. 1906 IX 30

EMILIJA ČEKIENĖ

Marija Sims-Černeckytė gimė Juodbūdžio k., Veiverių vls., Marijampolės aps. Mokėsi Veiverių vidurinėje mokykloje ir Kauno mergaičių mokytojų seminarijoje. Į JAV atvyko 1928 m. ir apsigyveno Detroite, Mich.

Išleido šiuos eilėraščių rinkinius: "Eilėraščiai ir užjūrio" (1938), "Mano dainos" (1948),

"Ant kryžkelių senų" (1960 ir 1971). Bendradarbiavo šiuose laikraščiuose: Lietuvoje — "Pasaulio Lietuvyje", "Mūsų Vilniuje", JAV — "Vienybėje", "Drauge", "Garse", "Amerikos Lietuvyje", "Darbininke", "Dirvoje", "Margutyje". Lietuvoje veikė ateitininkuose, pavasarininkuose ir šaulių sąjungoje, o JAV — ALRK Moterų sąjungoje, Lietuvos dukterų d-joje, Tėvynės mylėtojų d-joje, SLA, Balfe, Lietuvai vaduoti s-goje ir Amerikos Lietuvių tautinėje s-goje, kurios garbės nare išrinkta 1975 m. sąjungos seime Clevelande.

Visose minėtose organizacijose M. Sims-Černeckytė ėjo vadovaujamas pareigas. 1942 m. ji drauge su Detroito lietuvėmis įsteigė Amerikos Raudonojo kryžiaus Lietuvių skyrių. Už darbą Amerikos Raudonojo kryžiaus vadovybė apdovanojo ją net 4 pasižymėjimo raštais. Pasibaigus II pas. karui, M. Sims-Černeckytė suorganizavo siuntinių siuntimą į Europą. Vėliau, kai tremtiniams atsidarė durys įvažiuoti Amerikon, ji savo vardu parsikvietė 35 tremtinius, o kitiems padėjo įsikurdinti naujajame krašte. Jos darbą šiaip įvertino Augsburge ėjęs tremtinių laikraštis "Žiburiai (1947 IX 20):

"Kas skaito Amerikos lietuvių spaudą, tam Marijos Sims vardas nėra svetimas. Jos kiekviename straipsnyje atsispindi didelis sielojimasis mūsų tautiečių reikalais. Ji nuoširdžiai kreipiasi į visuomenę, prašydama padėti tremtiniams. Ir pati negailėdama triūso, vargo ir išlaidų, remia tremtinius kiek išgalėdama tiek morališkai, tiek materiališkai ... Iš įvairių pasaulio kraštų ji yra gavusi 4000 laiškų, kuriuose šaukiamasi pagalbos arba dėkojama už gautą."

Organizacijų posėdžiai, susirinkimai dažniausiai vykdavo jos namuose. Ji, ištekėjusi už dr. Jono Sims-Šimoliūno, kartu su juo vykdavo į kiekvieną didesnį lietuvių suvažiavimą, nes ir jis buvo gyvai įsijungęs į Amerikos lietuvių visuomeninę veiklą. Visuomeninį ir kultūrinį darbą M. Sims-Černeckytė dirbo nuoširdžiai, ne dėl garbės ar išskaičiavimo, bet iš patriotizmo.

ŠALTINIAI: LE, XXVII, p. 472; *Vyt. Alantas,* Marijos Sims-Černeckytės gyvenimo ir kūrybos bruožai. — Ant kryžkelių senų, 1971.

AMERIKOS LIETUVIŲ TAUTINĖS SĄJUNGOS SKYRIŲ ĮNAŠAS Į LIETUVOS LAISVINIMO IR LIETUVYBĖS IŠLAIKYMO DARBĄ 1949-1974 M.

ANTANAS JUODVALKIS

Anksčiau veikusios kelios Amerikos lietuvių tautinės srovės organizacijos 1949 m. gegužės 22 d. New Yorko seime susijungė į vieną organizaciją ir pasivadino Amerikos Lietuvių tautine sąjunga.

Šios apžvalgos tikslas yra aptarti naujosios organizacijos veiklą ir jos įnašą į bendrą Amerikos lietuvių politinį, kultūrinį ir visuomeninį gyvenimą.

1949 ir 1950 metais DP stovyklos Vokietijoje labai pratuštėjo, o jų įnamiai pasklido po visą pasaulį, ieškodami geresnių sąlygų pastoviau įsikurti. Didžioji lietuvių tremtinių masė atvyko į Ameriką. Čia jie rado veikiančias lietuvių organizacijas, parapijas ir mokyklas, leidžiamus laikraščius, žurnalus ir knygas. Veikiančios organizacijos ir parapijos mielai priėmė atvykusius į savo tarpą ir džiaugėsi sulaukę naujų darbuotojų.

Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga taip pat pasipildė naujais nariais, pajėgiančiais dirbti visuomeninį, politinį ir kultūrinį darbą. Sąjungos veikla pagyvėjo. Didesnėse lietuvių kolonijose steigėsi nauji skyriai, kurie aktyviai įsiliejo į bendrą lietuvių veiklą.

Sąjungos nariai įsijungė į Lietuvos vadavimo darbą per Amerikos Lietuvių tarybą, kurios prezidiume turėjo savo atstovus. Skyriai savo politinę veiklą derino su ALTos veikla, dalyvaudami jos vadovaujamuose organuose.

Sąjungos skyrių nariai taip pat veikliai dalyvavo LB-nės kūrimo darbe ir dažnais atvejais jai vadovavo. Kitas organizacijas, kaip Lietuvių fondą, BALFą ir kt., sąjungos valdyba

ir jos nariai ne tiktai rėmė, bet ir aktyviai įsijungė į jų veiklą. Skyriuose Sąjungos nariai veikė bendrinių organizacijų padaliniuose, dalyvaudami vadovybėse. Sunku būtų atrasti bendrinę lietuvių organizaciją ar klubą, kur Sąjungos nariai nebūtų parėmę jų veiklą savo aktyviu dalyvavimu.

Toliau duodama apžvalga smulkiau nušvies Sąjungos skyrių veiklą ir parodys ir atskirų jos narių įnašą į bendrą lietuvių politinį, kultūrinį ir visuomeninį darbą.

NEW YORKO (I) SKYRIUS

Skyrius, įsteigtas 1949 m. liepos 29 d. Juozo P. Ginkaus bei Prano Narvydo rūpesčiu, gavo pirmojo skyriaus vardą. Steigiamajame susirinkime įsirašė 21 narys. Pirmąją valdybą sudarė: pirm. Pranas Narvydas, vicepirm. Kazys Krulikas, sekr. Juozas Butkus, ižd. Juozas Garšva, sj. ir narys Antanas Duoba. Narių skaičius buvo paaugęs iki šimtinės, bet, laikui bėgant, keitėsi: 21 mirė, 19 išsikėlė, 24 pasitraukė.

Skyriaus valdybos buvo gana veiklios ir per 25 metus turėjo 116 susirinkimų bei kitų sueigų ir 82 posėdžius. Susirinkimų metu, be organizacinių reikalų, buvo išklausomi pranešimai ir dalyvaujama diskusijose. 1956 m. gegužės 25 d. buvo pasiųsta kai kurioms lietuvių spaudos redakcijoms protesto rezoliucija dėl Lietuvos praeities ir mūsų diplomatų niekinimo. 1958 m. gruodžio 30 d. pasiųstos protesto telegramos Vatikano valstybei dėl Lietuvos atstovo diplomatinio statuso susiaurinimo.

Skyrius, pats ar su kitomis organizacijomis, surengė 26 visuomeninius bei kultūrinius renginius. Juose buvo minimi Lietuvos istorijos įvykiai, pagerbti Lietuvai, lietuvių tautai ar tautinei srovei nusipelnę asmenys; gėrėtasi lietuvių rašytojų kūryba, muzika, daina, aktoriais, solistais; išklausyta lietuviams rūpimais klausimais simpoziumai, pranešimai, paskaitos.

Iš jų pažymėtinos šios sukaktys: 1863 metų sukilimo šimto metų, Vilniaus miesto įkūrimo 650 metų ir Lietuvos krikšto 700 metų. Prisiminta Lietuvos nepriklausomybės atstatymas, Klaipėdos krašto atvadavimas, kariuomenės atkūrimas, baisiojo Birželio įvykiai, 1941 m. sukilimas, lakūnų Dariaus ir Girėno didvyriškas skridimas per Atlantą ir kt.

Paminėtos prezidento Antano Smetonos 10, 20 ir 30 metų mirties sukaktys ir pagerbtas prezidentas Aleksandras Stulginskis. Pagerbti tautinės srovės veikėjai: Vincas Rastenis, Juozas Valakas, Juozas P. Ginkus, Jurgis Kiaunė, Pranas Narvydas,

Vaclovas Alksninis, Antanas Diržys ir kt. Taip pat pagerbti tautinei veiklai nusipelnę 57 New Yorko apylinkės lietuviai, jiems įteikiant puošnius pažymėjimus.

Platesniu mastu paminėta "Dirvos" 50 metų sukaktis. Paskaitas skaitė dr. Jonas Puzinas ir Emilija Čekienė; meninę dalį išpildė Aušra Vedeckaitė ir Aleksas Mrozinskas. Pristatytos skyriaus narių Prano Narvydo ir Algirdo Budreckio parašytos knygos. Rengti priėmimai iš toliau atvykusiems svečiams: dipl. šefui St. Lozoraičiui, Biežiams, Bačiūnams ir kt. Rengtos literatūros ir dainos popietės, išklausyta nemaža paskaitų.

Minėjimų, parengimų, pagerbimų ir susirinkimų metu paskaitas ar pranešimus padarė: dr. Br. Nemickas, dr. J. Puzinas, B. Vyliaudas, M. Jasėnas, V. Alksninis, Pr. Narvydas, E. Bartkus, J. Kiaunė, J. Jurkūnas, T. Blinstrubas, T. Sperauskas, V. Jurgėla, R. Mironienė, A. Budreckis, E. Čekienė, St. Santvaras, St. Gudas, V. Abraitis, dipl. šefas St. Lozoraitis, gen. konsulas J. Budrys, konsulas A. Simutis, V. Sidzikauskas, gen. P. Plechavičius, A. Olis, A. Lapinskas, A. Merkelis, J. Tysliava, J. Ginkus ir kt. Programas išpildė: solistai — A. Vasiliauskas, V. Jonuškaitė-Leskaitienė, A. Vedeckaitė, B. Jackevičienė; muzikai — A. Mrozinskas ir A. Kačanauskas, "Aitvarų" kvartetas ir L. Sagio oktetas; rašytojai — L. Žitkevičius, V. Bražėnas, St. Zobarskas, J. Rūtenis, St. Jakštas, P. Jurkus; aktoriai — Vitalis Žukauskas, T. Skabeikienė, K. Vasiliauskas, V. Kidulis, P. Kontrimas, I. Veblaitienė ir kt. Dalis jų yra skyriaus nariai ir programų išpildyme dalyvavo po kelis kartus, ypač paskaitininkai.

Sąjungos seimams, įvykusiems 1949, 1965 ir 1969 metais New Yorke, skyrius talkino ir rėmė aukomis ($250). Skyriaus nariai buvo išrenkami į Sąjungos valdybą, kontrolės komisiją, Tarybą ir kitus organus. Rėmė Sąjungos organizuojamą sąskrydį 1956 m. Washingtone ($200) ir Tautinių organizacijų kongresą 1958 m. New Yorke ($100). Siuntė skyriaus atstovus į Sąjungos šaukiamus seimus ir aktyviai veikė Rytų apygardoje.

Už nuopelnus lietuvybei ir tautinės srovės veiklai Juozas Ginkus ir Pranas Narvydas išrinkti skyriaus garbės pirmininkais.

Skyriaus nariai Antanas Diržys ir Algirdas Budreckis parašė Susivienijimo lietuvių Amerikoje istoriją, o Antanas Sodaitis BALFo 1944-1954 metų veiklos bruožus.

Talka kitoms organizacijoms. — Skyriaus nariai aktyviai dalyvauja tautinės srovės organizacijose: Amerikos lietuvių tautininkų klube, Lietuvių tautiniam-akademiniam sambūry, Korp!

Neo-Lithuania New Yorko padalinyje, Korp! Neo-Lithuania filisterių sąjungoje ir Lietuvių tautinių draugijų centre. Tie patys asmenys dažnai matomi visose minėtose organizacijose ir jų vadovybėse.

Be jau minėtų sambūrių, skyriaus nariai veikia ir remia Amerikos lietuvių spaudos ir radijo draugiją "Viltį", laikraštį "Dirvą", politikos ir kultūros žurnalą "Naująją Viltį", Lietuvių tautinį sąjūdį (ilgametis pirm. dr. Br. Nemickas), Lietuvos Nepriklausomybės talką ir Lietuvos Nepriklausomybės fondą.

Bendrinėse organizacijose skyriaus nariai yra aktyvūs ir dalyvauja veikloje: Vyriausiajame Lietuvos išlaisvinimo komitete (VLIKe, atstovas dr. Br. Nemickas), Lietuvos laisvės komitete (LLK), Amerikos Lietuvių taryboje (ALTe), Baltic Appeal to the United Nations (BATUN), Anti-Bolshewist Block of Nation (ABN).

Taip pat veikia JAV lietuvių bendruomenėje (LB), Susivienijime lietuvių Amerikoje (SLA), Bendrajame Amerikos Lietuvių šalpos fonde (BALFe), Lietuvių fonde (LF), Amerikos Lietuvių inžinierių ir architektų sąjungoje (ALIAS), Lietuvių skautų sąjungoje (LSS), Lietuvos šaulių sąjungoje tremtyje (LŠST), Amerikos Lietuvių legijono Dariaus-Girėno posto Nr. 1, Lietuvos karių veteranų sąjungoje "Ramovė".

Rėmė lituanistines mokyklas, kultūros židinį, Lietuvių fondą, Lietuvių radijo valandėles, Vasario 16 d. gimnaziją Vokietijoje, Lietuvių atletų klubą ir kt.

Skyrius plačiai paminėjo savo veiklos 25 metų sukaktį. 1975 m. balandžio 13 d. įvyko akademija, kurios metu skyriaus veiklos apžvalgą padarė inž. K. Krulikas, o dr. Br. Nemickas, vadovavęs minėjimui, pristatė prez. A. Smetonos raštų "Pasakyta-parašyta" II dalį. Ištraukas paskaitė aktorė I. Veblaitienė, o poetas L. Žitkevičius savo kūrybą. Pasiųstos rezoliucijos JAV prezidentui, New Yorko senatoriams ir valstybės sekretoriui dėl Lietuvos aneksijos Sovietų Sąjungai nepripažinimo.

Inž. K. Kruliko pastangomis, buvo suorganizuota paroda knygų, kurias parašė ar išleido skyriaus nariai.

Skyriaus pirmininkais per pastaruosius 25 metus buvo: Pranas Narvydas, Stasys Gudas (2), Juozas Ginkus (2), Vaclovas Alksninis, Vincas Rastenis, Jurgis Kiaunė (5), Antanas Sodaitis, Antanas Diržys (2), Algirdas Budreckis (3), Alfonsas Koncė (3), Juozas Maurukas ir Aldona Krulikienė (3).

(Kazys Krulikas)

CHICAGOS SKYRIUS

Skyrius įsisteigė 1949 m. birželio 4 d. Į pirmąją valdybą išrinkti: Petras Linkus (pirm.), dr. Antanas Rudokas ir inž. Eugenijus Bartkus. Steigiamajame susirinkime dalyvavo 19 asmenų, bet vėliau skyrius gausėjo ir šiandien turi apie 300 narių. Chicagos skyriaus narių tarpe yra ir jaunų veidų, kurie, ideologiškai subrendę Korp! Neo-Lithuania eilėse, įsijungia į tautinę veiklą.

Skyriaus narių tarpe buvo visa eilė žinomų žmonių, kurie jau yra iškeliavę amžinybėn: pirmasis Sąjungos pirmininkas Antanas Olis, Pasaulio lietuvių bendruomenės pirmininkas, Sąjungos garbės narys ir "Vilties" draugijos steigėjas bei jos pirmasis pirmininkas Juozas Bačiūnas, Sąjungos garbės narys ir buv. pirmininkas dr. Steponas Biežis, finansininkas Juozas Kazanauskas, dr. Antanas Rudokas ir Pranas Gudas. Šie asmenys buvo giliai įleidę šaknis į Amerikos lietuvių politinį, kultūrinį ir visuomeninį gyvenimą. Kai kuriems iš jų reiktų išleisti atskiras jų darbų ir veiklos monografijas, bet čia pasitenkiname tik suminėdami jų vardus.

Pirmą kartą vien tik iš Chicagos skyriaus narių išrinktoji ALT s-gos valdyba. Sėdi iš k.: dr. J. Bartkus, A. Lapinskas (pirm.), dr. St. Biežis; stovi: T. Blinstrubas ir P. Linkus. Ši valdyba suorganizavo pirmąjį masinį lietuvių sąskrydį Washingtone, D. C., 1953 m. birželio 20-21 dienomis.

Iš skyriaus narių tarpo Sąjungos pirmininkais, be jau minėtų, yra buvę šie: Antanas Lapinskas, inž. Eugenijus Bartkus, inž. Jonas Jurkūnas ir Teodoras Blinstrubas (3 kadencijas). Dr. Juozas Bartkus buvo "Vilties" draugijos pirmininku. Chicagos skyrius didžiuojasi, davęs Sąjungai daug vadovaujančių asmenų.

Skyriaus valdyba ir nariai daug prisidėjo prie sėkmingų Sąjungos seimų, kurie buvo šaukiami Chicagoje 1961 ir 1967 metais.

Chicagos skyrius, dirbdamas tautinį darbą, atsidėjęs seka mūsų veiksnių darbą ir, esant reikalui, pareiškia savo nusistatymą. Iškilus nesutarimams tarp VLIKo ir Diplomatijos šefo, skyrius 1951 m. spalio 13 d. susirinkime priėmė tokį nutarimą:

"1. Kovoje už Lietuvos išlaisvinimą ir atkuriant Lietuvos valstybę — pakilti aukščiau asmeniškumų ir partinių savigarbų, statant aukščiau visa ko visų išlaisvinimo veiksnių darnų, vieningą ir sutartiną darbą.

2. Nedelsiant patvirtinti įvykusį VLIKo rinktos komisijos ir Diplomatijos šefo susitarimą; jį nuoširdžiai įgyvendinti, neieškant kaskart naujų kabliukų suderintai veiklai stabdyti.

3. Kad VLIKas, siekdamas savo užsibrėžtų tikslų diplomatinėje dirvoje, derintų savo veiklą su teisėtais mūsų atstovais, kuriems Nepriklausomos Lietuvos vyriausybės yra pavesta atstovauti Lietuvos valstybei už jos ribų, nesikėsintų į jų turimas ir pripažintas teises, reikalaujant iš jų nuolaidžiai paklusti VLIKo vadovybei.

4. Kad VLIKas išliktų deramoje aukštumoje, kuriam paklustų visi taurūs lietuviai ir jų organizacijos, kaip tai buvo pavojaus ir okupacijų grėsmės metu, jame turėtų būti atstovaujamos visos lietuvių politinės ir kovos organizacijos."

Toks buvo Chicagos skyriaus narių susirinkimo priimtas ir paskelbtas atviras žodis VLIKui ir visuomenei. Atrodo, kad to meto sąlygomis jis buvo labai teisingas ir prisidėjo prie santykių sunormavimo.

1963 m. gegužės 11 d. buvo sušauktas specialus Chicagos skyriaus narių susirinkimas, kuriame dalyvavo ir kaimyninių skyrių, Cicero ir East Chicagos, atstovai. Pagrindinis šio susirinkimo tikslas buvo padiskutuoti VLIKo, ALTos ir LN Talkos veiklos bei jų santykiavimo klausimus. VLIKo veiklą referavo inž. Jonas Jurkūnas, ALTos — inž. Eugenijus Bartkus ir dr. Antanas Virbickas ir LN Talkos — Kazys Kasakaitis ir Mečys

Valiukėnas. Referentų bei diskusijų metu iškeltos mintys buvo suformuluotos susirinkimo sekretoriato ir paskelbtos spaudoje.

Chicagos skyriaus nariai remia tautinę spaudą — "Dirvą" ir jos leidėją "Vilties" draugiją. 1958 m. inž. E. ir D. Bartkų namuose buvo sušauktas specialus susirinkimas, kurio metu surinkta nemaža suma "Vilties" draugijai stiprinti. Kiekvienais metais skyriaus valdyba iš turimų išteklių remia tautinę spaudą ir Lietuvių tautinius namus. Taip pat, kiek galėdama, paremia ir kitus lietuviškus junginius bei veiklą: jaunimo kongresus, tautinių šokių bei dainų šventes, sportininkų išvykas, neolituanų stovyklas, genocido parodą, Kultūros fondą, Jaunimo centro statybą ir daugelį kitų reikalų.

Skyriaus valdyba 1969 m. gegužės 2 d. surengė pagerbimą nusipelnusiems ir garbingo 70 metų amžiaus sulaukusiems savo skyriaus nariams: dr. Steponui Biežiui, dr. Juozui Bartkui, gen. Vladui Mieželiui, gen. Mikui Rėklaičiui, V. Gudaičiui ir K. Kriaučiūnui.

Suruošė Antano Olio 5 ir 10 metų mirties iškilmingus minėjimus Jaunimo centre.

1965 m. suruoštas iškilmingas "Dirvos" premijos įteikimas laureatui Andriui Mironui. Įteikime dalyvavo ir mecenatas Simas Kašelionis.

1967 m. gegužės 3 d. Jaunimo centre, Čiurlionio galerijoje, suorganizuota skyriaus nario dailininko Antano Petrikonio kūrinių paroda.

1967 m. skyr. narys agronomas dr. Juozas Dauparas parašė ir savo lėšomis išleido knygą — "Žemės ūkio švietimas nepriklausomoje Lietuvoje". Šią knygą autorius nemokamai išsiuntinėjo bibliotekoms ir universitetams.

Skyriaus nariai aktyviai dalyvauja Amerikos Lietuvių tarybos veikloje. Turi atstovus Centro valdyboje ir Chicagos skyriuje. Skyriaus narys inž. Eugenijus Bartkus 1968 m. buvo išrinktas ALTos pirmininku. Teodoras Blinstrubas yra ilgametis ALTos Centro valdybos vicepirmininkas. Kiti nariai atstovauja Sąjungai ALTos Chicagos skyriuje.

Skyrius taip pat remia ir aktyviai talkina Lietuvių bendruomenei, Lietuvių fondui, BALFui ir kitoms švietimo, kultūros, šalpos ir visuomeninėms organizacijoms.

1958 m., kai sąjungai pirmininkavo inž. E. Bartkus, buvo sušauktas tautinių organizacijų atstovų susirinkimas, nusmaigstyti gaires artimesniam šių organizacijų bendradarbiavimui. Buvo

įsteigta spaudos ir informacijos komisija, į kurią įėjo šie skyriaus nariai: dr. Jonas Paplėnas, Vytautas Kasniūnas, Juozas Jurevičius ir Zenonas Rekašius.

Dr. Steponui Biežiui pirmininkaujant, 1963 metais buvo įsteigta darbų koordinavimo ir planavimo ilgametė komisija iš 5 asmenų. Ši komisija 1965 m. paskelbė deklaraciją apie skyriaus uždavinius ir darbus. Kiek šios komisijos rekomendacijos prisidėjo prie skyriaus veiklos pagyvinimo ir pajvairinimo, šiandien sunku spręsti, nes kiekviena valdyba susidarydavo savo veiklos planą ir juo vadovaudavosi.

Skyriaus valdybos yra suruošusios gana daug paskaitų įvairiomis temomis. Paskaitas yra skaitę: A. Olis, A. Lapinskas, dr. St. Biežis, A. Kalvaitis, Br. Kviklys, Vyt. Meškauskas, P. Stravinskas, Z. Rekašius, dr. V. Dargis ir kt. Kiekvienais metais ruošiami pobūviai su menine programa.

Chicagos skyriaus 1973-74 m. valdyba. Iš kairės (sėdi): Eleonora Valiukėnienė, Petras Bučas (pirm.), V. Linkevičienė. (Stovi): K. Šimulis ir O. Kremeris.

Skyriaus veikla yra gyva ir eina kartu su gyvenimu. Skyriaus narius randame vadovybėse visų bendrinių organizacijų: ALTos, BALFo, Lietuvių bendruomenės, Lietuvių fondo ir kt. Per didelis skyriaus narių įsipareigojimas kitų organizacijų veiklai iš dalies susilpnina paties skyriaus veiklą, bet, turint galvoje, kad ir kitos organizacijos dirba svarbų Lietuvos laisvinimo ir lietuvybės išlaikymo darbą, jų veikla yra pateisinama.

Chicagos skyrius yra atlikęs daug darbų, kurie buvo ir yra naudingi, Lietuvos laisvės bylą ginant ar lietuvybę palaikant. Skyriaus narių bendradarbiavimas yra nuoširdus ir vieningas.

Per 25 metus skyriaus pirmininkais yra buvę: Petras Linkus (4 kad.), dr. Steponas Biežis (2 kad.), inž. Eugenijus Bartkus, Petras Vėbra (3 kad.), Petras Bakšys, Antanas Janukaitis (2 kad.), Stasys Šiaučiūnas, Stasys Orentas, Ignas Andrašiūnas, Antanas Kalvaitis, Jonas Valkiūnas, Ona Biežienė (2 kad.), Konstantinas Petrauskas (2 kad.) ir Petras Bučas (2 kad.).

(Juozas Jurevičius)

WATERBURIO SKYRIUS

Skyrius įsteigtas 1949 m. birželio 17 d. Pirmąją valdybą sudarė: pirm. Jadvyga Stulginskaitė, I vicepirm. dr. Motiejus-Colney-Aukštikalnis, II vicepirm. Jonas Tareila, ižd. Albinas Kušlis, iždo sekr. Antanina Colney ir sekr. Domas Penikas. Tai vienas iš pirmųjų naujai įsisteigusios Sąjungos skyrių. Skyrius nebuvo gausus nariais, bet turėjo stiprių asmenybių ir dirbo, kiek aplinkybės leido.

1949 m. skyrius surengė dipl. šefo ministro St. Lozoraičio priėmimą, 1950 m. — dailės parodą, 1951 m. — genocido parodą, 1953 ir 1956 metais dalyvavo Sąjungos rengtuose sąskrydžiuose Washingtone. 1954 m. surengė prez. A. Smetonos 10 metų mirties sukaktuvių minėjimą su pamaldomis ir akademine dalimi. Be to, skyriaus narių pastangomis buvo pastatytas paminklas buv. Sąjungos pirmininkui dr. Motiejui Colney-Aukštikalniui.

Skyriaus gyvavimo metu buvo surengta nemaža paskaitų, kurias skaitė šie prelegentai: dr. Br. Nemickas (2), V. Rastenis (2), V. Abraitis, dr. J. Žilinskas ir dr. Br. Dirmeikis (2).

Skyriaus garbės nariais buvo išrinkti: prof. dr. Jurgis Žilinskas ir Jonas Tareila.

Šiuo metu skyriaus valdybą sudaro: pirm. Mykolas Gureckas, sekr. Martynas Kleinaitis ir ižd. Juozas Valkauskas.

1954 m. sausio 10 d. prezidento Antano Smetonos 10 metų mirties sukakties minėjimo metu. Iš kairės: parapijos klebonas kun. Valantiejus, konsulas Anicetas Simutis, miesto burmistro žmona E. Vasiliauskaitė-Snyder, skyriaus pirm. dr. Motiejus Colney-Aukštikalnis ir skyriaus vicepirm. Mykolas Gureckas.

Skyrius, nuo pat pradžios negausus nariais, dėl gyventojų kaitos dar mažėja, veikla silpsta.

(M. Kleinaitis)

DETROITO SKYRIUS

Skyrius įsisteigė 1949 m. liepos 23 d. Į pirmąją valdybą išrinkti: Juozas Kripas (pirm.), dr. Eugenija Gurskis (vicepirm.), Helena Rauby (vicepirm.), Leonas Bulgarauskas (ižd.) ir Augustinas Rinkūnas (sekr.).

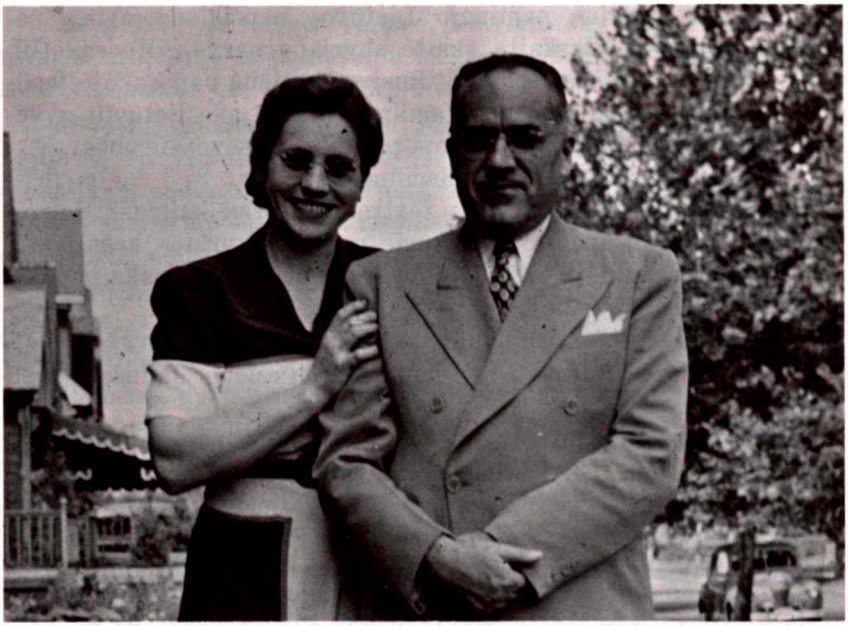
Susilikvidavusios Lietuvai Vaduoti sąjungos 6-jo skyriaus nariai automatiškai tapo ALT S-gos Detroito skyriaus nariais ir perdavė turimą turtą bei kasą su $256.83. Tuo metu skyriuje buvo 70 narių, kurie su mažu svyravimu išsilaikė ilgesnį laiką, tik pastaruoju metu dėl natūralinių priežasčių skaičius apmažėjo.

Skyrius savo narių tarpe turėjo dr. Joną ir poetę Mariją Sims, kurie negailėjo nei energijos, nei darbo, nei pinigų visai lietuviškai veiklai, ypač Tautinei sąjungai. Jų namai buvo labai plačiai praverti naujiesiems ateiviams, vienminčių ir kitų organizacijų susirinkimams ar posėdžiams.

Už veiklą Tautinėje sąjungoje ir lietuviškų reikalų rėmimą skyrius pakėlė į garbės narius: 1952 metais Juozą Kripą, 1957

metais dr. Joną Sims-Šimoliūną ir Juozą Ambrose-Ambrozevičių, 1973 metais poetę Mariją Sims-Černeckytę.

Pirmasis ALT S-gos apygardinis suvažiavimas įvyko 1950 m. gegužės 20 d. dr. J. ir M. Simsų namuose, Detroite. Nors apygardos pirmininkė buvo Marija Sims, bet suvažiavimą organizavo skyriaus valdyba. Suvažiavime dalyvavo: iš Clevelando — 4, Chicagos — 6, Detroito — 21, Toledo — 1 ir Waterburio — 1 atstovas. Be to, į suvažiavimą buvo atvykę ir padarė pranešimus Sąjungos valdybos nariai: Vincas Rastenis, dr. B. Dirmeikis ir Petras Linkus.

Detroito skyriaus garbės nariai Marija ir dr. Jonas Sims-Šimoliūnai.

Skyrius taip pat suorganizavo ir sėkmingai pravedė du Sąjungos seimus — 1959 ir 1973 metais.

Kultūrinėje veikloje skyrius yra išvaręs plačią ir gilią vagą. 1950 m. surengė koncertą, kurį išpildė solistai Antanina Dambrauskaitė-Dambros ir Stasys Baranauskas-Baras, akompanuojant muzikui Aleksandrui Kučiūnui. Taip pat pademonstruotas B. Gaidžiūno filmas "Lietuviai tremtyje".

1951 m. skyrius surengė solisčių Izabelės Motiekaitienės ir Alės Kalvaitytės koncertą, kuriam akompanavo muzikas Vladas

Jakubėnas. Taip pat visuomenei suruošė vaidinimą "Moterims neišsimeluosi", kurį režisavo Petras Maželis.

1952 m. skyrius surengė koncertą, kurį išpildė aktorius Stasys Pilka ir Detroito vyrų kvartetas, vadovaujamas muziko Broniaus Budriūno.

1958 m. suruošta Juozo Bačiūno paskaita iš kelionės po Australiją ir parodytas filmas iš Antano Vanagaičio kultūrinės veiklos.

1960 m. įvyko Alfonso Gilvydžio paskaita "Tautinių organizacijų santvarka", Vytauto Alanto —"Rašytojo charakteristika" ir pademonstruotas filmas "Europos nugalėtoja".

1962 m. skyrius paminėjo Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo sukaktį. Paskaitą skaitė skyriaus narys Alfonsas Gilvydis. Narių su svečiais pobūvy Puskepalaitienė papasakojo įspūdžius iš kelionės po Europą, Vasiliauskas — apie lietuvių gyvenimą Brazilijoje, o poetė M. Sims paskaitė iš savo kūrybos.

1963 m. suruošta Juozo Bačiūno paskaita.

1964 m. Chicagos satyros teatras "Antras kaimas" detroitiečiams davė du spektaklius, kurie papildė skyriaus kasą.

1965 m. paminėta "Dirvos" 50 metų sukaktis. Paskaitą skaitė buvęs "Dirvos" leidėjas ir redaktorius K. Karpius.

1966 m. gen. J. Černius skaitė paskaitą apie lietuvybės išlaikymą išeivijoje. Suruošta ir dailininko Česlovo Janušo darbų paroda.

1967 m. suorganizuotas lietuvio mokytojo pagerbimas, kurį globojo ir parėmė LB valdyba. Minėjimas pradėtas pamaldomis, kurias atlaikė vyskupas Vincentas Brizgys, o baigtas akademine dalimi Lietuvių namų salėje. Dalyvavo PLB pirm. Juozas Bačiūnas, ALT S-gos pirm. Teodoras Blinstrubas ir vyskupas Vincentas Brizgys. Paskaitas skaitė mokytojai: Stasys Barzdukas ir Sibiro kankinė Stefanija Rūkienė. Akademijos metu PLB pirm. J. Bačiūnui buvo įteikta kantata "Lietuvos keliu", kuriai žodžius parašė poetas Bernardas Brazdžionis, o muziką sukūrė muzikas Bronius Budriūnas. Premiją $500 šiai kantatai sudėjo dvi gydytojos: dr. Gruzdienė ir dr. Girniuvienė.

1968 m. Clevelando Jaunimo teatras suvaidino "Keturis keliauninkus". Skyriaus iniciatyva suorganizuotas pianisto Antano Smetonos nusisekęs koncertas.

1969 m. pristatyta Detroito visuomenei Sibiro tremtinės mokytojos Stefanijos Rūkienės knyga "Vergijos kryžkeliuose". Skyriaus valdybos pakviesti Chicagos scenos darbuotojai suvaidino A. Rūko vaizdelį "Bubulis ir Dundulis".

1970 m. paminėtas 1941 m. sukilimas prieš rusų-komunistų okupaciją. Atsiminimus papasakojo 5 aktyvūs to sukilimo dalyviai.

1972 m. žurnalisto Broniaus Kviklio paskaita "Rusifikacija okupuotoje Lietuvoje" ir jo paties turimo rinkinio paroda. Savo paskaitą paryškino eksponatais. Paskaita sutraukė daug žmonių.

1973 m. dr. Antano Butkaus dvi paskaitos: viena tautinės minties žmonių susirinkime — "Tautinė srovė ir išeivijos lietuvių bendrinė veikla", o antra — Detroito visuomenei — "Arterinės žaizdos, širdies smūgiai ir kaip jų išvengti".

1974 m. Vytauto Alanto paskaita "Praeities prošvaistės nepriklausomoje Lietuvos valstybėje".

Be grynai kultūrinės veiklos, Detroito skyrius yra surengęs nemaža minėjimų ir pagerbimų su paskaitomis ir menine dalimi. Svarbesniuosius čia ir suminėsime.

1954 m. prezidento Antano Smetonos 10 metų mirties paminėjimas. Minėjimui iniciatyva išėjo iš skyriaus valdybos, nors oficialiai jį rengė Detroito organizacijų sudarytas komitetas. Paskaitas skaitė advokatas A. Lapinskas ir gen. J. Černius, o meninę dalį išpildė solistė Anna Kaskas ir pianistė P. Kopiacz.

Tautinės minties ir plačios širdies veikėjams dr. Jonui ir poetei Marijai Sims, jų tautinės veiklos 25 metų sukaktį minint, buvo suruoštas pagerbimas.

1955 m. buvo suruošti du pagerbimai: ilgamečiui Lietuvos įgaliotam ministrui B. K. Balučiui ir veikliam visuomenininkui Juozui Bačiūnui.

1956 m. suorganizuotas priėmimas Lietuvos diplomatijos šefui Stasiui Lozoraičiui. Dėl šio priėmimo Detroito organizacijų nuomonės išsiskyrė ir dešiniosios bei kairiosios grupės atsisakė dalyvauti. Skyriaus valdyba pasiėmė iniciatyvą šį pagerbimą įvykdyti. St. Lozoraitis savo taktinga kalba ir elgesiu patraukė visuomenės dėmesį. Priėmime dalyvavo gausiai žmonių. Skyriaus pirm. Jonas Gaižutis protesto ženklan pasitraukė iš DLOC pirmininko pareigų ir valdybos. Nuo to laiko tarp Detroito skyriaus ir DLOC santykiai atvėso ir atsirado plyšys. Dabar siunčiami į DLOCą skyriaus atstovai tik stebėtojais, bet į valdybą neįeina.

1959 m. paminėta skyriaus 10 metų veiklos sukaktis su akademine dalimi ir banketu. Minėjime dalyvavo Sąjungos pirm. Eug. Bartkus, Chicagos skyriaus pirm. P. Vėbra ir pora šimtų svečių.

1964 m. skyriaus iniciatyva sudarytas organizacijų komitetas A. Smetonos 20 metų mirties sukakčiai paminėti. Akade-

minėje dalyje paskaitas skaitė poetas Stasys Santvaras ir rašytojas Vytautas Alantas.

1968 m. surengtas tautinio veikėjo ir didelio patrioto Antano Olio 10 metų mirties paminėjimas. Paskaitą skaitė K. Karpius.

1969 m. per Detroito lietuvių radijo valandėlę paminėta A. Smetonos 25 m. mirties sukaktis. Prisimintas prieš 5 metus miręs skyriaus garbės narys dr. J. Sims. Paskaitą skaitė teisininkas Jonas Šimoliūnas, o savo kūrybos pluoštą paskaitė velionio našlė poetė M. Sims.

1970 m. pagerbtas Lietuvos 4-jo seimo vicepirmininkas, iškilus tautinės srovės veikėjas, teisininkas Alfonsas Gilvydis, jo 75 metų amžiaus proga. Akademinėje dalyje paskaitą skaitė dr. Br. Nemickas ir V. Šarka.

Detroito skyriaus 1973-74 m. valdyba ir dalis buvusių pirmininkų. Sėdi iš k.: Jonas Švoba, Jonas Gaižutis, Alfonsas Gilvydis, Antanas Musteikis; stovi: Stasys Šimoliūnas, Juozas Augaitis ir Juozas Leščinskas.

1972 m. skyriaus pobūvyje pagerbtas aktyvus narys, teisininkas Vincas Šarka, sulaukęs 75 m. amžiaus.

1974 m. pagerbta poetė Marija Sims-Čarneckytė, kaip skyriaus garbės narė. Visuomenei ją pristatė teis. St. Šimoliūnas. A. Jonynienė dovanojo savo darbo šiaudelių paveikslą.

Skyriaus iniciatyva sudarytas organizacijų atstovų komitetas paminėti A. Smetonos dvigubai sukakčiai: 100-jam gimtadieniui ir 30-mečiui nuo jo mirties su akademine ir menine dalimi.

Šiais metais skyrius atšventė ir savo 25 metų veiklos sukaktį. Buvo dailės darbų paroda ir akademinė dalis. Minėjime dalyvavo Sąjungos pirmininkė Emilija Čekienė, o plačią skyriaus veiklos apžvalgą pateikė pirm. J. Švoba. Meninę dalį atliko jaunimas ir aktorius Karolis Balys.

Greta plačios kultūrinės, politinės ir visuomeninės veiklos, skyrius kiekvienais metais ruošė išvykas į gamtą, narių susitikimus, kurių metu buvo svarstomi skyriaus reikalai, dažnai su platesniais pranešimais ar net paskaitomis.

Skyriaus valdyba narių ir artimųjų draugėje pamini Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo — Vasario 16 dieną. Renka aukas Lietuvos Nepriklausomybės fondui, remia Sąjungos veiklą ir visokeriopai jai talkina. Neužmiršta ir tautinės spaudos — "Dirvos" ir "Naujosios Vilties", ją platina ir finansiškai remia. Pastoviai remia "Vilties" draugiją — "Dirvos" leidėją.

Skyrius remia jaunimo judėjimą, skautus, BALFą ir kitus lietuviškus junginius, dalyvauja Sąjungos rengiamose seimuose ir rajoniniuose suvažiavimuose, siųsdamas atstovus ir paremdamas lėšomis.

Sąjungos valdybai 1956 m. rengiant Washingtone lietuvių sąskrydį, Detroito skyrius suorganizavo 40 žmonių ekskursiją, pasiuntė organizuojamai dailės parodai 8 eksponatus ir parėmė pinigais.

1950 m. skyriaus narių tarpe buvo kilusi mintis įsigyti, kad ir nedidelius, savus namus, kuriuose rastų prieglobstį ne tik skyriaus veikla, bet ir kitos Detroito organizacijos. Tam tikslui buvo sudarytas specialus komitetas, kurs darbą sėkmingai vykdė. Buvo surinkta pasižadėjimų kelių tūkstančių sumai ir dairytasi tinkamo pastato, bet, įsikišus DLOCo valdybai ir pasisiūlius visų bendromis jėgomis įsigyti didesnį pastatą, kuris patenkintų visą Detroito visuomenę, skyrius prisijungė prie DLOCo pasiūlymo. Detroite lietuvių namai buvo įsigyti tik po 10 metų, o per tą laiką organizacijos neturėjo savo pastogės.

Didieji kultūriniai renginiai — koncertai, kaip taisyklė, skyriui davė medžiaginius nuostolius, o smulkieji parengimai — mažesnį ar didesnį pelną. Šį reikalą gražiai aptarė skyriaus garbės narė poetė Marija Sims 1952 m. po vieno koncerto: "Beveik visi kultūriniai parengimai neša nuostolius doleriniu požiūriu, bet kultūrine ir lietuviška dvasia jie yra pelningi."

Per 25 veiklos metus skyriui pirmininkavo: Juozas Kripas (3 kad., skyriaus garbės narys), Stasys Šimoliūnas (3 kad.), Antanas Musteikis (3 kad.), Alfonsas Gilvydis, Viktoras Griškonis, Alfonsas Žiedas, Jonas Gaižutis (9 kad.), Albinas Grigaitis ir Jonas Švoba (3 kad.).

Skyriaus narių veikla kitose organizacijose

Skyrius visada jungiasi su kitomis organizacijomis į bendrą darbą, jei tik mato, kad iš tos veiklos bus nauda Lietuvos ir lietuvybės reikalams. Vienur skyrius deleguoja savo atstovus, kitur skyriaus nariai dalyvauja savo nuožiūra. Reta organizacija apsieina be skyriaus narių talkos. Skyriaus nariai aktyviai dalyvauja ar net vadovauja bendrinių organizacijų veiklai.

Dar Lietuvai Vaduoti sąjungos veiklos metu skyriaus nariai įsteigė Amerikos Lietuvių Balso radijo klubą ir ilgesnį laiką jam vadovavo, o persiorganizavęs į ALT S-gą skyrius nenutraukė paramos nei darbu nei finansais.

Lietuvai Vaduoti sąjungos skyrius taip pat aktyviai dalyvavo Detroito Lietuvių organizacijų centro (DLOC) steigime, o vėliau tą darbą tęsė ALT S-gos skyrius.

Skyrius darniai sutaria ir su LB Detroito apylinke, pradžioje aktyviai prisidėdamas prie Tremtinių draugijos steigimo, ir vėliau, šiai persiorganizavus į Lietuvių bendruomenę.

Detroito Lietuvių kultūros klubas randa tvirtą atramą skyriaus narių tarpe. Klubui pirmininkavo šie skyriaus nariai: steigėja ir pirmoji pirmininkė dr. Eugenija Gurskis-Paužienė, Alfonsas Gilvydis (10 metų), Antanas Musteikis (6 m.); valdybos daugumą sudaro taip pat skyriaus nariai.

Skautus atkūrė ir jiems vadovavo skyriaus nariai skautai: vyr. sk. Vl. Pauža, skaut. A. Vaitiekaitis, skt. A. Banionis, jūrų skt. J. Baublys ir kt. Jie vadovavo skautams, organizavo stovyklas, iškylas ir t.t. Jų atlikti darbai yra ne tik ryškūs skautų tarpe, bet ir visame lietuvybės išlaikymo darbe.

Skyriaus nariai daugumoje yra ir Šaulių sąjungos nariai, tad šių organizacijų darbas nesikryžiuoja. Visos LŠST centro valdybos pirmininkas yra veiklus skyriaus narys Vincas Tamošiūnas.

Detroito skyrius yra taip pat ir švietimo rėmėjas bei organizatorius. Kol nebuvo Lietuvių bendruomenės, skyriaus narių rūpesčiu buvo suorganizuota mokytojų draugija, kuri rūpinosi veikiančia šeštadienine lituanistine mokykla, kol ją perėmė LB Švietimo taryba.

Skyriaus narys Jonas Atkočaitis daug prisidėjo prie Detroito Lietuvių namų įsigijimo, o Jonas Gaižutis net 5 metus buvo pirmininku.

Organizuojant Lietuvių fondą, daug rūpesčio ir darbo įdėjo aktyvus skyriaus narys, neolituanas, v. sk. Vladas Pauža, kuris per 6 mėn. surinko 12.000 dolerių.

Nė vienas didesnis ar mažesnis renginys Detroite neapsieina be Tautinės sąjungos narių talkos ar vadovybės. *(Jonas Švoba)*

NEWARKO SKYRIUS

Skyrius įsteigtas 1949 m. rugpiūčio 26 d., A. S. Trečioko, Pr. Petrulio ir Vl. Dilio iniciatyva. Steigiamajame susirinkime įstojo 20 narių, bet per trumpą laiką paaugo iki 50.

Didelės veiklos skyrius neišvystė, bet stengėsi veikti ir dalyvauti lietuviškame gyvenime. Sąjungos valdybai, kurios pirmininku buvo adv. A. Olis, organizuojant lietuvių dailininkų meno parodą, skyrius rėmė ir įjungė į talką daugelį narių. Meno vakaras sutraukė apie 250 žmonių ir gerai pavyko, nors, stingant patyrimo, pelno ir nepadaryta.

Didesnį susidomėjimą skyriaus nariai parodė 1953 ir 1956 ruoštiems lietuvių sąskrydžiams Washingtone. Skyrių aplankė Sąjungos pirmininkai A. Olis ir A. Lapinskas. Skyriaus veikla pagyvėjo.

Dėl nuolatinės gyventojų kaitos narių skaičiui nuolat mažėjant, likusieji įsijungė į Elizabetho skyrių.

Per savo gyvavimo laiką skyrius surengė 7 viešas paskaitas. Yra kalbėję šie Sąjungos veikėjai: dr. Br. Dirmeikis, A. Olis, A. Lapinskas, dr. Br. Nemickas, V. Rastenis, A. Senikas, E. Čekienė ir V. Abraitis. Skyriaus atstovai dalyvavo sąjungos seimuose ir juos rėmė. Skyrius ir nariai rėmė ne tik Sąjungos valdybą, bet ir Lietuvos Nepriklausomybės fondą, "Vilties" draugiją bei "Dirvą". Už nuopelnus lietuvybei Albinas Trečiokas išrinktas Sąjungos garbės nariu.

Skyriaus pirmininkais yra buvę: Vl. Dilis, Pr. Jokūbaitis, Iz. Jatulis ir A. S. Trečiokas.

PHILADELPHIJOS SKYRIUS

Pennsylvanija savo metu buvo didžiausias lietuvių telkinys su gausiomis lietuvių organizacijomis ir aktyvia jų veikla. Čia

buvo ir tautinės minties veikėjų, tik jie nebuvo susiorganizavę į atitinkamą junginį.

Philadelphijos skyrius įsisteigė 1949 m. rugsėjo 10 d. Steigiamajam susirinkime dalyvavo 12 žmonių ir išrinko pirmą valdybą: pirm. Z. Jankauskas, vicepirm. L. Bura, ižd. A. Tvaranavičius, sekr. A. Jonys, iždo globėjas J. Naras. Įsisteigęs skyrius tuojau įsijungė į aktyvią lietuvišką veiklą. Suorganizavo ekskursiją į dailės parodą New Yorke, dalyvavo lietuvių sąskrydy Washingtone, surengė lietuvių solistų koncertą.

Skyrius augo narių skaičiumi. 1953 ir 1969 m. Philadelphijoje įvyko Sąjungos seimai, kuriuos skyrius sklandžiai suorganizavo. Pirmajame Sąjungos seimo bankete dalyvavo ir gubernatorius Fine. Skyrius dalyvauja Sąjungos seimuose ir dosniai juos remia.

Skyriaus iniciatyva, nors Lietuvių bendruomenės vardu, buvo surengti prezidento A. Smetonos 10-ties, 20-ties ir 30-ties metų mirties sukakčių iškilmingi minėjimai.

Skyriaus nariai yra aktyvūs visame vietos lietuvių gyvenime. Remia radijo valandėlę, chorą, lituanistinę mokyklą, BALFą, Lietuvių bendruomenę ir kitus lietuviškus junginius. Paskaitas yra skaitę: dr. Br. Nemickas, V. Rastenis, dr. A. Gerutis, E. Čekienė ir kiti. Skyrius kas metai turi po vieną ar du kultūrinius parengimus, kurie pasižymi aukštu lygiu ir visuomenės gausiai lankomi.

Išskirtinai reikia pažymėti skyriaus dešimtmečio minėjimą 1959 m., kurio metu buvo įvesdinti jaunieji tautininkai. Tai vienintelis Sąjungos skyrius, suorganizavęs jaunimą į atskirą "Jaunųjų tautininkų" sekciją. Steigiamajame susirinkime įsirašė 10 jaunuolių, vėliau šis skaičius paaugo iki 20. Jaunieji tautininkai išsilaikė tik keletą metų: neturėdami centrinės organizacijos, pairo. Vieni įstojo į Korp! Neo-Lithuania, kiti subrendę liko tikraisiais Sąjungos nariais, treti pasitraukė iš lietuviško gyvenimo ir pranyko amerikinėje masėje.

Skyriaus dešimtmečio minėjime dalyvavo Sąjungos pirm. E. Bartkus, "Dirvos" redaktorius B. Gaidžiūnas, apygardos pirm. J. Gudas, Korp! Neo-Lithuania atstovas P. Ulėnas, PLB pirm. J. Bačiūnas ir daug kitų svečių iš vietos ir tolimesnių vietovių.

Kasmet pagerbiami mirusieji skyriaus nariai, aplankant jų kapus. Taip pat pagerbiami ir gyvieji skyriaus nariai, nusipelnę Sąjungai ar bendrai lietuviškai veiklai. Skyriaus garbės nariais yra: A. Kaniušis, A. Tvaranavičius, J. Česonis (visi mirę), Ch. Cheledin, Z. Jankauskas ir J. Kavaliauskas.

Pagerbiami visi vyresnio amžiaus sulaukę skyriaus nariai. Išskirtinį pagerbimą skyrius suruošė savo garbės nariui Ch. Cheledinui, sulaukusiam 60 metų.

Skyrius yra padovanojęs visuomenininko Antano Olio portretą, pieštą dail. A. Rūkštelės, Vasario 16-sios gimnazijai Vokietijoje. Skyrius jautriai atsiliepia į Vasario 16-sios gimnazijos reikalus: vykdo statybos vajus, remia moksleivius per savo būrelį. Skelbia spaudos konkursus, platina ir remia Sąjungos leidinius, "Dirvą", jos leidėją "Vilties" draugiją ir t.t. Visus lietuviškus reikalus skyriaus nariai remia asmeninėmis aukomis ir darbu. Jų įnašą į tautinių organizacijų veiklą būtų sunku apskaičiuoti.

Skyriaus pirmininkais yra buvę šie asmenys: Z. Jankauskas, A. Impolėnas, J. Bakuckas, P. Mitalas, J. Česonis, V. Gruzdys ir V. Matonis.

Skyrius tebėra veiklus ir gausus nariais, nors jų daugumą sudaro vyresnio amžiaus asmenys.

(P. Mitalas)

WORCESTERIO SKYRIUS

Skyrius įsisteigė 1949 m. rugsėjo 10 d. Dėl gyventojų kaitos skyrius rodo pavargimo žymių, bet jo įnašas į bendrą lietuvišką veiklą yra nemažas.

Skyrius ruošė gegužines, koncertus, paskaitas ir kitus parengimus. Skyrius sielojosi lietuvybės išlaikymu, vieningu darbu politinėje ir kultūrinėje plotmėje. Rėmė lietuvišką spaudą, lituanistinę mokyklą, Vasario 16 gimnaziją Vokietijoje, jaunimo žygius ir kt. Savo aukomis gausiai prisidėjo prie lietuvybės išlaikymo ir Lietuvos laisvinimo pastangų.

Skyriaus pirmininkais buvo: P. Babickas, J. Matulevičius, V. Orintas, V. Skrinska, A. Vagelis ir A. Zenkus.

BOSTONO SKYRIUS

Bostono skyrius įsteigtas 1949 m. spalio 1 d. Pirmąją skyriaus valdybą sudarė: pirm. Jonas Kasmauskas, I vicepirm. dr. Brunonas Kalvaitis, II vicepirm. gen. Kazys Musteikis, ižd. Antanas Matjoška, sekr. Valentinas Vakauzas ir narys Antanas Bričkus. Narių skaičius svyravo tarp 30 ir 70 asmenų. Šiuo metu skyriuje yra 40 narių. Mirė 22 nariai.

Pirmieji skyriaus veiklos metai buvo skirti organizaciniams reikalams, namams pirkti ir jiems įrengti. Skyrius kaupė lėšas,

rengdamas gegužines, paskaitas ir rinkdamas aukas. Dalyvavo Sąjungos rengiamuose seimuose ir kongresuose. 1955 m. skyrius suorganizavo sąjungos seimą Bostone.

Nors skyriaus valdyba buvo renkama kiekvienais metais, bet skyriaus pirmininku visada buvo perrenkamas Jonas Kasmauskas.

Namų pirkimas. — Namai nupirkti Jono Kasmausko vardu ir pinigais 1951 m. birželio 23 d. Skyriui įsiregistravus Massachusetts įstaigose pelno nesiekiančios organizacijos teisėmis, 1952 m. kovo 18 d. skyrius formaliai perėmė namus iš Jono Kasmausko. Tai pirmas ir vienintelis atvejis, kad Sąjungos vardu įsigytas namas.

ALT s-gos Bostono skyriaus namų steigėjai.

Pirktas namas yra buvusi žydų sinagoga 484 East 4th Street, South Boston, gaisro apnaikinta, likę tik sienos ir stogas. Nupirkus namus, buvo sudaryta komisija remontui organizuoti ir naujai paskirčiai pritaikyti. Komisiją sudarė šie asmenys: techninis vadovas inž. Jonas Mikalauskas, meninė-architektūrinė priežiūra — dailininkas Viktoras Andriušis, remonto darbų vadovas — agr. Antanas Bričkus, elektros tvarkymas — Jonas Vasiliauskas ir V. Vilutis, kanalizacija ir vandentiekis — A. Ščiuka ir Eitas, finansuotojas — Jonas Kasmauskas, teisinis patarėjas ir propaganda — Br. Kalvaitis ir A. Matjoška, darbo jėgos organizatoriai V. Mickūnas ir Ignas Vilėniškis.

Darbai vykdyti talkos būdu, patiems atliekant visus darbus.

Su dideliu užsidegimu ir ištverme per 9 mėnesius namai buvo atremontuoti, įrengti ir pritaikyti saviems reikalams. Iškilmingas atidarymas įvyko 1952 m. kovo 1 d.

Namai kainavo ir juos finansavo:

1. Jonas Kasmauskas	$8 599,78
2. ALT S-gos valdybos paskola	$1 000,00
3. Skyriaus narių įnašai ir aukos	$1 165,27
4. Kitos pajamos	$ 52,55
Iš viso	$10 817,60

Nariai ir kiti talkininkai (28 asm.) išdirbo 2502 darbo valandas, o pridėjus inž. J. Mikalausko ir dailininko V. Andriušio įdėtą darbą 800 val., iš viso nemokama darbo talka siekė 3302 valandas.

Tautinės Sąjungos Bostono skyriaus namus atidarant, buvo surašytas šis reikšmingas aktas, kurį pasirašė atidarymo dalyviai:

"Anais, 1952 metais, kai motulė Lietuva buvo tebekankinama žiauraus bolševikinio budelio, kai Lietuvos miškuose partizanai vedė žūtbūtinę kovą gyventi laisviems laisvoje žemėje arba žūti, kai dalis Jos vaikų, pasklidę po platųjį pasaulį, telkė jėgas kovai už lietuvybę ir Lietuvos laisvę, Amerikos Lietuvių Tautinė Sąjunga Bostone įsteigė, pašventino ir atidarė pirmąjį Amerikos Lietuvių Tautinės Sąjungos namą, tikslu sudaryti tvirtovę kovai vesti už Lietuvos laisvę, išlaikyti lietuvybę šiame krašte ir kelti lietuvių kultūrą."

Namai yra dviejų aukštų su pilnu rūsiu. Pirmame aukšte yra salė ir virtuvė. Salėje skulptoriaus V. Kašubos darbo Vytauto Didžiojo statula ir Bostono skyriaus steigėjo, mecenato bei garbės pirmininko Jono Kasmausko biustas. Salė papuošta žymiųjų Lietuvos veikėjų atvaizdais: dr. Jono Basanavičiaus, dr. Vinco Kudirkos, kan. Juozo Tumo-Vaižganto, Antano Olio, Vlado Pūtvio, dailininko Viktoro Andriušio ir JAV prezidento Jurgio Washingtono.

Antrojo aukšto salė ir laiptai yra išpuošti dail. V. Andriušio sukurtais piešiniais ir iš medžio išdrožtais lietuviškais ornamentais, sudarančiais vientisą meno kūrinį. Darniai įsijungia architekto J. Okunio suprojektuotas ir agr. A. Bričkaus iš medžio padarytas žibintas — žalčio ir tulpės derinys.

Šiame aukšte eksponuoti skulptoriaus V. Kašubos darbo karalius Mindaugas, skulpt. Antinio prez. Antano Smetonos ir poeto

prel. Maironio-Mačiulio biustai. Salę taip pat puošia Korp! Neo-Lithuania bei skautų herbai ir stilizuotas Vytis.

Rūsyje yra drabužinė, skautų būklas ir ūkio patalpos.

Namai atsirado tik visų pasišventimo ir tautinio idealizmo dėka. Namus atidarius, skyriaus veikla pagyvėjo, bet ir rūpesčiai padidėjo. Reikėjo surasti lėšų namams išlaikyti ir skolai grąžinti. Namus atidarant, Jonui Kasmauskui skola siekė 8599.78 dol. Skyrius sumokėjo skolos sąskaiton $99.78, o J. Kasmauskas dovanojo 1000 dol. ir likusiai sumai $7500.00 davė 3.5% penkeriems metams paskolą. Nors paskola gauta geromis sąlygomis, bet skyrius nebuvo pajėgus šią skolą nustatytu laiku grąžinti. Per tuos 5 metus skola sumažėjo vos 300 dol. Teko ieškoti naujų būdų finansams telkti. Buvo pravestas vajus ir narių bei prijaučiančių tarpe telkti dalininkai. Asmuo, įmokėjęs 100 dol., tapo dalininku su 2 balsais. Namams tvarkyti ir nuomoti buvo išleistos taisyklės.

Vajus davė 1650 dol. Skyrius pridėjo iš kasos 350 dol. ir sudarytą 2000 dol. sumą įmokėjo J. Kasmauskui. Įvertindamas skyriaus pastangas skolai likviduoti, J. Kasmauskas dovanojo dar 3200 dol. ir tokiu būdu skolos liko tik 2000 dol. Skyrius skolą baigė mokėti 1961 m., beliko Tautinės sąjungos valdybai beprocentinė 1000 dol. paskola ir 1650 dol. dalininkų įnašai.

Kultūrinė veikla. — 1952-1956 metų laikotarpyje, vadovaujant Jonui Kasmauskui, kai kurie renginiai pasidarė tradiciniai: Naujųjų Metų sutikimas, Joninių šventė ir gegužinės. Renginiai sutraukdavo didesnį skaičių dalyvių ir duodavo skyriui pelno, kuris buvo labai reikalingas namams išlaikyti.

Be šių tradicinių renginių, 1952 m. skyrius suruošė užgavėnių kaukių balių, Lietuvos kariuomenės minėjimą ir Jono Kasmausko pagerbimą.

1953 m. 40 asmenų dalyvavo Sąjungos pirm. A. Olio organizuotame sąskrydyje, Washingtone, D. C., suruošė birželio trėmimų minėjimą ir dr. Br. Nemicko paskaitą.

1954 m. suruošė Tautos šventės minėjimą. Paskaitą skaitė Justinas Vaičaitis, meninę dalį išpildė Barmienė ir komp. J. Gaidelis. Suruoštas iškilmingas karaliaus Mindaugo paminklo įkurdinimas savuose namuose. Iškilmėse dalyvavo Sąjungos pirm. A. Lapinskas, pasakęs pagrindinę kalbą, ir garbės konsulas A. Shallna. Ta proga įvyko pianisto Andriaus Kuprevičiaus koncertas Thomas Park High School auditorijoje.

Atidengiant paminklą, buvo surašytas aktas. Tarp kitko akte sakoma:

"... Karaliaus Mindaugo paminklas įkurdinamas ALTS Bostono skyriaus namuose rūsčiomis ir skausmingomis dienomis, kai lietuvių tauta, Maskvos bolševikinių maskolių pavergta, išgyvena barbariškos priespaudos ir antžmogiško bandymo dvyliktuosius metus.

Karaliaus Mindaugo paminklas įkurdinamas, kad čia to paminklo pavėsyje, galėtų rinktis ir susitelkti tautinės minties seserys ir broliai:

kad čia, to paminklo akivaizdoje, svetingų ir demokratinių JAV Naujoj Anglijoj augąs ir besimokąs lietuviškas jaunimas galėtų susiburti ir pro kasdieninius savo rūpesčius pažvelgti į kenčiančią ir kovojančią Lietuvą, į jos garbingą ir didingą praeitį,

kad čia, po Karaliaus Mindaugo žvilgsniu, galėtų būti rengiamos Bostono lietuvių istorinės, kultūrinės ir visuomeninės šventės,

kad čia, šiuose namuose, rastų tautinio atsigaivinimo ir tautinės gyvybės kiekvienas geros valios lietuvis,

kad čia, šioj pastogėj, visada būtų gyva Karaliaus Mindaugo idėja: Vienybė — Lietuvos galybė."

Be to, tais pačiais metais buvo suruošta genocido paroda, kurią aplankė daugiau kaip 1000 asmenų.

Jonas Kasmauskas su buv. skyriaus pirmininkais 1974 m. Iš k. sėdi: A. Matjoška, J. Kasmauskas ir J. Dačys; stovi: E. Cibas, J. Rentelis ir V. Izbickas.

1955 m. skyrius surengė Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo minėjimą su adv. A. Olio paskaita ir menine dalimi. Skyrius globojo Sąjungos seimą, įvykusį 1955 m. gegužės 28-29 d.d. savuose namuose, Bostone. Prisidėjo prie Čiurlionio koncerto suruošimo ir surengė Vinco Rastenio paskaitą.

Jonas Kasmauskas, skyriaus steigėjas, ilgametis pirmininkas ir mecenatas, paaukojęs namams pirkti 5000 dol. ir kitokiu būdu rėmęs tautinę bei visą lietuvišką veiklą, 1955 m. sausio 21 d. susirinkime išrinktas skyriaus garbės pirmininku.

J. Kasmausko pirmininkavimo metu namams pirkti sutelkta $11,708.00, aukota kitiems $470.00, turėta 44 valdybos posėdžiai ir 42 susirinkimai.

Sekančiu skyriaus pirmininku išrinktas Adolfas Dilba, kurio pastangomis suorganizuotas namų dalininkų vajus.

1957 m. pirmininku išrinktas Ignas Vilėniškis, namų administratoriai liko tie patys — A. Vilėniškis ir R. Jasiūnas. Naujasis pirmininkas buvo veiklos žmogus ir rūpinosi tautinės idėjos puoselėjimu. Jo pastangomis Bostone buvo sušauktas tautinių organizacijų suvažiavimas 1957 m. lapkričio 16-17 dienomis. Dalyvavo šie Sąjungos skyriai: Bostono, Worcesterio, Waterburio, New Yorko, Newarko ir tautinių korporacijų akademiniai sambūriai iš New Yorko ir Bostono. Į suvažiavimą atvyko Sąjungos pirmininkas inž. E. Bartkus, "Vilties" draugijos pirm. J. Bačiūnas, Tautinio sąjūdžio pirm. V. Rastenis, Nepriklausomybės fondo pirm. A. Senikas ir "Dirvos" red. B. Gaidžiūnas. Suvažiavimas išklausė V. Rastenio ir dr. V. Čepo paskaitas. Buvo pritarta Sąjungos valdybos sumanymui 1958 m. gegužės 30-31 d. sušaukti Amerikos lietuvių tautinį kongresą New Yorke.

Šiam suvažiavimui vadovavo Justas Vaičaitis ir Ignas Vilėniškis, sekretoriavo J. Dačys ir A. Lileikis.

Be to, 1957 m. paminėta Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo sukaktis su dr. J. Puzino paskaita.

1958 m. pirmininku išrinktas Justas Vaičaitis, namų administratoriais liko tie patys. J. Vaičaitis, kaip pedagogas ir lituanistinės mokyklos vedėjas, daugiau dėmesio skyrė kultūrinei veiklai. Kartu su Akademiniu sambūriu suruošė kan. Tumo-Vaižganto 25 metų mirties paminėjimą-akademiją. Paskaitą skaitė Aleksandras Merkelis, o meninę dalį išpildė smuikininkas Iz. Vasiliūnas, akompanuojant R. Vasiliūnaitei. Ištraukas iš Vaižganto raštų skaitė G. Malėnaitė, Z. Zarankaitė ir St. Santvaras.

Akademijos metu atidengtas Vaižganto portretas (mecenatas J. Adamonis). Pagerbtas skyriaus garbės pirm. Jonas Kas-

mauskas jo 75 metų amžiaus proga. Prisiminti Antanai: Smetona ir Olis. Paskaitas skaitė inž. V. Izbickas ir St. Santvaras. Paminėta Tautos šventė. Minėjimo metu atidengta V. Kašubos sukurta Vytauto Didžiojo statula, skulptoriaus Antinio — prez. Antano Smetonos biustas bei dr. Jono Basanavičiaus ir Antano Olio portretai.

"Tegu didžiųjų Lietuvos valstybės vyrų, tautinės kultūros kūrėjų ir patriotų prisiminimas stiprina ir gaivina kiekvieną lietuvį, gyvenantį svetingose JAV ir peržengiantį šių namų slenksti", — sakoma atidaromajame akte. Iškilmėse dalyvavo: klebonas prel. Pr. Virmauskas, garbės konsulas A. Shallna, Sąjungos pirm. inž. E. Bartkus, skyriaus garbės pirm. J. Kasmauskas, visa skyriaus valdyba — J. Vaičaitis, A. Matjoška, J. Dačys, K. Adomavičius, A. Vilėniškis ir R. Jasiūnas, skyriaus nariai ir svečiai.

Kalbas pasakė gen. konsulas J. Budrys, garbės konsulas A. Shallna, Sąjungos pirm. E. Bartkus, V. Olienė ir Julius Smetona.

Paminėta Lietuvos himno autoriaus dr. Vinco Kudirkos 100 metų gimimo sukaktis ir atidengtas jo portretas (mecenatas J. Kapočius). Paskaitą skaitė dr. V. Kavolis, meninę programą atliko solistai J. Adomavičienė ir S. Liepas, kompoz. J. Gaidelis, kanklininkai N. ir G. Vaičaičiai. Ištraukas iš Kudirkos raštų skaitė V. Čepaitė ir R. Norvaišaitė.

1959 m. sausio 4 d. ALTos vardu, skyriui aktyviai dalyvaujant, suorganizuotas mitingas dėl Lietuvos atstovybės prie Vatikano teisių susiaurinimo. Kalbėjo garbės konsulas A. Shallna, skyriaus pirm. J. Vaičaitis, A. Matjoška, "Keleivio" red. J. Sonda ir kiti. Buvo priimtos rezoliucijos ir pasiųstos Vatikano valstybės sekretoriui.

Paminėta A. Smetonos 15 metų mirties sukaktis. Paskaitą skaitė inž. V. Izbickas, muzikinę dalį išpildė Vytautas Strolia.

Skyrius, talkinamas Korp! Neo-Lithuania, Tautiniam akademiniam sambūriui ir LB Bostono apylinkei, surengė prof. J. Raukčio 60 metų sukakties minėjimą. Kalbėjo prof. dr. J. Puzinas, prof. Ig. Končius, inž. V. Izbickas ir pats solenizantas prof. J. Rauktys.

Lietuvos nepriklausomybės minėjime pagrindiniu kalbėtoju buvo adv. Julius Smetona.

Paminėta Antano Vanagaičio 10 metų mirties sukaktis, išklausytas dr. B. Nemicko politinis pranešimas ir įvykdytas aukų rinkimas Nepriklausomybės fondui.

Lapkričio 3 d. paminėta skyriaus 10 metų veiklos sukaktis. Kalbą pasakė Sąjungos pirm. Vyt. Abraitis, meninę dalį išpildė D. Mongirdaitė ir Iz. Vasiliūnas. Banketui vadovavo St. Santvaras.

Rugsėjo 19 d. suruošta didelės demonstracijos prieš Chruščiovo lankymąsi Amerikoje. Demonstracijoj dalyvavo pabaltiečiai ir ukrainiečiai. Dalyvių eisena nusitęsė per visą Bostoną iki katedros, kur kardinolas Cushing demonstraciją priėmė ir pasakė pritaikytą pamokslą. Lietuviams vadovavo A. Matjoška ir A. Andriulionis.

Be subatvakarių, skyriaus valdyba yra surengusi šių dailininkų parodas: A. Rūkštelės, K. Žoromskio, A. Galdiko, J. Bagdono, Č. Janušo, Br. Murino, Pr. Baltuonio, G. Duobaitės-Phillips ir P. Martinkaus, J. Kelečiaus, Katiliūtės, V. Vizgirdos, R. Viesulo (kai kurių dailininkų net po 2 kartus).

1960 m. gruodžio 9 d., poetas Stasys Santvaras ir kompozitorius Julius Gaidelis išrinkti skyriaus garbės nariais. Abu daug nusipelnę lietuvių literatūros ir muzikos srityse, abu aktyvūs skyriaus nariai.

Nauja veiklos kryptis. — Bostono skyrius, organizuodamas didesnio masto parengimus, jautė, kad reikalinga duoti visuomenei ir lengvesnio žanro renginių, daugiau pritraukiant jaunimą. Tokiuose renginiuose būtų stengiamasi vaizdingai perduoti lietuviškas tradicijas, tautosaką, dainą, muziką, dailę, literatūrą ir kt.

Taip gimė subatvakariai, kurių pradininkais buvo Justas Vaičaitis, poetas Stasys Santvaras, dailininkas Viktoras Andriušis, Vl. Mickūnas, Antanas ir Ona Vilėniškiai. Justui Vaičaičiui pirmininkaujant, buvo sudaryta iš aukščiau minėtų asmenų komisija. Programos vadovu pakviestas Stasys Santvaras.

Pirmasis subatvakaris įvyko 1959 m. lapkričio 21 d.; čia aiškintasi jo pobūdis, apimtis, programa. Visuomenė idėjai pritarė ir per visus 15 metų subatvakarius gausiai lankė. Kiekvienais metais buvo surengiama 7-8 subatvakariai.

Subatvakarių metu buvo skaitytos įvairiausio turinio ir paskirties paskaitos. Klausytojai buvo supažindinti su bostoniškiais ir kitais lietuvių rašytojais bei jų kūryba, kompozitoriais ir įvairios krypties muzika, sava ir užsienio politika.

Paskaitas skaitė: profesoriai, muzikai, rašytojai, poetai, politikai, visuomenininkai, teisininkai ir kiti. Paminėtos įvairių institucijų bei nusipelniusių asmenų sukaktys, pagerbti lietuvybei bei tautinei srovei nusipelnę asmenys: visuomenininkai, rašytojai, poetai, muzikai, dailininkai ir kiti kūrėjai. Neįmanoma smulkiau

išvardinti visų programos atlikėjų, nes per 122 subatvakarius jų praėjo keletas dešimčių. Paskaitos buvo paįvairinamos menine dalimi.

Šimtas dvidešimt du kultūriniai vakarai per 15 metų nelengva buvo mažam žmonių rateliui įvykdyti. Kiek darbo įdėta ir laiko paaukota juos organizuojant, planuojant ir vykdant, gali pasakyti tik jų vadovai.

Kultūrinių subatvakarių rengimo komisija 1966 m. Sėdi iš k.: St. Santvaras, O. Vilėniškienė, E. Cibas ir V. Mickūnas; stovi: L. Lendraitis, A. Griauzdė ir A. Vilėniškis.

Kultūrinių subatvakarių komisijas sudarė: 1959-60 m. pirm. Justas Vaičaitis, programos vedėjas — Stasys Santvaras, nariai — V. Andriušis, Vl. Mickūnas, A. ir O. Vilėniškiai, B. Vaičaitienė, A. Mickuvienė ir B. Bilvaišienė.

1961-70 m. pirm. Edmundas Cibas, programos vedėjas St. Santvaras, nariai — A. ir O. Vilėniškiai, A. Griauzdė, L. Lendraitis ir R. Jasiūnas.

1971-74 m. pirm. R. Veitas, nariai — B. Vaičjurgytė, L. Antanavičiūtė, A. Griauzdė, L. Lendraitis, O. Vilėniškienė, A. Andriušienė ir J. Bakšys.

Nuo 1974 m. subatvakariams vėl vadovauja pirm. Edm. Cibas, nariai — O. Vilėniškienė, M. Morkūnienė, A. Griauzdė, L. Lendraitis, G. Ambraziejus ir J. Bakšys.

Skyriaus pirmininkai: Jonas Kasmauskas (5 kad.), Adolfas Dilba, Ignas Vilėniškis, Justas Vaičaitis (2), Antanas Matjoška (3), Juozas Dačys (5), Br. Utenis, J. Rentelis (2), Vytautas Izbickas (2) ir Edmundas Cibas (3).

Namų administratoriais pradžioje buvo R. Jasiūnas, V. Mickūnas, P. Račakauskas. Ilgiausiai namus administravo Antanas Vilėniškis (iki mirties 1971 m.), o po jo J. Bakšys. Administratoriai yra parodę nepaprastą pasišventimą, besirūpindami namų priežiūra, taisymu ir apsauga.

Kita skyriaus veikla. — Be kultūrinių subatvakarių, skyrius atliko visą eilę renginių, parodančių jo gyvastingumą. Didžiosios tautos šventės ar žymiųjų žmonių sukaktys neliko skyriaus nepastebėtos. Skyriaus nariai aktyviai dalyvauja tautinių bei bendrinių lietuvių organizacijų veikloje: Lietuvių bendruomenėje (V. Izbickas ir A. Matjoška); inžinierių (ALIAS) sąjungoje (V. Izbickas, J. Dačys, R. ir Br. Veitai); ALTos skyriuje (4 atstovai); BALFe (A. Andriulionis); SLA; Baltų draugijoje; Lietuvių piliečių klube ir kitur.

Vasario 16 gimnazijai Vokietijoje remti būrelis veikia nuo 1953 metų. Ilgametis vadovas L. Lendraitis. Pasiųsta $5420.00.

Pabaigai pateikiame kai kuriuos statistinius duomenis:

1. Nemokama namų remonto talka 5980 darbo valandų.
2. Skyriaus namai ir jų išlaikymas iki 1975 m. kainavo $20 320,00.
3. Namų ir rėmėjų auka namams $10,124,00.
4. Aukos ir įnašai "Vilties" draugijai ir "Dirvai" $5 200,00.
5. Aukos Vasario 16 gimnazijai $5 4200,00.
6. Aukos kitoms organizacijoms, fondams ir kt. $2 440,00.
7. Skyrius turėjo iškilmingų renginių su menine programa — 28. Kultūrinių subatvakarių — 122, vaidinimų ir koncertų — 6, paskaitų — 20, jaunimo švenčių, Joninių, Naujųjų Metų sutikimų ir kt. — 58, meno parodų — 16, išvykų ir gegužinių — 17, narių susirinkimų — 111, valdybų posėdžių — 225, suvažiavimų — 2. Skyrius per 1956-74 metus turėjo pajamų — $39 127,00; išlaidų — 39 447,00.

Kaip matome, skyrius išvarė labai gilią kultūrinę vagą, parėmė politines, kultūrines, visuomenines ir švietimo institucijas. Jei kitos lietuviškos organizacijos būtų panašiai veikusios, tai lietuvybės išlaikymas ir Lietuvos laisvinimas būtų daug geresnėje būklėje.

(Juozas Dačys)

CLEVELANDO SKYRIUS

Skyrius įsteigtas 1949 m. spalio 10 d., ir buvę Lietuvai Vaduoti sąjungos Clevelando skyriaus nariai automatiškai tapo Tau-

tinės sąjungos nariais. Pirmuoju skyriaus pirmininku buvo išrinktas Steponas Nasvytis. Jo pirmininkavimo metu buvo išvystyta gyva veikla ir pritraukta naujų narių.

Per visą gyvavimo laikotarpį skyrius aktyviai dalyvavo vietos lietuvių politinėje, kultūrinėje ir šalpos veikloje. 1950 m. skyrius įsijungė į ALTos vietinį skyrių ir turi savo atstovus. Taip pat priklauso Kultūrinių darželių draugijai. Skyriaus nariai aktyviai dalyvavo Lietuvių bendruomenės įkūrime ir jos veikloje. Skyrius parėmė finansiškai ir pasiuntė savo atstovus į Washingtone rengtą 1956 m. ALT S-gos sąskrydį. Pritarė Lietuvos Nepriklausomybės talkos įsteigimui ir ją rėmė.

1956 m. skyrius suruošė diplomatijos šefui ministrui Stasiui Lozoraičiui priėmimą, kuriame jis padarė platų pranešimą politiniais klausimais, dalyvaujant gausiai publikai.

1957 ir 1975 metais skyrius suruošė sėkmingus Sąjungos seimus. 1958 m. skyrius rėmė ir pasiuntė savo atstovus į New Yorke įvykusį tautinių organizacijų kongresą, kuriame buvo sprendžiamas konsolidacijos klausimas.

1960 m. skyrius suruošė iškilmingą dešimtmečio paminėjimą, o 1962 m. pravedė Tautinės sąjungos tarybos ir skyrių pirmininkų konferenciją. Skyrius kiekvienais metais savybėje ruošia Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo minėjimą.

Daug darbo įdėta ir energijos išeikvota kultūrinėje veikloje. 1950 m. skyriaus globoje buvo įkurtas jaunimo teatras "Rūta". Režisieriui P. Maželiui vadovaujant, buvo pastatyta keletas scenos veikalų. Po kelerių metų dėl lėšų stokos teatro veikla sustojo.

1951 m. įsisteigus "Vilties" draugijai ir perėmus "Dirvos" leidimą iš privačių rankų, Clevelando skyriui teko didesnė atsakomybė ir pareiga rūpintis jos veikla. Skyriaus finansinis įnašas "Vilties" draugijai yra prašokęs 5000 dol., o skyriaus narių asmeniniai įnašai — 4000 dol. Daug metų skyriaus nariams teko vadovauti ir talkinti "Vilties" draugijai ir "Dirvai".

Skyriaus žinioje veikiąs Vasario 16 gimnazijai Vokietijoje remti būrelis yra pasiuntęs per 6000 dol. Būrelio vadovais yra buvę: K. Cicėnas, V. Orintas, St. Astrauskas ir Stp. Nasvytis.

Skyrius pats ruošė (ar "Dirvai" talkininkavo) dainos ir muzikos konkursus, literatūros vakarus su rašytojais ir aktoriais: B. Brazdžioniu, A. Gustaičiu, P. Andriušiu, H. Kačinsku, St. Santvaru ir kt. Rengė koncertus su vietinėm ir kviestinėm meninėm jėgom. Ruošė išvykas ir gegužines savo nariams ir jų svečiams. Finansavo prez. A. Smetonos filmo kopijos pagaminimą ir A. Merkelio parašytos A. Smetonos monografijos leidimą.

1969 m. skyrius surengė dr. Geručio redaguotos knygos "Lithuania 700 Years" pristatymą ir redaktoriaus pagerbimą. Taip pat buvo pagerbtas skyriaus ir Sąjungos garbės narys Kazys Karpius ir pristatyti jo raštai.

Skyrius aktyviai dalyvavo ir rėmė dainų bei tautinių šokių šventes ir Čiurlionio ansamblį, vadovaujamą muziko Alfonso Mikulskio.

Buvo ruošiami tautai nusipelniusių asmenų pagerbimai ir mirusiųjų prisiminimai. Pagerbimai buvo suruošti min. Br. K. Balučiui, J. Bačiūnui, K. Karpiui ir St. Nasvyčiui. Mirties sukaktys buvo minimos: J. Basanavičiaus, kan. J. Tumo-Vaižganto, A. Olio ir ypač iškiliai A. Smetonos.

Skyrius su kitomis organizacijomis kiekvienais metais Kapų puošimo dieną aplanko prez. A. Smetonos ir kitų veikėjų kapus.

Per 25 metus skyriaus pirmininkais buvo: St. Nasvytis, B. Gaidžiūnas, K. Karpius, J. Smetona, P. Nasvytis, F. Mackus, J. Čiuberkis, A. Garmus, J. Mockus ir dr. A. Butkus.

Skyriaus garbės nariais buvo išrinkti: Sofija Smetonienė, Pijus Žiūrys, Kazys Karpius ir Steponas Nasvytis. Į skyriaus garbės pirmininkus pakelti: K. Karpius ir Stp. Nasvytis, kurie taip pat buvo išrinkti ir Sąjungos garbės nariais.

Skyriaus narių skaičius buvo išaugęs iki 110, bet laiko tėkmėje dėl gyventojų kaitos sumažėjo. Jaunimas nesidomi ne tik Sąjungos, bet ir aplamai lietuviška veikla, todėl ateitis nėra džiugi. Šiuo metu skyrius yra gyvas ir aktyviai dalyvauja visame lietuviškame gyvenime.

(Dr. A. Butkus)

LOS ANGELES SKYRIUS

Kaip ir daugelis kitų ALT S-gos skyrių, taip ir Los Angeles skyrius persiorganizavo iš Lietuvai Vaduoti sąjungos 1949 m. spalio 18 d.

Į pirmąją valdybą buvo išrinkti: pirm. Petras Žilinskas, sekr. Bruno Gediminas ir ižd. Vincas Archis.

Skyrius, dar daugiau atskiri nariai, visą laiką aktyviai dalyvavo visame lietuviškame gyvenime. Skyriaus narių įminti pėdsakai yra ryškūs visoje Los Angeles lietuvių veikloje.

Politinį darbą skyrius dirbo per savo atstovus Amerikos Lietuvių tarybos Los Angeles skyriuje. ALTos veikloje ypač pasižymėjo Kazimieras Lukšis ir Petras Pamataitis.

Skyrius aktyviai įsijungė į Leonardo Valiuko suorganizuotą, vadinamą Rezoliucijų komitetą (Americans for Congressional Action To Free The Baltic States). Rezoliucijų komitetas savo darbą apvainikavo garsiąja JAV Kongreso rezoliucija — H. Con. Res. 416. Rezoliucijų komitete ypač pasidarbavo dr. Petras Pamataitis, dr. Juozas Jurkūnas ir Antanas Mažeika.

Los Angeles skyriaus valdyba 1954 m. pradžioje. Iš k.: dr. P. Pamataitis, B. Gediminas, K. Lukšis ir B. Dūda.

Veiklieji skyriaus nariai (dr. P. Pamataitis, dr. J. Jurkūnas, V. ir A. Mažeikai) dalyvauja LF Bičiulių rengiamuose viešuose seminaruose, darydami pranešimus ar dalyvaudami diskusijose.

Kultūrinėje veikloje skyriaus narių nuopelnai yra labai žymūs. Anuo metu Los Angeles lietuvių kolonija buvo negausi skaičiumi, o taip pat negausus ir neturtingas buvo ir skyrius. Tačiau 1952 m. atskiri skyriaus nariai suorganizavo lietuvišką radijo valandėlę. Ji veikė savarankiškai, nors ir buvo mėginta laikyti skyriaus sekcija. Pačioje pradžioje skyrius ją sušelpė keliais šimtais dolerių, tuo pritardamas ir paskatindamas jos veiklą. Radijo valandėlei 15 metų vadovavo Bruno Gediminas. Šioje radijo valandėlėje vietos rado visi lietuviai ir galėjo pasisakyti visais lietuviško gyvenimo klausimais. Radijo valandėlė buvo tikras visų Los Angeles lietuvių pasididžiavimas.

Skyriaus nariai aktyviai prisidėjo prie Lietuvių rezistencinės santarvės įsteigimo ir jos veiklos. Įsisteigus Lietuvos Nepriklausomybės talkai, skyrius ir paskiri jo nariai visokeriopai ją rėmė ir talkino.

Dalis skyriaus narių su svečiais Tautiniuose namuose. Iš kairės (sėdi): ALTos pirm. inž. E. Bartkus, Lietuvos atstovas Washingtone J. Kajeckas ir gen. kons. dr. J. Bielskis. Stovi: V. Aleksandriūnas, H. Bajelis, Br. Dūda, P. Skirmantas, A. Mažeika ir V. Gilys.

Organizuojantis vietos Lietuvių bendruomenei, skyriaus nariai pirmieji prisidėjo savo darbu ir sumanumu. LB Vakarų apygardos branduolį sudarė skyriaus nariai: pirm. K. Lukšis, o sekretorius dr. P. Pamataitis. Jiems teko didžioji organizavimo našta. Iki 1955 m. buvo įsteigtos 3 apylinkės ir sušauktas pirmas apygardos suvažiavimas. Lietuvių bendruomenė ir šiandien sutinka daug kliūčių, ypač iš ALTos, bet dar daugiau turėjo prieš 20 metų. Skyrius Lietuvių bendruomenei yra atidavęs didelę duoklę, iš dalies nuskriausdamas net savo veiklą. Ir šiandien skyrius visomis išgalėmis remia Lietuvių bendruomenės veiklą. Vakarų apygardos atstovu Lietuvių bendruomenės taryboje yra skyriaus aktyvus narys Antanas Mažeika.

Socialinėje veikloje skyriaus nariai yra užėmę pirmąsias pozicijas. Skyriaus narių pastangomis buvo įsigyti Lietuvių tautiniai namai. Namų įsigijimo klausimas iškilo 1956 m. skyriaus valdyboje, kurią sudarė: pirm. dr. J. Jurkūnas, vicepirm. Br. Gediminas, sekr. A. Valavičius, ižd. Br. Dūda ir narys dr. P. Pamataitis. Buvo paruoštas Namų statutas ir pradėta telkti kapitalas. 1957 metų valdyba per lietuvių radiją paskelbė viešą atsišaukimą į lietuvišką visuomenę, kviesdama pirkti akcijas ir padėti įsigyti savus namus lietuvių reikalams. Nors Lietuvių tautiniai namai veikia kaip atskira korporacija, bet skyrius turi investavęs didesnę pinigų sumą, o Namų administraciją sudaro

vien tik skyriaus nariai. Šiandieną sunku būtų įsivaizduoti skyriaus veiklą be Tautinių namų.

Antras svarbus socialinis žingsnis, kurio ėmėsi veiklieji skyriaus nariai, tai 1962 m. Kredito kooperatyvo — Lithuanian Credit Union — įsteigimas. Be skyriaus pritarimo ir narių iniciatyvos, vargu ar ta lietuviška kredito įstaiga būtų gimusi. Šiandien šioje įstaigoje yra sutelkta nemaža suma pinigų, kurių procentais naudojasi ne tik kooperatyvo nariai, bet taip pat ir bendrieji lietuviški reikalai.

"Dirvos" 50 metų sukaktuvių minėjime skyriaus valdyba su Sąjungos pirmininku (iš kairės): A. Latvėnas, dr. J. Jurkūnas, Sąjungos pirm. inž. Jonas Jurkūnas, A. Nausėdienė, inž. A. Mažeika ir J. Raibys.

Iš čia pateiktų keleto faktų galima susidaryti vaizdą, kaip plačiai ir šakotai skyrius, ypač kai kurie jo nariai, yra įsitraukę į lietuviškos kultūros, lietuvybės išlaikymo ir laisvės Lietuvai atgavimo darbą. Los Angeles skyrius tebėra gyvas lietuviškos išeivijos narys ir užima reikamą vietą kitų organizacijų tarpe.

Per šį laikotarpį skyriui vadovavo: Petras Žilinskas, Bruno Gediminas, dr. Juozas Jurkūnas, dr. Petras Pamataitis, Alfas Latvėnas, Bronius Dūda, Antanas Mažeika, Vanda Mažeikienė ir Ambraziejus Zatkus.

(Dr. P. Pamataitis)

BALTIMORĖS SKYRIUS

Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos skyrius susiorganizavo iš veikusio Lietuvai Vaduoti sąjungos skyriaus. Persiorganiza-

vimas buvo per staigus: kai kurie nariai, nesusigaudydami naujoje padėtyje, liovėsi lankę susirinkimus ir veikla pakriko. Reikėjo viso dešimtmečio, kad vėl įsibėgėtų. Skyriaus pirmuoju pirmininku buvo išrinktas veiklus senas ateivis Vincas Velžis.

1950 m. skyrius įstojo Baltimorės lietuvių draugijų tarnybon. Sudarė Vasario 16 gimnazijai remti būrelį ir Lietuvos Nepriklausomybės fondo atstovybę.

Skyriaus nariai visą laiką rūpinosi, kaip pritraukti jaunimą į tautinę veiklą. Vienas kitas įsijungdavo, bet greit ir vėl dingdavo.

Skyrius rūpinosi kultūrine veikla, ruošdamas koncertus, vaidinimus, parodas. Neturėdami pakankamai vietinių meninių pajėgų, kviesdavo iš tolimesnių vietovių. Kasmet suruošdavo bent vieną koncertą, vaidinimą, parodą ar kitokią kultūrinę pramogą. Renginiai skyriui sudarė riziką ir dažnais atvejais duodavo nuostolius, kuriems padengti kartais sulaukdavo aukų ir iš nenarių tarpo (prel. L. Mendelis, dr. St. Ankudas). Kasmet su atskiru stalu skyrius dalyvauja Baltimorės Lietuvių dienoje.

Skyriaus rūpesčiu buvo parodyti Motuzų, Jasiukonio, J. Stuko ir Karpiaus filmai bei dailininkų A. Rūkštelės ir Vl. Stančikaitės-Abraitienės darbai. Lietuvos nepriklausomybės 50 metų sukakčiai atžymėti skyrius suruošė lietuvių tautodailės ir kultūros parodą.

Kultūriniuose vakaruose koncertavo dainininkai: G. Vasiliauskienė, J. Vaškevičius, G. Čapkauskienė, J. Veblaitytė, V. Verikaitis; chorai: Newarko "Rūta", Brooklyno "Operetė", Hamiltono "Aidas", Baltimorės "Daina", Philadelphijos choras, Montrealio vyrų oktetas ir Bostono vyrų sekstetas; akordeonistas K. Daubaras, pianistas A. Smetona, smuikininkė B. Pumpolytė; aktoriai — V. Žukauskas ir Iz. Veblaitienė; šoko Clevelando "Grandinėlė" ir kiti mažesni vienetai.

Paskaitas skaitė: redaktorius-rašytojas J. Tysliava, dr. Br. Nemickas, V. Rastenis, L. Dambriūnas, dailininkas A. Rūkštelė, V. Banaitis ir kiti.

Skyrius suruošė platesnio masto minėjimus: kan. Juozo Tumo-Vaižganto 25 m. mirties, dr. Vinco Kudirkos 100 metų gimimo, prez. A. Smetonos 20 ir 25 metų mirties ir 100 metų gimimo ir skyriaus 20 ir 25 metų veiklos.

Skyrius dalyvavo Sąjungos seimuose ir visoje tautinėje veikloje. Skyriaus narys V. Velžis, įsisteigus Lietuvių fondui, pats pirmasis paaukojo 1000 dol. Skyriaus nariai aktyviai dalyvauja

ir remia visą lietuvybės išlaikymo, švietimo ir Lietuvos laisvinimo veiklą.

Už nuopelnus lietuvybei ir tautinei veiklai skyriaus garbės nariais išrinkti: dr. Adomas Laskauskas, Jonas Lietuvninkas, Vincas Velžis, J. Galinaitis ir Nadas Rastenis. Iš jų tik pastarasis tebėra gyvas.

Skyriaus pirmininkai buvo: Vincas Velžis (6 kad.), Kazys Pažemėnas (2), Motiejus Karaša (4), Antanas Česonis (2) ir Vladas Bačanskas (11).

Šiuo metu skyriaus valdybą sudaro: pirm. Vl. Bačanskas, vicepirm. B. Gintvainienė, sekr. B. Medelis, ižd. A. Sajauskas ir narys kultūros reikalams A. Grintalis.

(B. Medelis)

RICHMOND HILL SKYRIUS

Skyrius įsteigtas 1950 m. kovo 18 d. Vytauto Abraičio iniciatyva. Tuo metu New Yorke jau veikė Brooklyno skyrius, bet naujai atvykstantieji pradėjo kurtis Richmond Hill, Woodhaven, Ozone Park ir Jamaica apylinkėse, esančiose tolokai nuo centro. Žmonių patogumui ir buvo įkurtas naujas skyrius. Steigiamajame susirinkime įstojo 20 narių, kurių skaičius vėliau paaugo, bet didele gausa niekad nepasižymėjo.

Richmond Hill skyriaus valdyba 1969-71 m. Iš k.: J. Bagdonas, A. Sperauskas, I. Vakselytė-Nemickienė, J. Sirusas ir K. Nemickas.

Pirmuoju skyriaus pirmininku buvo išrinktas Vytautas Abraitis, išbuvęs visą 10 metų. Antruoju pirmininku buvo Jurgis Sirusas, vadovavęs skyriui bemaž antrą dešimtmetį; po dviejų metų pertraukos, kurios metu pirmininku buvo Algis Sperauskas, 1971 m. jis vėl perėmė skyrių.

Skyriuje visada buvo veiklių tautinės minties skleidėjų ir pajėgių asmenų atlikti didesniems uždaviniams, todėl iš skyriaus narių buvo sudarytos net trys Sąjungos valdybos. 1961 m. Sąjungos seime Chicagoje Sąjungos valdybą sudarė: pirm. V. Abraitis, vicepirm. A. Senikas, sekr. E. Čekienė, ižd. P. Ališauskas ir iš Brooklyno — vicepirm. dr. Br. Nemickas. Ši valdyba Sąjungai vadovavo dvi kadencijas. 1973 m. seime Detroite į Sąjungos valdybą išrinkta: pirm. E. Čekienė, vicepirm. J. Sirusas, sekr. J. Bagdonas ir iš Elizabetho skyriaus — vicepirm. S. Abraitienė ir ižd. P. Mačiulaitis.

Skyriaus nariai aktyviai dalyvauja bendrinėse lietuvių organizacijose: VLIKe, ALTojе, BALFe, LN Talkoje ir kt., įeidami į jų valdybas kaip Sąjungos atstovai ar išrinkti visuotiniuose susirinkimuose. Skyriaus narė Emilija Čekienė daug metų vadovauja Lietuvos Nepriklausomybės fondui, kuris išleido anglų kalba Lietuvos istoriją, redaguotą dr. A. Geručio — "Lithuania 700 Years". Šios knygos išėjo trys laidos — 3500 egzempliorių tiražu.

Skyrius ir nariai remia "Dirvą" ir jos leidėją "Vilties" draugiją. Skyrius visada buvo atstovaujamas Sąjungos seimuose ir kituose suvažiavimuose. 1965 ir 1969 metais skyrius, talkinant ir Brooklynui, suruošė sėkmingus ir gausius Sąjungos seimus New Yorke.

1972 m. birželio 4 d. E. ir J. Sirusų sodyboje skyrius suorganizavo Rytinio pakraščio keturių skyrių suvažiavimą, kuriame pranešimus padarė: V. Abraitis, E. Čekienė, dr. Br. Nemickas, V. Gruzdys ir Vakselis. Suvažiavimas praėjo darbingoje nuotaikoje, ir po gyvų diskusijų buvo priimtos rezoliucijos lietuvių visuomeninės veiklos klausimais. Suvažiavime dalyvavo 43 asmenys ir ta proga paremtą "Dirva" 112 dol.

1971 m. kovo 21 d. skyrius suruošė rašytojo Jurgio Gliaudos knygos "Simas" pristatymą New Yorko visuomenei. Pranas Naujokaitis, pristatydamas "Simą", išryškino ir visą J. Gliaudos kūrybą. Emilija Čekienė pabrėžė politinį momentą, kurį padarė Simas Kudirka savo šuoliu į laisvę.

Skyrius taip pat suruošė ir savo narės E. Čekienės knygos "Kad ji būtų gyva" pristatymą. Apie jos knygą ir visą žurnalistinę bei visuomeninę veiklą kalbėjo rašytojas Paulius Jurkus. Ta

proga knygos autorę pasveikino generalinis konsulas A. Simutis ir VLIKo pirm. dr. K. Valiūnas.

1973 m. skyrius išleido Algirdo Brazinsko-Balto eilėraščių rinkinį "Už mylimą Baltiją", iliustruotą dailininko J. Bagdono. Lietuviškoji visuomenė ir spauda šį leidinį gražiai įvertino, o gautą pelną skyrius pasiuntė autoriui.

Skyrius yra gyvas ir nerodo pavargimo ženklų.

(Jurgis Sirusas)

ELIZABETHO SKYRIUS

Skyriaus steigimo iniciatorium buvo jaunas ir energingas Korėjos karo veteranas Algirdas Zenkus. Skyrius įsisteigė 1952 m. spalio 19 d. Lietuvių namų svetainėje. Steigiamajam susirinkimui pirmininkavo A. Zenkus, o sekretoriavo J. Juška. Platesnį pranešimą apie Tautinės sąjungos tikslus padarė Vincas Rastenis, o apie skirtumus nuo kitų organizacijų — Balys Vyliaudas. Steigiamajame susirinkime įstojo nariais 14 asmenų. Į valdybą buvo išrinkti: pirm. B. Vyliaudas, sekr. A. Zenkus ir ižd. Švenciūnas.

Skyriaus įsteigimą senieji ateiviai sutiko abejingai. Jie pageidavo pagyvinti veiklą seniau įsteigtų ir dabar merdinčių organizacijų, bet ne naujas steigti. Kitų pažiūrų naujieji ateiviai skyriaus įsteigimą sutiko šaltai ir su tam tikru ignoravimu.

Skyrius tuojau įsijungė į vietinę lietuvių politinę ir kultūrinę veiklą. Rėmė Sąjungos užmojus ir tautinę spaudą, siuntė atstovus į seimus ir gyvai juose dalyvavo. Lietuvos karaliaus Mindaugo 700 metų karūnacijos sukakties minėjime, įvykusiame 1953 m. birželio 20 ir 21 d.d. Washingtone, Tautinės sąjungos sąskrydyje iš Elizabetho ir apylinkės dalyvavo 30 asmenų.

1956 m. skyrius suorganizavo ekskursiją ir parėmė Sąjungos valdybos rengtą lietuvių sąskrydį Washingtone.

1953 m. suruoštas pobūvis ir paminėta skyriaus metinė sukaktis. Tikėtasi gauti pelno ir paremti tautinę spaudą, įstojant į "Vilties" draugiją. Deja, parengimas davė nuostolį.

Skyriaus nariai aktyviai dalyvavo vietos lietuvių bendrinėse organizacijose ir paveikiai prisidėjo prie jų veiklos.

1954 m. skyrius įstojo į "Vilties" draugiją nariu su kukliu įnašu, kurį ilgainiui padidino į efektyvią sumą. Rėmė Talką ir Lietuvos Nepriklausomybės fondą. Platino Fondo leidinius.

1955 m. skyrius surengė koncertą, kuriame programą išpildė Brooklyno operetės choras ir solistai, atlikdami montažą "Čigo-

nai". Parengimas davė pelno, o 1956 m., tam pačiam chorui atlikus "Joninių burtus", davė nuostolį.

Skyriaus valdyba ruošė Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo minėjimus savo narių bei prijaučiančių tarpe su paskaitomis ir menine dalimi, o taip pat visad gausiai dalyvaudavo bendruose minėjimuose. Į skyriaus renginius visuomenė gausiai atsilankydavo.

Elizabetho skyriaus nariai su svečiais 1957 m., minint Vasario 16-ją.

Skyriaus steigimo iniciatorius A. Zenkus, išbuvęs sekretorium apie 5 metus, 1956 m. išsikėlė gyventi į Worcester, Mass.

Skyriaus valdyba atitinkamomis progomis pasveikino diplomatijos šefą St. Lozoraitį, įgaliotą ministrą P. Žadeikį, generalinį konsulą J. Budrį ir kitus nusipelniusius asmenis.

1959 m. valdyba telegrama kreipėsi į Vatikano valstybės sekretorių kard. D. Tardinį, prašydama palikti turėtą titulą Lietuvos įgaliotam ministrui S. Girdvainiui.

Skyrius suruošė iškilmingą dešimtmečio minėjimą. Pobūvis įvyko 1962 m. kovo 3 d. Programą atliko "Rūtos" choras, diriguojamas muziko A. Kačanausko, solistė I. Stankūnaitė, akompanuojama J. Stankūno, o S. Veblaitienė padeklamavo iš S. Lauciaus poezijos. Minėjimui vadovavo pirm. B. Vyliaudas. Iš amerikiečių gražią kalbą pasakė kongreso atstovė F. P. Dwyer. Skyrių sveikino: Sąjungos pirm. V. Abraitis, skyriaus steigėjas A. Zenkus, LNT pirm. V. Rastenis, LNF pirm. E. Čekienė, VLIKo vicepirm. J. Stikliorius, LB New Jersey apygardos pirm. V. Dilis, LB Elizabetho apylinkės pirm. K. Bartys, ALT S-gos Philadelphijos skyriaus vardu P. Jonys, New Yorko I skyriaus pirm. A.

Diržys, New Yorko 11 skyriaus pirm. J. Sirusas, Newarko skyriaus ir Rytų apygardos pirm. A. Trečiokas ir kompozitorius muzikas prof. J. Žilevičius. Dešimtmečio minėjimas praėjo labai sklandžiai.

1962 m. kovo mėn. pabaigoje skyrius, sužinojęs, kad "Dirvos" redaktorius Balys Gaidžiūnas iš pareigų atleistas, griežtai reagavo. Atleidimo priežastis skyriui buvo nesuprantama ir neaiški. Patyrinėjęs atleidimo priežastis, skyrius priėjo išvados, kad toks "Vilties" draugijos valdybos pasielgimas su "Dirvos" redaktoriumi yra nepateisinamas. Skyrius pasiuntė protesto laišką "Vilties" draugijos valdybai, reikalaudamas sušaukti narių visuotinį suvažiavimą, o kol reikalas bus išaiškintas, redaktorių grąžinti į buvusias pareigas.

1962 m. gegužės 6 d. visuotiname skyriaus narių susirinkime pirm. B. Vyliaudas, išdėstęs susidariusią padėtį po B. Gaidžiūno atleidimo, pasitraukė iš pirmininko pareigų, o vėliau išstojo ir iš Sąjungos narių tarpo motyvuodamas, kad neįmanoma bendradarbiauti su Sąjunga ir jos padaliniais.

Susirinkimo dalyviai pareiškė apgailestavimą dėl B. Vyliaudo pasitraukimo iš pirmininko pareigų, kuriose išbuvo visą dešimtmetį. B. Vyliaudas savo veikla įrodė, kad yra sumanus organizatorius, aktyvus visuomenininkas ir taurus lietuvis. Susirinkimas įgaliojo valdybą pasiųsti griežtą protestą "Vilties" draugijos valdybai su nuorašu ALT S-gai, o kol jų reikalavimai nebus įvykdyti, susilaikyti nuo rėmimo ir bendradarbiavimo. Skyriaus pirmininko pareigas perėmė J. Juška.

Antrame dešimtmetyje skyriaus veikla susilpnėjo dėl nelemtų tarpusavio nesusipratimų. Skyriaus pirm. J. Juška susirgo ir 1964 m. rugpiūčio 26 d. mirė. Skyriaus pirmininku išrinktas P. Lanys. Ši valdyba pradėjo bendradarbiauti su Sąjungos ir Rytų apygardos valdybomis. Skyriaus narys S. Lukoševičius pradėjo platinti "Dirvą" ir rinkti skelbimus. Po poros metų stagnacijos, skyrius ir vėl įsijungė į bendrą lietuvybės išlaikymo darbą.

1965 m. sušauktame informaciniame susirinkime Sąjungos pirm. V. Abraitis padarė pranešimą apie apsijungusį VLIKą, "Vilties" draugiją, "Dirvą", apie red. B. Gaidžiūno atleidimą ir kitus reikalus.

1965 m. lapkričio 13 d. žygyje į Jungtines tautas dalyvavo visi skyriaus nariai ir tą akciją parėmė pinigais (206 dol.).

Skyrius suruošė Elizabethe pirmą kartą Tautos šventės minėjimą. Žmonių susirinko apsčiai (apie 170). Paskaitą skaitė Alg.

Budreckis. Meninę dalį atliko aktorius V. Žukauskas ir Mamyčių-Dukryčių kvartetas, akompanuojamas muz. A. Kačanausko. Minėjimas pavyko gerai ir nutarta jį ruošti kiekvienais metais.

Skyrius remia BALFą, lituanistinę mokyklą, skautus, tautinių šokių šventes, lietuvių radijo valandėlę, "Lituanus", "Dirvą", "Naująją Viltį", "Vilties" draugiją, Sąjungą ir kitus.

Skyrius savo nariams ruošia išvykas-gegužines, vykdo "Vilties" draugijos vajų, platina "Dirvą" ir "Naująją Viltį". 1965-72 m. tarpe Stasys Lukoševičius yra surinkęs "Dirvos" prenumeratų už 407 dol., "Vilties" draugijai įnašų 275 dol., sveikinimų — skelbimų "Dirvai" už 1438 dol.

1969 m. kovo 23 d. skyrius paminėjo prez. A. Smetonos 25 metų mirties sukaktį. Buvo atlaikytos pamaldos ir kun. J. Pragulbickas pasakė atitinkamą pamokslą, o Lietuvių namų svetainėje V. Abraitis papasakojo apie A. Smetonos gyvenimą Clevelande.

1969 m. Sąjungos seime skyriaus veiklus narys Albinas Trečiokas buvo išrinktas garbės nariu.

Skyrius sėkmingai surengė 1970, 1971 ir 1972 Naujųjų Metų sutikimus, kurie papildė kasą.

Dėl Simo Kudirkos išdavimo rusams 1970 m. skyriaus pirm. V. Abraitis pasiuntė protesto laiškus prez. A. Nixonui, senatoriams C. Case ir H. Williams, kongreso atstovei F. M. Dwyer ir New Jersey tautinių grupių federacijai.

Taip pat 1971 m. buvo kreiptasi į Turkijos vyriausybę, prašant neišduoti rusams Brazinskų.

1971 m. skyrius įstojo į Lietuvių fondą su 100 dol. įnašu.

1972 m. rugsėjo 30 d. skyrius suruošė Tautos šventės ir skyriaus 20 metų veiklos minėjimą. Minėjimą pradėjo skyriaus pirm. V. Abraitis ir tolimesnį vadovavimą perdavė Irenai Veblaitienei. Minėjime dalyvavo ir sveikinimo kalbas pasakė: Sąjungos pirm. T. Blinstrubas ir ALTos pirm. dr. K. Bobelis. Meninę dalį išpildė solistė Aldona Stempužienė, akompanuojant muz. A. Prižgintui. Į minėjimą atsilankė ir pirmasis skyriaus pirm. B. Vyliaudas, kuriam Lietuvių fondo įgaliotinis A. Rugys įteikė Fondo medalį.

Dvidešimtmečio proga skyrių sveikino: steigėjas A. Zenkus, LNF pirm. E. Čekienė, New Yorko I skyriaus pirm. A. Koncė, New Yorko 11 skyriaus vardu J. Sirusas ir J. Bagdonas, ALTos New Jersey skyriaus vardu A. Puronas, Lietuvių bendruomenės New Jersey apygardos pirm. K. Jankūnas ir Lietuvių bendruomenės Elizabetho apylinkės pirm. A. Pocius. Raštu sveikino: "Dirvos" redaktorius V. Gedgaudas, "Vilties" draugijos pirm. A.

1974 metų skyriaus valdyba. Iš kairės (sėdi): sekr. V. Misiūnas, pirm. V. Abraitis ir vicepirm. J. Miežaitis, (stovi): ižd. P. Damijonaitis ir vicepirm. J. Veblaitis.

Laikūnas, ALT S-gos Rytų apygardos pirm. V. Gruzdys ir Philadelphijos skyriaus pirm. V. Matonis.

1973 ir 1974 m. suorganizavo Tautos šventės minėjimus, kurių metu paskaitas skaitė Sąjungos pirmininkė Emilija Čekienė ir dr. J. Balys. Meninę dalį atliko solistė Ona Birutė Aleksaitė, akompanuojant muz. A. Prižgintui. Abiejuose minėjimuose dalyvavo visa Sąjungos valdyba.

S. Lukoševičius surinko "Dirvai" prenumeratų už 78 dol., "Vilties" draugijai įnašų už 70 dol., Kalėdų sveikinimų ir skelbimų už 717 dol. Skyriaus įnašas "Vilties" draugijai siekia 1000 dol. Skyriuje iš pirmųjų 14 steigėjų beliko tik 2 — H. Bitėnas ir D. Švenčiūnas. Šiuo metu skyrius turi per 50 narių.

Per visą šį laikotarpį skyriaus pirmininkais yra buvę: B. Vyliaudas 10 metų, J. Juška 2 metus, P. Lanys 5 metus ir V. Abraitis 5 metus.

Skyrių su paskaitomis yra aplankę: J. Tysliava, generalinis konsulas J. Budrys, dr. B. Nemickas, V. Bražėnas, J. Jurkūnas, E. Čekienė, dr. K. Bobelis, T. Blinstrubas, dr. J. Balys.

(H. Bitėnas)

CICERO SKYRIUS

Skyrius įsteigtas 1958 m. gegužės 23 d. Pirmojon valdybon buvo išrinkti: pirm. Jonas Variakojis, Jonas Vasaitis, Gediminas Biskis, Juozas Šulaitis ir Jonas Činkus. Steigiamajame susirinkime dalyvavo 13 asmenų. Pranešimus padarė Sąjungos valdybos pirm. E. Bartkus ir vicepirm. J. Jurkūnas.

Skyrius savo veiklą daugiausia bazuoja liet. bendrinių organizacijų veikla. Ypatingai remia Pedagoginį lituanistinį institutą Chicagoje. Savo lėšomis išleido kan. J. Tumo-Vaižganto raštus — "Rimai ir Nerimai". Remia "Vilties" draugiją, tautinę spaudą, lituanistines mokyklas, aktyviai dalyvauja vietos ALTos skyriaus veikloje ir kitose organizacijose. Taip pat glaudžiai bendradarbiauja su kaimyniniu Chicagos skyrium bei kitomis tautinėmis organizacijomis.

Cicero skyriaus 1974 m. valdyba, kontrolės komisija ir dalis narių (iš kairės) sėdi: G. Valantinas, A. Kašiubienė, Z. Juškevičienė ir Pr. Kašiuba (pirm.). Stovi: G. Biskis, A. Barčas, J. Šulaitis, J. Činkus ir S. Bikulčius.

Dabartinę skyriaus valdybą sudaro: pirm. Pr. Kašiuba, vicepirm. Z. Juškevičienė, sekr. G. Valantinas ir ižd. J. Činkus.

Skyrius nėra gausus nariais, nes didžioji Chicaga nustelbia apylinkės kultūrinį ir politinį gyvenimą.

(Pr. Kašiuba)

OMAHOS SKYRIUS

Skyrius įsisteigė 1958 m. birželio 8 d. Į pirmąją valdybą buvo išrinkti: pirm. Jonas Povilaitis, sekr. Jonas Čėsna ir ižd. Antanas Kavaliauskas (visi jau mirę).

Omahos skyriaus valdyba ir narių dalis.

Skyrius yra negausus nariais, nes ir pati lietuvių kolonija nedidelė. Skyrius yra suruošęs 2 kultūrinius renginius, kelias išvykas-gegužines ir prez. A. Smetonos 20 metų mirties sukaktuvinį minėjimą. Skyriaus nariai aktyviai reiškiasi Lietuvių bendruomenės vietos apylinkėje, ramovėnuose ir kitose organizacijose.

Skyrius remia Sąjungą, "Vilties" draugiją, LN Fondą ir tautinę spaudą. Skyriaus narys Jonas Čėsna buvo paskyręs premiją $1000 "Dirvos" romano konkursui.

1974 m. skyriaus valdybą sudaro: pirm. Romanas Drukteinis, sekr. Juozas Agurkis ir ižd. Vincas Šarka.

EAST CHICAGOS SKYRIUS

Skyrius įsteigtas 1958 m. gruodžio 20 d. Romualdo Nemicko iniciatyva. Steigiamajame susirinkime dalyvavo nedidelis skaičius žmonių; o nariais įsirašė 12 asmenų, bet, laikui bėgant, narių skaičius didėjo ir buvo perkopęs 50. Pradžioje buvo būkštauta dėl skyriaus reikalingumo ir darbo barų pasidalinimo, bet laikas parodė, kad skyrius rado savo vietą ir lietuvišką veiklą gerokai papildė ir pagyvino. Įsisteigęs skyrius gyviai reiškėsi politiniame, kultūriniame ir visuomeniniame gyvenime.

Pirmoji skyriaus valdyba (iš kairės): vicepirm. A. Markevičius, sekr. T. Mečkauskas, pirm. K. Pocius, ižd. R. Nemickas ir kult. reik. vadovė I. Rimkūnienė.

Politinėje srityje skyrius stengėsi įgyvendinti Sąjungos valdybos ir seimų vedamą liniją. Dalyvavo visuose Sąjungos seimuose, pasiųsdamas atstovus ir paremdamas finansais. Rėmė "Vilties" draugiją, tautinę spaudą — "Dirvą" ir "Naująją Viltį", Lietuvos Nepriklausomybės fondą, Sąjungos leidinius — A. Smetonos monografiją, "Dirvos" jaunųjų talentų konkursus, BATUNą ir kt.

Aktyviai dalyvavo vietos politiniame gyvenime: remtos ALTos pastangos laisvinimo darbe, rinkti parašai jaunimo peticijai, rinktos aukos S. Kudirkos ir Brazinskų reikalams, dalyvauta prieš chruščiovinėse demonstracijose, remtas jaunimo žygis į Jungtines Tautas. Buvo rašomos peticijos senatoriams ir kongreso nariams (St. Kalvaitis). Surengta politinė popietė, kurioje paskaitą skaitė žurnalistas V. Meškauskas.

Kultūrinėje veikloje skyrius ir nariai gyvai reiškėsi, remdami lituanistines mokyklas, Pedagoginį lituanistinį institutą Chicagoje, Jaunimo centro statybą, jaunimo kongresus, sportininkų išvykas, skautus, "Lituanus", Vasario 16 gimnaziją Vokietijoje, įstojo nariu į Lietuvių fondą.

Skyrius surengė savo veiklos 5 ir 10 metų minėjimus su menine programa ir veiklos apžvalga. Paminėta A. Smetonos 20 ir 25 metų mirties sukaktys su akademine ir menine dalimi. Pami-

nėta pirmojo Sąjungos pirmininko Antano Olio 10 metų mirties sukaktis. Paskaitą skaitė žurnalistas V. Kasniūnas. Taip pat prisiminta ir kan. J. Tumo-Vaižganto sukaktis. Suruoštos trys kultūrinės popietės, kurių metu pristatytos naujai išleistos knygos: Br. Railos "Laumių juostą" pristatė M. Valiukėnas ir Eglė Juodvalkytė (1967 m.); "Dialogą su lietuviais" — J. Rimkūnas, St. Kalvaitis ir A. Juodvalkis (1971 m.). Susirinkimai buvo paįvairinami paskaitomis, kurias skaitė Karolis Drunga, dr. Br. Nemickas, J. Jurkūnas ir kiti.

Suruoštos dailininkų A. Rūkštelės ir Pautieniaus kūrinių parodos. Demonstruotas lietuvių dokumentinis filmas (Kuraitis). Platinamos lietuviškos knygos (Ona ir Antanas Juodvalkiai).

Visuomeninėje veikloje skyrius palaiko glaudžius ryšius su LB apylinke ir ALTos skyriumi. Skyriaus nariai aktyviai dalyvauja visame vietos lietuvių gyvenime. Skyrius yra parėmęs Tautinius namus Chicagoje ir Los Angeles, Nepriklausomybės akto signatarus, senelių namus, jėzuitų veiklą ir kt.

Skyriaus narys K. Pocius 3 kadencijas buvo Sąjungos valdyboje ir yra "Vilties" draugijos valdybos pirmininkas.

Skyrius tarpusavio geresniems ryšiams palaikyti šaukia narių susirinkimus, daro gegužines ir narių išvykas. Gegužinių rengimas virto tradicija ir sudaro pagrindinį pajamų šaltinį.

Atskirai tenka paminėti skyriaus narių talkos būdu pastatyti gyvenamieji namai, kuriuos pardavus, gautas pelnas panaudotas

Statybos komisija prie užbaigto namo. Iš kairės: J. Rimkūnas, K. Domarkas, K. Pocius ir T. Mečkauskas.

lietuviškiems kultūros ir politikos reikalams. Ši originali idėja (J. Rimkūnas) gavo skyriaus narių pritarimą ir pažadą talkinti 50 darbo valandų. Techninką vykdymą prižiūrėti apsiėmė statybininkas skyriaus pirm. K. Pocius, o finansavimą — daugiau prakutę T. Mečkauskas ir K. Pocius. Statybai administruoti sudaryta komisija (pirm. K. Domarkas). Taip išdygo namai, kuriuos pardavus, buvo gauta apie 4000 dol. pelno.

Pusė tos sumos buvo paskirstyta įvairiems kultūros ir švietimo reikalams, o antra pusė palikta kasoje, kaip nejudomas kapitalas; naudota tik gautos palūkanos.

Pardavus namus, buvo suruoštos vaišės-potalkis, į kurį atsilankė daug svečių ir pasidžiaugė sėkmingu skyriaus projekto užbaigimu.

Skyrių pirmininkais yra buvę: K. Pocius (5 metus), A. Juodvalkis (3 m.), J. Rimkūnas (2 m.), R. Nemickas (2 m.), K. Sidabras (1 m.). I. Rimkūnienė (1 m.), V. Aukštuolis (2 m.).

Dešimtmečio minėjimo komisija ir buvę pirmininkai. Iš kairės sėdi: K. Sidabras, K. Pocius ir A. Markevičius. Stovi: V. Aukštuolis, R. Nemickas, A. Juodvalkis ir J. Rimkūnas (trūksta buv. pirm. I. Rimkūnienės).

Skyrius yra sunkiosios pramonės — plieno liejyklų ir naftos rafinerijų pačiame centre, todėl jaunimas nepasilieka, o ieško geresnių oro ir darbo sąlygų. Išėjusieji į pensiją taip pat kraustosi

į geresnes klimatines sąlygas, todėl skyriaus narių skaičius metai iš metų pamažu mažėja. Šiuo metu skyriaus veikla yra gyva, jis aktyviai dalyvauja visame lietuvių gyvenime. *(J. Rimkūnas)*

EAST ST. LOUIS SKYRIUS

Skyrius įsteigtas inž. Bakšio iniciatyva 1959 m. gegužės 16 d. Bush Steak House svetainėje, East St. Louis, Ill., prie istorinio Eads tilto, kuris prieš šimtą metų atidarė kelią į vadinamus laukinius vakarus. Steigiamojo susirinkimo aktą pasirašė 22 asmenys, kurių kietasis branduolys ir dabar tebėra pagrindiniais skyriaus veiklos stulpais. Steigiamajame susirinkime dalyvavo Sąjungos pirm. inž. E. Bartkus su žmona Danguole. Pirmojon skyriaus valdybon buvo išrinkti: pirm. inž. J. Gumbelevičius, vicepirm. dr. P. Švarcas, ižd. Vl. Tervydis ir sekr. Br. Tiškus.

Naujasis lietuvių susibūrimas buvo gera sėkla Amerikos vidurvakarių rajone, kuriame plačiai buvo pasiskleidę senieji lietuviai ateiviai ir naujieji tremtiniai. St. Louis, Mo. ir East St. Louis, Ill., miestus teskiria tik Mississippi upė, bet jau nuo seniau veikė dvi lietuviškos parapijos ir prie jų atskiros organizacijos.

Daugumas naujųjų ateivių įsikūrė Illinois pusėje ir atgaivino bemerdintį lietuvių gyvenimą. East St. Louis lietuvių parapijai vadovavo energingas ir sumanus klebonas, dabar vyskupas, Antanas Deksnys. Jo pastangomis buvo pastatyta nauja, archit. Jono Muloko suplanuota, lietuviško stiliaus bažnyčia.

1974 m. skyriaus valdyba (iš kairės): Vladas Tervydis, Aldona Švarcienė, inž. Jonas Gumbelevičius, Bronius Tiškus ir dr. Paulius Švarcas.

Skyriaus užgimimas šioje vietovėje davė naują impulsą lietuviškai veiklai ir prisidėjo prie lietuvybės išlaikymo. Skyrius ir jo nariai aktyviai įsijungė į vietos lietuvių gyvenimą ir rėmė Sąjungos sumanymus ir darbus. Skyrius ir jo nariai gausiai aukojo Lietuvos Nepriklausomybės fondui, tautinei spaudai, "Vilties" draugijai, Vasario 16 gimnazijai Vokietijoje, ALTai, Brazinskams, S. Kudirkai, jaunimo sambūriams ir jų renginiams, lietuviškam švietimui bei laisvės kovai.

Skyrius pagelbėjo išleisti Sibiro tremtinės Stefanijos Rūkienės atsiminimus "Grįžimas į laisvę". Tam reikalui buvo suorganizuota tūkstantis dol., o knygai išėjus, padarytas jos pristatymas, iškviečiant pačią autorę.

1963 m. Sąjungos seimo atidarymas (iš kairės): A. Paulikaitis, inž. J. Gumbelevičius, J. Kleinaitis, dr. P. Švarcas, A. Kleinaitienė, Br. Tiškus ir V. Tervydienė.

Skyrius suruošė 1963 m. Sąjungos seimą, kuriame buvo priimta rezoliucija dėl bendradarbiavimo su kraštu. Seime paskaitas skaitė dr. Jonas Balys ir dr. Vaclovas Paprockas. Bankete programą išpildė solistė A. Stempužienė, choras "Aušra", vad. A. Paulikaičio, ir I. Gintautienės baleto studijos mokinės. Pagrindinę kalbą pasakė kongresmanas Thomas Curtis. Seimo metu buvo suruošta dail. J. Bagdono darbų paroda.

Skyrius lietuviškam spausdintam žodžiui skiria didžiausį dėmesį. Visi skyriaus nariai prenumeruoja tautinę spaudą, remia jos leidėjus, lietuviškais leidiniais aprūpina vietines aukštąsias mokslo įstaigas.

Skyrius kiekvienais metais surengdavo porą kultūrinių renginių su geromis programomis (choras "Aušra", solistė Linkevičiūtė, A. Paulikaitis ir kiti). Aktyviai dalyvauja vietos LB apylinkės ir ALTos skyriaus veikloje. Rengia išvykas į gamtą-gegužines. Ruošia paskaitas ir amerikiečių publikai (Phylis Schlafly, Melvin Price). Trumpai sakant, skyrius stengėsi lietuvių vardą pagarsinti vietos amerikiečių tarpe. Skyriaus narė Irena Gintautienė su savo klasikinio baleto studija daugeliu atvejų garsino lietuvių vardą amerikiečių spaudoje ir visuomenėje. Dr. Paulius Švarcas, ilgai vadovavęs skyriui, plačiai reiškiasi amerikiečių Lion organizacijoje. Inž. Jonas Gumbelevičius, skyriaus pirmininkas, buvo atžymėtas kaip išradėjas McDonnel Douglas korporacijos leidinyje. Bronius Tiškus dirba finansinėje srityje prie federalinių programų, kaip Fiscal Officer and Adviser. Ne tik šie, bet ir daugelis kitų skyriaus narių savo veikla ir sumanumu prisidėjo prie skyriaus ir bendrai lietuviškos veiklos pagyvinimo. Skyriaus narės moterys atliko daug darbų.

1963 m. seimo bankete (iš kairės): Sąjungos pirm. V. Abraitis, kongresmanas T. Curtis ir skyriaus pirm. dr. P. Švarcas.

Skyrius ir toliau ..rys viską, kad lietuvis jungtųsi prie lietuvio, kad lietuviška ugnelė žibėtų kiekvieno lietuvio sieloje bei namuose, kad tėvynės meilė neišblėstų lietuvių širdyse.

Skyriui per visą jo veiklos laiką vadovavo: Jonas Gumbelevičius, dr. Paulius Švarcas, Vladas Tervydis ir Bronius Tiškus.

(Bronius Tiškus)

ROCHESTERIO SKYRIUS

Rochesterio, N. Y. skyrius įsisteigė 1959 m. gegužės 23 d. Skyrius nėra gausus nariais, nes ir pati lietuvių kolonija ne per didžiausia. Rochestery gerai veikia LB apylinkė, ALTos skyrius, ramovėnai ir kt. Dauguma skyriaus narių aktyviai veikia minėtose organizacijose. Skyriui nebuvo reikalo nei progos patiems ruošti didžiųjų įvykių minėjimus, nes juos ruošia atitinkamos organizacijos.

Skyrius yra suruošęs kan. J. Tumo-Vaižganto prisiminimą. Paskaitą skaitė dr. A. Klimas, o meninę dalį išpildė J. Adomaičio vadovaujamas moterų sekstetas ir aktorė I. Žmuidzinienė.

Skyrius taip pat suruošė Antano Olio prisiminimą. Paskaitą skaitė K. Karpius. Ta pačia proga, K. Karpius parodė filmą iš prez. A. Smetonos gyvenimo ir jo laidotuvių Clevelande.

Iškilmingiausias minėjimas buvo suruoštas prez. A. Smetonos 25 metų mirties sukaktuvių proga. Prie pagerbimo surengimo prisidėjo visos organizacijos. Paskaitą skaitė rašytojas V. Alantas, meninę programą išpildė moterų sekstetas, J. Adomaičio vadovaujamas, ir aktorė I. Žmuidzinienė.

Skyrius suruošė dail. Baltuonio medžio drožinių parodą, turėjusią gerą pasisekimą.

Skyrius neturėjo progos suruošti pelningesnių parengimų, todėl jo pajamos buvo gana ribotos — jis negalėjo didesnėmis sumomis prisidėti prie gyvybinių lietuvių reikalų. Aukojama buvo tik asmeniškai.

Daugiausia aukų susilaukė Nepriklausomybės fondas. Pradžioje aukos buvo renkamos per Rezistencinę santarvę, o jai susilikvidavus, perėmė skyrius. Aukotojai liko bemaž tie patys. Nariai savo įnašais rėmė "Vilties" draugiją, Sąjungos valdybą, "Dirvą" ir kitus leidinius.

Skyriaus susirinkimai dėl lėšų stokos nepritardavo atstovų siuntimui į Sąjungos seimus, bet savanoriškai visad dalyvaudavo skyriaus pirm. A. Jančys. Susirinkimuose skyriaus nariai aptardavo gautus bendraraščius, pasidalindavo mintimis apie tautinę spaudą, lietuvių politinę ir kultūrinę veiklą.

Skyriui vadovavo šie asmenys: Pranas Saladžius, Jonas Valiukėnas, Raimundas Liormonas ir A. Jančys.

AMERIKOS LIETUVIŲ TAUTINĖS SĄJUNGOS SKYRIŲ FINANSINĖ PARAMA LIETUVOS LAISVINIMUI IR LIETUVYBĖS IŠLAIKYMUI

Aukos / Skyriai	Sąjunga	"Vilties", "Dirva"	LN fondas ir kt. polit. organizacijos	Švietimas, kultūra ir Vasario 16 gimnazija	Jaunimas ir jų renginiai	Lietuvių namai	Kitokie reikalai	Iš viso dol.
New Yorko ...	1215	275	130	445	105	30	1420	3620
Chicagos	3890	1355	545	675	1580	1220	945	10210
Waterburio ...	750	200	385	740	—	100	540	2715
Detroito	800	965	—	50	60	100	175	2150
Philadelphijos	100	475	—	225	—	—	—	800
Worcesterio ..	1725	1300	925	2740	—	—	400	7090
Bostono	600	800	800	5420	200	20320	700	28840
Clevelando ...	1750	5170	305	400	420	150	830	9025
Baltimorės ...	635	315	830	450	370	—	220	2820
Richmond Hill	1220	650	250	220	150	—	335	2825
Elizabetho	1380	1640	890	875	275	115	460	5635
Cicero	75	475	190	655	80	150	20	1645
Omahos	85	325	225	20	120	20	50	845
East Chicagos .	2900	1480	1460	2200	560	300	335	9235
East St. Louis .	1000	1950	420	200	25	—	—	3595
Rochesterio ...	35	60	615	—	—	—	—	710
Iš viso	18160	17435	7970	15315	3945	22505	6430	91760

BAIGMINĖS PASTABOS

Peržvelgę skyrių veiklą, matome, kad Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga nepasižymėjo gausiu narių skaičiumi, bet įmynė gilias pėdas į visą Amerikos lietuvių gyvenimą.

Sąjungos narių tarpe yra daug intelektualinių pajėgų, įsijungusių į bendrines lietuvių organizacijas. Ne vien tik padaliniuose, bet ir pačiose aukščiausiose vadovybėse galima rasti Tautinės sąjungos narių, dirbančių Lietuvos laisvinimo ir lietuvybės išlaikymo darbą.

Pateiktas finansinis įnašas į bendrą lietuvybės išlaikymo ir laisvinimo darbą toli gražu nėra pilnas dėl atskaitomybės ir duomenų stokos. Pateiktieji skaičiai parodo pačių skyrių sukauptą paramą lietuvybės reikalams, bet čia neįeina jų narių asmeninės aukos įvairiems tikslams. Ameninės narių aukos keleriopai pralenkia skyrių paskirstytas sumas. Jei visa tai būtų pavykę surinkti į bendrą sumą, gautųsi gana įspūdingas skaičius. Tuo tarpu teko pasitenkinti kruopštesniųjų skyrių pateiktais duomenimis ir jais operuoti.

Išvadoje reikia pripažinti, kad Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga yra gyva, jos veikla atitinka šių dienų lietuvių gyvenimą ir ateityje dar daug prisidės prie lietuvybės išlaikymo.

KITI TAUTININKŲ SAMBŪRIAI IŠEIVIJOJE

LIETUVIŲ TAUTINIS SĄJŪDIS

EMILIJA ČEKIENĖ

Vokiečių okupacijos metu, 1943 m. pabaigoje ir 1944 m. pradžioje, Lietuvių tautininkų sąjungos atstovai Balys Gaidžiūnas, dr. Bronius Dirmeikis ir kiti labai aktyviai reiškėsi organizuojant Vyriausiąjį Lietuvos išlaisvinimo komitetą. Jam įsisteigus (1943 m. vasario 16 d.), ir tautininkai drauge su kitų politinių partijų atstovais įėjo į šio rezistencinio organo sudėtį.

Antrą kartą Sovietų Sąjungai okupavus Lietuvą, 1944 m. vasarą Berlyne įsisteigė Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto Delegatūra, veikusi VLIKo vardu, kurioje buvo atstovaujama ir Tautininkų sąjunga.

Vėliau tautinės ideologijos žmonės Vokietijoje susitelkė į Lietuvių tautinį sąjūdį (LTS), kuris jungė tautinės minties žmones draugėn ir atstovavo bendrinėse lietuvių organizacijose. Tautinio sąjūdžio steigėjai savo nuostatuose pabrėžė esminį skirtumą nuo Lietuvoje tautininkų deklaruotų principų: įsakmiai pasisakyta ne už autoritetinę, bet už demokratinę santvarką būsimoje Lietuvos valstybėje.

Lietuvių tautinio sąjūdžio 1948 m. deklaracija

Pagrindiniai Lietuvių tautinio sąjūdžio principai buvo deklaruoti 1948 m. birželio 12-13 d. Garmisch-Partenkirchene, Bavarijoje, įvykusiame visuotiniame Sąjūdžio atstovų suvažiavime. Čia buvo priimta ši deklaracija:

"Lietuvių Tautinis Sąjūdis, tęsdamas viltininkų, pažangiečių ir tautininkų idėjas, skelbia šias pagrindines savo veiklos gaires, siekiančias suburti į vieningą darbą visus tautinės minties lietuvius.

Lietuvių tautinio sąjūdžio visuotinio suvažiavimo 1948 m. birželio 12-13 d. rezoliucijų komisija.

I.

Lietuvių Tautinio Sąjūdžio tikslai yra tautiškai ir valstybiškai subrendusi vieninga lietuvių tauta, laisva ir nepriklausoma Lietuvos valstybė, tvarkoma demokratiniais pagrindais, sava lietuviška kultūra, laisvas ir kūrybingas žmogus, krikščioniškąja morale grindžiamas visuomenininis gyvenimas.

Artimiausi Lietuvių Tautinio Sąjūdžio uždaviniai yra atkurti nepriklausomos valstybės funkcijonavimą, sujungti visas lietuviškas žemes, grąžinti normalų valstybinį gyvenimą.

Pagrindiniai Lietuvių Tautinio Sąjūdžio veiklos pažymiai yra asmens laisvė ir pareiga, teisingumas, solidarumas, tolerancija ir garbė.

II.

Demokratinė valstybė yra tobuliausia visuomeninio gyvenimo teisinė institucija. Valstybė siekia dvasinės ir medžiaginės piliečių gerovės. Ji saugo ir laiduoja pagrindines žmogaus ir piliečio laisves ir teises.

Įstatymų leidėjo ir administracijos veiksmų teisėtumą prižiūri konstitucinis ir administracinis teismai.

Lietuvos valstybė vykdo tarptautinius įsipareigojimus ir remia tarptautinį bendradarbiavimą.

III.

Žmogus yra didžiausioji visuomeninė vertybė, todėl valstybė jį visapusiškai globoja ir sudaro sąlygas jam gyventi ir jo asmenybei tarpti. Kiekvienas žmogus ir pilietis yra lygūs prieš įsta-

tymus. Žmogus gerbia teisę ir teisingumą, savo darbą skiria šeimos, bendruomenės ir valstybės labui. Šeima ir motina yra ypatingoje valstybės globoje.

IV.

Visų tautos narių vienybė tegali kurti tautos ir valstybės gerovę.

Valstybė rūpinasi sudaryti tinkamas sąlygas tautinei lietuvių kultūrai ir tautinėms tradicijoms tarpti.

Tautos nariai ir jų junginiai gerbia ir gina lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės teises ir interesus, aukojasi tautos bei valstybės labui.

Valstybė didelę reikšmę skiria dvasinei ir fizinei kultūrai, organizuoja ir remia institucijas, reikalingas kultūrinėms vertybėms ir tautos pajėgumui ugdyti.

V.

Valstybės suverenitetas priklauso tautai. Tauta savo valią išreiškia laisvais demokratiniais balsavimais. Tautos valia nustato valstybės uždavinius.

Įstatymų leidėjo, vykdomosios valdžios ir teismo institucijos viena kitos nepriklauso. Jų kompetencija paskirstoma taip, kad nė viena jų netaptų vieninteliu suvereniteto reiškėju.

Ypatingais atsitikimais tiesiogiai atsiklausiama tautos.

VI.

Religijos ir pasaulėžvalgos srityje laiduojama įsitikinimų laisvė. Valstybė yra lygiai teisinga visoms konfesijoms. Bažnyčia pripažįstama viešosios teisės institucija.

Šeimos teisinės padėties ir metrikacijos aktai yra valstybės kompetencijoje. Valstybė pripažįsta ir religinių institucijų sudarytus šios rūšies aktus.

VII.

Valstybė siekia didžiausios ūkinės naudos tautai ir geriausių gyvenimo sąlygų kiekvienam žmogui. Ūkinė krašto gerovė priklauso nuo jos gamybinio pajėgumo, o Lietuvos sąlygomis ypatingai nuo žemės ūkio našumo ir pramonės pažangumo, todėl valstybė remia žemės ūkį ir skatina pramonę.

Valstybė rūpinasi išvystyti ūkinę veiklą sveikos konkurencijos ir laisvų kainų pagrindais, skatindama privatinę ir kooperacinę iniciatyvą, bendradarbiaudama su privatiniu ūkiu bei jį kontroliuodama ir kai kuriose srityse pati ūkininkaudama.

Privatinė nuosavybė pripažįstama ir saugoma, tačiau ji yra sociališkai įpareigota.

VIII.

Darbas yra svarbiausias tautos pajamų šaltinis, jis yra gerbiamas ir teisingai atlyginamas. Teisė į darbą ir poilsį yra valstybės pripažįstama.

Visuotinės tautos gerovės sumetimais valstybė kuria ir išlaiko socialines institucijas, siekiančias visiems laiduoti tinkamas gyvenimo sąlygas.

Profesiniams reikalams ginti yra nepolitinės profesinės organizacijos.

Tautos ūkio pajamos skirstomos, remiantis socialiniu teisingumu.

IX.

Auklėjimo ir švietimo tikslas yra visapusiškai vystyti dvasinį ir fizinį žmogaus pajėgumą, išauklėti dorą žmogų ir gerą pilietį. Vaikų auklėjimas yra aukščiausia tėvų pareiga ir teisė.

Auklėjimui ir švietimui vadovauja valstybė. Auklėjimo kryptis yra tautinė, krikščioniška. Valstybė pripažįsta šioje srityje tais pačiais principais pagrįstą privatinę iniciatyvą.

Mokymasis ir mokslas yra visiems lygiai prieinamas. Pradžios mokslas privalomas ir nemokamas. Specialinis mokymasis yra ypač skatinamas.

Religija mokyklose yra privalomas mokomasis dalykas. Religinių pareigų vykdymas priklauso nuo tėvų ar globėjų valios.

X.

Svarbiausias mokslo uždavinys yra ieškoti tiesos, o meno — pažinti ir skleisti grožį. Mokslas ir menas yra laisvi.

Valstybė remia mokslą ir meną, organizuoja reikalingą apsaugą. Ji derina kultūros darbą ir siekia sudaryti sąlygas visiems naudotis mokslo ir meno laimėjimais."

Šių 1948 m. deklaruotų principų Lietuvių tautinis sąjūdis tebesilaiko ligi šiol savo politinėje ir visuomeninėje ir kultūrinėje veikloje.

Nors politinių organizacijų veikla pokarinėje Vokietijoje buvo draudžiama, Lietuvių tautinio sąjūdžio skyriai veikė vos ne visose (išskyrus pačias mažąsias) lietuvių stovyklose, iki emigracija juos išsklaidė.

Informacijai ir ryšiui su nariais palaikyti LTS centras 1946-49 m. leido neviešą biuletenį "Mūsų pranešimus". Titulinėje antraštėje biuletenis kartojo: "Tik Nepriklausomybės sąlygose lietuvių tauta visapusiškai augo ir stiprėjo. Lietuvai svetimą jungą nešant, jos išlaisvinimui skirkime geriausias jėgas. Vardan Lietuvos būkime vieningi ir organizuoti. — Lietuvių Tautinis Sąjūdis."

"Mūsų Kelio" redaktorius Aleksas Laikūnas su artimaisiais bendradarbiais — P. Glemža, Br. Nemicku ir J. Paplėnu — Lietuvių tautinio sąjūdžio suvažiavime 1948 m.

Iš legaliųjų laikraščių tautininkai turėjo "Mūsų Kelią" (1945-49), kurį leido ir redagavo D. Penikas, Al. Laikūnas ir Ant. Musteikis. Emigracijai įsisiūbavus, LT Sąjūdžio centro iniciatyva "Mūsų Kelias" buvo sujungtas su Vyt. Meškausko ir J. P. Palukaičio redaguojama "Mintimi", abu ėjusius laikraščius sustabdant ir jų vietoje pradedant leisti naują "Lietuvį".

1949 m. pavasarį LTS centras išleido žurnalą "Viltį", redaguojamą B. Gaidžiūno ir red. kolegijos, kurią sudarė: J. Čiuberkis, Alg. Gureckas, Al. Laikūnas, dr. Br. Nemickas, St. Santvaras ir dr. Stp. Stankus.

Lietuvių tautinio sąjūdžio veikla JAV

Prasidėjus emigracijai iš Vokietijos į kitus kraštus, daugumas Lietuvių tautinio sąjūdžio narių atvyko į JAV. Kartu čion persikėlė ir Sąjūdžio vadovybė. Tuo metu JAV aktyviai reiškėsi

Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga. Lietuvių tautinis sąjūdis, vengdamas tautinės minties žmonių veiklos dvilypumo, Amerikoje nebeorganizavo Sąjūdžio skyrių, bet tenkinosi ryšininkais, kurie palaikė kontaktą ne tik su Amerikos Lietuvių tautine sąjunga, bet ir su vienminčiais, gyvenančiais kituose kraštuose. Tokia padėtis, kai veikia dvi savaimingos organizacijos, siekiančios tų pačių tikslų, nebuvo normali, todėl teko darbą derinti.

Tas klausimas buvo išspręstas 1951 m. gegužės mėn. Tabor Farmoje, Mich., įvykusiame Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos seime. Čia sutarta, kad Tautinė sąjunga formaliai pati nedalyvaus Vyriausiajame Lietuvos išlaisvinimo komitete (VLIKe), o šią funkciją ir toliau vykdys Lietuvių tautinio sąjūdžio vadovybė. Tuo metu Sąjūdžio vadovybę sudarė: Balys Gaidžiūnas, dr. Bronius Dirmeikis, Antanas Rimkus, dr. Bronius Nemickas ir dr. Steponas Stankus; jie visi dar buvo išrinkti Vokietijoje ir persikėlę į JAV.

1957 m., dalyvaujant viso laisvojo pasaulio tautinės minties žmonėms, korespondenciniu būdu išrinkta trims metams šios sudėties Tautinio sąjūdžio vadovybė: dr. Bronius Nemickas (pirmininkas), Vytautas Abraitis, Povilas Ališauskas, Vincas Rastenis ir Albinas Trečiokas.

Tautininkų darbą derinamieji nuostatai

1960 m. birželio 5 d. Tabor Farmoje Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos ir Lietuvių tautinio sąjūdžio vadovybių atstovai, remdamiesi Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos 1959 m. seimo nutarimu, suderino savo darbo sritis ir priėmė naujus Lietuvių tautinio sąjūdžio vadovybės nuostatus. Štai abiejų reikšmingų dokumentų tekstai:

"Remdamiesi Amerikos Lietuvių Tautinės Sąjungos 1959 metų Dešimtmečio Seimo nutarimu ir priėmę dėmesin kituose kraštuose veikiančių lietuvių tautinės srovės junginių pageidavimus, Lietuvių Tautinio Sąjūdžio Valdybos atstovai ir Amerikos Lietuvių Tautinės Sąjungos Valdyba, dalyvaujant ALT S-gos Tarybos prezidiumo nariams, 1960 metų birželio 5 dieną priėmė lietuvių tautinės srovės vadovybės nuostatus, kuriais lietuvių tautinė srovė bendrąją savo veiklą vykdys ir Lietuvos laisvinimui skirtose, savo paskirtimi išeinančiose iš vieno krašto (valstybės) ribų organizacijose ir toliau dalyvaus Lietuvių Tautinio Sąjūdžio vardu, o Lietuvių Tautinio Sąjūdžio vadovybė nuo šiol bus suda-

roma iš paskiruose kraštuose veikiančių lietuvių tautinės srovės junginių deleguotų narių.

E. A. Bartkus,
ALT S-gos pirmininkas

B. Nemickas,
LTS pirmininkas".

Lietuvių tautinio sąjūdžio vadovybės nuostatai

"1. Bendroje lietuvių tautinės srovės veikloje ir Lietuvos laisvinimui skirtose organizacijose, savo paskirtimi išeinančiose iš vieno krašto (valstybės) ribų, lietuvių tautinė srovė dalyvauja Lietuvių Tautinio Sąjūdžio vardu.

2. Lietuvių Tautinio Sąjūdžio Vadovybę sudaro kiekvienų lyginių metų pradžioje Amerikos Lietuvių Tautinės Sąjungos deleguoti penki nariai, Kanados Lietuvių Tautinės Sąjungos deleguoti du nariai ir po vieną narį nuo lietuvių tautinės srovės iš kiekvieno kito krašto.

3. Lietuvių Tautinio Sąjūdžio vadovybė:

a) dalyvauja pirmajame straipsnyje nurodytoje veikloje ir organizacijose,

b) bendradarbiauja su Amerikos Lietuvių Tautine Sąjunga, ir

c) palaiko ryšius su kitų kraštų lietuvių tautinės srovės junginiais.

4. Šie nuostatai, pritariant kitų kraštų lietuvių tautinės srovės junginiams, yra priimti Lietuvių Tautinio Sąjūdžio ir Amerikos Lietuvių Tautinės Sąjungos Valdybų 1960 metų birželio mėn. 5 dieną."

Iš Lietuvių tautinio sąjūdžio nuostatų matome, kad Amerikos Lietuvių tautinei sąjungai skirtas didžiausias vaidmuo, Sąjūdžio vadovybę sudarant, o Sąjūdžio veiklos sritis palikta visiškai siaura: a) atstovauti tautinei srovei Vyriausiajame Lietuvos išlaisvinimo komitete ir b) palaikyti ryšius su kitų kraštų tautinės srovės organizuotais junginiais. Visa kita organizuota lietuvių tautinės srovės veikla, išskyrus dalyvavimą VLIKe ir ryšį su kitų kraštų tautininkais, palikta Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos kompetencijoje. Todėl Tautinei sąjungai palikta visa atsakomybė ir suteiktas svarbiausias žodis, formuojant Lietuvių tautinio sąjūdžio nusistatymus bei derinant jo veiklą.

1972 m. Lietuvių tautinio sąjūdžio pirmininku išrinktas Juozas Maurukas. 1976 metais Sąjūdžio vadovybę sudaro: Algis Spe-

rauskas (pirmininkas), Vytautas Abraitis, Kazimieras Bačiauskas, Stepas Mackevičius, Tomas Sperauskas, Aleksandras Vakselis ir Regina Žymantaitė.

Literatūra: *J. Paplėnas*, Lietuvių Tautinis Sąjūdis. — "Dirva", 1960 m. rugpiūčio 17 d., Nr. 95.
Tautininkų atstovavimas. — "Dirva", 1973 m. birželio 22 d.

AKADEMINIO JAUNIMO KORPORACIJA "VILTIS"

Į Lietuvių tautinio sąjūdžio veiklą gyvai įsijungė ir tautinės minties akademinis jaunimas. Jis jau 1947 m. rugpiūčio 4-15 d. suvažiavime deklaravo:

"Mes, tautinės minties lietuvių akademinio jaunimo atstovai, 1947 m. rugpiūčio mėn. 4-15 d.d., suvažiavę į B., nutarėme aktyviai ir organizuotai prisidėti prie Lietuvių Tautinio Sąjūdžio vedamos kovos už Nepriklausomos Lietuvos atkūrimą. Tam tikslui mes steigiame Lietuvių Tautinio Sąjūdžio Akademinio Jaunimo Organizaciją ir ryžtamės, vadovaudamiesi suvažiavime priimtais ideologiniais pagrindais, nenuilstamai ir negailėdami jokių aukų, kovoti už šio tikslo įgyvendinimą, tai kovai pašvęsdami visas savo jėgas.

Visus vienminčius, kuriems pirmoje eilėje rūpi bendrieji krašto interesai, kviečiame prisijungti prie mūsų pradėto darbo, užmirštant visus praeities nesutarimus ir asmeninę ambiciją.

Vardan tos Lietuvos vienybė težydi!"

1948 m. balandžio 1-10 d. Fischene (Allgaeu) Bavarijos kalnuose, įvyko tautinės minties lietuvių studentų akademinė stovykla, kurioje dalyvavo apie 50 lietuvių studentų iš 10-ties Vokietijos universitetų, keletas profesorių ir šiaip tautinės srovės žmonių. Stovykloje skaityta paskaitų, tartasi, diskutuota. Po diskusijų paskelbtas Lietuvių tautinio sąjūdžio akademinio jaunimo korporacijos "Viltis" įkūrimo aktas ir nuostatai:

"Lietuvių Tautinio Sąjūdžio Akademinio Jaunimo skyrių bei studentų atstovai, 1948 m. balandžio mėn. 1-10 d.d., susirinkę į akademinę stovyklą Vokietijoje, Fischen (Allg.) papėdėje iš Universitetų — Hannoverio, Darmstadto, Heidelbergo, Duesseldorfo, Goettingeno, Frankfurto, Hamburgo, Karlsruhes, Muencheno, Pinnebergo, Stuttgarto, Tuebingeno, Wuerzburgo, nutarė įsteigti Korp. VILTIS.

Eidami viltininkų pramintais ideologiniais keliais ir vadovaudamiesi šiandien priimtais Korp. VILTIS statuto nuostatais, mes pasižadame —

nesigailėdami aukų kovoti už pagrindinį lietuvių tautos idealą —

už Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės atstatymą ir nenuilstamai dirbti jos gerovei.

Vardan tos Lietuvos vienybė težydi!

Fischen/Allg. 1948 m. balandžio mėn. 10 d.

* * *

1. Tremtyje esanti lietuviškoji akademinė jaunuomenė, aktyviai ir organizuotai jungdamasi Lietuvos išlaisvinimo kovon, buriasi į Korporaciją VILTIS.
2. Korporacijos šūkis — Pro Patria!
3. Korporacijos tikslas — laisva demokratinė Lietuva, sava lietuviška kultūra, tauri ir valinga asmenybė.
4. Korporacija, siekdama savo tikslų, vadovaujasi krikščioniškosios etikos normomis ir tolerancijos principu.
5. Korporacija tautą, kurioje žmogus gali geriausiai ugdyti dvasines ir fizines jėgas, laiko pagrindiniu veiksniu bendrajai kultūrai tarpti. Kiekviena tauta, savo tikslus derindama su tarptautinio solidarumo idėja, turi teisę tvarkytis pati, kaip laisva, nepriklausoma valstybė.
6. Žmogaus asmuo yra didžiausia vertybė. Visuomeninė organizacija tarnauja žmogui, tačiau atskiras individas derinasi jos interesams, kai visuomenė siekia žmonėms laisvės ir gerbūvio.
7. Korporacija laiko demokratiją tinkamiausia visuomenės tvarkymosi forma, todėl siekia jos įgyvendinimo.
8. Valstybė laiduoja individui pagrindines žmogaus ir piliečio teises ir laisves ir netrukdo jam susidaryti savosios pasaulėžvalgos.
9. Korporacija pripažįsta sociališkai įpareigotą privatinę nuosavybę, darbą ir privatinę ūkinės veiklos iniciatyvą laiko tautos gerovės šaltiniu, tinkamiausia ūkine santvarka laiko tokią, kuri tarnauja plačiųjų gyventojų sluogsnių interesams ir yra grindžiama socialiniu teisingumu.
10. Korporacija ugdo laisvės meilę, tautinę ir valstybinę sąmonę, sveiką patriotizmą, žmoniškumą, siekia išauklėti profesiniam ir visuomeniniam darbui tinkamai paruoštą, kultūringą, valingą ir sveiką žmogų.

11. Korporacijos nariai stengiasi ugdyti ir išlaikyti kilniąsias lietuvių tautos savybes, pažinti lietuvių tautos istoriją ir kelti lietuvių kalbos kultūrą. Be to, stengiasi pažinti ir kitų kraštų visuomeninį, politinį ir kultūrinį gyvenimą.
12. Korporacijos nariai laikosi korporantiško solidarumo organizaciniame ir privačiame gyvenime, laikosi drausmės ir susiklausymo, saugo ir gina Lietuvos, savo Korporacijos ir savo paties garbę, laikosi duoto žodžio.
13. Korporacija stengiasi padėti savo nariams, reikalingiems medžiaginės paramos.
14. Korporacijos spalvos — žalia, balta, raudona. Korporacija turi savo herbą ir vėliavą, kurių turinys ir forma nustatoma Vidaus Tvarkos Statutu.
15. Korporacijos narių uniforma susideda iš kepurės, juostos ir ženkliuko. Detali jos forma ir nešiojimo tvarka nustatoma Vidaus Tvarkos Statutu."

Korporacijos "Vilties" veikimą nutraukė masinė emigracija į užjūrius, kur korporantai įsijungė į kitas, ten jau veikiančias tautininkų organizacijas.

Literatūra: "Mūsų pranešimai", 1947 m., Nr. 8-20.
"Viltis", 1949 m., Nr. 1, p. 43.

LIETUVIŲ TAUTINIS AKADEMINIS SAMBŪRIS

EMILIJA ČEKIENĖ

Tautinės minties lietuviai, ėję aukštuosius mokslus Lietuvoje arba dabar studijuoją aukštosiose laisvojo pasaulio mokyklose, siekdami paveikiau įsijungti Lietuvos išlaisvinimo kovon, išlaikyti lietuviškąsas akademines tradicijas bei, atėjus laikui, gyvas jas parvežti tėvų žemėn, ryždamies aukotis Lietuvių tautos didybei, dirbti jos garbei ir ugdyti valingą, kilnią ir taurią asmenybę krikščioniškosios dorovės pagrindais — išeivijoje susispietė į Lietuvių tautinį akademinį sambūrį. To Sambūrio nariais gali būti: a) Lietuvoje buvę tautinių korporacijų nariai, b) draugiškųjų ar kitų korporacijų nariai ar jokioms akademinėms korporacijoms nepriklausę asmens, ėję aukštuosius mokslus ar dabar studijuoją aukštosiose mokyklose.

LTA Sambūrio organizacinė eiga

1948 m. lapkričio 13-14 d. Augsburge, Vokietijoje, įvyko Neo-Lithuanijos, Filiae Lithuanijos ir Jaunosios Lietuvos korporacijų suvažiavimas.

1950-1951 m. Jungtinėse Amerikos Valstybėse — Chicagoje, Clevelande ir New Yorke įsisteigė Tautiniai akademiniai sambūriai, jungdami visų aukščiau suminėtų korporacijų narius.

1955 m. lapkričio 5 d. Clevelande, Ohio, įvyko Chicagos, Clevelando ir New Yorko Tautinio sambūrio atstovų suvažiavimas, kuriame tai akademinei organizacijai duotas naujas vardas — Lietuvių tautinis akademinis sambūris; suvažiavime priimti ir nauji sambūrio įstatai. Chicagos sambūriui pavesta sudaryti LTA sambūrių vyriausiąją valdybą, o Clevelandui — revizijos komisiją. Į garbės teismą išrinkti: dr. B. Nemickas, adv. S. Lazdinis ir J. Krygeris. Priimta LTA sambūrių deklaracija.

Lietuvių tautinis akademinis sambūris Chicagoje

Korp! "Neo-Lithuania" ir kitų brolіškų korporacijų filisterių bei korporantų būriui apsigyvenus Chicagoje, kilo mintis sutelkti visus į vieną organizaciją. 1949 m. rudenį sušauktas pirmasis susirinkimas, kuris išsirinko laikinę valdybą ir pavedė jai paruošti įstatus. 1950 m. balandžio 23 d. įvyko antrasis susirinkimas, kuris priėmė LTA korporacijų sambūrio Chicagoje statutą ir išsirinko valdybą. Ją sudarė: Jonas Paplėnas, Antanas Verbickas, Viktoras Gudaitis, Gražina Žukauskienė ir Pranas Sutkus.

Sambūrio statuto įžangoje buvo pareikšta:

"Brolіškų lietuvių studentų korporacijų — Neo-Lithuania, Filiae Lithuaniae, Jaunoji Lietuva, Lietuva, Herkus Monte, Geležinis Vilkas ir Viltis — nariai (filisteriai ir korporantai), gyvendami antrą tremties etapą JAV Chicagoje ir jos apylinkėse, vadovaudamiesi vieningu nusistatymu ir pasiryžimu: a) likti ištikimais savo korporacijų ideologijai ir šūkiui "Pro Patria", b) jungtis kovon prieš totalinį bolševizmą ir siekti nepriklausomos valstybės atstatymo bei jos išlaikymo, vienbalsiu 1950 m. balandžio 23 d. susirinkimo nutarimu telkia savo jėgas vienon organizacijon — Lietuvių Tautinių Korporacijų Sambūrin Chicagoje. Sambūrio uždaviniai — stiprinti ir ugdyti tautinį Amerikos lietuvių sąmoningumą, pagarbą Lietuvai ir meilę lietuvių tautinės kultūros vertybėms."

1967 m. gegužės 28 d. Sambūrio sueigoje buvo priimti nauji organizaciniai įstatai, pagal kuriuos ankstyvesnis Sambūrio var-

das pakeistas į "Lietuvių Tautinį Akademinį Sambūrį Chicagoje". Įvadinėje įstatų dalyje šiaip nusakyti Sambūrio tikslai: "Lietuviai, tautinės minties akademikai, likimo išblokšti iš savo tėvų žemės, ėję aukštuosius mokslus ar baigę Lietuvoje arba užsieniuose, turėdami tikslą sėkmingiau įsijungti Lietuvos laisvinimo kovon, išlaikyti ir ugdyti lietuvių tautos kultūrą, puoselėti lietuviškas akademines tradicijas ir jas perduoti jaunesniajai kartai išeivijoje, jungiasi į Lietuvių Tautinį Akademinį Sambūrį Chicagoje".

Savo veiklos laikotarpyje per 25 metus Sambūris savo įsipareigojimus ir vykdė: be kitų darbų, įvairiems lietuvių kultūros reikalams yra išleidęs apie 20 000 dolerių. Sambūrio pirmininku eilę metų buvo J. Našliūnas, o paskutinius penkerius metus K. Kasakaitis.

Lietuvių tautinis akademinis sambūris New Yorke

1950 m. birželio 29 d. broliškų tautinių korporacijų — "Neo-Lithuania", "Filiae Lithuaniae" ir "Jaunoji Lietuva" — organizacinis komitetas, sudarytas iš Vytauto Abraičio, Gražinos Siliūnienės, dr. Birutės Paprockienės ir Jurgio Siruso, pradėjo parengiamąjį darbą Lietuvių tautinių akademinių korporacijų sambūriui įsteigti New Yorke.

1950 m. lapkričio 24 d. buvo priimtas LTA Sambūrio statutas ir išrinkta pirmoji valdyba. New Yorko Sambūrio pirmininkais buvo: Vytautas Abraitis, Jurgis Kiaunė, dr. Eugenijus Noakas, Jurgis Sirusas ir Alfonsas Koncė. Sambūriui priklausė 70 narių. LTA Sambūris New Yorke sėkmingai veikė, vykdydamas savo užsibrėžtus planus bei uždavinius politinėje ir kultūrinėje srityje. Ypačiai daug šelpė Vokietijoje pasilikusius kolegas.

* * *

LTA Sambūriai buvo įsisteigę Chicagoje, Clevelande, New Yorke, Philadelphijoje, bet, JAV atsikūrus Korp! Neo-Lithuanijai ir įsijungus į jos eiles daugumai sambūrio narių, daugumas skyrių nustojo veikę. New Yorko Lietuvių tautinis akademinis sambūris likviduotas 1962 kovo 17 d. ir sambūrio bylos perduotos Neo-Lithuanijos Filisterių sąjungai New Yorke. Teliko vienas LTA Sambūris Chicagoje, kuris tebeveikia iki šiol.

Literatūra: *Inž. K. Krulikas*, Akademinis Sambūris New Yorke. — "Dirva", 1955 m. gruodžio 8 d., nr. 49.

LIETUVIŲ STUDENTŲ TAUTININKŲ KORP! "NEO-LITHUANIA"

MEČYS VALIUKĖNAS

1949 metais ir vėliau į Ameriką (JAV ir Kanadą) atvykę neolituanai, filijos ir kitų broliškųjų korporacijų ("Jaunosios Lietuvos", "Lietuvos", "Herkus Monte", "Geležinio Vilko", "Vilties") korporantai bendram lietuviškam darbui jungėsi į jų pačių įsteigtą Amerikos Lietuvių tautinį akademinį sambūrį. Šio Sambūrio vienetai veikė New Yorke, Chicagoje, Philadelphijoje ir kitur. Tačiau greitai buvo pastebėta, kad Sambūris netraukia į save jaunuomenės, tiek lankančios šių kraštų aukštąsias mokyklas tiek ir jas baigusiųjų. Ir vieniems ir kitiems jaunuoliams, Sambūris tebuvo Lietuvos aukštąsias mokyklas baigusiųjų draugija, todėl jų neviliojo.

Skirtingu keliu pasuko Clevelande gyvenusieji neolituanai. Jie dalyvavo vietiniame Sambūryje, bet greta jo jau 1950 m. spalio 8 d. susibūrė į neolituanų vienetą. Į neolituanų sueigas bei renginius ateidinėjo ir lietuviškoji jaunuomenė, besimokanti aukštesniosiose ir aukštosiose amerikiečių mokyklose. 1954 m. gegužės 22 d. Clevelande įvyko neolituanų, gyvenančių Clevelande, New Yorke ir Chicagoje, pasitarimas, siekiantis išryškinti "Neo-Lithuania" Korporacijos artimiausio darbo kelius. Pasitarime dalyvavo: dr. B. Nemickas (New Yorkas), V. Aleksandrūnas, P. Glemža, A. Siliūnas, J. Stiklakis ir J. Žemaitis (bene visa tuometinė Chicagos Sambūrio valdyba), C. Modestavičius, J. Čiuberkis ir J. Gaška (Clevelando neolituanų valdyba) ir filisteriai — P. Drasutis, Z. Pivoriūnas, A. Mackevičius, J. Smetona. Šio susitikimo dalyviai įsipareigojo visur paspartinti Korp! "Neo-Lithuania" organizavimą ir jos išėjimą į darbą. Be to, pasitarime vieningai sutarta: a) Clevelando "Neo-Lithuania" valdybai pavesta eiti laikinės (organizacinės) valdybos pareigas; b) pritarta šios valdybos vykdomai Vakarų pasaulyje gyvenančių neolituanų ir filijų registracijai ir skatinama ją toliau tęsti; c) ši valdyba įgaliojama sušaukti visų Amerikoje gyvenančių neolituanų suvažiavimą, kuris pasisakytų tolesnės organizacijos ir veiklos klausimais.

Toks organizacinis neolituanų ir filijų suvažiavimas įvyko 1955 m. liepos mėn. 2-3 d. Toronte, Kanadoje. Suvažiavimą šaukė ir jo organizavimu rūpinosi laikinoji valdyba: C. Modestavičius,

J. Gaška ir J. Čiuberkis; suvažiavimo techninius reikalus tvarkė ir jo dalyvius globojo torontiečiai neolituanai, vadovaujami fil. A. Kiršonio. Suvažiavimo prezidiumą sudarė: V. Abraitis, J. Jurkūnas, J. Maurukas, O. Gailiūnaitė ir G. Šliupaitė-Siliūnienė. Paskaitininkai — P. Ališauskas, A. Nasvytytė-Augustinavičienė ir J. Jurkūnas.

Korp! "Neo-Lithuania" pirmasis suvažiavimas Toronte 1955 m. liepos 2-3 d.

Toronto suvažiavimas nutarė: "LST Korp! Neo-Lithuania veikia išeivijoje... visomis Lietuvoje nusistovėjusiomis tradicijomis ir papročiais, ypatingą dėmesį skirdama priaugančiam jaunimui, kaip būsimos Lietuvos kuriamajai jėgai. Korp! Filiae Lithuaniae susijungia su Korp! Neo-Lithuania ir vieningai veikia Korp! Neo-Lithuania vardu. Suvažiavimas paveda Korp! Neo-Lithuania New Yorko padalinio valdybai eiti Korp! centrinės valdybos pareigas".

Taip lig šiol Clevelando "Neo-Lithuania" veikla persimetė į kitas Amerikos vietoves ir į neolituanų eiles stojo šimtai akademinio jaunimo, augusio ir mokslus ėjusio įvairiuose kraštuose už Lietuvos ribų. Ir toji darna, jungusi ir jungianti neolituanus filisterius, senjorus ir juniorus yra tikra stiprybė ir paskata visiems, dirbantiems "Pro Patria".

Taip įsibėgėjo Korp! "Neo-Lithuania" veikla išeivijoje senomis tradicijomis, susiformavusiomis laisvoje Tėvynėje. Vyresnieji neolituanai retkarčiais mesdavo mintį jauniesiems, kad jie paieškotų geresnės sistemos, daugiau atitinkančios išeivijos lietuvių akademinės jaunuomenės mentalitetą bei darbo sąlygas,

Clevelando neolituanai metinės šventės proga aplanko Knollwood mauzoliejų ir padeda vainiką prie prez. A. Smetonos nišos. Šioje 1962 m. nuotraukoje matomi: A. Modestas, J. Mockus, C. Modestavičius, Švedas, A. Šarauskienė, A. Modestas, B. Augustinavičiūtė, J. Smetona, N. Mockuvienė ir V. Mažeika (c. v. pirm.).

bet tiek jaunuosius, tiek ir vyresniuosius traukė tradicinė galvosena bei jos reiškimosi formos. "Neo-Lithuania" gretos augo, į vyriausiąją jų vadovybę, pradedant 1959 metais, pradėjo ateiti jaunieji filisteriai, o vėliau dažnas iš jų sėkmingai ėjo ir pirmininko pareigas. Korp! "Neo-Lithuania" padaliniai įsisteigė visose didesnėse lietuvių kolonijose. Padalinių valdybų sąstatas nuo pat pradžių buvo mišrus, į valdybas įeidavo rinkimų keliu tiek laisvosios Lietuvos filisteriai, tiek ir jaunesnieji filisteriai bei senjorai.

Kas dveji metai Korp! vyriausioji valdyba šaukia neolituanų suvažiavimus, kuriems ji pateikia savo veiklos apyskaitą, o suvažiavimas apsvarsto ją ir kitus aktualiuosius reikalus, daro savo sprendimus, išrenka naują dvejų metų terminui vyr. valdybą, kontrolės komisiją, garbės teismą ir tarybos narius. Iki šiol buvo dvylika suvažiavimų, pradedant jau minėtuoju organizaciniu — Toronte (1955), vėliau Detroite (1957), New Yorke (1959), Chicagoje (1961), Christian Lodge, Edwardsburg, Mich. (1963), Rex Terrace Resort on Elk Lake, Alden, Mich. (1965 ir 1967), Pototawattamic, Mich. (1969), Dainavos stovyklavietėje (1971), Chicagoje (1973, 1975 ir 1977).

Korporacijos vyr. valdybos pirmininkai (eilės tvarka): C. Modestavičius, dr. E. Noakas, P. Ališauskas, M. Valiukėnas, V. Mažeika (dvi kadencijas), R. Staniūnas, A. Modestas (dvi kadencijas), J. Valkiūnas, J. Lendraitis, M. Šimkus ir C. Modestas,

perėmęs pareigas 1977 metais. 1977 m. lapkričio 13 d. išrinktoji vyriausioji valdyba 1977-79 m. laikotarpiui: pirmininkas Cezaris Modestavičius, vicepirmininkai Jolita Kriaučeliūnaitė ir Zigmas Mikužis, iždininkė Irena Mažeikaitė ir sekretorius bei arbiter elegantiarum Vaclovas Mažeika.

1977 m. suvažiavimo metu valdybos apyskaitoje fil. M. Šimkus pateikė šiuos statistikos duomenis apie Korp! "Neo-Lithuania": Chicagoje ir apylinkėse gyvena 284 neolituanai, Bostone — 40, Detroite — 21, Los Angeles — 47, Clevelande — 57, New Yorke — 96, Philadelphijoje — 15, kitose vietovėse JAV — 6, Kanadoje — 25, kituose kraštuose — 34.

Neolituanai reiškiasi periodikoje, teikdami savo veiklos ir socialinio gyvenimo apybraižas ir tuo supažindindami plačiąją visuomenę su korporacijos darbais. Išskirtinės reikšmės yra Korp! leidinys: "Lietuvių Studentų Tautininkų Korporacija NEO-LITHUANIA, 1922-1964", išleista 1965 m. (324 psl.). Šio leidinio redakcinę komisiją sudarė: P. Ališauskas, A. Diržys, dr. B. Nemickas, S. Jakštas, D. Penikas, A. Sodaitis ir Č. Tamašauskas. Komisijos pirmininkas ir atsakingasis redaktorius — A. Diržys. Kalbą taisė Stasys Santvaras.

Neolituanų tautinių šokių grupė Chicagoje 1967 m. Grupės sąstatas keitėsi, bet iki 1976 jai vadovavo N. Jasėnaitė-Pupienė (viduryje).

Dar tenka trumpai priminti Korporacijos rengiamas vasaros stovyklas, tiksliau vadintinas sąskrydžiais. Į juos atvyksta neolituanai iš visų vietovių ir 7-9 dienų būvyje vieni su kitais arčiau susipažįsta, susidraugauja. Be to, sąskrydžio metu išklausoma paskaitų, referatų, o po to vykstančiose diskusijose išryškėja dalyvių pažiūros į vieną ar kitą klausimą. Pagaliau sąskrydžiuose nagrinėjami neolituanų principai, gilinama ideologija ir stiprinama lietuvybė. Ryškesniam vaizdui susidaryti cituoju A. Sauliaus, aktyvaus buvusių stovyklų dalyvio, pasisakymą apie jas: "Kartu išgyventi vargai ir džiaugsmai, linksmi vakarai su dainom, pašnekesiai ir nemigo naktys sujungė atvykusius į vieną šeimą. Ar klausydamiesi paskaitos, ar plaudami indus, ar traukdami į "Wimpy's" stipriau užkąsti, visi jautėm stiprėjančią korporantišką dvasią, ateities veiklos pamatą." Ir toliau A. Saulius pasakoja: "Nuo pat pirmos dienos buvo leidžiamas "dienraštis" "Naktibalda". Tai retas dienraštis, kuris pasirodo tik 9 dienas per metus, tačiau jis atitinka sąskrydžio dvasią, be jo neapsiėjo nė vienas po to sekęs sąskrydis. Žiūrint į "Naktibaldų" puslapius, prisimena sąskrydžio darbai, vargai, linksmybės, dainos, iškrėsti pokštai ir retai sutinkami draugai".

Šaltiniai:

LST Korporacija "Neo-Lithuania", 1922-1964 (1965).

Algirdas Saulius, Korp! "Neo-Lithuania" stovyklos. — Dirva, 1962, Nr. 131.

Audronė Pavilčiūtė, Korp!"Neo-Lithuania" vasaros stovyklos. — Dirva, 1972, Nr. 86.

Antanas Juodvalkis, Korp! "Neo-Lithuania" šventė ir suvažiavimas. — Draugas, 1977, nr. 278.

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS TALKA

JONAS PRANAS PALUKAITIS

Lietuvių tautininkų sąjunga, 1943-44 m. aktyviai dalyvavusi Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIKo) kūrime (ankstyvieji organizaciniai pasitarimai vyko Balio Gaidžiūno bute Kaune), užsienyje Vlikui atsikūrus, tautinei srovei atstovavo Lietuvių tautinio sąjūdžio (LTS) vardu. LTS siuntė savo atstovus į Vliką iki 1954 m. pabaigos, kada nuomonių skirtumai su kitomis politinėmis grupėmis, daugiausia dėl veiklos priemonių

ir metodų, pasiekė tokį laipsnį, kad Lietuvių tautinis sąjūdis nutarė savo atstovą iš Vliko atšaukti. Tuo pat metu iš Vliko pasitraukė ir Lietuvos Laisvės kovotojų sąjunga.

Sutarus su kitais, artima samprata savo veiklą grindžiančiais, bet Vliko veikloje nedalyvavusiais sambūriais — Lietuvos Atgimimo sąjūdžiu ir Lietuvių rezistencine santarve, — kovai dėl Lietuvos nepriklausomybės buvo sukurta Lietuvos Nepriklausomybės talka (LNT), kuri 1955 m. pradžioje išėjo viešumon, paskelbdama šią deklaraciją:

"Mes, jungiami dabar už tėvynės veikiančių organizacijų, žinomų Lietuvos Atgimimo Sąjūdžio, Lietuvos Laisvės Kovotojų Sąjungos, Lietuvių Rezistencinės Santarvės ir Lietuvių Tautinio Sąjūdžio vardais,

atsižvelgdami susidariusios padėties Lietuvos nepriklausomybės kovos tvarkyme,

jausdamiesi tos padėties neatpalaiduoti nuo Didžiosios Pareigos vykdymo,

būdami vienodų pažiūrų dėl Lietuvos nepriklausomybės kovos būdų bei priemonių, tvirtai tikėdami tų pažiūrų teisingumu ir sutarę jų pagrindu derinti savo veiksmus —

nutarėme sudaryti

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS TALKĄ,

kovos dėl Lietuvos nepriklausybės židinį, telkiantį užsieniniam tos kovos barui tinkamąsias pajėgas ir priemones.

Lietuvos Nepriklausomybės Talka

seka ir tiria pavergtos Lietuvos būklę,

rūpinasi priemonėmis palaikyti tautos atsparumui prieš vergovę,

padeda nepriklausomms Lietuvos valstybės įstaigoms atlikti Lietuvos nepriklausomybės kovos uždavinius,

padeda laisvėje esantiems lietuviams teisingai suprasti esamas Lietuvos gyvenimo sąlygas ir palaikyti savyje pasiryžimą kovoti dėl Lietuvos nepriklausomybės,

rengia naujų duomenų Lietuvos bylos nagrinėjimams ir naujų priemonių skleisti teisingam Lietuvos reikalo supratimui laisvųjų kraštų visuomenėse, skatinančių paremti Lietuvos nepriklausomybės kovą."

Lietuvos Nepriklausomybės talka buvo apsiribojusi veikla vien tik Lietuvos nepriklausomybei siekti; kitose veiklos srityse

LNT sudarančios organizacijos pasiliko savarankumo teises. Sutartieji bendros veiklos dėsniai buvo:

"1. siekti Lietuvai nepriklausomybės ir sąlygų demokratinių būdu Lietuvoje valdžiai išrinkti ir tolimesnei santvarkai nustatyti;

2. stebėti Lietuvoje vykstančius pasikeitimus ir pripažinti lemiamą reikšmę tautoje brėstantiems nusistatymams;

3. Lietuvos nepriklausomojo gyvenimo vertinimuose bei kritikoje laikytis objektyvumo ir pagarbos Lietuvos nepriklausomybei; saugotis ginčų dėl praeities įtraukimo į dabartinę veiklą nepriklausomybės atstatymo reikalu;

4. atjungti nuo nepriklausomybės kovos Lietuvos ateities gyvenimo projektavimus, paliekant juos laisvai paskirų organizacijų ar asmenų iniciatyvai ir laikant tatai tik patariamosios medžiagos rengimu būsimiems pačios tautos sprendimams;

5. Lietuvos konstitucinių ir kitų veikusių nuostatų keitimo klausimus rezervuoti pačiai tautai bei išsilaisvinimo metu susidarysiančiai Lietuvos vadovybei;

6. remti ir stiprinti Lietuvos diplomatinių institucijų autoritetą tarptautinėje plotmėje, ypač valstybių institucijose, ir bendradarbiauti su Lietuvos Diplomatine Tarnyba:

a. pripažįstant jos funkcionavimo susitvarkymą;

b. laikantis principo, kad Lietuvos vardu santykiavimas su valstybinėmis institucijoms atliekamas tik jos, arba per ją, arba su ja sutartais būdais;

c. palaikant savitarpinio informavimosi bei nuomonėmis ir patarimais ar pageidavimais pasikeitimo ryšį."

LNT žinioje veikė Lietuvos Nepriklausomybės fondas, skirtas lėšoms telkti, ir Lietuvos Būklės studijų centras, finansuojamas šio fondo. LNT leido "Lietuvos naujienų atranką" — neperiodinius biuletenius lietuvių ir anglų kalbomis, kuriuose buvo teikiama informacija iš Lietuvos ir apie Lietuvą.

Pirmuoju LNT pirmininku buvo Vincas Rastenis, vėliau jį pakeitė dr. Bronius Nemickas. Valdybos narius delegavo LNT sudarančios organizacijos.

1964 m. pabaigoje, Pasaulio lietuvių bendruomenės įgaliotiniui dr. Jonui Puzinui tarpininkaujant, ilguose Vliko ir LNT grupių pasitarimuose buvo išlyginti esminiai nuomonių skirtumai ir sutartos reorganizuoto Vliko darbo gairės. LNT sudarančios organizacijos, vienos anksčiau, kitos vėliau, įsijungė į reorganizuotą Vliką, ir LNT liovėsi egzistavusi.

Atskirai veikti liko tik Lietuvos Nepriklausomybės fondas, kuris tęsė jau anksčiau pradėtus darbus.

Literatūra: "Eikim Lietuvos keliu" ir "LNT veikimo dėsniai". — "Dirva", 1956. I. 5. Nr. 1; LE, XVI, 1958, p. 145-146 ir XXXIV, 1966, p. 286.

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS FONDAS

EMILIJA ČEKIENĖ

Lietuvos Nepriklausomybės fondas (Lithuanian Independence Fund, Inc.) įsteigtas 1955 m. kovo 1 d. ir New Yorko Aukščiausiojo teismo distrikte įregistruotas. Jo paskirtis buvo ir yra sudaryti materialines sąlygas lietuvių politiniams, kultūriniams ir organizaciniams darbams, kurie artina Lietuvos laisvės atgavimą, garsina Lietuvos vardą svetimųjų tarpe, kelia lietuvių tautos kultūrinės vertybes, kurių galutinis tikslas lietuvių tautos gyvybė, laisvė ir nepriklausomybė.

Tiems darbams finansuoti LNF buvo įsteigęs 25 atstovybes įvairiose Amerikos lietuvių kolonijose, Australijoj, Kanadoj ir Europoj. Kur atstovybių nebuvo, LN Fondui lėšas telkė Amerikos Lietuvių tautinės sąjungos skyriai.

Lietuvos Nepriklausomybės fondo narių suvažiavimas 1972 m. Sėdi iš k.: A. Jurgėla, J. Kiaunė, S. Abraitienė, E. Čekienė (pirm.), V. Gruzdys, J. Bagdonas. Stovi: L. Tamošaitis, dr. V. Čekas, J. Sirusas, V. Abraitis, P. Didelis, J. Maurukas, L. Virbickas ir V. Matonis.

Reikšmingas LNF leidinys anglų kalba: Dr. A. Geručio redaguota "Lithuania 700 Years".

Per eilę metų LNF sutelkė tūkstančius dolerių ir pradžioje finansavo Lietuvos Nepriklausomybės talką, jos veiklą (žr. LE, XVI, p. 145).

Vienas iš didžiųjų finansavimo darbų buvo Lietuvos partizanų poezijos knyga "Laisvės kovų dainos", išleista 1962 m., redaguota Jono Aisčio (342 psl., 1615 egz.). Kitas iš pačių didžiųjų LNF lėšomis atliktų darbų yra "Lithuania 700 Years" (1969, 475 psl., 1500 egz.). Tai informacinis veikalas, redaguotas dr. Alberto Geručio, parašytas jo paties, prof. dr. Jono Puzino, prof. dr. Juozo Jakšto, Algirdo Budreckio ir Stasio Lozoraičio, Lietuvos Diplomatijos šefo. Išleido Manyland Books leidykla.

1969 m. rugsėjo 13 d. LNF valdyba pasirašė sutartį su leidykla ir metų gale išleido II-jį leidimą (1000 egz.). Pasibaigus ir antram leidimui, 1972 m. spalio mėn. buvo išleistas trečias leidimas (vėl 1000 egz.), jam išsibaigus — ketvirtasis 1977 m. Šiai informacinei knygai apie Lietuvą pasklisti svetimųjų tarpe daug pagelbėjo ir I-jo leidimo palankios recenzijos JAV spaudoje, po kurių itin gausiai užsisakinėjo miestų ir universitetų bibliotekos JAV-se ir kituose kraštuose. Recenzijų susilaukta šiuose žurnaluose, kurie yra siunčiami į visų kraštų bibliotekas: "Library Journal" (1969. 6. 15, psl. 2464), "Foreign Affairs" 1969. 10, psl. 192), "Publishers Weekly" (1969. 9. 29, psl. 67), "The Marian" (1969. 10, psl. 70), "Press Telegram", Long Beach (1969. 7. 30), "Sunday Advocate", Baton Rouge, La. (1969. 6. 29) ir kt.

Lietuvos Nepriklausomybės fondo valdybos pirmininkais yra buvę: Vytautas Abraitis, Antanas Senikas ir Emilija Čekienė. Dabartinę valdybą sudaro: pirm. Emilija Čekienė, vicepirm. Jurgis Kiaunė, sekretorius Juozas Bagdonas, iždininkas Saulius Sirusas ir narys Liudas Tamošaitis.

AMERIKOS LIETUVIŲ TAUTINĖS SĄJUNGOS SPAUDA

JONAS PRANAS PALUKAITIS

Sąjungos organas "Dirva" ir leidykla "Viltis"

Po II pasaulinio karo pradėjus svarstyti Amerikos gyvenančių ir į ją atvyksiančių tautininkų susibūrimą vienon organizacijon, iškilo ir būsimosios sąjungos organo reikalingumas. Ryškėjo mintis, kad būtų tikslinga turėti laikraštį, leidžiamą tautininkų kontroliuojamos draugijos, ne privataus asmens, ir "sueuropintą", t. y., pritaikytą ir atvyksiančių ateivių skoniui.

Pirmasis žingsnis ta kryptimi padarytas, dar prieš įsisteigiant Amerikos Lietuvių tautinei sąjungai: 1948 m. spalio mėnesį buvo užpirkta Clevelande K. S. Karpiaus leista ir redaguota "Dirva". Formaliu pirkėju pasirašė iš Europos neseniai atvykęs Vincas Rastenis, tačiau pirkimo reikalus tvarkė ir pinigus mokėjo Juozas J. Bačiūnas, nedidelėmis sumomis prisidedant Pranei Lapienei ir Motiejui Colney-Aukštikalniui. Pagal sutartį V. Rastenis tuoj pat perėmė "Dirvą" redaguoti, o K. S. Karpius įsipareigojo likviduoti "Ohio Lietuvių leidybos bendrovę" (Ohio Lithuanian Publishing Co.), kuri tebebuvo skelbiama oficialiu "Dirvos" leidėju nuo pat jos įsisteigimo dienos; įstatymų reikalaujamai likvidacinei procedūrai ilgai trunkant, "Ohio Lietuvių leidybos b-vė" dar kelerius metus ir toliau buvo nurodoma laikraščio leidėju.

Tautininkų spaudos reikalai buvo įtraukti į ALT s-gos įstatus ir jau steigiamajame seime buvo išrinkta trijų asmenų komisija, kuri tačiau nepaliko konkrečių veiklos pėdsakų.

Antrasis s-gos seimas 1951 m. gegužės 19-20 dienomis jau įsakmiai nutarė steigti spaudos skyrių, kuris buvo įpareigotas organizuoti leidyklą ir palaipsniui siekti tautininkų dienraščio

sukūrimo. Išrinktoji komisija išvystė energingą veiklą ir po kelių mėnesių, rugpiūčio 21 d., buvo atlikta pelno nesiekiančios leidyklos registracija Ohio valstijos įstaigose. Tų pat metų spalio 11 d. "Dirvoje" paskelbtas "Amerikos Lietuvių spaudos ir radijo draugijos Vilties" planas ir pradėta telkti narius.

Plane buvo nurodoma, kad "Vilties" vardas pasirinktas, prisimenant Vilniuje 1907 metais tautinės minties pirmūnų pradėtą laikraštį ir siekiant tęsti viltininkų tradicijas. Draugija pirmoje eilėje yra užsimojusi sudažninti perimtąją "Dirvą", vėliau leisti visuomeninį ir kultūrinį žurnalą, vaikams laikraštį ir knygas. Draugijai gal būt teksią organizuoti ir radijo programas, todėl ji pasivadinusi "spaudos ir radijo draugija".

Pelno nesiekianti draugija kuriama ne akcijų, bet įnašų pagrindu. Įnašas faktiškai reiškia negrąžinimą auką, tačiau aukotojas tampa draugijos nariu, pagal įneštą sumą gaudamas atitinkamą kiekį (nuo 1 iki 20) balsų draugijos reikalams spręsti. Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga, įstojusi kaip ypatingas narys su 1000 dol. įnašu, turi balsų skaičių tolygų 25% visų kitų narių turimo balsų skaičiaus.

Pirmasis "Vilties" d-jos suvažiavimas įvyko Clevelande 1952 m. balandžio 26-27 dienomis. Jį atidarant, jau turėta 150 narių su 10 000 dol. įnašų, kurių dalį sudarė spaustuvės inventorius. Pirmojon valdybon buvo išrinkti dr. Bronius Nemickas, J. Chmieliauskas, J. J. Bačiūnas, M. Colney-Aukštikalnis ir V. Rastenis. Pirmininku tapo Juozas J. Bačiūnas, reikalų vedėju pakviestas Balys Gaidžiūnas, faktiškai jau nuo 1951 m. rudens tvarkęs draugijos organizacinius reikalus.

Baigus tvarkyti įstatyminius formalumus, 1952 m. rugpiūčio 14 d., metų 33-ju numeriu, "Viltis" oficialiai perėmė "Dirvos" ir "Tėviškėlės" — nuo 1951 m. lapkričio mėn. pradėto leisti mėnesinio priedo vaikams — leidimą. Ta proga paskelbtame įžanginiame straipsnyje jau buvo kalbama ir apie tolimesnius planus:

"Viltis tikisi, kad, sutelkusi dar daugiau narių ir įnašų, galės 'Dirvos' leidimą dažninti, gerinti 'Tėviškėlės' leidimą ir ją padaryti savarankiu laikraščiu. Esamos 'Dirvos' patalpos yra ankštos ir plėtimuisi nepatogios. Jau dabar žiūrima, kad būtų galima pastoviau įsikurti, plėsti esamą spaustuvę ir gerinti leidžiamus laikraščius."

Iš K. S. Karpiaus perimta "Dirva" buvo prisiglaudusi nedidelėje spaustuvėlėje (6820 Superior Ave.), kur turėjo savo linotipą ir kitų reikmenų numeriui paruošti, bet sulaužytų puslapių

formos buvo vežamos spausdinti į didesnę slovėnų spaustuvę. Redakcija skurdo vieninteliame dienos šviesą gaunančiame kambaryje, per kurį veik be paliovos vyko judėjimas į užpakalinėje patalpos dalyje veikiančias dvi įmonėles. Tad erdvesnės vietos ieškoti vertė ne vien noras plėsti spaustuvę, bet ir būtinybė susirasti žmoniškesnes darbo sąlygas.

Netrukus buvo surastas ir užpirktas namas 1272 East 71 St. adresu. Jį paskubomis pritaikius spaustuvei, nedelsiant persikelta ir 1953 m. gegužės 17 d., dalyvaujant Tautinės s-gos veikėjams ir Vilties d-jos nariams iš įvairių miestų, buvo iškilmingai atidarytas pirmasis "Vilties" namas: 37-uosius metus einanti "Dirva" pirmą kartą įsikūrė savoje pastogėje. Tačiau namui dar buvo reikalingi tolimesni remontai, be to, perkant ir remontuojant, teko įsiskolinti privatiems asmenims, todėl ateinančius kelerius metus staigesnio žingsnio vengta: mažintos skolos ir įsigyta daugiau inventoriaus.

1957 m. rugsėjo 13-14 dienomis Tabor Farmoje įvyko bendras "Vilties" d-jos ir ALT s-gos valdybų posėdis, kuriame nutarta

Narių balsų registracija prieš apyskaitiniam "Vilties" draugijos susirinkimui prasidedant 1959 m.

vykdyti tolimesnį tautininkų spaudos plėtimą: sudažninti "Dirvą" ir įsigyti ofsetinę spaustuvę. Buvo paskelbtas "179 šimtininkų vajus", raginant pakartoti vilniškės "Vilties" steigėjų žygį. Vajus buvo sėkmingas: surinkta daugiau nei numatyta 20 000 dol. suma.

"Dirva" pradėta leisti dukart į savaitę nuo 1958 m. pradžios. Tą pat vasarą užpirktos erdvesnės patalpos (6907 Superior Ave.) ir, pritaikius jas spaustuvės reikalams, rudeniop jau atgabentos ir įsigytosios spaustuvinės mašinos. Pirmasis 1959 m. numeris išėjo jau savoje spaustuvėje, savo jėgomis atspaustas.

Nuo 1960 m. pradžios iki 1968 m. rugsėjo vidurio "Dirva" buvo leidžiama triskart per savaitę. Veik po aštuonerių metų, sparčiai kylant popieriaus ir kitų medžiagų kainoms, paštui kasmet didinant persiuntimo išlaidas, valdyba nutarė laikraščio leidimą suretinti į dvi savaitines laidas.

1975 m. liepos 30-sios naktį "Vilties" draugiją ir "Dirvą" ištiko skaudus smūgis: iš gretimo namo persimetęs gaisras sunaikino namus ir spaustuvę. Draugijos nariai ir prijaučiantieji skaitytojai atskubėjo pagalbon su stambiomis aukomis, už kurias vėliau buvo užpirktas namas 6116 St. Clair Ave. adresu, tačiau pilnos spaustuvės nepasisekė atkurti. Įsigijus būtiniausias priemones, po gaisro savaitine tapusios "Dirvos" puslapiai ofsetinei technikai paruošiami savo jėgomis, bet spausdinti vežami į amerikinę spaustuvę.

"Vilties" spaustuvė šalia "Dirvos" yra spausdinusi pačios draugijos ir kitų leidžiamas knygas (jų tarpe kapitalinę A. Smetonos monografiją) bei laikraščius ar žurnalus, kaip "Pasaulio Lietuvį", "Laisvąją Lietuvą", "Naująją Viltį", "Mediciną" ir kt. Jau netrumpas ir draugijos išleistųjų knygų sąrašas: R. Spalio, V. Alanto, J. Gliaudos, Alės Rūtos, P. Orintaitės romanai, B. Armonienė ir St. Rūkienės atsiminimai iš Sibiro tremties, A. Geručio parašyta Petro Klimo monografija. 1951-52 m. buvo leidžiama Vl. Vijeikio redaguojamas "Dirvos" priedas vaikams "Tėviškėlė", kuri nuo 1953 m. perkelta į Chicagą, atsiskirdama nuo "Vilties" ir tapdama savarankišku "lietuvių vaikų laikraščiu". Ją ten, ir toliau Vl. Vijeikio redaguojamą, iki 1956 m. galo leido Juozas J. Bačiūnas.

Clevelando visuomenei "Viltis" ir "Dirva" yra organizavusios aukšto meninio lygio renginių: iškiliųjų solistų koncertus, Montrealio lietuvių teatro spektaklius, literatūros vakarus, taip pat vietinių meninių sambūrių pasirodymus. Labai populiarūs buvo

1960-61 m. rengti jaunųjų talentų konkursai. Grožinės literatūros bare — "Dirva" 1962 m. skelbė romano konkursą (mecenatas J. Čėsna iš Omahos), nuo 1963 m. kasmet skelbiami novelės konkursai (mecenatas S. Kašelionis iš Chicagos).

"Vilties" draugijai yra vadovavę: Juozas J. Bačiūnas 1952-59 m., dr. Juozas Bartkus 1959-61 m., dr. Vladas Ramanauskas 1961-65 m., Aleksas Laikūnas 1965-73 m., Kazimieras Pocius nuo 1973 m.

1948 m. iš K. S. Karpiaus perimtąją "Dirvą" redagavo Vincas Rastenis, nuo 1950 m. rugsėjo 7 d. talkinamas Balio Gaidžiūno, kuris 1952 m. vasario 6 d. perėmė redakciją iš pasitraukiančio V. Rastenio. Sudažninant "Dirvą" į dukart savaitinę, nuo 1958 m. pradžios redakcijon įsijungė Jonas P. Palukaitis, o pereinant ofseto technikon, nuo 1958 m. gruodžio mėn. ir Vytautas Gedgaudas. 1962 m. kovo 29 d. d-jos valdyba atleido vyr. red. B. Gaidžiūną; jo pareigas perėmė v-bos sekr. Jonas Čiuberkis. 1963 m. pasitraukus J. P. Palukaičiui, "Dirvą" iki suretinimo 1968 m. rugsėjo 15 d. redagavo J. Čiuberkis su Vyt. Gedgaudu, po tos datos — vienas Vytautas Gedgaudas.

Kultūros ir politikos žurnalas "Naujoji Viltis"

Apie atskiro tautininkų žurnalo reikalingumą buvo kalbėta "Vilties" draugijos steigimo planuose, vėliau dažnai užsiminta dvimetiniuose ALT sąjungos seimuose, tačiau idėja tebuvo įkūnyta tik 1970 metais, Chicagoje pradedant leisti "Naująją Viltį".

Žurnalo vardas, kaip redakcija savo įžanginiame žodyje skelbė, rišamas su vilniškės "Vilties" tradicijomis (net pabrėžiama: "mes' tautininkai, atgaivindami Viltį"), nors ir "grynai praktiškais sumetimais (...) kiek pakeistas".

Žurnalo leidėju pasirašo Lietuvių studentų tautininkų korporacija "Neo-Lithuania" ir Amerikos Lietuvių tautinė sąjunga. Faktiškai jo leidybą tvarko iš abiejų organizacijų atstovų sudaryta Leidėjų taryba, kurių pirmąją sudarė: T. Blinstrubas, Br. Kasakaitis (adm.), dr. L. Kriaučeliūnas (pirm., jis ir pirmojo n-rio mecenatas), Vc. Mažeika ir A. Modestas. Tarybos sąstatas, laikui bėgant, truputį keitėsi, ir dabar jon įeina: T. Blinstrubas (pirm.), J. Jurkūnas, Br. Kasakaitis ir M. Valiukėnas.

Redakcinę kolegiją sudaro: dr. J. Balys (pirm.), Al. Laikūnas ir dr. Br. Nemickas. Faktiškai pirmuosius 9 n-rius redagavo dr. J. Balys, vėlesnius — Al. Laikūnas.

"TAUTINĖS MINTIES KELIU KNYGOS MECENATAI

Lietuvos Nepriklausomybės Fondas 2,000.00
ALT S-gos Los Angeles skyrius 400.00
ALT S-gos Detroito skyrius 290.00
ALT S-gos Baltimorės skyrius 200.00
ALT S-gos Philadelphijos skyrius 195.00
ALT S-gos Bostono skyrius 125.00
ALT S-gos Chicagos skyrius 100.00
ALT S-gos East Chicagos skyrius 100.00
ALT S-gos Elizabetho skyrius 100.00
ALT S-gos St. Louis skyrius 100.00
ALT S-gos Worcesterio skyrius 100.00
Korp! "Neo-Lithuania" Centro valdyba 100.00
Korp! "Neo-Lithuania" Los Angeles skyrius 100.00
Lietuvių Tautiniai Namai Los Angelese 100.00

Bajalis Henrikas ir Adelė 100.00
Balceris Edvinas ir Halina 100.00
Bartkus Eugenijus ir Danguolė 100.00
Bartkus Juozas, dr. 100.00
Bastys Pranas 100.00
Biežienė Ona 100.00
Butkus Antanas, dr. 100.00
Cheledinas C. S. 100.00
Dargis Vytautas, dr. 100.00
Gumbelevičius Jonas 100.00
Jarašiūnas Emanuelis 100.00
Juodvalkis Antanas 100.00
Jurkūnas Jonas ir Vincentina 100.00
Kasakaitis Bronius 100.00
Kašelionis Simas 100.00
Markevičius Albinas 100.00
Mažeika Antanas ir Liucija 100.00
Mažeika Pranas, dr. ir Valentina 100.00
Petronis Jonas ir Julija 100.00
Pocius Kazimieras 100.00
Raibys Juozas ir Gražina 100.00
Šimulis A. K. 100.00
Švarcas Paulius, dr. ir Aldona 100.00
Tamašiūnas Vincas 100.00

Tiškus Bronius *100.00*
Tumas Alfonsas ir Inga *100.00*
Virpša Stasys *100.00*

GARBĖS PRENUMERATORIAI

ALT S-gos Rytų Apygardos v-ba *60.00*

Andrašiūnas Ignas *50.00*
Abraitienė Stella *50.00*
Čekas Vaclovas, dr. ir Emilija *50.00*
Dalinis Petras *50.00*
Gruzdys Aleksandras ir Vincentina *50.00*
Jonys Algirdas *50.00*
Jurevičius Juozas *50.00*
Kasmanskas *50.00*
Leseckas J., dr. *50.00*
Leščinskas Juozas *50.00*
Mačiulaitis Petras *50.00*
Mažeika Vaclovas *50.00*
Mockus Jonas ir Nelė *50.00*
Olienė Verna *50.00*
Rastenis Nadas *50.00*
Rėklaitis Mikas *50.00*
Sirusas Jurgis ir Elena *50.00*
Tervydis Vladas *50.00*
Valavičius Alfonsas ir Vanda *50.00*
Vigelis Bruno ir Eugenija *50.00*
Žvirblis, kun. *50.00*

PRENUMERATORIAI-RĖMĖJAI

ALT S-gos Cicero skyrius *20.00*
ALT S-gos Clevelando skyrius *20.00*
ALT S-gos New Yorko skyrius *20.00*
ALT S-gos Omahos skyrius *25.00*

Agurkis Juozas *20.00*
Babickas Povilas *25.00*
Bačiauskas Kazimieras *20.00*
Balys Jonas, dr. *20.00*
Balanda Gediminas *40.00*
Barčas Antanas *20.00*
Biskis Gediminas ir Birutė *30.00*
Bitėnas Henrikas *20.00*
Blinstrubas Teodoras *20.00*
Bogushas Ch. *20.00*
Bučas P. *20.00*
Cibas Edm. *25.00*
Česna Kazys *20.00*

Činkus Jonas 20.00
Dačys Juozas 25.00
Damijonaitis Pranas 20.00
Dautartas Zigmas 25.00
Didelis P. 20.00
Dirmantas Stasys, prof. 20.00
Druktenis Romans 20.00
Dūda Bronius 20.00
Dūda Kęstutis 20.00
Gasiliūnas Ignas 20.00
Gepneris Jurgis 20.00
Gintautas Romas 20.00
Gureckas M. 25.00
Izdunas Romas 25.00
Jonaitis Antanas 20.00
Juškevičius Andrius ir Zuzana 20.00
Kašiuba Pranas 25.00
Karalis Kazys 20.00
Karosas P. 20.00
Kikutienė Mėta 25.00
Kleinaitis Jonas 20.00
Kleinaitis M. 25.00
Klimas Mikas 20.00
Kmitas Henrikas 20.00
Kremeris O. 20.00
Krulikas Kazimieras ir Aldona 20.00
Kudirka Albinas 20.00
Kuslis Albinas 20.00
Leleiva Edvardas 20.00
Lenkevičienė E. 20.00
Liepienė Danutė 25.00
Lukas T. 20.00
Maciukaitis J. 21.00
Masaitis Feliksas 20.00
Matjoška Ant. 25.00
Matulevičienė Elenora 20.00
Matulevičius Juozas 30.00
Matulis K. 20.00
Miliukevičius Jonas 25.00
Misiūnas Albertas 20.00
Misiūnas Vincas 20.00
Modestavičius Cezaris 20.00
Navikas Antanas 20.00
Paulius S. 20.00
Peseckas Vytautas 25.00
Petrulis Stasys 25.00
Povilaitienė Jadvyga 20.00
Ragažinskas P., dr. 20.00
Ramančionis Leonas 20.00
Sinota Vacl. 20.00

Sniečkienė Irena *20.00*
Stulga Juozas *20.00*
Šarka Vincas *20.00*
Šimkus S. *20.00*
Šimoliūnas Vladas *20.00*
Švoba Jonas *20.00*
Trečiokas Albinas *45.00*
Trečiokas Kazys *25.00*
Ulpa Irena *20.00*
Uznys V. *20.00*
Vaitekaitis Algis *20.00*
Vaitkienė Marija *20.00*
Vaišnys Antanas *20.00*
Vaišnys Motiejus *20.00*
Valiukėnas E. *20.00*
Vebeliūnas A. *20.00*
Vėbra Petras *20.00*
Vilėniškienė Ona *20.00*
Vilpišauskas Juozas *20.00*
Valantinas Gidas *20.00*
Zenkus Algirdas *20.00*
Zuja Jonas *20.00*
Žailskas Pranas *20.00*
Žemaitis Juozas *25.00*

PRENUMERATORIAI

Bložė Vladas, dr. *10.00*
Čekanauskas Vytautas *10.00*
Dautas Vladas *10.00*
Griauzdė Aleksandras *10.00*
Indreika D. *10.00*